

ПРОФ. ДР АЛЕКСАНДАР СТАМАТОВИЋ

ИСТОРИЈА МИТРОПОЛИЈЕ
ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКЕ
1918 - 2009.

Проф. др Александар Стаматовић

ИСТОРИЈА МИТРОПОЛИЈЕ
ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКЕ
1918 - 2009.

Издавач

ИТП „УНИРЕКС” - Подгорица

За издавача

Јанко Брајковић, директор и
главни и одговорни уредник

Рецензенти:

Проф. др Предраг Пузовић

Проф. др Љубодраг Димић

Др Сенка Бабовић-Распоповић, научни савјетник

Компјутерска и ликовна обрада
Миомир Крачковић

Штампа

ХКС „Спектар”, Подгорица

Тираж

300

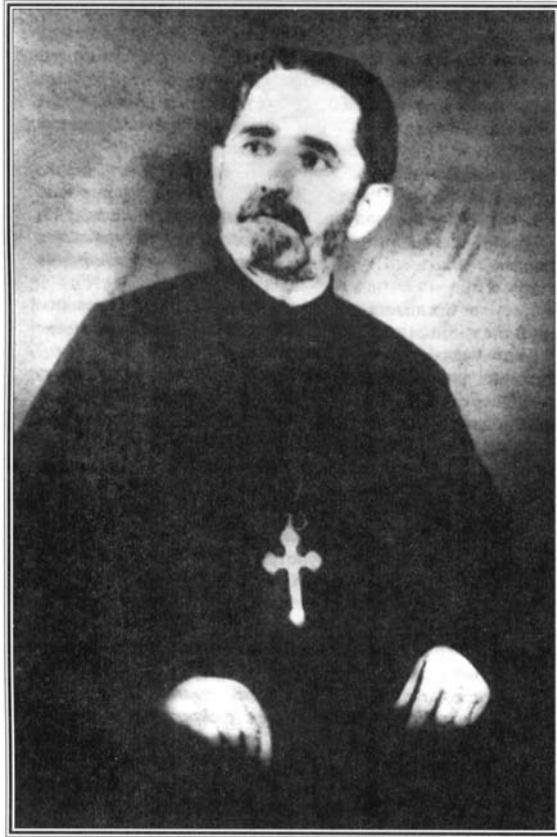
Проф. др Александар Стаматовић

ИСТОРИЈА МИТРОПОЛИЈЕ
ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКЕ
1918 - 2009.

Подгорица, 2014. године

ву књиџу посвећујем свештеницима-свештеномученицима
Митрополије Црногорско-приморске који појибоше од
безбожних комуниста 1941-1946. године.

Аутор

Ђакон Иво Калуђеровић

„Последњи ѓлам на Пријестџолу Св. Саве, ѓори увијек, ѓори и данас, ѓе својим живџџом и бићем класички свједочи да је ѓрвобитџна Свџтосавска ауџџокефалија Срџске цркве увијек и неѓрекидно осџајала, да је ѓрајала и доѓрајала до данашњег дана. Тај живи и никад уџашени ѓламен ѓињао је на Цеѓињу, на Пријестџолу сџарославне Зеѓске, скендеријске и ѓриморске мѓѓроџолије, ѓџој јединој мѓѓроџолији срѓској, до данашњег дана усѓјешно се одржао црквено-ѓравни конѓинуиѓиѓи и ѓрадиција Пећке Патѓријарѓије.“

(Из говора ѓакона Ива Калуђеровића, секретара Светог Синода Православне Цркве у Књажевини Црној Гори, одржаног испред цетињског манастира пред окупљеним народом, на дан проглашења редовног стања у Пећкој Патѓријарѓији 12. септембра 1920. године)

Црквена историја, као уосталом сви сегменти тематске историје има своје особености, и приликом истраживачког рада, као и интерпретације. Она подразумијева не само опште историјско знање истраживача и његову оспособљеност у методолошком смислу, него и проблемско, тј. теолошко. То нарочито важи за писање црквене историје у модерној историјској науци, која мора бити лишена пристрасности у вјерском смислу истраживача и интерпретатора, колико год се о томе може говорити, а да се не изађе из шаблонизираниог стереотипа констатације, на који се сви историчари, па и црквени позивају. Свакако да су црквене, тј. теолошке историје све до половине XX вијека мање или више биле оптерећене вјерским идентитетима аутора. Што се дубље иде у прошлост, и оне као такве анализирају, та оптерећеност, тј. пристрасност је и већа.

Ријетко која црквена институција, тј. епархија у Православљу има толико особености, као Митрополија Црногорско-приморска. Најприје је то она била у прошлости, а нарочито у садашњици својим положајем. Она је практично гранична Епархија и према Римокатоличанству и према Исламу. Вјерским и националним ратом који се десио у посљедњој деценији XX вијека на југословенским просторима, тај њен положај, како је речено је још више истакнут, јер се српски и православни идентитет и са запада и са истока у значајној мјери пореметио, нарочито у Хрватској, и на Косову и Метохији, и појединим дјеловима Босне и Херцеговине.

Друга њена особеност, која је издваја практично у прворазредност, је њена државотворност. Неспорно је да је Митрополија Црногорска, или како се још у то вријеме називала Цетињска (по свом катедралном мјесту) створила нововјековну црногорску државу. Од пада под османску власт крајем XV вијека, у њој се развија теократија, која пуни замах добија од почетка XVIII вијека, и траје до половине XIX вијека. Није претенциозно аналитично тврдити, да није било Црногорске Митрополије и њених митрополита, не би било ни нововјековне црногорске државе, која опет свој континуитет везује за савремену црногорску државу.

И овај аспект међутим не треба изоловано посматрати. Државност што је Митрополија Црногорска дала Црној Гори није само уже црногорска, и коначна као таква. Она је и шире српска! У више вјекова робовања српског народа под османским завојевачем Митрополија Црногорска била је једини континуирани и органи-

зовани дио српског народа у отпору према османском завојевачу, нарочито у XVIII вијеку, када се из ње и њених митрополита развијају први државни органи у Црној Гори. Иако је то у више наврата покушавала као институција, а и преко својих патријарха, тзв. Друга Пећка Патријаршија, или Друга Српска Црква, никада није успјела да на себе преузме улогу државотворног и ослободилачког фактора, тј. да покрене српски народ у аутохтону ослободилачку борбу, и створи му елементе државотворности и независности. Напротив, Митрополија Црногорска, као неспорно њен организациони дио то је успјела на свом простору. Она је надживјела укидање Патријаршије, и сама за себе, а опет позивајући се на наслеђе и континуитет Пећке Српске Патријаршије наставила и црквену и националну борбу.

Управо из наведених чињеница, јасно је да истраживачки рад и писање на тему историје Митрополије Црногорско-приморске није тематски скучен рад, сведен на голу теолошку историју. Није никаква новина констатовати да су вјерске институције и њихови челници, биле у историји некада мање а некада више повезане са свјетовним догађајима, тј. да је црква некада имала велики утицај на свјетовне догађаје, идеологије, политичке странке, културолошке процесе и сл. Са друге стране, врло често, некада мање, а некада више и свјетовна власт имала је утицаја на рад цркве и избор њених великодостојника. Овај процес није заобишао ни модерно друштво XX вијека. Циљ аутора овог рада није био да отвара неријешена питања свјетовне историје, него да му она послужи као наслон за објашњење црквене историје Митрополије Црногорско-приморске у хронолошком домену који обрађује. Указивање на детаље међусобног утицаја свјетовне историје и догађаја на црквену и црквене, појачава се гдје је то потребно, и гдје се те двије тематике неспорно прожимају. Некада заправо тачну границу није ни могуће утврдити.

Континуитет историјског трајања Митрополије Црногорско-приморске као институције је безмало преко осам вјекова. Она је изворна српска Митрополија, тј. једна од групе српских епископија што их је основао Сава Немањић стварајући Српску Цркву. Без обзира што је током времена мијењала свој статус и име, тј. од Епископије постала Митрополија, и што се најприје звала Зетска, а потом Црногорска или Цетињска, и на крају Црногорско-приморска, ради се о истој институцији у непрекидном трајању. Још једна њена особеност огледа се и у томе, што је она једна од врло малог броја српских епархија, које нијесу прекинуле ток свога рада и постојања, најприје османском окупацијом српских земаља у XV вијеку, а потом и од укидања Пећке Патријаршије 1766. године.

Свакако да ни приликом оснивања Зетске Епископије 1219. године од стране Саве Немањића она није била Епископија без континуитета, тј. нова црквена јединица. Још од првих вјекова постојања и легализације Хришћанства у римској држави, запажа се и формирање неколико епископија које покрива данашња Митрополија Црногорско-приморска, са центрумом на Диоклијску Епископију. Није због тога ни било случајно што је митрополит Амфилохије Радовић у симболичком смислу обновио ову Епископију 2004. године.

Посебно питање у писању историје Митрополије Црногорско-приморске у XX вијеку је и њено теренско лоцирање. Већ је назначено, њена територија у данашњици обухвата територију више епископија из римског периода, а затим и из дукљанско-зетског. Територије данашње Митрополије Црногорско-приморске такође се у потпуности не поклапају ни са територијама Зетске Епископије и Митрополије до пада под османску власт. Тај тренд наставља се и у каснијим вјековима. До почетка XIX вијека Митрополија Црногорска имала је јурисдикцију и над Боком. Интеграцијом Боске у аустријску државу од Бечког конгреса 1814/15. године, та јурисдикција се губи, и траје све до 1931. године. Ослобођење и проширење крајева према западу и сјеверу 1878. године, и њихово припојење Књажевини Црној Гори, условило је стварање Захумско-рашке Епархије, која такође има историјску основу. Она је као Будимљанска егзистирала и 20-их година XX вијека у Краљевини СХС, а потом и 40/50-их година и комунистичкој Југославији. На размеђу XX/XXI вијека опет је обновљена као Будимљанско-никшићка.

Носећи се и са овим проблемским питањем, аутор овог рада одлучио се да у значајној мјери проучи и представи читаоцу све оне територије које су од 1918. до 2009. године припадале Митрополији Црногорско-приморској. Свакако да се у перспективи може очекивати писање историје Будимљанско-никшићке и Бококоторско-дубровачке Епархије.

Први корак ка прављењу историје Митрополије Црногорско-приморске, аутор овог рада направио је објављивањем 1999. године *Крајње историје Митрополије Црногорско-приморске 1219-1999. године*. Уз ово издање Митрополија Црногорско-приморска објавила је и шематизам за дату годину, који је био врло користан. Са њиме је по први пут од 1931. године представљено статистичко стање у Митрополији. Намјера аутора овог рада, је била да са издавањем оног из 1999. године, углавном лаичкој јавности у кратким цртама представи историју Митрополије Црногорско-приморске.

Распадом комунизма, бар оног у званичној форми у Црној Гори, и историографија, па и она црквена, донекле су ослобођени идеолошких и репресивних окова. Но, са друге стране, то је отворило простор разним манипулацијама у научном смислу, или ако се уопште може сматрати научним (?!). Посљедња деценија XX и прва XXI вијека, донијеле су Црној Гори у политичком и културолошком смислу јак покрет у оспоравању српског идентитета Црне Горе, и довођења у питање црквеног легалитета Митрополије Црногорско-приморске. Неспорно, на тим идентитетским постулатима заснива се нова црногорска држава створена 2006. године. У том смислу, у ове двије деценије настало је десетак радова, у интерпретацији историчара и публициста по разним темама из историје Митрополије Црногорско-приморске. Ради се у суштини о политичким памфлетима, у којима је историјска наука само оквир или алиби. Њихов основни циљ је негација српског идентитета Црне Горе и Црногораца, и оспоравање легалитета Митрополије Црногорско-приморске.

Основна теза оспоравања легалитета Митрополије Црногорско-приморске заснива се на чињеници да је она од укидања Пећке Патријаршије 1766. године дјеловала као самостална, независна, и коначно аутокефална Црква. Као таква насилно је унифицирана у обновљену Српску Православну Цркву после уједињења 1918. године и стварања Краљевине СХС. По логици ствари, распадом државне заједнице са Србијом 2006. године, створени су коначни услови да она као аутокефална опет заживи у независној црногорској држави, руководећи се чињеницом, да свака независна држава подразумијева и своју аутокефалну цркву. Аутор овог рада позабавио се овом проблематиком у њеном широком тематском спектру кроз рад *Пишање аутокефалности Цркве у Црној Гори*, објављен у Подгорици 2001. године. Један дио чињеница везаних за ову проблематику биће представљен у уводном дијелу овог рада. Њиме ће читалац стећи основни континуитет увода у тему којом се хронолошки овај рад бави о канонском статусу Митрополије Црногорске до 1918. године.

Ослобођење и уједињење југословенских покрајина, а у оквиру њих и српских, створило је коначно, после вијек и по, услове и за васпоставу јединствене Српске Цркве. У процес васпоставе уједињене СПЦ Митрополија Црногорска ушла је са потпуно развијеним црквеним законодавством, и унутрашњом организацијом. Њено црквено законодавство учача се већ са *Закономом књаза Данила* из 1855. године, када његови одређени чланови обрађују ову тематику. У смислу објављеног извора са коментаром и анализом као најзначајнији аналитичар (а било је и других) објавио га је Јован Р.

Бојовић у Титограду 1982. године. Први елементи црквено-својинских карактеристика у црногорском законодавству значајно су уочљиви у *Ойшїѿем имовинском законїку за Књажевину Црну Гору* из 1888. године. Његов аутор је познати правник Валтазар Богишић, који је једно вријеме боравио у Црној Гори као министар правде. У истом смислу, такође Јован Р. Бојовић објавио је у Подгорици 1992. године рад *Усвајање текста Ойшїѿеї имовинскої закона за Књажевину Црну Гору*. У њему је такође објавио закон у виду извора, и извршио његову анализу. Године 1905, у Црној Гори донијет је *Устїав Књажевине Црне Горе*, који је у наредном периоду имао неколико штампања на Цетињу. У њему се као највишем државном свјетовном законском акту, такође могу наћи чланови из домена црквеног законодавства, и положаја и статуса Цркве у црногорској држави.

У домен класичног црквеног законодавства спадају два устава, донешена 1904/5. године, тј. *Устїав Свейшїї Синода* и *Устїав Консїстїорија* у Књажевини Црној Гори, штампани недуго после доношења. У формалном смислу аутор ових устава био је познати канониста и епископ далматински др Никодим Милаш, што је објавио и ондашњи званични црногорски лист *Глас Црногорца*. Но, са друге стране по овом питању има значајних контрадикторности у изворима. Ова два устава рачунају се као врхунац црквеног законодавства у црногорској држави. Њима је у потпуности уређен статус, организација, и имовински карактер Цркве, као и њен однос према свјетовним властима. Међутим, један дио чланова ових устава, нарочито око формирања Синода и Консistorија споро је профункционисао у пракси. У домену ниже инстанце црквеног законодавства, најзначајнији су *Закон о фонду за издржавање изнемоћлих свешћеника и ђакона православне цркве у Црној Гори* и *њихових удовица и дјеце*, Цетиње, 1901, и *Закон о парохијском свешћенству*, Цетиње, 1909. Црква у Књажевини Црној Гори заправо никада није имала истинску аутономију. Она је у значајној мјери третирана као државни орган. Од међународног признања независности Црне Горе и њеног територијалног проширења 1878. године, Црна Гора је током времена осавременила, уредила и проширила своју државну администрацију. Створено је и Министарство Просвјете и црквених дјела. И у овом домену појављује се низ подзаконских аката, уредаба, упутстава и наредби које је штампала државна штампарија на Цетињу, у којима се може пратити рад, организација и прилике у Митрополији.

У нову државу Краљевину СХС, у процес васпоставе и уједињења (ма како било то третирано) СПЦ, Митрополија Црногорска ушла је са три епархије, тј. двије Митрополије и једном Епи-

скопијом. Поред већ постојећих Митрополије Црногорске (Цетињске) и Епископије Захумско-рашке са сједиштем у манастиру Острогу, послје ослобођења Метохије од стране црногорске војске у Првом Балканском рату 1912. године, у састав Краљевине Црне Горе ушли су и већи дјелови Пећке Митрополије, на чијем челу је био митрополит Гаврило Дожић, родом из Црне Горе, из племена морачког. У овај процес Митрополија је ушла како је то већ назначено, са потпуно уобличеном и уређеном црквеном организацијом и имовинским статусом.

Више деценија на њеном челу налазио се митрополит Митрофан Бан. За његов архијерејски рад до уједињења значајна су ова издања: *Бесједе Митрополија Митрофана Бана*, Цетиње, 1902; *Сјоменица о двадесетипетогодишњици архијерејске службе његовој преосвећенства Митрополија Црне Горе Митрофана Бана*, Цетиње, 1911. Као што се да видјети, ради се о издањима која се хронолошки не везују за период којим се овај рад бави, али су ипак значајна у заокруживању анализе ове црквене личности, која је имала значајну улогу у васпостави јединствене СПЦ. За период којим се овај рад бави, свакако су значајнија *Сабрана дјела митрополија Митрофана Бана*, књ. 1-5, Цетиње, 1999, које је приредио Вук Минић. Приређивач је заправо извршио синтезу двије раније поменуте публикације, са говорима, чланцима и прогласима митрополита Митрофана Бана до његовог упокојења 1920. године. У архиву Митрополије Црногорско-приморске на Цетињу налази се једна фасцикла посвећена митрополиту Митрофану Бану.

Став Митрополије поводом уједињења Црне Горе и Србије, као и осталим југословенским покрајинама као политичко-државном чину, може се фрагментарно наћи у фонду *Подгорицка Скупштина* у Архиву Историјског института Црне Горе у Подгорици. Ту се налази телеграм подршке митрополита Митрофана Бана раду и одлукама Велике Народне Скупштине српског народа у Црној Гори одржане у Подгорици, затим телеграма подршке свештеника истој, као и списак свештеника који су били њени посланици, и њихова излагања. Митрополит Митрофан Бан објавио је и неколико штампаних прогласа подршке уједињењу као политичко-државном чину. Они се налазе у Државном архиву Црне Горе на Цетињу, Архиву Митрополије Црногорско-приморске на Цетињу, и Централној народној библиотеци „Ђурђе Црнојевић“ на Цетињу.

И по другом питању, чисто црквеном, тј. ставу Митрополије Црногорске о васпостави јединствене СПЦ, могу се пратити извори. До стварања југословенске државе епархије некадашње Пећке Патријаршије, тј. Српске Цркве за вијек и по налазиле су се у оп-

штем црквеном расулу. Своје дјеловање прилагођавале су државама у чијем су саставу биле, изузев Митрополије Црногорске. Деветнаести вијек донио је нови велики ослободилачки замах у српском народу, оличен у конкретној изградњи двије државе: Србији и Црној Гори. Како се оне стицале прерогативе формалне државности, то су се и црквене организације у њима изграђивале и еманциповале. Овај вијек, као и почетак XX, донио је такође значајан замах у еманципацији српских епархија у Аустрији (Аустроугарској) и османској држави. Но без обзира на све то, у моменту почетка васпоставе СПЦ и њене унификације, разлике у организацији, законском устројству, имовинском функционисању, образовном систему итд. српских епархија биле су значајне. Не само током процеса васпоставе и унификације, него и у годинама послје њега, у СПЦ су се на разне начине осјећали реликти тих карактеристика, и функционисање по њима. Тај процес и тренд није заобишао ни Митрополију Црногорску. Дефинитивно уобличење организационе форме СПЦ наступило је тек са доношењем Устава 1931. године.

Сет извора о црквеном уједињењу, који се тиче Митрополије Црногорске налази се у Архиву Митрополије на Цетињу, у фондovima *Синод* и *Консистијорија Цетињска*. У општем контексту уједињења СПЦ, извори за ову проблематику налазе се у Архиву Патријаршије СПЦ у Београду. Ови извори су умногоме добили објављену форму у виду закључака и одлука архијерејских сабора, и штампани су у: *Гласнику* - Службеном листу Српске православне Патријаршије у Сремским Карловцима; *Гласнику* - Службеном листу Српске православне Патријаршије у Београду; *Гласнику* - Службеном листу Уједињене СПЦ у Београду. На тему уједињења епархија Српске Цркве најзначајнији чланак објавио је Рајко Веселиновић, *Уједињење њокрајинских цркава и васијосијављање српске њаиријаршије*, Српска православна црква 1920-1970, Београд, 1971.

Међуратни период егзистирања Митрополије Црногорско-приморске може се подијелити у два дијела, тј. до 1931. године, када она у пракси егзистира само као Митрополија Црногорска, тј. Цетињска, и када под њеном јурисдикцијом нијесу предјели у приморју, као и они у Захумско-рашкој Епархији (Будимљанској). Године 1931. донешен је Устав СПЦ, којим је извршена њена потпуна унификација, прецизирана организација и уређење, а у значајном дијелу и промијењене територије епархија. Тада се практично по први пут у организационој форми и титуларији појављује Митрополија Црногорско-приморска. Њој се припајају територије бивше Бококоторско-дубровачке Епархије, и Будимљанске Епархије. Тако она обухвата територије које ће и послје Другог свјетског рата у поли-

тичко-административном смислу обухватати будућа Социјалистичка Република Црна Гора, само без пљеваљског краја.

За овај период извори се налазе у архиву Митрополије Црногорско-приморске на Цетињу, и то у фасцикли *митрополији Митрофан Бан*, и то за кратак, али значајан дио краја његовог живота. Ту је и фасцикла *Митрополији црногорски и патријарх српски Гаврило Дожић*. По годиштима међуратног периода постоји фонд *Митрополија Црногорско-приморска (актџа)*, те фондови *Консисџорија Цетињска* и *Консисџорија Никшићка*. Фасцикле су поређане по годиштима. У највећем дијелу ових фондова ради се о простој администацији. У сличном смислу је и архив *Архијерејској Намјеснишџива Подгоричкој*, тренутно смјештен у једној од просторија на горњем спрату Храма Христовог Воскрсења у Подгорици. Територијално заокруживање Митрополије Црногорско-приморске, као и уопште организација СПЦ по Уставу из 1931. године, може се сагледати у раду Гојка Никетића *Црквено законодавство СПЦ*, Београд, 1931. *Устав Српске православне цркве* најприје је објављен у *Службеним новинама Краљевине Југославије*, за годину 1931, бр. 275.

Читаву серију чланака о разним питањима у СПЦ између два свјетска рата, па и онима у којима се помиње Митрополија Црногорско-приморска и њени архијереји доноси *Сџоменџца СПЦ*, објављена 1971. године, у поводу 50-годишњице васпоставе јединствене СПЦ. У архиву Митрополије Црногорско-приморске постоји и фасцикла посвећена митрополиту црногорско-приморском и патријарху српском Гаврилу Дожићу. Ради се махом о персоналним документима митрополита и патријарха, мањем броју писама, тј. кореспонденције са одређеним личностима, као и неким његовим говорима и чланцима. Личност и вријеме митрополита и патријарха Дожића, из угла самог патријарховог става и свједочења уобличени су кроз његове *Мемоаре*, објављене у Београду 1990. године.

Организационо територијална форма стања у Митрополији између два свјетска рата, може се наћи у неколико календара и шематизама, било оних који су чисто црквене намјене, или приказују стање у Зетској области. То су: *Државни календар Краљевине СХС за годину 1921*, Београд, 1921; *Шематизам Источно-православне Српске Патријаршије по подацима из 1924*, Сремски Карловци, 1925; *Алманах-Шематизам Зетске Бановине*, Сарајево, 1931 (приредио Јошо Ф. Иванишевић). Године 1936, на Цетињу је почео да излази орган Православне Епархије Црногорско-приморске *Пастир*. Он је у предратним годинама у просвјетно-културном погледу заузимао значајно мјесто у животу Епархије.

Период Другог свјетског рата изазваће велике потресе и страдања у СПЦ, а у оквиру ње нарочито у Митрополији Црногорско-приморској. Велики број храмова у Митрополији је страдао усљед ратних дејстава. Њихова покретна имовина је разграбљена и опљачкана од окупатора и партизана, а дијелом и од неодговорног домицилног становништва. И у персоналном смислу губици су били велики. Током рата, а нарочито на његовом крају, страдао је велики број свештеника и монаха, на челу са митрополитом црногорско-приморским Јоаникијем Липовцем од партизанско-комунистичког покрета. Губици од других актера: окупатора, шиптарских балиста, усташа и контрареволуционарних снага били су неупоредиво мањи.

СПЦ и Митрополија су се током великог свјетског разарања сусрели и са унутрашњим противником, оличеним у атеистичком комунистичко-партизанском покрету. По свом идеолошком фундаменту и поставкама, он је био антипод Цркви, иако у погледу односа овог покрета према СПЦ и конкретно Митрополији има више фаза које се разликују. Но, у сваком смислу, како је назначено, комунистичка идеологија, заснована на материјалистичкој марксистичко-енгелсистичкој философији, била је по свом бићу непријатељ цркве. Митрополија је на основу конкретног стања имала посла и са два окупаторска система која су се измијењала у Црној Гори током рата. То је био најприје италијански, од средине априла 1941. до почетка септембра 1943. године. Од тада до краја 1944. године то је био њемачки. Централно питање изучавања историје Митрополије током рата је међутим однос према комунистичко-партизанском покрету. Већина свештенства и монаштва на челу са архијерејем Липовцем, током рата била је контрареволуционарно опредељена, те је стога и на крају грађанског рата подијелила трагичну судбину пораженог политичког контрареволуционарног покрета, оличеног у четницима и зеленашима.

Извори за ратни период могу се такође наћи опет у Архиву Митрополије Црногорско-приморске, у митрополијским актима, распоређеним по годинама. Већ од првих мјесеци окупације, КПЈ је у судбинске догађаје ушла као организована и револуционарна партија, насупрот грађанском и контрареволуционарном покрету, који је ратом и окупацијом био политички обезглављен и дезорјентисан. Стога је он своју организациону и идеолошку форму стварао током рата у ходу, често каскајући за догађајима. С обзиром да се још од предратног периода радило о једној врло организованој револуционарној партији која је дјеловала у илегалним условима, комунистичко-партизански покрет је врло брзо током рата развио респектабилну администрацију, из које се по разним питањима, па

и односу према Цркви и Митрополији могу црпсти информације. Стога је већина ових извора сконцентрисана у Архивском одјељењу у Подгорици, Државног архива са сједиштем на Цетињу. Овај фонд би се могао идентификовати као *партизанска документација*. У истом одјељењу налази се и фонд који би се такође могао идентификовати као *четничка документација*. Четнички покрет је такође већ са својим оформљењем у Црној Гори почетком децембра 1941. године почео да развија своју администрацију. И у овим документима могу се наћи неки фрагментарни извори који говоре о односу овог покрета према Митрополији. И у другим архивским одјељењима Државног архива на Цетињу, могу се такође наћи мањи фрагментарни извори о животу и раду Митрополије током рата.

Већина контрареволуционарно предидејеног свештенства и монаштва на челу са митрополитом Липовцем своје ставове у том погледу транспарентно је објављивала у листовима који су излазили током окупације, првенствено на Цетињу, а то су били: *Глас Црногорца*, *Црногорски вјесник* и *Ловћен*. Ови листови су путем репортажа објављивали детаље из живота Митрополије, те активности свештенства и монаштва и самог митрополита. Свакако да су ове репортаже имале колаборационистичку поруку према окупатору, као и антикомунистичку конотацију. У овим листовима се нарочито инсистирало на интегралном преносу говора митрополита Липовца, који су имали антикомунистичку поруку.

Може се сматрати да је Епархија Црногорско-приморска с обзиром на своју територију, те број свештенства и монаштва, у Другом свјетском рату имала највеће губитке у односу на друге епархије, ако се као одговоран за те губитке узме комунистичко-партизански покрет. Чак шта више, она је од овог покрета потпуно обезглављена, а персонална свештено-монашка структура Митрополије (на челу са митрополитом Липовцем) готово уништена. То ће имати тешке последице по живот Митрополије после рата.

На такав губитак свештенства и монаштва нарочито је утицала последња година рата, када се велики број свештенства и монаштва на челу са митрополитом Липовцем повукао са четницима Павла Ђуришића ка Словенији и аустријској граници. Побједнички комунистичко-партизански покрет тада је отворено се може рећи према идеолошким противницима извршио геноцид и ратни злочин. Стога се већ у првим посљератним годинама почело обрађивати питање персоналних губитака свештенства и монаштва Митрополије у рату. Најприје је то радила четничка емиграција кроз своје углавном мемоарске радове, а потом на један дискретан и секундаран начин и режимска комунистичка историографија и мемоаристика.

Да би се реконструисао број страдалих свештеника и монаха са територије Митрополије, која је како је већ речено прије рата покривала територију послератне Социјалистичке Републике Црне Горе (изузев пљеваљског краја), било је потребно најприје идентификовати њихов предратни и ратни статус и податке до тренутка смрти. Архивска основа за то налази се у Архиву Митрополије Црногорско-приморске, у *Кондуити листи свештеника*, те *Персоналним досијејима* у више књига, које је Митрополија водила још од предратног периода. Подаци о једном броју свештеника страдалим до краја рата, и главне и масовне погибије, могу се наћи у већ помињаним митрополијским актима за ратне године. У истом смислу могу се наћи и у већ помињаној ратној штампи. У више књига, током 1942/43. године, на Цетињу је излазила едиција *Пакао или комунизам у Црној Гори*. Њен приређивач био је Стеван Рајковић. Поред наглашеног антикомунистичког концепта, ова едиција донијела је спискове више стотина људи из Црне Горе, који су током 1942, и првих мјесеци 1943. године побијени од партизана, са њиховим фотографијама и околностима погибије. Међу тима налазе се и свештеници и монаси. Едиција је излазила у најкраћој временској дистанци од догађаја. Стога је један мањи број информација у њој или нетачан или непровјерен. Но, с обзиром да је Црна Гора мали простор, на коме су се информације брзо и прилично тачно преносиле и могле провјерити, највећа већина података о жртвама свештенства и монаштва може се са готово стопроцентном сигурношћу сматрати тачном.

Иако се није у војничком смислу ангажовао у борбама против партизана, Рајковића је ова едиција скупо стајала. Његов син Милутин, младић од шеснаест година, случајно се обрео у манастиру Острогу, дошавши да се поклони моштима Светог Василија Острошког, када су партизани у њему напали четнички штаб ђенерала Блажа Ђукановића и пуковника Баја Станишића. Међу заробљенима, а потом и ликвидираним био је и Милутин. Први подаци о броју страдалог свештенства Митрополије могу се наћи управо у раду Стевана Рајковића *Грађански рат у Црној Гори*, који је објављен у Италији 1947. године. Рад је објавио под псеудонимом Стеван Вучетић. Исти се могу наћи и у раду Боривоја М. Карапанџића *Југословенско крваво ђролеће 1945-Титоџи Каџини и џулази*, Београд, 1990. Иако није био родом из Црне Горе, и био је љотићевац, Карапанџић се обрео у политичкој мисији у Црној Гори у доба одступања, и једно вријеме одступао са четницима Павла Ђуришића, те је са тог становишта поуздан свједок.

Значајне податке о броју страдалих свештеника и монаха, као и околностима њиховог страдања дао је и *Гласник Српској култури*

рно-информативної друштва „Њеїош“, који је излазио у Чикагу, као гласило четничке емиграције. Питањем броја погинулих бавио се и познати српски црквени историчар Ђоко Слијепчевић. Прво издање његове тротомне књиге *Историја СПЦ*, објављено је у емиграцији у Минхену 1962. године, мада су сљедећа издања објављивана послје распада комунизма у Србији од 1990. године. Слијепчевић није припадао ни четничкој ни љотићевској емиграцији, нити се током рата посебно антикомунистички експонирао. Пребјегавши у Србију испред геноцида НДХ, нашао је ухљебљење у режиму Милана Недића, као дио администрације, бавећи се првенствено пописивањем страдалих, избјеглица и материјалних штета што их је режим НДХ направио. Сматрајући да ће му живот и слобода бити угрожени од комуниста, и он је на крају рата емигрирао.

Пропаст комунизма, бар у формалном смислу у Црној Гори и Србији 1990. године, и одсуство репресије, отворили су могућност за стварање новог историографског правца, супротног режимском комунистичком. Штапају се репринти мемоарских или историјско-мемоарских издања из емиграције, и објављују у Црној Гори и Србији. Појављују се и нова издања преживјелих четника из емиграције, простог мемоарског карактера. У свим тим радовима међутим, аутори су се само посредно бавили свештеничким жртвама. Први корак у томе смислу, направио је свештеник Митрополије Црногорско-приморске др Велибор Џомић. Иако по струци правник, и није родом из Црне Горе, он се на размеђу два вијека бавио управо овим питањем, кроз своје радове: *Голїоїа мїїроїолиїа црноїорскоїриморскої Јоаникија*, Цетиње, 1996; *Сїрадање србске цркве од комунистїа*, књ. 1-3, Цетиње, 2003. Посљедњих година међутим, предмет Џомићевог интересовања постаје правна историја, и актуелна правна питања Митрополије Црногорско-приморске.

Године 2001, Драгољуб Шћекић објавио је у Подгорици *Албум црноїорских чеїника и жрїшава комунистїичкої шїерора*. Иако се ради о обимном дјелу публицистичке конотације, заснованом на малом броју историјских извора, и без значајније употријебљеног научног апарата, оно је од изузетне важности. Послје толико деценија, марљиво радећи, аутор ове публикације сакупио је неколико стотина фотографија припадника четничког покрета и жртава комунизма, углавном од њихових породица, са краћим околностима њихових погибија. У овој публикацији објављен је и списак од преко стотину свештеника и монаха Митрополије страдалих не само од комуниста, него и од других субјеката, као и њихове фотографије.

Публициста Саво Греговић објавио је у Будви 2009. године публикацију *Пуцај, рајџ је завршен - Злим њуџем брајџоубилашџива: словеначко крваво ѓрољеђе*. Иако се такође ради о публицистичком остварењу, примјеђује се веће присуство изворних докумената, али такође са минимумом научног апарата. Но, овај рад такође завређује пажњу, јер је аутор у сарадњи са читавим тимом заинтересованих, покупио по разним крајевима Црне Горе податке о страдалим приликом одступања ка Словенији 1944/45. године. У издању има неколико хиљада имена страдалих, међу којима су и свештеници. Велики удио у издању овог рада имао је преживјели четник из Паштровића - Будва Душан Никлановић, затим син пострадаоог протојереја Луке Вукмановића др Чедомир Вукмановић, митрополит Амфилохије Радовић, академик Матија Бећковић, као и сама Митрополија Црногорско-приморска. Вршећи компилацију више радова, објављених зборника докумената и дијелом фондове Архива Југославије, као и Службене новине Краљевине СХС/Југославије, Милош К. Војиновић је такође детаљно обрадио страдање свештенства и монаштва Митрополије у Другом свјетском рату, кроз свој рад *Вјечнаја ѓамјајџ*, објављен у Колашину 2012. године. У овом раду аутор је међутим обрадио и дио жртва које не припадају клиру Митрополије.

Иако је највише свештенства и монаштва Митрополије Црногорско-приморске страдало од комунистичко-партизанског покрета, било је жртава и од других актера. У том смислу објављена је *Сџоменица ѓправославних свешџеника 1941-1945*, Београд, 1960. У њој су пописани страдали свештеници са територије Југославије од окупатора, квислинга и четника. Пошто је споменица објављена у доба комунистичког режима, подразумијева се и одсуство критичке историјске свијести у тумачењу свештеничких жртава. Примјеђује се тенденција издавача ове споменице, да све свештенике и монахе представи као приврженике комунистичко-партизанског покрета, што уопште није тачно. Већи број је страдао о репресалија окупатора и квислинга (највише усташа), немавши никакве везе са комунистичко-партизанским покретом. У том смислу је и један број свештеника са територије Митрополије Црногорско-приморске. Број свештеника и монаха са територије Митрополије Црногорско-приморске страдалих од усташа и балиста је мали, из простих околности што се на територији Црне Горе нијесу ни могли срести са усташама, а са балистима само у ободним крајевима према Косову и Метохији и Албанији. Врло мали број свештеника страдао је активно учествујући у комунистичко-партизанском покрету. Један број њих, махом старијих годишта, прикључио се

овом покрету повођен за учешћем у њему чланова породице, најчешће синова и кћери.

Изучавање броја погинулих свештеника и монаха Митрополије Црногорско-приморске у току рата, доводи до закључка, на основу анализе набројених издања, да постоје значајне колизије. Оне се настављају и по питању тумачења извора њихове погибије, као и њиховог политичког опредјељења, које је могло утицати на њихову погибију. У рађењу списка и околности погинулих свештеника у рату, је и нова научна дилема. Она се тиче питања кога и како третирати у територијалном смислу? Постојао је низ свештеника и монаха који нијесу били родом са територије Митрополије, али су службовали у њој прије рата, или се у њој обрели током рата као избјеглице, и примили црквену службу. Насупрот томе, постојао је низ свештеника и монаха, који су били родом са територије Митрополије, али су службовали негдје друго, и као такви тамо окончали живот. Аутор овог рада био је мишљења, да треба пописати све свештено-монашке жртве, било да су страдале на територији Митрополије, или изван ње, а везане су рођењем или службом за њу. Коначно, пописане су и све жртве без обзира ко је био актер њиховог убиства: партизани-комунисти, окупатор, квислинци или четници.

Како је већ назначено, Митрополија је инфраструктурно било имовински, било персонално, изашла из рата са великим материјалним и људским жртвама, које ће комбиноване са атеистичким посљератним режимом, по њу деценијама оставити несагледиве посљедице. Она је најприје на крају рата обезглављена, јер је сам митрополит Јоаникије ликвидан од револуционарних противника. У првим посљератним годинама Митрополија је била у потпуном организационом и имовинском расулу. Неколико архијереја је администрирало над њом, углавном уопште не долазећи у њу, и не познајући прилике у њој. Такво стање захтијевало је архијереја стално присутног у Епархији, и по могућности родом из ње. Послије тројице администратора, за митрополита је хиротонисан Арсеније Брадаревић, који такође није био родом из Црне Горе. До његове хиротоније Синод СПЦ је покушао поред администратора, и опцију са архијерејским замјеником протојерејом Николом Марковићем. Он је у сагласју са Синодом, послије неколико мјесеци од ослобођења активирао Црквени суд. Иако у окрњеном саставу, Црквени суд и протојереј Марковић, преузели су практично у првих неколико година послије рата улогу митрополита и Митрополије.

У првих неколико година послије рата, услиједило је и доношење закона о аграрној реформи и национализацији, који је такође тешко погодио СПЦ и Митрополију у имовинском смислу,

одузевши им значајна материјална добра. Коначно, и суђење митрополиту Брэдваревићу и групи свештеника са њим на Цетињу, за тобожњи антинародни и антидржавни рад, још је више обезглавило Митрополију. Она је последице тога остала у потпуном организационом и материјалном расулу, све до почетка 60-их година XX вијека, када је за митрополита хиротонисан Данило Дајковић.

Период од првих петнаест посљератних година живота Митрополије, и то најтежих од османског периода, може се изворно пратити опет у Архиву Митрополије Црногорско-приморске. Најприје се то може учинити кроз фонд *Црквеної суда* од неколико фасцикли по годиштима. На челу овог суда, како је већ наведено био је протојереј Никола Марковић, који је водио бројну преписку са органима нових комунистичких власти, у покушају да оживи црквени живот, и сачува црквену имовину. По годинама поређане су и фасцикле које се воде као митрополијска акта. У архиву постоји и једна фасцикла посвећена митрополиту Арсенију Брэдваревићу. У њој су махом његови персонални подаци, дио кореспонденције, као и оригинал пресуде. Црквене прилике могу се пратити у првим посљератним годинама и кроз поменути архив Архијерејског Намјесништва Подгоричког. Ту су још неки фрагментарни подаци у архивским одјељењима у Бару, Котору и Херцег Новом Државног архива са Цетиња.

Други свјетски рат на територији Црне Горе завршен је неколико мјесеци прије његовог стварног завршетка. Већ почетком 1945. године посљедњи окупаторски војници напустили су бјелополски крај. И прије тога, већ од септембра 1944. године низ градова у Црној Гори је ослобађан, нпр. Никшић у септембру, Цетиње у новембру итд. Однос побједничких комунистичких власти у првих пола године ослобођења према Митрополији, и уопште црквеним питањима, може се и даље пратити у Архивском одјељењу у Подгорици Државног архива на Цетињу, који се како је већ назначено може дефинисати као партизанска документа. У оквиру овог фонда су и извори из којих се могу црпсти подаци за однос комунистичких власти према Митрополији у посљедњој фази рата, и првим посљератним мјесецима. Ово због тога, јер ти извори имају и институционалну форму. Наиме, у новембру 1943. године формиран је у Колашину ЗАВНО ЦГ (Земаљско Антифашистичко Вијеће Народног Ослобођења Црне Горе), који је на крају рата прерастао у ЦАСНО (Црногорску Антифашистичку Скупштину Народног Ослобођења).

Национализација и аграрна реформа, која је поред осталог захватила и црквену имовину, није била спецификум само у Црној Гори, већ у читавој Југославији. Она је дакле ишла од централних

југословенских власти и закона, према федералним. Читав тај процес који се односи конкретно на одузимање имовине Митрополије Црногорско-приморске, може се пратити најприје у Архиву Југославије у Београду, кроз фонд *Председништва Владе ФНРЈ*, и фонд *Устианова за аграрну реформу и колонизацију социјалистичког периода*. У смислу ниже инстанце, за ову проблематику у Државном архиву Црне Горе на Цетињу постоји фонд *Земаљски аграрни суд*, и фонд *Министарства пољопривреде и шумарства НР ЦГ*. Рад посљератних комунистичких власти, тј. њихов однос према Цркви, може се пратити и кроз објављене изворе, и то: Јован Р. Бојовић, *Закључци сједница Владе НР Црне Горе*, Подгорица, 1994, и Чедомир Перовић-Невенка Илић, *Рад Скупштинине Црне Горе 1945-1950*, Титоград, 1986. Још од краја рата, па наредне године и деценије, *Побјега* је постала водећи црногорски лист, прерастајући током времена у једини црногорски дневни лист. Излазила је прво у Никшићу, потом на Цетињу, и коначно деценијама у Титограду. И кроз њене ступце могу се наћи драгоцјени подаци везани за положај и стање Митрополије и њеног свештенства у новом друштвено-економском систему.

Ионако тешко стање у Митрополији постало је још теже након затварања митрополита Арсенија Брадваревића 1954. године. Тако је Митрополија опет низ година остала без архијереја. Такво стање коначно је прекинуто 1961. године хиротонијом за митрополита Данила Дајковића. Тако се први пут од свршетка Другог свјетског рата учинило да црногорско-приморски митрополит буде рођени Црногорац, који добро познаје прилике и менталитет народа, као и да буде стално у свом архијерејском сједишту.

Период од три деценије архијерејског рада митрополита Дајковића може се најприје пратити у Архиву Митрополије Црногорско-приморске, у фонду митрополијска акта по годиштима. Митрополит Дајковић је редовно из године у годину слао годишње извјештаје Синоду СПЦ о стању у Митрополији, и то по разним питањима: броју свештеника и монаха, и њиховом стручном и моралном квалитету; броју цркава и манастира и оправци истих; вјерским навикама и потребама народа; односу државне власти према Митрополији; односу Митрополије према другим признатим конфесијама и присутним сектама (првенствено адвентистима) итд. Ови извјештаји су својеврсна хроника Митрополије кроз три деценије његовог архијерејског периода. Стога се аутор овог рада одлучио да период митрополита Дајковића прикаже кроз ове изворе, јер се у митрополијским актима ради махом о баналној црквеној администрацији, која не пружа много континуираних и релевантних података.

У Архиву Митрополије Црногорско-приморске постоји и фонд под насловом *миџројолиџ Данило Дајковић*. Само прва фасцикла овог фонда нуди изворе писаног типа. Ради се махом о митрополитовим персоналним документима, дијелу кореспонденције и тестаменту. Остало су фасцикле у којима су послогане фотографије из тродеценијског архијерејског рада митрополита Дајковића. Правећи компилацију извора из митрополијских аката, те његових годишњих извјештаја, као и фасцикле о митрополиту Дајковићу јеромонах мр Павле Кондић објавио је на Цетињу 2008. године *Љетопис расцетије Миџројолије Црногорско-приморске*. Уважавајући ову чињеницу, аутор овог рада ипак се руководио да сам прегледа исте изворе, и те изворе презентује по свом нахођењу такође по истој грађи и оригиналној сигнатури. За период митрополита Дајковића такође се као извор може узети и дневни лист *Побјега*, као и други листови који су излазили у Југославији.

Практично најзначајнији догађај из периода митрополита Дајковића (поред дислокације манастира Косијерева и Пиве), била је тзв. капелска афера. Комунистичке власти срушиле су капелу коју је на Ловћену обновио краљ Александар Карађорђевић 1925. године, на темељима раније тешко оштећене Његошеве капеле од стране аустроугарских трупа крајем 1915. године. Подигнут је нови маузолеј по пројекту и скулпторској изради хрватског вајара Ивана Мештровића. Читав овај процес не може се подвести само под црквену историју, иако су Синод СПЦ, Митрополија Црногорско-приморска и сам митрополит Дајковић пружили одлучан отпор овом чину. Митрополија је водила чак и судски процес. Но, све је било узалуд!

Године 1989, у Београду је објављено издање *Сумрак Ловћена*. Приређивачи су били: Дејан Медаковић, Живорад Стојковић и Лазар Трифуновић. Ради се о издању које компилира културолошки, политички, црквени и историјски домен и теме питања тзв. капелске афере. Са сличном конотацијом је и рад књижевника и публицисте Комнена Бећировића *Борба за Ловћен Његошев*, у издању цетињске „Светигоре“ 2002. године. Капелском афером бавио се у оквиру свог опширног рада по другим тематикама и публициста Јован Маркуш, у дјелу *Повраћац краља Николе у Оштрабину*, објављеном на Цетињу 2001. године. Маркуш је у посљедњих неколико година пред распад комунизма био председник Извршног одбора СО Цетиње, те је у овом раду изнио низ занимљивих и до тада непознатих података о овој проблематици. Руководећи се чињеницом да се ради о комплексној теми, која се може сагледати са више аспеката, аутор овог рада (А. Стаматовић) одлучио је да тзв. капелску аферу да у виду краћег приказа кроз период архијереј-

ског рада митрополита Дајковића, и то само са аспекта црквене историје. Свакако да ова тема мора бити коначно разрађена у виду посебног и опширног издања, и то са аспекта класичне историографије.

Године 1989, митрополит Данило Дајковић се повукао са архијерејског положаја услед старости и болести, да би већ наредне године био пензионисан. Крајем 1990. године за новог митрополита црногорско-приморског хиротонисан је Амфилохије Радовић. Деценије атеистичке власти учиниле су своје. Стање у Митрополији било је тешко, а број свештенства и монаштва мали. Нови митрополит се стога подухватио тешког рада обнове Митрополије по многим сегментима: персоналним, материјалним, својинским, мисионарским и просвјетним. С обзиром да се ради о савременом периоду, аутор овог рада одлучио се да досадашњи дводеценијски архијерејски рад митрополита Радовића представи у краћем и прегледном смислу. Свакако да ће у будућности нови историчари са веће временске дистанце, користећи најприје Архив Митрополије Црногорско-приморске дати детаљан приказ доба митрополита Радовића, тим прије што се у његовом архијерејском периоду развила обимна и педантна црквена администрација.

За период митрополита Радовића, у смислу приказа обновљених или изграђених цркава и манастира, и уопште црквене инфраструктуре, детаљан преглед дао је публициста Јован Маркуш кроз рад *Обнова и изградња манастира и храмова у Црној Гори*, Цетиње, 2010. Један од значајних сегмената доба митрополита Радовића је и отварање издавачко-информативне куће „Светигора“, са сједиштем на Цетињу. Прво је настао часопис „Светигора“. Ради се о теолошком часопису са конкретним темама из живота Митрополије и СПЦ уопште, првом такве природе у Црној Гори после Другог свјетског рата. Малобројни вјерни народ до 1990. године био је ускраћен за редовно теолошко информисање и едуковање, чије би сједиште и концепција били у самој Митрополији. Стога је био упућен да штива и информације такве врсте користи кроз часописе са сједиштем у Србији или из других српских покрајина. Како је у Црној Гори од 1990. године бар у формалном смислу престало да постоји атеистичко друштво, у доба митрополита Радовића остварено је оно што је било просто незамисливо за комунистичку и атеистичку Црну Гору - црквени радио. И заиста, издавачко-информативна кућа „Светигора“ проширила је свој рад и кроз Радио „Светигору“. Аутор овог рада се овом приликом захваљује уреднику часописа „Светигора“ јеромонаху Кирилу Бојовићу, на датим информацијама везаним за овај часопис. У истом смислу за-

хвалност се односи на директора Управног одбора Радиа „Свети-гора“ јереја Предрага Шћепановића, који је дао податке за Радио.

Историја Митрополије Црногорско-приморске је у потпуности истражена само у једном домену: постојању и раду Богословије на Цетињу. Ова тема може се хронолошки подијелити на три периода: до Првог свјетског рата, између два свјетска рата и током Другог свјетског рата, и коначно од обнове рада Богословије 1992. године.

Обновљење рада Богословије послије толико деценија од Другог свјетског рата, може се такође везати за архијерејски рад митрополита Радовића. Оба периода до 1945. године обрадио је јеромонах мр Павле Кондић у свом раду *Цетињска Богословија 1863-1945*, Цетиње, 2005. године. Иако монах, Кондић је по образовању историчар и магистар историје, те се у будућности од овог аутора такође могу очекивати научно-методолошки квалитетни и чињеницама исцрпни радови из историје Митрополије.

Без обзира на поменути Кондићев рад, аутор овог рада (А. Стаматовић) руководио се чињеницом да има могућност увида у грађу Архива Митрополије Црногорско-приморске, тј. фонда *Цетињска Богословија*, те је на основу њега и саставио поглавље везано за рад Богословије у међуратном и ратном периоду. На располагању су му били и годишњи извјештаји о раду Богословије, који су штампани за одређена годишта међуратног периода, чиме су прерасли у објављене изворе. Коначно, опет узевши у обзир да је Кондић детаљно обрадио назначену тему и хронолошки период, аутор је исту у свом раду дао у виду осврта. У истом смислу је и период од 1992. године, који се рачуна као савремена историја. Ажурни јеромонах Кондић прикупио је податке и био уредник и споменице поводом десетогодишњице обнављања рада Богословије на Цетињу, под насловом *Цетињска Богословија 1992-2002*, Цетиње, 2002.

Посебно питање историје Митрополије Црногорско-приморске је њен канонски статус до 1918. године, тј. од укидања Пећке Патријаршије 1766. године, па до васпоставе јединствене СПЦ 1921. године. Како је већ назначено, у посљедње више од двије деценије, од када је у Црној Гори бар у формалном смислу заживио вишестраначки систем и научни плурализам, појавило се низ издања, у ауторству мањег броја класичних историчара, па до разних публициста (најчешће стручно неквалификованих), у којима је била основна тенденција да се покаже и докаже да Митрополија Црногорска по свом карактеру није била дио Српске Цркве, а да је њена унификација у Српску Цркву била по окончању Првог свјетског рата плод окупације српских трупа над Црном Гором. Као такав, тај чин је био нерегуларан и неканонски.

Основ и оквир читаве те концепције је заправо политички у садашњости. Он очигледно кореспондира са антисрпском и антиправославном политиком садашњег владајућег естаблишмента у Црној Гори. У ширем смислу, оспоравање црквеног легалитета Митрополије Црногорско-приморске у Црној Гори, је само један од сегмената вишедеценијске генезе проблематике денационализације српског народа у Црној Гори.

За разматрање канонског статуса Митрополије Црногорске у општем смислу могу да послуже радови епископа далматинског др Никодима Милаша, једног од најпознатијих српских канониста: *Православно црквено право*, Задар, 1890; *Правила Православне Цркве с тумачењем*, књ. I-II, Нови Сад, 1895-1896. Овим питањем у конкретном случају Митрополије Црногорске, бавио се и познати српски црквени историчар друге половине XX вијека Љубомир Дурковић-Јакшић у својим чланцима и радовима: *Одређивање међуцрквеног положаја црногорске митрополије*, Историски записи, књ. IX, Цетиње, 1953; *Удео Цетињске митрополије у борби за успостављање редовног сјана у Српској православној цркви*, Српска православна црква 1219-1969, Београд, 1969; *Митрополија Црногорска никада није била аутокефална*, Цетиње - Београд, 1991. Канонским положајем Митрополије Црногорске дијелом се бавио и др Владимир Јовићевић, у свом дјелу *Црна Гора - каија Православља*, Подгорица, 1994, као и Велибор Џомић у чланку *Канонско-правни и државно правни сјанус Митрополије Црногорско-приморске*, Православље у Црној Гори, Цетиње, 2006.

Аутор овог рада (А. Стаматовић) је бавећи се детаљно питањем канонског положаја Митрополије Црногорске кроз њену историју, објавио 2001. године у Подгорици рад *Пишање аутокефалности Цркве у Црној Гори*. Руководећи се том чињеницом, упућујући заинтересоване читаоце на тај рад, определијелио се да у овом раду то питање размотри само кроз уводну главу, како би она повезала главну проблематику којом се садашњи рад бави.

У модерној историји Митрополије Црногорско-приморске незаобилазна је појава формирања квази црквене организације под насловом Црногорска православна црква. Ради се заправо о псеудо-религијској и партијско-полицијској групацији, чија се генеза, тј. ембриони настанка могу пратити већ од ратног периода. Тада се у партизанским органима власти, као нека врста комбинације комунистичког министарства вјера и комунистичке цркве појављује најприје тзв. вјерски одсјек, а потом и вјерска комисија, која наставља свој рад и послје рата. Радило се о групици свештеника наклоњених комунистичко-партизанском покрету, који су током рата одбили лојалност митрополиту Јоаникију, а самим тим по-

средно и Митрополији као институцији, оптужујући их за издају и сарадњу са окупатором. Радило се заправо у већини, о групици свештеника који су се под овим алибијем отуђили од Цркве, и повели за својим личним интересима, амбицијама, или обавезама према члановима својих породица који су били у партизанима.

У ову концепцију се одмах послје рата уклапа стварање и рад тзв. Удружења православних свештеника Црне Горе, које оквирно има статус сталешке организације. Заправо, вјерска комисија је произвела и стварање овог удружења. И комисија и удружење су у првим послератним мјесецима опште смутње и дезорганизације у Митрополији, покушали да на себе преузму улогу митрополита и Митрополије. Тако у Црној Гори у то доба долази практично до црквеног двовлашћа, или појаве парацркве. Протојереј Марковић је на челу Црквеног суда, у кореспонденцији са Синодом и администраторима покушавао колико је знао, умιο и смио, да нађе компромис са овим групацијама, и приведе их к познанију црквеног права и канона. Читава ова активност вјерске комисије и удружења, била је у ствари на бази политичких и идеолошких поставки КПЈ, о националној и републичкој посебности Црне Горе и Црногораца, на коју се по логици ствари требала надовезати и црквена посебност, или бар аутономност која се почела формирати у Македонији. Повратак патријарха Дожића у земљу, међутим, ту идеју је на један посредан начин предуприједио. И кроз неке извјештаје митрополита Дајковића Синоду у каснијем периоду, налазе се трагови ове идеје, да би она почела да ескалира са пропашћу комунизма у Црној Гори 1989/90. године.

Назначена проблематика покушаја стварања парацркве још у ратном периоду, може се у фрагментима пратити у Архивском одјељењу у Подгорици Државног архива на Цетињу, кроз већ поменути фонд партизанска документа. Послератни период од првих неколико година рада Удружења свештеника може се пратити кроз чланке *Побједе*. Публициста Јован Маркуш у свом дјелу *Повратак краља Николе у Оштрабину* такође је представио неколико до тада непознатих извора, о намјерама комунистичког режима у Црној Гори, да у доба митрополита Дајковића, нарочито због његовог непомирљивог става у тзв. капелској афери, формира парацркву, тј, црногорску цркву.

Конечно, ескалација ове идеје од 1990. године, као и њен даљи развој, могу се пратити кроз савремена документа у Архиву Митрополије Црногорско-приморске. Ради се заправо о пресудама Црквеног суда групи свештеника и монаха, који су након рашчињења приступили овој организацији. Нека од ових лица која су преведена у ред лаика, никада чак нијесу ни припадала клиру СПЦ,

као нпр. Мираш Дедеић. Митрополија Црногорско-приморска и шире СПЦ су имали активну кореспонденцију са другим братским канонским црквама Православља, поводом Антонија Абрамовића и Мираша Дедеића. Та кореспонденција се такође налази у Архиву Митрополије Црногорско-приморске. Истражујући кроз архив СПЦ и њених богословија, ауторски тандем Будимир Алексић и Славко Крстајић се нарочито позабавио активношћу Антонија Абрамовића и Мираша Дедеића, објавивши збирку докумената под насловом *Трговци душама, дукљанско монџенеџрински вјерски ѿрафикинї у свјеџлосџи докумената*, Никшић, 2005. Дјеловање тзв. Црногорске православне цркве је имало и низ ексцесних ситуација, нарочито на Цетињу, гдје су насртаји на свештенство и монаштво Митрополије, те ђаке Богословије, и уопште појединце који су се декларисали као Срби постали једно вријеме дио свакодневнице током 90-их година XX вијека. Они су описани у неколико црногорских дневних листова, као и извјештајима које су ректори Богословије слали Митрополији и Синоду.

Коначно, деценије власти једне идеологије и партије, која је по свом карактеру била атеистичка и антипод Цркви, могу се подвести и под чисто архивску проблематику, и судбину самог садашњег Архива Митрополије Црногорско-приморске. Архива Митрополије је деценијама послје Другог свјетског рата била похрањена у Државном архиву Црне Горе на Цетињу. По атеистички и комунистички режим, било је сасвим логично, да се архивска грађа која има првенствено црквену тематику налази у државном архиву, иако је Црква по свим посљератним уставима била одвојена од државе. Без обзира на то, интересовање за црквену историју, и конкретно историју Митрополије било је мало. Чак и они сегменти истраживачког рада који су се ње тицали, усљед атеистичког режима, били су опет подвођени кроз свјетовну историју Црне Горе. Коначно је 1997. године Државни архив Црне Горе на основу уговора са Митрополијом, предао архивску грађу истој. То је заправо архивска грађа од 1873. до 1918. године. Тако је архивска грађа враћена ономе коме је припадала, ко је створио, и имао право на њу.

КАНОНСКИ СТАТУС МИТРОПОЛИЈЕ ЦРНОГОРСКЕ ОД 1766. ДО 1918. ГОДИНЕ

Дана 11. септембра 1766. године, ферманом султана Мустафе III укинута је Пећка Патријаршија, а њене територије припојене су Цариградској Патријаршији. Епископ др Никодим Милаш о овом чину пише „да то није био законити, канонички оправдани чин, него проста протузаконита узурпација, изведена услијед мало похвалних побуда.“¹ Ђоко Слијепчевић је о овоме констатовао: „И по форми и по суштини оно је било један насилни акт, а тиме и незаконитост. Свако друго тврђење и аргументација била би проста софисткиња.“² Новица Ковачевић-Граовски је о овом проблему казао: „Два су озбиљна разлога, која поричу правоспособност овом укинућу, наиме, с једне стране је груба сила, чије наређење траје док траје те силе, а с друге отпор српских епископа и свештенства, као и то, што није доказано, да су они епископи молили и синодално закључили, како би Пећска патријаршија престала битисати.“³ Љубомир Дурковић-Јакшић је написао: „Цариградска патријаршија је незаконито разорила 1766. српску црквену организацију у Пећкој патријаршији, и тзв. укидањем ове и потчињавањем највећег њеног дјела под своју власт учинила је неканонски чин.“⁴ Истовјетно тврђење наведеним цитатима имао је и Ђура Вукичевић.⁵

Укидањем Пећке Патријаршије, и чињеницом да је још од краја XVII вијека постојала практично још једна црквена организаци-

1. Никодим Милаш, *Каноничко начело православне цркве при разређивању црквених власћи. К тпшању о јерархичком положеју сарајевске митрополије*, Задар, 1884, 13.
2. Ђоко М. Слијепчевић, *Укидање пећке патријаршије 1766*, Богословље, Београд, 1939, 52.
3. Н. Гр. (Новица Ковачевић-Граовски), *Глас Црногорца*, бр. 13, 25. март 1904, 3.
4. Љубомир Дурковић-Јакшић, *Одређивање међуцрквеног положеја Црногорској Митрополији*, Историјски записи, књ. IX, св. 1, Цетиње, 1953, 64.
5. Ђура Вукичевић, *Да ли се српска Пећка патријаршија тог. 1766. канонички укинула и коначно ујасила и ко јој је црквено правни наследник*, Нови Сад, 1904, 15-19.

ја под Аустријом, општа конфузија у Српској Цркви доведена је до врхунца. Од тада па до краја 1918. године не може се говорити о Српској Цркви као посебној црквено-правној институцији. Свака од епархија Српске Цркве била је принуђена да се сналази како зна и умије, и значајно се потчињава диктату државе у чијем је саставу. Такву судбину није дијелила Митрополија Црногорска, јер Црна Гора није била подложна било каквој спољњој власти. Са еманципацијом државне независности и у Србији се у XIX вијеку развија истовјетан процес. Чињеница да се Митрополија Црногорска самостално развијала, у ери оспоравања српског идентитета Црне Горе и атака на црквено-правни легитимитет Митрополије Црногорско-приморске, на размеђу два вијека XX-XXI, диктованих политичко-асимилатирским тенденцијама одређених структура у Црној Гори, постала је од прворазредног значаја. Она је плод грубих научних манипулација и инсинуација, а све у сврху оспоравања истинског српско-словенског и православног идентитета Црне Горе.

Статус Митрополије Црногорске у назначеном периоду, може се посматрати са више аспеката. У првом реду он је предмет чисто канонске расправе, у смислу да ли је она могла бити и јесте била аутокефална? Да би се то размотрило, потребно је најприје поћи од самог појма аутокефалије. То је грчка ријеч, и означава организацију која сама (*autos*) има своју главу (*kefale*), односно независна је од неке друге црквене или свјетовне власти. У првим вјековима Хришћанства, био је велики број цркава са самосталном управом. То су биле цркве основане од апостола. Но, од V вијека, број самосталних цркава се због боље комуникације и централизације државне власти стално смањивао. Послије Седмог васељенског сабора никејског (другог) од 787. године, број самосталних цркава је на Истоку смањен, односно био је сведен на свега седам.⁶ То су биле: цариградска, александријска, антиохијска, јерусалимска, кипарска, новојустинијанска и иверска. Новојустинијанска црква је мало времена постојала, и нестала је услјед најезде Авара у VII вијеку, а недуго затим и иверска.⁷ Преосталих пет цркава значи има изворну аутокефалност. Епископ далматински Никодим Милаш као касније цркве набраја: бугарску трновску патријаршију, која је би-

6. Сергије Тројицки, *Суштина и фактори аутокефалије*, Архив за правне и друштвене науке, бр. 3, Београд, 1933; Сергије Тројицки, *Државна власт и црквена аутокефалија*, Архив за правне и друштвене науке, бр. 6, Београд, 1933; Сергије Тројицки, *Цариградска црква као фактор аутокефалије*, Архив за правне и друштвене науке, бр. 1, Београд, 1937.

7. Никодим Милаш, *Православно црквено право*, Задар, 1890, 291-292.

ла укинута услијед најезде Турака у XV вијеку, охридску бугарско-српску архиепископију, укинуту у другој половини XVIII вијека и Српску Пећку Патријаршију, укинуту 1766. године.⁸

Основ аутокефалности лежи у канонима, који подразумевају избор поглавара цркве од својих епископа, тј. епископа своје цркве. Дакле, у хиротонији од својих епископа је суштина аутокефалности. То се види и по Правилима светих апостола, за које се вјерује да су их издали сами апостоли 45. године у Јерусалиму. Тако у Правилу првом стоји: „Епископа нека постављају два или три епископа.“⁹ Правило 37 каже ово: „Два пута у години нека бива сабор епископа, и нека међу собом испитују догмат благочестија и ријешавају црквене спорове, који се истакну: први пут четврте недјеље педесетнице, а други пут дванаестог дана хипервертеја мјесеца.“¹⁰

Правило четврто светог првог васељенског сабора никејског, одржаног 325. године, у вријеме цара Константина назначавало ово: „Епископ треба у опће да буде постављен од свију епископа, који су у епархији, а ако је то мучно, или због какве хитне потребе, или због даљине пута, нека се барем три на једно мјесто сакупе, а отсутни нека такођер свој глас даду, пристајући кроз грамате, и тада нека се обави рукоположење; утврђење пак свега тога има припадати у свакој епархији митрополиту.“¹¹ Суштину набројених правила потврђује и Правило тринаесто седмога помјеснога сабора цариградског, одржаног 394. године, у коме стоји: „Да епископ не може бити постављен, него од многих, а ако је потреба, три да постављају епископа.“¹²

У свом дјелу „Православно црквено право“ др Никодим Милаш наводи која су се звања развила из епископског степена као основног: „1. Митрополити. Овим именом су се називали епископи, који су имали право власти у једној пространијој области, у којој је било неколико епископа, и добили су то име од главних градова у грчко-римској држави. Први пут је ово име споменуто у канонима I васељенског сабора. 2. Архијепископи. Ово је било управо црквено име, које се давало старијим епископима, и одговарало је степену митрополита... 8. Аутокефали називали су се сви они епископи, који су имали под својом јурисдикцијом неколике епар-

8. Нав. дј., стр. 392.

9. Никодим, епископ далматински, *Правила Православне Цркве с ѿумачењима*, књ. I, Нови Сад, 1895, 43.

10. Нав. дј., стр. 100.

11. Исто, 175.

12. Никодим, епископ далматински, *Правила Православне Цркве с ѿумачењима*, књ. II, Нови Сад, 1896, 143.

хије, и који су имали под својом јурисдикцијом неколике епархије, и које су ту јурисдикцију самостално вршили, независно од неког другог црквеног старјешине.¹³

Ако би се направио хронолошки преглед хиротонија црногорских митрополита и прије и послје укинућа Пећке Патријаршије, извели би се одређени закључци који су у вези са канонима и канонским статустом Митрополије Црногорске. Сава Петровић хиротонисан је од стране српског патријарха Мојсија за архијереја 1719. године, када је патријарх долазио у Црну Гору. И ова хиротонија има двојно значење. Она прије свега потврђује јурисдикцију Пећке Патријаршије над Црном Гором, а и хиротонију Саве Петровића од поглавара своје Цркве. Василије Петровић хиротонисан је за митрополита од стране патријарха српског Атанасија II 22. августа 1750. године у Београду, и постављен за егзарха Трона Пећког. Арсеније Пламенац хиротонисан је за владику од стране пећког патријарха Василија Бркића 1767. године, који је избјегао у Црну Гору пред Османлијама. Ова хиротонија пада у вријеме неканонског и насилног укидања Пећке Патријаршије од стране Османлија, чиме су епископије Српске Цркве биле препуштене самима себи, да се сналазе како знају и умију, било у својој унутрашњој организацији, било према окупаторским државама: Османском Царству, Аустрији и Млетачкој Републици, било према осталим православним црквама.

Петар I Петровић хиротонисан је за епископа 13. октобра 1784. године у Сремским Карловцима. Он је направио гест сличан Данилу Петровићу. Митрополија у Сремским Карловцима била је српска, и вукла је континуитет Српске Цркве коју је установио још патријарх Арсеније III Црнојевић. Иако је она била на аустријском тлу, ипак је била на тлу хришћанске државе, која иако римокатоличка, имала је сношљивије односе према српском народу и његовој Цркви од Османлија, односно давала им је знатне слободе и повластице, истина из сопствених интересних рачуна, јер је рачунала на српски народ као одбрамбени фактор према османској држави.

Петар II Петровић је произведен у чин јеромонаха и архимандрита у манастиру Кому 31. јануара 1831. године, од стране рашко-призренског митрополита. Стицајем околности, у Црну Гору је убрзо стигао и избјегли ужички еписком Никифор у октобру сљедеће године. Како није било епископа у Црној Гори, он је хиротонисао неколико свештеника из ње и Боке. Петар II Петровић хиротони-

13. Као. нап. 7, стр. 271-272.

сан је у звање епископа у Петрограду 6. августа 1833. године. Руски Синод му је додијелио звање митрополита 13. марта 1844. године.

Никанор Ивановић је хиротонисан децембра 1858. године у Русији, по претходној одлуци књаза Данила. Како није дошао на сахрану књаза Данила, књаз Никола га је смијенио, те је Иларион Рогановић хиротонисан у мају 1863. године такође у Русији. Висарион Љубиша хиротонисан је за епископа у септембру 1878. године од стране Илариона Рогановића и епископа бококоторског Герасима Петрановића. Митрофан Бан хиротонисан је у Русији у априлу 1885. године.¹⁴

Као што се из изложеног види, Црква у Црној Гори никада није имала три епископа. Она је у мањем броју случајева имала два епископа: за вријеме Данила и Саве Петровића (а то је период прије укидања Пећке Патријаршије); Саве Петровића и Василија Петровића (а то је период прије укидања Пећке Патријаршије); Саве Петровића и Арсенија Пламенца; за вријеме Илариона Рогановића и Висариона Љубише. Но, ни тада њени епископи нијесу били хиротонисани од епископа из Црне Горе, а нијесу ни могли бити, пошто је за то било потребно најмање три епископа. У одређеном броју случајева, Црква у Црној Гори није имала чак ни једног епископа. То је било у овим случајевима: од упокојења Петра I Петровића до хиротоније Петра II Петровића за три године; од упокојења Петра II Петровића до хиротоније Никанора Ивановића за седам година; од разрјешења Никанора Ивановића до хиротоније Илариона Рогановића за три године; од упокојења Висариона Љубише до хиротоније Митрофана Бана за годину дана. Дакле, у канонском смислу, тј. смислу презентованих канона, и критеријумима потребних са овог становишта за аутокефалност цркве у Црној Гори није могло бити говора!

Једина хиротонија, која би се у најбољем случају могла узети као некакав афирмативан чинилац за аутокефалност, је она, која се везује за хиротонију Висариона Љубише, али је и она неодржива из два разлога. Први је тај, да у хиротонији нијесу учествовала три епископа из исте цркве. Други је тај, да је као други епископ у хиротонији учествовао епископ бококоторски Герасим Петрановић. Истина, ова епископија била је српска, али она тада није ула-

14. Радослав Грујић, *Историја Српске Православне Цркве*, Београд, 1920; Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве*, књ. 2, Београд, 1991; Сава, епископ шумадиски, *Српски јерарси од деветиої до двадесетиої века*, Београд-Подгорица-Крагујевац, 1996; Александар Стаматовић, *Крајња историја Митрополије Црногорско-џиморске 1219-1999*, Цетиње, 1999.

зила у састав Митрополије Црногорске, а њена територија није улазила у састав црногорске државе, него Аустроугарске.

Када је крајем 1912. године била ослобођена Метохија у Првом Балканском рату од стране црногорске војске, у саставу црногорске државе нашао се дио Рашко-призренске Митрополије, која је касније прерасла у Пећку Епархију. Још раније, за епископа захумско-рашког хиротонисан је 31. маја 1909. године у Петрограду Кирил Митровић. Тако су се стекли услови да Митрополија Црногорска, или Црква у Црној Гори има три епископије и три епископа. Но, ни тада се нијесу стекли услови за истинску канонску аутокефалију, пошто сва три епископа нијесу хиротонисана од епископа своје Цркве, дакле не у Црној Гори, и не од црногорских епископа. Као што је наведено, Митрофан Бан и Кирил Митровић су хиротонисани у Русији, а Гаврило Дожић је хиротонисан у Цариграду 4. децембра 1911. године за епископа.¹⁵

Да је Црква у Црној Гори имала најчешће само једног епископа, односно да није имала са канонског становишта услова за аутокефалност, свједочи и наредба књаза Николе о начину поздрављања високих представника Цркве, војске, владара и владалачког дома. У члану у коме се обрађује начин поздрављања црквених великодостојника стоји: „Из уважаења према Митрополиту као глави цркве (и према владикама кад би таквих било) Црногорцу дужност налаже скидати му капу, и љубити га у руку. Свештеницима, при чинодејству одаваће се досадашњи знаци поштовања.“¹⁶

Низ наведених канона у потпуној су колизији са Уставима Светог Синода и Консистоорија у Црној Гори из 1904. године, као црквено-правних аката, и Уставом Књажевине Црне Горе из 1905. године, као свјетовног акта, у којем се обрађује и црквена проблематика и статус Цркве у држави. Тако је другим чланом Устава Светог Синода назначено, да аутокефалну Митрополију православну у Црној Гори, сачињавају Цетињска Архиепископија са столицом на Цетињу, и Захумско-рашка Епархија са столицом у манастиру Острогу.¹⁷ Треће епархије значи није било.

У члану десетом истог Устава, стоји да Свети Синод чине: „1. Архиепископ цетињски и митрополит Црне Горе, 2. Епископ захумско-расијски, 3. Архимандрит цетињски, 4. Архимандрит острошки, 5. Три протопрезвитера и 6. Синодски секретар.“¹⁸ Претход-

15. Исто.

16. *Закон, наредбе, ујуиштва и друго са насѣавнијем ѿланом за основне школе у Књажевини Црној Гори од 1884. до 1902. године*, Цетиње, 1902, 46-47.

17. *Устав Светиої Синода у Књажевини Црној Гори*, Цетиње, 1904, 3.

18. Нав. дј., 5-6.

но је већ по канонима презентовано шта се подразумејева под митрополитом, архиепископом и аутокефалом, из Милашевог дјела „Православно црквено право.“ По канонима тадашњи митрополити су имали права патријарха, а са временом та права митрополита преузимају патријарси. Први по части у овом Светом Синоду, био је значи архиепископ цетињски и митрополит Црне Горе. Већ је презентовано, да су архиепископи митрополити старијег звања. Никодим Милаш у истом дјелу, за митрополита опет каже: „У каноничким изворима митрополит се зове главни епископ једне веће црквене области, у којој је неколико епископа.“¹⁹ Дакле, архиепископ цетињски и митрополит Црне Горе, први по части у Светом Синоду, и епископ Цетињске Архиепископије, не само да у Цетињској Архиепископији није имао неколико епископа, него их није имао ни у читавој Цркви у Црној Гори.

Милаш даље пише: „Права митрополита по каноничким изворима слиједећа су: 1. сазивање обласних сабора и председавање истима, нити су без присуства закључци таквих сабора могли имати закониту моћ; 2. надзирање и руковођење избора епископа; 3. рукополагање заједно са другим епископима новог епископа“...²⁰ Значи, митрополит Цркве у Црној Гори није имао више епископа, и није сходно томе ни могао бирати своје епископе, јер ни он није биран од својих епископа. У моменту доношења овог Устава, па за четири године даље, Митрополија Црногорска имала је само једног епископа-Митрофана Бана, што значи да ни оно што је прописано овим члановима није постојало у пракси, јер је Кирил Митровић хиротонисан за епископа 1909. године.

У члану 129 Устава за Књажевину Црну Гору из 1905. године, односно у његовој првој алинеји се каже: „Унутрашња управа источно-православне цркве припада митрополији црногорској, односно Архијерејском Сабору“...²¹ И у вези рада Сабора, сходно канонима Никодим Милаш се у већ цитираном раду позабавио овом проблематиком, у наслову „Врховна управна уредба у митрополијама.“ Ту поред осталог стоји: „Врховну власт у једној митрополитанској области има митрополит. Али ту власт он не може вршити симболично, него само кроз сабор, осим оних послова, које смо поређали у 79 члану... Овакви сабори у каноничким изворима зову се обично епархијски сабор, то јест, сабор састављен из епископа дотичне епархије, као што се митрополија прије називала, или

19. Као нап. 7, стр. 303-304.

20. Нав. дј., 304-305.

21. *Устав за Књажевину Црну Гору*, Цетиње, 1907, 35.

друкчије митрополитански сабор... Да један овакви сабор може надлежно дјеловати, то јест, да његови закључци буду правоваљани, он мора бити састављен најмање од три лица: митрополита и два епископа. За свргнуће једног епископа, 12 канон картагенскога сабора захтијева дванаест епископа, али из каноничке практике цркве старијега доба даје се закључити, да је на то овлашћен сваки правилно састављени сабор епископа на коме свакако мора да буде више од два епископа.²² Опет се из изнешеног да закључити, да Сабор у Црној Гори сем митрополита у моменту доношења цитираног члана из Устава, није имао ни једног епископа, а да се не говори о смјени епископа.

Устави Светог Синода и Консисторија од 1904. године, као и Устав Књажевине Црне Горе од 1905. године, којима је прокламована аутокефалност Цркве у Црној Гори, у колизији су са канонима и у смислу аспекта државне власти, из које је потекла та аутокефалност. У члану тринаестом Устава Светог Синода из 1904. године, односно његовој другој алинеји стоји: „... Изабрани синодски чланови постављају се на службу, указом Његовог Краљевског Височанства Књаза Господара.“²³ Посљедњим чланом 29 овог Устава, прописано је да: Овај Устав добива законску снагу од дана, кад га потпише Његово Краљевско Височанство Књаз Господар.“²⁴

Аспекти државне контроле над Црквом у Црној Гори, највише су видљиви у Уставу Књажевине Црне Горе из 1905. године. Тако у члану 133 стоји: „Свештена лица и црквене установе потчињене су земаљскијем законима у погледу грађанскијех односа и имања, а у погледу унутрашњег уређења и управе, управљају се према статутима, које потврђује књажевска влада.“²⁵ У првој алинеји 135 члана стоји: „Преписка духовнијех власти источно-православне цркве са странијем црквенијем властима, саборима и синодима, врше се са одобрењем министра просвјете и црквенијех послова.“²⁶

Набројени чланови показују потпуну контролу државе над Црквом у Црној Гори, односно да је она схватана као државни орган, којим држава руководи, и у главном смислу усмјерава његов рад, што је за саму суштину Цркве и њен карактер незамисливо. Устав Светог Синода и Устав Консисторија санкционисао је, тј. одобрио књаз Никола. Стога се јасно види из сва три Устава, да је прокла-

22. Као нап. 7, стр. 307-309.

23. Као нап. 17, стр. 6.

24. Исто, 19.

25. Као нап. 21, стр. 36.

26. Исто.

мовану аутокефалност у њима искреирала држава, а држава не може проглашавати аутокефалност Цркве.

Треба видјети и шта канони кажу о овој проблематици? Правило тридесето светих апостола, а за ова правила вјерује се да су их издали сами апостоли 45. године у Јерусалиму каже: „Ако се који епископ послужи свјетовним властима, да кроз исте задобије цркву, нека се свргне, пак и одлучи; а исто и сви они, који с њим опће.“²⁷

Правило треће светог седмог васељенског сабора никејског, одржаног 24. септембра 787. године у доба царице Ирине II наводи: „Сваки избор епископа, или презвитера, или ђакона, који бива средством свјетовних власти, нека нема ваљаности, сходно правилу, које каже: „ако се који епископ послужи свјетовним властима, да кроз исте задобије цркву, нека се свргне, па и одлучи; а исто и сви они, који с њиме опће. Јер који се има произвести за епископство, мора бити од епископа биран, као што је наређено од светих отаца у Никеји правилом, које каже: „Епископ треба у опће да буде постављен од свију епископа, који су у епархији; а ако је то мучно, или због какве хитне потребе, или због даљине пута, нека се барем три на једно мјесто сакупе, а одсутни нека такођер свој глас даду, пристајући кроз грамате, и тада нека се обави рукоположење; утврђење пак свега тога има припадати у свакој епархији митрополиту.“²⁸

Потребно је и сагледати прилике у којима су се налазиле епископије Српске Цркве у вријеме прокламовања ових Устава, те какве су биле опште династичке, државне и територијалне прилике и перспективе. Као што је неколико пута до сада наглашено, последице насилног и неканонског укидања Пећке Патријаршије од стране Османлија 1766. године, свака епископија те Патријаршије била је препуштена сама себи, да се односи како зна и умије и према окупаторским државама, и према осталим православним црквама, а и да уређује своје унутрашње уређење. Епископије које су биле под османском влашћу биле су прикључене Цариградској Патријаршији. Карловачка Митрополија ушла је у састав Аустрије, у чијем саставу је уосталом била и раније. По пропашћу Млетачке Републике крајем XVIII вијека, српско становништво са њених територија такође се коначно последице Бечког конгреса 1814/15. године нашло у саставу Аустрије, те је касније дошло до стварања нових епископија и митрополија кроз читав XIX вијек, одјелјивањем од Карловачке.

27. Као нап. 9, стр. 87.

28. Нав. дј, стр. 599-600.

Од почетка XIX вијека, са два устанка, у Србији је отпочео процес еманципације од османске власти, прво кроз аутономну кнежевину установљену 1830. године, па до њеног коначног међународног признања независности 1878. године. Читав тај процес пратила је и еманципација Цркве у Србији од Цариградске Патријаршије, која је коначно довела и до њеног аутокефалног статуса. Тако је од укидања Пећке Патријаршије Митрополија Црногорска остала једина Епископија Српске Цркве која није била под контролом било које стране државе, захваљујући слободном статусу Црне Горе у политичком смислу. У том смислу Цариградска Патријаршија као вјерско-православна институција под контролом османске државе нити је имала јурисдикцију над Црногорском Митрополијом, нити је Митрополија ту јурисдикцију уопште и признавала сходно чину укинућа Пећке Патријаршије. Истина, Црногорска Митрополија је у неким тренутцима била под великим утицајем Руске Цркве, што се очигледно види и по томе, да су црногорски митрополити у XIX вијеку хиротонисани у Русији. То се може схватити у ширем контексту пратње црногорско-руских политичких односа. Но, и поред тога, чак и према Руској Цркви, Црногорска Митрополија задржала је своју независност, што ће уосталом бити презентовано у овој глави.

Црна Гора и Србија биле су и формално-правно признате као независне државе на Берлинском конгресу 1878. године. Тиме су се и формално-правно јавила два центра српске државности, и двије државне матице српског народа, према неослобођеним дјеловима који су били у саставу аустроугарске и османске државе. Уз двије српске државе биле су и двије династије на њиховим челима. Од шездесетих година XIX вијека јављају се и конкретније идеје о уједињењу Црне Горе и Србије, што је подразумијевало да ће у перспективи бити ослобођени дјелови српског народа који су још увијек у ропству. Тако се јавља основни проблем, која ће од двије српске државе и српске династије на себе преузети улогу српског ујединитеља, и нормално, узети трон уједињене српске државе? Крајем XIX вијека књаз Никола је имао велике и основане амбиције да он оствари тај циљ. Србија је неуспјешно или половично успјешно ратовала од 1876. до 1878. године, изгубила је рат са Бугарском 1885. године, потресале су је политичке кризе. Њена династија водила је изразито аустрофилску политику, оптерећивали су је лични скандали, и коначно, биолошка бесперспектива.

Супротно томе, Црна Гора је успјешно ратовала од 1876. до 1878. године. О њој и њеном владару са одушевљењем се говорило у српским покрајинама под османском и аустроугарском влашћу, нарочито у Војводини. Књаз Никола водио је русофилску политику.

Имао је три сина, и његова династија имала је биолошку перспективу. Зато је он и поред чињенице, да је био препознат као изразити апсолутиста, а његова држава мала и без индустрије и универзитета, са правом гајио амбиције да би по изумирању или свргавању последњег Обреновића, он могао преузети престо у Србији.

Све је то међутим пало у воду после Мајског преврата 1903. године. За новог краља Србије проглашен је његов зет Петар Карађорђевић. Иако Никола није губио наду, он је био свјестан чињенице, да Србија као много већа држава и са много већим ресурсима од Црне Горе, има већу предност. Самопрокламованом аутокефалношћу Цркве у својој држави, књаз Никола је хтио да се ослободи било какве могућности да евентуалном обновом Патријаршије у Србији, Митрополија Црногорска дође под јурисдикцију Цркве из Србије.

Из свега овога произилази логичан одговор. Зашто је он чекао пуне 44 године, да би кроз Уставе прогласио аутокефалност Цркве у својој држави? Зашто књаз Данило није то исто учинио? Зашто то није учинио нико од црногорских митрополита по укинућу Пећке Патријаршије до Данила? Дакле, у моменту сопствене процјене ситуације, књаз Никола је укључио и црквени аспект за остваривање својих личних и династичких планова, заједно са многим другим, као што су били: удаја својих кћери на европске дворе, да би се преко тога стекла дипломатска потпора за остваривање својих амбиција; протежирање свога средњег сина Мирка прво на бугарски, а затим и на србијански престо; тајни преговори са противницима династије Обреновић, првенствено са радикалима да он по свргавању ове династије преузме србијански престо; проглашење себе за краља а Црну Гору за Краљевину 1910. године, да би се тако парирало Србији у државно-владарском статусу. Коначно, по ослобођењу Пећи 1912. године, краљ Никола је већ правио планове да обнови патријаршију, која би тако била у саставу његове државе.

У низ аспеката проучавања канонског статуса Митрополије Црногорске (Цетињске), тј. Цркве у Црној Гори, може се уврстити и онај чисто административно-формалистички. Да би се добио статус аутокефалне цркве, та аутокефалија се мора затражити од мајке цркве сходно канонима, а потом и добити. По укидању Пећке Патријаршије дакле, мајке цркве Црногорске Митрополије није било, нити је могло бити да би се од ње добила потврда аутокефалности. Логички слијед процедуре упућује онда на Цариградску Патријаршију као мајку Цркву Православља. Како Митрополија Црногорска њу као османску вјерску експозитуру није ни признавала, добија се јасан одговор, да Црква у Црној Гори није никада

ни тражила, а ни добила потврду о аутокефалности, што у потпуности деградира самопроглашену аутокефалност Уставима од 1904/05. године.

Стога се може извести генеза формално-правне процедуре давања аутокефалности црквама у Православљу. Поред канонских утемељења, свака црква је морала добити потврду од мајке Цркве Православља-Цариградске или Васељенске Патријаршије. Но, како је уопште дошло до тога да ова Патријаршија постане мајка Црква Православља? Никодим Милаш наводи изворне цркве истока, а то су: Цариградска, Антиохијска, Јерусалимска, Кипарска, Новојустинијанска и Иверска. То су дакле изворне цркве Хришћанства, поред Римске, настале и утемељене у првим вјековима Хришћанства, и потврђене првим васељенским и помјесним саборима. Новојустинијанска Црква је усљед најезде Авара нестала у VII вијеку, а убрзо затим и Иверска или Грузијска Црква. Стога је остало пет изворних цркава истока. Осим ових цркава, Милаш набраја Цркве „старијега доба“, односно оне које су настале касније од првонабројених, а то су биле: Бугарска Трновска Патријаршија, која је укинута у XIV вијеку усљед најезде Османлија; Охридска Бугарско-српска Архиепископија укинута од Османлија 1767. године; Српска Пећка Патријаршија укинута од Османлија 1766. године. Обје ове цркве укинуте су значи од Османлија практично у исто вријеме.²⁹ Већ по овим чињеницама, види се да отпада било каква могућност аутокефалности Црногорске Митрополије прије укинућа Пећке Патријаршије 1767. године.

Милаш даље наводи поглавље „Данашње самосталне цркве“, у коме је побројао њих десет: Цркву у Руској Царевини, Карловачку Митрополију, Цетињску Митрополију, Синајску Архиепископију, Цркву у Краљевини Грчкој, Сибињску Митрополију, Бугарски Егзархат, Буковинско-далматинску Митрополију, Цркву у Краљевини Србији и Цркву у Краљевини Румунији.

Говорећи о Цркви у Руској Царевини Милаш пише: „... Послије пада Цариграда (1453), кад је Русима тешко било одлазити у Цариград ради црквених послова, узајамним договором тадашњег великог кнеза руског и цариградског патријарха установљена је била самосталност руске цркве, на име, цариградски патријарх заједно са осталим источним патријарсима признали су нарочитом грамамом руском митрополиту право, да га руски јерарси, независно од цариградске патријаршије, бирају и постављају, и осим тога су узаконили, да се руски митрополит мора сматрати по части стари-

29. Као нап. 7, стр. 291-292.

јим од свију других митрополита и да у васељенској јерархији има заузимати мјесто послје јерусалимскога патријарха. Крајем XVI вијека, кад се имала установити московска патријаршија, издана је ова нарочита грамата од стране цариградског синода, уз потпис и осталих источних патријарха, којом су се потврђивала пређашња права самосталности руске цркве, признавао се патријаршенски наслов московскоме првосвештенику и да заузима пето мјесто у васељенској јерархији. Исту су овакву грамату издали 1723. источни патријарси, кад је установљен био руски св. синод, признавајући га равним у свему источним патријаршеским пријестолима.³⁰

О Карловачкој Митрополији поред осталог Милаш пише: „... те улијед односне молбе од стране јерархије и народа, пећки патријарх Калиник, пошто је од аустријскога цара Леополда I једним царским писмом од 4. марта 1695. зајемчена већ била пресељеним Србима слобода вјере и повластице у црквеној њиховој управи, тај патријарх пећки Калиник изда 1710. патријаршеску грамату, којом признаје установљење српске митрополије у аустријским земљама, а дотичноме митрополиту, да има право „постављати епископе инније церковније оустави строити“, сходно опћим каноничким прописима православне цркве.“³¹

За Синајску Архиепископију Милаш констатује ово: „Архијепископ, а уједно игуман синајског манастира, зависио је час од јерусалимског, а час од александријског патријарха. Услијед непрестаних спорова између ова два патријарха о јурисдикцији над Синајем, буде издана 1575. године у Цариграду синодална грамата, којом се признаје самосталност архијепископа синајског, кога ће само хиротонисати јерусалимски патријарх. Ово је било за тијем 1782. потврђено новом граматом цариградског синода и свечано проглашена односна самосталност.“³²

За Сибињску Митрополију Милаш је поред осталог казао: „Кад се јавила жеља код Румуна, који су били под угарском круном, да се одијеле у црквеној управи од Срба, који су под истом круном били, и да у црквеном устројству и управи уживају једнака права, као и Срби, буде поднешено ово питање на расправљање карловачког синода 1864. године, и пошто је синод, као надлежна власт, расправио питање и пристао на одјељење православних Румуна од Срба, буде установљена самостална румунска митрополи-

30. Нав. дј., стр. 295.

31. Нав. дј., стр. 296.

32. Нав. дј., стр. 298.

ја са сједиштем митрополита у Сибињу и са подручне двије епархије: арадском и карансебешком.³³

О Бугарском Егзархату Милаш поред осталог констатује: „...Пошто нијесу нашли у томе потпоре код цариградске патријаршије, која је на против одлучно осуђивала њихове националне тежње, израде Бугари од државне власти слободу, да могу сами уредити своју цркву и установити бугарски егзархат, независан од цариградске патријаршије. Ово им је било одобрено нарочитим султанским ферманом од 8. зилхице 1286. (27. фебруара 1870), и од тога доба датира самосталност бугарске цркве. Цариградска патријаршија није признавала тај егзархат, и на једноме сабору, који је био држан у Цариграду 1872. године били су Бугари осуђени, као одступници. Све самосталне цркве у осталом нијесу пристале на ту осуду, а између њих није пристала ни јерусалимска патријаршија. Али ово је само питање времена, док се не утврди политичка самосталност бугарскога народа.“³⁴

Како је Буковинско-далматинска Митрополија добила самосталност Милаш поред осталог пише: „Крајем XVIII вијека потпала је буковинска епархија под јурисдикцију карловачке митрополије; а у првој половини XIX вијека придружена је била истој митрополији и далматинска епархија, али само у погледу догматичких и духовних послова. Питање о одјељењу буковинске епархије од карловачке митрополије било је под карловачким синодом 1864. године“...³⁵

О Цркви у Краљевини Србији Милаш је написао, да је 1832. године Цариградска Патријаршија признала Цркви у Кнежевини Србији „засебну унутрашњу управу, али у одређеној зависности од патријаршије. Кад су послје границе кнежевине Србије проширене и иста призната слободном и потпуно независном, тада су надлежне власти у Србији потражиле од патријаршије, да се призна и српској цркви онаква независност, какву уживају остале самосталне помјесне цркве, уз очување канонички прописаног јединства са васељенском црквом. Ово је и учињено било од стране патријаршије, која је синодском одлуком од октобра 1879. године прогласила самосталном српску цркву у кнежевенији (данас краљевини) Србији, равноправном са осталим помјесним самосталним црквама.“³⁶ Милаш је за овај текст навео фусноту бр. 31, у којој је написао: „В. (иди) књижицу „Независност српске цркве проглашена

33. Нав. дј., стр. 299.

34. Нав. дј., 300.

35. Нав. дј., 300-301.

36. Нав. дј., 301.

1879. године“ (Биоград, 1880), у којој су приведени сви службени документи, који се тичу ове независности.³⁷

За Цркву у Краљевини Румунији Милаш је записао: „До проглашења краљевине Румуније 1882. године, црква у Молдавији и Влашкој потпадала је под јурисдикцију цариградске патријаршије. На три године после тога проглашења, дакле 1885. одлуком цариградскога синода буде проглашена самосталност цркве у краљевини Румунији са истим правима, каква уживају све остале самосталне помјесне цркве.“³⁸

Дакле, на основу изложеног, да се видјети, како је која Црква стекла самосталност, тј. аутокефалност? Неке Цркве аутокефалност су добиле директно од изворне Цркве Православља Цариградске (Васељенске) Патријаршије, а друге опет од своје мајке Цркве, у чијем саставу су биле. Једино је констатовано, да је самосталност Бугарске Цркве одбила да призна Цариградска Патријаршија, али да су све друге помјесне цркве Православља то учиниле. Једино Митрополија Црногорска није тражила, нити добила самосталност од своје мајке Цркве Пећке Патријаршије, а није је ни могла добити, јер је ову насилно и неканонски укинуо султан 1766. године, а ни од матице Православља Цариградске Патријаршије.

У другој половини XIX и почетком XX вијека, вођене су бројне расправе која је од епископија Српске Цркве насљедница Пећке Патријаршије? Поводом тога изашло је неколико десетина посебних дјела и чланака. Мишљења су била подијељена, па се и Милаш укључио укључио у ту полемику са неким својим радовима. У једној од фуснота он поред осталог пише: „Ствар је у томе, да у расправи В. С. Д. изнешена су била два историчка споменика, на име, заклетва митрополита Исаије Ђаковића, изабраног на народном сабору у ман. Крушедолу 1708., да ће признавати старјешинство пећкога патријарха и за тијем грамата пећкога патријарха Калиника 1710. митрополиту Софронију Подгоричанину, којом му признаје самосталност у управи српском црквом у аустријским земљама. Ова два споменика мени су непозната била; а пошто они јасно свједоче, да су митрополити у овим земљама признавали старјешинство пећкога патријарха и никада, нити је тај пећки патријарх именован за свога насљедника карловачкога митрополита, нити је, после укидања у Пећи српске патријаршије, предао томе митрополиту исто нашљедство цариградски патријарх, који је једини имао право да то учини, то сам ја и одступио од тврдње, ис-

37. Исто.

38. Нав. дј., 302.

такнуте у оној мојој брошури, исказавши мислим правилно суђење о овоме питању у другој брошури, изданој у Новом Саду 1886. под насловом: „К питању о јерархичком положају сарајевске митрополије. „Хвала господину В. С. Д., што ми је дао прилику, да познам ову моју погријешку.“³⁹

Поред већ набројених православних цркава, Милаш се бавио и Црногорском Митрополијом. Он је у већ третираном дјелу „Православно црквено право“, које је написао још док је био архимандрит 1890. године, тј. његовом првом дијелу, и другом поглављу, са насловом „Опћи преглед“, навео да по каталогу Цариградске Патријаршије, издатом у априлу 1855. године, постоји четрнаест православних цркава са самосталном управом или звањем самоуправне цркве. Под бројем девет наведена је Црногорска Црква. Од осталих српских цркава наведене су: Карловачка, Чернивичко-далматинска и Црква у Краљевини Србији. Навео је даље као објашњење: „Од свих самоуправних, или автокефалних цркава, своје посебне законске прописе формално потврђене од надлежних власти, имају само: 1. Цариградска, 2. Руска, 3. Карловачка, 4. Црква у Краљевини Грчкој, 5. Сибињска, 6. Бугарска, 7. Буковинско-далматинска, 8. Црква у Краљевини Србији, и 9. Црква у Краљевини Румунији; а остале их немају, него се уопће управљају по законима, који се садрже у опће изворним правилима.“⁴⁰

Дакле, Црква у Црној Гори тада није имала своје посебне прописе, а добила их је Уставима Светог Синода и Консисторија из 1904. године, те неким члановима Устава Књажевине Црне Горе из 1905. године. Пада у очи чињеница, да ако је Митрополија Црногорска била аутокефална од укидања Пећке Патријаршије 1766. године, онда јој је врло дуго требало да посебним законским актима уреди своју организацију, чак 140 година! Врло је важно напоменути, шта је као извор Милаш користио за уврштавање Црногорске Цркве у овај списак? Његов главни извор у фусноти број један је Атинска Синтагма, том V, од Ралиса и Потлиса, која ће такође бити анализирана на следећим странама ове главе, као и све њене противрјечности као извора.

Милаш је даље обрадио сваку од поменутих цркава, са насловом „Данашње самосталне цркве. „Дакле, по њему то су биле цркве које немају тзв. стару или изворну аутокефалност. У наслову „Цетињска митрополија“ Милаш пише: „Крајем XVII вијека, кад је при Данилу Петровићу Његошу утврђена била политичка само-

39. Нав. дј., 292-294.

40. Нав. дј., 132-133.

сталност Црне Горе, православна црква у већем дијелу земаља, које данас састављају црногорску кнежевину, заједно са својим митрополитом, била је у зависности од пећке српске патријаршије; а из једне грамате пећкога патријарха од 1700. године види се, да је тај митрополит, којег је катедра била на Цетињу, имао право и над другим земљама, које нијесу потпадале под црногорску политичку власт. Био је и овај митрополит егзарх „сватишаго трона пећкога. „Ова зависност цетињске митрополије продужавала се до укинућа пећке патријаршије. А од тога доба, при државној самосталности Црне Горе, и црква у њој, којој је поглавица био у исто вријеме и господар земље, сматрала се самосталном у своме устројству и унутрашњој управи, као што је самостална и данас. Самосталност цетињске митрополије признала је и цариградска патријаршија.“⁴¹

Овај текст може се двоструко анализирати. Прије свега са становишта њега самог. Милаш не спори да је до укинућа Пећке Патријаршије Митрополија Црногорска, односно како је он назива Цетињска (што је и потпуно правилно по њеном катедралном мјесту), била у саставу Пећке Патријаршије, тј. Српске Цркве. Ту дакле нема ничега спорног. Као извор за самосталност Цркве у Црној Гори, односно околност која је довела до њене независности, Милаш наводи „државну самосталност“, а не неки посебни акт, синодалну грамату или томос, што би од њега као истакнутог канонисте требало оправдано очекивати. Поред Цетињске Митрополије, он је навео од дјелова некадашње Пећке Патријаршије још три Цркве: Карловачку, Буковинско-далматинску, и Цркву у Краљевини Србији. Значи, у његово вријеме постојале су четири самосталне српске аутокефалне цркве. Врло је интересантан и Милашев израз, да се Митрополија Цетињска „сматрала“ независном. И ту је тумачење њеног статуса врло климаво, па изгледа да ни сам Милаш није био сасвим сигуран у њега.

Овај текст свакако је потребно анализирати и са другог основа, тј. изворног, или тога шта је Милаша навело да уврсти Митрополију Црногорску у независне цркве? За овај свој текст, он је навео неколико фуснота. Само стање и прилике у Митрополији Црногорској, он је описао користећи као изворе Димитрија Милаковића, Милорада Медаковића, Нићифора Дучића и Статистичке податке објављене у „Грлици“ за 1889. годину. Најважнија је свакако фуснота која се односи на то да је самосталност Цетињске Митрополије признала и Цариградска Патријаршија. То је опет Атинска Синтагма Ралиса и Потлиса.

41. Нав. дј., 297-298.

Други домен истраживања питања канонског статуса Црногорске Митрополије везан за Никодима Милаша, доводи се у везу са Уставима Светог Синода и Консисторија од 1904. године. У њима је, како је већ назначено, прокламована аутокефалност Цркве у Црној Гори. Формални аутор поменутих устава био је Никодим Милаш. Као познати канониста, он је у њих и уградио констатацију да је Црква у Црној Гори аутокефална, највјероватније идући за тезом утврђеном у већ цитираном дјелу „Православно црквено право“, а комбинованом са династичко-државним интересима књаза Николе.

Да је Никодим Милаш са формалног становишта био аутор ових устава, постоје два податка. Први се везује за „Глас Црногорца“ од 1. јануара 1904. године, у коме је написано ово: „Његово Књажевско Височанство, наш Узвишени Господар благословио је потписати закон о уређењу Духовног савјета и конзисторије у Црној Гори, као што се види из односних указа, који су донешени на челу данашњег нашег листа.

Ове законе и по жељи нашег митрополита госп. Митрофана, написао је доктор богословља Никодим Милаш, православни епископ далматински.

Пошто се г. епископ Милаш данас рачуна међу најбољим канонистима, што их православна црква има, то смо увјерени, да ће и ови закони у потпуном смислу одговорити свијема савременим потребама Св. православне цркве у Црној Гори.

Ми искрено и са особитом радошћу поздрављамо овај напредак Свете наше цркве и нашег свештенства.⁴²

Други податак убиљежио је др Лазар Томановић у својој књизи „Педесет година на престолу Црне Горе“, објављеној 1910. године. Тако он пише: „Духовна управа у Црној Гори, по својој надлежности расправљала је и рјешавала питања духовне канонске природе, доводећи их у складност са правилима апостолских правила и црквених канона.

Но, и ако је оваква пракса одговарала правилној канонској норми, свакако потреба је изискивала, да се у духу црквених канона напишу и нови савремени духовни закони.

Да се ово дјело приведе, по највишој дозволи књаза Николе, митрополит Митрофан Бан обратио се познатом канонисти, епископу задарском д-ру Никодиму Милашу, с молбом, да би написао потребне уставе за православне конзисторије и Св. Синод у Црној Гори.

42. *Духовни савјет и конзисторије*, Глас Црногорца, бр. 1, 1. јануар 1904, 3.

Преосвећени епископ Никодим радо се одазвао овој молби, те је ове уставе и написао, а кад су били готови, књаз Никола благоизволио их је санкционисати, и то Устав Св. Синода 30. децембра 1903. године, а Устав консисторија 1. јануара 1904. године.⁴³ У оба ова текста, мада међу њима постоји разлика од шест година, нигдје се не помиње да је овим дата или установљена аутокефалност Цркви у Црној Гори, иако је то урађено Уставима Светог Синода и Консисторија. Ипак, ту чињеницу не треба пренебрегнути, односно, колико се заправо давало значају у јавности том наведеном чину констатовања или установљавања аутокефалности.

Поред тога, треба сагледати и како је реаговала ондашња штампа у вези са доношењем ових Устава? У београдском часопису „Хришћански весник“ из 1904. године стоји: „Под првим јануаром изишао је књажев указ којим се установљава у Црној Гори Духовни савјет и консисторије. У духовном савјету и консисторијама председник је митрополит Митрофан Бан, а чланови Духовног савјета: архимандрит острошки и морачки, игуман пивски, протођакон цетињски и три протојереја.

Поздрављамо ово ново уређење цркве у братској нам Црној Гори, које је заузимањем високопреосвећеног митрополита изведено. И надамо се да ће кроз то и духовно судство пружити довољно гаранције свештенству за правилније расправљање свију питања која засецају у живот цркве и свештенства. Кад поближе будемо обавештени о овој новој организацији црквеној у Црној Гори, покушаћемо изворно у листу да свештенство наше с новим уређењем упознамо.“⁴⁴

„Гласник Православне далматинске цркве“ који је излазио у Задру, под надзором самог епископа Никодима Милаша, у јулској свесци за 1904. годину је коментарисао овако: „Читамо у „Гласу Црногорца“: „Овај Устав плод је трајне бриге њ. високопреосвештенства митрополита г. Митрофана око бољитка и напретка свете наше Православне цркве и нашег свештенства, а написао га је православни епископ далматински, доктор богословије, њ. преосвештенство г. Никодим Милаш. Та очинска брига њ. високопреосвештенства г. митрополита Митрофана с једне стране, и научни богословски ауторитет преосвећеног писца с друге, најбоље су јемство, да ће и овај Устав потпуно одговарати свим сувременим потребама Св. православне цркве у Црној Гори, па се ми овоме на-

43. Лазар Томановић, *Педесет година на престољу Црне Горе 1860-1910*, Цетиње, 1910, 95-103.

44. *Нове црквене уставне*, Хришћански весник, 1904, 119.

претку радујемо и срдачно поздрављамо.“⁴⁵ Ваља напоменути, да је текст цитиран из „Гласа Црногорца“, у цјелини објавио лист „Цариградски гласник“ од 16. јануара 1904. године. Као што се из изложеног види, ниједан од ових текстова није констатовао да је Црква у Црној Гори овим добила, или потврдила своју аутокефалност.

Сада се долази до најинтересантнијег детаља, у вези са наводним Милашевим писањем ових Устава. Наиме, Милаш је саставио списак својих радова, као прилог уз Аутобиографију, који је сачуван под насловом „Књижевне моје радње у хронолошком смислу.“ Он је ту пописао своје радове од 1873. године, до закључно са 1905. годином. Овај његов списак чува се у Архиву САНУ у Београду. У њему нема ових устава. Ово би требало да значи: да их је Милаш заборавио ставити, што је тешко замисливо, с обзиром на малу временску разлику, а нарочито јер се радило о прворазредним црквено-законодавним актима; да им није придавао никакав значај, што је опет тешко замисливо; да их намјерно није унио, јер су мимо његовог знања вршене некакве исправке, па можда чак и са статусом Цркве у Црној Гори. Попис Милашевих дјела дао је др Радован Казимировић, заједно са коментаром уз Милашево дјело „Православно црквено право“, објављено 1926. године у Београду. Ни он такође није унио ова два Устава. Поводом преношења Милашевих посмртних остатака у Шибеник, др Симеон Станковић дао је попис Милашевих радова у чланку „Др Никодим Милаш, епископ далматински“, објављеном у београдском „Богословљу“ 1931. године, и ни он није унио ове уставе.

У разматрању канонског статуса Црногорске Митрополије, и тумачењем овог питања у вези са Милашем и његовим дјелом, треба се вратити на већ назначену чињеницу, шта је Милашу послужило да Цркву у Црној Гори третира као независну или аутокефалну? Ту се долази до основне чињенице, тј. ко је, када и чиме потврдио ту независност или аутокефалност Цркве у Црној Гори, да би се на основу тога извора она као таква могла и представљати? По укидању Пећке Патријаршије цариградски патријарх издао је нове берате епископима са њене територије. Тиме је он формално-правно хтио да потврди своју јурисдикцију над њима. Један такав берат послат је и митрополиту црногорском Сави Петровићу. Дио овог берата нашао је руски конзул Иван С. Јастребов у Пећи. Нема пода- така да ли је он уопште стигао до митрополита Саве?⁴⁶

45. *Устав православних консисџорија у Књажевини Црној Гори*, Гласник Православне далматинске цркве, јул 1904, 112.

46. Иван С. Јастребов, *Подаци за историју Српске цркве*, Београд, 1879, 20-21.

Но, у сваком случају, црногорски митрополит није на њега обраћао пажњу, нити га признавао, што ће уосталом бити презентовано у овој глави, јер Црна Гора није била под контролом османске државе. Остатак Српске Цркве, зачет још емиграцијом пећког патријарха Арсенија III Чарнојевића на аустријску територију, у виду Карловачке Митрополије, имао је своју аутономију. Ван једне или друге територије, тј. ван контроле и османске и аустријске државе, нашла се Митрополија Црногорска, с обзиром да није била ничему подложна и слободна, у ширем контексту слободне црногорске територије.

Управо из тог конфузног стања, односно чињенице, да је свака епископија Пећке Патријаршије била препуштена самој себи, односно да своју унутрашњу организацију, и спољњи статус према другим православним црквама, а нарочито државама у оквиру којих је била, регулише с обзиром на разне околности, дозвољава се слобода вишеструког закључка око канонског статуса Црногорске Митрополије. Оно што је интересантно за тему којом се ова глава бави је то, да треба размотрити наводно признање аутокефалности коју је Цариградска Патријаршија дала Митрополији Црногорској.

Пишући у свом дјелу о аутокефалности Цркве у Црној Гори др Карел Кадлец констатује: „Самосталност јој је признала и Цариградска патријаршија.“⁴⁷ Ову констатацију потврђује др Радослав Грујић који каже: „Ову самосталност признао је доцније Свети Синод Руске православне цркве, а затим и Цариградска патријаршија.“⁴⁸ Ж. М. Маринковић и Ј. Игумановић такође пишу: „Сава Петровић се прогласио за самосталног митрополита. Ову самосталност признао је касније (за вријеме Петра I Петровића) Руски Синод, а ускоро послије тога и цариградска патријаршија.“⁴⁹ Нешто неодређенији је црногорски историчар др Ђоко Пејовић који констатује: „Нестанком Пећке патријаршије Цетињска митрополија постаје и фактички самостална, а њену аутокефалност прећутно је признала и Цариградска патријаршија.“⁵⁰ Ваља напоменути да су ово само неки од примјера који овако тумаче канонски статус Митрополије Црногорске.

47. Карел Кадлец, *Аутокефалне цркве православних Словена, Славенство-слика његове прошлости и садашњости*, Зборник радова, Праг, 1912, 398-407.

48. Радослав Грујић, *Православна Српска црква*, Београд, 1920, 140.

49. Ж. М. Маринковић - Ј. Игумановић, *Историја ошине Хришћанске и Српске православне цркве*, Београд, 1934, 131.

50. Ђоко Пејовић, *Црна Гора у доба Петра I и Петра II Петровића Њеџоша*, Београд, 1981.

Неколико деценија прије доношења устава почетком XX вијека, и Валтазар Божишић је у једној анкети констатовао аутокефалност Цркве у Црној Гори. Он је по налогу књаза Николе вршио испитивања и анкетаирања старијих умних људи и главара, који су познавали црногорско обичајно право, да би саставио имовински законик. У овој анкети из 1873. године са неименованом личношћу (може се само претпоставити о коме се ради између три или четири личности), Божишић се бавио само Црквом у Црној Гори и њеним уређењем. Прва четири питања посвећена су канонском статусу Црногорске Митрополије, и њеним везама са православним црквама, првенствено Руском и Цариградском. У одговору на прво питање испитаник је одговорио да је Црква у Црној Гори аутокефална, а у другим да нема никакве званичне односе и зависности од Руске и Цариградске.⁵¹ Није међутим одговорио на чему се заснива та аутокефалност?

Из низа констатација о наводној потврди аутокефалности коју је Цариградска Патријаршија дала Црногорској Митрополији, нема било каквих конкретних одредница, када је и чиме та аутокефалност потврђена (томосом, синодалном одлуком, неким рјешењем и сл). Идући супротном релацијом, ниједан од наведених који су цитирани, а и још неколико њих који су слично писали и констатовали, такође не наводи, када је Митрополија Црногорска и од кога тражила потврду о аутокефалности? Шта је онима који су констатовали аутокефалност Цркве у Црној Гори послужило као извор, да би то урадили?

Треба најприје погледати шта о томе мислим Никодим Милаш, у своме дјелу „Православно црквено право“? Као изворне цркве истока он наводи њих пет, од којих је опет прва по реду Цариградска.⁵² Обрађујући у поглављу „Данашње самосталне цркве“ њих десет, он је навео да је њих пет добило аутокефалност актима Цариградске Патријаршије. То су биле: Црква у Краљевини Грчкој, Црква у Краљевини Србији, и Црква у Краљевини Румунији. За Карловачку Митрополију је навео, да је њена аутокефалност произашла из грамате, коју јој је дала Пећка Патријаршија, дакле-мајка Црква. Сибињска Митрополија и Буковинско-далматинска Митрополија, настале су опет на основу синодалног отпуста њихове мајке Цркве Карловачке Митрополије. Бугарски Егзархат није имао аутокефалност од Цариградске Патријаршије, која му је ни-

51. Балтазар Божишић, *Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији* (анкета из 1873. године), приредио Томица Никчевић, Титоград, 1984, 238.

52. Као нап. 7, стр. 291, 294.

је дала, већ је градио на султанском ферману, и чињеници, да су га признале остале православне цркве, тј. да су с њим имале односе. Аутокефалност Бугарском Егзархату касније је признала Цариградска Патријаршија, али у моменту писања Милашеве књиге, аутокефалност му није призната. Ово је уосталом опширно и канонички проблематично питање, али како се оно не тиче Цркве у Црној Гори, у овом раду неће бити даље третирано.

Но, битно је напоменути, за све цркве којима је аутокефалност дала Цариградска Патријаршија, Милаш је навео прецизан синодски лист или одлуку, и годину, сем за једну, а то је била Цетињска Митрополија. За њу је само констатовао: „Самосталност цетињске митрополије признала је и цариградска патријаршија.“ Као извор за ову тврдњу, односно критеријум који га је навео да уведе Црногорску Митрополију у ред аутокефалних Цркава, Милаш је у фусноти под бројем осамнаест навео Атинску Синтагму Ралиса и Потлиса из 1855. године.⁵³

Шта рећи о овој Синтагми? Њени аутори су грчки црквени правници А. Г. Ралис и М. Потлис. Ова Синтагма штампана је у Атини у више томова, а први том је штампан 1852. године. Том који је интересантан за тему којом се овај рад бави, је пети, и штампан је 1855. године. Под редним бројем девет, са насловом „Аутокефална Митрополија црногорска, стоји текст: „Митрополит скадарсаки и приморски, архиепископ цетињски, егзарх свештеног Трона пећког, деспотис (владика) црногорски и брдски г. Петар Петровић.“ За Црногорску Митрополију наведена је фуснота са текстом: „Овај ранг има према руском Синтагмату: у Синтагмату, пак, Велике цркве не помиње се. Некад је био подручни пећком архиепископу.“

Већ на први поглед чињенице у овом тексту су контрадикторне једне другима, а и доста непрецизне. Из наведених звања поглавара Цркве може се рећи да су она неспорна, али и међу њима има разлика, иако су сва ова звања настала из епископског степена као основног. Никодим Милаш у дјелу „Православно црквено право“, у поглављу „Управна јерархија“ о митрополиту пише: „Овим су се именовали епископи, који су имали право власти у једној пространој области, у којој је било неколико епископа, и добили су то име од главних градова у грчко-римској држави.“⁵⁴ Митрополит црногорски никада није имао неколико епископа, углавном једног: Данило Саву, Сава Василија, Сава Арсенија Пламенца, Иларион

53. Нав. дј., 295-303.

54. Нав. дј., 271.

Рогановић Висариона Љубишу, Митрофан Бан Кирила Митровића (и то после 23 године митрополитовања), Митрофан Бан Кирила Митровића и Гаврила Дожића (од 1912. године, с тиме што је Дожић такође имао звање митрополита). Шта су архиепископи Милаш наводи: „Ово је било управо црквено име, које се давало старијим епископима, и одговарало је степену митрополита“. За егзархе Милаш наводи: „Били су епископи, који су имали сједиште у главним градовима великих окружја у грчко-римској држави, и као такви имали су првенство части међу митрополитима, који су у истоме окружју били.“⁵⁵ Канонско-црквено право не познаје егзарха на челу цркве.

Под егзархом се још подразумејева титула замјеника или опуномоћеника патријарха, нпр. у случајевима: болести патријарха и друге неспособности да привремено врши послове, од смрти патријарха до избора новог, заступника патријарха при неким преговорима, пословима, закључивањима споразума итд. Канонски је ово звање од митрополита Петровића имао једино Василије. Но, и после њега, крајем XIX вијека, вјероватно у знак сјећања на то звање, а при чињеници да је било растројство Српске Цркве, у неким изворима се као егзарси Трона Пећког помињу Иларион Рогановић и Митрофан Бан. То звање канонски потпуно исправно има Амфилохије Радовић. Навођењем титуле егзарха Трона Пећког, и чињенице да је некад био подручни пећком архиепископу, писци ове Синтагме, посредно су признали да је Митрополија Црногорска била у саставу Српске Цркве. Овим се одбацује било каква закључак да је она прије укидања Пећке Патријаршије могла бити аутокефална.

У тексту се наводи Петар Петровић, али не прецизира који? Да ли Петар I или Петар II? Није свеједно је ли Црква у Црној Гори била аутокефална у вријеме Петра I или нпр. четрдесетак година касније у вријеме Петра II. Ова Синтагма објављена је 1855. године, када више нијесу били живи ни Петар I ни Петар II, да би их евентуално аутори ове Синтагме могли консултовати (путем писма, преко посредника или личним доласком) о статусу Митрополије. Године 1855, Митрополија Црногорска није имала чак ни једног епископа!

На основу свега изложеног, поставља се питање колико су Ралис и Потлис уопште познавали прилике у Црној Гори и њену Цркву? У фусноти се помиње руски Синтагмат као извор, по коме су они уврстили Митрополију Црногорску као ауткефалну. Ралис и

55. Исто.

Потлис не наводе текст из тог Синтагмата, који говори о аутокефалности Цркве у Црној Гори, нити га пак одређеније лоцирају на годину и мјесто издања, и његовог евентуалног аутора. Оно што је нарочито важно је то, да су они констатовали да се у Синтагмату Цариградске Цркве Митрополија Црногорска не помиње као аутокефална, што би најприје и требало очекивати, с обзиром да је то мајка Црква Православља. Поставља се оправдано питање, на основу чега су поменути црквени историчари, а међу њима и канониста Милаш градили своје тврдње о аутокефалности Црногорске Митрополије? Ова тврдња Ралиса и Потлиса у потпуној је колизији са тврдњама: Милаша, Кадлеца, Грујића, Игумановића, Маринковића итд. Да ли се уопште у праву, па и у црквеном праву и одређивању тако важног питања какво је канонско признавање аутокефалности једној цркви, може говорити чињеницама Ђока Пејовића „а њену аутокефалност прећутно је признала и Цариградска патријаршија“.

Дакле, по питању Никодима Милаша и других цитираних успостављена је врло јасна генеза критеријума за сврставање Црногорске Митрополије у ред аутокефалних цркава. Сви они тврдили су да је Цариградска Патријаршија дала аутокефалност Црногорској Митрополији на основу признања од стране Руске Цркве, што је потпуно нелогично са становишта процедуре добијања аутокефалности, јер Руска Црква није мајка Црква Цариградској Патријаршији, него обрнуто, Цариградска је њој потврдила аутокефалност. Руска Црква није ни мајка Црква Црногорској Митрополији да би то исто могла урадити.

Посљедња карика у истраживачком поступку о утврђивању наводне аутокефалности Црногорске Митрополије доводи до Руске Цркве. Важно је напоменути да ће у презентованим цитатима бити баратано са два термина или одреднице: признавала је и признала је, што није исто. Руска Црква могла је признавати аутокефалност Црногорској Митрополији на основу већ неког постојећег стања и статуса који је аутокефалан. Са друге стране барата се и са третманом чињенице да је она та која је признала аутокефалност.

Тако Нићифор Дучић пише ово: „Руски Синод признавао⁵⁶ је православну цркву у Црној Гори аутокефалном у вријеме славнога митрополита црногорскога Петра I Петровића Његоша.“⁵⁷ Јован Рогановић констатовао је ово: „Свети Синод Руски у вријеме

56. Подвлачење је аутора рада А. Стаматовића.

57. Нићифор Дучић, *Књижевни радови*, књ. 9, Београд, 1889, 245.

Светога Петра митрополита црногорског, признао је Православну Цркву у Црној Гори аутокефалном.⁵⁸

„С обзиром на аутокефалност Православне цркве у Црној Гори историју њену би могли подијелити на два периода: први обухвата доба од установе прве епископије у Зети (1221) па чак до признања њене потпуне самосталности од Светог Синода Руског. Други би период обухватао вријеме од признања самосталности Православне цркве у Црној Гори од стране Светог Синода Руског па до данашњих дана“, писао је Павле Чупић.⁵⁹ Јевросије Поповић и др Мојсије Стојков су писали: „За вријеме владичанства Петра I Петровића Његоша Свети синод Руски признао је Православну цркву у Црној гори потпуно независном каква је и до наших дана остала.“⁶⁰

Радослав Грујић констатовао је овако: „Послије укидања Пећке Патријаршије Сава Петровић је прогласио себе самосталним митрополитом. Ову самосталност признао је доцније свети Синод Руске православне цркве, а затим и Цариградска патријаршија.“⁶¹ У другом тексту он је заступао исти став, објаснивши да се по укидању Пећке Патријаршије Црногорска Митрополија „ослонила на руску цркву која јој је признала аутокефалност.“⁶² Иста суштина види се и у конструкцији Ж. М. Маринковића и Ј. Игумановића који пишу: „Сава Петровић се прогласио за самосталног митрополита. Ову самосталност признао је касније (за вријеме Петра I Петровића) Руски Синод, а ускоро послје тога и цариградска патријаршија.“⁶³

На основу изложених цитата, тј. тврдњи наведених, намећу се логичка питања, из којих би требали да произађу и цитирани ставови. Та питања су: какав је био однос Митрополије Црногорске према Руској Цркви, односно њеном Синоду; гдје је синодална одлука или какав други акт Руског Синода којим се даје аутокефалност Цркви у Црној Гори; да ли је уопште Руска Црква могла дати аутокефалност некој другој цркви, и да ли је конкретно дала некој;шта о овоме пише Петар I Петровић у својој „Краткој исто-

58. Јован П. Рогановић, *Црногорски теократијизам 1446-1851*, Казан, 1890, 32.

59. Павле Чупић, *Гласник Православне цркве у Краљевини Србији*, бр. 3, Београд, 1901.

60. Јевросије Поповић - др Мојсије Стојков, *Опће црквена историја са црквено-историјским додацима*, књ. II, Сремски Карловци, 1912, 642.

61. Као нап. 48, стр. 140.

62. Радослав Грујић, *Црногорска митрополија, Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка* (приређивач Станоје Станојевић), Загреб, 1929, 923.

63. Као нап. 49, стр. 131.

рији Црне Горе“? На претходним странама одговорено је већ да Руска Црква на основу канона и црквеног поретка нити је могла дати аутокефалност Цркви у Црној Гори, нити је уопште икада и дала аутокефалност било којој православној цркви. На то се надовезује и чињеница, да Цариградска Патријаршија није никада дала аутокефалност Цркви у Црној Гори, што уосталом и потврђују наводи Ралиса и Потлиса.

Најприје треба рећи да се митрополит Сава Петровић по укидању Пећке Патријаршије никада није прогласио епископом аутокефалне цркве, као што је наведено у цитатима. О томе не постоји никакав посебан документ, а ни траг у било каквом писму митрополита Саве Петровића. Ни сам митрополит Сава то није могао урадити, јер то не одговара суштини цркве, и суштини њене аутокефалности, да неки епископ проглашава самог себе поглаваром аутокефалне цркве. Истина је да се Митрополија Црногорска послје укидања Пећке Патријаршије настојала што више ослонити на Руску Цркву, што је било у домену ширих политичких веза Црне Горе и Русије, још од владике Данила. Но, Црногорска Митрополија никада није била, нити је могла бити дио Руске Цркве.

Из цитираних текстова види се да је Руски Синод признао аутокефалност Црногорској Митрополији у доба митрополита Петра I Петровића. У његово вријеме, односи између њега и руске државе и Цркве су варирали, од отворено непријатељских, до изузетно добрих. Петар I никада није одрицао вјерност Русији. Та вјерност базирала се на ширем контексту глобалног ослањања Црне Горе на Русију као истородну државу по словенској и православној припадности. Но, са друге стране, он је знао границе те вјерности, никада не допуштајући да руска држава и Црква одлучују о политичкој и црквеној слободи и аутохтоности Црне Горе. Несугласице су долазиле са руске стране, и то углавном од простих интрига Петрових противника, или забуне.

Наиме, Петар I је послје хиротонисања за епископа у Сремским Карловцима 13. октобра 1784. године, од стране митрополита Мојсија Путника продужио за Беч, а одатле на имање познаника аустријског генерала Зорића, иначе Србина у Шклов. Не зна се тачно гдје је Петар од тада боравио, али је извјесно да је у Петроград стигао 5. новембра 1785. године, да би га руска полиција без икаквог објашњења ноћу стрпала у кола, у раним јутарњим часовима 8. новембра, и послала назад. Не зна се тачно, који су били разлози за овакав поступак руских власти, али је свакако то било због интрига неких Петрових противника.

Но, за тему којом се ова глава бави, свакако је значајнија чињеница, да је на повратку, 17. децембра у Минску Петар написао оштро протестно писмо министру спољњих послова Русије, у којем поред осталог стоји: „Чудновато је такође, како се је могло од мене, као обичног човјека слободног, захтијевати да ја не могу бити архијереј без допуштења Руског Синода. Зар они не знаду, да власт Руског Синода не излази изван граница руске државе? Па и сами четвороспиритални васељенски патријарси не могу тога од нас тражити будући словено-илирски народи издавно имају свога архијепископа, који има право и власт посвећивати архијереја.“⁶⁴

Такође због интрига, Петар је био још једном на мети руске државе и Синода. Тада је очигледно руска државна политика, или бар неки њени центри, покушала да се отворено умијеша у унутрашње ствари Црне Горе, па и црквене, тј. да поставља и смјењује црквеног великодостјника. Из анализе читавог овог проблема, да се закључити, да није немогуће да је и генерал Марко Ивелић имао амбиције да постане свјетовни господар Црне Горе. Све је почело, укратко речено, оптужбама аустријског барона Розетија код руских државних органа, а нарочито оптужбама против Петровог секретара римокатоличког опата Франа Долчија, родом Дубровчанина, да хоће да збаци аустријску власт у Боки, и доведе у њу Французе. Опат Долчи већ одавно и није био римокатолички свештеник у стварној служби. Иако Дубровчанин родом, он је већ низ година представљао готово пустолова, који се кретао на широком простору Аустрије, Италије, Русије и Балкана, бивши приватни заступник више држава.

У сваком случају, Руси су у октобру 1803. године у Црну Гору послали Ивелића да провјери истинитост ових оптужби. Са њим је дошао Петру одавно познати архимандрит Стеван Вучетић, родом Бокелј, који је раније био Петров изасланик у Русији. И он је послије разлаза са Петром наступао у Русији са интригама против њега, и имао извјесне амбиције да преузме његово мјесто. Делегација је почетком 1804. године дошла у Котор. Даље се није усуђивала ући у Црну Гору, него је на Цетиње послала два писма. У изворима има индикација, да су покушали да намаме Петра на неки састанак ван црногорске територије у Боки, ту га киднапују, и бродом отпреме за Русију. Једно писмо било је од цара Александра I, а друго Руског Синода. Оба писма оптуживала су Петра за немар, нерад и разне злоупотребе, као и наводно лоше стање у Митропо-

64. Марко Драговић, *Русија и Црна Гора 1780-1790*, Гласник Српског ученог друштва, Београд, 224-226.

лији. Позиван је да дође у Русију да се покаје и оправда. Уколико то не учини, да ће бити предложено да Црногорци изаберу новог владуку, и пошаљу га у Русију ради хиротоније.

Поводом тога, на Цетињу се састао црногорски збор, и послао писмо руском цару, које је потписала група главара на челу са гувернадуром Вуком Радоњићем у јулу 1804. године. У писму се поред осталог каже: „Сам митрополит Петар има заслуге што нас, због неслоге Турци нијесу покорили. Руски синод не може лако знати наше стање и потешкоће... До сад наше архијереје није нико вукао Руском синоду на одговор, па и овог нашег архипастира нећемо пустити, да ико над њим тријумфира и да му се суди... Наш митрополит није нигда био под заповиједи Руског синода, него само под покровитељством нашег императорског величанства, и то под моралним покровитељством... Св. Синод нејма никаквог права заповједати над овим архијерејима који су изван Русије, па зато с нашим архипастиром никаква посла нејма.“⁶⁵

Из овог документа јасно се види, да Руски Синод не само да није имао никакву контролу над Митрополијом Црногорском, него да није ни могао дати истој аутокефалност. Уосталом, такав документ којим је Руски Синод дао аутокефалност Цркви у Црној Гори, до сада не само да није објављен, него никада није ни пронађен, нити је постојао. Да јесте, до сада, за близу двије стотине година, био би од некога пронађен и објављен. Аутор овог рада прегледао је бројне руске црквене зборнике, а преко Митрополије Црногорско-приморске контактирао са руским црквеним архивима и библиотекама, и добио обавјештења, да овог документа нема, нити га је икада било, што ће се доказати у једном од наредних пасуса.

Сам митрополит Петар I Петровић, у својој „Краткој историји Црне Горе“ уопште не помиње да је Митрополији Црногорској Руски Синод дао аутокефалност, нити то помиње у било којем својем писму или посланици.⁶⁶

На претходним странама већ је разматрано питање да ли је Руска Црква уопште могла дати аутокефалност некој другој цркви, а и све да се узме да га је дала Цркви у Црној Гори, да ли је то исто урадила и некој другој цркви? Већ је предочено у цитатима из дјела Никодима Милаша да Руска Црква није била изворна Црква ис-

65. А. Попов, *Пуџешесџивије ѿ Црној Гори*, Санкт Петербург, 1847, 107(на руском); Милорад Медаковић, *Повјесница Црне Горе од најстаријеј времена до 1830. године*, Земун, 1850, 151-155.

66. Петар I, *Крајња историја Црне Горе*, Записи, књ. XIII, март 1935, Цетиње, 140-152 (прештампано из „Грлице“ за 1835. годину).

тока, јер је он набројао изворне цркве истока настале одлукама васељенских сабора. Није је побројао ни у „старије цркве“, односно оне које су настале касније од ових изворних. Милаш је сврстава у „Данашње самосталне цркве“, и то прву по реду.

Да би се што боље размотрила ова проблематика, треба цитирати комплетан текст: „Црква у руској царевини. Руси су примили хришћанство од проповиједника цариградске цркве, и од те цркве добијали у прва времена јерархе. Послије пада Цариграда (1453), кад је Русима тешко било одлазити у Цариград ради црквених послова, узајамним договором тадашњег великог кнеза руског и цариградског патријарха установљена је била самосталност руске цркве, на име, цариградски патријарх заједно са осталим источним патријарсима признали су нарочитом граматом руском митрополиту право, да га руски јерарси, независно од цариградске патријаршије, бирају и постављају, и осим тога су узаконили, да се руски митрополит мора сматрати по части старијим од свију других митрополита и да у васељенској јерархији има заузимати мјесто последије јерусалимскога патријарха. Крајем XVI вијека, кад се имала установити московска патријаршија, издана је била нарочита грамата од стране цариградског синода, уз потпис и осталих источних патријарха, којом су се потврђивала пређашња права самосталности руске цркве, признавао се патријаршијски наслов московскоме првосвештенику и да заузима пето мјесто у васељенској јерархији. Исту су овакву грамату издали 1723. источни патријарси, кад је установљен био руски св. синод, признавајући га равним у свему источним патријаршијским пријестолима.“⁶⁷

Из овог текста се дакле види неколико чињеница. За разлику од наводне аутокефалности Цркве у Црној Гори, која је само паушално констатована, Милаш је прецизно навео поступак стицања аутокефалности Руске Цркве и њеног доласка до звања патријаршије. Руска Црква није имала право давати аутокефалност некој другој цркви, нити ју је икада иједној дала, што би Милаш и поменуо. Уосталом, Црква у Црној Гори никада није била дио Руске Цркве, па је нелогично, а и канонски потпуно неоправдано, да јој је ова могла дати аутокефалност. То је већ разјашњено презентивањем два извора из периода Петра I, када он сам, а и црногорски збор потврђују да Руска Црква и њен Синод немају никакву јурисдикцију над Црквом у Црној Гори. У побројаних осталих девет цркава, Милаш је дао тачне податке којој је од њих аутокефалност дала мајка Црква Православља-Цариградска Патријаршија, па и

67. Као нап. 7, стр. 295.

самој Руској Цркви. Ни једној Цркви, из списка ових Цркава, Руска Црква није дала аутокефалност, а да јесте Милаш би то поменуо, па и у случају Црногорске Митрополије.

Други податак који се везује за аутокефалност Цркве у Црној Гори, је нека руска Синтагма из 1851. године. Ова Синтагма је у ствари основни извор свих конфузија, које су настале у вези са аутокефалношћу Цркве у Црној Гори. Наиме, на основу ове Синтагме, у којој се наводно помиње Црква у Црној Гори као аутокефална, грчки правници Ралис и Потлис, уврстили су је као аутокефалну у своју Синтагму из 1855. године. Значи, тај податак који су користили као извор Ралис и Потлис, послужио је овим наведеним писцима, да тврде да је Црква у Црној Гори била аутокефална, а они су га узели право за готово, не позабавивши се његовом суштином, и не осврнувши се критички на изворе.

О томе Љубомир Дурковић-Јакшић пише: „Руси су први, колико је познато, убројили Црногорску митрополију у ред аутокефалних цркава. Зна се да су је они унели у један каталог из 1851. године. По том каталогу Ралис и Потлис навели су је у „Синтагму“ (1855, том V, стр. 529) као девету по реду аутокефалних цркава... Тамо је узгред наведено да су подаци узети из неког руског каталога и да Црногорске митрополије нема у зборнику Цариградске цркве који је изашао априла 1855.“⁶⁸

О самој наведеној руској Синтагми Дурковић-Јакшић пише: „Узалуд сам трагао да бих пронашао овај руски каталог, било писца, Србина или Руса, ко би ми нешто поближе знао о њему. Прегледао сам скоро сва важнија издања из црквеног права на руском и нисам могао наћи да се ма где спомиње овај каталог. Можда је он објављен у збирци неких законских одредаба, или је објављен у часопису „Христијанскије чтение“ за 1851. Овај часопис из тог времена код нас не постоји.“⁶⁹ Треба на крају констатовати и шта је то Синтагма? Ово је грчка ријеч, и означава у конкретном смислу зборник радова, неки попис, сређивање збрке, систематизацију итд. У црквено-конкретном смислу она означава каталог цркава, или зборник црквених правила.

На основу изнешеног низа чињеница у вези са наводним или давањем, или признавањем (по већ постојећем стању) аутокефалности Цркве у Црној Гори од стране Руске Цркве, може се погледати и документ из савременог доба. Црногорско-приморски ми-

68. Љубомир Дурковић-Јакшић, *Одређивање међуцрквеног положаја црногорској митрополији*, Историски записи, књ. IX, св. 1, Цетиње, 1953, 86.

69. Исто.

трополит Амфилохије Радовић званично се обратио Руској Цркви за тумачење овог питања, са захтјевом, да уколико она има било каквих података да је признала, или по већ фактичком стању је признала аутокефалност Цркви у Црној Гори, те изворе достави Митрополији Црногорско-приморској. Московски Патријархат и Свети Синод Руске Цркве званично су одговорили 13. новембра 1992. године. Писмо је потписао предсједник Одјела спољњих односа Московске Патријаршије митрополит смоленски и калињски Кирил.

У њему поред осталог стоји:

„Вољени у Господу свјатјеси Владико,

Поводом представке Његовог Високопреосвештенства, Митрополита Црногорско-приморског Амфилохија, подржане Вашом Светошћу, упућене Архијерејском Сабору Руске Православне Цркве, у вези са питањем постојања у прошлом вијеку тобожње аутокефалије Црногорске епархије, дужан сам да саопштим Вашој Светости и Архијерејском Синоду Српске православне Цркве следеће:

Хиротонија 1833. г. у Санкт Петербургу члановима Светог Правитељствујушег Синода Православне Руске Цркве Владике Петра (II) Цетињског није значила, као што се види из њихове Грамате посвећења, признање њега у својству поглавара Аутокефалне Помјесне Цркве. Очеvidно, додјелљивање аутокефалности Црногорској епархији од стране Руске Православне Цркве било је просто незамисливо, с обзиром да она није никада била дио њене канонске територије. Такође ми не располажемо било каквим документима, који би свједочили о томе, да су се Цетињски епископи било када признавали са својством предстојатеља Аутокефалне Помјесне Цркве.

Хиротонија Цетињског епископа у Санкт Петербургу 1833. г. (аналогно томе и касније хиротоније), била је са стране Руске Православне Цркве акт љубави ка сестри Српској Православној Цркви, која у то вријеме није имала друге могућности да попуни упражњену Црногорску катедру“...⁷⁰

Питање канонског статуса Црногорске Митрополије последије укинућа Пећке Патријаршије може се сагледати и још са једног аспекта. Он се односи на питање, да ли је Митрополија Црногорска себе последије тога сматрала дијелом Српске Цркве, иако је ова била разорена, и да ли је икада планирала да себе опет угради у

70. Московски Патријархат, *Свети Синод Руске Православне Цркве*, Одјел спољњих црквених односа, бр. 4164, Москва, 13. новембар 1992.

Српску Цркву ако би се ова обновила? На једној од претходних страна је поменуто да је цариградски патријарх послао епископима бивше Пећке Патријаршије сваком понаособ, писмо којим је потврђивао њихово епископско звање и црквену јурисдикцију. Међу њима био је митрополит Сава Петровић. Нема података да ли је ово писмо Сава примио, али и ако јесте, према њему се сасвим сигурно са игнорацијом односио.

Митрополит Сава Петровић послао је 26. фебруара 1776. године писмо московском митрополиту Платону, у коме је изнио стање у епископијама Пећке Патријаршије, и затражио помоћ. Он је у писму тражио од Платона „ослободите од Грка престо Српске архиепископије пећке, а има у вашој империји архимандрит светога патријарха Василија Бркића, који је у прошлом рату избјегао у Русију, а блажени патријарх скончао. Он, архимандрит Авакум, вољан ће бити да на престолу српском буде архиепископ, сви српски архијереји примиће га с радошћу, јер зна турски језик и грчки, а природни је Србин, да под Руски синод буде Српска црква и да се српски архиепископ поставља по његовој сагласности, или ако буде потребно да буде руски архијереј архиепископ пећки по једнокрвју и једнојезичију. „На крају митрополит Сава наглашава да ово писмо пише у име свих епископа Српске Цркве (њих девет које су изгнали Грци) овим ријечима: „Моја рука предаје од свих архијереја словено српских, као најстаријег и никаквој власти подложног“...⁷¹

У овом писму види се покушај митрополита Саве да се Српска Црква стави под јурисдикцију Руске, да би се избјегло њено уништење. Сава је очигледно био једини слободан српски архијереј, па је стога могао и писати овакво писмо. Оно што је међутим очигледно, је да он себе сматра српским архијерејом, и не намјерава да гради неку посебну цркву, која би имала нови црквени вансрпски правац и идентитет.

И по укинућу Пећке Патријаршије у Црној Гори и њеној Митрополији никада није престајала да постоји идеја и нада у њену васпоставу по ослобођењу од османске власти. То се види и у тзв. „Погодбама“ из 1779. године. Пошто у Русији нијесу наишли на разумијевање и помоћ, гувернадур Радоњић, сердар Иван Петровић и архимандрит Петар Петровић (каснији митрополит Петар I) су на повратку свратили у Беч. Они су ту аустријском цару поднијели

71. Живадин Јовичић, *Писмо писано митрополијом црногорским Савом митрополију Платону 1766. год. фебруара 26*, Гласник Српског ученог друштва, 22, Београд, 1867, 357-359.

један меморандум под насловом „Погодбе“, на основу којих је од аустријске државе тражена помоћ у виду покровитељства. У једнаестој тачки овог документа стоји: „Желимо да митрополит црногорски зависи од пећког патријарха у Србији. Кад садашњи митрополит умре, пристајемо засад да његов наследник буде рукоположен у Карловцима, али да увијек буде изабран по старом обичају, да га бирају гувернадур, потчињени главари и цио народ црногорски; али само дотле, докле Турци буду владали Србијом, те не можемо слободно да га пошаљемо у Пећ.“⁷²

Већ је поменуто писмо митрополита Петра I руском министру спољњих послова, зашто је брутално и без објашњења прогнан из Петрограда? У овом писму виде се јасно детаљи, који не само указују на непризнавање јурисдикције Руског Синода, него и на континуитет Митрополије Црногорске са Пећком Патријаршијом. Та свијест о обнови Српске Цркве је очигледна код Петра, чим он каже: „За тијем сам ја отишао у Сријемске Карловце и тамо био посвећен за архијереја од славено-сербског митрополита Мојсија Путника и других присутних архијереја... Па и сами четворопрестолни патријарси не могу од нас тражити, будући славено илирски народи одавно имају свога архијепскопа, који има право и власт посвећивати архијереја. При свему тому што сада, због турских насиља немамо патријарха, али имамо доста благочестивијех архијереја и слободу у црквеним правима.“⁷³

Слична конотација превлада такође у већ помињаном писму црногорског збора из 1804. године, које је потписао гувернадур Радоњић, и у њему поред осталог стоји: „По свој прилици није познато Руском синоду, да је народ србскиј православниј имао свог патријарха, коме су србски архијереји били подвластни све до 1769. године, а тада, пошто је запламтио рат између отоманске и Руског царства, патријарх србскиј и свега Илирика Василије Бркић, уклонивши се у наше крајеве од предстојаше му погибели, пође у Русију и у Петрограду претстави се, на којем се пресјекла битност славено-србски патријарха, а столица Пећке патријаршије и данас је упражњена; по томе, дакле, наш господин митрополит остао је сам за себе у овдашњој цркви, независан ни од какве власти... јер ми народ црногорскиј за овај чин изабрали смо њега, а да буде за архијереја посвећен, не бивши тад у Србији патријарха, послали смо га к православно митрополиту, кои га је саборно с другим епископима и посветио и предао му врховно пастирство над нама“...⁷⁴

72. Владан Ђорђевић, *Црна Гора и Аусџирија у XVIII веку*, Београд, 1912, 9-10.

73. Као нап. 64.

74. Као нап. 65.

Митрополит Петар I Петровић добио је предлог од Француза, када су ови почетком XIX вијека окупирали Боку и Далмацију, да буде српски патријарх. Овај предлог прослиједио му је француски управник Далмације Дандоло. Петрова титула требала је да буде „патријарх свега српског народа и илирика“, са платом од 20000 франака, али под условом да престане сарађивати са Русијом и прими француски протекторат. Титула патријарха српског и илирика, била је због тога, што су Французи од окупираних словенских покрајина формирали тзв. Илирску провинцију са сједиштем у Љубљани. Петар I је одбио овај предлог правдајући се да би постепено његова црква потпала под власт папе. О његовом одговору био је обавијештен и Наполеон, те од тада Французи почињу са агилном акцијом укидања јурисдикције црногорских митрополита над Боком, која је коначно реализована за вријеме Петра II Петровића када се Бока налазила под влашћу Аустрије.⁷⁵

Крајем XIX и почетком XX вијека, у српским земљама се развила читава полемика, која је од српских епархија законита насљедница и сљедбеница Пећке Патријаршије, и која би с тога могла у случају ослобођења и уједињења српског народа, преузети на себе патријаршијско право и сједиште. Број ових расправа, у којима се директно реасправљало о овој теми, или се она провлачила кроз друге теме, креће се и до неколико десетина. У некима од њих помињана је и Митрополија Црногорска.

Тако је Јован П. Рогановић писао: „Православна црква у Црној Гори представља једину српску епископију која је, од свог настанка за вријеме Св. Саве 1219. године све до данас, под управом националне хијерархије српског православља.“⁷⁶ Исто мишљење имао је Ђура Вукичевић, а то је потврдио Новица Ковачевић-Граовски у приказу за његово дјело констатацијом: „Фактима је Вукичевић доказао, да је црногорска митрополија права насљедница пећке патријаршије, јер је та митрополија стално и непрекидно на свом каноничком основу, тј. на темељу светосавског престола пећске српске патријаршије. Доказујући ово, писац у исто доба истиче и вјековну независност Црне Горе.“⁷⁷

И Данило Перовић-Тунгуз имао је слично мишљење, које је исказао овако: „Од укидања Пећске патријаршије, васељенски патријарх у Цариграду у споразуму са Високом Портом, намјештао је по свим хришћанским крајевима, гдје је турска власт се призна-

75. Душан Секулић, *Свољна ѿолиѿика Пеѿира I Пеѿировића Њеѿоша (1784-1830)*, Цетиње, 1950, 215 (превод са француског).

76. Као нап. 58, стр. 33.

77. Као нап. 3.

вала, владике Грке. Од оснивања цетињске митрополије, па кроз сва стољећа, на митрополитској столици на Цетињу, сједјели су само митрополити Срби. На тој столици никад није било грчких митрополита такозваних фанариота, као на примјер у митрополији захумско-херцеговачкој, дабро-босанској, зворничкој, београдској и другим. Као што се продужио континуитет слободног духа Немањића државе у брдима и планинама црногорским, исто се тако сачувао континуитет духовне власти српских пећких патријарха у слободној митрополији цетињској. Једном ријечи и свјетовна и духовна власт сачувала се и одржала у Црној Гори, за сво вријеме робовања српског народа под Турцима.⁷⁸

Виђење положаја Митрополије Црногорске од укидања Пећке Патријаршије 1766. године, имало је и официјалан државни став. Њега је изрекао ондашњи предсједник Владе Књажевине Црне Горе др Лазар Томановић, у говору пред посланицима Црногорске Народне Скупштине 15. августа 1910. године, поводом уздигнућа Црне Горе из ранга Књажевине, у ранг Краљевине. Он гласи: „Поврх тога, Митрополија Цетињска једина је светосавска епископска столица, која је без прекидања до данас сачувана, и као таква законита престоница и насљедница Пећке Патријаршије. Барска Арцибискупија ужива и данас достојанство Прве столице Католичке Цркве све негдашње српске Краљевине.“⁷⁹

Из свега изнешеног да се врло лако закључити, да је Митрополија Црногорска одржавала континуитет Пећке Патријаршије. Како је већ неколико пута на претходним странама било наглашено, по укинућу Пећке Патријаршије, свака српска епископија била је принуђена да се сама сналази по сопственом нахођењу, и у својој унутрашњој организацији, а и у положају према државама у оквиру којих су биле, или према другим православним црквама. По презентованим подацима, у релацији руска Синтагма-атинска Синтагма-Милашево дјело „Православно црквено право“ - Устави, види се да Митрополија Црногорска суштински није имала никакву аутокефалност, било са становишта канона, било са становишта њеног према Цариградској Патријаршији и признавања аутокефалности од исте. Само је Црква у Србији стекла праву аутокефалност 1879. године, а остале три: Митрополија Црногорска, Митрополија Карловачка, и Митрополија Буковинско-далматинска нијесу. Посљедње двије набројене биле су под влашћу туђина све до васпоставе Срп-

78. Данило Тунгуз-Перовић, *Да ли је у прошлости Црна Гора била љолийички самостјална земља?* Записи, књ. XII, св. 4, Цетиње, април 1933, 200.

79. Из Народне Скупштине, Глас Црногорца, бр. 35, 15. август 1910, 2.

ске Цркве 1920. године. Црква у Кнежевини (Краљевини) Србији прошла је током XIX вијека реалан и редован пут ка аутокефалности, а исто је важило и за њену државу, која је прошла пут од аутономне Кнежевине у саставу османске државе, до међународно признате Краљевине.

Без обзира што је 1904. године по Уставу предвиђен Свети Синод, он је формиран и почео је да ради у мају 1908. године. Дакле, у моменту доношења Устава којим је предвиђена аутокефалност Цркве у Црној Гори, нити је по канонаском основу било елемената за њену аутокефалност, нити по организационом. Нијесу постојали већ стечени услови за формирање Светог Синода. Група посланика Црногорске Народне Скупштине је у новембру 1906. године упутила интерпелацију Министарству просвјете и црквених послова, зашто Синод није формиран? Идући по овом питању, заступник министра обратио се Цетињској Консисторији, која је дала одговор на ово питање. Одговор је суштински одсликао стање Цркве у Црној Гори, и конкретно показао да она нема никакве основне елементе аутокефалности, без обзира што је она прокламована Уставима Светог Синода и Консисторија као највишим црквено-правним актима, као и Уставом Књажевине Црне Горе као највишим свјетовним актом. Синод се није формирао зато што није било захумско-рашког епископа и архимандрита цетињског. Из Консисторије је обећано да ће се Синод формирати до краја 1907. године, али то није урађено ни до тада.⁸⁰

Иако је имала најмањег или никаквог основа за аутокефалност у односу на све остале набројене епархије Српске Цркве, Митрополија Црногорска је у односу на њих имала самостални пут развојка, условљен чињеницом да је Црна Гора била слободна. На основу политичке слободе и независности, Митрополија Црногорска имала је могућност да не потпада под било чију црквену јурисдикцију. Да није било тога, Митрополија Црногорска имала би савим другачији развојни пут. Код митрополита Петровића, а касније и њихових насљедника, као и државних власти Црне Горе, увијек је било присутно сјећање на припадност Пећкој Патријаршији, и нада у њену васпоставу, попут свјетлости на крају дугачког тунела. Стога је на основу анализе извора, потпуно оправдан став аутора овог рада, да је Митрополија Црногорска једина законита насљедница и сљедбеница Пећке Патријаршије. Она је одржала њено извориште и наду у васпоставу. Аутокефалност Цркве у Црној Гори проглашена Уставима 1904/5. године, била је плод само-

80. ДАЦГ, фонд МПЦП, ф. 32-1906, док. бр. 1209/1, 10, 11.

држачке политике књаза Николе. Проистекла је из државе и њене воље, а не стварно стечених канонских услова и редовне процедуре. Она је стога служила за државно-политичке потребе Црне Горе и њеног владара. Но, без обзира на то, она је опет имала намјеру обнављања Пећке Патријаршије под државним скиптром Петровића и Црне Горе, што је са становишта српске државне и црквене традиције било потпуно легитимно.

Епископ далмаћински др Никодим Милаш

МИТРОПОЛИЈА ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКА ИЗМЕЂУ ДВА СВЈЕТСКА РАТА

1. Митрополија Црногорска и њено свештеништво у процесу стварања југословенске државе

Поробојем Солунског фронта и напредовањем српске војске ка Отаџбини и другим југословенским покрајинама отворен је процес распада аустроугарске монархије. У политичком смислу дакле, током Првог свјетског рата упоредно су текла и преплитала се два политичка пројекта: српског и југословенског уједињења. Током друге фазе Првог свјетског рата развио се јак покрет за уједињење Црне Горе са Србијом, уобличен у организационом смислу кроз Црногорски одбор за народно уједињење у Женеви, који је предводио бивши предсједник црногорске Владе Андрија Радовић. Уопште, послје свршетка балканских ратова, у Црној Гори је у јавном мњењу све више почела да преовладава идеја о бесперспективности црногорске државе. Млада црногорска буржоазија и интелектуални слојеви били су предводници тога процеса. Насупрот њима стајао је окоштали краљев управни апарат, са својим интересима.

Распад аустроугарске монархије, у оквиру којег су и окупационе трупе напустиле Црну Гору, а у њу ушле савезничке предвођене српском војском, довео је процес уједињења у завршну фазу. Стога процес васпоставе јединствене Српске Цркве, и учешће Митрополије Црногорске у њему, треба најприје пропратити са ширег политичког аспекта. Неспорно, ослобођење и уједињење свих Срба, макар и кроз заједничку југословенску државу, створило је основ за црквено уједињење, тј. васпоставу јединствене Српске Цркве угашене вољом Османлија у другој половини XVIII вијека. У оперативном смислу уједињење Црне Горе са Србијом и осталим југословенским покрајинама, изведено је кроз засиједање и одлуке Велике Народне Скупштине, одржане крајем новембра 1918. године у Подгорици.

Митрополија Црногорска и њено свештеништво безрезервно су подржали процес уједињења, концепцију и одлуке Подгоричке Скупштине. Сам митрополит Митрофан Бан послао је телеграм Скупштини 12. новембра, у коме је стојало: „Велики свјетски догађаји

дали су народима да сваки себи одреди правац свога будућег државног живота. Тај циљ догађаја и утолико више значајније до од чега зависи час и будућност народа, чи(ји) сте ви представници, имајући ово у виду, те као духовни поглавар молим Бога да вам даде снаге и будућности, да дјело вашег задатка изведете у духу оних узвишених идеала за које су наши славни претци живјели и умирали, а то је ослобођење и уједињење српских народа, односно велике Југославије. У то име призивљем благослов божју на Велику народну скупштину и њено свето дјело.“¹

У бесједи поводом уједињења митрополит Митрофан је казао: „Благочестиви хришћани!

Страшњи садањи свјетски рат код већег дијела европских народа изазвао је како унутрашњи, тако и спољашњи државни преврат.

Извјесни велики свјетски владари, као одговорни за ужасно свјетско крвопролиће, биће лишени својих сјајних престола. Таква иста судбина није мимоишла, а да се не косне и владалачког дома наше домовине.

Велика црногорска народна скупштина, прогласивши уједињење Црне Горе са Србијом под династијом Карађорђевића, детронирала је његово величанство краља Николу I, а са њим заједно, и династију Петровић-Његош. Дани, које преживљујемо, чине велику епоху у историји Црне Горе.

Пуних пет вјекова Црногорци су јуначку борбу водили, а све у циљу ослобођења и уједињења српског народа, а та племенита и узвишена замисао, у име Божје, данас се дијелом испуња.

Витешка наша прошлост стекла нам је право да се достојанствено и поносно можемо удружити са братском Србијом и великом Југославијом.

За остварење нове југословенске државе, неуморном славом овјенчана наша Српска војска показала је такви примјер јунаштва, какав се у историји човјечанства ријетко може наћи.

Ужасна и крвава борба већ је довршена, и ратна срећа остала је на нашој праведној страни. Непријатељ клети, ма колико да бијаше силан и моћан, он је под ударцем витешког српског оружја наших моћних савезника, с висине своје велике гордости, пао у дубоки понор своје вјечне пропасти. На његовим рушевинама, ускрснула је нова југословенска држава, састављена од нашег троименог народа: Срба, Хрвата и Словенаца. Нова држава срећна је што има велики број својих високоучених синова, који ће достојно и с кори-

1. АИИЦГ, фонд Подгоричка Скупштина, ф. 319, телеграми.

шћу покрити сва надлештва у земљи, како на копну тако и на мору. Поред тога, Југославија је богата многим тврдим градовима, великим варошима, пространим морима, плодним пољима, сваке гране просвјетним заводима и разним индустријалним установама; једном ријечју, у новој држави најбољи су услови, који ће бити извор сваке среће по свим гранама народног живота.

Српски народ врло је срећан, што је, послије петовјековних мучка и невоља, доживио оне историјске дане - дане славне и братске заједнице.

С овим великим успјесима неописиво радостан, молим Бога, да под моћним скиптаром његовог величанства, христољубивог краља Петра I Карађорђевића, благослови нову државу Срба, Хрвата и Словенаца. Нека света десница Божја исту штити, кријепи и снажи, како би она, у концерту осталих европских држава, на вјечна времена вршила благотворну улогу среће и мира, не само својих држављана, него и цијелог човјечанства.

Живио његово величанство краљ Петар I Карађорђевић!

Живио српски народ!

Живјела велика Југославија!

Живјели наши моћни савезници!²

Може се са правом рећи да је Скупштина одржана у Подгорици била неоклерикалног карактера. Њени посланици су били ови свештеници: Петар Мијановић, Крсто Радуловић, Јован Дапчевић, Никола Симовић, Станко Обрадовић, Крсто Љешевић, Иво Копривица, Мирчета Головић, Јово Радовић, Петар Хајдуковић, Мирко Вујисић, Кирило Балшић и Никола Јовићевић. Посланици су били и три монаха: митрополит пећки Гаврило Дожић, игуман Серафим Царић и протосинђел Прокопије Вековић.³ Митрополит Гаврило Дожић био је предводник делегације Скупштине у Подгорици, која је у Београд однијела одлуке Скупштине.

Познати црногорски политичар из позног периода црногорске државе, Првог свјетског рата, и првог периода међуратне Југославије, један од главних креатора оперативног организовања Скупштине у Подгорици - Светозар Томић, у својим сјећањима је записао, да се 2. новембра 1918. године на Цетињу састао са групом угледних људи, лобирајући за уједињење. Међу њима био је и митрополит Митрофан. Према Томићевом тврђењу митрополит му је тада рекао: „Ни дао Бог, да сам противу уједињења Српства, а

2. АМЦП, ф. митрополит Митрофан Бан.

3. Јошо Ф. Иванишевић, *Алманах-Шемајџизам Зетске обласџи*, Сарајево, 1931, 30-32.

јесам поштовалац краља Николе. Он је мене од обичног калуђера начинио митрополитом Црне Горе и за то сам му захвалан и обавезан, али та моја обавеза не смије никада да иде на штету јединства и среће народне.“⁴

Скупштина у Подгорици је била не само мултиконфесионална, него и мултиполитичка. У њој су се око фундаменталне идеје уједињења Црне Горе и Србије окупили различити политички елементи, од прорадикалских карађорђевићеваца, до прозеленашких елемената. У том политичком конгломерату, што је нарочито занимљиво, нашли су се и они који се могу идентификовати са атеистима и лијевим социјалистима. Очигледно су до Црне Горе већ допрли конкретни утицаји большевичке револуције у Русији. Тројица посланика Скупштине: Милан Терић, Милош Јовановић и Миљко Булајић поднијели су истој интерпелацију на разматрање.

У тачки једанаестој предвиђено је да сва добра које је посједовао краљ Никола „као и сва манастирска и црквена добра пређу у руке народног одбора“... Од ових прихода требало је школовати извјестан број студената медицине, агрономије и технике. На добрима је требало подићи болнице и ратарске школе, и повезати их колским путевима са већим мјестима. „Даље: све драгоцености по црквама и манастирима имају се сматрати као својина народна под надзором народног одбора.“ Овај одбор је требао сва црквена и манастирска добра да уручи Влади Србије по истом трошковнику.

У тачки тринаестој те интерпелације стоји: „Да ова Велика Народна Скупштина све цркве и манастире сведе у ранг капела. Даље, да нареди да се закопају у земљи сви суви људски лешеви, који још и данас стоје у манастирима, под именом чудотвораца, тако да се на тим остацима једном изврши сахрана и да се народна свест ослободи од притиска вековних верских заблуда. Лица, пак, која су до данас живела обављајући црквени, верски церемонијал, имају се запослити у грађанској служби уколико би била за исту способна.“⁵

Сва три посланика су касније постали комунисти. Двојица од њих: Јовановић и Булајић били су на оснивачком конгресу Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста) у Београду у априлу 1919. године. Скупштина је само констатовала ову интерпелацију, али се није изјашњавала о њој. У овом документу међутим важно је сагледати генезу атеизма и комунизма у Црној Гори.

4. Светозар Томић, *Десетогодишњица уједињења Црне Горе и Србије*, Београд, 1929, 35.

5. АИИЦГ, фонд Подгоричка Скупштина, ф. 319, записници.

У значајном дијелу ова интерпелација остварена је послије побједе комуниста у Другом свјетском рату и револуцији у Југославији и Црној Гори. Свакако да се она не може сматрати аутохтоном, у својој програмској и идеолошкој основи. Она је кореспондирала како је већ назначено са конотацијом большевичке револуције у Русији. У ширем смислу базирала се на марсистичко-енгелсистичким философско-идеолошким карактеристикама.

Парох барски Петар Хајдуковић послао је 16. новембра 1918. године Цетињској Консистоорији обавјештење, да га је скуп посланика из Приморско-црмничке области уз прихват Велике Народне Скупштине, изабрао међу скупштинске делегате који ће отићи у Скопље, и ступити у везу са Владом Краљевине Србије, за потребе рада на уједињењу познате Консистоорији. У том смислу приликом бављења у Скопљу, Хајдуковић је тражио да му се одреди замјеник у парохијским пословима.⁶

У име епископа Кирила Митровића члан Никшићке Консистоорије Милан Михаиловић, обратио се 7. децембра из Никшића свештенству Захумско-рашке Епархије, да се при богослужењу помиње име краља Петра I и насљедника Александра, а у вези са одлукама Велике Народне Скупштине о уједињењу. Свештенству је препоручено да парохијане савјетује да живе у слози и љубави, јер је послије великих патњи и разура вријеме да се предају раду и новим властима буду лојални. Свештеници који би својим поступцима уносили неред и раздор били би строго кажњени.⁷ Овај распис може се тумачити двоструко. То је било вријеме непосредно по окончању аустроугарске готово трогодишње окупације. У њој се развио јак комитски покрет, уз који се као пратећа појава јавило и безвлашће и пљачке. Евидентно је да је још током избора за Скупштину у Подгорици дошло до политичке поларизације у Црној Гори, на ујединитеље и присталице краља Николе. Та поларизација није окончана одлукама Скупштине у Подгорици. Чак шта више, она се потом још више разбуктала. Присталице краља Николе отпочеле су са припремама за устанак.

Средишњи Архијерејски Сабор је током 1919. године у кореспонденцији са митрополитом Митрофаном покренуо акцију финансијске помоћи удовицама и сирочадима погинулих ујединитеља приликом борби за Цетиње у тзв. Божићној буни, као и тројици свештеника који су страдали. Овом помоћи била је обухваћена и породица свештеника Тома Кажиха пароха градачког у Љешан-

6. АМЦП, фонд КЦ, ф. 71-1918.

7. АМЦП, фонд КН, ф. 21-1918.

ској нахији. Он је страдао још током аустроугарске окупације. Дана 12. априла 1918. године сумњајући да одржава везу са комитима, аустроугарски војници су га одвели са службе а потом мучили и пребили. Од тих посљедица је умро 27. априла. Пароха команског Крста Радуловића убили су на превару зеленашки комити у ноћи 4/5. августа 1919. године. Радуловић је иначе био посланик Скупштине у Подгорици. Од стране зеленашких комита убијен је и парох богетићки Илија Мијушковић 10. новембра.⁸

Парох чевско-убаљски Лука Николић обратио се 2. октобра 1919. године Консistorији Цетињској са молбом за помоћ. Он је навео да је у данима уједињења свој живот, живот фамилије и имовину ставио на расположење овој идеји. Због тога се нашао на удару присталица краља Николе. Дана 16. августа зеленашки комити запалили су му кућу и уљаник са двадесет кошница. Напали су га десетак комита приликом службе у цркви на Липи у парохији трњинској. Тражили су да приликом богослужења не смије помињати краља Петра него краља Николу, што је он одбио. Покушали су да га по свршетку службе тјерају да узвикује: „Живио краљ Никола“, што је он одбио, и ради чега су га малтретирали.

Када је сјутра дан служио службу у Трњинама појавила се група од 30-ак комита на челу са: Душаном Вуковићем, Јованом Николићем и Бошком Вуковићем. Они су опет тражили да на богослужењу помиње краља Николу. Када је то одбио извели су га из олтара, чупали му браду и косу, и на крају га тукли. Онако испребијаног оставили су га четири сата код цркве, а они отишли у село. То је он искористио и побјегао. Убрзо је добио пријетње, да ће га убити ако га сљедећи пут сретну.⁹

Из низа изнешених чињеница јасно се види да је Црква у Црној Гори подржала у политичком смислу уједињење Црне Горе и Србије, а у ширем контексту и стварање југословенске државе. Најприје је то урађено подршком Скупштини у Подгорици, кроз телеграм митрополита Митрофана, а потом и његовим говором поводом уједињења. У организацији и раду Скупштине у Подгорици учествовао је и велики број свештеника. Практично клерикални карактер ове Скупштине може се тумачити двоструко. Најприје снажним утицајем Цркве на црногорско друштво, а потом и чињеницом да је свештенство у то доба представљало дио скромне интелектуално-образовне елите Црне Горе. Свакако да су на овакав

8. АМЦП, фонд КЦ, ф. 72-1919.

9. Исто.

став Цркве и њеног свештенства утицале унутрашње и спољње прилике.

Краљ Никола и његова Влада били су у иностранству. Владајући управни апарат бивше црногорске државе није се обновио, да би са аспекта репресивности могао утицати на развој догађаја. Црква у Црној Гори и њено свештенство политички акт уједињења, и подршку њему, гледали су као основу њима блиске тематике васпоставе јединствене Српске Цркве. Мора се признати да је и сам митрополит Митрофан био врло прагматичан и прилагодљив човек свим ситуацијама. Као што је некада био врло лојалан краљу Николи, а потом и аустроугарском окупационом апарату, исти смисао слиједио је и у новим приликама, па чак и постао један од водећих актера васпоставе јединствене Српске Цркве.

2. Митрополија Црногорска у процесу васпоставе јединствене Српске Цркве 1918-1924. године

Не може се спорити чињеница да је Црква у Црној Гори слиједила контекст ширих догађаја, тј. пратила опште политичке одлуке у Црној Гори и ван ње окончањем аустроугарске окупације и Првог свјетског рата. Дакле, учешће Цркве у Црној Гори у васпостави јединствене Српске Цркве било је слијед политичких догађаја. Но са друге стране, као што се не може спорити жеља и хтијење већине Црногораца за уједињењем са Србијом и другим југословенским покрајинама, тако се не може ни спорити то у ужем црквеном смислу у Црној Гори. Свијест о припадности српској светосавској Цркви, и њеној Пећкој Патријаршији насилно и неканонски угашеној од стране Османлија била је врло жива у Црној Гори. Чак шта више. На њој се стално инсистирало. Она је подупирала и црногорске државне и династичке интересе у борби за првенство у српском народу. Из неколико извора фрагментарно се да закључити, да је црногорски државни врх послје ослобођења Пећи и Дечана крајем 1912. године имао амбиције да у перспективи изврши васпоставу јединствене Српске Цркве. Но, те амбиције прекинуо је Први свјетски рат и каснији суноврат црногорске државе.

Црквени врх државе Црне Горе врло брзо је пратио слијед политичких догађаја изазваних распадом Аустроугарске, и у самој Црној Гори а и ван ње. Стога је он донио 16. децембра 1918. године одлуку о уједињењу са Црквом у Краљевини Србији, а преко тога акта и са другим епархијама, свјестан чињенице да се ради о логичном, и историјски дуго очекиваном чину. Са друге стране погрешно би било тумачити политичку основу овог догађаја, као и

њега самог као плод неминовне и неизбјежне црквене унификације. Црква у Црној Гори, тј. Митрополија Црногорска била је незаобилазан фактор у васпостави јединствене Српске Цркве. Чак шта више. Она је имала дугу традицију, а иза себе и чињеницу да је била Црква једне од двије независне српске државе. Дакле она је била државна Црква, као и она у Србији, а не једна од низа епархија из бивше аустроугарске или османске државе.

Како се ради о прворазредном акту он ће у цјелости бити пренешен, а гласи:

„СВЕТИ СИНОД КР. ЦРНЕ ГОРЕ

БРОЈ 1169

ЦЕТИЊЕ 16. децембра 1918. Год.

Записник

Изванредне сједнице Светога Синода
Православне Цркве у Црној Гори,
одржане у резиденцији Митрополије
Црногорске, дана 16. децембра 1918. године

Присутни:

Митрополит Црне Горе Митрофан Бан,
..... Пећски Др Гаврило Дожић
Епископ Никшићки Кирил Митровић и
Синодски секретар Ђакон Иво Калуђеровић

Предмет

Да се независна Српско-Православна
Св. Црква у Црној Гори уједини са аутокефалном
Православном Црквом у Краљевини Србији.
У данашњој својој сједници Св. Синод
горње је питање свестрано проучио
и донио једногласно ово

Ријешење:

Пошто је Велика Народна Скупштина
Српског Народа у Црној Гори
одржана у Подгорици дана 13. новембра 1918. године
донијела одлуку, да се независна Црна Гора уједини са
Краљевином Србијом.
то и Св. Синод налази цјелисходним
и оправданим, да се и св. аутокефална
црква у Црној Гори уједини са независном
Православном Црквом у новој држави Срба,
Хрвата и Словенаца.

Горње ријешење има се доставити
Његовом Високопреосвештенству Митрополиту
Србије Г. Димитрију и Предсједнику
Владе Г. Стојану Протићу.
Закључено и потписано.

Митрополит Црне Горе и
Предсједник Св. Синода
Митрофан Бан
Митрополит Пећски
Др Гаврило Дожић
Епископ Никшићки
Кирил Митровић
Секретар Синода
Ђакон Иво Калуђеровић¹⁰

Други историјски дио Црногорске Митрополије, који јој већ од 1815. године није канонски припадао, нити је имала јурисдикцију над њиме, а то је била Бока, пратио је ехо политичких и црквених дешавања. Распадом аустроугарске монархије престали су разлози да Бока и Далмација улазе у састав Буковинско-далматинске Митрополије, која се по својим територијалним карактеристикама и организацији може сматрати за вјештачки створену Митрополију, на основу политичких интереса монархије. Епископ далматинско-истријски Димитрије Бранковић се стога обратио Светом Синоду Карловачке Митрополије, да прими његову и Бококоторско-дубровачку Епархију у канонску и црквено јурисдикцијску везу и заједницу. Синод Карловачке Митрополије пристао је на овај предлог 29. децембра 1918. године, јер је Црква у Боки и Далмацији била у сличној заједници са Карловачком Митрополијом у одређеним периодима XIX вијека.¹¹

Дана 31. децембра 1918. године у Сремским Карловцима одржана је Прва конференција српских православних епископа. Саопштена је одлука Карловачке Митрополије да се уједини са осталим црквеним областима у држави СХС, успостављањем јединства какво је било до 1710. године. Под предсједништвом београдског митрополита Димитрија Павловића констатована је „једнодушна воља законитих представника српских православних црквених области за уједињењем и на основу тога изриче потреба, да се одмах приступи извршењу тога црквеног уједињења успостављањем српске

10. Као нап. 6.

11. Гласник, бр. 1, 14. јул 1920, 7-8.

патријаршије, пошто се са пуним правом очекује, да ће српска црква у Црној Гори пристати на уједињење, која због краткоће времена и тешких прометних прилика није могла бити заступљена на овом збору епископа.“ Иста конференција овластила је митрополита Димитрија да састави и пошаље представку Васељенској Патријаршији за покретање поступка у предмет уједињене Српске Цркве, и замоли Владу СХС за дипломатско посредовање код Патријаршије.¹²

Свети Архијерејски Сабор Београдске Митрополије овластио је 13. марта 1919. године архиепископа београдског и митрополита Краљевине Србије Димитрија, да што прије сазове конференцију православних архијереја, без обзира да ли они припадају самосталним или епископијама са другачијим статусом. Ту би се прегледале одлуке конференције у Карловцима, и дале нове смјернице о будућем уређењу уједињене Српске Цркве.¹³

Послове извођења Друге конференције српских архијереја спровео је привремени одбор, који је себе назвао Средишњи Архијерејски Сабор Уједињене Српске Цркве. Он је био извршни орган ове архијерејске конференције. Њега су чинили: митрополит црногорски Митрофан Бан (предсједник), и чланови: митрополит зворничко-тузлански др Иларион Радонић, епископ темишварски и администратор Карловачке Митрополије др Георгије Летић, епископ нишки Доситеј Николић, и викарни епископ Карловачке Митрополије Иларион Зеремски. Рјешења овог тијела одмах су постајала извршна, а у мјешовитим стварима са државом, послије одобрења министра вјера. Овај Сабор имао је да припреми све потребне материјале за уједињење српских епархија, састављање дневног реда сједница, и сазове конференцију епископата. Преко њега све епархије су вршиле кореспонденцију са државним властима.

На Другој конференцији одржаној од 15. до 18. маја 1919. године у Београду под предсједништвом митрополита црногорског Митрофана Бана, изражено је „духовно, морално и административно јединство свих српских православних црквених области.“ Ово јединство имало се дефинисати и уредити када се Свети Архијерејски Сабор аутокефалне цркве састане под предсједништвом свога патријарха. Ова конференција је примила к знању и активности београдског митрополита Димитрија према Васељенској Патријаршији, у вези са кооптирањем оних српских епископија, које су још увијек биле под њеном јурисдикцијом. Преко овог митрополита са-

12. Гласник, бр. 2, 29. јул 1920, 17-18.

13. Исто, 23.

општено је Влади СХС, да се њеном дипломатском тиму додају два стручњака за црквену област у преговорима са Цариградском Патријаршијом.¹⁴

Трећа конференција архијереја одржана је од 3. до 15. децембра 1919. године, под предсједништвом митрополита црногорског Митрофана Бана. На њој је усвојен Нацрт Закона о проглашењу и успостави старе Српске Патријаршије. Уз патријарха требало је да постоји и синод као стална и највиша управна и црквена судска власт, док је сабор архијереја требао да буде највиша законодавна власт. Кључне одлуке конференције биле су те, да се од буковинског митрополита др Владимира Рипте издејствује канонски отпуст за епархије у Боки и Далмацији, као и од Васељенске Патријаршије за епархије у: Старој Србији, Мекедонији и Босни и Херцеговини. Још раније овлаштени су епископ далматинско-истријски Димитрије Бранковић и секретар др Војислав Јонић да оду у Букурешт и Черновице. Они су 22. новембра успјели да добију канонски отпуст, тј. да се Далматинско-истријска и Бококоторско-дубровачка Епархија могу придружити Карловачкој Митрополији, којој су припадале до уласка у Буковинско-далматинску Митрополију. По овом Отпусном листу, Митрополија Карловачка је 20. децембра констатовала да су ове двије епархије опет постале дио њене канонске сазе.¹⁵

Дана 23. октобра 1920. године, објављен је указ да се састане сабор у саборној цркви у Београду, ради избора патријарха. На дан Светог Стефана Милутина 30. октобра Изборни сабор је у осам часова изјутра отпочео избор патријарха између тројице кандидата: митрополита Србије Димитрија Павловића, митрополита захумско-херцеговачког Петра Зимоњића и епископа пакрачког Мирона Николића. За патријарха је изабран Димитрије Павловић. Истог дана престолонаследник Александар Карађорђевић потврдио је указом овај избор. Српски патријарх имао је столно мјесто у Београду, а привремено сједиште у Сремским Карловцима. Свечано устоличење обављено је следећег дана у саборној цркви у Београду.¹⁶

Влада Краљевине СХС повела је преговоре са Васељенском Патријаршијом за присаједињење њених дјелова на територији државе СХС Српској Цркви. У вези са тим потписан је споразум 18.

14. Гласник, бр. 1, 14. јул 1920, 45; Гласник, бр. 2, 29. јул 1920, 18-21; Службене новине Краљевине СХС, бр. 90, 4. септембар 1919.

15. Гласник, бр. 3, 14. август 1920, 34.

16. Гласник, бр. 8, 29. октобар 1920, 113-114; Гласник, бр. 10, 29. новембар 1920, 145.

марта 1920. године, као и посебна одлука од сљедећег дана. У том склопу признато је и успостављање уједињене Српске Цркве. С обзиром на чињеницу да је тада патријаршијски престо Васељенске Патријаршије био упражњен због оставке патријарха Германа V, синодалну одлуку потписао је бруски митрополит Доситеј, који је био намјесник патријаршијског престола, као и десет чланова Синода укључујући ту и секретара. Ова одлука имала се замијенити патријаршијским и синодалним Томосом у року од три мјесеца по избору новог патријарха Васељенске Патријаршије.¹⁷

Ово уједињење и признање обновљене Српске Цркве признала је и државна власт указом престолонаследника Александра у име краља Петра I 17. јуна 1920. године. Предсједник Средишњег архијерејског одбора Уједињене Српске Цркве архиепископ београдски и митрополит Србије Димитрије, сазвао је за 9. септембар конференцију свих архијереја. Ова конференција прогласила се архијерејским Сабором. Њени чланови отишли су у Сремске Карловце, и на дан Сабора Срба Светитеља 12. септембра обављена је свечана васпостава Српске Патријаршије. Васпостава је обављена уз присуство престолонаследника Александра, предсједника Владе Миленка Веснића, и министра вјера Павла Маринковића.¹⁸

Васпостављање Патријаршије обнародовано је истог дана на Цетињу. Послије службе у цетињском манастиру, умјесто обољелог митрополита Митрофана, окупљеном народу обратио се секретар Светог Синода Краљевине Црне Горе ђакон Иво Калуђеровић пригодним говором. Поред осталог је рекао: „Последњи плам на пријестолу Св. Саве, гори увијек, гори и данас, те својим животом и бићем класички свједочи да је првобитна Светосавска аутокефалија Српске цркве увијек и непрекидно остајала, да је трајала и до трајала до данашњег дана. Тај живи и никад угашени пламен тињао је на Цетињу, на Пријестолу старославне Зетске, скендеријске и приморске митрополије, тој јединој митрополији српској, до данашњег дана успјешно се одржао црквено-правни континуитет и традиција Пећке патријаршије“...¹⁹

Како је већ назначено, избор првог патријарха извршен је на сједници Архијерејског Сабора одржаној 28. септембра 1920. године у Београду. На тај положај изабран је митрополит Србије Димитрије Павловић, а министар вјера замољен је да ову одлуку унесе у Министарски Савјет и исходи краљев указ. По томе катедра

17. Гласник, бр. 7, 14. октобар 1920, 99-10.

18. Гласник, бр. 5, 14. септембар 1920, 67.

19. Гласник, бр. 6, 29. септембар 1920, 84-85.

архиепископа београдског и митрополита Србије требала је да буде уздигнута у ранг патријаршије.²⁰ Тиме се суштински дошло до двојне патријаршијске својствености, тј. да постоји и патријарх Србије и патријарх Српске Цркве.

Државна власт међутим није прихватила овакво рјешење. У споразуму са Сабором донијете су двије уредбе. Прва Привремена уредба о Српској Патријаршији, прописивала је да српски патријарх буде на челу Цркве као поглавар цјелокупне СПЦ, а да Сабор има законодавну црквену власт. Сабор је бирао четворицу архијереја, који су са патријархом образовали Синод, као највишу управну и надзорну власт. Ова Уредба ступила је на снагу истовремено са Уредбом о избору првог патријарха установљене Патријаршије. По овој уредби предвиђена је тројна кандидација коју Сабор предлаже нарочитом Изборном Сабору. Изборни Сабор чинили су представници мирског и монашког свештенства, као и свјетовна лица православне вјере са значајним државним функцијама (највиших судских и политичких власти и војске, ректори универзитета и представници академије наука, као и предсједници општина: Београдске, Сремско-Карловачке, Скопске и Пећке).

Крајем новембра 1921. године попуњен је упражњени престо Васељенске Патријаршије. Нови патријарх постао је Мелентије IV.²¹ Он је 19. фебруара 1922. године Томосом потврдио изузимање из каноничке управе Васељенске Патријаршије епархија које су мировним уговорима у Букурешту 1913. године (након окончања Балканских ратова), и Неју 1919. године (након окончања Првог свјетског рата) припале Краљевинама Србији и Црној Гори, те СХС. Поред тога признао је уједињење Карловачке и Црногорске Митрополије са Црквом у Краљевини Србији, а прије тога и Бокоторско-дубровачке и Далматинско-истријске Епархије са Карловачком Митрополијом.²²

Пет дана касније, тј. 24. фебруара, објављено је и Канонско писмо као одговор на нотификацију српског патријарха Димитрија. Томос и Канонско писмо у Београд су преко Букурешта 28. марта донијели изасланици Васељенске Патријаршије на челу са митрополитом амасијским Германом. У недјељу 2. априла у саборној цркви Светог Архангела Михаила у Београду, патријарх српски Димитрије је са митрополитом скопским Варнавом и митрополитом Германом служио архијерејску литургију. На крају литургије Гер-

20. Као нап. 17, 101-102.

21. Гласник, бр. 3, 14. фебруар 1922, 35-36.

22. Гласник, бр. 9, 14. мај 1924, 29.

ман је свечано објавио одлуке дате Томосом и Канонским писмом.²³

Свечано устоличење патријарха српског Димитрија Павловића, одржано је на Велику Госпојину 28. августа 1924. године у Пећи, за вријеме свечане архијерејске литургије. Тиме се симболички хтјело показати, да је тзв. трећа Српска Патријаршија у ствари само наставак континуитета Пећке, заправо једна те иста. По завршетку заамвоне молитве дабробосански митрополит Петар Зимоњић и црногорски Гаврило Дожић, довели су патријарха из олтара кроз царске двери до престола древних пећких патријарха. У престо га је увео краљ Александар. Послије увођења у престо предсједник Владе Љубомир Давидовић прочитао је краљеву повељу о пећкој интронизацији. Након читања повеље краљ Александар је свечано предао патријарху скупоцјену панагију са ликом Светог Саве.²⁴ Овим је у потпуности био заокружен циклус васпоставе и уједињења Српске Цркве.

Из свега изнешеног може се јасно видјети да у процесу васпоставе и уједињења Српске Цркве према Митрополији Црногорској није било ничега насилног и неканонског са више аспеката. Већ је назначено да се Митрополија Црногорска и њен клер јасно определијелила у позитивном смислу за српско и југословенско уједињење као политички чин. Урадила је то и у ужем црквеном смислу, кроз одлуку Светог Синода Краљевине Црне Горе, а затим и активним учешћем митрополита Митрофана Бана у пословима васпоставе и уједињења. Баш митрополит Митрофан био је предсједник Средињег Архијерејског Сабора. И сам чин увођења патријарха српског у престо, у којем је као један од двојице архијереја учествовао митрополит црногорски Гаврило Дожић имао је своју симболику.

У глобалном смислу идеје васпоставе Српске Цркве, тј. Пећке Патријаршије није било никакве разлике између Србије и Црне Горе. Већ је назначено да се из неколико изворних фрагмената да видјети, да је црногорски државни врх планирао један такав чин после Балканских ратова, узимајући у обзир да су се Пећ и Дечани нашли на црногорској државној територији. Наравно, оваква идеја била је у служби државних и династичких интереса краља Николе и Црне Горе.

То се види по писму краља Николе митрополиту Митрофану од 11. априла 1912. године. Ово је била година у којој је Први Балкански рат требао тек да буде, као и ослобођење Дечана и Пећи. Ми-

23. Гласник, бр. 6, 28. март 1922, 88.

24. Гласник, бр. 15, 14. август 1924, 225-228.

трополит је тражио од краља да се сахрани у цетињском манастиру. Краљ га је симболично назвао издајником. Зашто? Зато што је то тражио. „А гдје су ти Дечани, гдје Патријаршија, гдје Призрен. Тамо се ваља сахранити, Преосвештени!“, прекораво га је краљ.²⁵

Ова теза у потпуности се заокружује једним новинским чланком. Он је објављен у емигрантском „Гласу Црногорца“ од 24. септембра 1920. године. Иако је новостворена држава Краљевина СХС тада већ у пуном смислу функционисала, а процес васпоставе и уједињења Српске Цркве текао пуним током, постјале су са друге стране противне чињенице. Влада краља Николе још увијек је код неколико великих сила имала легитимитет, иако у егзилу. Краљ Никола је био још увијек жив. У Италији су у два логора постојале и оружане формације те владе, које је нескривено финансирала и помагала Италија. У самој Црној Гори још увијек је био активан комитски покрет, у уској кореспонденцији са Владом у Италији. „Глас Црногорца“ је био званичан орган емигрантске владе краља Николе. Дакле, и имао је пуни легитимитет ставова.

У чланку под насловом „Патријаршија“ стоји: „Србијанци су ових дана прогласили карловачку патријаршију за свесрпску дајући јој власт, коју је некада српски патријарх имао за вријеме силног цара Душана.

Црногорски народ, који је својим вјековним напорима засновао српску државну мисао и омогућио својим несебичним и јуначким подвизима да се ослободи српско племе испод турског и аустријског ропства, ослободио је Пећ, сједиште српског патријарха. Самим ослобођењем Пећи, оживјела су и реална патријаршијска права пећког митрополита. Црна Гора је хтјела да именује једног патријарха у Пећи, али како још тада није био ослобођен један велики дио нашег народа који се налазио под аустријским ропством, тај је акт одложен. Чим се Црна Гора васпостави, митрополит пећки има бити проглашен са свима његовим историјским правима за патријарха цјелокупне српске православне цркве. Тога се права Црна Гора неће смјети никада одрећи. У противном она би се огријешила према свом народу, који никада није дозволио да се са његовог амвона чује проповијед заробљеног олтара Српства.“²⁶ Иако су неки детаљи у овом тексту нетачни, попут оног да је Карловачка Митрополија добила својство патријаршије, увиђа се истовјетност црквених планова државе Црне Горе са онима који су остварени у новој држави Краљевини СХС.

25. Никола Петровић, *Политички сѝиси*, Цетиње-Титоград, 1989, 403.

26. *Патријаршија*, Глас Црногорца, бр. 88, 24. септембар 1920, 2.

Васпоставу Српске Цркве, тј. Пећке Патријаршије треба прочитати и са другог аспекта-канонског. Иако је неминовно спроведен процес унификације српских епархија које су до 1918. године биле у саставу неколико држава па и аутокефалних цркава, он је суштински значао само васпоставу, тј. обнављање црквене творевине која је већ постојала, и имала своју аутокефалију. То је правилно уочио управо свештеник Митрополије Црногорске, секретар и учесник оне историјске одлуке Светог Синода Краљевине Црне Горе о уједињењу - ђакон Иво Калуђеровић. У већ цитираном говору поводом васпоставе Пећке Патријаршије он је поред осталог рекао и ово: „Данас се само обнавља стара Пећка патријаршија, коју су Грци 1766. незаконито укинули. Али, Српска патријаршија није се тада коначно угасила. Присаједињење ове Цариградској цркви није било пуноважно, јер је спроведено насилно, против воље надлежних фактора, незаконитим путем и неканонским начином. Тај насилнички акт сматрала је Српска црква за државни удар. И народ и свештенство српско борише се противу тога удара дуго и очајно... Али наступило је тешко доба, да је Пећка патријаршија фактички потпала под Грчку патријаршију, у највећем обиму своме, али у цјелини никад и никако.“²⁷

Канонски гледано, континуитет Пећке Патријаршије прекинут је насилно, одлуком иза које је стајала једна нехришћанска држава. О томе правило осамнаесто светог шестог васељенског сабора трулског, одржаног од 1. септембра 691. до 31. августа 692. године, у вријеме цара Јустинијана II каже: „Наређујемо да клирици, који су услијед варварске навале, или иначе због какве друге прилике оставили своја мјеста, пошто престану такове прилике или варварске навале, ради којих су се удаљили, имају се опет повратити својим црквама и без разлога не остављати их задуго. А који поступи противно овом правилу, нека буде свргнут, док се не поврати својој цркви.“²⁸

Правило пак 37, истог сабора пише: „Пошто су у различита времена бивале варварске навале, и због тога су врло многи градови били подјармљени од безаконика, тако је немогућно било, да предстојник једног од таквих градова, пошто је постављен био, заузме свој пријесто и на истоме свој првосвештенички опстанак утврди, те сходно учвршћеноме обичају да обавља рукоположење и све остало чини што епископу припада, - ми, старајући се о части и

27. Као нап. 19.

28. Никодим, епископ далматински, *Правила Православне Цркве с тумачењима*, књ. I, Нови Сад, 1895, 488-489.

поштовању свештенства, и настојећи, да ни под који начин незнабожачка обијест нема наносити штете црквеним правима, уставовљујемо, да они епископи, који су већ постављени били и због споменутог узрока нијесу могли заузети своје пријестоле, немају за то подлећи никаквоме уштрбу, и нека по правилима обављају рукоположења разних клирика, и нека уживају право сједишта према својем мјесту, и чврст и законит нека буде сваки њихов прво-свештенички чин. Јер потреба времена, која пријечи тачно очување права, не смије сужавати границе управе.²⁹

3. Организациони и текући животи Митрополије између два свјетска рата

Већ после проглашења Краљевине СХС 1. децембра 1918. године, тј. њене прве Владе 7. децембра је створено Министарство вјера, које је преузело врховну надзорну и највишу управну власт у свим вјерско-политичким пословима свих конфесија у држави.³⁰ Током прве половине 1919. године, у Краљевини СХС покренуто је питање аграрне реформе, у оквиру које је требала бити обухваћена и црквена имовина. Тим поводом митрополит црногорски Митрофан Бан, обратио се министру вјера 25. маја, опширно изложивши имовно стање црногорских манастира. У истом смислу било је и писмо од 30. јуна. У њима је он био на становишту да су имања црногорских манастира мала, те да би аграрном реформом и даљњим умањивањем манастири изгубили и најмању основу за своју егзистенцију.³¹

У доба обнове СПЦ 1920. године, територија бивше Краљевине Црне Горе улазила је у састав три Епархије: Црногорске, Захумско-рашке и Будимске. Узимајући у обзир територије будуће Митрополије Црногорско-приморске по Уставу СПЦ из 1931. године, у овај број треба уврстити и још једну Епархију: Бококоторско-дубровачку. Бивши епископ захумско-рашки из доба Краљевине Црне Горе - Кирил Митровић, изабран је за епископа бококоторско-дубровачког 7. новембра 1920. године, а устоличен је у Котору 28. фебруара 1921. године. Умро је у Котору 24. јула 1931. године, и сахрањен је у манастиру Савини код Херцег Новог.³²

29. Нав. дј., 518-519.

30. Гојко Никетић, *Црквено законодавство СПЦ*, књ. I, Београд, 1931, 43.

31. АМЦП, фонд КЦ, ф. 72-1919.

32. Епископ Сава, *Епархије и епископи 1920-1970*, Споменица СПЦ, Београд, 1971, 502.

Одмах послје обнове СПЦ 1920. године, извршена је нова административна подјела Цркве, тј. Патријаршије на 27 епархија. Територија бивше Краљевине Црне Горе ушла је у састав четири епархије, и то: Рашко-призренске са сједиштем у Призрену (само мали дио око Косовске Митровице), Цетињске са сједиштем на Цетињу, Пећке са сједиштем у Пећи, и Захумско-рашке са сједиштем у Никшићу. Поред тога ту је била и Бококоторско-дубровачка Епархија са сједиштем у Котору, чије су територије до 1815. године биле под јурисдикцијом Црногорске Митрополије, а ући ће како је већ назначено Уставом СПЦ 1931. године у састав Црногорско-приморске Митрополије. Од свих епархија СПЦ, по одлуци Архијерејског Сабора од 1920. године, само су епископи у: Цетињу, Скопљу и Сарајеву носили титулу митрополита.³³

Послије упокојења митрополита Митрофана Бана 30. септембра 1920. године, нови црногорски митрополит постао је Гаврило Дожић. Он је устоличен на Цетињу 2. марта 1921. године. Послије устоличења добио је велики број поздравних телеграма. Честиткама се придружио и муфтија црногорских муслимана Муртезир Карађузовић, пославши телеграм из Старог Бара. У њему је стојало: „Иза ослобођења и уједињења србски народ ове покрајине доживљава ријетку славу Вашим свечаним устоличењем за митрополита црногорског приморског.

Познајући Вашу особу као најдостојнију за то часно мјесто свом силом сам настојао да присуствујем тој свечаности која ће бити увјерен сам на част нашем народу. Због несавладивих потешкоћа не би ми пала у дио та част те се духом прикључујем управљајући свевишњем Богу ову молитву. Дај Боже да останете дуго година чили и здрави на том положају сијући као и до сад љуби братство међу од Косова завађену браћу са три вјере са нашим омиљеним геслом брат је мио које вјере био амин.“ Поздравни телеграм новохиротонисаном митрополиту Дожићу упутио је и примас српски из Бара надбискуп Никола Добречић.³⁴

Чланом 21 Закона о СПЦ од 8. новембра 1929. године, регулисани су имовински и финансијски односи СПЦ са државом. Сљедећим чланом СПЦ је годишње могла примати помоћ отсијеком или стално, на име износа који јој припада у Србији и Црној Гори. Уставом СПЦ од 3. септембра 1931. године, тј. његовим чланом дванаест, међу 21 епархијом СПЦ, била је под редним бројем двадесет Црногорско-приморска Епархија, са сједиштем на Цетињу.

33. *Српска Црква*, бр. 6, Сарајево, 1920, 282-283.

34. АМЦП, ф. Митрополит црногорски и патријарх српски Гаврило, телеграми.

Архијереји Епархија: Црногорско-приморске, Скопске, Дабробосанске и Загребачке имали су титулу митрополита. Чланом 33, практично је потврђен члан 22 Закона о СПЦ из 1929. године. Према Спроводној наредби Светог Архијерејског Синода од 29. децембра 1931. године, обнародованој у „Службеним новинама“ Краљевине Југославије 24. новембра, на основу Устава СПЦ, у тачки двадесетој, члана другог, описане су територије Епархије Црногорско-приморске. Њој су додате територије двије Епархије: Никшићке и Бококоторске (осим Среза дубровачког). Од укинуте Епархије Пећке Црногорско-приморској придодати су срезови: Берански и Бјелопољски. Архијереј Епархије Црногорско-приморске имао је да ријешити шта се има урадити са епископским намјештајем, намјештајем консисторија, књижицом итд. бивших Епархија у Никшићу и Котору. У смислу арендације и разграничења појединих епархија, Црногорско-приморска Епархија обухватала је ове срезове: Андријевички, Барски, Берански, Бјелопољски, Даниловградски, Колашински, Бококоторски, Никшићки, Подгорички, Цетињски и Шавнички.³⁵

Тако је Уставом СПЦ из 1931. године престала да постоји Захумско-рашка Епархија са сједиштем у Никшићу, која је имала традицију још из доба самосталне црногорске државе, и била је унифицирана у Црногорско-приморску Епархију, тј. Митрополију. Једини епископ ове Епархије од уједињења био је Нектарије Круљ, који је за епископа посвећен 16. марта 1926. године, али је двије године касније прешао на катедру Зворничко-тузланске Епархије.³⁶ Узимајући у обзир чињеницу да је епископ захумско-рашки Кирил Митровић хиротонисан са епископа бококоторско-дубровачког почетком 1921. године, а да је Круљ био епископ ове Епархије у периоду 1926/28. године, види се да је ова Епархија врло мало имала свога епископа, а администрирање њом је вршио митрополит црногорски.

У нову државу Краљевину СХС све епархије Српске Цркве ушле су са различитим црквеним законодавством, па и оним имовинске природе. То се односи и на законодавство које је у имовинском смислу било повезано са свјетовним законима, и обрнуто од црквених ка свјетовним. Та различитост није ријешена ни по унификацији Српске Цркве 1921. године, јер се неједнообразност наставила све до доношења Устава СПЦ 1931. године. Митрополија Црногорска конкретно у оквиру СПЦ, у новој држави задржала је

35. Као нап. 30, књ. III.

36. Као нап. 32, стр. 517.

однос према имовинском питању уређен по законодавству бивше државе Краљевине Црне Горе. Он је био уобличен најприје кроз Општи имовински законик, затим Уставе Светог Синода и Консistorија, Устав Књажевине Црне Горе, и коначно Закон о парохијском свештенству.

Но, већ прве године егзистирања Митрополије у новој држави, и уједињеној СПЦ показале су све мањкавости и анахраност поступања и управљања по том законодавству. У том смислу треба посматрати и оне епархије СПЦ које су биле у оквиру Аустроугарске. Због тога је Митрополија, као и уосталом мање-више све епархије СПЦ, била упућена на кореспонденцију са Министарством вјера. Митрополија је у нову државу ушла са незавидним материјалним стањем, узрокованим разарањима објеката у рату, као и губитцима у покретној материјалној имовини.

Колизива између Министарства вјера и епархија СПЦ, па и Црногорске, била је очигледна. То се види и по једном допису митрополита Дожића 18. фебруара 1926. године министру вјера. Он је навео да Министарство стално тражи прецизне одговоре на своје дописе, као и остварење свих својих потраживања без одлагања према Митрополији, али са друге стране, на исте такве захтјеве слабо одговара или се оглушује на њена потраживања. Митрополит је поред осталог констатовао и ово: „У току ових седам година од уједињења не само да ниједан чиновник у Министарству вјера није постављен из овог нашег дијела Цркве, који би био бар референт за ове послове и тумач прилика, већ усљед недовољног познавања законских прописа и постојећих прилика многи су послови осакаћени и уназађени кривицом самог Министарства, које се често у својим наређењима позива на неке прописе, чија законска сила нема важности у овој покрајини. Јер док се год наше црквено законодавство не изједначи и док се једнообразна организација наше цркве не спроведе, не може се једним мјерилом управљати у свим нашим покрајинама.“

Митрополит је предложио мјере у четири тачке, које су по њему морале неодложно да се изврше, да би се стање у Епархији Црногорској побољшало. Комисија која је предвиђена чл. 28 Закона о буџетским дванаестинама, требала је за август и новембар 1925. године да регулише питање црквено-манастирских имања у Митрополији, тј. прецизира шта се под њима подразумева? Сви парохијски свештеници који су остарали и изнемогли требали су да се пензионишу, и замијене млађим, јер су били кочница за квалитетно функционисање црквених послова. У Консistorијама у Црној Гори морале су постојати рачуновође, тј. стручна лица за овакве послове, као што је то некада било. Без њих, свако квалитет-

но финансијско пословање у Епархији било је даље немогуће. У Министарству вјера морао је да се постави макар један референт из Црне Горе, који познаје њено раније црквено законодавство, према коме се још Епархија управља.³⁷ Од ових митрополитових захтјева међутим није било ништа у догледно вријеме, сем што га је у мају Синод обавијестио, да је Указом краља Александра Карађорђевића, а на основу Уредбе о централизацији управне и судске власти у Патријаршији за редовног члана Великог духовног суда СПЦ постављен протојереј Петар Хајдуковић, до тада протопрезвитер цетињски.³⁸

Очигледно је да су се државне власти, а нарочито Министарство вјера оглушиле о захтјеве митрополита Дожића, а именовање протојереја Хајдуковића било је само сликовито речено козметички чин. Митрополит је био огорчен. То се види по једном допису Синоду од 20. јуна 1927. године, гдје он констатује да су средства која има на располагању мала, и да чак нијесу довољна ни за основни архијерејски рад. Средства од канонске визитације су такође била безначајна, чим је митрополит навео, да је за осам година од уједињења на име канонских визитација и архијерејских посјета укупно инкасирао 4500 динара. Да су прилике постале драматичне, довољно говори чињеница из овог дописа, да је Дожић демонстративно одбио примања од државе, и обећао да ће обуставити „свако кретање по Епархији, сем случаја гдје народ сам буде добровољно показао готовост да трошкове измири.“³⁹

Црногорска Епархија сачинила је извјештај Министарству вјера 14. фебруара 1931. године, у коме је извршила грубо констатовано финансијску и инфраструктурну категоризацију манастира на својој територији. Не може се објаснити зашто се појављују у овој категоризацији и манастири који нијесу били на њеној територији, сем са становишта да су се налазили на територији Зетске области. Категоризациона стања била су у три вида: у добром стању, одржан, у слабом стању. По овоме, једино је цетињски манастир био у добром стању, и имао је једног калуђера. Одржани су били ови манастири: Острог (Горњи и Доњи), Ждребаоник, Ђелија пиперска, Морача, Добриловина, Бијела, Пива, Жупа, Добрићево, Дужи, Завала, Савина, Бања, Прасквица, Дуљево, Режевићи, Градиште, Пећка Патријаршија, Будисавци, Гориоча, Ђурђеви Ступови, Света Тројица, Милешево, Бања и Студеница. Слабо одржа-

37. АМЦП, фонд МА, 1926. г.

38. Исто.

39. Исто, 1927. г.

ни били су манастири Дуга и Подмалинско, који нијесу имали чак ни калуђере. Иако нијесу категорисани, као обновљени наведени су: Врањина, Завала и Дајбабе. Наведени су и стари манастири у рушевном стању: Ђелија Добрска (метох цетињског манастира), Морачник, Ком, Старчево, Бешка, Орахово у Црмници, и Пречиста Крајинска. У рушевинама су у Епархији Бокотторској били манастири: Стањевићи, Подмаине и Подластва.⁴⁰

И прије ове категоризације, Митрополија је у сложеном систему комуникације са Министарством вјера, покушавала истом да објасни, такође сложену конструкцију свог финансијско-економског стања и пословања, управљену по бившој црногорској држави. То се види по серији дописа из више мјесеци 1927. године Министарству. Основ финансијско-економског пословања, бар на територији изворишта Црногорске (Цетињске) Митрополије, тј. у цетињском крају била је оснивачка повеља цетињском манастиру дата још од стране Ивана Црнојевића, у којој је описан својински и закупски однос цетињског манастира. Ту повељу потврдио је и прецизирао црногорски владар књаз Никола Петровић 1895. године. Све куће на територији вароши Цетиње већ подигнуте, као и оне које ће се подићи, требале су да плаћају манастиру умјесто аренде лактарину, јер су подигнуте на манастирској земљи. Остали комплекси манастирске земље, претворени на Цетињу у дворски комплекс и општинске паркове плаћали су редовну аренду. У смислу шире својине ван Цетиња, држава је плаћала Митрополији аренду за комплексе земље претворене у пољопривредне, шумске и сточарске расаднике, дворска ловишта и сл. Како држава није имала довољан финансијски капацитет да гради школске објекте, то је Митрополија уступала своје објекте по потреби уз манастире и цркве за њих.

У читавом овом поступку није међутим било јединствене образбе, и у већини прецизних појединачних уговора, него је Митрополија своја потраживања и њихову реализацију вршила преко управних и државних власти, углавном не плаћајући таксу. Држава је чак субвенционисала Митрополију, а Митрополија је примала и значајне финансијске помоћи од руске државе и Синода. Ослобођењем нових области у Првом Балканском рату, наишло се на другачији систем финансијско-економског пословања црквених институција, које су тада интегрисане у црногорску државу. Покренуто питање од стране Митрополије, да се на те манастирско-цр-

40. Исто, 1931. г.

квене комплексе насели црногорска сиротиња у виду арендатора, спријечило је избијање свјетског рата.

Према једном од серије назначених извјештаја из 1927. године, митрополит Дожић је навео да је права збрка настала за вријеме аустроугарске окупације, која је прерасла у расуло, па чак се одржала и у годинама послје рата. Посљедње арендирање извршено је 1911. године, и то на рок од дванаест година. За вријеме окупације међутим, бројне арендаторске породице отишле су са земље гоњене глађу. Био је низ случајева да су црквену земљу коју су узимале под аренду продавале другим лицима, као да је то њихова својина. Током рата и првих поратних година, на црквену земљу су се бесправно такође населиле бројне породице које уопште нијесу спадале у арендаторе, саградиле бесправно на њој разна склоништа па чак и куће, тврдећи да немају обавезу према било коме. У општом расулу најмање се плаћала Цркви аренда, а ако и јесте, то је било од случаја до случаја и нижим црквеним властима.

Послије уједињења усљед различитог црквеног законодавства по областима, по наводима митрополита, држава је почела да Цркву третира као приватно-правног имаоника са свим обавезама и дужностима. Суштински је било тако. Црква заиста јесте била приватно-правни имаоник, који је према држави имао обавезу ако нешто даје под закуп, да склопи са закупником уговор, и плаћа таксу држави. Но, са друге стране, у црногорској држави, Црква, тј. Митрополија је била изузета из тога, и тај процес радила у практичном смислу, уз помоћ државних органа.

Према митрополитовим наводима, општина цетињска је брижљиво узимала лактарину као и раније, за вријеме црногорске државе, бивши као државни орган посредник у закупу, али није ни динара давала даље Митрополији у смислу аренде. Чак шта више, издавала је нове плацеве за изградњу кућа по Цетињу узимавши лактарину, иако је била свјесна чињенице да је то црквена земља. Државне власти су такође преузеле дио имовине бивше династије Петровић, за коју је династија давала аренду Митрополији, и користиле је као државну. Црквено-манастирски објекти кориштени су такође без аренде, уз образложење државних органа да су то „народна а не калуђерска и поповска добра.“ У том смислу постојао је читав сет злоупотреба објеката за школе и друге државне органе. У комплексу манастира Морача постојао је читав дијапазон државних установа без плаћања икакве аренде: основна школа, општина, поштанско-телеграфско одјељење, и среска испостава.⁴¹

41. Исто, 1927. г.

Да је Министарство просвјете узурпирало без аренде низ манастирских објеката свједочи и документ од 4. октобра 1930. године, у коме Митрополија тражи аренду од Обласне управе, јер наводи да се школе налазе поред осталог у склопу манастирских комплекса: Острога, Мораче, Ждребаоника и Ћелије пиперске.⁴² Митрополија је била у ситуацији да су њене бројне представке Министарству вјера наилазиле на ћутање, тј. неодговарање. Са друге стране, за повраћај своје имовине од узурпатора она је могла да се обрати надлежним судским инстанцама, али за то није имала довољно средстава да финансира адвокате. Само у једном судском поступку, који се тицао повраћаја имовине од узурпатора над риболовима цетињског манастира на Скадарском језеру, дуг потраживања адвоката изашао је на 120.000 динара, што је за оно вријеме била велика свота.⁴³

Може се са правом констатовати, да је до доношења Устава СПЦ 1931. године, у области имовинско-финансијског стања и пословања Цркве владала прилична конфузија, и поред одређених законских рјешења државе, која су се бавила црквеном имовином, њеним разграничењем, процјеном, и заштитом од узурпатора. У том смислу током 1925. године изашла су два закона. Први је био већ помињани Закон о буџетским дванаестинама. Теоретски он је био добар, али су му хвалила друга законска рјешења која би га оперативно спровела у праксу. Тако је даље остављена прилика узурпаторима и самовољним арендаторима да га кроз низ тзв. правних рупа игноришу. Други је био Закон о финансијама, који је поред осталог предвиђао разграничење црквене имовине. У ту сврху чак је предвиђено формирање државне комисије за те послове, као и кредит за њен рад и процес разграничења. Све је међутим остало мртво слово на папиру, јер комисија није ни образована до краја двадесетих година.

У новој држави Краљевини СХС није било предвиђено функционисање манастирских газдинастава, и на основу њих издавање под аренду арендаторима. Дијелом оваква пракса је била устаљена и у бившој црногорској држави. Арендатори су аренду плаћали држави, а она је финансирала одржавање црквене објектне инфраструктуре, и давала плате свештеницима, који су имали статус државних чиновника. Све је ово међутим у новој држави било обезвријеђено, јер држава у Црној Гори, а ни надлежно Министарство вјера, нијесу давали икакве значајније дотације Митрополији. У

42. Исто, 1930. г.

43. Исто, 1927. г.

једној представки Министарству вјера од 18. октобра 1927. године, митрополит Дожић је констатовоа да су стога у његовој Епархији цркве „празне и голе“, и упућене на издржавање од парохијана. Изнио је и један поразан податак. Сваки римокатолички свештеник на територији Бара, имао је од државе дотацију за опслуживање друге парохије по 200 динара мјесечно, а окружни протопрезвитер барски Митрополије стотину динара.⁴⁴

Тешко материјално стање Митрополије одржало се до краја двадесетих година. Митрополит Гаврило се стога одлучио на заобилазну опцију, рачунајући да ће она имати бољу реализацију, ако се обрати одређеним државним органима, који би потом извршили ургенцију код Министарства вјера. Он је 12. марта 1930. године писао великом жупану Зетске области, рачунајући да ће преко њега „добити наклоност надлежног Министарства за могуће отпављање црквених послова у Црној Гори.“ Навео је да је садашњи начин кредитирања што га врши Министарство вјера не само „у погледу количине средстава недовољан и управо мизеран и за обичне текуће послове службе, већ је он тако неправичан и незгодан, као да се досуђује нека врста милости, за коју треба по неколико пута молити и писати па опет да резултат буде врло слаб а често никакав.“

Изнио је и поразно стање манастира у његовој Епархији. Како је већ назначено, вјероватно руководећи се чињеницом да је Пећка Патријаршија у саставу Зетске области, митрополит је навео да је њен манастир остао без оловног крова, тј. да је пун пукотина, и ако се оне скоро не санирају, пријети опасност да се манастир уруши. Слична ситуација била је и са кровом манастира Морача. Манастир Савина код Херцег Новог није имао пратећих објеката, и био је у трошном стању, а по митрополитовом назору био је врло значајан јер је био гранични према римокатоличким областима. Манастири: Пива, Врањина, те Горњи и Доњи Брчели били су такође у трошном стању. Манастир Косијерево је током рата био тешко руиниран од стране аустроугарских трупа, и митрополит је навео да је за његову оправку још 1924. године тражио 1.500.000 динара, али да послје неколико одлагања и завлачења од стране Министарства вјера од тога није било ништа. Једино је у сношљивом стању био цетињски манастир, који је реновиран личним прилогом краља Александра Карађорђевића.⁴⁵

44. Исто.

45. Исто, 1930. г.

Може ли се констатовати да је римокатоличко свештенство у новој држави Краљевини СХС било у бољем материјалном положају од православног? Судаћи по неким подацима из Митрополије Црногорске изгледа да да. Већ је поменут примјер из 1927. године. Идући за њим, Консистирија Цетињска обратила се 24. маја 1930. године Министарству вјера, да му растумачи по чему римокатолички свештеници, који опслужују упражњене парохије, које су углавном градске или околноградске добијају по 200 динара мјесечне принадлежности, а православни по 80, и то углавном парохије које у пречнику имају по четири до пет сати хода у врлетима. Министарство вјера је своју одговорност пренијело на другога, најприје обесмишљавајући представку Цетињске Консистирије, да објасни на основу којег законског акта протестује, а потом и да се ови издаци реализују према буџету који је донијела Народна Скупштина, а санкционисао краљ.⁴⁶

Митрополит се потом 26. јула обратио Синоду са истим питањем, навевши да је својим одговором Министарство вјера запрело Консистирији ускратило право на претест. Био је врло директан, чим је констатовао: „Овај одговор свједочи да су римокатолички парохијски свештеници у повлашћеном положају.“ И ту међутим није добио никакав конкретан одговор, јер му је Синод убрзо дао повратно обавјештење, да је „учинио кораке код Министра вера да се неправда нанета подручном свештенству у погледу замењивања упражњених парохија што пре отклони.“⁴⁷

Нови економски удар Митрополија је доживјела 5. децембра 1931. године на основу Закона о аграрним односима. Суштина овог Закона, што се тиче црквене имовине, је да се под удар аграрне реформе нашао и имовина у старим границама Црне Горе до 1912. године, која није до тада била обухваћена ранијим аграрним законима и прописима. Према подацима из митрополијских аката од 14. маја 1930. године цетињски манастир је имао 310.000 метара квадратних земље, а 950.000 шуме; Врањина 18.000 земље, и 25.000 шуме; Брчели 18.200 земље, и 10.000 шуме. Манастир Дајбабе није имао земље, али је имао хектар шуме. Од шеснаест манастира у границама Црне Горе од прије Балканских ратова, само је половина имала могућност да развије неку економију на свом посједу, а то су били: цетињски, Острог, Пива, Морача, Добриловина и Косијерево. Но, ни они их нијесу могли у потпуности користити због арендатора из предратног периода, који су последице рата постали

46. Исто.

47. Исто.

практично узурпатори. Они су још пред почетак свјетског рата, током њега, и после њега саградили по манастирским имањима баракe и настамбе разних врста, па чак и куће. Цетињски манастир имао је само у непосредној околини Цетиња и Добрском Селу око 250 породица арендатора у годинама пред свјетски рат. Они су арендирали мале парцеле, углавном по черек, пола рала или рало.⁴⁸ То су биле слабо квалитетне парцеле, тј. парцеле претваране у обрадиве парцеле крчењем камењара и насипањем земље да би се правиле тзв. зграде, и парцеле са пјескушом. Ове породице издржавале су се још надничењем, служењем код богатијих породица и сл.⁴⁹

Митрополит Дожић је огорчено реаговао на Закон о аграрним односима. Упутио је 15. фебруара 1932. године представку предсједнику Владе Војиславу Маринковићу. Нови Закон сматрао је увредом за Цркву у Црној Гори и њен народ „гдје се манастири сматрају као светиње, које су по својој великој улози и заслугама неприкосновени аманети те као такви одржани и сачувани у најтежа времена турских и млетачких најезда.“ Примјена овог Закона по митрополиту би Црну Гору довела у „положај једне освојене или окупиране покрајине.“⁵⁰ Отишао је и корак даље. У марту је понудио Синоду оставку на свој положај образложивши је поред осталог и овим: „Непрестано мрцварење и запостављање наше Цркве у овом њеном дијелу и систематско гажење и укидање њених права од стране државних и самоуправних грађанских власти, и, под заштитом од стране појединаца, с једне стране, а с друге опет наваљивање на Цркву и њене институције неиздржљивих терета и обавеза без икаквих обзира на њен ранији положај и стечена права, чине илузорним сва настојања и сву легалну борбу у одбрани Цркве и њених права.“⁵¹

Устав СПЦ донијет 1931. године само је привидно повећао територијалну величину Митрополије Црногорске, тј. од тада Црногорско-приморске. Укључени су у њу дјелови више епархија. Но, са друге стране радило се уопште о најсиромашнијем и природно најпасивнијем дијелу државе, који је обухватао простор од 14.000 км квадратних. То је уосталом и потврдио сам митрополит Дожић у једном извјештају Синоду од 4. новембра 1933. године. По њему се види да он није био одушевљен територијалним проширењем Митрополије, јер како је навео, радило се о „најтежем и најзапос-

48. Једно рало је 1860 метара квадратних, а черек четвртина рала.

49. АМЦП, фонд МА, ф. 1930. г.

50. Исто, ф. 1931.

51. Исто.

тављенијем терену у држави. Постојали су читави предјели који су у културном, вјерском и комуникационом смислу били готово одсјечени од свијета, у које је било тешко доћи и пјешке.“⁵²

Уставом СПЦ из 1931. године, она је централизована преко установе Светог Синода како у административном тако и у економском смислу. Реално сагледававши економску ситуацију у Митрополији Црногорско-приморској од тада, њој Устав није много помогао у побољшању тог стања. У рукама Синода нашло се управљање државним субвенцијама. Синод је дакле суштински био тај, који је према своме нахођењу опредјељивао економска средства епархијама СПЦ. У том смислу Синод је опредјељивао средства по броју становника одређене епархије. Већ приликом другог годишњег утврђивања буџета за 1933/34. годину, Митрополија Црногорско-приморска упутила је протест Сабору СПЦ, због опредјељивања средстава по овом критеријуму.⁵³

Са новом државом у Црну Гору су постепено ушле и одређене секте. Истина радило се само о једној-адвентистичкој. Митрополија Црногорско-приморска водила је рачуна о појави ове секте на својој територији, и пратила њен рад. По распису свештенству од 4. априла 1931. године види се и кратак историјат адвентистичке секте, тј. да је њено сједиште још прије рата било у Новом Саду, те да се послје њега раширила по просторима изван бивше Аустроугарске. Нарочиту активност је остварила по јужној Србији, а други центар јој је постало Скопље. Као главни ширитељ адвентизма означен је у Даниловградском срезу Ђорђевић Калезић још средином двадесетих година. Како је јавно исповиједање ове секте, тј. вјерске организације још увијек било законски забрањено, он је пред властима у Даниловграду изјавио да престаје да буде члан ове организације, у коју је случајно уведен, и враћа се у крило СПЦ. Убрзо потом Калезић је и напустио Зетску област, али се вратио у даниловградски крај послје неколико година, гдје је по информацијама из назначеног расписа „врло агилно ширио пропаганду у корист адвентизма.“⁵⁴ Занимљиво је напоменути да је Калезић био свршени ђак Богословије на Цетињу, и да је касније био и свештеник. У Другом свјетском рату од почетка се определио за партизанско-комунистички покрет, и у току њега вршио послове вјерског референта у партизанима. Концем рата, и у годинама послје њега, био је члан тзв. Вјерске комисије и Удружења свештеника

52. Исто, ф. 1933.

53. Исто.

54. Исто, ф. 1931. г.

Црне Горе, који су се нарочито истакли у опструкцијама према Митрополији, и покушали да на себе преузму послове и функције Митрополије и митрополита. О овоме ће свакако бити више ријечу у наредним главама овог рада.

Врло брзо, у јуну исте године Консисторија Цетињска упутила је детаљан распис свештенству, да поведе најенергичнију акцију за сузбијање адвентистичке секте у народу. Распис је садржао упутства и карактеристике о препознавању ове секте и њеном сузбијању. Сваки свештеник је требао да поведе рачуна о овој секти. Нарочито је указано да сваки свештеник треба да спријечи било куповање за новац, било поклањање одређених књига, нарочито Светог Писма у преводу Вука Караџића и Ђуре Даничића, које доносе лакковјерним вјерницима путујући продавци књига. Било какву појаву адвентиста, њихово окупљање, агитовање и продају њихове литературе, свештеници су одмах требали да пријаве државним властима, од којих се очекивало да енергично реагују у спречавању рада ове секте. Уколико државне власти не би поступиле по пријави свештеника, или би на било који начин обесмислиле његову пријаву, он је био дужан да одмах исту прослиједи Митрополији.⁵⁵

Но, са друге стране, државне власти заправо никада нијесу предузеле одлучне кораке на сузбијању рада адвентистичке секте. Радило се и овога пута, као и у многим другим случајевима, о тзв. рупи у закону. Министар вјера је још 5. маја 1924. године издао наређење о забрани дјеловања „секте међународних адвентиста.“ Међутим, 16. јуна 1930. године Вјерско одјељење Министарства правде издало је наређење у виду акта, којим је објаснило поступак према адвентистима. Првом тачком овог акта констатовано је да је „хришћанска секта југословенских адвентиста“ законом непризната конфесија, те да јавно не може исповиједати своју вјеру. Ова тачка је међутим већ трећом тачком обесмишљена, јер је овој секти дозвољено окупљање ради молитве у приватним кућама. Молитва је била ограничена само на присталице секте. Присталице секте су биле у обавези да дан раније прије окупљања пријаве скуп надлежним првостепеним властима, које нијесу имале право да доносе рјешење о скупу, тј. да ли га забрањују или одобравају.

Адвентистичка секта је имала обавезу да надлежним властима достави спискове својих чланова. Власти би им издавале потом легитимације. Приликом провјере од стране власти, адвентиста је био дужан да покаже легитимацију. Власти су имале једино ингеренцију да адвентисту из друге бановине по легитимисању могу

55. Исто.

вратити у мјесто боравка, чиме би му привидно спријечиле ширење његовог учења. Добивши ово наређење, Банска управа Зетске Бановине га је прослиједила нижим инстанцама власти: полицији, среским начелницима и окружним инспекторатима ради знања и управљања по њему. Све ово уосталом, банске власти су достављале Митрополији, одговарајући на њене ургенције код њих ради спречавања рада адвентистичке секте.⁵⁶

Митрополит црногорско-приморски Гаврило Дожић обратио се 26. јануара 1933. године Банској управи Зетске Бановине, поводом рада „адвентистичке секте и других штетних и разорних елемената у Подгорици.“ У одговору Банске управе на овај акт, види се да се митрополит и раније преко Синода обраћао државним органима, како би се овакав рад „опасан и сумњив по Државу и Цркву, - онемогућио и спријечио.“ Банска управа дала је одговор Црногорско-приморској Митрополији 29. марта. Бански савјетник М. Гоце је навео да је још 1929. године поступио по пријави мјесног свештеника из Подгорице, и рад адвентиста забранио, а њихове књиге заплијенио. Но, они су добили дозволу за рад од министра правде, с тим, да сваки свој скуп пријаве. Савјетник је на те њихове скупове слао службена лица, и утврдио да се тамо само чита дозвољена адвентистичка литература.

Стога власт нема могућности да сузбије њихов рад, све док је он у сагласју са дозволом датом од министра правде. Савјетник је навео да је поступио по пријави свештеника по другом питању, које нема везе са адвентизмом. Наиме, приликом освећења водике, лице за које је у истрази утврђено да се зове Сергије Станић, одбило је да цјелива крст, и за то било осуђено тридесет дана затвора, које је и издржало. Са друге стране, појавио се идентичан случај у Војводини, гдје лице по пријави није осуђено, што је у оба случаја доспјело у јавност, као примјер двојног тумачења истог дјела.⁵⁷ Ваља напоменути да је Сергије Станић био истакнути међуратни и ратни комуниста из Црне Горе. Погинуо је 1943. године у Босни у партизанима, и проглашен је за народног хероја. Већ деценијама средња угоститељско-трговачка школа у Подгорици носи његово име.

Без обзира на више десетина ургенција код државних власти или код Синода, који је опет требао да интервенише код државних власти, Митрополија Црногорско-приморска није успјела да сузбије рад адвентиста. Истина, адвентистичка секта није успјела у међуратном периоду да рапидно порасте, нити да се Митрополији

56. Исто, ф. 1930, 1931, 1932, 1933. г. (кроз разна акта).

57. ААНП, ф. 1933. г.

наметне као озбиљан конкурент у борби за вјернике. Кроз више аката у Архиву Митрополије Црногорско-приморске током 30-их година XX вијека, идући ка Другом свјетском рату, могу се пратити активности адвентиста и појачавање њиховог присуства. Из тих аката види се да су они основ своје инфраструктурне мреже формирали у: Подгорици, Беранама, Пећи, Андријевици, и Колашину.

Са друге стране ваља напоменути, да присуство адвентистичке секте није било карактеристично само за Митрополију Црногорско-приморску. Адвентизам и његов продор у југословенску државу у међуратном периоду карактеристичан је за читаву државу. Његово присуство у Митрополији Црногорско-приморској било је можда понајмање у односу на друге крајеве југословенске државе. Адвентизам и његов продор је био карактеристичан за велике урбане средине у Србији, Војводини, Хрватској и Словенији. Подстицали су га трендови из западне Европе и САД. Један број наших људи који су боравили у тим предјелима донијели су га у Југославију, или заправо поспјешили његов рад, јер је он био присутан у југословенским покрајинама под Аустроугарском и прије рата. Друга је ствар, што су у једној малој и конзервативној средини попут Црне Горе, гдје су се све новине брзо сазнавале, а интересовање и задирање у приватни живот људи био дио менталитета становништва, брзо запажале и најмање активности адвентиста. Деценијама касније, и сам митрополит Данило Дајковић је у својим редовним извјештајима Синоду имао поглавља која су обрађивала присуство и активност адвентиста. У више извјештаја он је констатовао њихово присуство још од прије рата, али и стагнирање у броју вјерника. Свакако да је и Римокатоличка Црква још у предратном периоду једнако озбиљно, или чак и енергичније предузимала мјере за сузбијање адвентизма, назарећана и других секти.

За разлику од некадашње мале и анахроне црногорске државе, коју су углавном заобилазили сви културолошки, социјални и политички трендови савременог европског друштва, у међуратном периоду, у много већој и проширеној држави, у којој су се помијешала разна цивилизацијска искуства и традиције, Митрополија Црногорско-приморска, хтјела-не хтјела, била је принуђена да се сусретне, и ухвати у коштац са разним аспектима наведених трендова. Неки од њих били су по свом карактеру анационални, антихришћански и антиправославни. У новој југословенској држави био је много већи проток идеја и људи и са спољног и са унутрашњег аспекта него у старој црногорској. Политички живот, и разни трендови у њему је такође процвјетао. Драстично више него у старој црногорској држави, Митрополија се морала ухватити у коштац, и наћи алтернативу тим трендовима, ако је жељела да има неокрњен иденти-

тет своје пастве, и оног поимања друштва и његових вриједности које је за њу било одговарајуће. Стога је она морала реаговати слободно речено својом појачаном вјерском пропагандом, и сталним учвршћивањем идентитета својих вјерника.

Активности традиционално својствене Православној Цркви, које су биле практично дио њеног устаљеног рада, у виду читања посланица архијереја од стране свештенства, пастирских говора пароха својим парохијанима недјељом у цркви, светосавских окупљања и приредби (у које су укључене и сличне за друге свеце) већ су биле слободно речено анахроне, јер је цивилизацијски прогрес грабио убрзано, а са њим и комуникациони видови. Просјечан православни вјерник у новој држави, био је у прилици, нарочито у једној конзервативној Црној Гори, са ниским образовним нивоом, те такође ниском технолошким и саобраћајном инфраструктуром, да се убрзано сријеће са новим широким видом вјерских, политичких и културолошких понуда. Неке од њих, како је већ назначено, озбиљно су негирале национални, друштвени, и црквени идентитет Црне Горе. Овај тренд нарочито је појачан 30-их година XX вијека. Тада је већ у Црној Гори стасала једна нова млада интелектуална генерација. Мноштво становништва већ се краће или дуже кретало ван Црне Горе, одлазило у друге европске државе или прекоморске земље. Један дио становништва такође је у широком аспекту понуде учествовао у политичком животу.

У значајном дијелу међуратног периода, православни вјерник у Митрополији Црногорско-приморској, није имао прилику да се вјерски едукује и информише о најновијим дешавањима у СПЦ преко аутохтоних новина или часописа вјерског карактера, изашлих у самој Митрополији. У Црну Гору су преко свештенства, и других лаика долазили црквени часописи: „Хришћанска мисао“, „Хришћанско дело“, „Светосавље“, итд. Сви они међутим, само су овлаш обрађивали теме из живота Митрополије Црногорско-приморске. Тиме су и свештенство Митрополије, као и друга лаичка лица изразитије определијелена према Цркви, били лишени могућности не само да се теолошки едукују, него и да активно учествују у едукацији других у овом виду, пишућу разне чланке, расправе, осврте и сл.

Идеја да се покрене један аутохтони часопис на територији Митрополије, тек се јавила у октобру 1933. године, и то у цетињској Богословији. Средства су обезбијеђена трудом управитеља цетињског манастира Филарета Копривице. Ректор Богословије Михаило Вујисић обратио се Синоду да иницијатива ученика Богословије буде уважена, а саму иницијативу потврдило је вијеће професора на сједници од 5. октобра. У име иницијатора, ректор Вујисић

је дао образложење за покретање часописа. По њему, Православље је било у све тежим искушењима, јер је изложено бројним ударима непријатеља Цркве, и то од три интернационалне идеологије. У жижи удара нашао се обичан православни човјек, за којег постоји опасност да дође у фазу индиферентног односа према Цркви и религији, и поведе се за материјалистичким духом посљератне генерације.⁵⁸

Но, до рерализације ове идеје није дошло брзо, него тек почетком 1936. године. Она је била у виду часописа „Пастир“, који је био орган удружења свештеника Православне Епархије Црногорско-приморске. У првом броју је објављена Божићна посланица митрополита Гаврила, који је свештенство позвао да народне невоље ублажава духовним ободравањем и снажењем. Свештенство је требало да поукама чува народ од оних који користе његово тешко стање и подстрекавају га на авантуре и безакоње. Ти „иницијатори безакоња и авантура служе као агенти нове културе у Европи, који систематски раде да омаловажавањем вјере и светиња њених, уништењем националних и државних идеала и традиција, створе у свијету своје царство, без срца и душе и без вјере у Бога.“⁵⁹

И уводник првог броја био је сличне конотације. Православна омладина је требала да се овим часописом што тјешње веже, да би се супроставила опасностима које су се надвијале над црквени живот. Није се осјећало духовно стваралаштво. Савремено доба било је изграђено „неимарима слободног стваралаштва у духу еволуционистичких, материјалистичких теорија, у коме се као муње укрштају освајачке акције подземних сила, насупрот Богу и Његовим откривеним истинама.“ Дејство таквих сила покушава да окује човјеков дух у своје ланце. Са њиме је наступио духовни поремећај и друштвена анархија. У њој је створен нови модерни човјек „западњачког и напредног духа, паганске културе, рушилачког правца“, и противбожанских начела. Супростављање овим тенденцијама, подразумијевало концентрацију хришћанских снага. У том смислу требао је да дјелује „Пастир“.⁶⁰

У другом тексту „Шта од пастира очекујемо“, који је такође био нека врста уводника, изнешени су у пет тачака задаци „Пастира“. Свештенство, било мирско или монашко, активно или пензионисано, требало је да се путем овог часописа удружи у слози и љубави, и да тако своја достигнућа, и исту ту слогу и љубав прено-

58. АМЦП, ф. ЦБ, ф. 1933, акта.

59. Пастир, св. 1, Цетиње, 1936.

60. Исто.

си у народ. Није требало да прима било какве дописе који би били средство личних зађевица и сукоба, јер би то шкодило угледу свештенства. Часопис је требао да преноси одлуке, резолуције и закључке појединих пододбора свештенства, као и епархијског удружења свештенства. Коначно, часопис је требао да има и едукационо својство, јер је требао да објављује чланке свештеника са тематских скупова, као и из литургијске и пастирске области.⁶¹

Отпор продору разних идеја, од којих су неке биле отворено материјалистичке, антихришћанске и антиправославне, Српска Црква требала је да пружи и у просвјетном систему државе. У оквиру ње, на својој територији то је требала да ради и Митрополија Црногорско-приморска. Њен положај и улога, узимавши у обзир бројне факторе који су већ назначени у новој и проширеној држави, били су због тога тежи и већи. Међуратна југословенска држава је у свом постојању имала двије битне концепцијске етапе. Прва је била до 1929. године. Она се заснивала на теорији да су Срби, Хрвати и Словенци три племена или гране једног те истог југословенског народа. У том смислу била је прихватљива и њихова идентитетска и вјерска посебност и одлике. Но, прва деценија постојања државе донијела је политичка трвења, која су угрозила њену стабилност. Од 1929. године, тзв. Шестојануарском диктатуром, краљ Александар Карађорђевић укинуо је Видовдански Устав и политичке странке. Ускоро је услиједило и преуређење државе, тј. њена нова територијална подјела. Држава мијења назив у Краљевина Југославија. Краљ Александар Карађорђевић почиње са развијањем доктрине интегралног југословенства.

До 1929. године, југословенски школски систем у смислу организовања вјерске наставе био је наслоњен на три водеће конфесије, и њихове вјерске организације. У том смислу, у Зетској области, и на територији Митрополије Црногорске, углавном су владале исте карактеристике вјерске наставе као у некадашњој црногорској држави. Црква, тј. Митрополија имала је директан и кључан уплив у вјерску наставу. Но, концепција интегралног југословенства, значила је потискивање не само националних особености у други план, него и вјерских карактеристика које су стојале иза њих, и дјелимично их потхрањивале.

Законом о народним школама од 5. децембра 1929. године црквеним заједницама су дијелом узете из руку ингеренције у вјерској настави. По њему, вјерску наставу могли су да држе свештеници, али и учитељи или друга лица према жељи родитеља, која су

61. Исто, Шта од Пастира очекујемо.

погодна за ову наставу.⁶² Ово није било по вољи СПЦ, тј. Синода, који је још док је Закон био у фази предлога упутио државним властима низ замјерки.⁶³ У истом смислу била је и представка на предлог Закона о средњим школама. На истом становишту била је и Римокатоличка Црква.

Суочене са незадовољством двије велике цркве, које су иза себе, и под својим утицајем имале милионе вјерника у држави, државне власти су свој став унеколико ревидирале Законом о измјенама и допунама Закона о народним школама, од јуна 1930. године. Нађено је практично половично рјешење. Црква је имала уплив у вјерску наставу у школском систему, утолико колико се тај уплив није косио са општом државном концепцијом тог система. Вјерску наставу изводили су вјероучитељи, тј. свештеници или њихови духовни замјеници. Њих је предлагала Црква а потврђивала државна власт. Оперативно, банске управе су имале ингеренцију њиховог постављања и разрјешавања. Вјероучитељи су били дужни да се држе државно-просвјетних закона. У том смислу министар просвјете је на предлог банске управе могао да разријеша вјероучитеља, ако се утврди да се његов рад косио са педагошким и методским начелима просвјетних закона, тј. циљевима рада народне школе. Министар просвјете доносио је план и програм из вјеронауке уз консултацију са водећим личностима одређене конфесије.

Питање вјерске наставе даље се конкретизовало Законом о вјерској настави у народним, грађанским, средњим и учитељским школама у Краљевини Југославији, који је донешен 19. октобра 1932. године. Вјероучитељ је по њему имао практично исти статус као и остало наставно особље, у смислу премијештања, отпуштања из службе или пензионисања. У духу нове југословенске доктрине, члан једанаест овог Закона није дозвољавао ученичка удружења у школи на племенској и вјерској основи. И ван школе ученику је дијелом било ограничено учешће у вјерским удружењима, изузев за његовање његових религијских осјећања, и морале поуке које та конфесија даје.⁶⁴

Пакет закона у складу са новом југословенском доктрином, са становишта утицаја Митрополије Црногорско-приморске на вјерску наставу, исту је прилично тешко погодио. Уопште, црквени идеал у грађанском школском систему буржоаског друштва, био је

62. *Закон о народним школама*, Службене новине Краљевине СХС, бр. 289, Београд, 1929.

63. *Представка Св. Архијерејској Синода на предлој Закона о народним школама*, Гласник Српске патријаршије, бр. 1, Београд, 1929.

64. АЈ, фонд Народна Скупштина Краљевине Југославије (72), ф. 12, док. 49.

да вјерску наставу изводе свештеници. У случају Митрополије Црногорско-приморске, тј. на њеној територији, од 1929. године већина вјероучитеља били су класични учитељи. Изузетак је чинила територија, или од доношења Устава 1931. године територија бивше Епархије Бокоторско-дубровачке. У њој су већину вјероучитеља чинили свештеници. То је уосталом и констатовано у једном интерном акту саме Митрополије од 21. маја 1931. године.⁶⁵ У другом акту од исте године, само од 3. октобра, види се да се Митрополија обратила Синоду, констатујући да већину кандидата свештеника за вјероучитеље министар просвјете одбија да постави, а овај апел Митрополије означен је као „глас вапијућег у пустињи.“⁶⁶

Већина вјероучитеља свештеника била је хонорарно ангажована, што значи да нијесу имала пуноправан статус осталих професора. Митрополија је настојала да ову аномалију отклони, и писала је низ представки Синоду, да би он својим ауторитетом интервенисао код министра просвјете. У Никшићу је у чак четири школе (гимназији, женској радничкој школи, занатско-трговачкој и основној) само једно свештено лице обављало послове вјероучитеља и то на хонорарној основи, па је Митрополија интервенисала преко Синода, да се у Никшићу постави макар један стални вјероучитељ. Без консултације Митрополије, банска управа је извршила премјештај вјероучитеља Никице Јововића из Бара у Никшић, да би у Бару послје тога остало упражњено мјесто вјероучитеља. Опет без знања Митрополије, вјероучитељ Војин Радовић премјештен је 1935. године из Берана у Подгорицу.

Чак се често дешавало, да и они класични учитељи који су предавали вјерску наставу, по премјештању у друго мјесто службовања оставе упражњено мјесто за тај предмет, тј. школске власти се нијесу старале да га попуне, правдајући се оптерећењем других учитеља са великом нормом часова из других предмета. Било је неколико примјера, између осталог у Подгорици и Шавнику, да су по премјештају одређеног учитеља који је предавао вјерску наставу, ту наставу преузимале колеге које нијесу били православци него римокатолици. Чак шта више, било је примјера који очигледно указују на анархију и самовлашће у школском систему. Учитељска вијећа у одређеним школама доносила су одлуке да у школи могу радити само учитељи, те су у недостатку норме часова учитељи међу собом дијелили часове вјеронауке.⁶⁷

65. АМЦП, фонд МА, ф. 1931. г.

66. Исто.

67. Исто, ф. 1935, 1939, 1940. г. (кроз разна акта).

У општем контексту спровођења доктрине о интегралном југословенству, шестојануарски режим краља Александра Карађорђевића, оличен у предсједнику Владе ђенералу Петру Живковићу свјесно или несвјесно, подривао је православни идентитет једног дијела свога становништва, који је припадао овој конфесији. У бројним актима незадовољства не само односа државних власти према Цркви, конкретно и Митрополији, митрополит Гаврило Дожић реаговао је код Синода 19. новембра 1932. године у вези са текстовима молитви који су прописани у државним школама пред почетак наставе, и по њеном свршетку. Те текстове прописивао је министар просвјете. У овом акту он је питао Синод да ли је уопште упознат од стране Министарства просвјете какви се текстови молитви употребљавају у школама, да ли је сагласан са тиме, и шта ће предузети да се ти текстови исправе, јер су узети „из рикоматоличких извора и дишу духом римокатоличке рецензије.“⁶⁸

Тридесете године XX вијека доносе и прва организовања свештенства Митрополије Црногорско-приморске. Тако је у Бијелом Пољу је 14. и 15. септембра 1936. године изабрана Средишња управа свештенства Митрополије Црногорско-приморске. За предсједника је изабран Цвјетко Станишић, а за чланове: Лука Вукмановић, Илија Поповић, Петар Ускоковић, Симо Мартиновић, Мирчета Головић, Јагош Симоновић и Лабуд Рогановић.⁶⁹

Парох и игуман Иларион Мијатовић са Стона, послао је 15. марта 1937. године молбу за помоћ Српској православној општини у Подгорици. Ова молба одсликава стање на западним границама Митрополије Црногорско-приморске, гдје су се сусријетали Православље и Римокатоличанство. На Митрополију се стога гледало на залеђину и бастион Православља према Римокатоличанству. У молби поред осталог стоји: „Некадашња дубровачка република, у вјерском погледу истицала се јединственом вјерском нетрпељивошћу према нашој светој православној цркви. Систематски је истребљивала на њеној територији све што је православно било. Што није хтјело примити римску вјеру, морало се селити. Православне храмове, који су остали без својих вјерних, претварала је у римокатоличке. Истинити историски споменици о свему овоме говоре.

Велике су препреке прешли и тешкоће поднијели, православни Срби, док су у Дубровнику дошли до садашњег стања. Обновљена је стонска парохија. Циљ је обнављања ове парохије, да очу-

68. Исто, ф. 1932. г.

69. ААНП, ф. 1936. г.

ва разасуте своје вјерне, који врше државне послове по разним мјестима и по отоцима, која су некада припадала Стонској Епархији и да прими под своје окриље оно што је национално, и што је у својој свијести, традицији сачувано, да су њихови претци некад припадали светосавској цркви, и који желе, да се врате мајци православној вјери.“⁷⁰

Српска православна општина подгоричка, примила је 8. јула још један захтјев за новчану помоћ. Помоћ је тражио Одбор за подизање спомен-костурнице погинулим четницима у кумановском округу од 1903. до 1912. године. У молби су предсједник одбора војвода Тодор Крстић, и потпредсједник Миодрaг Стојиљковић, индустријалац поред осталог написали: „Куманово са својим Козјаком ушло је у нашу историју још 1875. године приликом окупљања усташа за устанак и од те знамените године па до 1912. године Козјак је по својим гудурама прихватио и чувао наше четнике, који су будним оком чували и кријепили духом своју поробљену браћу, штитећи је од вековног зулумћара и анационалних елемената.

Наши четници, били су најбољи расадници наших идеја, први весници слободе, заштитници и чувари свега оног што је српско, а својим пожртвованим радом припремише пут нашој славној војсци, која нам донесе слободу 1912. године.

Грбови ових хероја посејани су од Козјака до Куманова и свима осталим крајевима среза Жеглиговског, па да не би ови грбови остали заборављени, одбор је предузео, да се овим заслужним људима ода скромно признање и подигне споменик на најдивнијем месту у Куманову, који би од мермера представљао четника у природној величини.⁷¹ Овај споменик је иначе подигнут поводом 25-годишњице ослобођења Куманова, и срушили су га бугарски окупатори 1941. године по уласку у Куманово.

Поводом упокојења патријарха српског Варнаве по свим архијерејским намјесништвима Митрополије Црногорско-приморске одржани су помени. Тако је и Српска православна општина подгоричка обавијестила грађанство 24. јула 1937. године, да ће одржати помен сљедећег дана у цркви Светог Ђорђа.⁷² Нови српски патријарх постао је управо митрополит црногорско-приморски Гаврило Дожић 21. фебруара 1938. године. Он је Митрополијом администрирао до избора новог митрополита. У вријеме избора митрополита Дожића за патријарха, предсједник Владе Краљевине

70. ААНП, ф. 1937. г.

71. Исто.

72. Исто.

Југославије био је Милан Стојадиновић. У свом мемоарском дјелу „Ни рат ни пакт“ он је поводом тога записао: „Избор Гаврила Дожића сматрао сам да је врло добро решење и због тога што је Црна Гора, после Уједињења, била лишена своје народне династије. На овај начин, на место владара, она је добила поглавара цркве и унеколико надокнадила овај губитак.“⁷³

Већ пола године по избору патријарха Дожића почео је Други свјетски рат. Сам патријарх и Синод нијесу имали улузије, да ће прије или касније он доћи и до Југославије. Патријаршија и Синод наредили су да се све црквене драгоцености склоне на сигурна мјеста. У име администратора Митрополије Црногорско-приморске члан црквеног суда (потпис нечитак) обратио се званичним актом од 12. новембра 1940. године црквеном суду, епархијском управном одбору, управи Богословије, управама манастира и архијерејским намјесништвима да се усљед „изузетних прилика и могуће евентуалности услед општег стања склоне на сигурно мјесто новчана документа, тапије, уговоре, уложне књижице итд.“⁷⁴ Иако је ово упутство стигло пола године раније од уласка Југославије у рат, показало се да је оно сликовито речено било мртво слово на папиру. Већ у првих неколико мјесеци рата, бројне драгоцености манастира и цркава нестале су и биле опљачкане, што се могло предупредити благовременим скривањем.

Нови митрополит црногорско-приморски био је Јоаникије Липовац. Рођен је у Столиву у Боки 16. фебруара 1890. године. Припадао је братству Липовац из Цуца, из Катунске нахије-Стара Црна Гора, чији је огранак половином XVIII вијека прешао у Боку, која је тада била под млетачком влашћу. Отац му се звао Шпиро, а мајка Марија (рођена Дамјановић). Крштено име му је било Јован. Потicao је из сиромашне породице, јер му је отац био најприје поморац, што је било традиционално занимање значајног дијела Бокеља, а потом разносач у пошти. Најприје је завршио поморску школу у Прчању, а потом и гимназију у Котору. Будући да се већина бокешког свештенства школовала у Задру, и он је ту завршио православни богословски завод, јер је Бока тада припадала Аустроугарској. Коначно, завршио је Филозофски факултет у Београду, гдје је положио професорски испит из богословских предмета.

Свештеничку службу започео је као ђакон на Митровдан 1912. године, а два дана касније примио је презвитерски чин. Рукополо-

73. Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт*, Ријека, 1970, 543.

74. АМЦП, фонд МА, ф. 1940/41.

жио га је епископ бококторско-дубровачки Владимир у цркви Светог Николе у Котору. Прво постављење било му је у својству протског капелана у Котору. На том мјесту остао је до пропасти Аустроугарске, мада је од фебруара 1916. године имао својство резервног аустроугарског војног свештеника. Одмах по стварању Краљевине СХС постављен је за администратора парохије у Петровцу, а убрзо по положеном парохијском испиту и за сталног пароха. Ту се није дуго задржао јер је у октобру 1922. године био премјештен за суплента цетињске гимназије и у учитељској школи на Цетињу. Године 1925, бива премјештен за професора прве мушке гимназије у Београду. На Велику Госпојину исте године унапријеђен је од стране митрополита црногорско-приморског Гаврила чином протојереја, и одликован црвеним појасом.⁷⁵ Како је постао свештеник удов, на том положају је дочекао избор за епископа будимљанског.

То је обављено тиме што је за викарног епископа патријарха српског Гаврила, изабран на сједници Сабора 8. децембра 1939. године, са титулом епископа будимљанског у манастиру Раковици код Београда. Замонашио га је 1. фебруара 1940. године митрополит скопски Јосиф Цвијовић, када је и добио монашко име Јоаникије. Хиротонија новоизабраног епископа будимљанског обављена је 2. фебруара 1940. године у саборној цркви у Београду. Чинодејство су обавили патријарх Гаврило, митрополит скопски Јосиф, и епископ зворничко-тузлански Нектарије. Одлуком Сабора од 11. децембра 1940. године, епископ Јоаникије изабран је за митрополита црногорско-приморског. Свечано устоличење на Цетињу обавио је митрополит Јосиф 23. фебруара 1940. године.

Један сет извора указује да Устав СПЦ донешен 1931. године, и практично унификација неких епархија, или њихових дјелова у Митрополију Црногорско-приморску нијесу прошли без незадовољства свештенства тих области. Истина, незадовољство није испољено одмах, али његово касније испољавање у одређеним облицима указује да се оно није могло формирати за кратко вријеме. Радило се првенствено о територији некадашње Епархије Бококторско-дубровачке.

На свечаној сједници приликом прославе 100-годишњице Српског пјевачког друштва „Јединство“ из Котора августа 1939. године, предсједник друштва протојереј-ставрофор Јован Бућин испоздрављао је бројне делегате и изасланике, поменуо је и краља, али није нашао за сходно да ни једном ријечју помене надлежног архи-

75. Гласник, бр. 5, Београд, 1940.

јереја, нити архијерејског намјесника протојереја Ђорђа Самарџића који је дошао као архијерејев заступник, и то Бућину усмено ставио до знања пред свечану сједницу.⁷⁶ Самарџић је са овим упознао Митрополију, тј. епископа Николаја Јокановића, који је након избора митрополита Гаврила Дожића за патријарха, преузео администрирање Митрополијом до избора новог митрополита. Јокановић је тражио од Бућина писмено образложење за свој поступак. Бућин се међутим правдао случајним пропустом.⁷⁷

Да је поступак протојереја Бућина био све само не случајни пропуст, указује и врло брзи развој догађаја. Већ сљедећег мјесеца Митрополија је обавијештена кроз неколико аката намјесника Самарџића да већи број свештенства, предсједника црквених општина и цивилних угледника жели обнављање Епархије Бокоторско-дубровачке, и да се спремају да ту идеју покрену на надлежном мјесту у врху СПЦ.⁷⁸ Очигледно је дошло до подјеле свештенства у два тора, тј. оне за обнављање посебне епархије, и оне приврженике постојећег стања. Ове друге предводио је намјесник Самарџић. Као узрок подјела нађене су сасвим друге основе. Већ у јануару 1940. године десет свештеника Намјесништва послало је петицију администратору Митрополије Јокановићу, у коме је навело да подјеле међу свештенством крње не само углед свештенства, него и Цркве уопште код вјерника. Кривње које се импортују протојереју Самарџићу су без основа, „јер прота Самарџић не само у Котору него у читавој Боки сматра се као један од најчеститијих, најужорнијих и најугледнијих наших свештеника.“⁷⁹

Наивно би било помислити да о овим тенденцијама није био обавијештен бивши митрополит, а садашњи патријарх Гаврило Дожић. Да ли је Дожић одмах по свом избору за патријарха планирао Липовца као свог насљедника, или се за то одлучио добивши ове информације у изворима нема прецизних података. Липовац је опет био идеална прилика да се ове аутономашке тенденције дијела бокешког свештенства предуприједи. Родом је био из Боке, а његова породица опет је поријеклом била из Старе Црне Горе, чиме би биле задовољене обадвије групације. Уз то, у том тренутку из Црне Горе није било ни теолошки спремнијег човјека, који би могао задовољити критеријуме да буде архијереј. Црногорски манастири располагали су са малим бројем монаха, и у већини теолошки неспремних за такав високи црквени чин. Са друге стране, и већи-

76. АМЦП, фонд МА, ф. 1940. г.

77. Исто.

78. Исто.

79. Исто.

на црногорског мирског свештенства била је ниске стручне спреме, а експресно монашење ријетких са вишом спремом, ако би и имали услове за то није било могуће. Липовчев долазак у Црну Гору такође је имао неке симболике, јер је он на Цетиње дошао преко Котора.

Аутономашке тенденције дијела бокешког свештенства могу се тумачити из више разлога. Најприје, Бококоторско-дубровачка Епархија имала је вишедеценијску традицију посебне Епархије још из времена Аустроугарске. Половину постојања нове југословенске државе она је такође наставила да егзистира као посебна Епархија. Иако су Црногорци и Бокељи били врло блиски и међусобно повезани, Бокељи су опет чинили посебну структуру становништва, тим прије, што се Бока никада није интегрисала у црногорску државу. Стога су Бокељи постојање своје Епархије сматрали дијелом заштите своје аутохтоности. Истина, до почетка XIX вијека, тј. до пропасти Млетачке Републике Бока је била под јурисдикцијом црногорских митрополита. Прелазак под јурисдикцију Цетиња стога је сматран као нарушавање аутохтоности, да се бокешке ствари, па макар оне биле и црквене, не рјешавају у Боки, него на Цетињу.

Аутономашку тенденцију бокешког свештенства треба тражити и у економским разлозима. Евидентно је да је Православна Црква на територији Аустроугарске до 1918. године имала значајно већу економску моћ него она у Црној Гори, тим прије, што је Аустроугарска не само била територијално неупоредиво већа држава, него и држава са неупоредиво већим економским потенцијалом, па и имовним стањем просјечног поданика, нарочито у Боки, гдје је традиционално било развијено морепловство и трговина. Стога је црквена и манастирска инфраструктура у Боки била неупоредиво квалитетнија и економски јача него она у Црној Гори. Већина свештенства такође је имала бољи стандард од оног у Црној Гори. Тежак економски положај Митрополије Црногорске до 1931. године, несумњиво се прелио и на подручје Бококоторско-дубровачке Епархије, када је ова била присаједињена Црногорској. Тако је дио бокешког свештенства осјетио прилику за покушај обнове Епархије са одласком митрополита Гаврила Дожића на мјесто патријарха. Како је већ назначено, личност новог митрополита Липовца, несумњиво је предуприједила ове аутономашке тенденције.

4. Митрополија Црногорско-приморска и њени митрополији према државно-политичким догађајима

Црква је у Црној Гори имала изузетно велики значај и утицај. Довољно је само подсетити да је у Црној Гори теократија владала вјековима, а да је у доба посљедња два митрополита из династије Петровић-Његош достигла врхунац. Од 1851. године, тј. од престанка теократије, утицај Цркве на државно-политичке прилике је значајно смањен. Посљедња два Петровића: књаз Данило и краљ Никола, систематски су радили и постигли да Цркву у Црној Гори претворе не само у послушно оруђе државе, него и своје апсолутистичке владавине. Убрзаним државним реформама у доба књаза Данила, а касније и Николе, Црква је у Црној Гори доведена у положај државног органа, а црногорски митрополити у личне марионете књаза Николе.

Но, у пресудним догађајима уједињења 1918/19. године, Црква је у Црној Гори отворено на челу са митрополитом Митрофаном подржала уједињење, нестанак црногорске државе и детронизацију династије Петровића, што је уосталом презентовано на почетку ове главе. На постављање митрополита Гаврила Дожића државне власти су такође имале великог утицаја, као човјека потпуно лoјалног идеји уједињења. Већ послије неколико година по уједињењу, могли су се осјетити дисонантни тонови између врха СПЦ и државног врха, па чак и српског државног владајућег естаблишмента у држави, јер је и сам владар Александар Карађорђевић у нову државу ушао најприје као српски династ.

Српски владајући естаблишмент на челу са краљем, несумњиво је морао правити компромисе са Хрватима и Словенцима, а тиме и са Римокатоличком Црквом, што је ишло дијелом на штету српског идентитета, па и оног црквеног, у разним аспектима државне управе, и концепције саме државе. Ово се није допадало СПЦ, те је са годинама колизија између српског државног естаблишмента и краља са врхом СПЦ бивала све већа, нарочито 30-их година XX вијека послије погибије краља Александра. Но, без обзира на све несугласице, СПЦ је остала један од главних стубова те и такве међуратне југословенске државе, њеног друштвено-економског система и династије. Југословенску државу и њену концепцију интегралног југословенства међутим, никада није до краја прихватила, сматрајући их нужним злом, које је требало подржавати у толикој мјери, колико би они гарантовали опстанак српског народа и суштински српске династије на њиховом челу.

Такву концепцију слиједио је и Гаврило Дожић, било као митрополит црногорско-приморски, било краће времена као патријарх српски, као и његов наслједник, и слободно се може рећи штићеник и изабраник Јоаникије Липовац. Истина, краткоћа Липовчевог архијерејског рада није му дозволила да развије у међуратном периоду ставове према државно-политичким догађајима и личностима. У ратном периоду и општем расулу СПЦ, условљеним окупацијом, револуцијом и геноцидом над њом самом и српским народом уопште, патријарховим затварањем и изоловањем, Липовац је дјеловао готово потпуно аутохтоно, сврстајући се врло брзо на антикомунистичку страну. Ово га је дефинитивно раздвојило од патријарха, који иако у њемачком ропству и изолацији, никада није на било који отворенији начин подржавао политичке групације, што му је коначно и омогућило повратак у земљу, у којој је већ увелико била успостављена комунистичка и атеистичка диктатура.

Како је већ назначено, митрополит Дожић је врло брзо по постављењу на положај митрополита црногорског почео да слиједи политику и ставове врха СПЦ, јер је и сам био дио тог врха. У значајном броју случајева његови ставови били су потпуно дисонантни са ставовима државних власти, тј. одређених државних органа. Најприје је то било по питању економског положаја Митрополије, њеног учешћа у државном животу и одлукама, макар на нивоу Зетске области, као и уплитању државних органа у послове Цркве. Ако би се у континуитету сагледали ставови митрополита Дожића према друштвено-политичким приликама, они би се могли оцијенити као критички и опозициони.

У претходном поглављу већ је презентован низ примјера потпуно критичких ставова митрополита Дожића према одлукама неких државних органа, који су се тицали лошег материјалног положаја његове Митрополије. Но, кроз те примјере провијавају и критички ставови према државној збиљи. У већ помињаној оставци коју је митрополит Дожић понудио Синоду у марту 1932. године, поводом Закона о аграрним односима, он се критички осврнуо и на положај Црне Горе у југословенској држави, навевши да је она као покрајина запостављена, а „да је то запостављање свестрано како у политичком тако и у економском погледу. Запостављање и мрцварење Српске цркве у Црној Гори ишло је у сразмјери и упоредно са политичко-економским.“⁸⁰

Како је већ назначено, шестојануарска диктатура краља Александра у почетку је наишла на неодређен став СПЦ у смислу подр-

80. Као нап. 51.

шке. Шестојануарско законодавство је у неким елементима окрњило интересе и самоуправност СПЦ у својим пословима. Направило је и већу дистанцу између Цркве и државе. Државни врх је коначно добио отворену подршку СПЦ архипастирском Божићном посланицом патријарха Варнаве 1931. године. Митрополија Црногорско-приморска је садржину посланице прослиједила архијерејским намјесницима 12. децембра. У упутству намјесницима и парохијском свештенству је поред осталог стојало: „Садржину посланице прочитаће у народу сваки свештеник на св. Литургији у храму, пригодном једног од наступајућих великих Празника, и то када народа буде највише на служби. Читање посланице има бити полако, разговјетно и гласно да би сваки њену садржину могао чути и разумјети, јер се садржина односи на данашњи живот нашег народа.“ Сваки парохијски свештеник је требао да извијести Митрополију писменим путем када је прочитао посланицу.⁸¹

Митрополит Дожић није ни чекао ову посланицу, да би изразио подршку шестојануарском режиму и широком спектру законодавних одлука које су га пратиле. Приликом посјете Херцег Новом средином маја исте године, и одржане литургије у манастиру Савина, он је учинио званичну посјету општинским и среским властима, као и Команди гарнизона који је покривао област Боке.⁸²

Послије убиства краља Александра Карађорђевића почетком октобра 1934. године у Марсељу, намјеснички режим оличен у неколико влада, од којих се издваја Влада Милана Стојадиновића, осјетно мијењају и унутрашњу и спољњу политику. То није било по вољи СПЦ, те је раскорак између југословенског државног врха (у оквиру њега и српског владајућег естаблишмента) и СПЦ бивао све већи. Може се слободно рећи да је он у посљедњој декади међуратног периода од 5-6 година у појединим фазама долазио у отворени антагонизам. Митрополија Црногорско-приморска и митрополит Дожић јасно су слиједили ставове Синода и Сабора СПЦ. Уосталом, митрополит Дожић је већ тада израстао у једну од најутицајнијих личности у СПЦ.

Тзв. Белведерски догађај имао је велики одјек не само у Црној Гори него и у читавој Југославији. Послије вишемјесечних припрема читав сет антивладиних политичких групација је за 26. јун 1936. године организовао протестне демонстрације на Цетињу. Како је бан забранио овај скуп, у мјесту Белведер неколика километра од Цетиња, окупила се маса од око 3000 људи. Суштински, организа-

81. АМЦП, ф. МА, ф. 1931. г.

82. АЈ, фонд Краљев двор (74), ф. 30, док. 770.

тори демонстрација били су бивши зеленаши, федералисти и комунисти. Уз њих су се окупили радикалски и демократски дисиденти на челу са Стојаном Шпадијером и Николом Шкеровићем. Била је ту и група присталица лијевог крила Савеза земљорадника Драгољуба Јовановића предвођена Мирком Вешовићем (који ће у току рата постати комуниста), група присталица Марка Даковића итд. За предсједника збора изабран је бивши црногорски министар, зеленашки и федералистички настројени Петар Пламенац, а за секретара комуниста Блажо Јовановић.

Никада заправо није утврђено шта је испровоцирало жандармерију која је са јаким снагама покрила локацију збора да пуца у масу? Демонстранти су тврдили да је жандармерија на крају скупа отворила ватру на демонстранте. Са друге стране, постоје озбиљне индикације да је неко из масе пуцао на жандарме, да би онда у општој гужви и пуцњави, још људи из масе пуцало на жандарме. У сваком случају убијено је шест, а рањено тридесет људи.⁸³

Митрополит Дожић је несумњиво у међуратном периоду био антикомунистички настројен, уосталом као и СПЦ као институција. Међутим, иако је знао да комунисти имају значајног удијела у овим демонстрацијама, а са њима и остаци зеленаша и федералисти, чији је он противник идеје у доба уједињења такође био, Дожић у обраћању предсједнику Владе Милану Стојадиновићу најблаже речено, није крио огорчење поводом овог догађаја.

Поред осталог је написао: „Црногорци се још нијесу еманциповали од својих племенских и братственичких схватања. Код њих је још братска крв светиња, која се некажњено може проливати само онда, кад то захтевају битни интереси Краља и Отаџбине, а овамо је код народа дубоко уверење, да ти интереси 26. прошлог месеца нису били доведени у питање нити ону крв захтевали. Стварно овакво стање духова а уз менталитет овомашњег живља пружа довољну подлогу за разоран рад оног малог броја недобронамјерних незадовољника, те пријети озбиљна опасност, да крв проливена 26. пр. месеца не постане само увод у читав низ будућих крвавих догађаја, којима је крај тешко сагледати, те их свакако треба предуприједити.“ Митрополит је у подужем образложењу тражио „да се утврди оправданост предузетих мера од стране власти оног дана, утврди свачија одговорност за проливену крв без обзира на којој се ко страни онда налазио.“⁸⁴

83. ДАЦГ, АОП, док. бр. В2а-54(36) Материјал о Белведеру, док. бр. В2-16(36): саслушања Петра Пламенца и Ива Јовићевића.

84. АЈ, збирка Милана Стојадиновића (37), ф. 23, док. 268.

Први од два велика конфликта СПЦ са државним властима Краљевине Југославије била је тзв. Конкордатска криза, која је у промјенљивим интервалима кризног интензитета трајала у периоду 1935/38. година. Не улазећи у детаљисање тзв. Конкордатске кризе, јер то није предмет овог рада, ипак треба сагледати став Митрополије Црногорско-приморске и њеног митрополита Дожића у њој. Овај став свакако у потпуности кореспондира са предметом овог рада. Свакако да у том ставу не треба очекивати ништа спектакуларно посебно. Уставом из 1931. године, СПЦ је уређена као централизована институција. Већ је назначено, током 30-их година митрополит Дожић је постао једна од најзначајнијих личности из врха СПЦ, која је дијелом креирала и њене ставове, те су они стога у потпуности кореспондирали са ставовима патријарха и Синода.

Митрополит Дожић је у својим мемоарима констатовао само оно што је већ презентовано у изворима овог поглавља, а тицало се тешког материјалног положаја СПЦ у новој југословенској држави, а то је: „Одмах по Првом светском рату Српска црква нашла се у финансијској кризи кроз коју је стално пролазила. Манастирска и црквена имања била су одузета или су пак сведена на најмању меру. Није било могућности да се изврше многе нужне оправке у манастирима, који имају важну историјску улогу. Код већине манастира требало је првенствено њихове темеље изменити и осигурати, јер су били због зуба времена готово потпуно пропали. За све то није било кредита. Тако исто и свештенство је било у тешком положају. Ово нарочито у пасивним крајевима наше земље. Кредити нису били довољни ни за њену хришћанску мисију, а да не говоримо о њеној егзистенцији. Све су владе обећале да ће наћи најбоље решење да помогну тешко финансијско стање Српске цркве, али то су била само обећања и добре жеље, где се мало што доброга учинило.“

Патријарх Дожић објаснио је у својим мемоарима сложени систем односа СПЦ и државе после 1929. године, тј. од када су се десиле крупне промјене у законодавству СПЦ. И ту се види незадовољство односа државе према СПЦ. Систем је био сложен и прилично незграпан, те и даље не само да није гарантовао економску стабилност СПЦ, него је суштински задирао и у њен ауторитет код вјерника. То је Дожић објаснио овако: „Законом од 1929. године, који је донела Влада генерала Петра Живковића, изгледало је као да је Српска црква добила аутономију и била независна у својим одлукама. У пракси то је било сасвим друго. До 1929. године било је надлежно Министарство вера за све религије у држави. Међутим то се изменило. Надлежност је прешла на два министарства: Министарство правде било је надлежно за доношење закона, нарочито Устава Српске цркве; овај је донет новембра 1931. године; с друге стране мини-

стар правде вршио је законодавни надзор над свим законима које је Српска црква морала да донесе. Друго надлежно министарство било је Министарство просвете, које је доносило одлуке о настави на Теолошком факултету и Богословији; Министар просвете постављао је у гимназијама наставнике и професоре из веронауке.⁸⁵

Патријарх Варнава је 18. марта 1937. године обавијестио митрополита Дожића да Влада намјерава да преко Скупштине изврши изгласавање Конкордата, наводно са неким измјенама у односу на првобитни текст. Измјене су биле плод текста који је Сабор СПЦ доставио Влади под насловом „Примједбе и приговори Светог архијерејског сабора.“ Ове примједбе биле су плод ванредног засиједања Сабора, које је одржано у новембру 1936. године поводом Конкордата. Патријарх је у овом допису изнио мишљење митрополиту, да одређене измјене неће суштински измијенити значај и улогу Конкордата. Но, требало је истрајати на непопуштању. Од митрополита је тражио да утиче на свештенике из његове Епархије, који су били посланици у Скупштини „да не само гласају против Конкордата него да и међу осталим својим посланичким друговима развију агитацију против Конкордата, као и на то да не буду ни случајно ни намерно отсутни из Скупштине када се буде гласало о Конкордату.“ Митрополит је по налогу патријарха такође лично требао да утиче на посланике из Зетске Бановине, као и друге званичнике да не гласају за Конкордат, и у било ком облику га подржавају.⁸⁶ Већ следећег дана по пријему упутства, митрополит Дожић је упутио званичан распис архијерејским намјесништвима у истом смислу, са знаком да се „Одлука има стриктно испунити.“⁸⁷

Упоредно са акцијом СПЦ против Конкордата, активирале су се и бројне стручне личности. Тако је у првој свесци библиотеке „Политика и друштво“ у ауторству др Михаила Илића извршена детаљна анализа текста Конкордата и његовог смисла уопште.⁸⁸ Државно тужилаштво у Београду забранило је и брошуру Марка Цемовића, у којој се аутор крајње негативно однио према Конкордату, са образложењем да се у њој шири вјерска нетрпељивост.⁸⁹

Убрзо су ставови митрополита Дожића добили умјеренији карактер. Не може се из њих закључити шта је он заправо хтио? У сваком случају, он је већ 23. децембра 1936. године послао пред-

85. Мемоари патријарха српског Гаврила, Београд, 1990, 95.

86. АМЦП, фонд МА, ф. 1937. г.

87. Исто.

88. Михаило Илић, *Пред конкордатом*, Београд, 1937.

89. Марко Цемовић, *Конкордаџи између Св. Ђолице и Краљевине Југославије*, Београд, 1937.

ставку Сабору СПЦ. По њему Меморандум од 5. децембра упућен од стране Сабора СПЦ Влади, као и поменути „Предлози и приговори“ су акта од којих се није смјело одступити. Ово питање се стално морало пазити и држати отвореним према Влади, „па ако се увиди да Краљевска влада, без обзира на учињене кораке од стране Српске Цркве, покуша да озакони пројекат Конкордата, тек онда да се Примједбе и приговори Архијерејског Сабора оштампају и предају јавности и да се против озакоњења пројекта поведе борба уз потпору свештенства и народа.“

По њему даље, без потребе су објављена ова акта у јавности. Свакако да је добра страна што су поводом њих одмах објављене неколике врло стручне расправе о Конкордату. Међутим, није их требало објавити док Владин предлог Конкордата не уђе у скупштинску расправу, јер је то имало „врло рђавих страна, јер се у јавности створила делом једна сентиментална и неуравнотежена кампања, која је у једно деликатно и тешко питање увукла лична, породична, политичка и партизанска разрачунавања и заједања, која могу имати само негативне резултате и можда тешке и не мале последице за све опште наше интересе. Јер су овакве појаве и до сада створиле приличну дозу зле крви чак и у личним односима између наших црквених и државних архива и унеле тим начином хладноћу и затегнутост у односе између црквене и државне управе. Другим речима: једно врло тешко и деликатно начелно питање од еминентне важности по интересе црквене и државне, претворено је иницијативом неправилних и неодговорних чиниоца у питање личних надгорњавања и партизанских политичких разрачунавања.“⁹⁰

Стање на терену је јасно говорило да су митрополит и свештенство радили оркестрирано у антиконкордатској кампањи. Десетине резолуција, јавних обраћања, закључака, скупних ставова и сл. не могу се банално подводити под могућност да су архијерејски намјесници и свештенство на овај начин покушавали да се додворе митрополиту, и стекну наклоност, знајући да је он против Конкордата. Тако у Архиву Митрополије има неколико десетина оваквих докумената, писаних од стране архијерејских намјесника, свештеника појединачно, или црквених одбора.⁹¹ У антиконкордатску кампању активно се укључио и „Пастир“ серијом чланака. Иако никада није званично прокламовала ту одлуку, СПЦ се постарала да у релевантним круговима проструји и њен незванични став, да ће сваки онај православни посланик који буде гласао за Конкордат бити

90. АМЦП, фонд МА, ф. 1936. г.

91. Исто, ф. 1936/37. г.

искључен из Цркве. Овај став базирао се на одлуци Сабора СПЦ од јула 1931. године, који је истина био уопштенији, и односио се на антиправославни рад православних вјерника.

Без обзира на све, на засиједању Скупштине у мају 1937. године Конкордат је усвојен. Од 293 посланика за њега су гласала 172. Сликвито речено ово изгласавање Конкордата за Владу Стојадиновића било је пуцањ из празне пушке. Свјесна огромног незадовољства православног становништва, Влада је на посредан начин обесмислила даљи пут ка његовој потпуној операционализацији. Текст није даље прослиједила Сенату на усвајање.

Митрополија Црногорско-приморска је реаговала званично и отворено против усвојеног Конкордата у Скупштини. Наиме, 14. и 15. октобра одржана је у Котору скупштина свештенства ове Епархије, и на њој донешена резолуција у седам тачака. Одато је пуно признање архијерејима СПЦ, што су енергично и мудро настојали да се Конкордат не усвоји, и тражили сатисфакцију за кржаве догађаје који су се одиграли у земљи, и који су увриједили част и достојанство СПЦ. Борбу против Владе која је покренула питање усвајања Конкордата требало је наставити и даље, као и против посланика који су гласали за њега. Ова Резолуција је обавезала свештенике Епархије да не смију политички дјеловати, нити дозволити да политичари искориштавају проблеме Цркве, и незадовољство вјерника поводом њих за своје политичке потребе. Од краљевског Намјесништва је тражено да се у интересу вјерског и грађанског мира у земљи Конкордат анулира. Од Намјесништва је такође тражено да одузме мандат актуелној Влади због насртаја на СПЦ. Коначно, у тачки седмој је констатовано да је патријарх Варнава један од „мученика“ који су погинули у борби против Конкордата.⁹²

Ова Резолуција је послата Митрополији и Сабору СПЦ. На основу ње, те већ помињаног незваничног става СПЦ, као и уопштеног из 1931. године, под Црквени суд Митрополије Црногорско-приморске на Цетињу, стављени су сљедећи посланици из Зетске Бановине, који су у Скупштини гласали за Конкордат: Михаило Бошковић (Срез даниловградски), Чедомир Сладојевић (Срез никшићки), Данило Радоичић (Срез шавнички), Никола Јовановић (Срез колашински), Зарија Јоксимовић (Срез берански), Новица Поповић (Срез андријевачки), и Лука Мијушковић (Срез источки). Под Црквени суд у Београду стављен је посланик из Среза бјелопољског Саво Микић. До коначне пресуде одузете су им све црквене почести ако су их има-

92. ДАЦГ, АОП, док. бр. ИВ2-4(37).

ли. Свештеници нијесу смјели да одлазе у њихове куће ради свештенорадње без одобрења надлежног архијереја.⁹³

Већ је назначено да су у појединим моментима ставови митрополита Дожића поводом усвајања Конкордата били контрадикторни. Истина, они су једним својим дијелом путпуно антиконкордатски отворени, али са друге су и били конфузни и недоречени, да би се могло то протумачити, да је он имао лично сасвим другачије мишљење, али да је пратио општи концепт СПЦ и већине свештенства. Митрополит Дожић је неколико мјесеци послје усвајања Конкордата у Скупштини, тј. на Преображење, послје одржане архијерејске службе у цетињском манастиру чинио и бесједу. У њој се јасно одредио против Конкордата, али је и позвао на смривање политичких страсти које је произвео Конкордат.

Међутим, сплитски лист „Ново доба“ ово је протумачио као митрополитову дискретну подршку Конкордату. Митрополит је то негирао путем подгоричког листа „Зета“.⁹⁴

Да не може бити мјеста тврдњама да је митрополит Дожић макар и дискретно подржавао Конкордат говоре и чињенице везане за самог предсједника Владе Милана Стојадиновића. Било је познато да су они лични пријатељи. Митрополит Дожић је био посредник у одржавању састанка Стојадиновића и Сабора СПЦ. Тај састанак детаљно је описао Стојадиновић у својим мемоарима. Он је ту навео да су његов тон и аргументација били помирљиви, али да га је Сабор саслушао у „леденој тишини.“ Одлука Сабора била је још раније донешена и без овог састанка. Стојадиновић је држање митрополита Дожића на том састанку описао овако: „Погледах мог старог пријатеља др Гаврила Дожића црногорског митрополита, који је био оборио главу и избегавао мој поглед. Било му је свакако непријатно што већи број његових колега жели да се меша у чисто политичке ствари.“⁹⁵

Потпуну кореспонденцију митрополита Дожића са Синодом и Сабором СПЦ потврђују и сами мемоари Дожића. Он је навео да је у августу 1937. године по налогу Милана Стојадиновића, код њега тражио пријем министар Драгиша Цветковић.⁹⁶ Митрополит Дожић је у својим мемоарима записао да је одбио да прими Цветкови-

93. АМЦП, фонд МА, ф. 1937. г.

94. Зета, бр. 34, 5. септембар 1937, 1.

95. Као нап. 73, стр. 477, 481, 482.

96. Драгиша Цветковић је био предсједник југословенске Владе која је 25. марта 1941. године потписала у Бечу приступање Југославије Тројном пакту. Познато је да је Гаврило Дожић био изразито настројен против приступања Југославије Тројном пакту.

ћа, као члана Владе са којом СПЦ „води тешку борбу.“ О томе је даље навео: „Нисам ни у ком случају желео: да иза леђа Српске цркве и њене начелне одлуке вршим ма какве промене. Поготову кад су одлуке Српске цркве за све нас архијереје биле једна светиња. Нисам никако себи дозволио, да ми се ради ове посете стави ма какав приговор са стране.“ О самом понашању Цветковића поводом пријема и одбијања Дожић констатовао: „Цветковић је чекао неколико минута, док му Меденица није саопштио моју одлуку, због које је био страшно увређен, јер сам одбио да га примим. Он је нервозно и демонстративно почео да говори напуштајући Митрополију: Ја овај став никако не разумем од једног митрополита, који је дужан да ме прими, ако не као министра, а оно као хришћанина.“⁹⁷

Како је већ назначено, уласком Црне Горе у југословенску државу, у мали патријархални простор Црне Горе, са ниским образовним степеном становништва и обимом комуникација, током година почеле су да продиру разне политичке и културолошке идеје. Неке од њих биле су изразито материјалистичке и атеистичке, и представљале су потпуни антипод не само СПЦ него и Цркви уопште. Један од најзначајнијих конкретних облика тих идеја била је КПЈ. У односу Цркве уопште у Југославији, а конкретно СПЦ и КПЈ није могло бити илузија. Радило се о два непомирљива свијета.

Митрополија Црногорско-приморска само је слиједила опште одређене принципе СПЦ према КПЈ. КПЈ је у прве двије године свог легалног дјеловања у међуратном периоду и могла имати неки маневарски простор према другима, и други према њој, јер се колико-толико уклапала у демократске стандарде буржоаског друштва. Но, послије изопштења КПЈ и стављања ван закона Законом о заштити државе и Обзномом, она је у наредним годинама брзо прерасла у једну чисто револуционарну и атеистичку партију, која се поред осталог залагала и за разбијање југословенске државе. Тиме је она додатно закомпликовала своју представу код СПЦ, јер је ударила и на њено територијално јединство. СПЦ није у значајнијем обиму поклањала пажњу КПЈ током 20-их година све до 1935. године. КПЈ је у овом периоду била минорна политичка групација у Југославији, квантитативно ограничена на узак круг присталица. Истина, СПЦ је у континуитету у овом периоду транспарентно дјеловала на антикомунистичким позицијама, и то у јавности није остало незапажено.

Из овог периода биљежи се баш у Митрополији Црногорско-приморској један догађај везан за релацију КПЈ-Митрополија, тј. њено свештенство. Истина, никада није експлицитно доказано да

97. Као нап. 85, стр. 116.

се иза акта крије организација КПЈ, али је експлицитан однос Митрополије према КПЈ у негативном смислу необорив. Догађај се везује за 1931. годину. За вријеме литургије у селу Подгор у Црмници, док је обављан Велики ход, на пароха подгорског јереја Луку Вукмановића пуцао је извјесни Стијепчевић и ранио га.

Поводом овог догађаја Митрополија је поднијела извјештај 16. априла Синоду оптужујући за ово дјело комунисте, тј. да су комунисти Стијепчевића као нервно нестабилну особу подговорили да пуца на Вукмановића. За Вукмановића је наведено да је био један од најбољих ученика цетињске богословије. Парохије подгорска и сусједна брчeosка описане су као још од раније легла комуниста, јер је из Брчела био родом адвокат Јован Томашевић, бивши комунистички посланик, изабран на изборима за Уставотворну Скупштину још крајем 1920. године.⁹⁸ По извјештају, комунисти из ових парохија су и раније правили испаде и провокације приликом богослужења, и антицрквено пропагирани.⁹⁹

Од 1935. године КПЈ из године у годину биљежи истина не брзи, али константан напредак у бирачким масама. Она је изашла из фракцијских борби, организационо се консолидовала, а од доласка Јосипа Броза на чело 1937. године своје сједиште премјестила у саму земљу. Ту су доношене на терену много реалније и боље одлуке. У Црној Гори тада је већ стасала нова генерација млађих комуниста, који су стално радили на терену са масама, и имали сталан увид у ситуацију, за разлику од ранијег периода, када су црногорски комунисти више времена проводили у иностранству или већим центрима Југославије. Као прва значајнија акција комуниста рачуна се већ помињани белведерски догађај. На популаризацију комунистичке идеје утицао је и замор бирачких маса од ранијих странака. Заправо раније странке из парламентарног живота до 1929. године више и нијесу постојале. То су били страначки конгломерати, који су се сводили на власт и опозицију.

Архијерејско намјесништво беранско је у извјештају за 1936. годину навело да су комунистичка схватања „једнострана материјалистичка схватања и тежње да се сузбију духовне и моралне вриједности и пољуљају идеали, да се народним масама наметне безвјерје и поремети друштвени однос. „Комунистичка схватања по овом извјештају „налазе најпогодније земљиште код полуобразо-

98. Томашевић је за вријеме књаза Николе био хапшен као ученик јер је био противник његовог апсолутизма. Приликом уједињења 1918/19. године био је бјелаш. Као комунистички посланик био је на становишту државног јединства. Умро је 1924. године од туберкулозе.

99. АМЦП, фонд МА, ф. 1931. г.

ваног свијета који често пута не жели да мисли својом главом и који жели с минимумом напора да себи прибави максимум уживања. Таква схватања нашла су погодан терен у овом намесништву гдје постоји један добар проценат полуобразоване младежи и оних који желе да руше постојеће стање да би оправдали свој опстанак.“¹⁰⁰

Како је од средине 30-их година јачало присуство комунистичке идеологије у народним масама, тако је и СПЦ чинила све учесталије радње на њеном спречавању, било у организационом, било у пропагандном смислу. Почетком 1937. године Синод је донио одлуку о организовању Православног хришћанског покрета на нивоу цијеле државе. Оперативно спровођење ове одлуке на нивоу Епархије Црногорско-приморске услиједило је врло брзо. У фебруару је на Цетињу одржана оснивачка скупштина покрета за ову Епархију. Тада су издата и Привремена правила, која је образложио ректор Богословије протојереј Михаило Вујисић. Истина, у овим Правилима се експлицитно не помиње КПЈ. Оквир дјеловања је била борба против свих материјалистичких и атеистичких идеја. Ректор Вујисић је обраћајући се митрополиту Дожићу за дозволом за усвајање Правила навео и ово: „Атеизам се слободно шири на све стране. Атеистички пропагатори обилазе све градове и села, исмијавају религиозна осјећања, одвраћајући народ од Цркве одричу потребу богослужења и поста и јавно псују све светиње.“¹⁰¹ Без обзира што се експлицитно не помињу комунисти, више је него јасно да је главна оштрица борбе била усмјерена ка њиховим идејама.

Митрополит Јоаникије изабран је и устоличен у предвечерје рата. Он је несумњиво имао благонаклоност и уважавање патријарха Гаврила, а како ће се видјети у догађајима непосредно пред рат, слиједио је и патријархове погледе у контексту ширих политичких и државних догађаја. Осовина Рим-Берлин, тј. војно-политички савез Италије и Њемачке је ушавши у Други свјетски рат, и заративши прво са државама западно и средњеевропске демократије, предвођеним Француском и Британијом, настојао да за себе веже из стратешких и војних разлога што више савезника. Развијајући своје шире геополитичке планове, ова осовина нашла је идеалног партнера у азијској сили - Јапану, држави са монархо-милитаристичко-профашистичким уређењем. Тако се убрзано радило на стварању савеза Рим - Берлин - Токио, или касније названог Тројни пакт. Италија и Њемачка су Јапан узеле као идеалног партнера, јер је и он имао истовјетне планове као и оне, само за азијски простор. Све три

100. Исто, ф. 1937. г.

101. Исто.

силе биле су свјесне чињенице, да у велики глобални свјетски сукоб са САД и СССР на успјех могу рачунати само заједно.

Стога су Италија и Њемачка током друге половине 1940, и првих мјесеци 1941. године успјешно анимирале групу држава у југословенском окружењу за савез са њима, и то: Мађарску, Румунију и Бугарску. Још раније Њемачка је извршила аншлус (припојење) Аустрије себи. Италија је 1939. године окупирала Албанију. У рат са Грчком ушла је у октобру 1940. године. Тако се Краљевина Југославија већ почетком марта 1941. године нашла у готово потпуном окружењу држава Тројног пакта, изузимајући узани простор према Грчкој која је била у рату.

Хитлер је још 20-их година у својој књизи „Моја борба“, која је била практично програм нацистичке странке прокламовао освајање тзв. „животног простора“ на истоку, тј. у Русији. Покоровањем Централне и Западне Европе, као и изоловањем Британије током 1940. године, створили су се услови за остварење тог плана, тј. напада на СССР. Крајем ове године Хитлер је својим војсковођама дао смјернице за организовање тог похода. Стога је он хтио прије њега да рашчисти са ситуацијом на Балкану. Уласком набројених држава у Тројни пакт, готово да су се створили услови за то. Остала је само Југославија.

Кнез Павле као регент и југословенско државно руководство су дуго оклијевали, тактизирали и одуговлачили одговор Њемачкој и Италији да ли да уђу у Тројни пакт. Кнез Павле је непобитно био англофил, и присталица тековина западноевропских демократија, уосталом као и већина српског државног руководства. Но, са друге стране били су суочени са суморном ситуацијом. Француска и значајан дио Централне и Источне Европе су били покорени, а Британија изолована. Она није могла да пружи никакве стварне гаранције заштите и помоћи Југославији. Са друге стране већина хрватске политичке елите била је за што ближе односе са Њемачком. Послије дуготрајних тајних преговора, Југославија је приступила Тројном пакту 25. марта. Њено учешће у Тројном пакту било је практично само формално. Није имала никаквих војничких обавеза, и сводило се на гарантовање неутралности и омогућавање транзитног проласка жељезницом трупамa Тројног пакта.

Британија је опет водила врло активну политику одрвања Југославије од приступања Тројног пакта. Она је несумњиво имала својих присталица у високим политичким круговима и војсци. Српска Православна Црква и њен високи клер, на челу са патријархом Гаврилом били су јасно и недвосмислено антињемачки настројени. Покушаји кнеза Павла да обезбиједи њихову макар и прешутну подршку нијесу успјели. Патријарх је још у фебруару 1941. године

тражио мишљење својих епископа о могућности приступања Југославије Тројном пакту, и добио јасан и недвосмислен негативан одговор.¹⁰² Посљедњи покушај кнеза Павла да постигне компромис са патријархом само два дана уочи потписивања приступања пакту пропао је. Патријарх је тада кнезу одговорио поред осталог: „Под вођством својих попова Срби су се борили против Турака и основали своју државу. И данас, када смо готово у опасности, опет је црква која хоће и мора да предњачи.“¹⁰³

Када је војним пучем 27. марта оборена тзв. Влада Цветковић-Мачек, која је потписала улазак Краљевине Југославије у Тројни пакт, мало је рећи да је патријарх Гаврило био одушевљен. Огромне масе народа изашле су на улице Београда и демонстрирале подршку. Патријарх је више пута излазио на Балкон резиденције и држао говор. У шеснаест часова имао је емисију на Радио Београду, и поред осталог рекао: „Пред нашу нацију у ове дане судба је поново била поставила питање коме ће се приволети царству. Јутрос у зору на то питање дат је одговор. Приволели смо се царству Небеском, то јест царству Божје истине и правде, народне слоге и слободе.“¹⁰⁴

Неколико дана прије потписивања приступања Југославије Тројном пакту, митрополит Јоаникије добио је позив на ванредно засиједање Сабора, те се стога 27. марта задесио у Београду. Истог дана је упутио телеграм свештенству на Цетиње, да се овај догађај пренесе вјерницима и обиљежи што величанственије.¹⁰⁵ Но, изгледа да то није било потребно, јер су вијести о пучу доспјеле до Цетиња већ у раним јутарњим часовима. Масе народа окупиле су се испред манастира. Манастирска звона су звонила, а одслужено је свечано благодарење. Свештеник Никола Марковић је пред око 5000 људи одржао говор, држећи крст у једној а пушку у другој руци.¹⁰⁶ Резервисти су се наредних дана окупљали око манастира. Уз свечана благодарења одлазили су у своје јединице. Нарочито је било свечано код манастира Мораче и Косијерева, што се види по извјештајима настојатеља манастира јеромонаха Гаврила Дабића и игумана Рафаила Ђуровића.¹⁰⁷

103. Љубомир Дурковић Јакшић, *Учеиће патријарха Гаврила и Српске православне цркве у догађајима испред и за време 27. марта 1941. и њихово страдање у Шоку рајна*, Београд, 1980, 15-17; Мемоари патријарха српског Гаврила, Београд, 1990, 210-211.

104. *Мемоари патријарха српског Гаврила*, Београд, 1990, 170-171.

105. Бранко Петрановић-Никола Жутић, 27. март 1941, тематска збирка докумената, Београд, 1990, 395.

106. АМЦП, фонд МА, ф. 1941. г.

107. *Зетски гласник*, бр. 876, 28. март 1941, 2-3.

5. Осврћ̄ на рад Богословије на Цетињу између два свјетска раћа

По свршетку Свјетског рата (Првог Свјетског рата) митрополит црногорски Митрофан Бан покренуо је питање обнове рада Богословије на Цетињу, поднијевши министру вјера Тугомиру Алауповићу у јулу 1919. године нацрт буџета за 1919/20. годину, који је износио 76.000 динара. Буџет је у ствари био кредит. Митрополит је у захтјеву нагласио да је инвентар предратне Богословије уништен, и да се мора практично почети из почетка. Министар је захтјев прослиједио Министарству финансија Краљевине СХС.¹⁰⁸ Но, на одговор се чекало до 4. јануара 1920. године, и он је био негативан, јер се није располагало новцем за те потребе. Предложено је да се митрополитов захтјев унесе у буџет за 1920/21. годину који је био у фази израде.¹⁰⁹ Дјелујући експедитивно, митрополит је већ 10. фебруара поднио нацрт буџета. Више од тога значајно је да је он у овом акту Богословију на Цетињу назвао по Светом Петру Цетињском, да би јој он био заштитник код Бога.¹¹⁰

У цетињском листу „Народна ријеч“ митрополит Митрофан је дао објаву, у којој је ставио на знање заинтересованим за упис у Богословију да се пријаве код Цетињске Консисторије. Нијесу могли бити старији од осамнаест година, и морали су свршити четири разреда гимназије. Богословија је требала да има шест разреда, и могла је да отпочне са радом ако се пријави најмање двадесет ученика. Митрополит је ово урадио самоиницијативно, надајући се да ће му првобитни буџет понуђен у јулу 1919. године бити усвојен.¹¹¹

Процес унификације епархија Српске Цркве послје Првог свјетског рата, тј. обнове јединствене Српске Цркве био је пропраћен и радом на унификацији уређења богословија, које су у предратном периоду постојале у епархијама. Тај процес отпочет је на сједници Средишњег Архијерејског Сабора (чији је предсједник био митрополит Митрофан) и Анкетне комисије Министарства вјера, одржаној 16. јуна 1919. године.¹¹² Сједница Сабора настављена је у периоду 3/15. децембар. У тачкама за разматрање 13/15 обрађен је и Нацрт закона о Српским православним богословијама,

108. АМЦП, фонд МА, ф. 1941. г.

109. АЈ, фонд Министарство вера Краљевине СХС (69), ф. 33, док. 53.

110. Исто, док. 56.

111. АМЦП, ф. КЦ, ф. 67.

112. АМЦП, ф. КЦ, ф. 66.

при чему су духовне власти на себе узеле потпуну одговорност и компетенцију уређења ових питања.¹¹³

И на овом засиједању митрополит Митрофан покренуо је питање обнове рада Богословије на Цетињу, те је Влади са њега по том питању упућен апел. Због старости и болести митрополит Митрофан је цио јул 1920. године провео у болници у Новом Саду, а на Цетиње се вратио почетком августа.¹¹⁴ Иако је био на крају живота, стари митрополит није посустајао у намјери да обнови Богословију. Проблем је био у згради гдје би она била смјештена. Практично све зграде које су разматране у оптицај биле су руиниране, или је у њима током рата боравила аустроугарска војска или војна болница. Потом је разматрана идеја да се Богословија смјести у зграду бившег руског, а потом и британског посланства. Но, и те опције су отпале, па се разматрала да се у цетињски манастир смјести Богословија, а да митрополит свој стан смјести у бивши двор краља Николе.¹¹⁵

Како је већ увелико била у оптицају идеја да последије упокојења митрополита Митрофана, нови црногорски митрополит буде Гаврило Дожић, Митрофан је истом телеграфисао у Пећ са предлогом да ректор обновљене Богословије буде Живко Драговић, са чиме се Дожић сложио, јер је Драговић био ректор 1908/09. године.¹¹⁶ Како је већ поменуто, у августу 1920. године Консистоорија Цетињска је објавила стечај (конкурс) за упис кандидата у Богословију, два наставника и ректора. Рад Богословије требао је да отпочне 1. октобра. Стечај је поред три узастопна броја „Народне ријечи“ објављен и у „Гласнику“ Патријаршије.¹¹⁷ Иако се јавило 36 ученичких кандидата, ни те школске године Богословија није отпочела са радом. Први разлог је био неналажење адекватне зграде, а други упокојење митрополита Митрофана 30. септембра.

Чим је постао нови митрополит устоличењем на Цетињу 2. марта 1921. године, Гаврило Дожић се поред осталог позабавио даљим радом на обнови Богословије. Послије низа перипетија опет условљених неналажењем адекватне зграде за рад Богословије, и упућених представки по том питању, дошло се до тога да Биљарда буде у функцији зграде Богословије. Њу је требало ослободити од

113. Благота Гардашевић, *Организационо устројство и законодавство православне цркве између два свейска рата*, Споменица СПЦ 1920-1970, Београд, 1970, 41-42.

114. *Гласник*, бр. 3, Београд, 1920, 36.

115. *Гласник*, бр. 2, Београд, 1920, 32.

116. АЈ, фонд Министарство вера Краљевине СХС (69) ф. 33, док. 59.

117. АМЦП, ф. КЦ, ф. 68.

војске. Митрополит и командант Зетске дивизиске области ђенерал Михаиловић обишли су 25. марта зграду Биљарде. Стање у унутрашњости зграде било је поразно. Биле су потребне велике реноваторске интервенције да би се она могла довести у ред.¹¹⁸ Упоредно са налажењем зграде за потребе Богословије, митрополит Гаврило је иницирао и поступак избора ректора. Указом регента Александра Карађорђевића од 18. фебруара 1921. године, за ректора је постављен протојереј-ставрофор Станко Ивановић. Он је био рођени Цетињанин, али је службовао у Скопљу као окружни протојереј. На дужност је ступио 1. априла.¹¹⁹

Више представки митрополита Гаврила и ректора Ивановића за додјелјивање средстава за реновирање Биљарде нијесу имале резултата. На основу кредита из већ постојећег буџета за 1920/21. годину одобрена су скромна средства, те је рачун износио 10.468 динара, што је била мала сума, ако се узме у обзир да је ректор Ивановић раније тражио 300.000 динара. И та скромна сума исплаћена је тек у мају сљедеће године.¹²⁰ Мисија Америчког Црвеног крста на Цетињу је Богословији поклонила 45 гвоздених кревета, 200 ћебади, и одређену количину кухињског посуђа и опреме, као и животне намирнице (брашно, шећер, какао итд).

Тиме су се коначно стекли какви-такви услови за отварање и рад Богословије на Цетињу. Министарство вјера Краљевине СХС је актом од 23. августа 1921. године расписало конкурс за упис у богословије СПЦ. Под тачком „в“ за Богословију на Цетињу је предвиђено четрдесет ученика за упис о државном трошку, а других колико се буде пријавило. Цетињску Богословију уписало је 56 ученика. Предавања су почела 27. октобра. Наставни кадар и предмете који су се предавали чинили су: ректор Ивановић (историја српске књижевности, латински језик, народна историја), Мило Капицић (Свето писмо, психологија са логиком, црквенословенски језик), Никола Дориомедов (патрологија, грчки, латински, француски, општа историја), јеромонах Методије Милосављевић (црквено појање, библијска историја, народна историја). Капицић је био кандидат богословља Казанске академије, а уједно и секретар Богословије. Дориомедов је био кандидат богословља Кијевске академије, а уједно и помоћник васпитача и библиотекар Богословије. Милосављевић је био кандидат богословља Петроградске академије, а уједно и васпитач.¹²¹

118. АМЦП, ф. КЦ, ф. 68; *Гласник*, бр. 4, Београд, 1920, 64.

119. АМЦП, ф. КЦ, ф. 68.

120. *Гласник*, бр. 6, Београд, 1921, 81; АМЦП, ф. ЦБ, ф. 1.

121. АЈ, фонд Министарство вера Краљевине СХС (69), ф. 35, док. 56.

Школске 1922/23. године уписана су 72 ученика. У први разред је уписано 28, а у други 44. Четрдесет ученика је примало државну стипендију. Ове школске године за суплента Богословије постављен је Михаило Вујисић. Јеромонах Милосављевић је по свршетку првог тромјесечја напустио Богословију. Јован Милошевић је предавао појање.¹²² И поред низа тешкоћа због лошег стања зграде Биљарде, када је у питање дошао уопште и рад у тој школској години, најнужнијим оправкама рад је настављен у школској 1923/24. години. Тако је у први разред уписан 41, други 27, а у трећи 45 ученика. Државну стипендију примало је 75 ученика. У значајној мјери ове школске године омасовљен је професорски кадар Богословије. За сталног професора постављен је Радослав Вешовић, који је до тада био професор у гимназији у Подгорици. Предавао је: психологију са логиком, општу и националну историју, латински, француски, историју философије. За хонорарне наставнике постављени су: професор женске гимназије на Цетињу свештеник Јован Липовац (катихетика и омилитика), суплент мушке гимназије на Цетињу Всеволд Гусаревић (латински, француски, општа историја, космографија са пасхалијом), писар Цетињске Консistorије Драгутин Стамболић (црквено појање са музиком), и окружни лекар др Нешко Радовић (антропологија, хигијена, домаће љекарство). Почетком другог тромјесечја ове школске године уписан је и четврти разред. Министарство вјера уважило је захтјев по овом питању, јер је тринаест ученика Богословије са одличним успјехом исполагало испите из трећег разреда.¹²³

Послије низа перипетија, и поред одобреног кредита, током школске 1923/24. године није ништа урађено на реновирању Биљарде. Још током ове школске године, управа Богословије је надлежном министарству ставила до знања, да због тога у наредној школској години неће због недостатка простора моћи бити уписан први разред. Тако је школске 1924/25. године било уписано укупно 115 ученика, тј. у други разред 36, трећи 25, четврти 37, и пети 17. Ове школске године дошло је до за ову врсту школе неуобичајене појаве-штрајка ученика. Четврти разред је једно вријеме бојкотовао наставу, наводно због увреде једног професора, који им је рекао да је то најгори разред. Због тога је 21 ученику овог разреда смањена оцјена из владања на три. Од 28. марта до 5. априла 1925. године, ученици су под вођством професора: Вујисића, Вешовића и Дориомедова извели екскурзију правцем: Цетиње-Ријека Црно-

122. АМЦП, ф. ЦБ, ф. 3; *Гласник*, бр. 21, Београд, 1921, 341.

123. АМЦП, ф. ЦБ, ф. 4.

јевића-Вирпазар-Бар-Улцињ-Бар-Будва-Котор-Херцег Нови-Котор-Цетиње. Завршетком ове школске године престало је ангажовање у Богословији хонорарним наставницима Јовану Липовцу и Драгутину Стамболићу.¹²⁴

Бројност ученика Богословије на Цетињу се из године у годину повећавала. Школске 1925/26. године уписано је 168 ученика, и то: први разред 85, трећи разред 38, четврти 21, пети 24. Први разред уписан је уз увјеравање да ће те године бити ријешено реновирање Биљарде. Због повећања броја ученика, за хонорарне наставнике ангажовани су: Мило Кнежевић (општа историја), Радослав Меденица (народна историја, српски језик), и Милан Јоветић (црквено појање са правилом). Како су отпочели радови на реновирању, настава је за неке разреде отпочела са великим закашњењем, тј. за први и пети разред 23. новембра 1925. године, а за трећи и четврти тек почетком другог полугодишта 11. јануара. Иако су радови на реновирању Биљарде отпочели, они су текли споро и грађевински неквалитетно, што је обесхрабрило ректора Ивановића, који током година није код професора успио да изгради ауторитет ректора. Отпочела су и разилажења са митрополитом Гаврилом. Ректор Ивановић је на свој захтјев разријешен положаја ректора и професора Богословије 21. јануара 1926. године, а за вршиоца дужности постављен је Михаило Вујисић.

Ове школске године дошло је до озбиљног инцидента-штрајка. О чему се радило? Професор Николај Дориомедов је у недјељу 21. марта, у току пријеподнева, када су ученици од 8-11 часова били обавезни бити на служби, употребио шест ученика за пренос својих ствари из старог у нови стан. То није прошло незапажено код цетињског грађанства, а ствар је коментарима подгријао и лист „Народна ријеч“.¹²⁵ Понешени коментарима цетињског грађанства, ученици Богословије су ускоро почели бојкот Дориомедових часова. Нијесу помогла ни убјеђивања митрополита, великог жупана Зетске области и наставника Богословије, да ученици одустану од штрајка. Ствар је дошла и до министра вјера, који је 1. априла наредио да се школа распусти на десет дана, а потом објави нови упис ученика. Епилог овог штрајка било је искључење из школе у трајном смислу 63 ученика од стране министра вјера, које је потом анулирано, те су само два ученика искључена трајно. Ова школска година је завршена 15. јуна 1926. године.¹²⁶

124. Исто, ф. 5.

125. Исто, ф. 6.

126. *Народна ријеч*, бр. 16, 3. април 1926, 2; *Народна ријеч*, бр. 17, 10. април 1926, 2.

Школске 1926/27. уписано је 166 ученика, и то: први разред 64, други 59, четврти 31, пети 12. У току школске године школовање је напустило шест ученика. Велики је био проценат ученика који су примали државну стипендију, њих 117.¹²⁷ Указом краља Александра Карађорђевића за ректора Богословије изабран је протојереј-ставрофор Василије Ристић, који је до тада био редовни члан Црквеног суда у Мостару.¹²⁸ Професор Николај Дориомедов премјештен је на нову дужност у Богословију у Сремским Карловцима, а хонорарни наставник Јован Јефтић као војни свештеник добио је прекоманду. Нови професори били су: Владимир Тимофејев, Радослав Доброта, Ристо Драгићевић и војни свештеник Љубисав Никетић, који је предавао црквено појање са правилом.

Школске 1927/28. године уписан је 171 ученик, и то: први разред 39, други 52, трећи 52, пети 28. Ученика са државном стипендијом било је 156. На основу одлуке Министарства просвјете, суплент Радослав Доброта премјештен је у гимназију у Шибенику. Нови наставници Богословије постали су: Никола Милошевић (који је у току школске године преминуо од срчаног удара), Урош Јуришић (који је раније био наставник црквеног појања 1909/12. године) и Иван Гарднер. На почетку школске године матуранти су у периоду 14/24. септембар 1927. године, извршили екскурзију на релацији: Цетиње-Котор-Херцег Нови-Мостар-Сарајево-Требиње-Дубровник-Цавтат-Херцег Нови-Котор-Будва-Цетиње.¹²⁹

Школске 1928/29. године уписано је 163 ученика, и то: у први разред 28, други 38, трећи 51, четврти 46. Како је избила епидемија шарлаха школовање је напустило једанаест ученика. Предмет пољопривреда почео је ове школске године да предаје Станко Тиодоровић.¹³⁰ Сљедеће школске године дошло је до крупних промјена у административном уређењу државе. Краљевина СХС преименована је у Краљевину Југославију, а умјесто области уведене су бановине. Тако је од ове школске 1929/30. године надзор над вјерским институцијама са Министарства вјера које је укинута, пренешен на Министарство правде, тј. његово Вјерско одјељење. Убрзо се увидјело да оваква административна ингеренција није адекватна, нарочито не у погледу вјерских школа, па су од почетка јуна 1930. године, православне богословије СПЦ стављене под јурисдикцију Министарства просвјете. Уписано је у Богословију на Цетињу 167 ученика, и то: први разред 25, други 21, трећи 36, четврти

127. АМЦ, ф. ЦБ, ф. 7.

128. Исто, ф. 8.

129. АМЦП, ф. ЦБ, ф. 8.

130. Исто, ф. 9.

44, пети 41. Мило Капицић премјештен је у цетињску гимназију, а Владимир Тиомотејев и Радослав Вешовић у Богословију у Сарајеву. Мјесто њих ангажовани су Лука Крстић (дошао из Богословије у Сарајеву) и Владимир Халајев (дошао из Богословије у Сремским Карловцима).¹³¹

Школске 1930/31. године на основу акта министра просвјете Максимовића, а на предлог Светог Архијерејског Синода број разреда у богословијама СПЦ са пет повећан је на шест разреда. Један број предмета је спојен, један је уведен, а некима стручнима повећан фонд часова. План и програм имали су се реализовати од првог разреда. По овом плану и програму богословије СПЦ су радиле до почетка Другог свјетског рата. Крајем ове школске године за професоре Богословије постављени су Владимир Страдници и Иван Јакубов. У периоду 12/14. септембар 1930. године, матуранти су извели екскурзију на релацији: Цетиње-Котор-Херцег Нови-Дубровник и обратно.¹³²

Пред почетак школске 1931/32. године супленти Иван Гарднер и Милен Стојадиновић по потреби службе премјештени су на нове дужности. На њихова мјеста дошли су Ђорђе Додиг и Божидар Булатовић. Ове школске године изведена је до тада најобимнија матурска екскурзија у периоду 19/27. септембар 1930. године. Ишло се релацијом: Цетиње-Котор-Херцег Нови-Дубровник-Сплит-Загреб-Љубљана-Славонски Брод-Сарајево-Цетиње.¹³³ Посљедњи ректор Богословије на Цетињу у међуратном периоду био је Михаило Вујисић. Постављен је одлуком Синода 8. октобра 1932. године, убрзо по почетку школске 1932/33. године. Дотадашњи ректор Василије Ристић премјештен је за ректора Богословије у Сарајеву. Суплент Ђорђе Додиг премјештен је такође у Богословију у Сарајеву. Из Богословије у Сремским Карловцима вратио се Николај Дориомедов. Нови супленти цетињске Богословије постали су њени бивши ученици Бајо Пекић и Бранко Мустур.¹³⁴

Школске 1933/34. године није било уписа у први разред, јер смјештајни капацитет Биљарде и тзв. Старе Богословије није могао да прими довољан број ученика. Тако је од другог до шестог разреда уписано 118 ученика. Суплент Лука Крстић премјештен је у Богословију у Сремским Карловцима. Из цетињске гимназије у Богословију је прешао професор Пантелејмон Бугај. Дошла су и

131. Исто, ф. 10.

132. Исто, ф. 11.

133. Српска православна Богословија на Цетињу, *Извјештај за школску 1930-/31. годину*, Цетиње, 1931.

134. Исто, *Извјештај за школску 1931/32. годину*, Цетиње, 1932.

два нова суплента, такође бивши ђаци цетињске Богословије Андрија Копривица и Јован Јоветић.¹³⁵

Школске 1934/35. године у први разред је уписан 21 ученик, а у осталих пет 121. Пред почетак школске године Андрија Копривица премјештен је у Богословију у Сарајеву. Постављање бивших ученика цетињске Богословије за супленте постала је већ пракса, јер је на његово мјесто дошао Трипко Ђукановић.¹³⁶ Та пракса настављена је још интензивније школске 1935/36. године, када су за нове супленте постављени: Лука Вукмановић, Никола Лекић, Јован Барјактаровић, Јован Ражнатовић и Симо Николић. Из Богословије су премјештени на нове дужности: Божидар Булатовић (у цетињску гимназију), Владимир Страднички (у Богословију у Сарајеву), и Иван Јакубов (у Богословију у Призрену). Уписано је 120 ученика, од којих у први разред 26.¹³⁷

Школске 1936/37. године у свих пет разреда Богословије уписано је 119 ученика, од којих у први 29. За хонорарне наставнике примљени су др Милован Томашевић (хигијена), и Крсто Грујичић (гимнастика).¹³⁸ Сљедеће школске 1937/38. године уписано је 122 ученика, од којих у први разред 26. Суплент Симо Николић премјештен је у Богословију у Сарајеву, а Јован Барјактаровић у Богословију у Битољу. Лука Вукмановић разријешен је дужности. Нови супленти постали су Спасоје Павићевић и Спасоје Беговић, а хонорарно ангажовани наставници: Саво Вукмановић, др Владимир Вуксановић и Станко Оцокољић.¹³⁹

По свршетку школске 1937/38. године, 13. јула 1938. године Богословију и Цетиње посјетио је нови српски патријарх, а бивши митрополит црногорско приморски Гаврило Дожић. Школске 1938/39. године уписан је 121 ученик, и то: први разред 35, други 23, трећи 25, четврти 23, пети 15. Јереј Станко Оцокољић премјештен је на рад у Синод, а Трипко Ђукановић у Богословију у Призрену. Из Богословије у Битољу на Цетиње су премјештени Влајко Влаховић и јеромонах Инокентије Анисимов, док је из призренске премјештен Горазд Деклева. По окончању ове школске године матуранти су по први пут извели међународну екскурзију. У периоду 19. јун-11. јул 1939. године ишли су релацијом: Цетиње-Подгорица-Дечани-Пећ-Скопље-Солун. Посјетили су и низ манастира на Светој Гори.¹⁴⁰

135. Исто, *Извјештај за школску 1932/33. годину*, Цетиње, 1933.

136. Исто, *Извјештај за школску 1933/34. годину*, Цетиње, 1934.

137. Исто, *Извјештај за школску 1934/35. годину*, Цетиње, 1935.

138. Исто, *Извјештај за школску 1935/36. годину*, Цетиње, 1936.

139. Исто, *Извјештај за школску 1936/37. годину*, Цетиње, 1937.

140. Исто, *Извјештај за школску 1937/38. годину*, Цетиње, 1938.

Школске 1939/40. године због ограничености смјештајних капацитета није уписан први разред, а у осталим је уписано 123 ученика. Јеромонах Горазд Деклева и Бајо Пекић премјештени су у Богословију у Сарајеву. Из ове Богословије на Цетиње је премјештен Недељко Јокановић, док је из битолске дошао јеромонах Варнава Бућан.¹⁴¹ На почетку посљедње школске међуратне године 1940/41, Богословију и Цетиње посјетио је патријарх Гаврило Дожић 23. септембра. У Богословију у Сарајеву премјештен је Недељко Јокановић, а из ње је на Цетиње дошао јеромонах Доментијан Павловић. Из Богословије у Призрену на Цетиње је премјештен јеромонах Амвросије Веселиновић. Јеромонах Варнава Бућан је разријешен дужности, пошто је постављен за управитеља манастира Прасквице.¹⁴² Како је већ у овој школској години увелико буктио рат у централној и западној Европи, Синод је предосјећајући да ће убрзо на ред доћи и Југославија, донио закључак на свом ванредном засиједању од 7. новембра 1940. године, да надлежни архијереји управама богословија дају упутство, да се са презентацијом градива убрза, како би се свршило до Васкрса 1941. године, и стекли услови да се рад богословија заврши и прије званичног завршетка школске године.¹⁴³

Преломни догађаји у периоду 25/27. март 1941. године, навели су Синод да телеграфски 1. априла ректору Вујисићу изда наређење, да се годишње оцјене сведу одмах, а ученици распусте кућама. Увјерења о успјеху није требало издавати, а наставници су требали остати у мјесту службовања. Ова одлука важила је до даљњег. Истог дана ректор Вујисић наредио је професорима да сведу оцјене, а ученици су распуштени кућама већ сљедећег дана. Матурантима шестог разреда је признат испит зрелости без полагања матурског испита.¹⁴⁴ Како је 6. априла Краљевина Југославија нападнута од сила Осовине, почео је рат, а убрзо од 17. априла и њене капитулација и окупација. Овиме је прекинут редовни наставни рад Богословије на Цетињу.

6. *Стајинишћика*

Године 1921, на челу *Епархије Цетињске* као епархијски архијереј био је митрополит Гаврило Дожић. Он је уједно био и предсједник Консistorије Цетињске. Редовни чланови Консistorије били су: протојереј Иван Калуђеровић, и јереји Илија Јовићевић и

141. Исто, *Извјештај за школску 1938/39. годину*, Цетиње, 1939.

142. Исто, *Извјештај за школску 1939/40. годину*, Цетиње, 1940.

143. *Гласник*, бр. 5, бр. 7, Београд, 1940; АМЦП, ф. ЦБ, ф. 22.

144. АМЦП, ф. ЦБ, ф. 21; *Гласник*, бр. 9, Београд, 1941, 9.

Ристо М. Поповић. Секретар Консисторије био је ђакон Никола Марковић, а рачуновођа-канцелист игуман Леонтије Митровић, док су мјеста писара била упражњена.

На челу *Пройоїрезвиїтеријата цетињскої* као окружни протопрезвитер био је протојереј Крсто Матановић. Овај Протопрезвитеријат имао је сљедеће парохије са паросима: прву цетињску-протојереј Крсто Матановић, другу цетињску-јереј Илија Ђурашковић, бајичку-јереј Симо Мартиновић, ераковићку-јереј Петар Божовић, конацијску-Симо Мартиновић (привремени), ранђевску-Петар Божовић (привремени), дугодољску-јереј Ђуро Пејовић, цеклинску-јереј Јован Јоветић, бјеличку-јереј Јован Јоветић (привремени), чевску-јереј Крсто Вукотић, трешњевачку-јереј Платон Ивелић, трњинску-јереј Платон Ивелић (привремени), убалску-јереј Лука Николић, трњинску-јереј Платон Ивелић (привремени), стубичку-јереј Бошко Никчевић, доњо-пјешивачку-јереј Јован Николић, загредску-јереј Крсто Бурић, команско-загарачку-протојереј Петар П. Вуковић, ријечко-дујевску-јереј Михаил Јовићевић, цеклинско-добрску-јереј Станко Вукмировић, косијерско-боковску-јереј Павле Рајковић, горњо-љуботињску-јереј Никола Дапчевић, доњо-љуботињску-јереј Мило Вукчевић, грађанску јереј Машан Поповић, метеришко-рвашку-јереј Стеван Кнежевић, друшићко-додошку-јереј Томо Дајковић,¹⁴⁵ орашко-штитарску-јереј Лабуд Рогановић, градачку-јереј Лабуд Рогановић (привремени), врањинску-јереј Мићо Улићевић, дражевинску-јереј Јован З. Вукчевић, градачку-јереј Јован З. Вукчевић (привремени).

На челу *Пройоїрезвиїтеријата њогдорицкої* као окружни протопрезвитер био је протојереј Душан Петровић. Овај Протопрезвитеријат имао је сљедеће парохије и парохе: прву подгоричку-протојереј Душан Петровић, другу подгоричку-јереј Јован Лековић, српску-јереј Андрија Драговић, голубовачку-јереј Андрија Драговић (привремени), врањско-матагушку-јереј Андрија Драговић (привремени), вуковачко-жабљачку-јереј Ристо Поповић, бериславачко-бјелопольску-јереј Макарије Ђуришић, даниловградску-јереј Јован Велашевић, љешкопольску-јереј Јован Радуловић, косоволушку-јереј Петар М. Вуковић, подгорску-јереј Јован Поповић, брчeosку-јереј Никола Јовановић, сотонићко-буковичку-јереј Саво Вукосављевић, глуходољску-јереј Илија Јовановић, дупиоску-јереј Лука Вукосављевић, трновску-јереј Петар Перовић, лимљанску-јереј Ђуро Клисић, бољевићко-годињску-јереј Ђуро Клисић (привремени), крњичку-јереј Петар Пекић, сеочку-јереј Петар Пекић (привремени).

145. Томо Дајковић, будући митрополит црногорско-приморски Данило Дајковић.

На челу *Пройойрезвийѣријата граховској* као окружни протопрезвитер био је јереј Крсто Кешелјевић. Овај протопрезвитеријат имао је сљедеће парохије и парохе: граховску-јереј Крсто Кешелјевић, петровићку-јереј Спасоје Копривица, никшићко-рудинску-јереј Лука Крњевић, риђанску-јереј Саво Мрваљевић, вилушску-јеромонах Глигорије Радуловић, кленачку-јеромонах Глигорије Радуловић (привремени).

Епархија Цетињска имала је сљедеће манастире: цетињски-настојатељ игуман Леонтије Митровић, Косијерево-настојатељ јеромонах Пахомије Ивановић, Брчели (без братства и настојатеља), Врањину-привремени замјеник настојатеља јереј Мићо Улићевић, Дајбабе (Ћелија) -настојатељ јеромонах Симеун Поповић.

Као посебна *Епархија* у назначеној години дјеловала је *Пећка*. Њен званичник је био са звањем митрополита, а администратор је био архимандрит Данило. Дјелови ове Епархије по новом Уставу СПЦ од 1931. године ући ће у састав Митрополије Црногорско-приморске. Стога ће бити наведене само парохије и пароси са наведених крајева. Мјесто предсједника Епархијске Консистоорије било је упражњено. Њени редовни чланови били су: протојереј Крсто Љешевић, протојереј Крсто Поповић, и јереј Стеван Дрецун. Секретар је био јереј Никола Драговић, док су мјеста рачуновође и писара била упражњена.

На челу *Пройойрезвийѣријата беранској* као окружни протопрезвитер био је јереј Александар Бојовић. Овај Протопрезвитеријат имао је сљедеће парохије и парохе: беранску-јереј Александар Бојовић, бучко-виницку-протојереј Јосиф Бојовић, лужанско-долачку-јереј Радоје Кастратовић, главачку-јереј Радивоје Божовић, будимско-патрничку-јереј Велимир Протић, будимско-запећку-јереј Јован Поповић, плавску-јереј Раде Поповић, горњо-ржаничку-јереј Радисав Поповић, доњо-ржаничку-упражњена, лубничку-упражњена, рожајску-упражњена, гусињску-јереј Ђорђевије Шекуларац.

Мјесто окружног протопрезвитера *Пройойрезвийѣријата бјелопољској* било је упражњено. Овај Протопрезвитеријат имао је сљедеће парохије и парохе: прву бјелопољску-јереј Милош Поповић, другу бјелопољску-упражњена, брзавску-јереј Јован Поповић, баричку-јереј Перо Радовић, пећарску-јереј Антоније Поповић, вранешко-снежарску-јереј Станко Булатовић, прошћенску-упражњена, и подвршку-упражњена. Са територија које су наведене у оквиру Пећке Епархије, постојали су манастири: Ђурђеви Ступови-старјешина протојереј Јосиф Бојовић, Довоља-старјешина јеромонах Сава Ћосовић, Свети Архангел-старјешина јеромонах Сава Ћосовић.

Сједиште *Епархије Захумско-рашке* било је у Никшићу. Мјесто епархијског архијереја било је упражњено, а администрирао је епископ Кирил Митровић. Мјесто председника Епархијске Консисто-рије било је такође упражњено. Редовни чланови Консисто-рије били су: протојереј Милан Михаиловић, и јереји Мирчета Головић и Јово Жугић. Мјеста почасних чланова Консисто-рије, као и секретара и писара била су такође упражњена. Епархија је имала једанаест манастира. Настојатељ манастира Горњи Острог био је јеромонах Теофил Поповић, а сабрат монах Неофит Војиновић. Мјесто насто-јатеља манастира Доњи Острог било је упражњено, а братство је чинио једино јеромонах Борис Каженегра. Остали манастири није-су имали братства сем настојатеља, и то: Подмалинско-јеромонах Михаило Жугић, Бијела-јеромонах Јефтимије Гломазић, Жупа-ар-химандрит Максим Павићевић, Морача-архимандрит Мирон Меде-ница, Добриловина-игуман Никифор Симоновић, Ђелија Пипер-ска-игуман Исаија Љумовић, Дуга-јеромонах Никанор Грујић. Ма-настир Ждребаоник био је без настојатеља и братства.

Мјесто окружног протопрезвитера *Пройоїпрезвїиѣријѣиѣ ник-шићкої* било је упражњено. Овај Протопрезвителијат имао је сљедеће парохије и парохе: прву никшићку-јереј Крсто Војиновић, другу никшићку-упражњена, трећу никшићку-упражњена, озрини-ћку-упражњена, луковску-јереј Крсто Вукотић, гоњеполску-јереј Ново Станишић, ливеровићку-упражњена, жупску-упражњена, бре-зовичку-јереј Никола Мартиновић, голијску-јереј Крсто Перовић, тушинску-јереј Митар Церовић, ускочку-јереј Марко Требјеша-нин, жабљачку-јереј Богдан Церовић, бијелску-упражњена, пошће-нску-јереј Глигорије Мемедовић, боанску-упражњена, шаранску-упра-жњена, рудиничку-јереј Симеун Пејовић, пишчанску-јереј Мирко Јокановић, црквичку-протојереј Јово Радовић, горанску-упражњена, стабанску-протојереј Јован Сочица.

Мјесто окружног протопрезвитера *Пройоїпрезвїиѣријѣиѣ сїу-шкої* било је упражњено. Овај Протопрезвителијат имао је сље-деће парохије са паросима: пожарску-упражњена послѣ смрти про-тојереја Јована Дамјановића, шобајићку-јереј Стеван Вујадиновић, јовановићку-упражњена, слатинску-упражњена послѣ смрти про-тојереја Срдана Поповића, глизичко-јеленачку-јереј Божо Иковић, мартинићку-јереј Лука Радовић, гостиљску-упражњена, причельску-упражњена, стијенску-упражњена, ђурковићку-упражњена, петро-вићку-јереј Ђорђије Поповић, дољанску-упражњена, косорску-про-тојереј Павле Петровић, убалску-јереј Зарија Чејовић, ораовску-је-реј Божо Вујошевић, братоношку-упражњена, брскутску-јереј Ми-тар Поповић.

Мјесто окружног протопрезвитера *Пройоїрезвиїтеријайѿа колашинскої* било је упражњено. Овај Протопрезвитеријат имао је сљедеће парохије и парохе: колашинску-јереј Јагош Симоновић, липовску-јереј Раде Вујисић, речинску-упражњена, пољску-јереј Алекса Поповић, прекобрдску-јереј Јагош Симоновић, барско-раванску-јереј Машан Симоновић, јасеновску-протојереј Никола Симоновић, горњоморачку-упражњена, мртводубочку-јереј Лазар Булатовић, међурјечку-упражњена, вељедубочку-упражњена, андријевичку-упражњена, краљску-упражњена, барско-матешевску-упражњена, полимску-јереј Светозар Шошкић, величку-упражњена, шекуларску-јереј Андрија Поповић, трепачку-јереј Алекса Поповић, коњушку-јереј Рафаило Лепосавић, верушку-јереј Мојсије Поповић, љворечку-јереј Арсеније Поповић. Умировљени (пензионисани) свештеници Захумско-рашке Епархије су били: протојереј Перо Ивановић-Кучи, протојереј Вуко Вуксановић-Кучи, протојереј Томо Поповић-Пива, протојереј Никола Симоновић-Брскут.

Епархијски архијереј *Бококоїторске Еїархије* био је епископ Кирил Митровић. Он је уједно био и предсједник Епархијске Консистоорије. Редовни члан Консистоорије био је протојереј Душан Васиљевић, док је друго мјесто било упражњено. Помоћни извјеститељ био је протосинђел Макарије. Почасни члан био је протосинђел Александар Микулић, док је мјесто другог члана било упражњено. Мјесто секретара-канцелисте било је такође упражњено.

Протопрезвитер *Пройоїрезвиїтеријайѿа коїторскої* био је протојереј Јован Бућин. Овај Протопрезвитеријат имао је сљедеће парохије и парохе: которску-протојереј Јован Бућин, сутварску-јереј Душан Давидовић, шишићку-јереј Марко Кнежевић, главатичићку-јереј Филип Микијел, врановићку-јереј Јован Бан, ђурашевићку-јереј Јован Бан, радовићку-јереј Марко Костић, радановићку-јереј Димитрије Крманац, клинску-јереј Никола Брњић, ластванску-упражњена, загорску-упражњена, независна капеланија пријерадска-упражњена, независна капеланија забрдска-упражњена.

Протопрезвитер *Пройоїрезвиїтеријайѿа рисанскої* био је протојереј Никола Миџор. Овај Протопрезвитеријат имао је сљедеће парохије и парохе: рисанску-протојереј Никола Миџор, морињску-јереј Неђељко Цвјетковић, убалску-јереј Стеван Самарџић, леденичку-упражњена, независна капеланија урининска-јереј Јосиф Катурић, независна капеланија степенска-упражњена.

Протопрезвитер *Пройоїрезвиїтеријайѿа херцеїновскої* био је протојереј Петар Рафаиловић. Овај Протопрезвитеријат имао је сљедеће парохије и парохе: топаљску-протојереј Петар Рафаиловић, мојдешку-јереј Петар Поповић, мокринску-јереј Обрен Лазаревић, каменску-јереј Марко Станишић, подску-јереј Милан Него-

вић, савинску-игуман Теофил Даниловић, сасовићку-јереји Михаил и Јован Аврамовићи, кутску-јереј Сава Накићеновић, баошићку-јереј Спиридон Мустур, бијелску-јереј Мило Јовановић, јошњићку-јереј Илија Балић, крушевичку-јереј Марко Бронзић.

Протопрезвитер *Пройоїрезвиїеријата будванскої* био је протојереј Рађеновић. Овај Протопрезвитеријат имао је следеће парохije и парохе: будванску-упражњена, тодоровићку-протојереј Рађеновић, подострошку-јереј Лазар Радоњић, поборску-јереј Марко Зец, дуљевску-јеромонах Петроније Угриновић, браићку-упражњена, прасквичку-јереј Данило Угриновић, режевићку-јеромонах Леонтије Митровић, петровачку-упражњена, градишку-јеромонах Амвросије Рађеновић, мишићку-упражњена, ђурманску-јереј Илија Поповић, независна капеланија бечићка-упражњена, дубровачку-јереј Божидар Митровић. Непарохијални свештеници били су професор вјеронауке у Котору јереј Александар Микулић, и професор вјеронауке у Дубровнику јереј Сава Барбић.

Епархија Бококоторска имала је шест манастира. Настојатељ манастира Савина био је игуман Теофил, а братију су чинили протосинђел Макарије и јеромонах Јеротеј. Настојатељ манастира Бањске био је игуман Дионисије, а братију су чинили јеромонаси Јосиф и Инокентије. Настојатељ манастира Прасквице био је игуман Данило, а сабрат је био јеромонах Герасим. Остали манастири имали су само настојатеље: Режевићи-јеромонах Сава, Дуљево-јеромонах Петроније Угриновић, и Градиште-јеромонах Амвросије Рађеновић.¹⁴⁶

Године 1924. епархијски архијереј *Црнојорско-їриморске Еїпархије* био је др Гаврило Дожић. Он је био и предсједник Епархијске Консисторије. Чланови Консисторије били су: протојереј Иван Калуђеровић, протојереј Илија Јовићевић и јереј Никола Марковић. Секретар Консисторије био је јереј Петар Хајдуковић, а званичници Мило Кусовац и Павле Милић. Епархија је имала пет манастира. Цетињски манастир имао је једног монаха јерођаконa Дамјана Томића. Настојатељ манастира Брчели био је јеромонах Пахомије Ивановић. Братство манастира чинила је монахиња Ана Вукчевић. Настојатељ манастира Дајбабе био је архимандрит Симеон Поповић. Настојатељ манастира Косијерево био је игуман Петроније Угриновић. Братство манастира чинили су: јеромонах Саватије Вујовић, јеромонах Платон Ивезић, јеромонах Григорије Радунковић и јеромонах Роман Вукмановић. Настојатељ манастира Врањина био је протојереј Мићо Улићевић.

146. Државни календар Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца за годину 1921, Београд, 1921, 46-50.

Окружни протопрезвитер *Пройоїрезвїїтеріјайїа цейїњскої* био је протојереј Крсто Матановић. Намјесник *Намјесниїїѡва цейїњскої* био је јереј Симо Мартиновић. Ово Намјесништво имало је сљедеће парохије и парохе: прву цетињску-протојереј Крсто Матановић, другу цетињску-јереј Илија Ђурашковић, бајичко-доњокрајску-јереј Симо Мартиновић, конацијску-јереј Петар Капицић, дугодољску-јереј Ђуро Пејовић, ераковићку-јереј Петар Божовић, бјеличку-јереј Јован Јоветић, ћеклићку-упражњена, косијерско-боковску-јереј Павле Рајковић.

Намјесник *Намјесниїїѡва чевскої* био је јереј Крсто Вукотић. Ово Намјесништво имало је сљедеће парохије и парохе: чевску-јереј Крсто Вукотић, убалску-јереј Лука Николић, трњинску-упражњена, команску-јереј Радован Радуловић, загредску-јереј Крсто Бурић, загарачку-јереј Јован Велимировић, бандићку-протојереј Петар Вуковић.

Намјесник *Намјесниїїѡва ријечкої* био је протојереј Михаило Јовићевић. Ово Намјесништво имало је сљедеће парохије и парохе: ријечко-дујевску-протојереј Михаило Јовићевић, цеклинско-добрску-јереј Станко Вукмировић, горњо-љуботињску-јереј Никола Дапчевић, доњо-љуботињску-јереј Мило Вукчевић, грађанску-јереј Стеван Кнежевић, врањинску-протојереј Мићо Улићевић, метеришко-рвашку-упражњена, друшићко-додошку-јереј Томо Дајковић, орашко-штитарску-јереј Лабуд Рогановић, градачку-јереј Радоје Ђуришић, и дражевинску-јереј Јован З. Вукчевић.

Протопрезвитер *Пройоїрезвїїтеріјайїа њодїоричкої* био је протојереј Душан Петровић. Окружни намјесник *Намјесниїїѡва њодїоричкої* био је протојереј Јован Лековић. Ово Намјесништво имало је сљедеће парохије и парохе: прву подгоричку: протојереј Душан Петровић, другу подгоричку-протојереј Јован Лековић, српску-јереј Душан Радовић, голубовачку-јереј Андрија Драговић, бериславачко-бјелопољску-јереј Лука Радичевић, вуковачко-жабљачку-протојереј Ристо Поповић, љешкопољску-упражњена, врањско-матагушку-упражњена, орјолучко-фрутачку-јереј Стеван Јовановић, даниловградску-јереј Саво Ђуровић, косоволушку-јереј Петар М. Вуковић.

Окружни намјесник *Намјесниїїѡва барскої* био је јереј Илија Поповић. Ово Намјесништво имало је сљедеће парохије и парохе: прву барску-јереј Илија Поповић, другу барску-упражњена, прву улцињску-јереј Душан Вулићевић, другу улцињску-протојереј Ђуро Вучковић, сеочку-упражњена, и крњичку-јереј Петар Пекић.

Окружни намјесник *Намјесниїїѡва црмничкої* био је такође јереј Илија Поповић. Ово Намјесништво имало је сљедеће парохије и парохе: подгорску-јереј Јован Поповић, брчеоску-јереј Илија

Јовановић, сотонићко-буковичку-јереј Саво Вукосавовић, глуходољску-јереј Лука Вукосавовић, дупиоско-трновску-јереј Петар Перовић, бољевићко-годињску-јереј Марко Пламенац, лимљанску-јереј Ђуро Клисић.

Протопрезвитер *Пројоїрезвиїеријаїа барскої* био је протојереј Крсто Кешљељевић. Вршилац дужности намјесника Намјесништва велимског био је игуман манастира Косијерева Петроније Угриновић. Ово Намјесништво имало је сљедеће парохије и парохе: граховску-протојереј Крсто Кешљељевић, вилушку-упражњена, кленачку-упражњена, петровићку-упражњена, опутно-рудинску-упражњена, рековачку-упражњена.

Намјесник *Намјеснишїва никшићкої* био је јереј Саво Мрваљевић. Ово Намјесништво имало је сљедеће парохије и парохе: риђанску-јереј Саво Мрваљевић, кочанску-јереј Лука Јовићевић, трепачку-упражњена, никшићко-рудинску-јереј Лука Крњевић, стубичку-јереј Бошко Никчевић, богетићку-упражњена, доњопјешивачку-јереј Јагош Николић.

Свештеници ван парохијске службе су били: ректор Богословије на Цетињу протојереј Станко Ивановић, суплент Богословије на Цетињу јереј Михаило Вујисић, катихета цетињске гимназије јереј Јован Липовац, и војни свештеник Јован Јефтић. Умировљени (пензионисани) свештеници били су: протојереј Машан Поповић, протојереј Петар Вукчевић, протојереј Спасоје Копривица, протојереј Стево Капицић, протојереј Милутин Бошковић, и јереј Мираш Вукић.

Сједиште *Захумско-рашке Еїархије* било је у Никшићу. Администратор Епархије био је епископ бококоторско-дубровачки Кирил Митровић. Редовни чланови њене Консисторије били су: протојереј Милан Михаиловић, протојереј Мирчета Головић и јереј Јово Жугић. Почасни члановили су били: протојереј Срдан Поповић и јереј Светозар Шошкић. Званичник је био Јован Вујовић.

Епархија је имала десет манастира и једну катедралну цркву. Настојатељ манастира Доњи Острог био је игуман Леонтије Митровић. Братство манастира чинили су: јеромонах Теофил Поповић, јеромонах Сава Шалетић, и монах Антоније Мирановић. Настојатељ манастира Пива био је игуман Никифор Симоновић, а сабрат је био јерођакон Лукијан Зечевић. Остали манастири нијесу имали братстава, сем настојатеља, и то: Жупа-архимандрит Максим Павићевић, Бијела-јеромонах Михаило Жугић, Подмалинско-јеромонах Јефтимје Гломазић, Добриловина-игуман Рафаило Ђуровић, Морача-архимандрит Мирон Меденица, Ждребаоник-в. д. протојереј Срдан Поповић, Ђелија Пиперска-игуман Исаија Љумовић, Дуга-игуман Никанор Грујић. Катедралну-саборну цр-

кву у Никшићу посвећену Светом Василију Острошком опслужи-
вао је јереј Миле Јовановић.

Мјесто окружног протопрезвитера *Пройоїрезвиїтеријайїа никшићкої* било је упражњено. Овај Протопрезвитеријат имао је следеће парохије и парохе: прву никшићку-јереј Милан Ђуковић, другу никшићку-упражњена, озринићку-упражњена, брезовачку-јереј Нико Мартиновић, луковско-драговољићку-упражњена, ливеровићку-упражњена, жупску-јереј Љубомир Николић, горњеполску-јереј Миња Жарић, прашку-јереј Крсто Вукотић, бијелску-упражњена, мљетичку-протојереј Алекса Жугић, тушинску-јереј Митар Церовић, ускочку-јереј Марко Требјешанин, жабљачку-јереј Богдан Церовић, телачку-упражњена, шаранску-упражњена, пошћенску-јереј Глигорије Мемедовић, голијску-јереј Крсто Перовић, горанску-јереј Крсто Вујиновић, стабанску-јереј Јован Сочица, пишчанску-јереј Бошко Поповић, рудиничку-јереј Симеон Пејовић, црквичку-јереј Јован Радовић.

Окружни протопрезвитер *Пройоїрезвиїтеријайїа сїушкої* био је протојереј Павле Петровић. Овај Протопрезвитеријат имао је следеће парохије и парохе: слатинску-протојереј Срдан Поповић, мартинићку-јереј Лука Поповић, рсојевићку-јереј Цвјетко Станишић, шобајићко-мијокусовићку-упражњена, косорску-протојереј Павле Петровић, убалску-јереј Захарије Чејовић, дољанску-упражњена, глизичко-јеленачку-јереј Божо Иковић, гостиљску-јереј Крсто Радовић, стијенску-упражњена, близанску-јереј Ђорђије Поповић, ораовску-јереј Божо Вујошевић, брскутску-протојереј Димитрије Поповић, рогамску-јереј Василије Божарић, црначку-упражњена, братоношку-упражњена, пожарску-протојереј Јован Дамјановић.

Мјесто окружног протопрезвитера *Пройоїрезвиїтеријайїа колашинскої* било је упражњено. Овај Протопрезвитеријат имао је следеће парохије и парохе: колашинску-јереј Јагош Симоновић, речинску-јереј Раде Вујисић, липовску-упражњена, пољску-јереј Алекса Поповић, мртводубочку-протојереј Лазо Булатовић, вељедубочку-упражњена, међурјечку-упражњена, прекобрдску-јереј Саво Ускоковић, барско-раванску-јереј Машан Симоновић, јасеновачку-јереј Никола Симоновић, горњоморачку-упражњена, добриловинску-упражњена, барско-матешевску-јереј Богдан Вуковић, андријевичку-упражњена, полимску-јереј Светозар Шошкић, трепачку-јереј Алекса Поповић, шекуларску-упражњена, краљску-упражњена, величку-упражњена, дулипољску-јереј Рафаило Лепосавић, верушку-јереј Мојсије Поповић, љеворечку-јереј Арсеније Поповић. Свештеници ван парохијске службе били су: протојереј Ново Станишић, јереј Никола Симоновић и јереј Митар Миличковић.

Епископ *Епархије Бокочкојорско-губровачке* био је Кирил Митровић. Консисторију ове Епархије чинили су протојереј-ставрофор Душан Васиљевић, и протојереј Саво Рађеновић. Секретар је био јереј Никола Бринић, а служителъ Мато Лазовић. Епархија је имала осам манастира. Настојатељ манастира Бање био је архимандрит Дионисије Миковић. Братство манастира чинили су јеромонах Инокентије Шпаровић, и јеромонах Јосиф Катурић. Настојатељ манастира Савине био је игуман Теофил Даниловић. Братство манастира чинили су протосинђел Макарије Милановић, и јеромонах Јеротеј Петковић. Настојатељ манастира Прасквице био је архимандрит Данило Угриновић, а сабрат јеромонах Герасим Чучур. Два манастира имала су само настојатеље, и то: Градиште-игуман Сава Миковић, и Дуљево-игуман Борис Каженегра. Манастири: Подластва, Подмаине и Режевићи уопште нијесу имали монаха.

Протопрезвитер *Пройојрезвијеријата будванској* био је протојереј Марко Зец. Овај Протопрезвитеријат имао је сљедеће парохије и парохе: бечићку-јеромонах Герасим Чучур, браићку-јеромонах Јосиф Катурић, будванску-јереј Лазар Радоњић, градишку-игуман Сава Миковић, дуљевску-игуман Борис Каженегра, мишићку-упражњена, петровачку-опслужује протојереј Теодор Боровски, поборску-протојереј Марко Зец, подострошку-опслужује јереј Лазар Радоњић, прасквичку-архимандрит Данило Угриновић, режевићку-протојереј Теодор Боровски (Рус избјеглица), тудоровићку-јеромонах Амвросије Рађеновић, ђурманску-опслужује умировљени парох јереј Ђуро Поповић.

Протопрезвитер *Пройојрезвијеријата херцејновској* био је протојереј Петар Рафајловић. Овај Протопрезвитеријат имао је сљедеће парохије и парохе: баошићку-јереј Спиридон Мустур, бијелску-јереј Неђељко Цветковић, јошничку-опслужује јереј Неђељко Цветковић, каменску-јереј Марко Бронзић, крушевичку-опслужује умировљени парох јереј Марко Станишић, кутску-протојереј Сава Накићеновић, мојдешку-протојереј Петар Поповић, мокринску-опслужује јереј Марко Бронзић, подску-јереј Јован Аврамовић, савинску-игуман Теофил Даниловић, сасовићку-опслужује јереј Јован Аврамовић, топаљско-херцегновску-протојереј Петар Рафајловић.

Протопрезвитер *Пройојрезвијеријата будванској* био је протојереј-ставрофор Јован Бућин. Овај Протопрезвитеријат имао је сљедеће парохије и парохе: вишњевску-јереј Никола Тичић, врановићку-јереј Јован Бан, главатичићку-јереј Филип Микијелъ, забрђанску-јеромонах Јеротеј Петковић, загорску-опслужује јереј Јован Бан, клинску-опслужује јереј Димитрије Кршанац, которску-протојереј-ставрофор Јован Бућин, ластванску-опслужује јереј Душан Давидовић, пријерадску-опслужује јереј Марко Кнеже-

вић, радановићку-јереј Димитрије Кршанац, радовићку-јереј Марко Костић, сутварску-јереј Душан Давидовић, шишићку-јереј Марко Кнежевић, ђурашевићку-јереј Јован Борота.

Протопрезвитер *Пройоїрезвиїтеријата рисанскої* био је јереј Стеван Самарцић. Овај Протопрезвитеријат имао је следеће парохије и парохе: кривошијску-јереј Ђорђе Самарцић, леденичку-архимандрит Дионисије Миковић, морињску-јереј Михаило Барбић, ораховачку-архимандрит Дионисије Миковић, перашку-јереј Милан Ратковић, степенску-архимандрит Дионисије Миковић, убаљску-опслужује јереј Михаило Барбић, униринску-јеромонах Инокентије Шпаровић, дубровачку-протојереј Божидар Митровић.

Умировљени (пензионисани) свештеници били су јереј Ђуро Поповић, и јереј Марко Станишић. Свештеници вјероучитељи били су: професор-катихета гимназије у Котору протојереј Александар Микулић, вјероучитељ средњих школа у Дубровнику протојереј-ставрофор Сава Барбић, вјероучитељ основних школа у Дубровнику јереј Обрен Лазаревић.

Протопрезвитеријати *Еїархије Пећке*, који су 1931. године ушли у састав Митрополије Црногорско-приморске били су берански и бјелопољски. Протопрезвитер *Пройоїрезвиїтеријата беранскої* био је протојереј Александар Бојовић. Овај Протопрезвитеријат имао је следеће парохије и парохе: беранску-протојереј Александар Бојовић, бучицко-виницку-протојереј Јосиф Бојовић, будимско-петничку-упражњена, будимско-дапсићку-упражњена, доњоржаничку-упражњена, лубничку-упражњена, лужачко-долачку-јереј Радоје Кастратовић, заградску-јереј Радивоје Божовић, личку-јереј Петар Поповић, рожајску-упражњена, плавско-брезовичку-упражњена, гусињску-упражњена.

Вршилац дужности протопрезвитера *Пройоїрезвиїтеријата бјелопољскої* био је јереј Милош Поповић. Овај Протопрезвитеријат имао је следеће парохије и парохе: прву бјелопољску-јереј Милош Поповић, другу бјелопољску-јереј Цветко Поповић, ободско-баричку-јереј Перо Радовић, вранешко-стожерску-јереј Станко Булатовић, заострошко-штитарску-јереј Јован Поповић, пећарско-подвршку-јереј Антоније Поповић, прошћенску-упражњена, азањско-ивањску-упражњена.¹⁴⁷

147. Шематизам Источно православно Српске Патријаршије по подацима из 1924. године, Сремски Карловци, 1925, 62-68, 151-159, 347-357. Ово издање нуди најпотпуније податке од свих међуратних. Поред наведених побројан је фонд храмова по парохијама, број домова по парохијама, година рукоположења свештеника, напредовање у звањима, као и одликовања од Цркве и државе.

Године 1930, на челу *Митрополије Црнојорско-јриморске* је као епархијски архијереј био митрополит Гаврило Дожић. Он је био и предсједник епархијске Консисторије. Редовни чланови Консисторије су били: протојереј-ставрофор Иван Калуђеровић, протојереј Никола Марковић, и протојереј-ставрофор Љубомир Влачић. Почасни чланови Консисторије су били окружни протојереј и парох цетињски Илија Ђурашковић, као и срески намјесник и парох цетињски протојереј Симо Мартиновић. Секретар Консисторије био је свештеник Филип Поповић, а писар ђакон Петар Ускоковић, док је званичник био Мило Кусовац.

Митрополија је имала шест манастира. Настојатељ цетињског био је архимандрит Никифор Симоновић, а сабрат јеромонах Филарет Копривица. Настојатељ манастира Дајбабе је био архимандрит Симеон Поповић, Доњих Брчела јеромонах Пахомије Ивановић, Врањине јеромонах Роман Вукмановић, док је мјесто Горњих Брчела било упражњено. Настојатељ манастира Косијерева био је јеромонах Григорије Радуновић, а манастирско братство чинили су јеромонах Саватије Вујовић и јеромонах Платон Ивезић.

Окружни протојереј *Протојерејски цетињског* био је протојереј Илија Ђурашковић. Срески намјесник *Намјеснички цетињског* био је протојереј Симо Мартиновић. Ово Намјесништво имало је слједеће парохије са паросима: прву цетињску-протојереј Илија Ђурашковић, другу цетињску-протојереј Симо Мартиновић, бајичко-доњокрајску-јереј Душан Костић, коначијску-јереј Петар Капићић, ераковићку (Његуши) - јереј Лазар Радоњић, дугопољску (Његуши) - јереј Гојко Ивановић, ћеклићку-упражњена, косијерско-боковску-јереј Филип Рајковић, бјеличку-јереј Бошко Радусиновић, трешњевачку-упражњена, трњинску-јереј Спасоје Радуловић, чевску-јереј Милош Турчиновић, чевско-убаљску јереј Павић Кековић.

Мјесто начелника *Намјеснички ријечког* било је упражњено. Оно је имало слједеће парохије са паросима: ријечко-дујевску-јереј Богић Јовићевић, цеклинско-добрску-протојереј Станко Вукмировић, горњо-љуботињску-Лазар Стругар, доњољуботињску-јереј Михаило Борозан, грађанску-упражњена, врањинску-јереј Лука Почек, метеришко-рвашку-јереј Петар Вујовић, друшићко-додошку-јереј Лабуд Петричевић, орашко-штитарску Крсто Марковић, градачку-јереј Радоје Ђуришић, дражевинску-јереј Бошко Вукчевић.

На челу *Протојерејски подгоричког* био је окружни протојереј-ставрофор Душан Петровић, а срески намјесник *Намјеснички подгоричког* био је јереј Јован Лековић. Ово Намјесништво имало је слједеће парохије са паросима: прву подгоричку-протојереј Душан Петровић, другу подгоричку протојереј Јован

Лековић, љешкопољску-јереј Лабуд Рогановић, српску-јереј Душан Радовић, голубовачку-јереј Јагош Радуновић, бериславачко-бјелопољску-јереј Лука Радичевић, вуковачко-жабљачку-јереј Бошко Драговић, врањско-матагушку-јереј Марко Мараш.

Срески намјесник *Намјесништва барској* био је протојереј Илија Поповић. Ово Намјесништво имало је сљедеће парохије и парохе: прву барску-протојереј Илија Поповић, другу барску-јереј Павле Радуновић, прву улцињску-јереј Душан Вулићевић, другу улцињску-јереј Никола Ражнатовић, сеочку-јереј Митар Кажих, крњичку-јереј Петар Пекић, подгорску-јереј Лука Вукмановић, брчеоску-јереј Мило Копитовић, сотонићко-буковичку-јереј Блажо Станковић, глуходољску-јереј Љубомир Дапчевић, дупиоску-јереј Марко Борозан, трновску-јереј Велиша Ђетковић, бољевићко-годињску-јереј Марко Пламенац, лимљанску-упражњена.

Срески намјесник *Намјесништва даниловградској* био је јереј Лука Пекић. Ово Намјесништво имало је сљедеће парохије и парохе: даниловградску-јереј Лука Пекић, косоволушку-јереј Петар М. Вуковић, орјелучко-фрутачку-јереј Новак Јовановић, загарачку-јереј Јован Велимировић, бандићку-протојереј Петар Ђ. Вуковић, команску-јереј Радован Радуловић, загредску-јереј Крсто Бурић, богмиловићку-јереј Ђорђије Калуђеровић.

Мјесто протопрезвитера *Пројојрезвићеријајта іраховској* било је упражњено. Срески намјесник *Намјесништва никшићкој* са сједиштем у Риђанима био је протојереј Саво Мрваљевић. Ово Намјесништво имало је сљедеће парохије и парохе: риђанску-протојереј Саво Мрваљевић, кочанску-јереј Богдан Бурић, рудинско-никшићку-јереј Љубомир Јововић, трепачку-јереј Андрија Лакловић, стубичку-јереј Никица Јововић, богетићку-јереј Драгомир Мијушковић, граховску-јереј Крсто Рогановић, вилушку-јереј Видак Дракић, кленачку-јереј Томаш Николић, петровићку-јереј Алекса Живковић, опутно-рудинску-јереј Саво Мировић, реновачку-упражњена.

Администратор *Епархије Захумско-рашке* са сједиштем у Никшићу био је митрополит Гаврило Дожић. Предсједник епархијске Консисторије био је такође митрополит Гаврило Дожић, а њени редовни чланови протојереј Милан Михаиловић, протојереј Мирчета Головић, и јереј Јово Жугић. Почасни чланови били су архимандрит Леонтије Митровић и протојереј Милан Ђуковић. Секретар Консисторије био је јереј Цвјетко Станишић, писар ђакон Владимир Чејовић, званичник-дневничар Стеван Лалатовић, а управитељ саборно-катедралне цркве у Никшићу протојереј Милан Ђуковић.

Ова Епархија имала је десет манастира. Настојатељ манастира Острога био је архимандрит Леонтије Митровић, а манастирску братију чинили су: протосинђел Макарије Милановић, јеромонах Дамјан Томић, јеромонах Никодим Поповић, јеромонах Сава Палетић, и монах Антоније Мирановић. Настојатељ манастира Ждребаоника био је протојереј Срдан Поповић, а сабрат јеромонах Павле Павићевић. Настојатељ манастира Мораче био је архимандрит Мирон Меденица. Манастир Пива имао је за настојатеља архимандрита Максима Павићевића, а сабрата игумана Теофила Поповића. Настојатељ манастира Добриловине био је игуман Рафаило Ђуровић, Жупе архимандрит Никодим Јањушевић, а Ћелије Пиперске архимандрит Исаија Љумовић. Манастир Бијела имао је за настојатеља јеромонаха Лукијана Зечевића, а сабрата Јефтимија Гломазића. Настојатељ манастира Подмалинско био је јеромонах Пахомије Ивановић, а Дуге привремени настојатељ јереј Милутин Вујошевић.

Вршилац дужности окружног протопрезвитера у *Пройоїрезвиїѣријаїу никшићком* био је протојереј Милан Ђуковић. Срески намјесник *Намјеснишиїѣва никшићкої* био је упражњен. Намјесништво никшићко имало је сљедећи распоред парохија и пароха: прва никшићку-протојереј Милан Ђуковић, друга никшићку-јереј Лазар Шакотић, трећу никшићку-јереј Бошко Никчевић, голијску-јереј Крсто Перовић, жупску-јереј Љубомир Николић, прашку-јереј Крсто Вукотић, озринићку-јереј Милосав Вулановић, горњеполску-јереј Бошко Поповић, луковску-јереј Ђорђије Ивановић, ливеровићку-јереј Периша Ђукановић, брезовачку-јереј Милош Васиљевић.

Срески намјесник *Намјеснишиїѣва шавничкої* био је упражњен. Ово Намјесништво имало је сљедећи распоред парохија и пароха: горанску-јереј Крсто Вујиновић, рудиничку-протојереј Симеун Пејовић, стабанску-јереј Јован Сочица, тушинску-протојереј Митар Церовић, ускочку-јереј Марко Требјешанин, црквичку-јереј Јован Радовић, пошћенску-јереј Григорије Мемедовић, жабљачку-јереј Богдан Церовић, бијелску-јереј Милета Варајић, тепачку-јереј Станко Шаулић, пишчанску-јереј Лука Пејовић, мљетичку-јереј Захарије Жугић, и шараначку-јереј Новак Радоњић.

Окружни протопрезвитер *Пройоїрезвиїѣријаїѣа сїушкої* био је протојереј-ставрофор Срдан Поповић. Мјесто намјесника Намјесништва ждребаоничког било је упражњено. Ово Намјесништво имало је сљедеће парохе и парохије: пожарску-протојереј Јован Дамјановић, гостиљску-јереј Миња Жарић, шобајићку-јереј Милан Ђуровић, рсојевићку-јереј Новак Кољеншић, мартинићку-је-

реј Крсто Павићевић, јеленачку-јереј Љубомир Павићевић, црначку-јереј Новак Глигоровић, слатинску-мјесто упражњено.

Вршилац дужности среског намјесника *Намјесништва биочког* био је јереј Милисав Дракуловић. Ово Намјесништво имало је сљедећи распоред парохија и пароха: ораовачку-протојереј Божо Вујошевић, убалску-јереј Захарије Чејовић, брскутско-јереј Мојсије Поповић, петровићка-јереј Ђорђије Поповић, стијенска-јереј Радоје Божовић, дољанску-јереј Милисав Дракуловић, косорску-јереј Симо Поповић, братоношку-јереј Милутин Вујошевић.

Вршилац дужности окружног протопрезвитера *Прошојрезвитеријата колашинског* био је протојереј Јагош Симоновић. Мјесто среског намјесника *Намјесништва колашинског* било је упражњено. Ово Намјесништво имало је сљедеће парохије и парохе: колашинску-протојереј Јагош Симоновић, барско-равањску-јереј Машан Симоновић, липовску-јереј Вуко Поповић, речинску-јереј Милорад Кљајић, вељедубочку-јереј Томаш Пејовић, прекобрдску-јереј Саво Ускоковић, горњеморачку-јереј Митар Лопушина, љворечку-јереј Никола Милошевић, верушку-јереј Јакша Милошевић, бистричку-јереј Ђуро Томовић, међурјечку-јереј Петар Мујовић, мртводубочку-јереј Митар Булатовић, пољску-упражњена, јасеновску-упражњена.

Вршилац дужности среског намјесника *Намјесништва андријевичког* био је јереј Никола Симоновић. Ово Намјесништво имало је сљедеће парохије и парохе: андријевичку-јереј Никола Симоновић, трепачку-јереј Неђељко Ракочевић, краљску-јереј Вуко Васиљевић, шекуларску-јереј Миливоје Арсенијевић, дулипољску-јереј Радоња Јукић, величку-јереј Марјан Марсенић, полимску-јереј Михаило Милошевић, барско-матешевску-јереј Ђорђије Вујошевић.

Епархија Захумско-рашка имала је три умировљена (пензинисана) монаха, и то: архимандрита Мирона Меденицу, игумана Никанора Грујића, и протосинђела Макарија Милановића. Умировљени мирски свештеници су били: протојереј-ставрофор Срдан Поповић, протојереј Ново Станишић, протојереј Мило Јовановић, протојереј Алекса Жугић, протојереј Лука Радовић, протојереј Димитрије Поповић, протојереј Лазо Булатовић, протојереј Раде Вујисић, протојереј Светозар Шошкић, протојереј Нико Мартиновић, и јереј Богдан Вуковић.

Епископ *Епархије Бококошторско-губровачке* био је Кирил Митровић. Он је уједно био и предсједник епархијске Консисторије. Редовни чланови Консисторије били су: протојереј-ставрофор Саво Рађеновић и протојереј Никола Бринић. Почасни чланови су били: умировљени професор гимназије катихета протојереј-ста-

врофор Александар Микулић, и професор гимназије катихета протојереј Петар Рафаиловић. Епархијски секретар био је јереј Ђорђе Самарџић, а дневничар свршени богослов Ђуро Драшковић. Епархија је имала седам манастира. Настојатељ манастира Савине био је архимандрит Теофил Даниловић, а сабрат синђел Јеротеј Петковић. Настојатељ манастира Прасаквице био је јеромонах Герасим Чучур. Настојатељ манастира Бање био је архимандрит Дионисије Миковић, а сабрат јеромонах Инокентије Шпаровић. Остали манастири имали су сљедеће настојатеље: Режевићи-јеромонах Гаврило Дабић, Градиште-јеромонах Сава Миковић, Дуљево-јеромонах Борис Каженегра, Подластва-упражњено.

Вршилац дужности протопрезвитера *Пройоїрезвиїтеријата коїорскої* био је јереј Душан Давидовић. Овај Протопрезвитеријат имао је сљедеће парохије и парохе: которску-јереј Душан Давидовић, ковачко-тиватску-упражњена, сутварску-упражњена, шишићку-јереј Марко Кнежевић, пријерадску-упражњена, ластванску-упражњена, загорску-упражњена, вишњевску-јереј Никола Тичић, врановићку-јереј Јован Бан, ђурашевићку-упражњена, радовићку-протојереј Марко Костић, радановићку-јереј Владимир Маровић, клиначку-јереј Димитрије Кршанац, забрђску-администратор синђел Јеротеј Петковић.

Протопрезвитер *Пройоїрезвиїтеријата рисанскої* био је јереј Ђорђе Самарџић. Овај Протопрезвитеријат имао је сљедеће парохије и парохе: рисанску-привремени администратор Ђорђе Самарџић, морињску-јереј Михаило Барбић, убалјску-јереј Милан Ратковић, кривошијску-администратор јереј Илија Јовановић, униринску-администратор Инокентије Шпаровић, леденичку-администратор архимандрит Дионисије Миковић, ораховачку-администратор Радосав Церовић, степенску-упражњена, перашку-упражњена.

Протопрезвитер *Пройоїрезвиїтеријата херцеїновскої* био је умировљени професор катихета гимназије протојереј Александар Микулић. Овај Протопрезвитеријат имао је сљедеће парохије и парохе: топаљску-јереј Марко Станишић, мојдешку-протојереј Петар Поповић, мокринску-упражњена, каменску-јереј Марко Бронзић, пођанску-упражњена, савинску-администратор архимандрит Теофил Даниловић, сасовићку-администратор јереј Владимир Лазаревић, кућанску-администратор јереј Никола Мандић, баошићку-јереј Шпиро Мустур, бијелску-јереј Богобој Милошевић, јошићку-протојереј Теодор Боровски, крушевичку-упражњена.

Протопрезвитер *Пройоїрезвиїтеријата будванскої* био је протојереј Марко Зеџ. Овај Протопрезвитеријат имао је сљедеће парохије и парохе: будванску-администратор јереј Ђорђе Милић, подстрошку-јереј Јован Борета, поборску-протојереј Марко Зеџ,

брајићку-администратор јереј Блажо Мартиновић, дуљевску-администратор јеромонах Борис Каженегра, бечићку-упражњена, прасквичку-администратир јеромонах Герасим Чучур, тудоровићку-упражњена, режевићку-администратор јеромонах Гаврило Дабих, петровачку-упражњена, градишку-администратир јеромонах Сава Миковић, мишићку-администратор јеромонах Макарије Радоњић, мишићку-упражњена, дубровачку-протојереј Божидар Митровић. Професор-катихета у гимназији у Котору био је протојереј Петар Рафаиловић, а у Дубровнику протојереј-ставрофор Саво Барбић. Катихете у основним школама били су: јереј Неђељко Цвјетковић-Котор, јереј Јово Аврамовић-Херцег Нови, јереј Обрен Лазаревић-Дубровник.¹⁴⁸ Године 1932, Протопрезвитеријат цетињски имао је 25 свештеника, што се може видјети по једном документу овог Протопрезвитеријата.¹⁴⁹

О обновама или изградњи нових цркава и манастира у периоду између два свјетска рата нема систематизованих података. Чак шта више, и у изворима који се чувају у Архиву Митрополије Црногорско-приморске они су фрагментарни и неповезани. У сваком случају манастирско-црквена инфраструктура Митрополије занемаривала се углавном на оној из периода Књажевине (Краљевине) Црне Горе, која је за прилике црногорског друштва била добра. Тек тридесетих година биљеже се неки помаци у овом смислу. Освештање цркве на Волујици код Бара извршио је митрополит Гаврило Дожић 20. септембра 1935. године. Сљедеће године освештане су црква у Момишићима, а у октобру 1937. у Голубовцима код Подгорице. Обје цркве освештао је такође митрополит Гаврило. Црква у Милочеру (на Светом Стефану) освештана је 31. јула 1938. године од стране митрополита Гаврила. Трошкове њене обнове сносила је краљица Марија Карађорђевић. Први пут као патријарх, Гаврило Дожић је освештао темеље цркве посвећене Светом Сави у Тивту 1940. године. Ова црква међутим, завршена је тек неколико деценија касније.¹⁵⁰

148. Као нап. 3, стр. 503-511.

149. АМЦП, фонд МА, ф. 1932. г.

150. Момир Лечић, *Изградња и обнова цркава и манастира од 1920. до 1941.*, Споменица СПЦ, Београд, 1971, 65, 131.

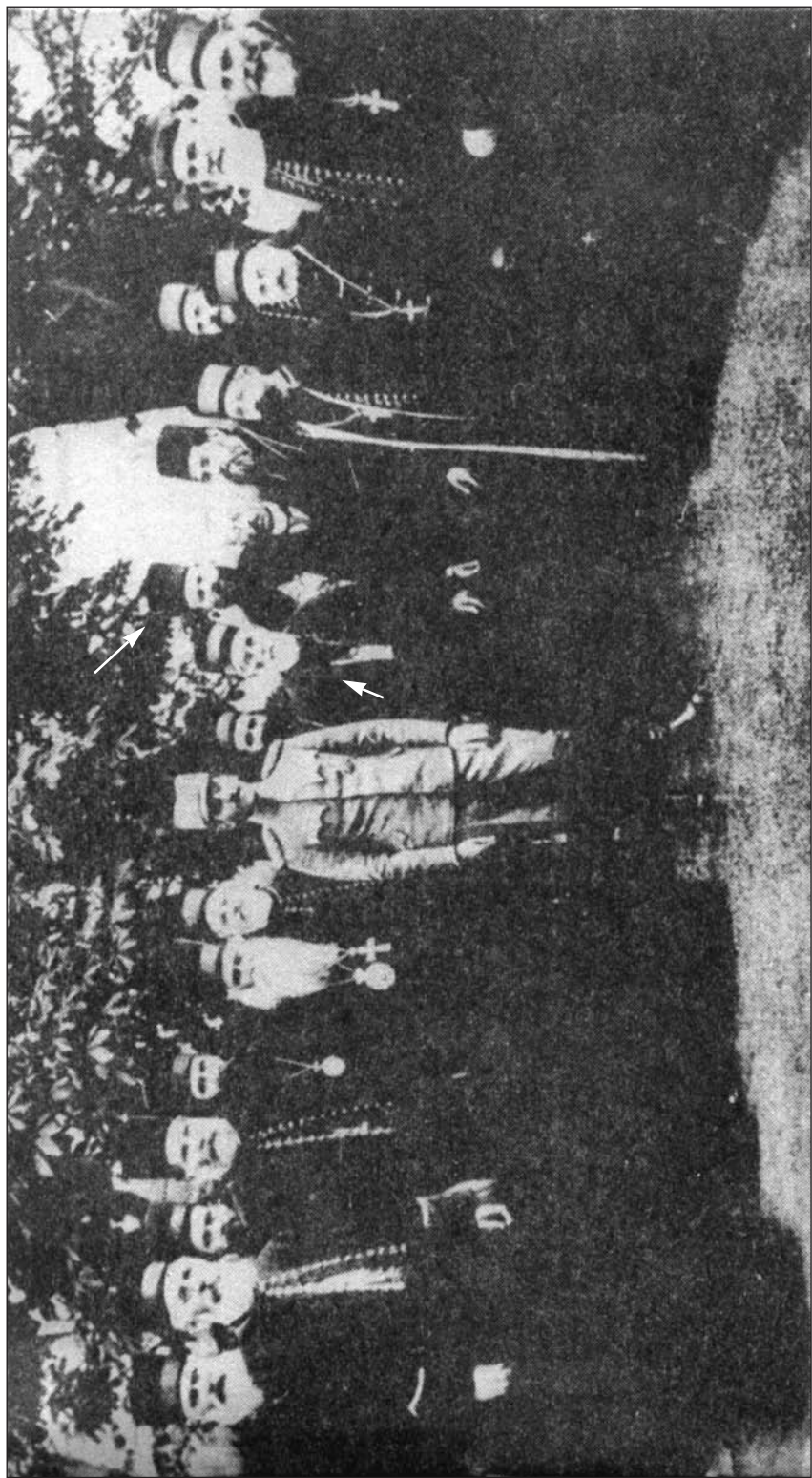
Миџрофан Бан, миџројолийи црнојорски до 1920. године

*Кирил Миџровић, ејиској захумско-рашки до 1921. године.
Од 1921. до 1931. године ејиској бококојорско-дубровачки.*

*Средишњи архијерески одбор за обнову и васпосишау јединствене Српске Цркве.
Предједник одбора митрополити црногорски Митрофан Бан (означен стрелицом).*

Српски архијереји са рејентом Александром Карађорђевићем на дан уједињења Покрајинских цркава
26. маја 1919. Мишројолић црногорски Мишрофан Бан и мишројолић пећки Гаврило Дожић
означени стрелицама.

*Др Гаврило Дожић, митрополић њећки до 1921. године.
Од 1921. до 1938. године митрополић црногорско-приморски.
Од 1938. до 1950. године патријарх српски.*

ГОЛГОТА МИТРОПОЛИЈЕ ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКЕ 1941/45. ГОДИНЕ

1. Осврт̄ на њриликe у Црној Гори у њоку раѡа и револуѡије 1941/45. године

Други свјетски рат почео је 1. септембра 1939. године нападом Њемачке на Пољску. Два дана касније, у рат се укључују Британија и Француска под изговором заштите Пољске. Тако је почео највећи рат у историји човјечанства. Хитлерова ратна машинерија у првој фази рата била је незауостављива. До краја јуна 1940. године она је окупурала: Француску, Белгију, Холандију, Данску, Луксембург и Норвешку. Одржала се једино Британија. Гајећи империјалистичку политику сличну Њемачкој, и Италија је још прије почетка Другог свјетског рата окупирала Албанију 1939. године. У сврху свог даљњег ширења на Балкану, она је напала на Грчку у октобру 1940. године, али се убрзо заглибила у позиционом рату, не успјевши да разбије грчку одбрану.

Послије освајања западне Европе, Хитлеров стратешки план био је продор на исток, тј. ка пространим Русије. Он је суштински био формулисан још двадесетих година у његовом дјелу „Моја борба“, у коме је поред Јевреја требало уништити и Словене, и нарочито на пространим Русије отворити животни простор за насељавање Германа, у првом реду Њемаца. Стога је он хтио да рашчисти ситуацију на Балкану, и ту јужну избочину обезбиједи мирном у току рата са СССР, а уједно себи и обезбиједи савезнике. Посљедњих мјесеци 1940, и првих мјесеци 1941. године, Тројном пакту (савезу Њемачке, Италије и Јапана) приступа једна по једна балканска држава. Тако се Краљевина Југославија нашла у потпуном окружењу држава Тројног пакта, изузимајући простор према Грчкој. Дана 25. марта 1941. године, у име Краљевине Југославије њен предсједник Владе Драгиша Цветковић, и министар иностраних послова Александар Цинцармарковић такође су у Бечу потписали приступање Тројном пакту. О одлуци за овај чин, знао је само најужи државни врх. Убрзо по његовом обзнањивању, дошло је до масовних демонстрација у српским и словеначким крајевима, од којих су оне у Београду представљале врхунац. До демонстрација је дошло и у већим градовима Црне Горе. Треба напо-

менути да је и врх СПЦ на челу са патријархом Дожићем био одлучно против приступања Југославије Тројном пакту.

Користећи незадовољство у народу, група официра је у ноћи 26/27. марта извршила пуч, и оборила Цветковићеву Владу. Нови предсједник Владе постао је вођа пучиста армијски ђенерал Душан Симовић. У политичким консултацијама одлучено је да потпредсједник Владе буде вођа Хрватске сељачке странке др Влатко Мачек. Пучистичка група на челу са ђенералом Симовићем у ствари је на пуч подстакнута од стране Британаца, а један број пучиста су били сарадници британске обавјештајне службе. Приликом формирања Симовићеве Владе, и краљ Петар II Карађорђевић је пре-времено себе прогласио пунољетним, и ступио на престо. Иако нова пучистичка Влада није обзнанила било какав акт којим би раскинула чланство у Тројном пакту, Хитлер је још истог дана када је примио вијест о пучу, издао директиву бр. 25, са смјерницама о брзом нападу на Краљевину Југославију, коју је требало као државу уништити, а њене територије окупирати или припојити државама Тројног пакта.

Тако је у рану зору 6. априла 1941. године Краљевина Југославија без објаве рата нападнута од стране Њемачке и Италије. У агресију се званично објавивши рат Југославији укључила и Мађарска 11. априла, да би припојила себи дјелове Војводине. Основни ратни план југословенског војног врха направљен још прије избијања рата, састојао се од идеје, да се главнина војске повуче ка Македонији, и ту се повеже са грчком војском, којој су још раније у помоћ пристигле британске експедиционе трупе. Тиме би се направила нова копија Солунског фронта из Првог свјетског рата, а у завршној фази рата услиједио би побједоносни повратак у све територије државе. Но, тај план је врло брзо пропао, јер су Њемци користећи територију савезничке Бугарске већ 8. априла заузели Скопље, и тиме пресјекли стратешки правац повлачења југословенске војске.

Одмах на почетку рата наступило је опште расуло у редовима југословенске војске. Брзи напад њемачких и италијанских трупа, комбинован са масовном издајом Хрвата, муслимана и припадника националних мањина, који су не само дезертирала и правили разне саботаже, него су се и отворено стављали на страну непријатеља, учинио је да грађевина државне творевине зване Краљевина Југославија почне да се руши из темеља. Већ 8. априла у Бјеловару је проглашена Независна држава Хрватска, а два дана касније у Загребу је тај чин и озваничен. Нацифашистичке трупе брзо су продирале кроз Југославију. Њемци су ушли у Београд 12. априла око 17 часова. Отпор југословенске војске био је спорадичан и неорга-

низован. Херојски отпор пружио је ратно ваздухопловство уз огромне губитке. Снажан отпор југословенска војска пружила је бранећи Ужице и Краљево, а извјесни успјеси постигнути су у борбама са италијанском војском око Книна. Једину озбиљнију операцију отпора југословенска војска предузела је на тзв. Скадарском фронту. Јединице Зетске дивизије и Комског одреда, сачињене махом од резервиста из Црне Горе и источне Херцеговине одмах су прешле границу са Албанијом и већ 8. априла опколиле Скадар, нанијевши италијанској војсци велике губитке. Но, Италијани су убрзо у борбу увели тенкове, а уз свјеже информације о расулу на другим фронтovima, овај успјех је компромитован.

Опште расуло поред војног дијелили су и Влада и Врховна команда, са којима се кретао и краљ Петар II. Повлачећи се из Београда они су се 7. априла обрели у Севојну код Ужица, да би даље dospјели 11. априла на Пале код Сарајева. Ту је потпредсједник Мачек напустио Владу и отишао у родни Купинец у Хрватску. У поподневним часовима 13. априла краљ, Влада и Врховна команда су наставили даље повлачење ка Црној Гори и Никшићу, у које су dospјели наредног дана. Ноћ 14/15. април краљ је провео у манастиру Острогу, гдје се срео са патријархом Дожићем. Видећи безизлазну ситуацију, и да би избјегли заробљавање, краљ, Влада и Врховна команда су се одлучили за напуштање земље. Патријарх је одбио краљеву понуду по том питању, изразивши жељу да остане са својим народом. Сљедећег дана - 15. априла, на помоћном војном аеродрому Капино поље код Никшића, у петнаестак авиона укrcали су се краљ, Влада, Врховна команда, и нешто познатијих српских политичара и 27-мартовских пучиста, и напустили земљу. Одлетјели су у Аргион у Грчку, а потом у Атину. Прије тога донешена је одлука да Југославија као држава не капитулира, него да то учини само југословенска војска. Опуномоћени представници Краљевине Југославије Александар Цинцармарковић и ђенерал Радивоје Јанковић отпочели су у 9 сати изјутра 17. априла у Београду преговоре о капитулацији, који су окончани у 21 час, потписивањем безусловне капитулације. У току истог дана италијанске трупе су у неколико главних праваца прокрстарице Црном Гором, и посјеле веће градове.

Одмах по уласку италијанског окупатора у Црну Гору, са истим су се најприје на Цетињу, а потом и у још неколико градова, почеле повезивати групице присталица предратне федералистичке странке и бивших зеленаша из 1918/19. године. Италијански државни врх у Риму, је већ имао глобалан план да Црну Гору стави у своју интересну сверу, добивши по том питању сагласност од Њемачке. Зато се он повезао са групом црногорских сепарати-

ста, у намјери да васпостави независну црногорску државу, формиравши од њих најприје Привремени административни комитет, а потом и Савјетодавни комитет. Но, на основу тзв. Римских протокола од почетка маја, Италија је намјеровала да васпостављеној црногорској држави не само да фиктивне атрибуте државе, него и њену територију осакати, иако су сепаратисти планирали много веће територије, по Лондонском уговору из 1915. године. Бока је директно анектирана Италији, а Плав, Гусиње, Улцињ и Тузи са околином квислиншкој творевини великој Албанији. Идеју васпоставе црногорске државе додатно је компромитовала чињеница, да је кандидат за престо принц Михаило Петровић, унук краља Николе одлучно одбио краљевску круну.

И међу самим сепаратистима је дошло до подјела око првенства, нарочито на групу Секуле Дрљевића и против њега. Дрљевић је почетком маја дошао из Земуна гдје је до рата живио на Цетиње, помпезно у сепаратистичкој штампи називан као вођа црногорског народа. Без обзира на све потешкоће, на Петров дан 12. јула, на Цетињу је уз присуство високог цивилног комесара за Црну Гору грофа Серафина Мацолинија и италијанских главешина, од стране сепаратиста проглашена независна црногорска држава. Уопште за ову опцију био је мали дио народа, јер није хтио повратак на старо, одвајање од Србије и територијално сакаћење Црне Горе. Сепаратисти су имали врло мали или никакав политички утицај и углед у народу.

Непуна 24 часа по овом проглашењу у Црној Гори је избио оружани устанак. Треба напоменути да је 22. јуна Њемачка напала на СССР, што је југословенске и црногорске комунисте нагнало да почну да врше убрзане припреме за оружани устанак. Овај устанак био је спецификум у ондашњој поробљеној Европи. За кратко вријеме сем неколико већих градова, ослобођена је читава Црна Гора. Узроци за овакву масовност устанка су вишеструки. Најприје то је традиционална родољубивост народа Црне Горе, и неприсустајање на окупацију, па била она и италијанска, која је била врло блага. Нападнут је и СССР. Без обзира што се радило о соц-идеолошкој, атеистичкој и интернационалистичкој држави, народ Црне Горе је ову државу идентификовао са мајком Русијом, а Италију као савезницу Њемачке. Територијално сакаћење Црне Горе и одвајање од Србије, такође су били један од фактора за устанак.

Устаничке масе представљале су један сложени конгломерат, од црногорских комуниста до српских монархиста. Италија је ангажовала велике снаге за угушење устанка у Црној Гори. Устанак је угушен до краја августа. Цивилна управа оличена у грофу Мацолинију је укинута, а Црна Гора је проглашена за војни гувернато-

рат на чије чело је постављен армијски генерал Алесандро Пирцио Бироли. По угушењу устанка већина устаничких маса се распршила и побјегла кућама. Од тада комунисти почињу да реорганизују устаничке формације као своју партијску војску. Поред борбе против окупатора, они прокламују и извођење револуције, и другачији друштвено-економски систем послје рата. Све више наступају и са атеистичким тезама. Од октобра 1941. године на даље, партизанско-комунистичке формације почињу најприје спорадичне ликвидације својих идеолошких противника, као и мањег броја људи који су сарађивали са окупаторским системом, што је била неизбјежна појава у ондашњој поробљеној Европи. Они се карактеришу као сарадници окупатора, шпијуни, петоколонаши, разбијачи народне борбе, реакционари итд.

У првој половини децембра дошло је до преокрета на источном фронту. Захуктала њемачка ретна машинерија по први пут је заустављена пред Москвом, и одбачена око 200 км уназад. То је навело вођство партизанско-комунистичког покрета на погрешан закључак да је крај рата близу, и да од тада примарни непријатељ није окупатор, него домаћи елементи који се идеолошки не слажу са извођењем револуције, и које треба уништити. До тада спорадичне или мање масовне ликвидације добијају масован и отворен карактер. На удару комуниста нашли су се сви они, који не само да нијесу сарађивали са окупатором, него су својим друштвеним статусом били тзв. природни противници комунизма: официри, чиновници, интелектуалци, свештеници, богатији сељаци итд.

Како је већ назначено, послје сламања устанка, у устаничком покрету долази све више до раскола. Знатан број људи отворено је питао због чега се устанак подигао, када са њиме ништа није стратешки постигнуто? Није се ни слагао са претварањем устаничких формација у идеолошку војску комуниста. Почеле су да стижу и вијести из Србије о покрету пуковника Драгољуба-Драже Михаиловића. Послије више неуспјелих покушаја, почетком децембра са њиме се повезује капетан Павле Ђуришић, и добија упутства за рад и организовање четничких одреда у Црној Гори. У исто вријеме у Лијевој Ријечи у Васојевићима мајор Ђорђевић Лашић организује први батаљон са четничким карактеристикама. Тај тренд се нагло повећава у свим крајевима Црне Горе. Свјесни да се ствара отворена контрареволуција, комунисти улазе и у отворени и беспопштедни грађански рат.

До тада стихијан и неорганизован контрареволуционарни и национални покрет, све више се војно организује. Активира се и бивши капетан црногорске војске, и бригадир војске емигрантске владе краља Николе у Италији Крсто Поповић, који такође оснива сво-

је формације. Италијански окупациони систем на челу са Биролијем је благонаклоно гледао на стварање контрареволуције и националног покрета. Национални покрет је још увијек био идеолошки непрофилсан, али са основним циљем борбе против комуниста и њихове револуционарне страховладе. Крваве борбе окончане су тек почетком јуна 1942. године, када су партизанско-комунистичке формације потучене и протјеране из Црне Горе. Тада се национални покрет и распада на четнике и зеленаше Крста Поповића.

Профилсање и организационо устројство четничког покрета у Црној Гори у потпуности је завршено у другој половини 1942. године, када у њу долази Дража Михаиловић, и смијешта се са штабом у селу Горњем Липову код Колашина. Почетком децембра ту долази и британска војна мисија на челу са пуковником Вилијемом Бејлијем. Крај 1942. и почетак 1943. године доноси и прве велике и стратешке поразе Њемачке и Италије у рату, код Ел Аламејна у Африци, и у Стаљинграду. Сумњајући да англоамерички савезници могу отворити нови фронт на Балкану, Њемачка и Италија покрећу серију офанзива за уништење четника и партизана, у првој половини 1943. године, на Неретви, у Црној Гори, и на Сутјесци. У марту 1943. године долази и до отвореног фронталног сукоба партизана и четника на Неретви. Почетком маја Њемци у Колашину заробљавају штаб Лимско-санџачких четничких одреда на челу са Павлом Ђуришићем.

Убрзо у јуну долази до англоамеричког искрцавања на Сицилију, а потом и на Италију, што доводи почетком септембра и до капитулације Италије, и обарања Мусолинијевог режима. Италијанска управа у Црној Гори замијењена је њемачком. Грађански рат и даље бјесни. У октобру партизани у манастиру горњем Острогу опкољавају четнички штаб ђенерала Блажа Ђукановића и пуковника Баја Станишића и ликвидирају их. Крајем новембра у Јајцу на засиједању АВНОЈ-а партизанско-комунистички покрет прокламује ново уређење посљератне Југославије федеративног облика, у којем би једна од република била и Црна Гора. У прилогу томе у Колашину се ствара Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Црне Горе (ЗАВНО).

Нови порази Њемачке током 1944. године, а нарочито послје искрцавања у Нормандији у Француској у јуну, доводе посљедњих мјесеци ове године и до ослобођења Црне Горе, и епилога грађанског рата у њој и ван ње. Тако су од стране партизанских снага ослобођени ови градови у Црној Гори: Никшић - 18. септембра, Херцег Нови - 28. октобра, Цетиње - 13. новембра, Пљевља - 18. новембра, Тиват и Котор - 21. новембра, Будва 22. новембра, Дани-

ловград - 9. децембра, Подгорица - 19. децембра, Колашин - 29. децембра, Бијело Поље - 4. јануара.

Противници партизанско-комунистичког покрета-четници, свјесни надмоћности свог противника, под вођством Павла Ђуришића окупљају се са својим присталицама у Подгорици, и одатле крећу на дуг пут ка Словенији, у намјери да се сретну са англоамеричким савезницима, и ту организују антикомунистичку борбу. Њима се отворено придружује митрополит црногорско-приморски Јоаникије Липовац, са знатним бројем свештеника. Црногорским четницима придружују се и херцеговачки. Овај покрет заснивао се на потпуно погрешној процјени геополитичког и војног стања на Балкану, у комбинацији са класичним неспоразумом са Дражом Михаиловићем. Од заједничког покрета са србијанским и босанским четницима није било ништа. Овај крак четника под командом самог Михајловића био је у мају и почетком јуна 1945. године потпуно разбијен на сектору Сутјеска-Зеленгора-Фоча-Миљевина.

Црногорски и херцеговачки четници су се повлачили преко Босне и Хрватске ка Словенији, тј. преко територије НДХ. Ђуришићев покушај да колаборацијом са вођством НДХ обезбиједи пролаз својим трупама на крају је завршио катастрофално, у чему је значајног доприноса имао и Секула Дрљевић, који је четнике хтио да претвори у неку врсту црногорске војске. Четнички командати на челу са Ђуришићем већином су побијени од усташа, а он сам је окончао живот у Јасеновцу. Остаци црногорских и херцеговачких четника су се у мају пробили до границе са Аустријом, гдје су у већини заробљени од партизана и ликвидирани. Овај покрет црногорских и херцеговачких четника ка Словенији, а са њима и великог броја свештеника на челу са митрополитом Јоаникијем Липовцем, са правом се може назвати симболички голготом.¹

1. Јован Марјановић - Петар Брајовић - Никола Мраовић - Милан Андрић - Милутин Марковић, *Дрући свейски райи*, књ. 1-2, Београд, 1973; Велимир Терзић, *Југославија у априлском рајуу 1941*, Титоград, 1963; *Дневник трофа Ђана*, Загреб, 1948; *Тајни архив трофа Ђана*, Загреб, 1952; *Зетша-Подгорица*; Глас Црногорца - Цетиње; Принц Михаило Петровић, *Из мојих мемоара*, Цетиње, 2001; Александар Стаматовић, *Истинина о четницима*, Београд, 2000; Александар Стаматовић, *Четнички покреи у Црној Гори 1941/42. године* (збирка докумената), Подгорица, 2004; Александар Стаматовић, *Четнички покреи у Црној Гори 1943. године* (збирка докумената), Подгорица, 2010; Саво Греговић, *Пуцај, райи је завршен*, Будва, 2009; Зоран Лакић - Радоје Пајовић - Гојко Вукмановић, *НОБ у Црној Гори 1941-1945-хронологија дођађаја*, Титоград, 1963.

2. Прилике у Црногорско-приморској Митрополији шоком рата

Почетак Другог свјетског рата на тлу Југославије и Црне Горе, а неколико мјесеци касније и комунистичке револуције, донио је Митрополији Црногорско-приморској, њеном свештенству и монаштву велике тешкоће. Рат и револуција, окупација, прогон српског живља у окружењу, и многе друге чињенице, условили су тешки разур и губитке у Митрополији, како у њеном организационом устројству, материјалним губицима, тако и у великим губицима у свештенству и монаштву, које суштински значи живот Цркве. Уосталом, Митрополија је дијелила потешкоће читаве Српске Цркве, која је у рату и револуцији преживјела Голготу. И самој Митрополији, као и уосталом читавој Српској Цркви, ови губици и нередовно стање, оставили су посљедице које ће се осјећати деценијама касније, а у самој Црној Гори и до данас.

Од бројних фактора који су одмах почели угрожавати живот Митрополије и њеног свештенства и монаштва, и према којима је она како је знала, умјела и морала да се опредјељује и сналази, најважнији су били ови: италијанска окупација; рад црногорских сепаратиста на проглашењу независне црногорске државе под италијанским протекторатом; тотална угроженост рада парохија и православног живља у ободним крајевима Црне Горе од албанског геноцида; присуство избјеглица; устанак и комунистичка револуција; атеистички и суштински антицрквени рад комуниста; њемачка окупација; ратна разарања цркава, манастира и црквених добара; погром свештенства и монаштва на крају рата од стране комуниста.

Са уласком италијанског окупатора у Црну Гору, активирале су се групе бивших федералиста и зеленаша из 1918/19. године, у раду на васпостави независне црногорске државе под италијанским протекторатом. Сепаратисти су одмах уз италијанску подршку настојали да укину све тековине уједињења, и југословенске државе, и што очигледније појачају црногорски културолошки идентитет. Истина, они формално нијесу спорили јединство Митрополије Црногорско-приморске са СПЦ, што су покушали комунисти преко својих присталица-свештеника у првих неколико година послје рата, до повратка патријарха Гаврила Дожића у земљу. Но, и по овом питању они би можда предузели извјесне активности, али су их омели догађаји и прилике, првенствено краткоћа времена, и пораз њихове политике послје 13-јулског устанка код самог италијанског окупатора.

Већ први контакти сепаратиста са Митрополијом били су у вези са наметањем истој нових прилика, према којима је она морала да се управља. Привремени црногорски комитет обратио се 22. априла 1941. године Митрополији актом, којим је исту обавијестио, да је даном уласка италијанских трупа у Црну Гору и Цетиње образован овај комитет, ради осигурања редовног живота, реда и рада. Митрополија је била дужна да обавијести свештенство и монаштво, да без икаквог одлагања настави редован рад, а ко то неће, да Митрополији да писмену изјаву о томе. Такође од дана ове обавијести, свештенство приликом богослужења није требало да помиње име краља Петра II који је напустио земљу.²

Почетком маја 1941. године, краљевски италијански пар је посетио Цетиње. Послије обиласка двора и рељефа Црне Горе, краљевски пар је дошао у манастир, гдје га је дочекао митрополит лично са свештенством у свечаним златним одорама. Пар се покљонио посмртним остацима великог војводе Мирка Петровића. Послије пара гроб је посетио и цивилни комесар гроф Серафино Мацолини, којег је такође дочекао митрополит. Истог дана, после 22 године, прослављена је први пут крсна слава Петровића-Његоша-Ђурђевдан.

О томе „Глас Црногорца“ пише: „Прослава која је за читавих 22 године била забрањена од србијанских властодржаца узела је величанствен карактер. Црквена церемонија, тако драга свијема Црногорцима, узела је изненада политички карактер и претворила се у патриотску манифестацију, због ослобођења од србијанске тираније и Београдске хегемоније, захваљујући побједоносном италијанском оружју и фашистичкој Италији.

Становништво Цетиња је било испунило како Манастир тако и Порту Св. Петра као и околину! У току церемоније митрополит Јоаникије одржао је молебан за покој душа умрлих Петровића... Митрополит је на одличном италијанском језику изразио захвалност црногорског народа за многа добротинства, већ остварена за тако кратко вријеме, од стране италијанске Владе у корист Црне Горе, затим је присутне послужио кољивом.“ Према тврдњи овог листа, Мацолини је овом приликом дао већу своту новца сиромашном становништву и цетињском манастиру.³

Сепаратистичка штампа је уопште била пуна оваквих написа и констатација, који су стварали ружичасту слику о првим мјесецима окупације. Стварност је била потпуно различита. Сепаратисти

2. АМЦП, фонд МА, ф. 1941. г.

3. *Глас Црногорца*, бр. 1, 18. мај 1941, 3.

су сачекали италијанског окупатора, и пружили му слику о стању у Црној Гори каква је њима одговарала, а и самом окупатору импоновала. Цивилни комесар Мацолини је 5. маја именовао Савјетодавно вијеће. Оно је како то само име каже, било тијело које није имало стварну власт, али су преко њега Италијани настојали да припреме терен за стварање правих органа власти, састављених од сепаратиста. Међу шест чланова овог вијећа био је и протојереј Симо Мартиновић.⁴ Он ће крајем рата и послје њега завршити на побједничкој страни: партизанско-комунистичкој.

Италијани током тих првих неколико мјесеци окупације нијесу ни покушали да остваре контакт са ширим народним масама. Њихова обавјештајна служба на терену је потпуно затајила. Стога је силина и масовност 13-јулског устанка била за њих као гром из ведра неба. Суочен са стварном чињеницом да већина народа Црне Горе не жели такву Црну Гору какву хоће сепаратисти, италијански окупатор је са доласком прагматичног Биролија одбацио пројекат васпоставе црногорске државе, и антисрпски миље какав су до тада пројектовали сепаратисти.

Нападом сила Осовине на Краљевину Југославију 6. априла 1941. године, судбину краљевске Владе и краља Петра II дијелио је и патријарх српски Гаврило Дожић. Независно од њих, и он се повлачио пред нацифашистичким трупима. Посљедња оаза која је била слободна је била Црна Гора. Краљ и патријарх срели су се у манастиру Острогу ноћу 14/15. април. То је била посљедња краљева ноћ у својој земљи. Патријарх је одбио краљеву понуду да напусти земљу. Желио је да дијели судбину народа. Краљ опет није хтио да доживи заробљавање и понижење, те је 15. априла напустио земљу авионом код Никшића. Патријарх је остао у Острогу, и убрзо је дожио хапшење од Њемаца. То је био почетак његове Голготе.

Јеромонах манастира Острога Василије Драговић, обавијестио је 3. маја 1941. године Митрополију, да је у манастир дошло двадесетак њемачких војника, који су одвели патријарха Гаврила и архимандрита Леонтија. Поред бројних намирница, ћилима и ћебади, однијели су петнаест цакова дворског новца у папиру, и око седам сандука злата. Њемци су опет дошли 13. маја са шест војника и једним официром. Развалили су браву на настојатељевом стану, и такође однијели намирнице и ћилиме. Драговић је нагласио да касније није могао наћи писмо Светог Василија, као и златну кашику из XII вијека, коју је он донио и поклатио манастиру. Ова ка-

4. *Глас Црногорца*, бр. 2, 25. мај 1941, 2.

шика је служила енглеским владарима за причешћивање. Хтјели су да однесу и панагију Светог Василија, али их је он увјерио да је безвредна јер је тобоже из 1927. године, и тако је спасио.⁵

Ободне парохије Митрополије према албанским крајевима још првих дана рата нашле су се на удару албанског геноцида. Са православним становништвом протјеривана је и Црква. Према извјештајима архијерејског намјесника андријевичког од 30. априла и 7. маја, парох гусињски Ђорђије Шекуларац морао је усљед албанског терора напустити парохију. Пароху плавском Илији Дедићу наређено је да у року од два сата напусти парохију или ће бити ликвидираан. Албанци су цркву Светог Василија потпуно демолирали, а исто тако и ону у Брезојевицама. Предводио их је емигрант Бејто Аџијровић. Намјесник је тражио од митрополита Јоаникија да интервенише код италијанских власти, да омогуће повратак свештеника у своје парохије.⁶

Архијерејски намјесник андријевички обавијестио је 14. маја митрополита Јоаникија, да је по извјештају пароха гусињског Ђорђија Шекуларца повратак пароха у парохије плавску и гусињску немогућ. Шекуларац је код села Пепића срео колону од 60-ак Албанаца са албанским и италијанским заставама предвођених Пренк Цолом. Тражио је од њега да се врати у парохију, и види шта је било са црквом Светог Василија Острошког у Мартиновићима. Цола је одбио да га пропусти, и рекао да мора да пита гувернера у Скадру, али да за сада нема говора о повратку два пароха у своје парохије.⁷

Евидентно је да је митрополит Јоаникије од самог уласка италијанског окупатора у Црну Гору према њему водио пацифистичку политику. По развоју устанка, када су комунисти отпочели ликвидације својих идеолошких противника он је заузео изразито антикомунистички став, и подржавао антикомунистички покрет. Но, са друге стране, Италијани су у првим мјесецима окупације имали резервисан став према њему. Били су свјесни чињенице да је он био врло близак са патријархом Гаврилом Дожићем, и да је дијелио патријархову подршку 27-мартовским пучистима. Митрополитов сношљив однос према њима схватили су као прилагођавање тренутној реалности. Италијански префект у Котору Франко Скаселоти, изразио је у свом извјештају гувернеру Далмације од 10. јула сумњу у било какву лојалност митрополита Јоаникија, и предложио је надзор над њим.⁸ Он је у извјештају од 8. октобра признао

5. АМЦП, фонд МА, ф. 1941. г.

6. Исто.

7. Исто.

8. ДАЦГ, АОК, фонд Окупација, кут. I, док. бр. 31/41.

да православни и римокатолички клер у Боки имају велики утицај на народ. Предложио је да се православци у Боки одвоје од Митрополије Црногорско-приморске, и припоје епископу у Шибенику, који је наклоњен Италији.⁹

Командант Ловћенског НОП одреда Пеко Дапчевић, дао је 10. јануара 1942. године наређење партизану Андрији Пејовићу да изврши конфискацију имовине манастира Врањине. Пејовић је то и учинио, и конфисковану робу предао у штаб одреда направивши записник. Тако је конфисковано: троје говеди, 10 кг ориза, 10 кг укљева, 50 кг соли, једна метла, два јоргана, један цилиндар за лампу, килограм свијећа, 300 коверата и један пак папира за писање, један балон од пет литара ракије, десет плеханих тањира, 20 кг сувог свињског меса, и једна флаша мастила.¹⁰

Митрополит Јоаникије је од 8. до 17. јануара 1943. године извршио канонску визитацију Боке. Служио је у Котору другог дана по Божићу, а трећег у Рисну. Посјетио је женски манастир Бању код Рисна. Сљедећих дана служио је службе у Савини, на Подима и Јошници. Коначно, 17. јануара служио је у Тивту, а потом се вратио на Цетиње.¹¹

Митрополија и њен митрополит старали су се колико су могли, да помогну и породицама пострадалих свештеника. Парох косорски Симо Поповић стријељан је од италијанског окупатора у репресалијама 25. јуна. Митрополит Јоаникије одобрио је помоћ његовој породици од 100.000 лира, јер се приликом стријељања држао „и свештенички и патриотски.“¹² Митрополит Јоаникије упутио је распис архијерејским намјесницима и настојатељима манастира 3. новембра, са обавјештењем да се од овог датума као и до рата, приликом службе имају помињати имена краља Петра II и његове мајке краљице Марије. Испред њих предвиђена је и молитва за патријарха српског Гаврила.¹³ Овакав став митрополита Јоаникија може се тумачити чињеницом да је у септембру 1943. године окончана окупација Италијана, јер је Италија капитулирала. Потом су Црну Гору окупирали Њемци. Ради успостављања власти на нижем нивоу, они су убрзо формирали тзв. Народну управу са сједиштем на Цетињу. На њеном челу био је четнички дисидент Љубо Вуксановић. Народна управа је по свом систему организације и рада увелико подсјећала на режим ђенерала Милана Недића у Србији, а сам Вуксановић важио је тада

9. ДАЦГ, АОК, фонд Окупација, кут. I, док. бр. 34/41.

10. ДАЦГ, АОП, док. бр. IV4е-21(42).

11. *Глас Црногорца*, бр. 87, 14-јануар-27. јануар 1943, 2.

12. АМЦП, фонд МА, ф. 1943. г.

13. Исто.

за пронемићевски настројеног човјека. Њемци су чак имали извјесних планова да Црну Гору уједине са Србијом у јединствени управни простор. Отарасивши се надзора Италијана, митрополит Јоаникије је наставио активну сарадњу и са режимом Народне управе. Наиме, приликом њеног проглашења на Цетињу, у двору краља Николе 10. новембра, одржан је пријем. На пријему су говорили Љубо Вуксановић и генерал-мајор фелдкомандант Вилхелм Кајпер. Овом приликом као представници вјерских заједница били су присутни митрополит Јоаникије и надбискуп барски Никола Добречић.¹⁴

Из дописа митрополита Јоаникија Ресору за правду и вјере Народне управе од 23. новембра, види се да су у Епархији тада биле 22 упражњене парохије. Те парохије су биле: стабанска, безујска, планинопивска, жабљачко-језерска, вилушка, граховска, вучедолска, косијеревска, слатинско-гостиљска, брчеоска, поборско-лаштанска, режевићка, пољска, равањско-миличка, величка, шаранска, трећа пљеваљска, дубочичка, сељанска, милешевска, бањска и радијевачка. Митрополит је тражио од управе да за буџет за следећу годину планира дотације за плаћање пароха за све парохије. „Жива је потреба да се ове удове парохије чим прије попуне, јер је комунизам, који је лишио живота 16 наших свештеника, оставио праву пустош у нашем народу, те је интерес да се наш духовни и национални живот у пуној мјери активира,“ навео је митрополит Јоаникије у овом допису.¹⁵

Митрополит Јоаникије послао је 29. новембра допис Ресору за правду и вјере Народне управе. По овом допису види се да се група свештеника налазила у интернацији. То су били: парох његушки Павле Врбица, парох бериславачко-бјелопољски Лука Радичевић, парох трећи бјелопољски Томо Лалић, и парох први бјелопољски Симо Басекић. Митрополиту нијесу били познати разлози њиховог интернирања, тим прије, што их је Национални одбор предложио за ослобађање. Он је апеловао на управу да се њиховим породицама обезбиједи следовање, јер живе у крајњој биједи.¹⁶

Како је већ назначено, окупацијом Југославије и Црне Горе, те стварањем једне од квислиншких творевина тзв. Велике Албаније, ободни дјелови Црне Горе нашли су се у њеном саставу, а самим тим и Митрополије Црногорско-приморске. Поред отвореног терора над православним живљем албанске власти су терорисале и митрополијско свештенство. Положај Митрополије и њеног све-

14. *Црногорски вјесник*, бр. 4, 10. новембар 1943, 2.

15. АМЦП, фонд МА, ф. 1943. г.

16. Исто.

штенства у црквено-правном смислу био је недефинисан. Митрополит у Тирани није покретао никакве активности у смислу званичног отцјепљења тих парохија од Митрополије, али очигледно није ни дозвољавао црквену јурисдикцију Митрополије у тим крајевима. Тако су и парохије у Улцињу биле у незавидном положају.

То се види по два акта. Наиме, митрополит Јоаникије упутио је 15. децембра 1943. године Ресору правде и вјера Народне управе обавјештење, да се улцињски пароси Никола и Јован Ражнатовићи налазе у крајњој биједи, јер им тирански митрополит није давао никакве принадлежности. Значајан број православних је побјегао из Улциња и околине због албанске страховладе, чиме су и они значајним дијелом остали без пастве и прихода. Од Народне управе тражио је да се нађе начин да им се материјално помогне.¹⁷ Четири дана касније митрополит Јоаникије обавијестио је предједника Народне управе Љуба Вуксановића, да је улцињски парох Никола Ражнатовић ухапшен од албанских власти, и спроведен за Скадар. Тражио је од Вуксановића да интервенише код Њемаца да се Ражнатовић пусти на слободу.¹⁸

Из једног дописа-позива од 14. фебруара 1944. године за састанак на сједницу, који је послао митрополит Јоаникије, види се да је у архијерејском намјесништву цетињском било 22 активна свештеника.¹⁹ То је уједно и посљедњи податак из времена окупације, на основу којег би се могао реконструисати број свештеника макар у једном архијерејском намјесништву.

3. Антикомунизам Митрополије, њеног свештенства и митрополија Јоаникија

Послије првих неколико мјесеци окупације, у Југославији, а самим тим и у Црној Гори, букнуо је устанак против окупатора. У српским крајевима који су се нашли у саставу квислиншке НДХ он је имао улогу борбе за голи опстанак, пошто је она почела спроводити отворени геноцид. Једино је у Србији устанак започео са два аутохтона покрета, независна једна од другог: четничког и партизанско-комунистичког. У свим осталим крајевима, устаничке масе биле су један сложени конгломерат, у коме су доминатну улогу имали комунисти и српски монархисти. Стереотип је био углавном исти. Послије угушивања устанка масовног типа и репресалија

17. Исто.

18. Исто.

19. Исто, ф. 1944. г.

окупатора са њиме, комунисти су устаничке формације хтјели да претворе у своју партијску војску, која је поред борбе са окупатором требала да се бори и за остваривање идеја своје партије. То је довело до постепеног отклона значајног дијела устаничких маса од партизана. Послије преокрета на Источном фронту код Москве почетком децембра 1941. године, партизанско-комунистичко руководство погрешно је процијенило да је крај рата близу, и отпочело са све масовнијим ликвидацијама својих идеолошких противника. Међу њима све више су учестале ликвидације свештеника.

Иако се трудио да не исповиједа отворени атеизам и противљење Цркви, партизанско-комунистички покрет је већ по самом свом фундаменту програма био антипод Цркви. На то се може надградити и виђење комуниста у рјешавању националног питања у Црној Гори. Устанак је дефинитивно био граничник од кога се све више негативно опредјељивала Митрополија, њен митрополит и значајан дио свештенства према партизанско комунистичком покрету. Иако има неких назнака да је митрополит Јоаникије благонаклоно гледао на овај покрет, оне су нестале већ крајем 1941. године, када контрареволуционарни покрет у Црној Гори добија замаха. Иако је контрареволуционарни покрет у почетку био хетероген, митрополит Јоаникије и значајан дио свештенства одмах су га подржали. Већ од средине 1942. године, контрареволуционарни покрет јасно се дијели на четнике и зеленаше Крста Поповића. Од тада до краја рата митрополит Јоаникије и највећи број антикомунистички орјентисаног свештенства подржавали су четнички покрет, и на крају рата подијелили са њим посљедице пораза.

Иако се већина свештенства није опредјељивала са почецима грађанског рата ни на једну страну, подршка једног мањег дијела свештенства било партизанско-комунистичком, било контрареволуционарном покрету није изостала. Неки свештеници су се одмах конфронтирали са партизанско-комунистичким покретом. Тако је у децембру 1941. године чевски парох јереј Милош Турчиновић био предсједник одбора „Народне слоге“ на Чеву. Ови одбори су били ембрион формирања оружаних контрареволуционарних формација.²⁰ Парох павковићки, иначе родом из Загарача у Катунској нахији (Стара Црна Гора) јереј Павић Кековић био је још борбенији. У родном Загарачу у који се вратио послје окупације, подигао је устанак против партизана, и са неколицином рођака био оснивач загарачког националног батаљона.²¹ Турчиновић и Кеко-

20. Зборник НОР-а, том III, књ. 1, Београд, 1950, док. бр. 196.

21. ДАЦГ, АОП, док. бр. IV-102(42).

вић били су људи наклоњени Крсту Поповићу, и после је уједињења војници војске емигрантске Владе краља Николе у Гаети у Италији. Јереј Радојица Перишић из Голије, био је један од вођа устанка на граници Херцеговине против режима НДХ у јуну 1941. године. Са првим расколима устаничког покрета јасно се определио за четнике, и ускоро крајем 1941. године постао командант Првог четничког гатачког одреда.²²

Из писма ОК КПЈ за Цетиње од 22. јануара 1942. године ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак, види се да су партизани имали информације да су „англофили“ одржали конференцију код митрополита Јоаникија, на којој се нарочито истицао мајор Радуловић. Убрзо је код митрополита одржана и друга конференција, на којој је у групи официра поред Радуловића био најистакнутији ђенералштабни мајор Радован Иванишевић. Одлучено је да он оде у Турску, и одатле ухвати везу са Владом у Лондону, са савјетима шта да се ради када окупатор оде из Црне Горе?²³

У васкршњој посланици за 1942. годину, митрополит Јоаникије се крајње критички осврнуо на комунизам. Тако је поред осталог рекао: „Што комунисти траже од нашег народа? Ни више ни мање него да се одрече народности и православља, дакле да се одрече онога што је најсветије и начистије, што сачињава срж његовог живота и смисао његовог постојања... Комунизам је нашем народу донио велико зло. А зло је дошло због гријехова.“²⁴

Приликом посјете манастиру Острогу Пирџија Биролија је дочекао митрополит Јоаникије са настојатељем манастира архимандритом Леонтијем Митровићем. Митрополит се присутнима обратио на италијанском и српском језику.²⁵ Ова посјета била је у склопу Биролијевог инспекционог путовања по Црној Гори. У Острогу су биле постројене четничке јединице на челу са пуковником Бајом Станишићем. Уз Биролија дошли су и политички и војни вођи сепаратиста Крсто Поповић и Новица Радовић.

Током рата митрополит Јоаникије одликовао је свештенике. Један од њих био је парох голијски Радојица Перишић, који је већ био командант четничке бригаде. Одликован је црвеним појасом са листама 18. октобра 1942. године, на дан Светог Петра Цетињског. У рјешењу о одликовању је наведено да је то митрополит урадио „особито цијенећи изванредне заслуге које је на црквено-народном пољу у борби против безбожних комуниста показао пре-

22. Исто, док. бр. ИИ-3/5(42).

23. Зборник НОР-а, том III, књ. 2, Београд, 1950, док. бр. 38.

24. Глас Црногорца, бр. 10, 22. март-4. април 1942, 20.

25. Глас Црногорца, бр. 61, 7. октобар-20. октобар 1942, 2.

часни јереј РАДОЈИЦА ПЕРИШИЋ“... Митрополит је још навео да ће му ово одликовање служити као подстрек „за пуни успјех дјела Божјег на земљи и срећу крстоносног Српског народа.²⁶ У октобру 1942. године митрополит Јоаникије је присуствовао парастосу судији Новици Ковачевићу из Грахова, кога су убили партизани, и поред осталог рекао: „Нема подеснијег мјеста него да овдје донесемо чврсту одлуку и закунемо се Богу да ћемо се борити против комуниста.“²⁷

На конференцији у Шаховићима код Бијелог Поља, која је представљала скуп млађих четницима наклоњених интелектуалаца говорио је парох из Пиве Јован Тодоровић.²⁸ Један од аутора резолуције био је свештеник Никица Јовановић. У седмој тачки ове резолуције стоји: „Црква је државна. Православна црква је национална и светосавска. Католичка црква треба да буде административно одвојена од Ватикана, и да буде југословенска национална у духу идеја Штросмајера. Верска настава је обавезна у свим основним и средњим школама.“²⁹

Игуман манастира Ђурђеви Ступови код Берана Мелхиседек Ђуровић писао је митрополиту Јоаникију 5. марта 1943. године: „За вријеме партизанског терора, они су исто долазили у Манастир, мљели своје жито у манастирском млину и однијели око 300 кг манастирског жита. Других ствари нијесу однијели. Нијесу ометали вршење богослужења, нити у манастиру вршили богохулна дјела. У храму је све остало недирнуто, као св. утвари, богослужбене књиге, одежде и др.“³⁰

Како је већ назначено, у октобру 1943. године у манастиру Острогу били су убијени ђенерал Блажо Ђукановић, пуковник Бајо Станишић и чланови њиховог штаба и пратње. Поводом 40-це њихове погибије, митрополит Јоаникије одржао је говор. Том приликом је поред осталог рекао: „Утврђена је чињеница да су одмах после италијанске окупације, наши комунисти, нашли за умјесно и поштено, да наставе посао који су раније радили, да у нашем народу шире комунизам. Да прикрију и сакрију своје праве намјере,

26. Документ је својина сина свештеника Радојице Перишића-Павла, учитеља из Никшића у пензији. Иако је заведен протоколним печатом, као и печатима Митрополије и личним печатом митрополита Јоаникија, у Архиву МЦП, тј. актовној фасцикли за 1942. годину га нема.

27. *Документи о издајствима Драже Михаиловића*, књ. I, Београд, 1945, 187.

28. Боривоје Карапанџић, *Грађански рат у Србији 1941-1945*, Кливленд/САД, 1958, 203.

29. Као нап. 27, док. бр. 6.

30. ДАЦГ, АОБ, кут. 7.

своју акцију назвали су привлачним називом: Народно ослободилачки покрет. Извели су крвави 13. јул 1941. Не водећи рачуна да је успјех искључен и да ће народ страшно страдати, развили су црвене заставе и пришили петокраке звијезде, јер то је њихов идеал, то је извор и чвор свега, за њих нема никакву вредност наш свети стари поклич: „За крст часни и слободу златну.“ „Иза тога почели су са обесвећивањем наших светиња, отимањем туђе имовине, ширењем неморала, бацањем у јаме и убијањем наших најбољих људи.“³¹

Поводом празника Ваведења 1943. године, митрополит Јоаникије се обратио вјерницима посланицом, са оштрим ставом о комунизму. Посебно се осврнуо на васпитање омладине, и спречавање комунистичке пропаганде међу омладином. Поред осталог је рекао: „Прије свега и изнад свега треба одмах прекинути са материјалистичким васпитањем омладине и завести религиозно морално васпитање, јер грађевина се мора срушити ако је зидана на пијеску, а не на чврстој стијени... А хришћанско васпитање тражи од нас да с једне стране отстранимо од дјеце све што је зло и што би их начинило рђавим људима као атеизам, неморал, лаж, превара, завист, оговарање, свађа, љеност, крађу, убиство и друга зла.“³²

Привремени парох шобајићки у Бјелопавлићима Милош Ј. Перовић, је на тражење митрополита Јоаникија истом поднио извјештај 12. децембра 1943. године о стању у његовом крају. Навео је већ познати догађај који се десио у манастиру Острогу у октобру, када су од партизана убијени ђенерал Ђукановић, пуковник Станишић и њихов штаб и пратња. Уопште извјештај одише потпуним антикомунистичким одређењем. Перовић је запазио: „Комунисти се служе свим средствима у борби против народа и Светосавске Цркве, мобилишу принудно читав народ, али женска омладина се брже одређује него мушка.“ Имао је замјерки и на интелектуалце, чим је записао „Интелектуалци су врло пасивни, неодлучни и са таквим радом стварају код народа врло рђаву слику. Њихов опортунизам је индиректно одобравање комунизма. Комунисти употребљавају црквена гробља за шанчеве у борби против националиста.“³³

У Никшићу је 29. децембра 1943. године одржан скуп свештеника архијерејских намјесништава никшићког, шавничког и колашинског који су били антикомунистички настројени. Скуп је донио

31. АМЦП, фонд МА, ф. 1943. г.

32. *Митрополиј црногорски против комунизма*, Црногорски вјесник, бр. 13, 11. децембар 1943, 1.

33. АМЦП, фонд МА, ф. 1943. г.

ширу Резолуцију која је крајње антикомунистички определијелена. Једна од глава Резолуције насловљена је са „НАРОДЕ СРБСКИ“. У почетку Резолуције је ова констатација: „1) Да је узрочник свему данашњем злу и страдању Србског народа-рушилачки, безбожнички и крволочни Комунизам, пропагиран од бјелосвјетске скитачке, јеврејске расе, прихваћен од наших домаћих одрода: пропалих и недоучених ђака, компромитованих службеника, сеоских ђилкоша, разбојника, криминалних типова, скитница и осталог друштвеног олоша.

2) Да комунизам у свом програму иде за тим да разори и уништи вјековно изграђиване основне Народне Цркве, Народне Државе и Народне Културе. Да потпуно убије националну свијест у народу.

3) Да остварењем комунистичких идеала народ потпада под јарам највећих тирјана“...

Ову Резолуцију потписали су: парох први никшићки и архијерејски намјесник никшићки протојереј ставрофор Милан Ђуковић, архијерејски намјесник шавнички свештеник Ђорђевић Ивановић, за архијерејско намјесништво колашинско свештеник Саво Ракочевић, професор-катихета протосинђел Иринеј Крстић, парох озрињички свештеник Милосав Вулановић, парох трећи никшићки свештеник Милорад Кљајић, парох трепачко-борачки свештеник Симо Лалатовић, парох рогамски свештеник Вуко Васиљевић из архијерејског намјесништва подгоричког, парох доњожупски Стојан Костић, парох прашки свештеник Богдан Радуловић, парох горњепољски свештеник Саво Кустудић, парох трубјелско-рудински свештеник Комнен Радусиновић, парох пошћенски свештеник Јован Тодоровић, парох рудинички свештеник Лука Пејовић, парох страшевско-стубички свештеник Милета Варајић, помоћник архијерејског намјесника никшићког свештеник Владо Злопаша, парох риђански свештеник Томаш Николић, парох кочански свештеник Томаш Пејовић, парох велимски свештеник Марко Ђапић, парох тепачки свештеник Станко Шаулић, парох ускочки свештеник Митар Лопушина, помоћник архијерејског намјесника шавничког свештеник Видак Вујовић.³⁴ Ова конференција и Резолуција са ње, била је иначе пандам оној коју су одржали свештеници наклоњени комунистичко-партизанском покрету недуго прије ове у манастиру Жупи код Никшића. Та конференција је у односу на ову била симболична по броју свештеника.

34. Исто, ф. 1944. г.

Дан касније један од учесника скупа у Никшићу, парох пошћенски Јован Тодоровић обратио се јавно прогласом свештенику Јову Радовићу, активном подржаваоцу партизанско-комунистичког покрета, који је важио за незваничног партизанског министра вјера. У том прогласу поред осталог стоји: „Зар ти не би јасно из двогодишње борбе „Народних ослободилаца“ - а то је постало јасно и онима који су у лудницама - да њихова борба није за националну, политичку и државну независност ни Српског, ни Југословенског, ни Словенског народа? Њихова је борба партијска-за побједу комунизма, убрзање свјетске револуције и успоставу диктатуре пролетаријата. Зар би без очију, а тобож код очију, па да не видиш и то, да је сва њихова борба усредсређена против Српског народа и његове Цркве? Зар ти није позната изјава шефа наше комунистичке борбе, коју је дао једном Србину, на његово питање: „Шта помаже Србима побједа Руса, кад Срба нестане у међусобном покољу.“ Он му је одговорио: „За нашу борбу није важно што ће нестати Срба, већ да побиједи међународни пролетаријат, а ако Срба нестане њихову земљу населићемо Циганима“...³⁵

Ресор правде и вјера Народне управе Црне Горе обавијестио је 15. јануара 1944. године Митрополију, да се сагласио са рјешењем митрополита Јоаникија, да се додијели двомјесечна пуна припадност породици пароха поборско-лаштанског Сава Пејовића. Њега су убили партизани 26. августа 1943. године.³⁶

Митрополит Јоаникије издао је рјешење 29. јануара 1944. године у вези са групом свештеника која је сарађивала са партизанима. У тачки „б“ образложења он је навео: „б) да су сви напријед именовани свештеници, служећи комунизму а не Цркви тиме дужност напустили и починили тешке кривице по канонско-законским прописима учествујући у комунистичкој акцији, која одричући вјеру у Бога иде директно противу религије односно хришћанства чији су они представници, стварајући саблазни код вјерних и наносећи срамоту свештеничком чину, јер дјело које починише представља ништа мање већ најтеже огрешење о заклетву, коју су положили Богу, и најгрубљу издају према Св. цркви и мученичком нашем народу.“

По овом рјешењу под црквени суд стављени су: члан Црквеног суда у Пљевљима протојереј Стеван Петровић; свештеници: Јово Радовић (пензионисани), Ђорђевић Вујошевић, Васо Томовић, Милован Кујовић и Петар Мујовић. Протојереју Стевану Петровићу због неподобности престала је служба без права на пензију. Свештени-

35. ДАЦГ, АОП, док. бр. IX16-116(43).

36. АМЦП, фонд МА, ф. 1944. г.

цима: Ђорђевићу Вујошевићу, Васу Томовићу, Миловану Кујовићу и Петру Мујовићу престала је парохијска служба без права на пензију. Сви наведени су стављени под забрану свештенодејства. Овим рјешењем како је наведено, нијесу обухваћени свештеници: Јагош Симоновић, Јевстатије Караматијевић, Ђорђевић Калезић, Руфим Жижић, и Симон Радуловић који су раније подвргнути казнама.³⁷

Митрополит Јоаникије обратио се 1. фебруара 1944. године Синоду приказујући стање у његовој Епархији. Тако је записао: „Комунизам је овамо нанио велика зла нашем народу. Љуте ране на нашем националном организму једнако кржаве. Убиства, пустоши, паљевине и страшне мјере трпио јер наш национални свијет. Црква је жестоко страдала. Седамнаест наше браће убијено је. Цркве, молитвени домови, похарани, многи манастири попаљени и порушени. Свештеници су били присиљени да бјеже испред очигледне опасности и да се склањају у градове, док се мало проведри и они се врате својој пастви. Тешко и претешко. Ипак, као што су се прилике код нас побољшале биле од марта 1942. до маја 1943, надамо се у Бога да ће се опет ситуација побољшати.“ Митрополит је навео да је у Епархији 21 парохија упражњена. Епархија је примила и ухљебила 38 свештеника и монаха избјеглица, који су дошли у њу из других крајева. Он сам је често чинио визитације по Епархији, у намјери „подизања и јачања светосавског духа.“³⁸

У извјештају од сљедећег дана, он је навео да се само летимичним прегледом може казати, да су на територији Епархије порушени и запаљени манастири: Режевићи, Градиште, Ждребаоник, Жупа и Бијела. Већина осталих манастира је оштећена а манастирска имовина и имања „материјално опустошени, јер се већина њих налази у рукама комуниста.“³⁹

Парох орашко-штитарски свештеник Крсто Марковић заробљен је од партизана и стријелан 3. марта 1944. године на Чеву. Народна управа Црне Горе предложила је Митрополији да се у оквиру помоћи породицама погинулих свештеника, Марковићевој породици додијели пуна двомјесечна припадност, што је ова и прихватила.⁴⁰ Митрополит Јоаникије обавијестио је Синод 1. априла, о стављању под суд са престанком парохијске службе и права на пензију пароха тушинског Радована Павићевића, због учешћа у партизанском покрету.⁴¹

37. Исто.

38. Исто.

39. Исто.

40. Исто.

41. Исто.

У јесен 1944. године партизани су отпочели са ослобађањем Црне Горе. Будући да је био изразито антикомунистички настројен, митрополит Јоаникије напустио је са четницима Цетиње и сједиште Митрополије 11. новембра, а два дана касније у њега су ушли партизани. Сљедећих непуних мјесец дана, са групом свештеника боравио је у Подгорици и њеној околини. Од тога је већи дио времена провео у манастиру Дајбабе. О тешкој ситуацији говоре и ове његове ријечи записане 29. новембра у књигу утисака манастира Дајбабе, а гласе: „Пресвета Богородице спаси нас.“⁴² Четничко вођство било је свјесно чињенице о скором повлачењу њемачког окупатора из Црне Горе, те је хтјело да по том повлачењу продужи борбу са партизанима. У том циљу је Павле Ђуришић образовао из политичких разлога Национални комитет за Црну Гору и Стари Рас. Почасни предсједник био је митрополит Јоаникије. Међу 28 чланова био је свештеник др Лука Вукмановић.⁴³

Убрзо су партизанске јединице отпочеле са опкољавањем Подгорице, те је митрополит и њу са четницима напустио 16. децембра. Од тада је митрополит са већом групом свештеника у потпуности дијелио судбину четничког покрета, чији је пораз у грађанском рату био врло извјестан. Како су партизани ушли у Подгорицу 19. децембра, четници су већ били у њеном окружењу. Још раније под командом Павла Ђуришића они су се окупили у околини Подгорице из централних и јужних крајева Црне Горе. Са њима је био дио њихових породица, митрополит Јоаникије и свештеници. Био је ово не само покрет четничких групација пред побједницима партизана, него практично и народни збјег.

Приликом кретања колоне црногорских четника и народа од Подгорице ка Вјетернику 21. децембра, исту су бомбардовали и митраљирали англо-амерички авиони. Том приликом тешко је рањен парох глуходољски из Црмнице Јован Лукић. Изгубио је ногу до кољена. Том приликом је рекао: „Кумим вас Богом не бојте се и не примајте срцу овај несрећни случај! Ово је само забуна од стране наших савезника. Забуна и ништа друго! Како би они ратовали против нас, наше браће и савезника.“⁴⁴

Овај покрет четника и дијела антикомунистички настројеног народа са правом се може симболички назвати Голготом. Борећи се са партизанима и усташама, зимом, глађу и тифусом, они су преко Црне Горе дошли у Босну у Рудо, а потом преко Босне на Хр-

42. ААП, Књига утисака манастира Дајбабе 1901-1955. г.

43. АВИИ, фонд Ча, ЦГ-П-120.

44. Стеван Ј. Вучетић, *Грађански рат у Црној Гори*, Италија, 1947, 129.

ватску и Словенију, гдје су доживјели трагичан крај, и већином били ликвидирани у мају 1945. године од партизана. Трагичан крај четника и њихових присталица, дијелио је и митрополит Јоаникије и дио свештенства које је отишло са њим.

Учесник ових догађаја Предраг Цемовић је у једном од својих мемоарских чланака описао тужну сцену у Рудом почетком 1945. године, када је митрополит Јоаникије служио божићну службу овако: „Божић је прослављен врло скромно. Служио је седми митрополит Јоаникије. Асистирало је више свештеника. Послије службе благословио је војску и народ. Говорио је светитељски: тихо и побожно. Овог Божића, стари Архијереј није говорио о Витлејемској звезди и рођењу Богочовека, који доноси „Мир и добру вољу људима“, већ о Великом петку и Голготи српског народа, на челу са ђенералом Михаиловићем. Никада већи број верника на богослужењу није био, никада усрдније и топлије молитве верници нису изговорили, обраћајући се Спаситељу. Никада жалосније гушећи се у сузама, није „Рождество“ отпевано. Народ је плакао.“⁴⁵

4. Учесиће свештѣнства Митрополије Црногорско-јиморске у партизанско-комунистичком покрету, и његов однос према Цркви и црквеним институцијама

За разлику од већине покорених европских држава од стране нацифашистичких држава, Други свјетски рат на тлу Југославије и Црне Горе није протекао без већих потреса. У већини окупираних држава редован живот се колико-толико одржавао, а у оквиру њега и црквени. Аутохтони покрет отпора нацифашистичкој окупацији, комбинован са извођењем револуције од стране комуниста, те вјерским и националним ратом, у српском народу и Цркви изазвао је велике потресе, превирања и жртве. У Црној Гори су идеолошке супротности биле нарочито заострене, што није могло избјећи ни Цркву. Несумњиво, већина свештенства и монаштва са територије Црне Горе, на челу са митрополитом Јоаникијем Липовцем, већ од устанка и развитка партизанско-комунистичког покрета направила је отворени отклон од њега. Чак шта више, придружила се контрареволуционарном покрету.

Узроци за овакав став били су вишеструки, и нијесу формиран на пречац. Били су резултанта врло негативног искуства још из

45. Предраг-Мишо Цемовић, *Од Подгорице до Градишке*, Гласник Српског историско-културног друштва „Његош“, св. VIII, Чикаго, 1961, 55.

бољшевичке револуције у Русији, тј. односа бољшевика према Цркви и свештенству, као и положају Цркве у совјетском друштву у међуратном периоду. Бољшевизам, тј. комунизам је био својом филозофском, идеолошком и практичком појавом атеистички и анационални пројекат. Њега су слиједили југословенски и црногорски комунисти, те је као такав био антипод самој суштини Цркве, и њеним одликама у српском народу, ако се узме у обзир и њено национално значење. Такве предрасуде из међуратног периода биле су само надграђене и разрађене од стране Српске Цркве и Митрополије у Црној Гори, када је комунизам у току рата и револуције дошао у фазу остварљивог практикума.

Са друге стране треба сагледати и ставове овог покрета према Српској Цркви у току рата, па и у самој Црној Гори. Партизанско-комунистички покрет у току рата и револуције није скривао свој атеистички карактер, ни намјеру да Црква буде одвојена од државе, али није дјеловао ни на бази милитантног атеизма. Религиозно осјећање појединца подводио је под његово лично право, а функционисање Цркве у будућем комунистичком друштву као демократско-институционално. Није покретао ни питање национализације црквене имовине. У неким детаљима истицао је ослободилачки карактер и улогу Српске Цркве, и конкретно Црногорске Митрополије и њених митрополита против османског завојевача. При томе је хтио да подвуче паралелу те борбе, са борбом коју је он водио, и улогом свештенства у њој.

Иако није крио своје идеолошко и друштвено-економско опредјељење, као и атеизам, партизанско-комунистички покрет је хтио да своју борбу пред широким масама прикаже као борбу против окупатора, и борбу за сјутрашње демократскије и праведније друштво, у којој је свакако пожељан и потребан, и за кога ће по остварењу циљева борбе бити и мјеста. Стога је разумљиво да је на своју страну, без обзира на све околности успио да привуче и један мањи број свештеника. То је за партизанско-комунистички покрет било нарочито актуелно у другој фази рата, када се биљежи нешто масовније присуство свештенства у њему. Партизанско-комунистички покрет ствара и своје органе власти: ЗАВНО и ЦАСНО, у које декоративно уврштава и неке ситне грађанске политичаре из међуратног периода, интелектуалце, па и свештенике. Како је већ назначено, са њима он хоће да себе прикаже као један широки фронт или савез национално-ослободилачких, демократских и праведних снага. Већина (од ионако малобројних) свештеника у овом покрету обрела се стицајем околности, највише јер су им чланови породице приступили њему, мада се не могу пренебрегнути ни неки ситносопственички и каријеристички мотиви.

Италијански окупатори стријељали су у децембру 1941. године пароха стречанског јереја Ратомира Јанковића, и пароха бобовског Андрију Шиљка због помагања партизанима у нападу на Пљевља.⁴⁶ Митрополит Јоаникије био је предсједник Црвеног крста. Градски одбор партизанско-комунистичког покрета на Цетињу (са званичним називом Народноослободилачки фронт) захтијевао је од митрополита да новац Црвеног крста у износу од 75.000 лира преда истом. Новац је требао да послужи за помоћ сељацима у околини Цетиња, којима су Италијани попалили куће. Митрополит је удовољио овом захтјеву. Убрзо је одобрио и одношење извјесне количине манастирског кромпира, такође на захтјев НОФ-а.⁴⁷ Ово су једини примјери условно речено колаборације митрополита Јоаникија са партизанско-комунистичким покретом.

Прво значајније експонирање свештеника на страни партизанско-комунистичког покрета, биљежи се на тзв. Острошкој скупштини (засиједању) од 8. фебруара 1942. године. Било је то већ у јеку грађанског рата у Црној Гори. Комунисти су саставом ове скупштине покушали себи да дају један шири ослободилачки народни карактер у борби против окупатора. Свакако да се радило о скупу брижљиво изабраних присталица овог покрета. На захтјев присутних настојатељ манастира архимандрит Леонтије Митровић, пред иконом Светог Василија Острошког и упаљеним кандилом благословио је скуп. Међу учесницима скупа били су свештеници: Симо Поповић, Блажо Марковић, и Јагош Симоновић. Марковић је у излагању дао предлог партизанске борбе, коју је подијелио у три цјелине: против окупатора-јединством, против пете колоне-одлучношћу, и против глади-самопомоћи и реквизицијом.⁴⁸

Ова скупштина је иначе имала 65 делегата. Нијесу били заступљени делегати из Бјелопољског и Пљеваљског среза. Интересантно је да је делегат партизанског Врховног штаба Милован Ђилас негативно оцијенио ову скупштину. То се види по његовом извјештају Врховном штабу од 24. марта 1942. године. Ђилас је тзв. демократске елементе оптужио за прикривену колаборацију са контрареволуцијом, јер се са друге стране превише љевичарило, па је то могло да изазове реакцију широких маса, и даље навео:

46. Велибор Цомић, *Голгоџа митрополија црногорско-приморској Јоаникија 1941-1945*, Цетиње, 1996, 412.

47. Нико С. Мартиновић, *Из окупираној Цетињи 1941*, Омладински покрет, 29. новембар 1941.

48. Васо Ивошевић, *Спиритање цркве у Црногорско-приморској митрополији*, Црква, календар Српске Православне Патријаршије за просту 1991. годину, Београд, 1991, 105-106.

„Карактеристично је да су ти назови демократи иступили далеко левље од наших људи: за Стаљина, за совјетски поредак, за борбу против госпде, попови који су тамо били говорили су против бога и цркве итд. Убрзо су многи прешли на страну Баја Станишића, а ово њихово лијево иступање имало је само циљ да масама представи како ми водимо класни а не ослободилачки рат.“⁴⁹

Покрајински Народноослободилачки одбор (НОО) за Црну Гору и Боку је у упутству од 16. фебруара 1942. године издао детаљно упутство среским, општинским и сеоским НОО за реквизицију стоке и животних намирница. У другом поглављу ових упутстава општински НОО имали су право да узимају сва манастирска, црквена и црквено-задужбинска имања под своју управу. Уколико су она раније узета у закуп, закупци су морали предати производе одборима, а ови дати закупцима елементарна средства за издржавање.⁵⁰ Оперативно извршење овог упутства може се видјети у примјеру из Бањана 17. марта, када је сеоски НОО донио одлуку да се земља манастира Косијерева подијели најсиромашнијим сељацима.⁵¹ Партизански НОО су се очигледно почели мијешати и у чисто црквена питања. Тако је општински НОО у Грахову обавијестио 18. маја све сеоске одборе, да ће свештенство бесплатно крштавати дјецу, вршити парастосе и обреде по „жељи народа“.⁵²

Партизанске јединице су у првој половини јуна биле протјеране из Црне Горе пред налетом италијанске војске и националних антикомунистичких трупа. Нова скупштина партизанско-комунистичких присталица одржана је на Тјентишту код Фоче 16. јуна. На тој скупштини усвојена је и резолуција која је афирмисала партизанско-комунистички покрет. На овој скупштини учествовали су свештеник са Цетиња Блажо Марковић, и свештеник из Бјелопавлића Ђорђеје Калезић. У дискусији на овој скупштини учествовао је Блажо Марковић.⁵³ Без обзира што су на овој скупштини узела учешћа свега два свештеника, партизанско-комунистичко руководство постарало се да они издају посланицу. Ова посланица је по први пут имала отворени отклон од митрополита Јоаникија. У њој поред осталог стоји: „Ми свештеници и народни борци одричемо се таквих свештеника, били они архијереји, црквенојерархијски чиновници или парохијски свештеници, јер су издајице свога народа и свога сталежа. Не признајемо власт надлежних архијереја

49. Зборник НОР-а, том III, књ. 4, Београд, 1950, док. бр. 76.

50. Исто, књ. 2, Београд, 1950, док. бр. 79.

51. ДАЦГ, АОП, док. бр. IV1-15(42).

52. Исто, док. бр. VII-49(42).

53. Као нап. 49, док. бр. 139.

који су у ма каквој сарадњи са окупатором, док не докажу да није-су били народни издајници.“⁵⁴

Јосип Броз-Тито је у функцији команданта Врховног штаба НОВ и ПОЈ издао наредбу 23. јуна, којом је уведена функција вјерског референта у партизанској војсци. Хришћански свештеници имали су на лијевој руци крст и испод њега један ширит, у зависности јесу ли били референти батаљона или бригаде. Они су водили спискове умрлих и погинулих, и бесплатно обављали вјерске обреде. Тако су у партизанским јединицама из Црне Горе ове послове обављали ови свештеници: Ђорђије Калезић, Видак Дракић, Блажо Марковић, Војин Вучић, Јагош Симоновић, Руфим Жижић и Радован Павићевић.⁵⁵

Први конкретни облици посљератног уређења Југославије, утврђени су на другом засиједању АВНОЈ-а 29. и 30. новембра 1943. године у Јајцу. У склопу припрема за овај скуп, стварани су партизанско-комунистички органи по покрајинама, па и у Црној Гори. Тако је 8. новембра у Колашину одржана сједница Иницијативног одбора за сазив Антифашистичког вијећа за Црну Гору и Боку, којој је у име АВНОЈ-а присуствовао Иван Милутиновић. У закључцима са овог скупа, предложено је да протојереј Јагош Симоновић буде у неколико тијела, тј: кандидационом одбору, радном предсједништву и Извршном одбору.⁵⁶

На Скупштини ЗАВНО-а у Колашину 15. новембра, протојереј Симоновић изабран је у радно Предсједништво.⁵⁷ Учесници ове Скупштине били су свештеници: Милован Кујовић и Петар Мујовић (из Среза колашинског), Васо Томовић и Богдан Вуковић (из Среза андријевичког), и Јово Радовић (из Среза шавничког).⁵⁸ Приликом овог засиједања прочитано је неколико реферата партизанско-комунистичких функционера. У вези са тим јавило се неколико говорника са дискусијама о прочитаним рефератима. Међу њима био је и протојереј Симоновић. Он је оптужио сараднике окупатора, иако прецизно не наводећи ко су они, за лажи и подметања о карактеру партизанско-комунистичког покрета и његовој борби. Поред осталог је навео: „Помоћу разних лажи и сплетки, које су за ове двије ипо године подметали нашој војсци, говорили су како нама није ништа свето и да плујемо на часни крст. А ми тај крст не

54. Исто.

55. Милија Станишић, *Руководећи кадрови народноослободилачке борбе у Црној Гори 1941-1945*, Подгорица, 1995, 339, 375, 393, 536.

56. ДАЦГ, АОП, док. бр. VI2а-1(43).

57. Исто, док. бр. VI2-21(43).

58. Исто, док. бр. VI2а-2(43).

сматрамо као симбол, него смо спремни и гинути за њега, а то значи гинути за слободу... Ми признајемо онога бога, кога су признавали и наши дједови и наши очеви и који су као и ми гинули за слободу наше отаџбине.“⁵⁹

На овом засиједању изабрано је Предсједништво Извршног одбора ЗАВНО-а. Поред Предсједништва које су чинили предсједник и три потпредсједника, изабрани су и чланови Предсједништва. Ови чланови били су у ствари нека врста привремене владе ЗАВНО-а по ресорима, тј. одсјецима. На чело вјерског одсијека изабран је протојереј Јово Радовић из Планине Пивске. Поред њих изабрани су и вијећници (посланици) ЗАВНО-а, а међу њима био је и Ђорђевић (Ђорђе) Калезић, свештеник из Косовог Луга у Бјелопавлићима.⁶⁰ Од ових вијећника ЗАВНО-а за Црну Гору и Боку, изабрани су у ужем смислу и вијећници и њихови замјеници за АВНОЈ, који се имао ускоро одржати у Јајцу. Међу њима за Срез цетињски изабран је свештеник Блажо Марковић, судија Црквеног суда са Цетиња.⁶¹

Намјера партизанско-комунистичког покрета је очигледно била да у сврху своје популаризације, представи себе као један широки фронт за ослобођење и боље будуће друштво. У ту сврху потребан му је био што већи број свештеника. На другој сједници Извршног одбора ЗАВНО-а одржаној 24. новембра у Колашину, под тачком четвртом, ријешено је да се конференција свештенства има одржати у Колашину 15. децембра. Ова конференција требала је да има манифестациони карактер. За сачињавање позивног писма свештенству за овај скуп, одређени су протојереји Симоновић и Радовић. Њима је придодат новинар и публициста Јован Ћетковић, који је био други потпредсједник ИО ЗАВНО-а. У оквиру треће тачке ријешено је да један од говорника на народним зборовима у Беранама и Андријевици буде протојереј Симоновић.⁶²

Поменути Ћетковић један је од плејаде ситних грађанских међуратних црногорских политичара-камелеона, које су комунисти кооптирали у своје органе власти из наведених разлога. Приликом уједињења 1918. године као млад учитељ био је посланик Подгоричке Скупштине. У међуратном периоду дјеловао је са изразито бјелашких позиција, што се може видјети и у његовој књизи „Уједињитељи Црне Горе и Србије“, штампане у Дубровнику 1940. го-

59. Исто.

60. Исто, док. бр. VI2a-3(43).

61. Исто, док. бр. VI2a-2(43).

62. Исто, док. бр. VII2-9(44).

дине. Припадао је лијевом крилу Савеза земљорадника у међуратном периоду, које је политички кокетирало или сарађивало са комунистима. Као такав био је посланик обласне и бановинске скупштине на Цетињу. Током прве фазе рата, сликовито речено сједио је на двије столице, и политички кокетирао и са партизанима и са четницима. Његов брат Радоје, у времену уједињења као официр црногорске војске био је такође познати бјелаш. Убијен је као капетан I класе у манастиру Острогу 1943. године са Блажом Ђукановићем и Бајом Станишићем. Јованов син убијен је као партизан од Италијана. Јован је у својим говорима на засиједањима ЗАВНО-а, а потом и ЦАСНО-а отворено критиковао начин уједињења 1918. године, као да уопште није био дио тога процеса. Био је потпредсједник АВНОЈ-а, потпредсједник Президијума Народне Скупштине Црне Горе, а потом и министар у Влади НР Црне Горе. Умро је у Београду 1963. године.

У изворима је сачувана само једна позивница за свештеничку конференцију која се имала одржати у Колашину 15. децембра, а на име свештеника Миливоја Арсенијевића из Коњуха код Андријевице. Ове позивница је датирана на 25. новембар. Извршни одбор ЗАВНО-а је у подужем тексту навео стереотипне ослободилачке фразе и паролe везане за партизанско-комунистички покрет, као и жељу да се свештенство укључи у општи фронт за ослобођење. Образлажући потребе одржавања конференције навео је: „Високо цијенећи улогу Светосавске цркве и улогу нашег свештенства у народу, како у прошлости, тако и у данима садашњице и поклањајући нарочиту пажњу раду и улози наших свештеника у светој народоослободилачкој борби“...

Улога свештенства у покрету сматрала се судећи по овој позивници логичном, и слијед је традиције слободарства свештеника Црне Горе у прошлости. Тако је наведен читав низ. Коначно, позив је на крају образложен овако: „И у најновијој народноослободилачкој борби наши свештеници дали су, преко многих својих изразитих представника толико доказа о своме јунаштву и своме родољубљу да они и заиста могу бити истински представници Светосавске цркве, вјерни учесници славних и прослављених наших владика Данила, Петра I, и Петра II, те да им читав наш народ са особитим признањем дугује нарочиту благородност.

Као сина Православне цркве и свештеника позивамо те на ову скупштину.“⁶³

63. Исто, док. бр. VI2-5(43).

Извршни одбор ЗАВНО-а је 26. новембра издао опширна Упутства за рад НОО, који су у ствари представљали ембрионе будуће комунистичке власти. Под тачком седмом, издата су упутства вјерског одсијека, који се већ могао идентификовати као ембрион будућег комунистичког министарства вјера. Овај одсијек је преко НОО наложио да свештеници морају вршити своје уобичајене свештенорадње. Уколико је нека парохија била упражњена услед смрти свештеника или сарадње са окупатором, срески НОО је требао да ту парохију привремено додијели неком сусједном свештенику. Свештенство за своје услуге није смјело тражити било какву награду од вјерника. Уколико се радило ипак о добровољним прилозима, исте је требало да да НОО. Са друге стране, НОО су били дужни да материјално обезбиједе свештенике. У мјестима гдје је било више вјеросповијести, ово упутство је такође важило са све њих, са тиме, што је свештенство свих вјеросповијести било дужно да пропагира вјерску толеранцију и љубав. Свештеници су такође били дужни да уредно одржавају цркве, црквене порте и гробља, а НОО да се старају о сахрањивању лешева.

На крају ове тачке је наглашено: „Свештенство је дужно да по примјеру старих српских свештеника активно учествује у ослободилачкој борби свога народа и да у том погледу даје примјер како се са крстом у лијевој а мачем у десној руци гине за свој народ.“

У даљој разради под тачком „ћ“, Извршни одбор је дао налог вјерском одсијеку, да Извршном одбору достави спискове свештеника и калуђера, а нарочито оних који су побјегли са окупатором, као и какав је став сваког свештеника појединачно према партизанско-комунистичком покрету, или како се то у његовој фразеологији третирало „народноослободилачкој борби“. Ови спискови са карактеристикама требали су да буду састављени тако, да би сваки срески НОО те спискове достављао вјерском одсијеку Извршног одбора ЗАВНО-а.⁶⁴ Дакле, јасно се види, да су први организовани партизанско-комунистички органи власти потпуно игнорисали Митрополију као легалног органа Цркве, који је уређивао њен живот, као и митрополита, из већ наведених разлога. Тако је тзв. вјерски одсијек почео да преузима потпуно нелегално улогу Митрополије и митрополита.

Извршни одбор ЗАВНО-а обавијестио је 28. новембра срески НОО за Никшић, да је за 15. децембар заказана конференција свештеника у Колашину, те да су поводом тога послати позиви за учешће сљедећим свештеницима са територије овог НОО: Видаку Ву-

64. Исто, док. бр. VI2-11(43).

јовићу, Радулу Крулановићу, Стојану Костићу и Мирку Кнежевићу. Извршни одбор је навео да је овом НОО послао шест позива за свештенике, пошто је могуће да је поред ових неке пропустио, те да се тима и пошаљу ти позиви. Уопште, могли су бити позвани не само свештеници, него и свршени теолози и монаси са територија које су биле под контролом партизана. Никшићки срески НОО требао је да се потруди да позвани свештеници заиста и дођу на назначену конференцију.⁶⁵

Извршни одбор ЗАВНО-а састао се 5. децембра у Колашину, првенствено ради припреме за одржавање свештеничке конференције. Први потпредседник Божо Љумовић је навео на сједници да је учињена грешка што није послат позив свим свештеницима на слободној територији, али да је то исправљено јер су позиви упућени преко среских НОО. Конференција, или како се на овом састанку већ дефинише скупштина свештеника, требала је да има манифестациони карактер, којом треба да руководе сами свештеници. Послије њеног одржавања требало је упутити народу или божићну посланицу са овог скупа или проглас, у коме би се похвалила н-о-о борба, као и свештеници који је подржавају, али и жигосали они који су сарадници окупатора и квислинга. Са скупштине је требало послати телеграме АВНОЈ-у, Титу и совјетском патријарху.

Јован Ћетковић је подржао став Љумовића. Члан ИО Нико Павић је био мишљења да на скупштини треба да буду прочитана два реферата: политички, и реферат о улози цркве и свештенства у прошлости и садашњости. Такође члан ИО протојереј Симоновић је био на становишту да скупштини треба да предједавају сами свештеници, али да би у предсједништво требало ставити још 2-3 свештеника, да би се избјегла сурењивост. Њој би присуствовали представници ЗАВНО-а и партизанске војске, а била би јасно изражена подршка н-о-о борби. Љумовић је коначно на крају предложио да протојереј Радовић на скупштини предложи предсједништво, а да Симоновић одржи политички реферат. Проглас са скупштине требали су да уз помоћ Павића саставе протојереји Радовић и Симоновић, а Јован Ћетковић телеграме са ње.⁶⁶

Убрзо је међутим дошло до промјене локације за одржавање скупштине свештеника. То се види по допису који је Јован Ћетковић упутио у име ИО ЗАВНО-а 8. децембра среском НОО за Шавник. Умјесто Колашина, под истим датумом скупштина се имала

65. Исто, док. бр. VI2-18(43).

66. Исто, док. бр. VI2-9(43).

одржати у манастиру Светог Луке у Жупи никшићкој. Промјена је наводно извршена, јер је свештенство среза: цетињског, барског, никшићког, шавничког, даниловградског, подгоричког и оних из Боке, изјавило да је услед зиме Колашин превише удаљен за долазак. Шавнички НОО требао је да о промјени локације обавијести свештенство са своје територије.⁶⁷

Из записника са сједнице ИО ЗАВНО-а одржане 13. децембра у Гостиљу између Даниловграда и Подгорице, види се да је у другој тачки расправљано о свештеничкој скупштини, која је опет дефинисана као конференција. Божо Љумовић је у првој тачки указао да је пад Пљеваља у њемачке руке изазвао велике потресе у народним масама, као и нагли одлазак ЗАВНО-а из Колашина. Нико Павић је био мишљења да није требало отићи из Колашина, а ни промијенити одлуку о мјесту сазивања свештеничке конференције. Исто мишљење имао је и Јован Ћетковић. У другој тачки, Љумовић је замјерио протојерејима Симоновићу и Радовићу што нијесу написали задате реферате. Одлучило се да исте ноћи Нико Павић напише прокламацију са свештеничке конференције, пошто она буде одржана. За присуство њој одређени су Симоновић и Радовић, којима је придодат Обрен Благојевић.⁶⁸

Из неколико аката управе полиције Цетиња, те Архијерејског намјесништва цетињског, види се да је парох конацијски Марко Борозан ухапшен и затворен 7. децембра због одржавања везе са партизанима.⁶⁹ Вјерски одсијек ИО ЗАВНО-а је 21. децембра издао неку врсту упутства-наређења свештеницима. У њему је констатовано да је примијећено да неки свештеници приликом богослужења помињу име актуелног митрополита црногорско-приморског Јоаникија Липовца. На основу одлуке војног суда при Главном штабу НОВ и ПОЈ за Црну Гору и Боку, овај вјерски одсијек наредио је да се Липовчево име више не смије помињати приликом богослужења, јер је издајник и сарадник окупатора. Састајао се са генералом Биролијем у Острогу, и преко олтара и посланица критиковао н-о-о борбу. Умјесто његовог имена требало је помињати име патријарха Гаврила Дожића. Овакву одлуку вјерски одсијек је сматрао потпуно правилном „у складу са традицијама борбене светосавске цркве, и њених достојних митроносаца“. Упутство је потписао протојереј Радовић.⁷⁰ Овим се потврђује да

67. Исто, док. бр. VI2-14(43).

68. Исто, док. бр. VI2-9(43).

69. АМЦП, фонд МА, ф. 1943. г.

70. ДАЦГ, АОП, док. бр. VII2-106(44).

је тзв. вјерски одсијек потпуно нелегално узео на себе ингеренције митрополита и Митрополије, а он се тада састојао практично од два свештеника, који су активно подржавали партизанско-комунистички покрет.

Из извјештаја који је парох доњожупски Стојан Костић послао 25. децембра митрополиту Јоаникију, види се да је 15. и 16. децембра одржана скупштина свештеника наклоњених партизанско-комунистичком покрету у манастиру Жупи. Костић је присуствовао овој конференцији, јер су по његовом писању два партизана дошла за њега, и стражарно га спровела у манастир. Конференцији су по Костићевом тврђењу присуствовала ова лица: протојереј Радовић, протојереј Симоновић, монах Руфим Жижић, свештеник Милован Кујовић, монах Обреновић, свештеник Мирко Кнежевић, свештеник Ђорђе Калезић, свештеник Радуле Крулановић, професор Трипко Ђукановић, професор Јакша Булатовић, богослов Момчило Поповић, и још један неименовани богослов Поповић. Први говорник је био Симоновић, а потом Радовић, који је оштро напао краља Петра II и митрополита Јоаникија. Трећи говорник је био Трипко Ђукановић који је говорио о Светом Сави „и позвао да се сви боре против издајника и петоклонаша.“ Четврти говорник био је Мирко Кнежевић. Пети говорник био је Јован Ђетковић, „који је говорио боље рећи лајао... који је свакога нападао и причао најпогрднијим изразима и срамотама.“ На крају је говорила учитељица Шоћ. Костић је још у извјештају навео, да је 22. децембра успио са још 22 човјека да побјегне из Жупе коју су држали партизани у Никшић. Напоменуо је да су му на скупштини припријетили, да ће му узети парохију, и да ће бити ликвидирао ако буде роварио против партизана.⁷¹

Свештеници у Андријевици су интензивно и квалитетно обављали своје дужности, па им је вјерски одсијек при среском НОО дозволио примање награде од вјерника.⁷² У Колашину су иницијативом вјерског одсијека при среском НОО у двије прилике организовани парастоси погинулим суграђанима. Чинодејствовао је протојереј Симоновић са двојцом свештеника. Званично су прослављени Бадњи дан и Божић. Партизанска окићена колона на коњима пронијела је кроз варош бадњаке, уз бројно присуство народа.⁷³

Послије конференције, или скупштине свештенства у манастиру Жупи, опет се приступило разматрању организовања нове кон-

71. АМЦП, фонд МА, ф. 1943. г.

72. ДАЦГ, АОП, док. бр. VI3а-22(44).

73. Исто, док. бр. VII4-10(44).

ференције, јер се по свој прилици није било задовољно бројем свештеника присутних жупској. На сједници ИО ЗАВНО-а одржаној у Гостиљу 12. јануара 1944. године, под другом тачком је разматрана свештеничка конференција. Одлучено је да се она сазове за 17. фебруар у Колашину, а да иницијативни одбор уз помоћ ИО ЗАВНО-а и НОО пошаље позиве свештенству и монаштву.⁷⁴ Извршни одбор ЗАВНО-а је 1. фебруара послао допис среском НОО за Никшић, у којем је као сасвим исправну оцијенио одлуку општинског НОО за Луково, да забрани пребацивање закупа на ријеци Грачаници преко непријатељске територије. Закупац је био манастир Острог. Обавијештен је био и срески НОО за Даниловград, да утврди са управом манастира колико је овога закупа пребачено преко непријатељске територије, и да се пребачај може искључиво вршити преко партизанске територије.⁷⁵

Припреме за како је наведено скупштину свештеника настављане су и даље. На сједници ИО ЗАВНО-а, одржаној у Колашину 6. фебруара 1944. године, под другом тачком разматрано је ово питање. Одлучено је да Радован Лалић и Трипко Ђукановић израде пројекте прогласа. Њима је као помоћ придодат Михаило Грбић. Политички реферат требало је да изради протојереј Симоновић, а други о улози цркве и свештенства у историји протојереј Радовић. Симоновићу је као помоћ придодат Михаило Грбић, а Радовићу Обрад Цицмил, партизански командант, по струци правник.⁷⁶

Друго засиједање ЗАВНО-а одржано је у Колашину 16. фебруара. Извјештај о дотадашњем раду ИО по трећој тачки овог засиједања дао је др Обрен Благојевић. Идући по ресорима, он се дотакао и рада вјерског одсијека. Из његовог реферата по овој теми, може се сазнати да је свештеничка конференција одржана у Жупи никшићкој, и да је на њој издата посланица свештенству и народу Црне Горе, и формиран иницијативни одбор за сазивање свештеничке скупштине.⁷⁷ Она је осмишљена као конференција или скупштина свештенства из цијеле Црне Горе. Одржана је 19. фебруара. О њој је расправљано на осмом засиједању ИО ЗАВНО-а следећег дана. Констатовано је да она „није била добро организована“, те да иницијативном одбору није пружена довољна помоћ. И у самом погледу карактера ове конференције се лутало, и није било дневног реда. Оцијењено је да реферат Симоновића није био добро припремљен, а Радовића јесте, те да се у дискусијама много

74. Исто, док. бр. VII2-9(44).

75. Исто, док. бр. VII2-10(44).

76. Исто, док. бр. VII2-9(44).

77. Исто.

левичарило. И проглас који је издат је сувише дугачак, па га је требало скратити. У сваком случају чланови ИО ЗАВНО-а су оцијенили да је конференција у главном задовољила.

Анализирајући коначно сет извора о конференцијама (скупштинама) свештеника под патронатом партизанско-комунистичког покрета, одржаних у Жупи и Колашину, не може се просудити од каквог су заиста оне биле значаја? Ипак, не може се спорити већ наведено, да је тзв. вјерски одсијек преузео нелегално и неканонски послове Митрополије и митрополита. На овом истом засиједању дате су смјернице за његов даљи рад, тј. да простудира питања: давања свештеничког бира, премјештаја свештеника, манастирских добара, одржавања црква и гробаља, вршења вјерских послова, и пропагира вјерску толеранцију.⁷⁸

Овим питањима је у потпуности била посвећена девета сједница ИО ЗАВНО-а одржана 7. марта у Колашину. Из записника се види да је протојереј Радовић упутио три расписа свештеницима по овим питањима. Радовић је навео да је у оквиру ових расписа тражио од свештеника објашњење зашто нијесу дошли на конференцију? На овој сједници дају се већ запазити ембриони будућег поступања нове комунистичке власти са црквеном имовином, првенствено манастирском. Чланове ИО је интересовало функционисање манастирских имања. Потпуно нелегално преузимање на себе ингеренција Митрополије и митрополита, види се по још једном детаљу. Протојереј Симоновић је предложио да се образује црквени суд. У њега су требала да уђу два свештеника и један правник. Чланови ИО су ту идеју одобрили. Конкретан предлог требали су да поднесу Симоновић, Радовић и свештеник Вугделић, којима је придодат Михаило Грбић.

Питање обраде манастирских добара уграђено је у распис ИО ЗАВНО-а од 11. марта. Ово су у ствари биле смјернице за поступање, на основу одлука другог засиједања ЗАВНО-а. У трећем поглављу, тј. његовој четвртој тачки, јасно се види да су већ тада почеле да се одузимају ингеренције манастирским управама. Формално, систем обраде манастирске земље, или његовог давања под аренду остао је исти. Но, манастири су били обавезни да имају економа, што је и била ранија пракса, али је сада економе постављао срески НОО по свом нахођењу. Необрађена манастирска земља давана је под аренду сиромашним породицама по нахођењу економа.⁷⁹

78. Исто.

79. Исто, док. бр. VII2-17(44).

Извршни одбор ЗАВНО-а је попут праве владе уређивао многа питања, па и просвјетна. То се види по детаљном упутству од 5. априла, гдје је објашњен рад новоотворених школа. Међу предметима за изучавање била је и вјеронаука. Њу су требали да предају као и прије рата свештеници, ако их има у општинама гдје је школа отворена. Учитељи су били дужни да у оквиру предмета историја, указују на улогу Цркве и њених заслужних представника у историји, попут Тирила и Методија, Светог Саве, владика Данила и Рада.⁸⁰

Ускоро је међутим дошло и до првих аномалија у тумачењу одредби ИО ЗАВНО-а. Тако се игуман манастира Бијела и Подмалинско Ивановић обратио ИО ЗАВНО-а, са жалбом да му је средски НОО из Шавника одузео млин још у октобру 1943. године, као и три манастирске краве за потребе партизанске војске. Новопостављени млинар од стране НОО Шавника живи добро, и има сопствено имање. Тако је управник два манастира са ђаком остао без игдје ичега. У вези са тим ИО ЗАВНО-а обратио се 12. априла средском НОО у Шавнику да се тужба игумана Ивановића испита, а ако је тачна да се млин манастиру врати, и поступа по упутствима ИО ЗАВНО-а издатим средским НОО од 11. марта.⁸¹

Један од двојице главешина тзв. вјерског одсијека протојереј Јагош Симоновић је користећи функцију у овом органу, већ почео да се понаша као митрополит. Упутио је писмени акт калуђеру манастира Морача Обреновићу, којим га распоређује за старјешину манастира Добриловина. На петнаестој сједници ИО ЗАВНО-а одржаној 12. маја у манастиру Морача, Симоновић је добио критику због овога. Одлучено је да Божо Љумовић и протојереј Радовић на то укажу Симоновићу, да се сличне појаве не би дешавале.⁸² Потпуно игнорисање Митрополије на Цетињу и митрополита, може се видјети и по још једном примјеру. На сједници ИО ЗАВНО-а од 16. маја такође у манастиру Морачи, под другом тачком констатовано је да је преминуо руски патријарх Сергије. Вјерски одсијек преузео је на себе да пошаље телеграм Светом Синоду Руске Цркве. За редиговање телеграма задужени су протојереј Радовић и Јован Ђетковић.⁸³

Ресор правде Народне управе Црне Горе обавијестио је Митрополију 30. маја, да је свештеник Војин Вулић приступио партизанима још од устанка. Касније је заробљен и једно вријеме провео

80. Исто, док. бр. VII2-19(44).

81. Исто, док. бр. VII2-24(44).

82. Исто.

83. Исто.

је у националистичком затвору. По добивеним подацима у зони под партизанском влашћу врши послове вјерског референта у Андријевачком срезу. Народна управа је тражила од Митрополије да према њему предузме канонски предвиђени поступак.⁸⁴

Самозвано преузимање ингеренција Митрополије и митрополита, у низу примјера може се видјети и по седамнаестој сједници ИО ЗАВНО-а од 4. јуна такође у манастиру Морача. У другој тачки дневног реда, тј. подтачки „б“, ријешено је да трећи члан Духовног суда буде вијећник АВНОЈ-а Петар Лековић. Члановима суда требали су да се издају писмени декрети о именовању. У једној од низа подтачака, одлучено је да на тражење породице погинулог четника, свештеник може извршити опијело у кругу најуже породице, али без икаквог другог окупљања и присуства других лица.⁸⁵

Избјегли свештеник парох краљски код Андријевице Александар Лабовић, поднио је извештај Митрополији 14. јуна 1944. године за период од октобра 1943. до фебруара 1944. године. У њему се крајње неповољно изразио о партизанима. Као партизанске присталице навео је међу свештеницима свога краја ова лица: протојереја Ђорђија Шекуларца, свештеника у пензији Богдана Вуковића, а од млађих Војина Вулића, Ракету Вуковића и Милутина Вуканића.⁸⁶

Ресор правде Народне управе Црне Горе обавијестио је 22. јуна 1944. године митрополита Јоаникија, да је свештеник Мирко Кнежевић, парох брезовички код Никшића био припадник партизанског покрета, и да је учествовао у партизанима наклоњеној скупштини свештеника у манастиру Жупи крајем 1943. године. Потом је заробљен и одведен у затвор у Подгорицу, одакле је 5. маја побјегао приликом британског бомбардовања, и да се по непотврђеним информацијама налази у партизанима негдје у Пиви.⁸⁷

Већ на другом засиједању ЗАВНО-а оно се почиње трансформисати у Црногорску Антифашистичку Скупштину Народног Ослобођења (ЦАСНО). На трећем засиједању ЗАВНО-а одржаном у Колашину 14. јула, у оквиру треће тачке дневног реда, донешена је одлука о образовању вјерске комисије при предсједништву ЦАСНО-а. У оквиру пете тачке дневног реда предложена је Кандидациона комисија за избор Предсједништва ЦАСНО-а. Међу десет чланова ове комисије био је и свештеник Ђорђије Калезић. Ова ко-

84. АМЦП, фонд МА, ф. 1944. г.

85. ДАЦГ, АОП, док. бр. VII2-24(44).

86. АМЦП, фонд МА, ф. 1944. г.

87. Исто.

мисија изабрала је Предсједништво ЦАСНО-а (предсједника и три потпредсједника), као и чланове Предсједништва. Међу њима био је и протојереј Радовић.⁸⁸

У оквиру овог засиједања реферат о раду и организацији народне власти у Црној Гори поднио је др Обрен Благојевић. У дијелу овог реферата, под седмом тачком, Благојевић је рекапитулирао рад вјерског одсијека. Ту се по први пут у изворима помиње број окупљених свештеника на свештеничкој конференцији, одржаној још 17. фебруара у Колашину. Благојевић наводи да их је било четрдесет. Навео је да су се свештеници „једнодушно“ сагласили са одлукама Другог засиједања АВНОЈ-а, и осудили „издајнички рад митрополита црногорско-приморског Јоаникија и оне групе свештеника који су се, са њим на челу, ставили у службу националног угњетача“. Направио је и преглед активности овог одсијека, у коме се опет јасно види, да је он у потпуности преузео ингеренције Митрополије и митрополита.⁸⁹

У оквиру истог засиједања донешена је одлука о саставу вјерске комисије. У њен састав ушли су: протојереј Радовић (предсједник), протојереј Симоновић, професор Богословије из Црмнице Јован Вукмановић, учитељ из Берана Вучета Пипер, и свештеник из Бјелопавлића Ђорђевић Калезић. Поред њих у састав комисије ушао је и хоџа Абдулах Хоџић, као и један свештеник са окупиране територије из Боке, чије име није наведено из конспиративних разлога. Из каснијих извора види се да је то био римокатолички свештеник дон Нико Луковић.⁹⁰ Потом је ова одлука оперативно валоризована, са тиме да комисија донесе пословник о раду. Оперативном валоризацијом одлуке, види се да је она имала четири главне тачке, а у оквиру друге, у којој су разматрани њени задаци, биле су три подтачке. У трећој која гласи: ... „да пуноважно доноси све одлуке које се тичу посебнога живљења цркве и њеног односа према лицима која врше вјерске проповиједи“, опет се јасно види, да је ова комисија на себе узела потпуно противно црквено-вјерском животу све три конфесије у Црној Гори, ингеренције које припадају за то важећим црквеним великодостојницима и органима цркве. Ова комисија је за свој рад била одговорна пред ЦАСНО-ом, и подносила му их је на одобрење.⁹¹ На другој сједници Предсједништва ЦАСНО-а од 22. јула, одржаној у Липову код Колашина, комисија у истом саставу је формално потврђена као ко-

88. ДАЦГ, АОП, док. бр. VII2-10(44).

89. Исто, док. бр. VII2-3(44).

90. Исто.

91. Исто.

мисија која ради при Предсједништву. Поред ње радила је при Предсједништву и законодавна комисија, као и судски савјет.⁹²

Поред свих наведених података у овом поглављу, може се на крају направити рекапитулација учешћа свештеника, монаха и теолога у партизанско-комунистичком покрету. Међу учесницима 13-јулског устанка 1941. године било је 25 православних свештеника. Носиоци Партизанске споменице 1941. године били су: Блажо Марковић, Јагош Симоновић, Видак Дракић, Ђорђе Калезић, Симо Радуновић, Благота Ђуровић и Руфим Жижих.⁹³ Протојереј Александар Лабовић, парох из Берана, био је предсједник НОО у беранском срезу 1941. године.⁹⁴ Тужилац Црквеног суда на Цетињу јереј Блажо Марковић од октобра 1941. године био је предсједник општинског НОО у Црмници. Он је у марту 1942. године изабран за првог предсједника среског НОО за Бар.⁹⁵ Парох у Гостиљу у Бјелопавлићима Ђорђе Калезић у новембру 1941. године постао је члан среског НОО за Даниловград.⁹⁶ Пивски парох протојереј Јово Радовић био је предсједник НО фонда 1941. године у Пиви.⁹⁷

Свештеници који су били активни партизани, или су активно подржавали партизанско-комунистички покрет су били:

- Благота Ђуровић, парох шобајићки у Бјелопавлићима. У прољеће 1942. године као активни партизан бива заробљен од Италијана и интерниран у Италију. По капитулацији

Италије у септембру 1943. године враћа се у Црну Гору и опет приступа партизанско-комунистичком покрету. Добија чин капетана и носиоца Партизанске споменице 1941. године. Преминуо је 17. јула 1945. године.

- Руфим Жижих, јеромонах и сабрат манастира Бијела код Шавника. Активни партизан. Добија чин капетана и звање носиоца Партизанске споменице 1941. године. Потом бива члан тзв. вјерске комисије. Преминуо је 22. августа 1950. године.

- Јово Жугић, протојереј у пензији. Током рата живио је у Никшићу и симпатисао партизане, ради чега је по ослобођењу примљен у срески НОО. Преминуо је 22. децембра 1950. године.

92. Исто, док. бр. VII2-11(44).

93. Милија Станишић, *Најпредна интелекцијација у Црној Гори и њено учешће у тринаестојулском устанку*, Историјски записи, св. 1-2, Титоград, 1974, 44.

94. ДАЦГ, АОП, док. бр. VIII1-5(41).

95. Исто, док. бр. III2-2(42).

96. Исто, док. бр. VIII1-6(41).

97. Као нап. 55, стр. 536-537.

- Петар Капићић, протојереј-ставрофор, отац познатог црногорског ратног и поратног комунистичког функционера Јова Капићића. Као симпатизер партизана бива на крају рата постављен за члана среског НОО на Цетињу, и члана Комисије за утврђивање ратне штете за Црну Гору, на којем положају је и пензионисан. Био је предсједник Скупштине православног свештенства Црне Горе. Као члан делегације СПЦ која је посјетила СССР и Руску Цркву 1956. године од Руског Синода добио је напрсни крст. Преминуо је 1. фебруара 1957. године.

- Милан Михаиловић, протојереј-ставрофор у пензији. Као партизански симпатизер једно вријеме је био интерниран. По ослобођењу бива постављен за члана среског НОО на Цетињу. Преминуо је 1947. године.

- Григорије Мемедовић, свештеник и носилац црвеног појаса. Симпатизер партизана током рата. Послије ослобођена бива постављен за повјереника за вјерска питања у Срезу шавничком. Преминуо је 1. октобра 1946. године.

- Лука Радичевић, свештеник. Као симпатизер партизана бива интерниран од Италијана прво у Албанију, а потом у Италију. По капитулацији Италије враћа се у Црну Гору и прикључује партизанима. По ослобођењу бива постављен за члана среског НОО у Подгорици (Титограду). Преминуо је у марту 1957. године.

- Јово Радовић, протојереј у пензији. Активно је подржавао партизане. Био је послије рата предсједник Вјерске комисије НР Црне Горе. Преминуо је у марту 1956. године.

- Јагош Симоновић, протојереј-ставрофор, архијерејски намјесник и носилац напрсног крста. Активно је учествовао у партизанско-комунистичком покрету. Добио је чин пуковника и звање носиоца Партизанске споменице 1941. године. Био је вијећник АВНОЈ-а и члан Комисије за вјерска питања. Преминуо је у марту 1946. године.

- Ђорђије Шекуларац, протојереј-ставрофор. Као симпатизер партизана био је од Италијана једно вријеме интерниран. Почетком 1944. године прешао је на партизанску територију. Синови су му погинули у партизанима. Послије ослобођења био је члан Предсједништва Црвеног крста Црне Горе. Преминуо је 17. септембра 1946. године.⁹⁸

98. *Споменица православних свештеника 1941-1945*, Београд, 1960.

5. Осврћ̄ на рад Цетињске богословије током рата

Како је назначено у претходној глави о раду Богословије у међуратном периоду, непосредно пред почетак рата ученици су распуштени кућама, чиме се за дуги низ деценија прекинуо нормалан и континуиран наставни процес Богословије на Цетињу. Тек у децембру 1942. године, на захтјев митрополита Јоаникија војни окупациони гувернер Црне Горе генерал Бироли, одобрио је обнављање рада Богословије. Но, и ту су услови рада били лоши, пошто је италијанска војска заузела Биљарду, у којој је до рата радила Богословија. Ослобођено је било бочно крило Биљарде, које је 1936. године било дозидано за потребе Богословије.

Већ по самом трајању школске године види се да се радило о голој импровизацији, пошто је прво полугодиште трајало од 17. фебруара до 16. априла 1943. године, а потом се одмах наставило са другим, које је завршено 12. јуна. Наставници који су изводили наставу били су сљедећи: ректор Вујисић, јеромонах Доментијан Павловић, Влајко Влаховић, Јован Јоветић, Спасоје Беговић, Урош Јуришић, Станко Тиодоровић и Душан Ђурковић. Богословија је радила са шеснаест ученика, тј. десет је било у петом, а шест у шестом разреду. Испитни рок за млађе разреде по одлуци Професорског вијећа организован је од 15. до 25. јуна. У периоду 30. јун - 14. јул одржани су матурски испити, а свих тринаест кандидата их је положило.⁹⁹

Највјероватније због капитулације Италије почетком септембра 1943. године, и посиједања Црне Горе од стране њемачких трупа, као и великих и драматичних догађаја крвавог грађанског рата у Црној Гори, нијесу се стекли услови за редован почетак нове школске године у септембру. Прија свога одласка са Цетиња италијанска војска је у згради Биљарде оставила извјесну количину ратног материјала и муниције. Њемачка војска је већ 16. септембра заузела зграду Биљарде. Међутим, под неутврђеним околностима заостала италијанска муниција је експлодирала 25. септембра, и изазвала велику материјалну штету на згради Биљарде. Уништен је горњи и доњи спрат са кровом у дужини од 25 метара. Од средстава која је имала на располагању управа Богословије је извршила најнеопходније поправке крова. Међутим, њемачка војска је од доњих просторија, у којима је била трпезарија и три учионице направила смјештај за своје коње. Због тога су се митрополит Јоаникије и ректор Вујисић обратили њемачком команданту

99. АМЦП, фонд ЦБ, ф. 23.

Кајперу 4. новембра дописом. Навели су историјски значај зграде Биљарде, и тражили измијештање коња, као и одштету за санацију зграде. Добијен је износ од 7643 рајхс марке, а просторије су ослобођене од коња.¹⁰⁰ Није прошло много времена а Њемци су 22. маја 1944. године опет у доњи дио Биљарде увели коње. Ректор Вујисић се обратио новим дописом за ослобођење од коња и надокнаду штете, али није добио никакав одговор.¹⁰¹

Ненормалне околности рада Богословије виде се опет по термину извођења наставе, школска година почела је 22. фебруара и трајала је до 12. јуна 1944. године. И тада је редовну наставу похађало свега шеснаест ученика, тј. у шестом шест, а у петом разреду десет. Васпитач је био јеромонах Доментијан Павловић. Шест ученика из нижих разреда пријавило се за полагање разредних испита, и они су обављени у периоду 15/25. јун. Матурски испит полагало је седам ученика. Теме су биле: 1. Драговољно општежиће прве хришћанске општине у сравњењу са насилним комунизмом нашег времена; 2. Значај оваплоћења Христовог за човјечански род; 3. О дужностима парохијског свештеника. Теме су дате по идеји митрополита Јоаникија.¹⁰²

По свршетку школске године у јуну 1944. године стање је остало исто. Њемачка коњица остала је у доњим просторијама Биљарде све до одласка Њемаца са Цетиња у новембру. Рад Богословије није настављен у септембру, јер су већ почеле завршне борбе за ослобођење Црне Горе, у којој су партизанске јединице из неколико праваца почеле да протјерују Њемце. Непосредно пред одлазак Њемаца са Цетиња, из њега су отишли митрополит Јоаникије и сви професори Богословије изузев ректора Вујисића. Он се по одласку Њемаца са Цетиња вратио у свој ректорски стан у бочном крилу Биљарде најближем манастиру, који се састојао од двије просторије. Послао је два извјештаја Светом Синоду, наводећи да је готово сав инвентар Богословије уништен.¹⁰³ Ту је сачекао и улазак партизана на Цетиње 13. новембра 1944. године.

100. Исто.

101. Исто.

102. Исто.

103. Исто.

6. Списак појинулих свештеника, монаха, теолога и црквено-манастирских служиошћелѧ појинулих шоком Друиї свјетскої раиѧ и по његовом свршеику

До сада је у више радова и публикација објављиван списак страдалих свештеника, монаха, теолога и црквено-манастирских служиошћелѧ. Ови спискови су најприје тематски били непотпуни. Наиме, прављени су спискови у зависности од стране у грађанском рату, тј. оних који су били на контрареволуционарној страни, а потом и оних који су били активни учесници или помагачи партизанско-комунистичког покрета. Сасвим неправедно, у спискове ових других, уврштавана су црквена лица која су погинула у репресалијама окупатора, усташа и балиста, иако са овим покретом нијесу имала практично никакве везе. И у оквиру наведених групација спискови су били непотпуни, или са у једном броју случајева погрешним информацијама. Компаративним истраживањем, и упоређивањем података, аутор овог рада потрудио се да направи јединствени списак пострадалих црквених лица са територије Црне Горе, по свим аспектима узрока њиховог страдања. Један број црквених лица родом из Црне Горе пострадао је током рата ван ње, па су стога ова лица уврштавана у спискове пострадалих који се географски нијесу тицали Црне Горе. Стога је и та аномалија отклоњена. Коначно, један број црквених лица која су била антикомунистички опредељена страдао је у првим годинама послије рата од нове комунистичке власти. Њихово страдање је међутим било посљедица става из самог рата, па ће та лица такође бити уврштена у списак пострадалих. И списак који је овдје дат такође се не може сматрати потпуним. У њега су уврштени подаци до којих је аутор рада и списка дошао истраживањем, што не значи да подаци у будућности неће бити дорађивани са њиховим проналежењем.

а) УБИЈЕНИ ОД ПАРТИЗАНА ОД 1941. ГОДИНЕ ДО ОДСТУПАЊА:

1. Никодим Јањушевић, архимандрит и старјешина манастира Жупе код Никшића, родом из околине Никшића. Убијен 29. јуна 1941. године, још прије почетка устанка. По свим претпоставкама убила га је група комуниста, па је тако постао прва комунистичка жртва међу свештенством.

2. Никола Јовановић, клирик, родом из Међурјечја (Колашин). Убијен на Срђевдан 1941. године испред куће.

3. Василије Божарић, парох рогамски, родом из Рogaма-Пипери (Подгорица). Послије страховитог мучења убијен 15. новембра 1941. године и бачен у ријеку Морачу. Леш му је испливао петнаестак км даље код Вуковаца у Зети.

4. Петар Вујовић, парох метеришко-друшићки, родом из Жупе Добрске (Цетиње). Пуцано је у њега и бачен је у јаму 10. децембра 1941. године, на познатом партизанском стратишту Куново присоје у Љешанској нахији, гдје се налазио партизански штаб. Израњаван и изломљен неколико дана је из јаме дозивао за помоћ, али се нико није усудио приближити јами од партизана. Преминуо је мученичком смрћу.

5. Ново Карацић, богослов родом из Дробњака, избјеглица из Метохије у Лозну код Бијелог Поља. Убијен у близини Мојковца крајем 1941. године.

6. Богдан Церовић, парох жабљачки, родом из Тушине (Шавник). Убијен 5. новембра 1941. године са сином јединцем Драгутином.

7. Серафим Царић, архимандрит и настојатељ манастира Свете Тројице код Пљеваља у Епархији Милешевској, родом из околине Шавника. Убијен почетком децембра 1941. године приликом битке за Пљевља, јер је од партизана тражио да измјесте своја митраљеска гнијезда са торња манастира, да манастир Италијани не би гађали артиљеријом.

8. Неђељко Јокановић, професор Богословије на Цетињу, родом из Плужина (Билећа). Убијен је у ноћи 19/20. фебруара 1942. године у Кифином Селу код Невесиња, заједно са четничким командантом за источну Босну и Херцеговину мајором Бошком Тодоровићем.

9. Мато Шћепановић, клирик, родом из Дољег Липова (Колашин). Убијен непознатог датума у првој половини 1942. године.

10. Петар Грдинић, послушник манастира Добриловина, родом из Поља Колашинских (Колашин). Убијен непознатог датума у првој половини 1942. године са оцем Милисавом, братом Павлом и два рођака.

11. Лазар Радоњић, протојереј и парох речински, родом из Маина (Будва). Убијен 15. јануара 1942. године код Пећи.

12. Варнава Бућан, протосинђел и настојатељ манастира Подластва, родом из Сарајева, раније професор богословија у Битољу и Цетињу. Убијен мноштвом убода ножем 24. јануара 1942. године. Леш му је нађен у близини Светог Стефана између Будве и Петровца.

13. Гордана, искушеница манастира Дуљево. Остали подаци непознати. Убијена са протосинђелом Варнавом Бућаном.

14. Стојанка Ракочевић, искушеница манастира Дуљево. Остали подаци непознати. Убијена са протосинђелом Варнавом Бућаном и искушеницом Горданом.

15. Теофан Беатовић, свјетовно име Томо, јеромонах и сабрат манастира Косијерева, родом из Бодежишта (Гацко). Одведен из манастира на Бадњи дан 1942. године, убијен и бачен у јаму Видно код Вучедола. Од партизана су му страдала и два брата: Бошко и Аћим.

16. Гаврило Дабић, јеромонах манастира Жупе, родом из Путнице (Србија). Одведен из манастира на Благовијести 1942. године. Посмртни остаци нађени су у јами Плоча у Драговољићима (Никшић).

17. Ново Делић, парох планинопивски, родом из Комарнице (Шавник). Пребјегао од усташа јер је прије рата био парох у Босанском Петровцу. Убијен ноћу 3. априла 1942. године, и бачен у познато партизанско стратиште бунар на Беришиној Луци (Шавник). Посмртни остаци извађени и сахрањени 5. јула.

18. Ристо Јарамаз, парох косијеревски, родом из Краковаца (Никшић). Убијен на путу Кнеж До-Петровићи на Јованџан 1942. године од партизанске црне тројке, у којој су била два његова рођака, по наређењу комунистичког функционера Петра Комненића.

19. Павић Кековић, парох павковићки, родом из Загарача-Катунска нахија (Даниловград). Убијен у борби са партизанима као командир националистичке чете 1. јуна 1942. године у околини Велимља.

20. Васо Поповић, парох вучедолски, родом из Баошића (Херцег Нови). Убијен у Горњем Пољу (Никшић) крајем 1941. године, по наређењу партизанског команданта Саве Ковачевића-Мизаре. Прије смрти одлучно одбио да се придружи партизанима.

21. Раде Поповић, парох велички, родом из Велике (Андријевица). Убијен 2. јуна 1942. године на планини Сињајевини, и бачен у Муаничку шпиљу.

22. Војин Башановић, клирик, родом из Ботуна (Подгорица). Убијен непознатог датума 1943. године у Дреновици као припадник четничког покрета.

23. Александар Лабовић, парох краљски, родом из Облог Брда-Краље (Андријевица). Убијен непознатог датума 1943. године.

24. Саво Пејовић, парох поборско-ластвански. Убијен 26. августа 1943. године.

25. Голуб Чукић, парох доњоржанички, родом из Доње Ржанице (Беране). Ухваћен од партизана код манастира Жиче, одведен у планину Столове и убијен у ноћи 23/24. новембра 1943. године.

26. Слободан Шиљак, протојереј, парох илинобрдски код Пљеваља (Епархија Милешевска), убијен од партизана 1943. године.

27. Крсто Марковић, парох орашко-штитарски, стријељан од партизана 4. марта 1944. године на Чеву.

28. Петко Јовановић, клирик, родом из Међурјечја (Колашин). Убијен и бачен у јаму Мртвицу у Мртвом Дубоком у Ровцима непознатог датума 1944. године.

29. Ђуро Томовић, парох прошћенски, родом из Поља Колашинских (Колашин). Убијен из засједе на други дан Васкрса 1944. године.

30. Јанко Шћепановић, клирик, родом из Међурјечја (Колашин). Убијен на Башањем брду код Колашина непознатог датума 1944. године.

31. Тихомир Балшић, протојереј, привремени парох бјелопољски, родом из Подврха (Бијело Поље). Избјегао из Метохије пред балистима. Крајем 1944. године избјегао пред партизанима у село Милиће испод планине Голије у Србији. Приликом наилаaska партизана из Шесте црногорско-санџачке бригаде препознат је од истих као партизански непријатељ, и убијен је непознатог датума почетком 1945. године.

32. Рајко Дубак, црквењак, родом из Црног Врха-Васојевићи. Убијен непознатог датума 1944. године поред Црновршке ријеке, гдје му је пронађен леш поред пута.

б) УБИЈЕНИ ОД ПАРТИЗАНА ПРИЛИКОМ ОДСТУПАЊА У СЛОВЕНИЈИ:

1. Веселин Андрић, клирик, родом из Равне Ријеке (Бијело Поље). Убијен у Словенији у мају 1945. године.

2. Новак Андрић, клирик, родом из Равне Ријеке (Бијело Поље). Убијен у Словенији у мају 1945. године.

3. Спасоје Беговић, суплент Богословије на Цетињу. Убијен у Словенији у мају 1945. године.

4. Војин Богдановић, црквењак цркве ветог Димитрија у Колашину. Убијен у Словенији у мају 1945. године.

5. Велимир Божовић, парох берански, родом из Берана. Убијен у Словенији у мају 1945. године.

6. Радоје Божовић, парох стијенски, родом из Стијене-Пипери (Подгорица). Убијен у Словенији у мају 1945. године.

7. Михаило Бушковић, парох косијеревско-боковски, родом са Враћине на Скадарском језеру. Убијен у Словенији у мају 1945. године.

8. Милош Васиљевић, парох рогамски. Један од потписника антикомунистичке резолуције свештенства у Никшићу 29. децембра 1943. године. Убијен у Словенији у мају 1945. године.

9. Владимир Вешовић, парох љеворечки, родом из Лијеве Ријеке (Васојевићи). Убијен у Словенији у мају 1945. године.

10. Мирко Вујисић, послушник манастира Високи Дечани, родом из Прекобрђа (Колашин). Избјеглица из Метохије. Убијен у Словенији у мају 1945. године.

11. др Лука Вукмановић, доктор теологије, протојереј, професор цетињске гимназије и краће Богословије на Цетињу, родом из Подгора (Црмничка нахија). Рођени брат високог комунистичког функционера Светозара Вукмановића-Темпа. Убијен у Камнику у Словенији у мају 1945. године.

12. Крсто Вукојичић, парох у околини Пљеваља, у Епархији Милешевској. Убијен у Словенији у мају 1945. године.

13. Саво Вуксановић, парох речински, родом из Требаљева (Колашин). Убијен у Словенији у мају 1945. године.

14. Милисав Вулановић, парох озринићки, родом из Озринића (Никшић). Потписник је антикомунистичке Резолуције свештеника у Никшићу од 29. децембра 1943. године. Убијен у Словенији у мају 1945. године.

15. Висарион Вучићевић, јеромонах и сабрат манастира Брањине. Убијен у Словенији у мају 1945. године.

16. Лука Вучинић, јереј и вјероучитељ, родом из Дупила (Црмничка нахија). Убијен у Словенији у мају 1945. године.

17. Бошко Губеринић, клирик, родом из Полица (Беране). Убијен на Лијевча Пољу у Босни у марту 1945. године.

18. Батрић Грујић, послушник Митрополије, родом из Прекобрђа (Колашин). Убијен у Словенији у мају 1945. године.

19. Божидар Даниловић, парох шумски у Епархији Захумско-херцеговачкој, родом из Зубаца између Херцег Новог и Требиња. Како су му партизани убили оца протојереја Јована, пребјегао је у Црну Гору и био на располагању митрополиту Јоаникију. Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

20. Влајко Даниловић, клирик у Епархији Захумско-херцеговачкој. У групи Даниловића пребјегао у Црну Гору код митрополита Јоаникија. Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

21. Саво Даниловић, протојереј и парох зубачки. У групи Даниловића пребјегао је код митрополита Јоаникија. Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

22. Обрад Даниловић, клирик Епархије Захумско-херцеговачке. Пребјегао у групи Даниловића код митрополита Јоаникија. Убијен у Словенији у мају 1945. године.

23. Илија Дедић, парох липовски, родом из Брскута (Подгорица). Убијен у мају 1945. године у Словенији.

24. Бошко Драговић, парох вуковачки, родом из Подгорице. Убијен у Словенији у мају 1945. године.

25. Михаило Драговић, парох невесињски и подгорички, родом из Туриоца – Бјелопавлићи (Даниловград). Убијен у Словенији у мају 1945. године.

26. Дмитар Дубак, парох секуларски, родом из Божића (Андријевица). Убијен у Босни почетком 1945. године.

27. Алекса Живковић, парох стијенски, родом из Матагужа-Зета (Подгорица). Убијен у Словенији у мају 1945. године, са оцем Костом, и браћом Велимиром и Митром.

28. Ђорђевић Ивановић, архијересјски намјесник шавнички, родом из Шавника. Потписник је антикомунистичке Резолуције свештеника у Никшићу од 29. децембра 1943. године. Убијен у Словенији у мају 1945. године.

29. Ђорђе Јовановић, клирик, родом из Мекића Поља (Колашин). Убијен у Словенији у мају 1945. године.

30. Љубомир Јововић, архијерејски намјесник подгорички, родом из Косића-Бјелопавлићи (Даниловград). Убијен у Словенији у мају 1945. године.

31. Никица Јововић, парох стубички, родом из Косића-Бјелопавлићи (Даниловград). Убијен у Словенији у мају 1945. године.

32. Лука Јукић, парох коњушки, родом из Коњуха (Андријевица). Убијен у Словенији у мају 1945. године.

33. Радоња Јукић, протојереј, парох андријевачки, родом из Божића (Андријевица). Убијен у Словенији у мају 1945. године.

34. Милорад Кљајић, парох никшићки, родом из Рашког (Колашин). Потписник је антикомунистичке Резолуције свештенства у Никшићу 29. децембра 1943. године. Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

35. Стојан Костић, парох доњожупски, родом из Дучица-Жупа (Никшић). Насилно је доведен на партизанску скупштину свештенства у манастиру Жупи 15. децембра 1943. године, којој је присуствовало свега неколико свештеника. Потом је побјегао са партизанске територије у Никшић, гдје је био потписник антикомунистичке Резолуције свештенства 29. децембра. Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

36. Саво Кустудић, парох горњеполски, родом из Глибавца (Никшић), поријеклом са Његуша. Потписник је антикомунистичке Резолуције свештенства у Никшићу 29. децембра 1943. године. Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

37. Иринеј Крстић, протосинђел и вјероучитељ из Никшића. Потписник је антикомунистичке Резолуције свештенства у Ник-

шићу 29. децембра 1943. године. Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

38. Симо Лалатовић, парох трепачко-борачки, родом из околине Никшића. Потписник је антикомунистичке Резолуције свештенства у Никшићу 29. децембра 1943. године. Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

39. Андрија Лаковић, парох љешкопољски, родом из Лекића-Љешкопоље (Подгорица). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

40. Јован Лукић, парох глуходослски, родом из Глухог Дола (Црмница). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

41. Марјан Марсенић, парох андријевички, родом из Ријеке Марсенића (Андријевица). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

42. Драгомир Мијушковић, парох богетићки, родом из Дреноштице-Пјешивци (Никшић). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

43. Никола Милошевић, парох љеворечки, родом из Лијеве Ријеке (Васојевићи). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

44. Бранко Мустур, јереј и професор Богословије на Цетињу, родом из околине Котора. Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

45. Томаш Николић, парох риђански, родом из Фрутка-Бјелопавлићи (Даниловград). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

46. Данило Нишавић, парох заострошко-штитарички, родом из Заостра (Беране). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

47. Крсто Павићевић, парох спушки, родом из Бандића-Катунска нахија (Даниловград). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

48. Нико Павићевић, парох мартинићки, родом из Дола (Даниловград). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

49. Павле Павићевић, игуман манастира Ждребаоника, родом из Слапа-Бјелопавлићи (Даниловград). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

50. Спасоје Павићевић, јереј, суплент Богословије на Цетињу. Убијен је у Словенији у мају 1945. године са браћом Александром и Милетом.

51. Блажо Поповић, јереј и економ Богословије на Цетињу, родом из Стијене-Пипери (Подгорица). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

52. Вуко Поповић, протојереј и архијерејски намјесник колашински, родом из Мекића Поља (Колашин). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

53. Милета Поповић, клирик, родом из Медуна-Кучи (Подгорица). Посланик Црногорске Народне Скупштине Краљевине Црне Горе 1911/14. године. Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

54. Милош Поповић, протојереј, парох бјелопољски, родом из Бијелог Поља. Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

55. Никодим Поповић, јероман и сабрат манастира Острога, родом из Подгорице. Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

56. Савић Поповић, парох штитарски, родом из Копита Петровића-Бјелопавлићи (Даниловград). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

57. Филип Поповић, јереј и црквено судски тужилац, родом из Вуковаца-Зета (Подгорица). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

58. Буро Радоман, парох љуботињски, родом из Љуботиња-Ријечка нахија (Цетиње). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

59. Павле Радоман, парох дупиловски, родом из Љуботиња-Ријечка нахија (Цетиње). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

60. Станко Радуновић, парох сотонићко-буковички, родом из Прогоновића-Љешанска нахија (Подгорица). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

61. Саво Ракочевић, парох штитарички, родом из Требањева (Колашин). Потписник је антикомунистичке Резолуције свештенства у Никшићу 29. децембра 1943. године. Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

62. Војислав Рашовић, клирик, родом из Љајковића-Зета (Подгорица). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

63. Секуле Секуловић, професор Богословије на Цетињу, родом из Брскута (Подгорица). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

64. Јован Тодоровић, парох пошћенски, родом из Доњих Брезна-Пива (Плужине). Потписник је антикомунистичке Резолуције свештеника у Никшићу 29. децембра 1943. године, и отвореног личног прогласа против протојереја Јова Радовића „црвеног попа“ из Пиве. Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

65. Боривоје Томовић, јеромонах и сабрат манастира Ћелије Пиперске. Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

66. Михаило Томовић, теолог, родом из Равне Ријеке (Бијело Поље). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

67. Петар Ускоковић, јереј, секретар Митрополије Црногорско-приморске, родом из Љешанске нахије (Подгорица). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

68. Миломир Ђулафић, парох лушки, родом из Луга (Андријевица). Убијен је у Словенији у мају 1945. године са млађим братом Миращем.

69. Симо Шакота, парох будвански. Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

70. Драгољуб Шиљак, парох повољски у Епархији Милешевској, родом из Пљеваља. Убијен је у Словенији у Кочевју у мају 1945. године.

71. Саво Шиљак, парох бољанићки, родом из Лађана (Пљеваља), Епархија Милешевска. Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

72. Манојло Шошкић, ђакон и вјероучитељ даниловградски, родом из Улотине (Андријевица). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

73. Урош Шошкић, богослов и вјероучитељ у Митрополији, родом из Улотине (Андријевица). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

74. Машан Шћепановић, ђакон цркве Светог Луке у Међурјечју, родом из Међурјечја (Колашин). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

75. Радуле Шћепановић, јереј и писар Црквеног суда Митрополије, родом из Доњег Загарача-Катунска нахија (Даниловград). Убијен је у Словенији у мају 1945. године.

*в) УБИЈЕНИ ПОСЛИЈЕ ОСЛОБОЂЕЊА ОД
ПАРТИЗАНА И НОВИХ КОМУНИСТИЧКИХ ВЛАСТИ:*

1. Јоаникије Липовац, митрополит црногорско-приморски. Заробљен у Словенији и враћен у Србију, гдје је у непосредној близини Аранђеловца мучен и убијен у јуну 1945. године.

2. Михаило Барбић, протојереј, парох кртолски из Боке. Ухапшен од партизана и спроведен у затвор у Котору непосредно по ослобођењу у новембру 1944. године, гдје је мучен и пребијан, од којих посљедица је ту убрзо и умро.

3. Николај Дориомедов, професор Богословије и гимназије на Цетињу, Рус избјеглица од посљедица бољшевичке револуције. Убијен од партизана другог дана по њиховом уласку на Цетиње 14. новембра 1944. године, међу 28 угледних грађана Цетиња.

4. Станко Шаулић, парох тепачки, родом из Жабљака под Дурмитором. Потписник је антикомунистичке Резолуције свештенства у Никшићу 29. децембра 1943. године. Почетком септембра 1944. године ухапшен од партизана и спроведен у Шавник, а потом у ослобођени Никшић, гдје је био у затвору неколико мјесеци. Стријељан 30. децембра 1944. године.

5. Владимир Секуловић, парох брскутски, родом из Брскута (Подгорица). Стријељан од комунистичких власти у Подгорици 17. септембра 1945. године.

6. Дамјан Томић, игуман манастира Косијерева, родом из Мохова у Срему. О његовом убиству има више верзија. По једној убијен је на брду Златишту код Билеће, а по другој, у групи са око 500 стријељаних из источне Херцеговине и пограничне Црне Горе почетком 1945. године, на познатом стратишту у парку код саборне цркве у Требињу.

7. Саво Бијелић, парох бијелско-крушевички, родом из Бијелских Крушевица изнад Бијеле (Херцег Нови). Био је у одметништву. Предао се на ријеч и посредовање кума комунисте. Стријељан са групом четника непознатог датума 1945. године.

8. Гојко Кривокапић, парох трешњевачки, родом из Цуца (Цетиње). Убијен од ОЗН-е као одметник 7. маја 1945. године.

9. Милисав Дракуловић, парох ораховички, родом из Орахова (Ораова) -Кучи (Подгорица). Био је у одметништву, и убијен је у јами на Коритима на Петровдан 1946. године.

10. Срђан Матковић, клирик, родом из околине Котора. Стријељан је послје рата од комунистичких власти, непознатог датума и на непознатој локацији.

11. Божо Пешић, родом из Фрутка-Бјелопавлићи (Даниловград). Радио као шеф полиције у Банату прије рата. Касније се замонашио и био монах у Пећкој Патријаршији и Високим Дечанима од 1941. до 1943. године, кад прелази у Београд, гдје га је затекло ослобођење. Монашко име непознато. Ликвидиран непознатог датума и на непознатој локацији у околини Београда од нових комунистичких власти, у првих неколико мјесеци по ослобођењу, у серији масовних ликвидација које су оне спроводиле.

12. Гавро Перовић, свештеник, родом из Мартинића-Бјелопавлићи (Даниловград). Прије рата службовао у неколико мјеста у Србији, а једно вријеме био управитељ цркве Светог Марка у Београду. По ослобођењу губи му се сваки траг. Непровјерени подаци указују да је ликвидиран од нових комунистичких власти у околини Београда, у серији масовних ликвидација које су оне спроводиле по Србији, у првих неколико мјесеци по ослобођењу.

13. Милорад Вукојичић, парох пљеваљски, суђен и стријељан од комунистичких власти у Пљевљима 1945. године.

14. Милош Турчиновић, парох чевски, родом са Чева-Катунска нахија (Цетиње). Послје уједињења 1918. године био је као младић активни зеленаш, а потом војник војске емигрантске владе краља Николе у Гаети у Италији. Активни члан националног покрета против партизана већ од краја 1941. године, и близак сарадник Крста Поповића у том дијелу Катунске нахије. Као такав од почетка 1944. године и војни свештеник Катунске бригаде Крста Поповића. Послје ослобођења био је у једној од одметничких

група под вођством Крста Поповића. У опсежној акцији ликвидације Крстовог одметничког покрета убијен је 7. марта 1947. године на Чеву. Војни суд на Цетињу осудио је његову супругу Секицу, стару 39 година, на десет година затвора, и пет губитка грађанских права.

15. Милош Јоксимовић, парох павинопољски, родом из Стожера (Бијело Поље). Иако је био антикомунистички настројен, некако је преживио побједу комуниста и није хапшен. Био је отворени противник формирања задруга, игнорисао је и критиковао нову власт. Вјероватно по некој доушничкој дојави ухапшен је крајем 1949. године. То је било вријеме масовних хапшења поводом ИБ-а. У затвору је звјерски мучен, и на крају убијен ударцима гвозденом полугом у главу. Да би заташкали такву смрт, иследници су му везали кошуљу око врата, да би то приказали као самоубиство.

ѝ) УБИЈЕНИ ОД УСТАША И БАЛИСТА:

1. Блажо Голубовић, парох крњешевски у Срему. По проглашењу НДХ ухапшен од усташа, претучен и прогнан у Београд, гдје је од посљедица преминуо 31. марта 1942. године.

2. Гаврило Кецојевић, јереј, родом из Пиве (Плужине), убијен од усташа 4. априла 1945. године у селу Кукуље (Србац), приликом повлачења црногорских и херцеговачких четника ка Словенији.

3. Јован Зечевић, игуман и старјешина манастира Пећке Патријаршије, родом из Васојевића. Интерниран од балиста у затвор у Тирани, потом пуштен, па опет ухапшен у манастиру код Фирна, и стријељан од балиста у Албанији.

4. Миладин Минић, парох биљешевски (Зеница), родом из Роваца (Колашин). Убијен од усташа у парохијском дому у Биљешевцу. Лично га је убио бивши фратар из Фојнице, родом из Бусоваче Еуген Гујић.

5. Радојица Перишић, парох стабански а потом казначики, родом из Казанаца (Голија-црногорско-херцеговачка граница). Током рата командант Гатачке четничке бригаде и четнички војвода. Погинуо од усташа на Лијевча Пољу 4. априла 1945. године, приликом повлачења црногорских и херцеговачких четника ка Словенији.

6. Урош Поповић, парох добрињски (Нови Пазар). Убијен од балиста приликом богослужења 21. фебруара 1943. године.

7. Андреј Поповић, парох источки (Исток). Убијен од балиста пред својом кућом 21. октобра 1943. године.

8. Владимир Чејовић, јереј и секретар Црквеног суда у Мостару, родом из Куча (Подгорица). Пред рат прешао са службом у Мостар. Затекао се у манастиру Житомислићу приликом одвођења манастирске братије од усташа. Иако су га хтјели пустити, јер је третиран као „Црногорац“, на лично инсистирање остао је са њима, и убијен је и бачен у јаму.

9. Војислав Зоњић, парох обрешки (Срем), родом из Васојевића. По доласку на власт усташа у Срему, мучен је и пребијан. Успио је да се пребаци у Београд, гдје је од посљедица преминуо.

10. Светозар Шошкић, парох у околини Берана, родом из Улотине (Андријевица), убијен од балиста октобра 1943. године.

g) УБИЈЕНИ ОД ОКУПАТОРА КАО ЖРТВЕ РЕПРЕСАЛИЈА:

1. Богић Јовићевић, парох ријечко-ободски, родом из Ријечке нахије (Цетиње), стријељан 19. јула 1941. године од Италијана као учесник 13-јулског устанка.

2. Ђорђеје Крцуновић, парох цеклинско-добрски, као учесник 13-јулског устанка два пута је хапшен од Италијана, злостављан и премлаћиван. Од тих посљедица преминуо је у Ријеци Црнојевића 15. децембра 1942. године.

3. Иларион Мијатовић, по капитулацији 1941. године долази у Црну Гору, и бива постављен за управитеља манастира Мораче, а потом од половине 1942. године Пиве. Стријељан је са групом сељака, а потом спаљен у једној кући у селу Сељани у Пиви од стране Њемаца јуна 1943. године.

4. Марко Поповић, парох борински (Јадар). Ухапшен од Њемаца крајем 1942. године са синовцем од петнаест година као талац. Интерниран у Матхаузен, а потом у Гузен, гдје је уморен у гасној комори.

5. Симо Поповић, парох косорски, родом из Куча (Подгорица). Стријељан од Италијана 25. јула 1943. године.

5. Мирко Рогановић, свештеник у Тетову, родом из Цуца-Катунска нахија (Цетиње). Године 1943. са групом од 60-ак грађана Тетова Срба бива ухапшен од балиста и спроведен у Скопље, гдје су мучени. Са десетак талаца укрцан је у воз за Њемачку. У Владичином Хану скинут са воза у ноћи 31. октобра 1943. године, и убијен у близини станице.

6. Јоко Сочица, свештеник-пензионер из Пиве (Плужине). Убијен од Њемаца у селу Милошевићи код Плужина са женом, снахом и четворо унучади.

*ђ) УБИЈЕНИ ОД ОКУПАТОРА И АНТИКОМУНИСТА
КАО АКТИВНИ ПАРТИЗАНИ ИЛИ ЊИХОВИ
ПОМАГАЧИ:*

1. Марко Борозан, парох конацијски, родом из Бокова-Ријечка нахија (Цетиње), стријељан од Њемаца на Цетињу 20. августа 1944. године.

2. Маринко Вујиновић, парох кавадарски (Кавадарци), стријељан од Италијана 25. јуна 1943. године у близини Даниловграда.

3. Мирчета Головић, протојереј у пензији. Погинуо као активни партизан у битци на Сутјесци 1943. године.

4. Дамјан Дамјановић, парох деспотовачки (Деспотовац), стријељан од љотићеваца 17. октобра 1943. године у Палежу (Деспотовац).

5. Др Саво Ђукановић, асистент Богословског факултета у Београду, стријељан од Италијана и зеленаша 13. јула 1942. године на Симуњи између Чева и Цетиња.

6. Јован-Јоле Зец, парох поучајски (Ђаково), родом из Побора (Будва), погинуо као партизански командант од усташа у Бучју (Славонија) 24. децембра 1941. године.

7. Новак Кољеншић, парох јеленачки, родом из Бјелопавлића (Даниловград), погинуо у борби са Италијанима као активни партизан 10. марта 1942. године.

8. Бошко Поповић, парох горњеполски, ухапшен од четника као партизански помагач, а потом предат Италијанима, који га стријељају на познатом стратишту под Требјесом у Никшићу 27. јула 1942. године.

9. Симо Поповић, парох косорски, родом из Куча (Подгорица), као партизански помагач ухапшен од Италијана и интерниран у логор у Бару. Због бунтовног расположења јавно је стријељан 25. јуна 1943. године од Италијана, којом приликом се врло храбро држао.

10. Мило Радуновић, теолог, као командир партизанске чете заробљен од четника, и стријељан у селу Лубницама (Беране) јануара 1943. године.

11. Цвјетко-Ђетко Станишић, јереј, црквено-судски тужилац у пензији, родом из Винаћа-Бјелопавлићи (Даниловград). Као учесника 13-јулског устанка Италијани га хапсе у Никшићу и интернирају у логор у Каваји у Албанији, а потом га премјештају у Бар. Ту се повезује са партизанским присталицама, и бива стријељан на Цетињу 25. јуна 1943. године.

12. Лазар Стругар, парох брежински (Браничево), родом из Цеклина-Ријечка нахија (Цетиње). У Србији се придружује партизанима и бива заробљен од Њемаца, спроведен на Бањицу и стријељан у јуну 1943. године.

13. Андрија Шиљак, парох бобовски. Приликом партизанског напада на Пљевља почетком децембра 1941. године, бива ухапшен од Италијана као њихов помагач, и стријељан на Сењаку 3. децембра.

14. Ратомир Јанковић, парох стречански. Приликом партизанског напада на Пљевља почетком децембра 1941. године, бива ухапшен од Италијана као њихов помагач, и стријељан је.¹⁰⁴

Јоаникије Лишовац, митрополић црногорско-приморски од 1940. године. Приликом одсудујања са четињцима враћен из Словеније и убијен у непосредној околини Аранђеловца од комуниста у јуну 1945. године. Не зна му се за гроб.

104. АМЦП, Кондуит листа свештеника; АМЦП, Персонални досијеи свештеника (више књига); *Пакао или комунизам у Црној Гори*, Цетиње, 1942/43. година (више свесака); *Споменница православних свештеника 1941-1945*, Београд, 1960; *Гласник СИКД „Ђеџиш“*, св. 33, Чикаго, 1974, 64-71; Боривоје Карапанџић, *Југословенско крваво прољеће 1945*, Титонови Каџини и Тулази, Београд, 1990, 125-128; Велибор Џомић, *Усташки злочини над српским свештеницима*, Подгорица, 1995; Велибор Џомић, *Голгофа митрополића црногорско-приморског Јоаникија*, Цетиње, 1996; Велибор Џомић, *Спиритање српске цркве од комуниста*, књ. 1, 3, Цетиње, 2003.

МИТРОПОЛИЈА ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКА У ДОБУ БЕСУЋА И БЕЗНАЂА 1945/1990. ГОДИНЕ

1. Митрополија Црногорско-приморска од 1945. до 1960. године

Како је већ назначено на почетку претходне главе овог рада, Црна Гора је првих дана 1945. године била у потпуности ослобођена од њемачких трупа, њиховим напуштањем реона Бијелог Поља. Други свјетски рат се тако бар на територији Црне Горе завршио, иако ће он на сјеверозападним територијама Југославије трајати све до половине маја. Послије заузимања Подгорице од стране партизана 19. децембра 1944. године, четничке снаге под командом Павла Ђуришића су се такође до краја ове године повукле са територије Црне Горе. Са њима се повукао и митрополит Јоаникије Липовац са неколико десетина свештеника. Може се слободно рећи да се доба од почетка 1945. године па за наредних неколико мјесеци, може третирати као доба потпуне организационе и сваке друге анархије Митрополије. Сву власт у Митрополији преузела је тзв. Вјерска комисија при ЦАСНО-у, која је постала институција за себе, и потпуно канонски нелегитимно, на себе преузела функције и послове Митрополије и митрополита. Тако су преостали свештеници хтјели-не хтјели били упућени на њу, и зависили од ње.

Већ на основу неких аката ЦАСНО-а може се назријети будућа политика нових комунистичких власти према црквеној имовини. Предсједништво ЦАСНО-а је 5. јануара 1945. године упутило допис среским НОО у двије тачке. Тражило је од среских НОО извјештаје о манастирским имовинама на њиховим подручјима, те шта је до сада реквирирано, и да ли су издате реквизиционе признанице? Уколико нијесу да се централизују у једну. Требало је оставити само најнужније за потребе манастирског особља.¹

У ратном периоду од свога формирања, тзв. Вјерска комисија је како је већ назначено, на подручјима која су контролисали партизани, на себе у потпуности преузела ингеренције Митрополије и митрополита. Први такав примјер у посљератном периоду види се

1. ЗМД, 1945. г.

у случају постављења свештеника Андрије Раичевића за пароха у Парохији љешкопољској код Подгорице. Ова комисија је постављења вршила на одштапаном обрасцу. Поред осталог, на овом обрасцу је стајало, да је дужност свештеника, да поред свештеничких активности координише рад „са свим Народно-Ослободилачким одборима и војно-позадинским Властима како на територији своје парохије, тако и ван исте. У колико буде потреба својом иницијативом помогните их у њиховом раду и будите, на корист наше св. Православне Цркве и Народа нашега и истински учесник данашње народно-ослободилачке борбе.“²

Вјерска комисија је доставила упутство 20. фебруара среском НОО у Никшићу са низом мјера које је овај требао да изврши, односно да наложи свештенству са тог подручја да то уради. Гробља погинулих партизана и стријељаних од окупатора требало је оградити жицом или нечим другим, и да имају улаз. На раке је требало поставити дрвене крстаче, и извршити опијела гдје то није урађено. Ово је требало бити урађено, јер је примијећено да се о овим стварима не води довољно рачуна. Свештенство је било дужно да на црквама и манастирима звони уочи већих црквених празника, отвара и провјетрава цркве, те да уколико је то могуће оправља исте, и одржава црквена гробља. С обзиром да је један дио црквених архива током рата уништен (књиге рођених, умрлих и вјенчаних), било је потребно да свештеници прикупе податке по тим питањима, јер је постојала могућност да интересенти који би их вадили, дају податке по сопственом нахођењу и интересима.³ Из ових података дало би се закључити да је тзв. Вјерска комисија дио својих ингеренција, тј. бављења црквеним питањима, преносила и на свјетовне органе власти, чиме је свој ионако нелегитиман карактер још више појачавала. Но, са друге стране дало би се закључити, да нова комунистичка власт није наступала са позиција екстремног атеизма. Убрзо ће развој догађаја и њених мјера показати баш супротно.

На десетој сједници Предсједништва ЦАСНО-а од 21. фебруара, одобрено је тражење Вјерске комисије о службама и причесту у которском затвору, као и да се одржи заједнички састанак православног и римокатоличког свештенства у Котору. Иако није прецизно наведено, претпоставља се да је планиран само састанак свештенства из Боке.⁴ Вјерска комисија почела је да се бави у конкре-

2. ААНП, ф. 1945. г.

3. ЗМД, 1945. г.

4. ДАЦГ, АОП, док. бр. VII2-11(44).

тњијем смислу материјалним положајем свештеника. То се види по томе што је она тражила од средњег НОО у Никшићу низ података сврстаних у три главне тачке, и то за стање по мјесецу априлу 1941. године, тј. на почетку рата. Тражена је бруто и нето плата, група и степен платежности, као и звање мирског свештенства и монаштва. Поред тога тражени су подаци о непокретним и покретним имањима манастира, црквених општина и вјерских установа, и процјени њихових прихода, који би се уграђивали у фонд за издржавање свештеника и њихових породица.⁵

Атеизирање југословенског, па и црногорског друштва кроз просвјетни систем може се видјети и по једном детаљу. Наиме, 12. марта Национални Комитет Југославије издао је Рјешење о вјерској настави у школама. Оно је између осталих прослијеђено и Предсједништву ЦАСНО-а. Оно га је опет прослиједило свим средњим НОО и директорима гимназија. Примијеђено је да се вјерска настава изводи на тлу Југославије различито по федералним јединицама, те је стога одлучено да она буде једнообразна. У првој тачки одлучено је да ће се она до даљњег држати као факултативни наставни предмет. С тим у вези је и трећа тачка, по којој она није обавезна за све ученике. Родитељи који се изјасне да не желе да им се дјеца васпитавају у религиозном духу, имају право да им она не похађају вјерску наставу. Стога је овакве часове ради спречавања ометања континуитета наставе, требало планирати као задње у школском радном дану. По другој тачки прецизирано је и ко могу бити вјероучитељи? То су могле бити свештене особе које се нијесу у току рата изјашњавале против н-о-о борбе. Оне су биле гаранција да ће наставни програм бити извођен по овом предмету у складу са циљевима те борбе. Њих је требало да предлаже надлежна црквена власт, а дозволу за рад им даје свјетовна.⁶

Ово је био само још један сегмент потврде фактичког стања. Пошто није било митрополита у Митрополији Црногорско-приморској, нити било каквог сличног црквеног органа одговарајућег канонима и Уставу СПЦ из 1931. године, то се намеће логичан одговор, да је тзв. Вјерска комисија предлагала свјетовним властима лица за вјероучитеље у том периоду. Даљи развој догађаја показује, да је она те тенденције остваривала и даље, чак и по формирању Црквеног суда Епархије Црногорско-приморске, као органа којег је именовао Синод.

5. ДАЦГ, АОХН, док. бр. СССХХV/79.

6. Исто, док. бр. СССХХХ/108.

Од тада заправо почиње борба Синода СПЦ за какву-такву легализацију стања у Митрополији (Епархији) Црногорско-приморској, и довођењу дјеловања свештенства и монашта, те уопште црквеног живота у канонске и црквено-законске норме. Слободно се може рећи, да је Синод, а касније и Црквени суд који је он формирао, отпочео борбу за истрзање из руку и контроле црквеног живота од стране комунистичког режима, или његових експонената. По југословенским републикама са доминирајућим православним живљем то су била пројектована свештеничка удружења, а конкретно у Црној Гори тзв. Вјерска комисија. Комунистички режим ће убрзо отпочети и са пројектом формирања свештеничког удружења и у Црној Гори, које је требало да преузме послове тзв. Вјерске комисије. Но, са друге стране не би се могло рећи да су Синод и Црквени суд отпочели класичну борбу са комунистичким режимом. Он је тада био свемоћан. Синод и Црквени суд су покушавали колико су знали и умјели, и наравно колико су смјели, кроз легалне токове система, да нормализују црквени живот, и што више онемогуће контролу комунистичког режима над њим.

Први корак у легализацији стања је био покушај Синода да идентификује судбину архијереја Епархије Црногорско-приморске митрополита Јоаникија Липовца. Иако то није никада званично документовано, може се претпоставити да се Синод надао да је митрополит Јоаникије жив, и да ће се можда вратити у своју Епархију, рачунајући да није починио никакве злочине, нити пак у том смислу кореспондирао са окупаторским властима. Са друге стране, Синод је рачунао и на могућност постављања новог архијереја. Но, како ће се убрзо показати, то није било у интересу комунистичких власти, и оне су на један смишљен начин посредно то онемогућиле.

Синод је у циљу нормализације стања у Митрополији Црногорско-приморској на сједници од 4. априла одредио за администратора Митрополије митрополита скопског Јосифа. Синод је 6. јуна послао молбу Министарству унутрашњих послова Југославије за извјештај о судбини митрополита Јоаникија Липовца. То је био већ трећи покушај, с обзиром да се први пут обратио АВНОЈ-у. Други пут је то било преко Црквеног суда Епархије Црногорско-приморске, с обзиром да је у међувремену он формиран на Цетињу. Међутим, у сва три случаја није дат никакав одговор.

По налогу администратора Митрополије митрополита Јосифа од 11. јуна, министра унутрашњих послова ДФЈ Владу Зечевића посјетили су протојереј Иван Калуђеровић и Душан Дожић. Оба су пред рат били високи званичници у патријаршијској администрацији патријарха Гаврила. Они су Зечевићу казали да су доби-

ли информације да је 10. јуна Јоаникије доведен из Загреба у Београд и да се налази у затвору. У колико је то било тачно, жељели су да издејствују да се он макар смјести у неки манастир, и да му се пошаљу пакети од Патријаршије. Но, од Зечевића нијесу добили било какав конкретан одговор.

Када је објављена одлука о амнестији, Синод се обратио Вјерској комисији да му се дају информације, да ли та одлука обухвата и митрополита Јоаникија? Ни овај пут међутим није дат никакав одговор. Како је у међувремену по одлуци Синода формиран на Цетињу Црквени суд, а за архијерејског замјеника по тој одлуци именован протојереј Никола Марковић, он је 15. августа послао Синоду информације до којих је дошао о митрополиту Јоаникију. По тим информацијама види се да је митрополит са групом свештеника напустио Цетиње уочи уласка партизана у њега 13. новембра 1944. године. Потом је отишао у Подгорицу. Остатак периода до повлачења са четницима средином децембра, провео је крећући се од Подгорице до Скадарског језера, и боравећи углавном у манастиру Дајбабе. По уласку партизана на Цетиње, тзв. Вјерска комисија на челу са предсједником протојерејом Јовом Радовићем и свештеником Ђорђијем Калезићем као чланом, запосјела је митрополитову резиденцију, а његову канцеларију претворила у своју.⁷ Да животна иронија може бити доведена до врхунца, говори и још један детаљ, везан за споменутог министра унутрашњих послова нове комунистичке Југославије Влада Зечевића. Он је прије рата био свештеник. У јесен 1941. године командовао је једним четничким одредом, а потом прешао у партизане.

Комунистичке власти нијесу само игнорисале представке црквених органа о судбини митрополита Јоаникија Липовца. Оне су и по другој опцији настојале да омету легалан рад и нормализацију црквеног живота у Митрополији Црногорско-приморској. Одмах по вијести да је за администратора именован митрополит скопски Јосиф, оне су отпочеле кампању против њега. То се види по четвртном засиједању ЦАСНО-а на Цетињу, отвореном 13. априла 1945. године. На овом засиједању, по трећој тачки, реферат о додашњем раду ЦАСНО-а поднио је Божо Љумовић. Исти је констатовао да је тих дана стигло циркуларно писмо митрополита скопског Јосифа, као администратора Архиепископије Београдско-карловачке упућено свим архијерејским намјесницима. У том писму Јосиф је наредио свештенству да не сазива било какве поли-

7. Епископ Атанасије, *Српска Црква у Другом свјетском рату*, Београд, 1992, 137-138.

тичке скупове и доноси са њих резолуције, јер то иде на штету угледа Цркве. Љумовић се у реферату обрушио на Јосифа, што је једно такво писмо адресирано на митрополита Јоаникија, иако је он био сарадник окупатора. Иритирало га је што није било каквим гестом оквалификовао Јоаникија као издајника. Поред тога Љумовић је оптужио Јосифа „да покушава да спори свештеницима право учешћа у јавном и политичком животу.“ По Љумовићу, Црква је у новом друштву аутономна, а свештеници су као и сви грађани позвани да чувају тековине н-о-о борбе, а он је покушавао да их одврати од тога. Оптужио је један дио чланова Синода, што су у једном округу у Србији дали наређење свештеницима да у службама помињу име краља Петра II. Љумовић је припријетио да ће о овом Јосифовом писму дати коначну ријеч народ, а да је Јосиф одговоран за рад Синода.⁸

Пренесећи ово засиједање, у кампању против овог Јосифовог писма, укључио се и лист „Побједа“. Овај лист имао је директну генезу настанка везаног за партизанско-комунистички покрет. Први број изашао је у ослобођеном Никшићу 1944. године. Потом је лист пренешен у ослобођено Цетиње, и убрзо је постао практично једини црногорски лист са редовним излажењем, најприје неколико пута недељно, а потом и свакодневно. Деценијама ће касније излазити у Црној Гори као једини дневни лист.

У опширном чланку констатован је Љумовићев реферат, и питање Јосифовог писма. У вези са њим на засиједању се јавио за ријеч протојереј Јагош Симоновић. По чланку „Побједе“, Симоновић је изјавио да је овим писмом Јосиф хтио „да онај поштени дио свештенства, који је остао на линији народне борбе и оне који прилазе народно-ослободилачком покрету, одвоји од народа и његове борбе.“ Оспорио је Јосифу уопште ингеренцију да о нечему одлучује, јер: „Црква је код нас аутономна а свештеници, као и сви други грађани наше домовине, позвани су да чувају тековине наше борбе“... Није чуо да је Јосиф осудио издајнички рад митрополита Јоаникија, а његово писмо се коси са „принципима демократије“.⁹

Митрополит Јосиф је у низу послова које је обављао са остатком Синода, постајући нека врста заступника патријарха у ненормалним условима функционисања СПЦ, покушао да одржи какав-такав канонски поредак и рад. Он се држао црквеног легалитета,

8. ДАЦГ, АОП, док. бр. IV-2(45).

9. *Осуђен је њрошвинародни рад митрополиша Јосифа*, Побједа, бр. 23, 22. април 1945, 3.

чим је послао циркуларно писмо митрополиту Јоаникију, иако је знао да он није више ни на Цетињу ни у Црној Гори. Није знао ни гдје се налази. Јоаникије се тада мучио одступајући са идеолошким противницима комуниста по Хрватској или Словенији. Јосиф се држао црквеног легитимитета, јер Јоаникија нико није канонски смијенио, а најмање је то могла да уради некаква вјерска комисија у служби комунистичког, и суштински антицрквеног ЦАСНО-а. Један од основних постулата Цркве у тада већ модерном грађанском друштву (до рата) је био немијешање у политику, односно нестављање у службу било које партије и њене идеологије. Група комунистичких марионета попут Радовића, Симоновића и Калезића, суштински је одступила од Цркве, и оваквим својим ставовима јасно показала непоштовање канонског поретка и уређења у Цркви. Преостали дио свештенства у Митрополији, она је тако ставила под своју ингеренцију, имајући иза себе голу силу и репресију побједника у грађанском рату.

Власт међутим још увијек није одбацивала Цркву и свештенство у неким моментима када су јој могли користити да себе прикаже као демократску и патриотску. На помену стријељаним партизанима и њиховим присталицама из периода рата на Забјелу у Подгорици 10. априла, пред око 15000 људи, говорили су председник АВНОЈ-а др Иван Рибар, потпредседник АВНОЈ-а Марко Вујачић, председник ЦАСНО-а Нико Миљанић, Милош Рашовић, Блажо Јовановић, Жарко Броз итд. Група свештеника извршила је опијело, а протојереј Јован Кажих такође је одржао говор.¹⁰

У покушају да колико-толико нормализује стање у Митрополији Црногорско-приморској, и спријечи потпуно преузимање функционисања Цркве од стране нелегалне тзв. Вјерске комисије, Синод је 29. маја донио одлуку о формирању Црквеног суда. То је било једино могуће рјешење у том моменту и временима, с обзиром на чињеницу, да се није знало је ли надлежни архијереј жив, Консисторија није функционисала, а и комунистичке власти су саботирале администрирање Митрополијом од стране митрополита Јосифа. Том одлуком протојереј Никола Марковић одређен је за архијерејског замјеника, јереј Радован Радуловић за секретара, јереј Лука Вујаш за писара, јереј Мило Кусовац за званичника, а Блажо Марковић за служитеља. Протојереј Јагош Симоновић одређен је за почасног члана. Одлуку је у име председника Синода потписао члан епископ зворничко-тузлански Нектарије.

10. Побједа, бр. 22, 15. април 1945, 4.

Но, Кусовац је 20. септембра поднио суду представку, којом је образложио разлоге свога нејављања на дужност. Протојереј Симоновић је јавно поднио оставку објашњавајући је у листу „Побједа“ од 14. октобра. Он је изјавио да му је усљед болести немогуће да се прими на ову функцију, а није ни инсистирао на њој, јер је заузет на другим пословима, те да овај не може обављати. Синод је очигледно покушао извјестан маневар именовавши очито режимског човјека попут Симоновића у Црквени суд, рачунајући да ће тако успјети да његовим ауторитетом у том смислу предуприједи рад тзв. Вјерске комисије, као и скупштину удружења свештеника Црне Горе која се припремала. Разлози Симоновића за неприхватање ове функције били су сувише неубједљиви. У сличном смислу су и разлози Кусовца. Коначно, и Радован Радуловић је обавијестио суд да се не може јавити на дужност, јер се спремао на лијечење у Београд. Стога су извршене измјене. Протојереј Ђорђе Самарцић је именован за новог почасног члана. Свештеници Лука Почек и Марко Кусовац су именовани као хонорарни административни чиновници, а Лука Вујаш је радио послове до коначног рјешења обољелог Радуловића.¹¹

Иако је протојереј Никола Марковић био приватно упознат са одлуком Синода о свом именовању, као и о формирању суда, и именованима других чланова, одлуку је на Цетиње званично донио свештеник Саво Мирковић тек 12. септембра. Суд је отпочео рад два дана касније позивањем на дужност особља, а наведене перипетије око особља дешавале су се прије и после званичног почетка рада суда. Тако је овај Црквени суд као први покушај стварања легалног и редовног црквеног живота у Митрополији Црногорско-приморској после рата, одмах био у прилици да се бори са опструкцијама комунистичких власти. Централна личност рада овог суда био је свакако замјеник архијереја протојереј Никола Марковић, који је суштински покушао да обавља послове митрополита. Неуморно је радио, и борио се како је знао и умيو, и колико се то могло, а да се не изазове репресија комунистичких власти. Марковић се дописом обратио Вјерској комисији обавјештавајући је о формирању Црквеног суда. Како му она није дала никакав одговор, то он од ње није ни тражио одобрење за рад суда. Истог дана када је суд отпочео са радом, послат је распис архијерејским намјесништвима и свештенству, са обавјештењем о формирању суда и почетку његовог рада. Назначено је да је суд једино канонски ле-

11. АМЦП, фонд ЦС, 1945. г.; *Прошо Јаџош Симоновић дао оставку*, Побједа, бр. 47, 14. октобар 1945, 5.

гитиман орган, чиме се посредно ставило до знања, да су одлуке свештеничког удружења одржаног у Никшићу 14/15. јуна нелегалне. Све ово навео је Марковић у свом првом званичном извјештају Синоду од 20. септембра.¹²

Комунистичке власти и тзв. Вјерска комисија су свакако имали информације о именовану митрополита Јосифа за администратора Митрополије, те формирању Црквеног суда. Стога су они одмах отпочели припреме за опструкцију њиховог рада. Ишли су примјером и праксом из других југословенских република, гдје су стварана свештеничка удружења.

У Никшићу је 14/15. јуна одржана Скупштина православног свештенства Црне Горе и Боке у присуству 78 свештеника. Јово Радовић је изнио реферат „Улога православне цркве у прошлости и садашњости“, а Видак Дракић „О социјалном положају свештенства“. Потом је протојереј Петар Капицић поднио реферат о дотадашњим свештеничким удружењима, која у садашњици не одговарају сврси. Свакако да се радило о предратним свештеничким удружењима, која су дјеловала у сасвим другачијим друштвено-економским приликама, и положају Цркве у држави и друштву.

Изабрано је ново руководство свештеничког удружења Црне Горе и Боке. Предсједник је био Петар Капицић, потпредсједник Никола Милошевић, а секретар Богдан Бурић. Чланови су били: Ђорђе Шекуларец, Мирко Кнежевић, Митар Кажих, Зарија Жугић, Милутин Вугделић, Лука Пекић, Милован Кујовић, Милан Ђуровић, и Симо Радуловић.

Потом је издана Резолуција у пет тачака. У првој тачки је удружење изразило вјерност Светом Јеванђељу, канонима, и тековинама црногорског свештенства у доба владика Петровића, као и н-о-о борби. Јасно се у овој тачки види и слијеђење националног курса КПЈ, чим је констатовано: „У циљу извршавања ових тековина, а у вези демократског уређења кроз које је црногорски народ добио правилно рјешење националног питања, мишљења смо да је нужна потреба да се организује православна црква у Југославији у којој ће бити равноправни сви православни без обзира на националну припадност.“

У другој тачки констатовано је да нема у Митрополији архијереја ни администратора, а да им је митрополит Јосиф наметнут, јер њега не прима ни његова паства скопске Митрополије „због против народног рада“, те да га они не признају. Тражили су за митрополита епископа Емилијана, који се није огријешо током рата.

12. АМЦП, фонд ЦС, 1945. г.

Заједно са њиме они су хтјели да обнове црквени живот у Митрополији, и успоставе званичне односе са државним властима.

У трећој тачки је тражено од руководства удружења, да се повеже са државним властима ради добијања материјалне помоћи. У четвртој тачки тражено је да се ово удружење повеже са сличнима у осталим крајевима Југославије, како би се створило јединствено свештеничко удружење, које би регулисало положај Цркве према држави, што Синод до тада није учинио. Синод је оптужен да не одражава интересе свештенства „јер се преко цркве не могу спроводити никакве па ни њихове великосрпске шовинистичке идеје. “У петој тачки је констатовано, да би се радом југословенског свештеничког удружења створили услови за измјену Закона и Устава СПЦ, којим би стварно било омогућено свештенству да бира црквене представнике.¹³

Одређени вид интересовања нове комунистичке власти за питање егзистирања свештенства, може се видјети на седмој редовној сједници Министарског савјета Црне Горе од 27. јуна. То је урађено у трећој тачки, мада није прецизирано о коме се свештенству ради, тј. о којој вјероисповијести? Тако се може закључити да није ријеч само о православном свештенству, које је по бројности, као и по већинско доминантном православном становништву било приоритетно. Предсједник Савјета Блажо Јовановић је реферисао о овоме питању, и предложио помоћ свештенству. Министар финансија Гојко Гарчевић о овој проблематици је требао да разговара са савезном владом у Београду, гдје је требао да изнесе разлоге за помоћ. Предложено је да се одмах приступи исплатама помоћи за свештенике, као и донацијама за њихова одијела.¹⁴

Покушаји Синода да уведе колико-толико редовно стање у Митрополији Црногорско-приморској, и истргне на један дискретан начин црквени живот од контроле тзв. Вјерске комисије, наставили су се даље, мада је наишао на отпор комунистичких власти и њиховог експенента-Вјерске комисије. Синод је наиме 1. августа упутио телеграм протојереју Николи Марковићу, са питањем је ли zgodно, и када да администратор Митрополије митрополит Јосиф учини канонску посјету Митрополији? Истовремено је од државних власти на Цетињу званично затражено да митрополит Јосиф дође у Митрополију. Марковић се потом обратио Вјерској комисији на Цетињу са истим питањем. Она му је међутим одговорила да се при-

13. *Скупиштина православног свештенства Црне Горе и Боке*, Побједа, бр. 32, 24. јун 1945, 7.

14. Јован Р. Бојовић, *Закључци сједница Владе НР Црне Горе 1945-1951*, Подгорица, 1994, 49.

држава одлука донешених на свештеничкој скупштини у Никшићу 14/15. јуна, те да тај њен став пренесе Синоду. Државне власти су најприје заузеле став да митрополит може доћи у канонску визитацију, па су му чак у том смислу резервисале мјесто у авиону који је имао линију из Београда за Подгорицу. Убрзо су међутим промијениле став, и званичним дописом обавијестиле протојереја Марковића, да обавијести Синод да све детаље око посјете уговоре са Вјерском комисијом.¹⁵ Тако је послје низа перипетија, одуговлачења и пребацивања ингеренција са једног на другог, обесмишљена идеја канонске визитације митрополита Јосифа, која је симболички требала да значи одузимање ингеренција тзв. Вјерској комисији.

Архијерејски замјеник Никола Марковић је неуморно покушавао да бар са Вјерском комисијом успостави сношљиве односе, како би Црквени суд имао какав-такав преглед стања и контролу над функционисањем црквеног живота у Митрополији. У том смислу он се Вјерској комисији обратио званичним дописом 19. септембра, да му достави табеларни преглед распореда свештенства, као и да обавјештење који су свештеници нераспоређени?¹⁶ Вјерска комисија међутим није дала никакав одговор.

Предсједник свештеничког удружења Црне Горе Петар Капићић доставио је одлуке свештеничке скупштине одржане у Никшићу 14/15. јуна Синоду, актом од 27. јуна. Синод је на свом засиједању од 15. септембра разматрао одлуке наведене скупштине, и поводом њих дао одговор. Констатовао је да је током рата чинио све да сачува јединство СПЦ, али „ипак је непријатељска сила била јача те је и Црква не само била поцепана, него је прекинута и онемогућена готово свака веза како између појединих делова тако и са централом наше цркве.“

Синод је констатовао да је током рата усљед тешких веза имао слаб преглед стања у Епархији Црногорско-приморској, нарочито за вријеме њемачке окупације. Чим је по ослобођењу сазнао да је митрополит Јоаникије Липовац напустио своју Епархију, постарао се да 4. априла именује администратора. Један дио свештенства се у приликама осамљености препустио самосталној акцији „која је у суштој противности са постојећим канонским и законским прописима Наше Свете Цркве и присвојио туђа права и туђе дужности која му не припадају, тако да је својом поменутом резолуцијом прекорачило дозвољене границе и самовласно узело на себе улогу да оно регулише положај Православне Цркве у нашој земљи и

15. Као нап. 7, стр. 139-140.

16. АМЦП, фонд ЦС, 1945. г.

Епархије у Црној Гори мимо главе цркве: Његове Светости Патријарха и Светог Архијерејског Сабора, који су једино надлежни за то.“

Синод је покушао да буде помирљив, и савјетовао је „тамошње свештенство, да се у своме раду строго придржава учења Св. Јеванђеља, канонских прописа и закона и устава наше Св. Цркве и других прописа о реду и дисциплини у Цркви.“ Коначно, Синод је отворено констатовало „пут којим је пошао изванредан део свештенства црногорско-приморске епархије не води добру ни јединству црквеном, већ неред и расколу у цркви. „У вези са овим својим саопштењем, Синод је упутио представку администратору Митрополије Јосифу, да он упути распис свештенству Епархије Црногорско-приморске „ради знања и управљања“.¹⁷ Дакле, Синод је и овога пута покушао да дјелује легалистички, и да пуну легитимност својим одлукама администратору Јосифу.

Тако је дефинитивно отпочео обрачун над ингеренцијама у функционисању црквеног живота између легалних органа Синода и Црквеног суда са једне, и тзв. Вјерске комисије са друге стране. Суштински, то је био сукоб Српске Цркве и њене Епархије Црногорско-приморске да очувају легитимитет и аутономност свог функционисања и истинског црквеног живота, и комунистичког режима и његовог експонента тзв. Вјерске комисије. Истина, да би камуфлирао свој покушај стављања под контролу Цркве, комунистички режим је то радио дискретно, постављајући се између Синода и Црквеног суда са једне, и тзв. Вјерске комисије са друге стране као посредник и пресудитељ.

Ситуација се дефинитивно могла преломити изјашњавањем свештенства у Епархији Црногорско-приморској, бар у оној мјери колико је то Синод и Црквени суд могао, а да не изазове репресију комунистичког режима. Идући за презентованим ставом Синода, као и ономе што је Синод упутио администратору Јосифу, архијерејски замјеник протојереј Никола Марковић упутио је свештенству у Црној Гори почетком октобра распис, да се децидно изјасни између одлука Синода и рада свештеничког удружења. На сједници одржаној 19. октобра свештенство из Среза подгоричког дало је пуну подршку Синоду. У Записнику са ове сједнице поред осталог стоји: „Покоравамо се св. Синоду Српско-православне Цркве, рјешавањима и одлукама надлежног Црквеног Суда. Покоравамо се... поштујемо и постојеће државне власти.“ Тражили су да се хитно сазове састанак свештенства Митрополије „ради ства-

17. Исто.

рања једнодушности“. Овај став потврдили су свештеници: Душан Радовић, Јован Кажих, Михаило Миличковић, Марко Мараш, Новак Глигоровић, Јагош Радуловић, Андрија Раичевић и Велиша Ђетковић.¹⁸

У намјери да црквени живот у Митрополији Црногорско-приморској доведе у легалну позицију, протојереј Марковић се званично обратио 14. новембра Предсједништву Владе Црне Горе. У писму је Марковић констатовао да од ослобођења Југославије државна власт ниједним својим актом није ставила ван снаге постојеће црквено законодавство. То се односи и на црквене судове, сем што су прављене сметње скопском и битољском црквеном суду, а у вези са стварањем македонске цркве, али је то питање остало отворено, пошто она није створена још увијек.

Чим је створен одлуком Синода Црквени суд Епархије Црногорско-приморске, исти се званичним дописима обратио Вјерској комисији и свештеничком удружењу. Вјерска комисија није дала никакав одговор, а свештеничко удружење је послало дописе свештенству, да комуникацију има искључиво да обавља са њим, а не Црквеним судом, те да било каква акта и дописе од суда игнорише и не прима их. Послије неког времена Вјерска комисија се обратила суду, и послала му 37 предмета брачних спорова, који су се у међувремену накупили, пошто Црквени суд није радио десет мјесеци, тј. прекинуо је рад на крају рата. Но, Вјерска комисија је убрзо наставила стари став, јер је 10. новембра опет одбила допис суда. Извјесни Петар Бранковић из Црмнице је протествовао код суда, јер му два свештеника нијесу хтјела примити брачну тужбу за суд, већ су га упутила да је рјешава Вјерска комисија, или удружење свештеника. Марковић је тврдио да је Вјерска комисија државни орган, а удружење свештеника сталешка организација, те да стога немају право улазити у ингеренције Црквеног суда. Посебну пажњу у овом допису Влади Марковић је посветио чланку у „Побједи“ објављеном 10. новембра, износећи низ аргумената у односу на тврдње у чланку. Коначно, Марковић је у вези овога чланка изразио отворени протест код Владе.¹⁹

Чланак објављен у Побједи“ од 10. новембра 1945. године очито је био фингиран од комунистичке власти, Вјерске комисије и свештеничког удружења. Круцијално гледано, иза њега је стојала власт, јер је „Побједа“ била како је већ назначено и тада, а и деценијама касније најзначајнији црногорски лист. Циљ је био компро-

18. ААНП, ф. 1945. г.

19. АМЦП, фонд ЦС, 1945. г.

митовати Црквени суд, што довољно говори и назив чланка „О самозванцима, њиховом пословању и посланицама, о манастирском брашну и постављењима.“ Чланак је био објављен са само два почетна ауторска иницијала.

У овом чланку митрополит Јоаникије Липовац је квалификован као ратни злочинац, и сарадник италијанског и њемачког окупатора. Акти Синода о постављању за администратора митрополита Јосифа, те о формирању Црквеног суда и постављењу Николе Марковића означени су као нелегални, тј. и Јосиф и Марковић као самозванци. Величана је конференција свештеника у Никшићу, на којој је „донесена резолуција 112 свештеника“ који „осуђују митрополита Јосифа, и дају му на знање да га не примају за администратора.“

Према писању чланка протојереј Јагош Симоновић и Мило Кусовац, остајући досљедни резолуцији свештенства у Никшићу, одбили су да буду чланови суда, и да те послове врше заједно са Радованом Радуловићем, који је са пушком у руци ратовао и стекао симпатије Блажа Ђукановића, Баја Станишића и Пирција Биролија, „па према томе и сам схватио да му нема мјеста ни у каквом суду у земљи.“ У омаловажавању Црквеног суда отишло се и даље, чим је констатовано: „Тако се наименовани „Суд“ свео на два члана-Никола Марковића и Луку Вујаша. Никола Марковић је мимо жеље и воље народа и свештенства, самозвани архијерејски замјеник архисамозванца Јосифа; Лука Вујаш се бави гајењем свиња у обору Цетињског манастира и самопотписује „постављења“ свештеника из редова оних који су народу познати као петоклонаши.“

Даље се у чланку омаловажавају постављења свештеника која је суд извршио, и неки свештеници квалификују као квислинзи. Као такви означени су: Лабуд Рогановић, Радован Радуловић који је са попадијом и лишен права гласа, Милан Ђуковић и Велиша Ђетковић. Критиковане су и посланице које је свештенству слао суд, као и назнка да свештеници од вјерника узимају бир, јер материјално добро не стоје. Аутор чланка обрушио се и на газдовање са имањем цетињског манастира, над којим је контролу имао Црквени суд. Навео је да само манастирски млин на Ријечи Црнојевића има мјесечни приход од 800 кг жита, и питао се гдје је брашно од тога жита, и коме је подијељено? Позабавио се и манастирским риболовом на Скадарском језеру, и припријетио да ће се и даље писати о овој теми.²⁰

20. *Ријеч о њима, О самозванцима, њиховом пословању и посланицама, о манастирском брашну и постављењима*, Побједа, 10. новембар 1945, 1.

Из извјештаја протојереја Марковића администратору Јосифу од 14. новембра могу се сумирати прве активности суда на нормализацији црквеног живота у Митрополији. Рад суда је по Марковићу био у колизији са активностима Вјерске комисије, која је сама за себе распоређивала и постављала свештенике. Сазнаје се да је суд на дужност вратио као намјеснике: у Котору протојереја Ђорђа Самарџића, у Никшићу протојереја Милана Ђуковића, и у Подгорици протојереја Лабуда Рогановића. Као пароси постављени су сљедећи свештеници: протојереј Зарија Чејовић-Кучи (Подгорица), протојереј Радоје Ђуришић-Парци (Љешанска нахија-Подгорица), јереј Бошко Вукчевић-Дражевина (Љешанска нахија-Подгорица), јереј Велиша Ђетковић-Дољани (Подгорица), јереј Лука Пејовић-Пива, јереј Богобој Милошевић-Тиват, јереј Марко Кусовац-Цетиње. Марковић је на крају констатовао да Црквени суд нема више сазнања о нераспореденим свештеницима, јер два намјесништва не шаљу податке држећи се упутстава Вјерске комисије и свештеничког удружења.²¹

Чланови Синода су 10. децембра у Београду одржали нову конференцију са министром унутрашњих послова Владом Зечевићем. Покренули су питање нормализације прилика у Епархији Црногорско-приморској, указујући на перманентно мијешање у црквене послове Вјерске комисије и свештеничког удружења. Но, и овога пута од Зечевића нијесу добили никакав одређени одговор, нити обећање да ће поради по том питању.²²

Из финансијског извјештаја Синоду протојереја Марковића, може се сагледати финансијско стање Црквеног суда од 1. јула до 31. децембра 1945. године. Плата архијерејског замјеника (тј. Марковића) била је 18.000 динара, секретара суда 12.000, писара 12.000, служитеља 12.000, хонорар почасног члана 3.000. Епархијски Управни одбор имао је расходе: плата секретару 18000, плата служитељу 12.000, за пензиони фонд 10.000 динара. Материјални расходи су били ови: путни и подвозни трошкови 5.000, огрев и освјетљење 10.000, неподвижени трошкови 10.000. Приходи су били ови: примљена помоћ од Патријаршијског Управног одбора 100.000, од кирије на епархијски дом 5.000.²³

На основу платног списка за 1945. годину, може се сагледати стање свештенства на територији Среза подгоричког и његова примања. Новчане надокнаде примали су ови свештеници: Јагош Раду-

21. АМЦП, фонд ЦС, 1945. г.

22. Као нап. 7.

23. АМЦП, фонд ЦС, 1945. г.

новић, Лука Радичевић, Јован Кажих, Андрија Радичевић, Марко Мараш, Саво Митровић, Душан Радовић, Михаило Миличковић, Милан Савовић, Лабуд Рогановић, Ђорђије Вујошевић, и Новак Глигоровић.²⁴

Архијерејски замјеник Никола Марковић се низом аката у новембру и децембру 1945. године, те у јануару 1946. године обратио Министарству просвјете Црне Горе, са констатацијом да се вјерска настава у основним и средњим школама не изводи, и предложио одређене свештенике за те послове. Обраћао се и Вјерској комисији са истим поводом, али је она одбила кореспонденцију са Црквеним судом. Коначно се у име Министарства 7. фебруара 1946. године, Архијерејском намјесништву цетињском обратио начелник општег одјељења Б. Вељовић. Он се позвао на објашњење Министарског савјета НР Црне Горе, те чл. 25 ст. 2 Устава ФНРЈ, да се нови наставници вјеронауке не могу постављати, јер је црква одвојена од државе, па неће бити нових постављења за ове послове, а да ће садашњи предавачи вјеронауке бити разријешени дужности.²⁵

Протојереј Марковић је у име Црквеног суда покушао да оживи црквени живот у Митрополији. То се види по томе што је он 1. јануара 1946. године прослиједио акт архијерејским намјесницима да што свечаније прославе дан Светог Саве, тј. одрже литургије уз учешће православних хорова (гдје их има) и светосавске бесједе. Уз ово требало је прославити Недјељу Православља, и прикупити добровољне прилоге.²⁶

Протојереј Марковић доставио је извјештај администратору Митрополије митрополиту Јосифу 3. јануара 1946. године, у вези са извођењем вјерске наставе. Извјештај је био базиран на налогу Синода од 13. децембра 1945. године, о давању информација по овом питању. Марковић је констатовао да је Вјерска комисија одредила велики број вјероучитеља, а да су државне власти игнорисале неколико његових предлога за постављање свештеника за упражњена мјеста вјероучитеља. Процент дјеце која не похађају вјерску наставу био је око 5%. Но, од када се у штампи појавило писање да ће Црква бити одвојена од државе, примјећује се осјетно опадање. Томе је допринијела изјава предсједника Владе приликом посјете једној школи, а коју је такође пренијела штампа, да се вјерска настава неће учити у другом полугодишту.²⁷

24. ААНП, ф. 1945. г.

25. АМЦП, фонд ЦС, 1945. г.

26. ААНП, ф. 1945. г.

27. АМЦП, фонд ЦС, 1945. г.

Из опширног дописа архијерејског замјеника Марковића у име Црквеног суда од 18. јануара 1946. године администратору Јосифу, види се потпуна опструкција тзв. Вјерске комисије и Удружења свештеника према одлукама Црквеног суда. Ове двије организације одбијају сваку сарадњу са судом, пријем поште, аката и примопредају архиве и ствари новопостављеним свештеницима од суда, од стране оних свештеника који подржавају ове двије организације. Нарочите потешкоће суду чине свештеници: Јово Жугић из Никшића, Митар Кажих из Подгорице, и Лука Пекић из Бара. У другом акту од 15. јануара, који је у име Удружења свештеника потписао парох брезовачки код Никшића јереј Мирко Кнежевић, види се да је протојереј Милан Ђуковић уклоњен са положаја намјесника никшићког. Ђуковића је на овај положај поставио Црквени суд. Удружење свештеника је међутим на овај положај поставило протојереја Јова Жугића.²⁸

Нове политичке прилике, и уопште положај Цркве и свештенства у новом комунистичком режиму, условили су нарочито у Црној Гори врло лош материјални положај свештенства. Чак и они свештеници који су подржавали режимске организације попут фамозне Вјерске комисије и Удружења свештеника нијесу имали особитих материјалних бенефиција. Тако се у Митрополији Црногорско-приморској појављују и први примјери напуштања свештеничког позива, и буквално речено ухљебљења у другим занимањима. Тај тренд ће се касније значајно развити, нарочито код млађих свештеника. Он није био усамљен у Црној Гори, али је вјероватно од свих српско-православних епархија у њој био највише изражен. Парох которски Милан Марић се почетком 1946. године није вратио са једномјесечног боловања, које му је одобрио Црквени суд. Према извјештају архијерејског намјесника которског протојереја Самарџића Црквеном суду од 21. јануара, Марић се запослио у среском НОО у Котору.²⁹

Опструкција режимских Вјерске комисије и Удружења свештеника према Црквеном суду била је непрестана. То је нарочито било изражено у појави да је један број свештеника лојалних њима, одбијао сваку сарадњу са Црквеним судом, пошту од њега, његове одлуке, а свештеницима које је суд постављао, одбијао је да преда парохиску архиву, печате и сл. То се види из низа извјештаја које је протојереј Марковић крајем 1945, и првих мјесеци 1946. године слао администратору Јосифу. Марковић је навео да су нарочито

28. Исто.

29. Исто.

опструкције правили свештеници: Ђорђевије Шекуларац из Берана, Лука Пекић из Бара, Благо Станковић из Бара, Михаило Звицер из Бара, пензионисани свештеник из Андријевице Богдан Вуковић, протојереј Лабуд Рогановић из Подгорице, Митар Кажих из Подгорице, протојереј Јово Жугић из Никшића, Томаш Перовић из Никшића, и Зарија Жугић из Шавника.³⁰

Чим су се колико-толико консолидовале прилике послје рата, Синод је направио прве активности на добијању података о стању по поједином епархијама. У том смислу он је 20. новембра 1945. године свим епархијама послао упитник који је садржао ова питања: 1. о свештеничким жртвама; 2. бројном стању свештенства и парохија, моралном стању свештенства и његовој ревности у служби, подаци о страдању свештенства; 3. стању цркава и манастира, намјештаја, књига и сл; 4. стање задужбина фондова и црквених имања; 5. стање сесија ако их има; 6. бројност душа у парохијама сада и пред почетак рата; 7. нормализација рада епархијских савјета и одбора, попуњавање празних мјеста у парохијама, и стварање прецизне слике о стању у свакој епархији. Ове упитнике су опет надлежни архијереји по епархијама требали да прослиједи архијерејским намјесницима, а ови опет добију податке од пароха.

Колико се споро ишло по овоме питању у Епархији Црногорско-приморској, највјероватније због опструкција тзв. Вјерске комисије и Удружења свештеника, које су држале под својом контролом један број свештеника, најбоље показује податак да је замјеник архијерејског намјесника подгоричког Јован Кажих, тек 17. марта прослиједио упитник паросима у недлежном му Намјесништву. Према расположивим изворним подацима, потпуни подаци прикупљени су једино у Архијерејском намјесништву подгоричком, и једним дијелом у Цетињском. То се може видјети по архиви Архијерејског намјесништва подгоричког у Подгорици, и Архиву Митрополије Црногорско-приморске, тј. у фасцикли о раду Црквеног суда. Прикупљени подаци говоре о свештеничким жртвама које нијесу занемарљиве. Један број цркава и манастира је током рата теже или лакше оштећен. Нарочито је страдао црквено-манастирски намјештај, иконстаси, иконе и сл. У извјештајима има низ података да је због ратних прилика и руинирања цркава и манастира мјесно становништво разносило црквено-манастирски намјештај и ентеријер, што важи и за помоћне објекте, конаке, парохијске домове и сл. Од завршне фазе рата, па у првој години комунистичке власти у извјештајима се биљеже и бројне узурпације црквено-ма-

30. Исто.

настирске имовине од локалног становништва, највише узурпације црквено-манастирских ораница и шума без накнаде.³¹

У Црној Гори је вјерска настава окончана већ у марту 1946. године. Наиме, министар просвјете у Влади НР Црне Горе Нико Павић издао је 23. марта распис директорима школа, у којем је изричито захтијевао укидање вјерске наставе.³² Архијерејски замјеник Марковић је и даље неуморно радио на нормализацији и легализацији црквеног живота у Митрополији. Он је у име Црквеног суда 12. априла прослиједио васкршњу посланицу Синода Архијерејском намјесништву подгоричком. Посланица је требала да се прочита на сам празник по црквама, а остатак да се раздијели народу.³³

Један број свештеника очито константно није поштовао одлуке Синода и легалитет Црквеног суда. Архијерејски замјеник Марковић обратио се 30. јула свештеницима Митру Булатовићу и Миловану Кујовићу. Позвао се на распис Патријаршијског Управног одбора бр. 1970/46. Марковић је констатовао да на подручју Аерхијерејског намјесништва колашинског нема свештеника сем њих двојице, те да они требају да обављају послове замјеника архијерејског намјесника. По акту се види да им је Црквени суд неколико пута упућивао овај предлог, али да су се они оглушавали о њега. Уколико се оглуше и овај пут, Црквени суд скида са себе сваку одговорност у вези њиховог даљег рада. Марковић је на крају констатовао, да је сваки парохијски свештеник дужан извршавати наређења законите црквене власти, или се захвали на звање парохијског свештеника, и свештеничку дужност уопште.³⁴

Да обнова православних храмова више није схватана у домену чисто црквеног, него споменичког питања, очито говори XIV редовна сједница Министарског савјета НР Црне Горе од 15. октобра. У деветој тачки предсједник Владе Блажо Јовановић образложио је захтјев Градског НОО у Никшићу, за одобрење кредита за обнову саборне цркве, чији је кров током рата оштећен. Одобрен је кредит у износу од 191507 динара за очување „ове грађевине као историјског споменика.“³⁵

Архијерејски замјеник Марковић није међутим одустајао и поред свих опструкција, на послу ревитализације црквеног живота у Митрополији. Црквени суд донио је одлуку 15. новембра, да се за

31. АМЦП, фонд ЦС, 1945. г; ААНП, ф. 1945. г.

32. ДАЦГ, фонд МП НРЦГ, ф. 5, док. бр. 3824/46.

33. ААНП, ф. 1945. г.

34. АМЦП, фонд ЦС, 1945. г.

35. Као нап. 14, стр. 128.

привременог пароха прве андријевичке парохије именује свештеник Лазар Бабовић, који је задржао опслуживање парохија: плавске, полимске, величке и гусињске.³⁶

Хипотетичко је питање шта би се уопште десило са Српском Црквом да се у земљу није вратио патријарх Гаврило Дожић? То нарочито важи за Митрополију Црногорско-приморску. Није немогућ сценарио да би комунистички режим пратећи тренд афирмисања црногорске националне и партијске посебности (јер је 1948. године на Цетињу одржан Оснивачки конгрес КП Црне Горе), приступио отвореном црквеном сецесионизму, и формирању посебне црногорске цркве што је урађено у Македонији. Основу за то имао је већ у дјеловању групе свештеника кроз тзв. Вјерску комисију и Удружење свештеника, које је Резолуцијом у Никшићу 1945. године испољило отворену негацију српског националног идентитета Црногораца.

Око једанаест часова 6. априла 1941. године, када су њемачка бомбардовања Београда попустила, патријарх Гаврило се са епископом Јованом склонио у манастир Раковицу. У ноћи 6/7. априла, патријарх је добивши информацију да су краљ и Влада напустили Београд отишао у манастир Жичу, да би крећући се испред њемачког агресора најзад доспио у Црну Гору у манастир Острог. У Острог је 14. априла доспио и краљ са Владом. Ту се одиграо посљедњи сусрет краља и патријарха. Патријарх је одбио краљев предлог да са њим напусти земљу. Краљ и Влада напустили су земљу са помоћног аеродрома Капино поље код Никшића већ 15. априла.

У манастиру Острогу патријарх је сачекао улазак италијанских трупа у Црну Гору 17. априла. Иако су италијанске трупе посјеле Црне Гору, и иако је било евидентно да ће Црна Гора бити италијанска окупациона зона и интересна свера, специјална јединица Гестапоа је без икаквог одобрења и консултација са Италијанима 25. априла узјутра, банула у манастир Острог, ухапсила патријарха и одвела га према Београду. Италијани су прешутно прешли преко овог њемачког упада. Већ 1. маја патријарх се нашао у затвору окружног суда у Београду, у ћелији бр. 12. Ту је остао до 5. маја, и премјештен је стражарно у манастир Раковицу код Београда, гдје је био практично у кућном притвору.

Убрзо по уласку њемачког окупатора у Србију, и избијању устанка, формирана је прва квислиншке управа под вођством Милана Аћимовића. Како ова управа није успјела да обузда устанак, кра-

36. АМЦП, фонд ЦС, 1945. г.

јем августа формирана је Влада на челу са ђенералом Миланом Недићем. И Аћимовић и Недић су неколико пута покушавали да код Њемаца издејствују ослобађање патријарха, али Њемци су били неумљиви. Вјероватно нијесу заборављали патријархове агитације против приступања Тројном пакту, а потом и подршку 27-мартовским пучистима. Посљедњи покушај пуштања патријарха иницирао је код Недића Синод 1. маја 1943. године. Недић је опет интервенисао, али је њемачки заповиједник Србије генерал Паул Бадер био неумољив. Чак је Недићу отворено рекао да више не иницира идеју патријарховог пуштања. Шеф њемачке полиције је 25. маја патријарха обавијестио да одмах спреми ствари, јер ће због наводне личне сигурности бити пребачен у манастир Војловицу. Када су совјетске и партизанске трупе ушле у Србију у септембру 1944. године, Њемци су 14. септембра патријарха и епископа жичког спровели за Њемачку.³⁷

Ни после званичног свршетка рата Синод није имао информације гдје се налази патријарх? Коначно је 7. јула 1945. године МУП нове Југославије саопштио усменим путем члановима Синода, да се патријарх јавио новим југословенским властима, и да неко вријеме мора остати у иностранству ради лијечења. На основу овога Синод се преко МУП-а 14. јула званично обратио патријарху да се врати у Отаџбину и преузме послове који му припадају. МУП је 26. августа извијестио Синод, да је од југословенске амбасаде у Паризу добио информацију, да се патријарх 27. јула налазио у Салзбургу, одакле је отишао у Италију. Према извјештају из Берна, он се до 20. августа налазио у Италији. МУП је 2. новембра извијестио Синод да се према извјештају југословенске амбасаде патријарх налази у Лондону. Како Синод није имао информације да ли је уопште његово писмо стигло до патријарха, одлучено је 10. децембра да се писмо упути и преко МУП-а и преко МИП-а. Од ових органа међутим није било никаквог извјештаја да ли су писма стигла до патријарха? Стога је Синод одлучио да пошаље делегацију код самог патријарха.

Синод се тим поводом обратио 19. марта 1946. године Предсједништву савезне Владе и МИП-у ФНРЈ. Делегацију су требали да чине један члан Синода, један члан Патријаршијског Управног одбора, и лични љекар патријархов др Павле Дрецун из Београда, иначе ближи рођак патријарха, и човјек родом из Црне Горе. Влада ФНРЈ је међутим овај предлог одбила. Митрополит Јосиф је 10. августа добио обавјештење да је патријарх ради лијечења из Рима

37. Као нап. 7, 91-92.

отишао у Карлове Вари. Патријарх је био сам, и молио је да му се пошаље једно свештено лице као пратња, ради доласка у Београд. Синод је у Праг послао управника патријаршијског двора протојереја Ивана Калуђеровића и др Павла Дрецуна. Они су се тамо увјерили у добро патријархово здравље, и вратили се назад. Послије мањих перипетија око добијања административних дозвола, патријарх се 14. новембра у пратњи Калуђеровића вратио у Београд.

Немајући никаквих поузданих података о патријарху, Синод је још раније за 16. новембар заказао епископску конференцију. Како се пред њено одржавање патријарх вратио у Отаџбину, то је Синод једногласно одлучио да се конференција претвори у Свети Архијерејски Сабор. Ово ванредно засиједање је кроз три сједнице одржано од 19. до 23. новембра. На њима је размотрено стање у СПЦ, и одлучено да се сазове редован Сабор за 24. април 1947. године.

По одлуци Синода од 28. новембра закључено је да патријарх успостави званичан контакт са државним властима. Патријарх је у пратњи митрополита скопског Јосифа, и епископа зворничко-тузланског Нектарија 6. децембра посјетио предсједника Владе ФНРЈ Јосипа Броза-Тита. Тито је 9. јануара 1947. године узвратио посјету патријарху. У оба сусрета разговарано је о положају Цркве и на који начин да се он побољша? Тито је изразио жељу да му се ти проблеми изнесу у писменој форми. Идући по том договору, Синод је 3. фебруара 1947. године у девет тачака доставио главне одреднице рјешавања проблема СПЦ у односима са државом.

Тито је као предсједник Владе ФНРЈ 22. марта послао своје емисаре Петра Стамболића и Љубодрага Ђурића патријарху, у сврху даљих разговора око рјешавања назначених питања. У разговорима су поред патријарха учествовали и чланови Синода митрополит скопски Јосиф и епископ нишки Јован, као и в. д. главног секретара Синода протојереј Никола Алагић, и референт Синода протојереј Хранислав Ђорић.³⁸

Архијерејски замјеник Марковић обратио се 18. новембра 1946. године Патријаршији у Београду, тј. протојереју Ивану Калуђеровићу и чиновнику Душану Дожићу, да су до њега стигле вијести на Цетиње, да је патријарх Дожић дошао у Београд. Марковић је тражио званичан одговор о тачности ове вијести. Како је у међувремену из београдске „Политике“ Марковић сазнао да се патријарх вратио у Отаџбину, он се преко администратора Епархије Црногорско-приморске митрополита скопског Јосифа обратио патријарху поздравним писмом.

38. Нав. дј., 144-146.

У њему поред осталог стоји: „Митрополија Црногорско-приморска осјећа тешки бол што је наша мучна Српска Црква у посљератном добу запала у тешка искушења, али, ипак, гаји пуну наду, да ће милост Божја и наших великих светитеља бити велика према Српској Цркви, да многа ратна зла преброди и најзад у обновљеној отаџбини Југославији добије оно мјесто, које јој припада по улози очувања нашега народа у прошлости, по њеним великим жртвама у овом рату и по традиционалној мисији и да ће ускоро забрујати јачина духа Светосавља и кроз то се: зацијелити братске ране, постићи духовно јединство народа за опште добро Цркве, Државе и јачања Православља.“ Патријарх Гаврило одговорио је Црквеном суду такође поздравним писмом од 25. новембра.³⁹

Архијерејски замјеник Марковић је у име Црквеног суда 10. јануара 1947. године послао допис архијерејским намјесништвима Митрополије Црногорско-приморске. Допис се заснивао на распису Синода од 28. децембра 1946. године свим епархијама СПЦ под ознаком „ВРЛО ХИТНО“. Тражено је да се доставе подаци о свим свештеницима који су осуђени или кажњени, и уопште лишени слободе. Подаци о њима су требали да буду потпуни. „Као што видите ради се о нашој браћи и њиховим породицама, па се позивате да најхитније ступите у везу са свештеничким породицама“, написао је поред осталог Марковић. Овакав допис стигао је и Архијерејском намјесништву подгоричком.⁴⁰

Повратак патријарха Гаврила у Отаџбину убрзо је резултирао и извјесним промјенама у епархијским управама. Умјесто митрополита скопског Јосифа, за администратора Епархије Црногорско-приморске одређен је епископ призренски Владимир. Тим поводом група свештеника и монаха послала је са Цетиња поздравно писмо 3. јануара 1947. године, у коме поред осталог стоји: „Ми Вас увјеравамо у пуну сарадњу и оданост према Вама на корист наше Светосавске Цркве“. Ово поздравно писмо потписали су: протојереј Радоје Ђуришић, протојереј Симо Мартиновић, игуман Роман Вукмановић, архијерејски намјесник цетињски Лука Почек, Ђорђије Милић, Бошко Радусиновић, Гојко Ивановић, Лабуд Петричевић, Душан Костић, Блажо Вујовић, Комнен Радусиновић и Михаило Газивода.⁴¹

На Првој редовној сједници Министарског Савјета НР Црне Горе од 11. јануара 1947. године, у једанаестој тачки дневног реда,

39. АМЦП, фонд ЦС, 1945. г.

40. ААНП, ф. 1947. г.

41. АМЦП, фонд МА, ф. 1947-1948-1949. г.

предсједник Владе Блажо Јовановић образложио је да је прошле године додјељивана помоћ свештенству све три вјере у Црној Гори. Ове године није по његовом мишљењу требало додјељивати ту помоћ, пошто је црква одвојена од државе, а црква има могућности на основу својих материјалних средстава и имовине да ту помоћ да, као и да значајан број свештеника може бити упошљен у државној служби. Предлог је прихваћен.⁴² Ово је још један у низу примјера како је нова комунистичка власт интензивно почела са урушавањем положаја цркве у друштву, а као један од тих сегмената био је и материјална небрига. Као потврда за то, је и помоћ Црквеног суда за лијечење шесторици свештеника од 6.000 динара из Архијерејског намјесништва подгоричког. Овај акт протоколисан је 14. фебруара, а архијерејски замјеник Марковић је констатовао да је до ових средстава једва успио да дође.⁴³

Да је повратком патријарха Гаврила у Отаџбину ипак нешто почело да иде на боље, и да се полако сузбија деструктивно дјеловање тзв. Вјерске комисије и Удружења свештеника, говори и акт од 4. марта. У њему је протојереј Марковић обавијестио Архијерејско намјесништво подгоричко да се администратор Митрополије епископ Владимир налази у Херцеговини, а да потом треба да оде у резиденцију на Цетињу. Владимир је требао да изврши каноничку визитацију Митрополије, и посјети манастире (светиње). У том смислу свештенство је требало да га помиње у службама. По приспијећу у Митрополију, Владимир је одслужио прву архијерејску службу у Недјељу Православља.⁴⁴ Замјеник архијерејског намјесника подгоричког свештеник Јован Кажих, обавијестио је предсједника Црквене општине Титоград Сава Чубрановића 10. марта, да ће сјутра у 9 часова цркву Светог Ђорђа у Подгорици посјетити администратор Епархије епископ Владимир. Чубрановић је са свештеницима и члановима одбора требао да сачека Владимира.⁴⁵

Архијерејски замјеник Марковић послао је допис архијерејским намјесништвима, а између осталог и подгоричком 18. марта. Он је намјесништва обавијестио о ставу Вјерске комисије поводом протеста који јој је упућен истог дана од стране Црквеног суда. Протест се тицао напада на шесторицу свештеника у Зети код Подгорице, прогањање свештеника Ченића из Кривошија код Котора, одузимања требовања појединим свештеницима итд. Вјерска комисија је тврдила да су у ФНРЈ сви грађани једнаки пред законом,

42. Као нап 14, стр. 147.

43. ААНП, ф. 1947. г.

44. Исто.

45. Исто.

и уживају „потпуну личну и имовинску обезбједу.“ Ако је неко од свештеника нападнут, треба да се обрати надлежним органима, који ће провјерити наводе и предузети мјере.⁴⁶

Црквени суд покушао је да се супростави реликтима тренда нове комунистичке власти, по којем је Црква била одвојена од државе. Тако је архијерејски замјеник Марковић 18. априла обавијестио архијерејска намјесништва, а поред осталог и подгоричко, да особе које су склопиле само грађански брак, а не и црквени, не могу кумовати при крштавању дјете „с обзиром на религиозна и морална својства, која се траже од кума по црквеним прописима.“⁴⁷

Редовно Прво засиједање Светог Архијерејског Сабора започело је 21. априла разматрањем Извјештаја о раду Синода од 1941. до 1946. године. Преглед је поднио епископ банатски Дамаскин. Засиједање је трајало до 21. маја. Донијета је одлука да се створе двије нове епархије: Шумадијска са сједиштем у Крагујевцу, и Будимљанско-полимска у Бијелом Пољу. Ова Епархија је касније премјестила сједиште у Пријеполје. Обухватала је Андријевички срез до планине Трешњевик са Плавом и Гусињем, Берански са Рожајем, Бјелополски, Пријеполски, Нововарошки, Прибојски и Сјенички. Укинута је 1956. године, а њене територије враћене су бившим епархијама. Њен једини епископ био је Макарије Ђорђевић, бивши старјешина манастира Раковица.⁴⁸

Међутим, и поред настојања да се црквене прилике нормализују, лош материјални утицај свештенства, и опструкција нових комунистичких власти, комбинована са одвајањем Цркве од државе, утицали су да одређени број свештеника почне да напушта службу, и уопште свештенички позив. Протојереј Марковић је у име Црквеног суда 7. маја послао распис архијерејским намјесништвима, а поред осталих и подгоричком, да се поједини свештеници обраћају суду усмено или писмено тражећи напуштање парохијске службе. Суд је изнио став да не одобрава напуштање парохијске службе, и позвао свештенство да истраје „у служби Цркве, јер је Црква трошила, радила и стварала свештенички кадар, да се Црква одржи у њеним тешким данима. Ово су дани када свештеници имају показати јачину своје љубави и оданости према Цркви.“ По његовом мишљењу, данас се не може једновремено држати и парохијска и државна служба без штете по Цркву. Свето писмо каже „не могу се два господара држати.“ Црква стога не може имати

46. Исто.

47. Исто.

48. Као нап. 7, стр. 149; *Епископ Саво, Епархије и епископи 1920-1970*, Спомен-ца СПЦ, Београд, 1971, 490, 506.

обавеза према онима који је напусте у данима када су јој најпотребнији. Суд зна за материјалну биједу свештенства, и чини све што је у могућности да је поправи. То се може привремено ријешити опслуживањем двије до три парохије.⁴⁹

Иако се патријарх Гаврило вратио у Отаџбину, и одржан редовни Архијерејски Сабор, као и за Епархију Црногорско-приморску именован нови администратор, умјесто оспораваног митрополита Јосифа, група свештеника наклоњених тзв. Вјерској комисији и чланова Удружења свештеника, инструкисана из позадине од комунистичког режима, и даље је вршила опструкције нормализације црквених прилика у Митрополији. Стога се по први пут црквене власти одлучују за радикалније мјере. Администратор епископ Владимир донио је рјешење 14. маја, да се под Црквени суд, и до даљњег забрану свештенодејства стављају: протојереј Петар Капићић, Милош Марић, Милутин Вујошевић, Радован Павићевић, Војин Вулић, Милутин Вугделић, Васо Томовић, Лука Пекић, Томаш Пејовић, Милован Кујовић, Лука Радичевић, Душан Јанковић, Блажо Станковић, и јеромонах Милутин Звицер. Ове чињенице констатовоао је Црквени суд актом од 30. маја. Набројени свештеници и монах Звицер су се и поред три позива надлежног архијереја да се врате на своју дужност оглушили, већ су остали у државној служби. Под суд су стављени, али са правом да врше свештенодејства свештеници: Митар Кажичић, Никола Милошевић, Митар Булатовић, као и јеромонах Петар Обреновић.⁵⁰ Дакле, по оба списка наведених, види се да се углавном ради о свештеницима и монасима који су се још у току рата декларисали као симпатизери партизанско-комунистичког покрета, и после рата правили су опструкције у нормализацији црквених прилика, које су покушавали Синод и Црквени суд.

На XIV редовној сједници Владе НР Црне Горе од 3. јуна, у деветој тачки, предсједник Владе Блажо Јовановић изнио је тражење среског НОО из Никшића, да Влада одобри помоћ извјесним свештеницима све три вјероисповијести из овог среза. По овом питању одлучено је позитивно, са тим, да убудуће срески и градски одбори дају помоћ, а да Влада додијели потребне кредите.⁵¹

Црквени суд је послао дописе архијерејским намјесништвима по Митрополији, а између осталих и подгоричком 18. јуна, обавјештавајући их да је на засиједању Архијерејског Сабора за новог

49. ААНП, ф. 1947. г.

50. Исто.

51. Као нап. 14, стр. 181.

митрополита црногорско-приморског именован епископ Арсеније Брადваревић, дотадашњи викарни епископ патријарха Гаврила. Ускоро је требало очекивати његов долазак на Цетиње и устоличење.⁵² У истом смислу суд је 30. јуна обавијестио намјесништва, да ће устоличење новог митрополита бити на Петров дан у цетињском манастиру. Пошто је нови митрополит већ почео примати пошту као митрополит црногорско-приморски и прије званичног устоличења, то је свештенство по намјесништвима требало обавијестити о тој чињеници, као и да у службама више не помиње име администратора епископа Владимира, него митрополита Арсенија.⁵³

Митрополит Арсеније Брадваревић рођен је 24. септембра 1883. године у Банатској Паланци. Завршио је гимназију у Белој Цркви, Богословију у Сремским Карловцима, и правни факултет у Београду. Свештеник је постао 1909. године, а 1933. године постављен је за секретара Великог Црквеног суда у Београду. Као удовац-свештеник за епископа моравичког изабран је на засиједању Светог Архијерејског Сабора 1940. године. Исто тијело изабрало га је за митрополита црногорско-приморског 1947. године.

По избору митрополит Арсеније покушао је да интензивира црквени живот у Митрополији. Он је 28. новембра послао допис свештенству, управама црквених општина и туторима, да пошаљу помоћ Митрополији, и то свака црква и капела од педесет до сто динара, а цркве по варошима и већим селима од 500 до 1.000 динара. Ове суме су како је митрополит рекао мале, али значајно могу допринијети побољшању црквеног живота у њој. Митрополит је у допису поред осталог констатовао: „Ми се надамо, да ће те се ви одазвати нашем животу, јер сте ви дични синови оне славне Зете и дивне и поносне Боке у којима је увијек цветао /религиозни/ вјерски живот и онда када су Србија и Босна већ постали турски пашалуци. У Зети је тада основана штампарија на Ободу, у којој су се штампале црквене књиге и за поробљену браћу у свим српским крајевима, које нијесу могле да се развијају у црквено просвјетном смислу“...⁵⁴

Повратком патријарха Гаврила Дожића у Отацбину, створен је још један од услова за нормализацију црквених прилика у новим околностима новог друштвено-економског и идеолошког поретка. Године 1947, донијет је нови Устав СПЦ. Територија НР Црне Горе била је покривена са двије епархије, и то под редним бројем

52. ААНП, ф. 1947. г.

53. Исто.

54. Исто.

шест Будимљанско-полирске са сједиштем у Бијелом Пољу, и под редним бројем 22 Црногорско-приморске са сједиштем на Цетињу. Архијереји епархија: Црногорско-приморске, Скопске, Дабробосанске и Загребачке имали су по свом положају титулу митрополита.⁵⁵ По члану 44, тј. подчлану пет, изборни одбор за избор патријарха чинили су архијерејски намјесници: Београда, Скопља, Цетиња, Загреба, Сарајева, Пећи, и Сремских Карловаца. Сљедећим подчланом у изборни сабор улазили су и настојатељи манастира: Жиче, Студенице, Дечана, Пећке Патријаршије, Светог Наума, Милешеве, Светог Василија Острошког, Крушедола и Крке.⁵⁶ Овај Устав СПЦ је са мањим измјенама остао на снази до данашњице.

Но, без обзира на све наведено, црквени живот у Митрополији Црногорско-приморској споро се обнављао и консолидовао. Опустошеност црквено-манастирске имовине, губитак значајног броја свештенства и монаштва и његов тежак материјални положај, интензивно атеизирање друштва праћено прикривеном репресијом, постојање групе свештеника наклоњених режимским тзв. Вјерској комисији и Удружењу свештеника, утицали су да из ових или оних разлога интересовање за Цркву и уопште вјерске навике и убјеђења почињу интензивно опадати из године у годину. Очигледан примјер за то су подаци који су и једини сачувани за прве посљератне године, и то у Архијерејском намјесништву подгоричком. По питању крштења по годинама стање је било овакво: 1945-117, 1946-101, 1947-67, 1948-22. По питању вјенчаних стање је било овакво: 1945-56, 1946-25, 1947-5.⁵⁷

Нове комунистичке власти су спроводећи своју атеистичку политику радиле и на дуге стазе. Један од тих сегмената било је и стварање услова да Богословија на Цетињу не настави свој рад. Како је већ назначено у претходној глави, у јуну 1944. године цетињска Богословија обавила је посљедње испите својих ученика. У току рата настава је повремено држана, тако да се може рећи да је већ тада отпочела агонија Богословије, диктована Другим свјетским ратом, а још више крвавим грађанским ратом у Црној Гори и Југославији. У другој половини 1944. године, идући ка њеном крају, борбе за ослобођење Црне Горе од нацистичког окупатора су интензивирани. Партизанске снаге ослободиле су Цетиње од Немаца 13. новембра 1944. године. Још раније, са њега се повукао митрополит Јоаникије са већином свештеника и преосталим профе-

55. Устав СПЦ, друго издање, Београд, 1957, 9-10.

56. Нав. дј., 20.

57. ААНП, Матица рођених парохије подгоричке, Матица вјенчаних парохије подгоричке.

сорима Богословије, изузимајући ректора Вујисића. Био је то само наставак Голготе Митрополије, њеног свештенства и монаштва, и почетак формалног краја рада Богословије.

Очигледно да се ситуација са ослободиоцима ни у чему није разликовала од стања под нацифашистичким окупатором. Пракса је настављена. Доњи дио Биљарде опет је претворен у коњушницу за партизанску војску, а преостали инвентар Богословије углавном је однешен за потребе војне болнице у Подгорици. Узалудни су били покушаји ректора Вујисића да се коњушница измјести из приземља Биљарде. Нове власти су се правдале да немају превозних средстава да коњски измет измјесте. Одлуком Синода ректор Вујисић разријешен је дужности црквенојерархијског службеника, а крајем 1945. године прешао је на парохијску службу. Не само организациона, него и имовинска агонија Богословије је настављена. Градски НОО Цетиња је у јуну 1945. године зграду тзв. Старе Богословије претворио у дом за старе, а до тада је у њој радио дио војне болнице. У Биљарду су смјештена трговачка и техничка школа. У исто вријеме, 8. јуна Министарство просвјете Црне Горе поставило је ректора Вујисића за професора руског језика у цетињској гимназији.

Није дуго службовао. У јесен исте године отишао је код сина у Загреб на операцију. Оставши без средстава за живот, а и онако до тада живећи од позајмица, обратио се Синоду 27. новембра да му се исплати ректорска плата коју није примао од септембра 1944. године. Но, и Синод је усљед лоших материјалних прилика отезао, тражећи податке од Вујисића у каквом је стању била Богословија и Митрополија, с обзиром да је он био архијерејски замјеник, као и да ли је вршио какве друге послове за које је примао накнаду?⁵⁸ Вујисић је Синоду дао детаљне одговоре по сва три питања, те је овај донио одлуку да му се да новчана награда за прва три мјесеца 1945. године.⁵⁹

Администратор Епархије Црногорско-приморске митрополит скопски Јосиф је наложио Црквеном суду на Цетињу, да се Вујисић изјасни о послу и дужности на којем се тренутно налази? Суд је добивши податке од Вујисића констатовао да Вујисић води надзор над архивом Богословије, њеним зградама и инвентаром. Такође је у обавјештењу суда Патријаршијском Управном одбору наведено да су извршене извјесне оправке над зградама Биљарде и тзв. Старе Богословије, које се сматрају својином СПЦ, јер је још

58. АМЦП, фонд ЦБ, ф. 23.

59. Исто.

раније у вези њих извађена својинска тапија. Синод је опет од суда тражио податке у каквом се стању налазе ове двије грађевине, и шта је учињено да се за њих добије ратна одштета? Суд је доставио податке да се у згради Биљарде налазе одјељења гимназије, музичке школе, шегртске школе и ђачке кухиње, а у тзв. Старој Богословији обданиште, те да са Митрополијом у вези овога није склопљен никакав уговор од стране државе за закуп простора. Пошто је протојереј Вујисић у координацији са Црквеним судом доставио Комисији за ратну одштету за Срез цетињски тапију о својини над назначеним зградама из 1932. године, Комисија је 9. фебруара 1946. године утврдила ратну штету у износу од 2.334.143 динара.⁶⁰

Након добијених одговора, Синод је задужио новог администратора Митрополије епископа Владимира, да са државом склопи уговор о кориштењу наведених зграда. У истом документу Синод је наложио ректору Вујисићу да Црквеном суду преда записнички архиву Богословије, печате и преостали дио инвентара. Администратор Митрополије епископ Владимир обратио се Вјерској комисији при Предсједништву Владе Црне Горе како му је наложено од Синода. Комисија је акт опет прослиједила Предсједништву Владе, а ово опет Министарству просвјете.

Одговор Министарства просвјете од 17. априла 1947. године представљао је заправо почетак читавог процеса инсинуирања чињеница, којима је дио по дио неправно отимана имовина Митрополије и њених институција. Наведено је да је зграду Биљарде подигао Петар II Петровић-Његош за своје потребе, на земљишту цетињског манастира, те да је зграда повремено служила за рад Богословије. Књаз Никола је повељом из 1896. године потврдио својину цетињском манастиру на основу оснивачке повеље Ивана Црнојевића из 1484. године. Стога се све то земљиште, рачунајући и дио града и дворца сматрало манастирским, и да је и сам књаз Никола за дворца плаћао лактарину манастиру, као и сви који су подигли куће гдје је град настао. Коначно, Биљарда је по овом уговору била државна својина, те према томе држава није имала никакву обавезу плаћања закупнине Богословији, а рјешење о давању својинског права Богословији над Биљардом из 1932. године је оповргнуто и обезвријеђено. За закупнину зграде Старе Богословије, Црквени суд је упућен на обраћање градском НОО на Цетињу.⁶¹ Суд се обратио наведеном одбору, који је 19. јуна 1947. го-

60. АМЦП, фонд ЦС, 1945. г.

61. Исто.

дине одредио мјесечну закупнину од 800 динара, што је било далеко испод стварне вриједности закупнине.⁶²

У периоду 7/23. мај 1947. године, извршена је примопредаја архиве Богословије за период 1921/1944. година, печата и 26 ставки предмета, који нијесу имали никакву вриједност. У име Богословије предају је извршио ректор Вујисић, а пријем у име Црквеног суда свештеници Лука Вујаш и Марко Кусовац. Стварна имовина Богословије, према овом документу око 98% је током рата или непосредно по његовом завршетку развучена или опљачкана, а неведено је и осамнаест појединаца који су односили предмете за своју личну употребу.⁶³

Није много боље прошла ни школско-богословска библиотека. Бачка и професорска библиотека Богословије је непосредно пред рат имала око 2500 наслова књига и часописа. Крај рата је дочекала половина. За потребе новоосноване Централне библиотеке НР Црне Горе на Цетињу, у јуну 1947. године је узето 1206 наслова, а преостали дио од 108 наслова је враћен, јер је директор библиотеке процијенио да нијесу корисни за нову социјалистичку будућност.⁶⁴ Да иронија буде доведена до врхунца, говори и чињеница, да је директор био управо ђак Богословије, а потом и свршени теолог Андрија Копривица, који је чак годину дана 1933/34. године био и професор Богословије. Те књиге и преостали дио инвентара однешени су у цетињски манастир. Чим је Црквени суд извијестио Синод о примопредаји, Синод је истим актом разријешео ректора Вујисића дужности, чиме је сликовито речено, престао да постоји и остатак остатака икаквог идентитета Богословије на Цетињу.⁶⁵

Поред проповиједања опште атеизације друштва, затим лишавања Митрополије могућности да обнавља свој свештенички кадар, трећи важан фактор у дискредитацији Цркве у друштвеном животу био је и одузимање највећег дијела њене имовине. Митрополија Црногорско-приморска у сва три набројена случаја, тј. територија коју је покривала, није била уникатан случај. Сва три набројена случаја, тј. фактора, као и низ других, односили су се на читаву Југославију, и политику нових комунистичких власти према религији и Цркви, и њиховом општем положају у друштву.

Југословенски модел односа према религији и Цркви као институцији није представљао новину. Он је заправо био заснован на

62. Исто.

63. Исто.

64. Душан Мартиновић, *160 година Државне (Националне) библиотеке Црне Горе (1883-1998)*, Подгорица, 2002, 243.

65. АМЦП, фонд ЦС, 1945. г.

идеолошким поставкама новог друштвено-економског система који је створен побједом комуниста у рату и револуцији, као и њиховим искуствима у пракси до рата једине државе у свијету таквог система-СССР-а.⁶⁶ Идеолози социјализма Карл Маркс и Фридрих Енгелс сматрали су да је религија један од облика социјалне свијести, који су у вези са процесом производње, тј. економским системом. Она је по њиховом схватању била један од стубова експлоатисања поробљених маса. Стога је по њима нестајање религије у односном друштву било повезано са одузимањем економске моћи на којој се она заснива.⁶⁷

Ове ставове само је разрадио Владимир Иљич-Лењин у свом чланку објављеном 1909. године „О ставу радничке партије према религији.“ Конкретну примјену они добијају са замахом бољшевичке револуције у Русији, и првим етапама гдје бољшевици узимају власт. Наиме, већ 21. јануара 1918. године бољшевици објављују декрет о одвајању Цркве од државе, и конфискацији црквене имовине. Током исте године издано је више закона који су сваки са своје стране ограничавали значај и улогу Цркве у друштву, и то: о слободној свијести грађана, одвајању Цркве од школе, проглашењу вјере за приватну ствар појединца која се не може наметати другим грађанима, забране прикупљања прилога за Цркву уколико се не ради о добровољним прилозима, увођење институције грађанског брака итд.⁶⁸

Интересантно је да већ први иступи лица која ће врло брзо постати комунисти на крају Првог свјетског рата, прејудуцирају одузимање црквене имовине, што је очигледно већ на засиједању Скупштине у Подгорици, која је прогласила уједињење Црне Горе и Србије. Тако тројица посланика ове Скупштине истој на усвајање нуде меморандум тог типа, као и моделе атеизације друштва. Овај примјер већ је презентован у једној од претходних глава. Практично од свога оснивања, па кроз читав међуратни период, КПЈ није крила да је једно од њених програмских начела атеизирање друштва, и аграрна реформа којом би била захваћена и црквена имовина. То се види по материјалима Другог (Вуковарског) конгреса од јуна 1920. године, затим Треће Земаљске конференције из 1924. године, Трећег конгреса одржаног у Бечу 1926. године, Четвртог

66. Укључујући ту Монголију, гдје је социјализам пренијет захваљујући војној интервенцији.

67. Маркс-Енгелс-Лењин-Тито, *О религији*, Сарајево, 1982, 5-6.

68. Као нап. 67, стр. 282-284, 350; Михаил Гелер-Александар Некрич, *Ушћошја на власћи - Историја СССР*, Подгорица, 2000, 51; Радмила Радић, *Вером њрошћив вере, Држава и верске заједнице у Србији 1945-1953*, Београд, 1995, 88-92.

конгреса одржаног у Дрездену 1928. године, Четврте Земаљске конференције 1934. године, и Пете Земаљске конференције одржане у Загребу 1940. године.⁶⁹

Током Другог свјетског рата КПЈ није проповиједала званични атеизам, нити декларативан став о одузимању црквене својине. Она је религиозне потребе становништва подводила под лично право сваког појединца, да ли ће бити атеиста или вјерник? Мада није никада отворено и у већој мјери вршила конфискацију црквене имовине, ипак има низ примјера да је то радила за потребе своје партизанске војске. Свјесна да мора придобити за своје програмске идеје што већи број присталица, КПЈ и партизански покрет као војнички иза кога је она стојала, настојали су да се отворено не конфронтирају са Црквом, нарочито због тога јер би то отворено конфронтирање и екстремни атеизам били алиби за њихове идеолошке противнике да их још више одвуку на своју страну. Стога партизанско-комунистички покрет настоји да себе представи као покрет толеранције све три вјере, демократски и општи савез народа свих вјера и убјеђења (партијских, религиозних, атеистичких итд) који се боре против окупатора за слободу, и сјутрашње социјално-економски и демократски напредније друштво. Но, са друге стране током развитка револуције комунистичко-партизански покрет је ипак схватан као атеистички и антицрквени у сваком смислу. Томе је нарочито допринио велики број убијених свештеника, првенствено у пасивним динарским српско-православним крајевима, од којих су предњачиле Црна Гора и Херцеговина. Значајан број црквених представника, који су колаборирали са контрареволуционарним снагама, првенствено четничким, између осталог, акценат у конфронтацији са атеистичком политиком комунистичко-партизанског покрета стављао је и на одузимање и скрнављење црквене имовине.

Но, по освајању власти у револуцији, КПЈ више није имала потребе да прави компромисе и давијације свога суштинског програма. Један од основних програмских постулата КПЈ, тј. њене социјалне политике, је био аграрна реформа. Феномен аграрне реформе познат је још у старом вијеку, у развијеним класно-социјалним друштвима старе Грчке, а нарочито Рима. У буржоаском друштву он се развија најприје у Француској буржоаској револуцији. Са ступањем на историјску сцену социјализма у конкретном облику, појам и облик аграрне реформе доживљава најескстремнија обиље-

69. Бранко Петрановић-Момчило Зечевић, *Историја Југославије 1918-1988, збирка докумената*, Београд, 1988, 230-231, 236-237, 261, 271, 346.

жја. Како је већ назначено, модел аграрне реформе у СССР-у практично је пресликан и у Југославији.

Стога није зачуђујуће да је Привремена влада ДФЈ 9. марта 1945. године, само два дана по свом образовању, прокламовала аграрну реформу са колонизацијом.⁷⁰ Убрзо је у оперативном смислу у априлу направљен Нацрт упутства Закона о аграрној реформи и колонизацији. Министар колонизације у овој Влади Сретен Вуковасљевић био је мишљења у образложењу овог Нацрта, да уважавајући специфичности аграрних и социјалних прилика по федералним јединицама, свака од њих треба да преузме аграрну реформу за себе. Сукоб са Римокатоличком Црквом је био најопаснији по државу, с обзиром на чињеницу да је ова Црква врло јака у неким великим силама побједницама, али је уопште тај сукоб требало измјестити по дубини, као сукоб између федералних јединица и црква у њима. Тако би дискурс општег утицаја цркве на вјернике био мањи.⁷¹

Иако у тешким приликама и окрњеном саставу, Синод СПЦ је на Видовдан упутио акт Вјерској комисији при Скупштини НР Србије са захтјевом да му се прибави Нацрт Закона, како би се могао упознати са њиме, и дати своје сугестије. Како није добио никакав одговор, то је приватним путем добио Нацрт. По њему од сваке парохије и манастира би се одузело 5 хектара, и 20 хектара обрадиве земље. Исто толико би било одузето од вјерских установа са посебним историјским значајем.⁷²

Синод је 14. августа упутио Представку Предсједништву владе ДФЈ и Предсједништву Привремене народне скупштине, у којој је тражио да се црквено-манастирска имовина не укључује у овај закон, тј. да практично остане заобиђена. Митрополит Јосиф и епископи Нектарије и Вењамин су као чланови Синода тражили састанак са представницима наведених органа, који је и обављен, и то са предсједником Привремене народне скупштине др Иваном Рибаром, и предсједником Законодавног одбора скупштине Мошом Пијадом. На састанку је постигнут какав-такав компромис у интересу СПЦ, јер је вјерским установама остављено 10 хектара њихове укупне земљишне површине, а онима од посебне историјске вриједности 30 хектара оранице и 30 хектара шуме.⁷³

70. Нав. дј., 456.

71. АЈ, фонд Предсједништво Владе ФНРЈ (50), ф. 89, док. 188.

72. Радмила Радић, *Вером проишав вере, Државне и верске заједнице у Србији 1945-1953*, Београд, 1995, 148.

73. Нав. дј., 148-149; АЈ, фонд Предсједништва Владе ФНРЈ (50), ф. 4, док. 11.

Током консултација и засиједања Законодавног одбора у августу, изношена су и разна виђења по питању аграрне реформе у вези са црквом. Значајно благонаклонији став да се цркви остави већи земљишни фонд имали су буржоаски представници у Привременој народној скупштини и Влади ДФЈ, који су како је већ раније назначено, из ових или оних разлога пристали да буду почетни декор комунистичких власти, да би себе и пред међународном заједницом, а и на унутрашњем плану приказале као демократске. Тако је др Милан Грол потпредседник Ваде ДФЈ, предлагао да се црквена имовина има сматрати имовином као и свих других приватних лица, која се самостално издржавају. Министар правде у Влади НР Црне Горе Јефто Павић био је на ставу да црквене установе треба од државе да добију обештећење за имовину која је одузета, ако докажу да су је употребиле у сврху издржавања социјалних установа.⁷⁴

Но, са друге стране група црногорских посланика у Привременој народној скупштини, који су такође били политичари грађанске провинијенције: Јован Ћетковић, Милош Рашовић и Марко Вујачић, нијесу имали благонаклон став према остављању цркви већих посједа. Њима су се придружили и класични комунисти Вељко Зековић и Перо Крстајић. Ова група је 22. августа упутила предлог Законодавном одбору да се вјерским институцијама већег историјског значаја остави само 15 хектара оранице и 15 хектара шуме.⁷⁵

Послије низа консултација и опречних мишљења Скупштина је 23. августа усвојила Закон о аграрној реформи и колонизацији. Суштина овог Закона везана за одузимање црквене имовине, везује се за трећи члан, у коме је под тачком „в“ предвиђено одузимање имовине од вјерских установа. Првом тачком чл. осмог, предвиђено је да се вјерским установама одузме имовина преко 10 хектара (њиве, баште, виногради, воћњаци, утрине и шуме), а установама од посебног историјског значаја вишак преко 30 хектара оранице и 30 хектара шуме.⁷⁶

Овај Закон је очигледно био непрецизан у категоризацији земљишта, те се могао паушално тумачити. Највероватније се ишло да он буде основица, која би се разрађивала по федералним јединицама. То се убрзо показало тачним, јер је за спровођење Закона

74. Борба, бр. 194, 12. август 1945, 2-3.

75. АЈ, фонд Установа за аграрну реформу и колонизацију сиоцијалистичког периода (97), ф. 1, док. 3.

76. Борба, бр. 205, 24. август 1945, 2-3; Службени лист ДФЈ, бр. 64, 28. август 1945, 1-3.

већ 29. августа формиран Аграрни савјет од четрнаест чланова. Он је опет 19. септембра послао Упутства министарствима пољопривреде по федералним јединицама, којима је иницирао доношење закона о аграрној реформи и колонизацији за сваку понаособ. Савјет је већ 8. фебруара 1946. године претворен у Комисију за аграрну реформу и колонизацију при Влади ДФЈ, али опет без оперативне надлежности за федералне јединице по наведеним питањима.⁷⁷

У Црној Гори је аграрна реформа по питању одузимања црквеног власништва оперативни ток добила 29. новембра 1945. године, када је Предсједништво Црногорске народне скупштине донијело Закон о аграрној реформи и колонизацији. По чл. 27 овог Закона аграрну реформу проводило је Министарство пољопривреде и шумарства, а за једнообразно извођење овог посла по цијелој Републици, била је чл. 29 задужена Земаљска пољопривредна комисија. Уредбе и упутства за рад комисије прописивало је министарство.⁷⁸

У име министра пољопривреде и шумарства предсједник Владе НР Црне Горе Блажо Јовановић издао је 23. јануара 1946. године Уредбу о спровођењу Закона о аграрној реформи и колонизацији. Њоме је предвиђено да при сваком среском НО дјелује и среска пољопривредна комисија од пет чланова. Комисија је прикупљала податке о земљишном фонду који је требало одузети, његовом правном положају и стварном стању, а потом и онима који су требали бити корисници одузетог фонда. У сљедећој фази сазиван је збор аграрних интересената, којим руководи комисија, и објављује своју одлуку. На збор се позива и власник подседа или његов опуномоћени представник. Одсуство власника посједа није одлагало извршење. Тумачење Закона било је повјерено Земаљском аграрном суду. Он је у односу на Среску пољопривредну комисију и њена рјешења био другостепени орган, против чијег рјешења није било жалбе. Предсједник Земаљског аграрног суда био је предсједник Окружног суда на Цетињу Никола Кривокапић. Судије су биле: начелник Персоналног одјељења Предсједништва владе НР Црне Горе Милован Ђулафић, и предсједник Комисије за ратну штету Ђуро Чагоровић.⁷⁹

77. АЈ, фонд Председништво владе ФНРЈ, ф. 89, док. 188; Службени лист ФНРЈ, бр. 12, 8. фебруар 1946, 4.

78. Чедомир Перовић-Невенка Илић, *Раг Скупштинине Црне Горе 1945-1950, збирка докумената*, Титоград, 1986, 65-79.

79. ДАЦГ, фонд ЗАС, к. 7; Службени лист НР ЦГ, бр. 5, 13. март 1946; *На Цетињу је образован аграрни суд за Црну Гору*, Побједа, бр. 11, 17. март 1946, 3.

Министар пољопривреде и шумарства Црне Горе Јован Ћетковић направио је Упутство за извршење Закона и Уредбе о аграрној реформи и унутрашњој колонизацији НР Црне Горе 18. фебруара 1946. године. По њему је Министарство на чијем је челу био, одређивало који ће вјерски објекти и институције бити од историјског значаја, и колико ће им бити остављено? Посједи задужбина требали су бити у цјелини одузети.⁸⁰

Министарство пољопривреде и шумарства НР Црне Горе се на основу донијетих Упутстава обратило Вјерској комисији 26. фебруара 1946. године, да му достави податке који би то били у Црној Гори манастири веће историјске вриједности? Секретар комисије Ђорђије Калезић је истог дана Министарству одговорио, да Комисија сматра да су то слједећи манастири: Цетињски, Пивски, Острошки и Морачки. Међутим, у Црној Гори су сви манастири историјске вриједности, али не од већег значаја, мада би се из политичких разлога могао у ове прворазредне убројити и Света Тројица код Пљеваља.⁸¹ Калезић је и овај манастир убројао вјероватно зато јер су Пљевља припадала тзв. новоослобођеним областима, које су у Црну Гору интегрисане у Првом Балканском рату.

На основу овога Министарство је 2. маја и прогласило све наведене манастире манастирима већег историјског значаја, што је значило, да им се сагласно савезном закону оставља по 30 хектара обрадиве земље и 30 хектара шуме.⁸² Но, 5. јула у ову категоризацију је уврштен још један манастир: Савина у Херцег Новом.⁸³ И у овом случају може да се ради о политичким разлозима интегративности, пошто Бока никада није улазила у састав црногорске државе, а интегрисана је у Црну Гору крајем 1944. године. Иначе, овај манастир није ни испуњавао услове за одузимање земље, пошто је његов земљишни фонд био мањи од 30 хектара. Интересантно је да уопште у даљем току догађања, бар по изворима створеним од органа комунистичке власти, није одузимано земљиште цетињског манастира, који је према подацима из 1929. године имао близу 425 хектара обрадиве земље и шуме.⁸⁴ Међутим, са друге стране у Архиву Митрополије Црногорско-приморске на Цетињу, постоји низ података у фасцикли Црквеног суда, и фонду Митрополијска акта, у којој Црквени суд указује органима нове власти на одуз-

80. ДАЦГ, фонд ЗАС, к. 7.

81. ДАЦГ, фонд Министарство пољопривреде и шумарства НР ЦГ, к. 2.

82. Исто, к. 7.

83. ДАЦГ, фонд ЗАС, к. 6.

84. Жарко Булајић, *Аграрни односи у Црној Гори (1878-1912)*, Титоград, 1959, 222-232.

имање земље цетињског манастира, или се жали на просте узурпације земље од локалног становништва.

Архијерејски замјеник и предсједник Црквеног суда на Цетињу протојереј Никола Марковић иницирао је код Патријаршијског одбора СПЦ 21. јуна, да покрене процедуру код савезне Комисије за аграрну реформу и колонизацију, да се сви манастири у Црној Гори прогласе историјским, и да по том основу утиче на Министарство пољопривреде и шумарства НР Црне Горе да преквалификује своју категоризацију. Овај захтјев и став Марковића био је потпуно оправдан, и иако невезан било чиме, потпуно је кореспондирао са мишљењем секретара Вјерске комисије Ђорђија Калезића. Секретар Комисије Ванчо Бурзевски је 27. јула обавијестио Патријаршијски одбор, да Комисија није надлежна за овакву категоризацију, него да се Одбор обрати надлежном Министарству у Црној Гори. Даље активности Марковића код Министарства у Црној Гори по овом питању нијесу дале резултата.⁸⁵

За Никшићки срез засиједање је одржано 27. марта 1946. године у просторијама Дома културе. Предмет разматрања аграрне реформе били су посједи манастира Острога, Светог Луке, Бијеле у Саборне цркве у Никшићу. Као опуномоћени заступник Острога појавио се архимандрит Леонтије Митровић. Нијесу помогле његове тезе о великој историјској вриједности манастира Острога. Скупови оваквог типа већ су унапријед углавном режирани од комунистичких власти, и представљали су неку комбинацију стварања атмосфере оптужби, омаловажавања, па можда и прикривеног линча. Присутно је било око 140 особа. Један од присутних-Петро Бацковић, оптужио је управу манастира за непоштену трговину са издавањем земљишта, а монахе манастира као нераднике и израбљиваче, јер по њему, лакше је издржавати два свеца, него једног монаха. Шћепан Кустудић је био још екстремнији, јер је изнио мишљење да је манастиру довољно оставити 2-5 хектара, а да му ни уопште није потребна земља, јер се може издржавати од прилога. Послије низа перипетија, и жалбе манастирске управе, Острогу није одузето више него је прописано Законом о аграрној реформи и унутрашњој колонизацији НР Црне Горе.⁸⁶

Нешто слично десило се на скупу одржаном 31. марта, у вези са одузимањем земље манастиру Ђурђеви Ступови код Берана. Стар-

85. АЈ, фонд Установа за аграрну реформу и колонизацију социјалистичког периода (97), ф. 10, док. 66; ДАЦГ, фонд ЗАС, к. 3, 4, 5, 6, 7.

86. ДАЦГ, фонд ЗАС, к. 5; *Аграрна расправа о манастирским посједима Среза никшићког*, Побједа, бр. 15, 14. април 1946, 3.

јешина манастира Мелхиседек Ђуровић је такође као и Митровић изложио његов велики историјски значај. Но, био је често прекидан, уз констатације присутних да траже земљу манастира која је обрађивана туђим знојем. Пале су и оптужбе да је то земља на којој су се четници заклињали. Један од заинтересованих за земљу-Војо Поповић оптужио је манастирске млинаре да су током рата били шверцери, и да су погрешно мјерили жито за партизане, као и да је манастирска управа у рату продавала манастирску шуму Италијанима. Чак је и присутни свештеник Радисав Бабовић тврдио да манастир нема већу историјску вриједност, сем што је у прошлости служио да у њему кркају васојевићки главари, и да не може бити уточиште паразита који желе да живе од крви и зноја радних људи.⁸⁷

Углавном је свуда био исти сценарио. Око 150 присутних у манастиру Пиви није много на скупу одржаном 21. јула марило што је манастир 2. маја проглашен за установу историјског значаја. Присутни Гале Вуковић је тврдио да нема доказа да је манастир имао било какав историјски значај, и да је био користан народу. Исто је тврдио и Саво Жарковић. Тако су присутни одлучили да се манастиру остави само 10 хектара земље. Среска пољопривредна комисија се међутим у октобру морала повиновати рјешењу Министарства пољопривреде и шумарства Црне Горе, које је било у сагласју са већим квантумом земље која остаје манастиру, јер је установа од историјског значаја.⁸⁸

У највећем броју случајева и среске пољопривредне комисије су биле пристрасне, са основном намјером, да искривљеним тумачењима закона, или сопственим формулацијама одузму што више земље Цркви. Комисија за Срез барски одузела је манастиру Градиште 13. маја сву земљу. Изговор је био да манастир нема настојатеља, и да са тиме самостално не води послове. Убрзо је управитељ паштровских манастира Филарет Копривица 23. маја уложио жалбу Земаљском аграрном суду, са тврдњом да је такво стање усљед ратних посљедица, констатујући у оквиру жалбе да се сличан сценарио може десити и са другим паштровским манастирима. То се и остварило, јер је комисија на исти начин одузела земљу и другим паштровским манастирима: Режевићима, Прасквици и Дуљеви. Суд је међутим поништио одлуке комисије 17. јула, јер је утврдио да се ради о манастирима са статусом правног лица.⁸⁹

87. ДАЦГ, фонд ЗАС, к. 3.

88. Исто, к. 5

89. Исто.

Сличан примјер манипулација у третирању статуса може се видјети у околини Подгорице, у вези са посједима цркава Свете Петке, Свете Тројице и Светог Луке, као и манастира Дајбабе. Иако ниједан од ових објеката није имао више од 10 хектара земље, а сви су имали управу, среска комисија их је прогласила за задужбине, што је по закону подразумијевало одузимање цјелокупног земљишног посједа. Аграрни суд је међутим 30. августа поништио ове одлуке, и њихове посједе изузео од аграрне реформе.⁹⁰ Потпуно је одузета имовина Кола српских сестара у Херцег Новом. Овај посјед се састојао од двије куће и једне баште површине 143 м².⁹¹

У овом процесу аграрне реформе одузет је од цркава и манастира са територије Митрополије Црногорско-приморске сљедећи земљишни површински фонд по ондашњој среској припадности: манастир Ђурђеви Ступови (Беране): 75 ха 81 ар обрадивог, и 5 ха 63 ара необрадивог; црква Свете Тројице (Андријевица): 4 ха 54 ари обрадивог, и 1 ха 81 ар необрадивог; манастир Режевићи (Бар): 11 ха 18 ари обрадивог, 2 ха 72 ара необрадивог; манастир Градиште (Бар): 14 ха 9 ари, и 9 ха 54 ара необрадивог; манастир Дуљево (Бар): 10 ха 43 ара обрадивог; манастир Праскица (Бар): 19 ха 42 ара обрадивог; манастир Острог (Никшић): 136ха и 9 ари обрадивог и 425 ха 45 ари необрадивог; манастир Косијерево (Никшић): 49 ха и 9 ари обрадивог и 706 ха и 27 ари необрадивог; манастир Светог Луке (Никшић): 63 ха и 40 ари обрадивог и 32 ха необрадивог; Саборна црква у Никшићу: 15 ха и 63 ари обрадивог и 45 ха необрадивог; манастир Добриловина (Колашин): 56 ха и 90 ари обрадивог и 910 ха и 69 ари необрадивог; манастир Морача (Колашин): 59 ха и 63 ара обрадивог и 104 ха и 72 ара необрадивог; манастир Пива (Шавник): 130 ха и 23 ара обрадивог и 454 ха необрадивог; манастир Подмалинско (Шавник): 34 ха 36 ари обрадивог и 45 ха необрадивог; манастир Бијела (Шавник): 328 ха и 18 ари обрадивог и 25 ха и 81 ар необрадивог; манастир Савина (Херцег Нови): 7 ха и 12 ари необрадивог; црква Светог Јована (Херцег Нови): 140 ха необрадивог; манастир Дуга (Подгорица): 2 ха обрадивог и 40 ха необрадивог; манастир Ћелија Пиперска (Подгорица): 16 ха и 54 ара обрадивог и 64 ха и 36 ари необрадивог; манастир Ждребаоник (Даниловград): 21 ха и 9 ари обрадивог и 27 ари необрадивог; манастир Врањина (Цетиње): 96 ари обрадивог и 54 ха и 59 ари необрадивог; манастир Ћелија Добрска (Цетиње): 2 ха и 90 ари обрадивог и 7 ха и 10 ари необрадивог.

90. Исто, к. 7.

91. Исто, к. 6.

На Цетињу је 11/12. марта 1948. године одржана Скупштина православног свештенства Црне Горе. Скупштину је поздравило више функционера власти Црне Горе. У име Митрополије Црногорско-приморске Скупштину је поздравио свештеник Лука Почек. Присутни су били као гости, који су поздравили Скупштину у име свештеничких удружења НР Србије-свештеник Вуко Благојевић, и НР Босне и Херцеговине-свештеник Крстан Бијелац. Свештенство НР Хрватске упутило је поздравни телеграм. Скупштину је отворио дотадашњи предсједник свештеник Петар Капићић. Прочитана су и два реферата, први од стране Сима Радуновића „Извјештај о раду Управе“, а други од стране Ђорђија Калезића „Улога и задаци свештенства у народној држави“.

Из Радуновићевог реферата види се да је свештенство основало своје Удружење 14/15. јуна 1945. године, али се први пут од тада састало. Оно је одбацило одлуку Синода о именовању митрополита скопског Јосифа за администратора Митрополије, али је Синод остао при своме, и оставио га да администрира Митрополијом из Београда. Да би Синод спријечио рад Удружења основао је Црквени суд, а мјесто Јосифа поставио за администратора епископа Емилијана. Емилијан је под суд ставио све оне свештенике који су се укључили у државни и привредни апарат као чиновници, и забранио им свештенодејство. Радуновић је у реферату одлучно устао против Емилијанове одлуке.

Из тока Скупштине јасно се види да су прве три тачке идеолошко-режимски опредјељене. У четвртој тачки се само неодређено констатује жеља за побољшањем материјалног положаја свештенства, а у петој да се формира јединствено свештеничко удружење на нивоу Југославије. На крају је изабран нови Управни одбор, Контролни одбор и Суд части. У Управни одбор ушли су: Петар Капићић-предсједник, Никола Милошевић-потпредсједник, Симо Радуловић-секретар, Душан Јанковић-благајник. Чланови Управног одбора били су: Јово Жугић, Ђорђије Калуђеровић, Митар Кажих, Лукијан Зечевић и Симо Басегић. Контролни одбор чинили су: Милан Михаиловић-предсједник, чланови: Руфим Жижић и Лука Пекић. Суд части чинили су: протојереј Симо Мартиновић, Михаило Борозан и Никола Ражнатовић. Са Скупштине су послати поздравни телеграми маршалу Титу, Блажу Јовановићу, патријарху Гаврилу и митрополиту црногорско-приморском Арсенију Брэдваревићу.⁹²

92. Побједа, бр. 63, 14. март 1948, 2.

Како се да видјети, повратак патријарха Гаврила у Отаџбину постепено је довео до какве-такве стабилизације стања у СПЦ, па самим тим и у Митрополији Црногорско-приморској. Ова Скупштина свештеника, иначе посљедња одржана, означила је неко прелазно доба. Евидентно је да се даље више није могло оспорава-ти правно-канонско стање и поредак. Патријарх је био у земљи, одржан је редовни Архијерејски Сабор, и изабран нови митрополит црногорско-приморски. И сам комунистички режим вјероватно је увидио да фарса преко које је ометао нормализацију црквених прилика у Митрополији више нема упориште, тј. да не могу постојати парацрквене структуре попут тзв. Вјерске комисије и Удружења свештеника. Самом чињеницом да је са ове Скупштине упућен поздравни телеграм патријарху Гаврилу, митрополиту Арсенију, и да је био присутан опуномоћеник Митрополије свештеник Лука Почек, Удружење свештеника посредно је признало легално-канонско стање у Митрополији. Реферат Радуновића је у ствари био само изговор који је требао да оправда раније чињење групе свештеника која је себе из ових или оних разлога нашла у Удружењу свештеника Црне Горе.

Међутим, не треба имати илузије да се нормализовање прилика у СПЦ, а нарочито у Митрополији одвијало узлазном путањом. Далеко од тога. Како је већ назначено, велики број погинулих свештеника и монаха током рата, тешка материјална разарања црквене имовине, одсуство патријарха, погибија митрополита Јоаникија, одузимање црквене имовине, укидање вјеронауке, престанак рада Богословије на Цетињу итд., имали су тешке посљедице по Митрополију. Чак шта више. Атеизација друштва добила је радикалне облике, да би се чак могло говорити о бескрупулозној атеизацији, која је била тотална, на сваком мјесту и у свакој прилици свакодневног живота. Сликвито речено, Бог је убијан у људима, а Црква и свештенство омаловажавани и вријеђани.

Слијед догађаја, који су се у атаку на Цркву ређали један за другим, сликовито је приказан у обраћању Јавном тужилаштву у Титиграду, од стране вршиоца дужности архијерејског намјесника титиградског свештеника Јована Кажиха 4. јула 1949. године. Кажих је у обраћању констатовао да појединци грубо ометају рад Цркве у Архијерејском намјесништву титиградском, а да су рад и постојање СПЦ Уставом загарантовани. Како је Кажих навео, ако би се наводили сви случајеви ометања, омаловажавања и атака далеко би се отишло „но ради боље илустрације навешћемо само неке“.

У сјећању народа подгоричког краја, нарочито оног у Зети, деценијама је остао догађај са почетка 1947. године, који је представљао очигледан примјер осионог насилништва партијских ак-

тивиста у Зети, иза којег је у позадини стајао комунистички режим. Наиме, како је Кажих навео, у ноћи 27/28. јануара из куће покојног протојереја Драговића у селу Махали, са читања Јеванђеља над одром протојереја Драговића, он је са још пет свештеника одведен у 7, 30 часова увече у станицу милиције у Голубовцима. Ту су „под разним и контрадикторним изговорима“ задржани све до 2, 30 часова ноћу, када су присилно одведени у три групе у три правца у пратњи по једног милиционера. Практично на 200 м од станице једновремено су их нападе групе лица „и млађени смо све донде докле је ова банда дошла до закључка да смо мртви... Од ових батина и тешких последица под најтежим физичким и душевним боловима лежали смо појединачно од 10-40 дана“.

По даљим наводима Кажих овај случај уредно је пријављен Тужилаштву, које је извршило саслушање повријеђених свештеника који су били још у креветима. Два дана касније случај је преузела централа црногорске УДБ-е са Цетиња, која је такође извршила саслушање свештеника на околности датог догађаја. Кажих је констатовао да се ова група свештеника више пута обрађала савезним и републичким надлежним органима, а такође и преко Митрополије, да се кривци пронађу и по закону казне. Међутим, до писања ове представке по њиховом сазнању, нити је ко ухапшен нити кажњен.

Недуго послје овог догађаја, десио се још један, још драстичнији. Једна група млађих људи упала је ноћу у кућу свештеника Бошка Вукчевића у селу Подстрана, Мјесни народни одбор Барутана-Љешанска нахија. Пошто су га испребијали, затрпали су му руке у жеравицу на огњу, тако да је „овај несретни свештеник читава 3 месеца ишао са испеченим и повезаним рукама. Ни за овај случај нико није кажњен“. Кажих је навео такође и случај зетског пароха свештеника Марка Мараша, који је отворено провоциран два пута у току 1949. године. Први пут је то било 1. априла, када га је на путу кроз Зету пресрео извјесни Марко Карадаглић, члан сеоског народног одбора, и претресао га и пријетио му, иако није службено лице овлаштено за вршење таквих радњи. Други пут је то било 28. јуна. На путу Голубовци-Ханови свештеника Мараша који је ишао пјешке, зауставила су три лица који су се кретали аутомобилом, тј. један милиционер и два цивила. Један од цивила уз пријетњу пиштољем легитимисао је Мараша, и потом му на груб начин рекао: „Ако те гдје год ухватим на територији Зете с тобом је свршено.“

У овом подужем обраћању Тужилаштву свештеник Кажих је навео и најновији инцидент. Он се десио 2. јула, тј. два дана прије овог обраћања. Приликом богослужења у цркви Светог Ђорђа у

Титограду, питомац Дома ученика у привреди у Титограду-Слободан, син извјесног Ђока Поповића, кроз прозор цркве је гађао праћком свештеника. Када је отјеран из црквеног дворишта од стране Кажиха и још једног свештеника који је вршио службу, гађао их је бјесомучно каменицама.

Из овог дописа у низу примјера радикалне атеизације друштва, наведени су и врло чести случајеви. Наиме, како је написао Кажих, неријетко групе или поједини сељани и грађани, ометају свештеника да изврши опијело на сахрани покојника, иако је то жеља његове родбине, или изричита жеља покојника исказана још за живота. То се ради тако што се свештеник грубо и отворено онемогући да дође на само мјесто опијела, или се током службе омета добацивањима, увредама и омаловажавањима.

Кажих је изнио и врло поразну слику стања цркава по селима титоградског краја, констатујући да су у великом броју њих, од непознатих лица поцијепане свештеничке одежде и књиге, поломљене иконе и црквене сасуде. У појединим храмовима до прошлог љета складиштен је отров за скакавце, креч, цемент и алат. Као репрезентативан примјер навео је цркву Светог Ђорђа у Титограду. Узето је практично све од њеног имања „за потребе државе без да је икада о овоме претходно консултовано старешинство дотичне цркве. За цело ово земљиште односној цркви никада није ништа плаћено.“ Велики је био број случајева, да ђаци из градских школа ломе стакла на прозорима и цријеп на крову, тако да се у вријеме кише вода слива са крова по вриједним фрескама. Често се омета богослужење. Омладина користи одсутност свештенства из цркве, па звони по своме нахођењу. Кажих је навео и: „Писање по спољњим зидовима цркве, цртање слика и цртежа каквих ретко има у области порнографије, обична је појава“. Крстови на гробљу су неријетко поломљени, а на гробљу се врше најскарадније радње. Да иронија буде доведена до врхунца, држава је у дворишту цркве истакла натпис да је објекат под државном заштитом. Па и та табла ломљена је и поправљана неколико пута.⁹³ Вјероватно у вези са овим обраћањем Тужилаштву, као в. д. архијерејског намјесника титоградског, Јован Кажих обратио се 4. августа пароху матагушко-гушком Марку Марашу, чије је парохијско сједиште било у Врању, да хитно пошаље кратак и прецизан извјештај, да ли му је, од кога, када и зашто онемогућавано кретање по парохији?⁹⁴

93. ААНП, ф. 1949. г.

94. Исто.

Црквени суд са Цетиња обавијестио је в. д. архијерејског намјесника у Титограду Душана Радовића 7. маја 1950. године, о упокојењу патријарха Гаврила Дожића. Информацију је одмах требало саопштити свештенству, које је опет требало да обавијести народ звоњењем на храмовима, и одржи помене. Исти орган обавијестио је телеграмом Радовића два дана касније, да ће сахрана патријарха бити обављена у Београду у четвртак 11. маја, као и да обавијести свештенство да одржи литургије. Дан раније, Радовић се обратио унутрашњем одсијеку градског Н. О, са молбом да изда дозволу да се одштампа умрлица за патријарха Гаврила, са информацијом о мјесту и датуму сахране, што је и учињено судећи по истој која је одштампана.⁹⁵

У цркви Светог Ђорђа у Титограду одржан је 18. јуна помен патријарху Гаврилу са почетком у девет часова изјутра. У вези са тим Црквена општина Титоград одштампала је педесет плаката у титоградској филијали Штампарско-издавачког предузећа „Обод“ 17. јуна. Цијена плаката износила је 276 динара. Истога дана на име Садика Сератлића из Титограда, Црквена општина издала је признаницу од 200 динара, на име услуга за лијепљење плаката.⁹⁶ Већ сама чињеница да је лице које је лијепило плакате било муслиманске вјероисповијести, указује и да је по том питању та проста радња схватана као промблем, односно да је нико од православних, вјероватно из страха, није могао, тј. хтио обавити.

Митрополит Црногорско-приморски Арсеније издао је обавјештење архијерејским намјесништвима и управама манастира 25. јула, да је Изборни Архијерејски Сабор, сазван одлуком Синода СПЦ од 1. јула, у храму Светог Архипастира Михаила изабрао за новог патријарха дотадашњег епископа злетовачко-струмичког и администратора Епархије Сремске Викентија Проданова.⁹⁷

Патријарх Викентије рођен је 23. августа 1890. године у Бачком Петровом Селу. Свјетовно име му је било Витомир. Завршио је стару Богословију у Сремским Карловцима, а потом и Филозофски факултет у Београду. У чин јерођаконa рукоположен је 1917. године, а јеромонаха 1929. Био је подбележник Темишварске и Бачке Епархије, тајник Управног одбора манастира Карловачке Митрополије и главни секретар Синода. За викарног епископа моравичког изабран је 21. јуна 1936. године, а за епископа хиротонисан исте године 21. новембра у Саборној цркви у Београду. Године

95. ААНП, ф. 1950. г.

96. Исто.

97. Исто.

1939, изабран је за епископа злетовско-струмичког, а после је рата именован је и за администратора Епархије сремске. Бавио се и научним радом.⁹⁸

Но, стање је у Митрополији било и даље тешко, без обзира на именовање митрополита Арсенија Брадверевиха. Облици радикалног атеизма били су присутни на сваком кораку, и како је већ назначено, само један мали дио њих, и то за подручје једног архијерејског намјесништва наведен је кроз представку свештеника Кажиха. Иако су постојање и рад тзв. Вјерске комисије и Удружења свештеника обесмишљени, и на један дискретан начин одбачени од комунистичке власти, она није одустајала од даљње политике радикалног атеизма. По том питању може се слободне рећи, да је од свих епархија СПЦ Епархија Црногорско-приморска била у најгорем положају.

Врхунац те радикалне атеистичке политике, која је подвођена под завјеру против постојећег друштвено-економског поретка, био је у суђењу митрополиту Арсенију и групи свештеника. Дана 19. јануара 1954. године почео је претрес на Цетињу против свештеника: Луке Вујаша, Луке Почека, Марка Кусовца и Михаила Газиводе због непријатељске пропаганде. На претресу који је трајао у периоду 26/27. јануара, оптужени Лука Почек је рекао, да се ова група свештеника од доласка митрополита Арсенија у Црну Гору 1947. године, са њиме састајала у његовом кабинету у Митрополији и кухињи манастира. Расправљали су о унутрашњој и спољњој ситуацији. Жељели су интервенцију Информбироа или повратак династије Карађорђевића. Општа је била њихова оцјена да у Југославији нема демократије. Другооптужени Лука Вујаш је ово негирао. Ове наводе Вујаша потврдио је и Марко Кусовац, за кога је лист „Побједа“, који је пратио суђење, навео да је одступао до Зиданог Моста. И заиста, свештеник Кусовац је био једини који се вратио са одступања из Словеније. У сличном смислу било је излагање Михаила Газиводе. Они су потврдили митрополитову активност против постојећег режима и Удружења свештеника. Лука Почек осуђен је на двије, Лука Вујаш на четири, Марко Кусовац на годину и по, и Михаило Газиводе на годину и три мјесеца.⁹⁹

На основу овог суђења, на коме је утврђења кривица групе свештеника, у којој је као иницијатор означен митрополит Арсеније, суђено је 27/28. јула и самом митрополиту. Предсједавајући Вијећа

98. Епископ Сава, *Епархије и епископи од 1920-1970*, Споменица СПЦ, Београд, 1971, 494.

99. Побједа, 24. јануар 1954, 2; Побједа, 31. јануар 1954, 2.

био је Петар Лековић. Поред њега судија је био и Голуб Ђукановић, а поротници: Петар Мартиновић, Павле Марковић и Мило Божовић. Тужилац је био Блажо Дамјановић. Одбрану су чинили адвокати Никола Радовић и Михаило Бошковић. Радовић је у ствари био главни адвокат. Родом је био из Црмнице, али је још од 1928. године живио у Београду и држао адвокатску канцеларију. Бошковић је био родом из Бјелопавлића, а пред рат је био посланик Скупштине Краљевине Југославије, и такође је живио у Београду.

Митрополит је био оптужен по чл. 117 ст. 1 (обарање власти радног народа ФНРЈ), и чл. 119 ст. 2 (изазивање вјерске мржње и нетрпељивости). По првом деликту, митрополит је оптужен, да је поред осталог приликом посјете СПЦ секретара Екуменског Савјета црква Роберта Тобијаса Цетињу и Митрополији, дао податке да народна власт гони Српску Цркву. У смислу изазивања вјерске мржње, митрополит је оптужен да је 1945. године, као администратор Загребачке Митрополије, рекао да је Римокатоличка Црква учинила велика зла православном становништву. Комунистички режим се ове чињенице сјетио после готово десет година. Коначно, митрополит је осуђен на 11,5 година. Да иронија буде доведена до врхунца, митрополит Арсеније је током рата одбио да стави потпис на документ звани Апел, који је у ствари представљао јавни меморандум против комуниста, који су потписивале угледне личности јавног живота Србије, у режији Недићевог режима.

Митрополит је издржавао казну у Централном затвору Црне Горе у Котору до 1958. године. Како је био старости преко седамдесет година, уз то тешко оболио од астме, пуштен је у неку врсту кућног издржавања казне, прво у манастир Озрен, потом у болницу у Београду, и коначно у манастир Ваведења у Београду. Године 1960. истекла му је казна. С обзиром да му комунистичке власти нијесу дозволиле повратак у Црну Гору, изабран је исте године за митрополита будимског. Међу комунистичким кадровицима у Црној Гори, остале су упамћене ријечи Блажа Јовановића, који је изјавио да не само да неће дозволити да се митрополит Арсеније врати у Црну Гору или чак пропутује кроз њу, него да чак неће дозволити ни да преко ње прелети авионом. Митрополит Арсеније упокојио се 10. децембра 1963. године у манастиру Ваведења у Београду, гдје је сахрањен два дана касније са титулом будимског епископа.¹⁰⁰

100. АМЦП, *ф. Митрополији Арсеније 1947-1960*; Побједа, 1. август 1954, 3; *Интервју јереја Душка Перића са Николом Радовићем*, Светигора, Видовдан 1992.

Слањем у затвор црногорско-приморског митрополита стање у Митрополији које је и онако било лоше, још се више погоршало. Иако је СПЦ имала уређене односе са комунистичким властима, донешен нови Устав, изабраног новог патријарха итд, стање у Митрополији Црногорско-приморској, и у наредном периоду може се опет приказати као најгоре у свим епархијама. Радикални атеизам који је исповиједао комунистички режим у свим сверама свакодневног живота и даље се наставио. Истина, у теорији и декларативно, режим никада није одрицао право грађанима на вјерску слободу, нити Цркви да врши своје послове. Пракса је међутим била потпуно другачија.

У низу примјера о томе говори и још један. Старјешина манастира Морача јеромонах Кирило Раичевић обратио се судији за прекршаје у Колашину 8. маја 1958. године дописом. Из акта се не може утврдити да ли је то пријава, или само допис који означава стање догађаја? У сваком случају Раичевић је навео да је прије пар дана на захтјев вјерника отворио манастир који се напунио посјетиоцима. Једни су дошли да виде унутрашњост, а други да обаве вјерске потребе, па су и запалили свијеће на мјесту предвиђеном за то.

Но, убрзо се у манастиру појавио службеник Земљорадничке задруге у мјесту Манастир Морача Ђорђе Бакић, који је ултимативно од Раичевића и присутних тражио да се свијеће угасе, окупљени разиђу и затвори манастир. Чак је ушао и у олтар на шта по правилима Цркве нема право, и почео да се расправља са Раичевићем, псује га и омаловажава. Раичевић је Бакића упозорио да СПЦ јавно исповиједа своје богослужење, да је аутокефална, има свој Устав, и уређене односе са државом, те да стога он нема право да вјерски скуп омета, спречава или забрањује. Из ове пријаве се не види како је конфликт са Бакићем ријешен, али Раичевић је од надлежног органа тражио да се Бакић строго казни. У колико то не буде урађено, Раичевић је навео да ће о свему обавијестити Синод СПЦ и патријарха Викентија, који ће са своје стране предузети мјере код државних органа. На крају је тражио од судије за прекршаје да га извјести које су мјере предузете? Из расположивих извора међутим, нема података шта је по овом проблему предузето.¹⁰¹

Убрзо је послје неколико мјесеци преминуо патријарх Викентије Проданов 5. јула. За новог патријарха изабран је 13. септембра Герман Ђорић. Свјетовно име му је било Хранислав, и рођен је 19. августа 1899. године у Јошаничкој Бањи у предјелу Студенице. Завршио је Богословију у Сремским Карловцима. Студирао је

101. ААНП, ф. 1958. г.

права у Паризу. Теолошки факултет је завршио у Београду. Као удовац-свештеник у августу 1938. године постављен је за референта Синода, а потом и за секретара. На Светом Архијерејском Сабору 1951. године изабран је за викарног епископа моравичког. Замонашио се у манастиру Студеница 7. јула, да би 15. био хиротонисан за епископа. Сљедеће године изабран је за епископа будимског.

У многобројним задужењима био је и уредник „Гласника“ Патријаршије, администратор Епархије Жичке 1953. године, члан Синода 1953/55. и 1955/57. године, администратор Епархије Будимљанско-полимске 1955. године, а потом и Рашко-призренске 1956/57. године. Једногласно је на Светом Архијерејском Сабору изабран 9. јуна 1956. године за епископа жичког.¹⁰²

Из једног непотписатог документа види се поименични списак особа које славе славу 1958. године у Титограду. Списак је начињен у Архијерејском намјесништву титоградском. По локацијама очигледно је обрађен сам град Титоград и најближа приградска околина, тј. Стара и Нова Варош, Забјело и Дахна. Ђурђевдан је славило шест особа, Зачеће Светог Јована (6. октобар) осам, а Срђевдан 20. октобра једна.¹⁰³ Дакле, и по овим подацима, везаним за територијално и по броју становника највећи град у Црној Гори, види се да је радикални атеизам, праћен истом таквом пропагандом увелико узео маха.

У периоду април-јун 1959. године са подручја Архијерејског намјесништва титоградског, 56 лица била су носиоци помоћи која је додјељивана од стране Савеза Свјетских цркава преко Главног одбора Црвеног крста Југославије. Поред ових лица, као носиоци права на помоћ, укупна бројка са члановима била је 179 лица. Помоћ се састојала у брашну и млијеку у праху. Радило се о свештеницима, члановима њихових породица, остарјелим њиховим родитељима, и свештеничкој сирочади.¹⁰⁴

2. Доба митрополија Данила Дајковића 1961-1990. године

Утамничењем митрополита Арсенија Брэдваревића 1954. године положај митрополита црногорско-приморског у конкретно-оперативном смислу остао је упражњен. Истина, Синод у формалном смислу митрополиту Арсенију није одузео звање митрополита цр-

102. Божидар Ковачевић, *Српски патријарси последњих њедесет година*, Споменица СПЦ, Београд, 1971, 479-481.

103. ААНП, ф. 1958. г.

104. Исто, ф. 1959. г.

ногорско-приморског, нити му га у било ком другом оспорио, сходно канонима и Уставу СПЦ. Тако је у Митрополији настало стање вакума, а најгоре у свему томе је било, што је и онако лоше стање у њој, диктовано радикалном атеистичком политиком комунистичког режима још више погоршано. Митрополија је стога по други пут од 1945. године била обезглављена. Свакако да Синод није могао квалитетно пратити стање у Митрополији из Београда, нити предузимати послове и радње на даљњој ревитализацији црквеног живота, ако није било надлежног архијереја. И Синод и патријарх били су у тешкој позицији. Хиротонисати новог митрополита поред већ живог, значило је пристати и сагласити се са не само одлукама свјетовне власти, него то исто урадити према једној власти која је у својој бити била дубоко атеистичка и антиправославна.

Но, године су пролазиле, а Синод и патријарх увидјели су да је овакво стање не само неодрживо, него и контрапродуктивно по Митрополији и црквени живот у њој. Стање обезглављености и расула црквеног живота у Црној Гори било је заправо идеално за атеистички и комунистички режим. Митрополит Арсеније био је већ у старачким годинама, уз то тешко оболио од астме. Вјероватно су ови фактори определијели комунистички режим да га пусти из класичног затвора у неку врсту кућног затвора по манастирима. Наслућује се логичан одговор, да би комунистички режим да није тако било, оставио митрополита Арсенија и да сконча у затвору. И по његовом одласку из затвора, режим је Синоду на посредан начин ставио до знања да неће толерисати митрополитов повратак у своју Епархију. Стога се као једино и логично рјешење наметнуо избор новог митрополита. Пракса деценије и по послије 1945. године, у којој су за администраторе у Митрополији, па и самог митрополита постављани људи који нијесу били родом из Црне Горе, а самим тим и нијесу квалитетно познавали прилике и менталитет самих Црногораца, није се се показала као адекватно рјешење. Истина, она је била диктована тешким приликама у Митрополији, и чињеницом, да је велики број свештеника и монаха, који су се могли својом спремом и црквеним радом препоручити за митрополита страдао током рата.

Тако је 25. јуна 1961. године, за новог митрополита црногорско-приморског, од стране патријарха Германа хиротонисан Данило Дајковић. Хиротонија је обављена у храму Светих Михаила и Гаврила у Београду. Уз патријарха Германа у чину хиротоније саслуживали су: митрополит загребачки Дамаскин, епископ жички Василије, епископ браничевски Хризостом и епископ банатски Висарион.¹⁰⁵

105. АМЦП, фонд МДД, ф. 1, Грамата.

Данило Дајковић рођен је 19. октобра 1895. године у селу Друшћима у Ријечкој нахији код Цетиња у сељачкој породици. По сопственом писању, предак митрополита Дајковића доселио се у Црну Гору између 1460/70. године из Климената у данашњој Албанији, који су тада били православци код ујака. Не зна се ради чега се доселио, да ли због крви или немаштине? Ујак вјероватно није имао порода, те је митрополитов предак наслиједио његово имање. Презиме Дајковић је од ријечи „дајко“, тј. ујак, како је досељеник звао свога ујака, и како је до новијих времена и био обичај у Зети, и дијелу Црне Горе који је гравитирао према Скадарском језеру.¹⁰⁶

Завршио је нижу гимназију у Подгорици 1912. године, а потом исте године уписао Богословију на Цетињу, коју је завршио без испита зрелости крајем 1915. године, усљед Првог свјетског рата. Исти је положио 11. априла 1919. године. Уписао се на Филозофски факултет у Скопљу 1932. године, и студирао је двије године. Коначно, уписао је Богословски факултет у Београду 1946, и завршио га 1950. године.

Од 15. децембра 1919. до 1. јула 1920. године био је писар Среског начелства у Ријечи Црнојевића, тј. обављао је чисто грађанске административне послове као грађанско лице. Рукоположен је на Петрвдан 1920. године у манастиру Острогу од стране епископа Кирила Митровића за ђакона, а сјутра дан за свештеника. Године 1946, произведен је у звање протојереја. Од црквених почасних звања може се навести да је 1931. године одликован црвеним појасом, 1938. правом ношења набедреника, а 1952. правом ношења на прсног крста.

У смислу обављања црквених дужности имао је богату каријеру. Био је парох друшићко-додошки (у родном крају), кленачки (Велимље-Никшић), и кочански (Никшић). Како је постао свештеник-удовац, 1930. године постављен је од Министарства правде за секретара Црквеног суда Епархије Злетовско-струмичке у Штипу, а 1932. године за секретара Епархије Скопске у Скопљу. Сљедеће године постављен је за судског тужиоца Црквеног суда у Скопљу. У том звању затекао га је Други свјетски рат. Године 1947, постављен је за секретара Црквеног суда и архијерејског замјеника Епархије Скопске. Иако је 1953. године пензионисан, остао је на том положају још двије године, као и управник Патријаршиј-

106. АМЦП, фонд МДД, ф. 1, *Брајсџиво Дајковићи*; О поријеклу братстава Ријечке нахије, међу којима и Дајковића, погледати: Андрија Јовићевић, *Ријечка нахија*, Насеља српских земаља, Београд, 1911.

ског двора у Београду. Од стране Светог Архијерејског Сабора изабран је 20. маја 1961. године за митрополита црногорско-приморског.

Као ђак, митрополит Данило био је активни учесник Првог Балканског рата против Турака, а потом и Првог свјетског рата од 1914. године до капитулације црногорске војске почетком 1916. године. У року од четрдесет дана остао је 1928. године без супруге Стане, сина Петра, и кћери Марије и Милке. Остао му је само син Блажо, који је био адвокат, и који се упокојио у Београду 1970. године.¹⁰⁷

О времену и приликама у њему, у моменту хиротоније Данила Дајковића за митрополита, његов наслједник митрополит Амфилохије Радовић је записао: „Митрополит Данило Дајковић је дошао на чело Митрополије Црногорско-приморске у веома тешко и смутно вријеме. Могуће да је то било најсмутније вријеме у њеној осмовјековној историји. Можда је у прошлости било и тежих времена али су те тешкоће и распећа долазили споља. Њено распеће и рана послије Другог свјетског рата долазили су изнутра; дио њеног народа, индоктриниран марксистичком идеологијом, дочепавши се власти, све је чинио не би ли је разорио и порушио темеље свог сопственог бића, како би будућност своју и народну градио на другим темељима и другачијим методама. А ти темељи су били изграђени управо Црквом, вјековима уграђивани у биће и живот народа.“¹⁰⁸

Слично је написао и сам митрополит Данило, већ у свом првом годишњем извјештају Синоду од 15. маја 1962. године: „Мислимо, да нећемо погријешити ако кажемо да смо наишли на једно расуло, ни изблиза сређене прилике у епархији, једном ријечју на једну од најтежих епархија у Српској православној цркви.“ Митрополит је своје тврдње базирао на чињеници да у Епархији има 184 парохије, а само 38 активних свештеника, од којих је половина на граници пензионисања. Један број свештеника опслужује и по десет парохија, а старости су преко шездесет година. Неколико парохија је дато монасима. Навео је да све у свему, у Епархији нема до једна четвртина свештенства која је потребна за нормалан рад. Ни стање у манастирима није било боље. Двије трећине их је било празно, па су их свештеници који су били задужени за парохије у којима су били отварали једном мјесечно.

107. АМЦП, фонд МДД, ф. 1, *Генеалогија митрополија Црногорско-приморског Данила*.

108. *Љепојине распеће Митрополије Црногорско-приморске времена митрополија Данила Дајковића 1961-1990*, уредник мр Павле Кондић, Цетиње, 2008, 7.

Дајковић је правилно оцијенио да је дотадашња пракса постављања администратора или митрополита који нијесу били из Црне Горе, тј. нијесу били на лицу мјеста, углавном била неадекватна. У вези са тим у извјештају је записао: „Друго, што је епархија дуги низ година била без свога архијереја, једно вријеме је њоме управљала и Вјерска комисија одмах послје ослобођења, а извјесно вријеме администратори-Архијереји удаљени по 200-500 километара, те је не само конструктиван и потребан рад у епархији био парализован“...

Утицаји дјеловања тзв. Вјерске комисије и Удружења свештеника на један број свештеника и монаха у непоштовању канонске и Уставом СПЦ гарантоване хијерархије, опште расуло и самовоља свештенства и монаштва у Епархији, нијесу прошли незапажено у Дајковићевој анализи, чим је он записао: „...већ је црквена дисциплина, одговорност пред својом савјешћу и датој заклетви приликом примања чина, како код мирских свештеника, тако и код свештенмонаха скоро изчезла. Не само што су старјешине манастира сматрали себе неприкосновеним, већ и парохијски свештеници осим извјесног броја дисциплинованих, сматрају себе не само парохом, већ намјесником, па чак и архијерејом, те није чудо што је свако радио онако како му се свиђало и како њему конвертира, не обраћајући пажњу на црквене прописе, свете каноне и интересе цркве.“

Поразно стање у смислу свештеничке и монашке инфраструктуре у Епархији Дајковић није крио у свом извјештају. Навео је да је најгоре стање у предјелу Титограда, долином ријеке Зете и до Никшића, гдје на више од десет парохија има један свештеник, а ни он добро не види. У Општини Колашин био је само један свештеник, али по Дајковићевим информацијама ни за њега није било посла. У Епархији је било једанаест архијерејских намјесништава, у неким је чак био по само један свештеник, али ни он био способан за намјесника, па је Дајковић одређивао другог из сусједног намјесништва. Због тога је укинуо три намјесништва, и припојио их сусједним. По Дајковићу, најбоље стање је било у Боки. Ту је био ако не довољан број свештеника, а оно ипак задовољавајући. Храмови су били у релативно добром стању, а вјерници су их већином посјећивали и вршили обреде.¹⁰⁹

Ово је у главним цртама стање са којим се суочио митрополит Дајковић у првој години свога архијерејског рада. Свакако да је оно било тешко, или отворено речено поразно. Био је суочен са огромним изазовом, готово немогућом мисијом, чак и да је у поза-

109. АМЦП, фонд МА, ф. 1961. г.

дини био демократски и Цркви наклоњен друштвени систем, а не до краја радикално атеизовани комунистички режим.

Митрополит Дајковић је одмах по преузимању Епархије настојао да има увид у право стање свештеничке и монашке инфраструктуре по намјесништвима. Евидентно је да се свештеничка и монашка инфраструктура базирала на кадровима одшколованим и рукоположеним у највећој мјери прије Другог свјетског рата, од којих значајан број није издржао искушења времена и прилика. Стога Епархија на значајан број њих већ од свршетка рата није ни могла рачунати. Управо рачунајући да је до тада било хаотично стање, митрополит Дајковић је већ пола године по хиротонији настојао да има прави увид у стање свештенства и монаштва, тј. на кога убудуће може рачунати, а на кога не, и би ли се неки свештеници који су напустили то занимање могли повратити у службу? Он је 18. децембра 1961. године упутио распис архијерејским намјесницима, да у року од десет дана по пријему одговоре на његов упитник. На основу доступних извора, може се по овом питању сагледати стање једино за Архијерејско намјесништво подгоричко.

Архијерејски намјесник подгорички свештеник Јован Кажих поднио је извјештај већ 25. децембра. По његовој процјени Црква би од повратка у свештеничку службу користи имала једино од свештеника Димитрија Петровића и Михаила Миличковића. Кажих је доставио у извјештају карактеристике за осам бивших свештеника, и то: Ђорђија Калезића, Сима Радуновића, Михаила Миличковића, Васа Томовића, Милутина Вујошевића, Ђорђија Вујошевића, Димитрија Петровића, и Лазара Бабовића.

За Ђорђија Калезића је навео да је свештеничку службу напустио 1945. године, а да је у току рата био у НОО војсци, и да је носио Партизанске споменице. Запослен је у Извршном Вијећу Црне Горе у Бироу за притужбе и жалбе. Има око 55 година. Не носи се свештенички, и брије браду. Цркву не посјећује, не служи литургије, нити обавља било какве свештенорадње. По свој прилици не би се вратио у свештенички позив. Исте одреднице биле су за бившег свештеника Сима Радуновића, а као занимање наведено му је да је начелник Геодетске управе Црне Горе.

За свештеника Михаила Миличковића наведено је да је службу напустио 1957. године, да има око 58 година, и да сади рада као службеник у НО у Биочима код Титограда. И за њега су важиле одреднице као и за претходну двојицу, сем што би се по Калезићевој процјени можда могао вратити у службу, ако би му се обезбиједила егзистенција „јер је поштен и побожан“. Васо Томовић напустио је свештеничку службу 1945. године, и сада је запослен као матичар при НО у Титограду. Има око 54 године. И за њега су ва-

жиле одреднице као и за претходнике, са тиме што се не би вратио у свештеничку службу.

Милутин Вујошевић је свештеничку службу напустио 1945. године. Има око 58 година, и запослен је као службеник Среског завода за социјално осигурање у Титограду. И за њега су важиле исте одреднице, са процјеном да се не би вратио у службу. Ђорђије Вујошевић био је свештенички син, и свештеничку службу напустио је 1945. године. Послије је радио као учитељ у Кучима, и пензионисан је. Има око 57 година. И за њега су важиле одреднице као за претходнике, са тиме што је Кажих процијенио да се не би вратио у службу, а иако би, Црква од тога не би имала никакве користи.

Димитрије Петровић је прије рата службовао као свештеник у Србији, а свештеничку службу је напустио неколико година послије рата. Има око 56 година. Запослен је као службеник у Заводу за статистику Црне Горе у Титограду. И за њега су важиле исте одреднице као за претходнике, као и да се не би вратио у свештеничку службу, са тиме што је Кажих написао: „Иначе је врло добар човек и при том побожан. У колико би се вратио црква би у њему имала једног од бољих свештенослужитеља.“ Посљедњи на списку Лазар Бабовић идентификован је као бивши свештеник под знаком питања, те да није у служби од 1945. године. Има око 50 година, и запослен је као наставник у другој основној школи у Титограду. И за њега су важиле исте одреднице, те да: „Не би се вратио у служби цркве ни у ком случају.“¹¹⁰

Двије године касније, тј. 1963, митрополит Дајковић упутио је распис архијерејским намјесницима да му доставе податке о пензионисаним свештеницима, тј. како похађају богослужења, и обављају своје духовне потребе. Према расположивим изворима, постоје подаци само за Архијерејско намјесништво подгоричко, и њих је такође дао 14. августа намјесник Јован Кажих. Он је навео да у Титограду и околини живи један број свештеника који су послије ослобођења напустили службу, и прешли махом у државну службу, и то: Ђорђије Калезић, Ђорђије Вујошевић, Милутин Вујошевић, Димитрије Петровић, Симо Радуновић, Васо Томовић и Михаило Миличковић. Сви свештеници су се још увијек налазили у државној служби, сем Ђорђија Вујошевића који је пензионисан прије 2-3 године. По извјештају Кажиха, ни један од њих не похађа цркву, не причешћује се, и не слави славу. У Титограду живи и бивши свештеник Ђорђије Калуђеровић из Даниловграда, који је пензионисан са статусом државног службеника.

110. ААНП, ф. 1961. г.

Кажих је у извјештају даље доставио податке и за пензионисане свештенике, и то: протојереј Душан Радовић из Титограда (редовно похађа богослужења, служи службу, причешћује се и слави славу), протојереј Раде Радуловић из Титограда (редовно похађа богослужења, служи службу, причешћује се и слави славу), протојереј Радоје Ђуришић из Параца-Љешанска нахија-Титоград (редовно похађа богослужења, служи службу, причешћује се и слави славу), протојереј Петар Пекић из Бериславаца-Зета-Титоград (не похађа богослужења, причешћује се у дому, оболио је), свештеник Спасоје Радуловић из Титограда (не похађа богослужења, у 1963. године није служио службу нити се причешћивао), свештеник Новак Радоњић из Титограда (не похађа богослужења, у храм не улази, славу не слави), свештеник Ђорђевић Калуђеровић из Даниловграда (неуредно похађа богослужења, врло ријетко служи у Ждребаонику), свештеник Душан Радоњић са Фрутка-Даниловград (никако на похађа богослужења, не избјегава да служи службу, причешћује се, оболио је), протојереј Јован Велимировић из Доњег Загарача - Даниловград (неуредно похађа богослужења, не избјегава да служи, слави славу, причешћује се, оболио је), свештеник Миња Жарић из Мартинића-Даниловград (никако не похађа богослужења, не служи службу, не причешћује се и не слави славу), игуман Сава-манастир Ждребаоник (повремено похађа службу, остарио је и оболио), свештеник Митар Кажих (никако не похађа богослужења, не служи службу, не пријешћује се и не слави славу).¹¹¹

Није стога без разлога митрополит Дајковић приликом прве године свога рада у Епархији констатовоа да је наишао на расуло. Већ у првом годишњем извјештају Синоду од 15. маја 1962. године, о стању и понашању свештеника и монаха навео је: „Дисциплина је код свештенства прилично попустила. Свештеници се већим дијелом не носе свештенички, а извјесни и не опхађају како треба. Посјећују кафане, пију и воде непотребне и свештенику неподобне разговоре у кафанама и пивницама. Има их и таквих који претерују у узимању алкохола и без успјеха смо дали један распис у томе смислу. Овом не желимо да генералишемо сво свештенство, али да смо наишли на много случајева то је тачно. Ни код настојатеља манастира, не свих, није бољи случај и они пате да буду у кафани и друштву. Има један број свештеника и свештенмонаха врло дисциплинованих и исправних служитеља Божјег олтара, да би могли послужити за примјер ма гдје били.“¹¹²

111. ААНП, ф. Разни списи.

112. АМЦП, фонд МА, ф. 1962. г.

Као очигледан, потпуно негативан примјер у овоме погледу, може се навести један пензионисани свештеник из Титограда. Он је већ поменут у извјештају архијерејског намјесника подгоричког Јована Кажића из 1963. године. Постао је ноторни алкохоличар који се повлачио по титоградским кафанама у свештеничком одјелу. Имао је и бројне непримјерене ексцесе са грађанством. Врхунац компромитације је био 1963. године, када је патријарх Герман пролазио кроз Титоград. За потребе његове посјете изнајмљен је и један ресторан у центру Титограда. Тај свештеник се појавио у видно алкохолисано стању иако непозван, и направио непријатну сцену. О низу проблематичних испада овог свештеника, постоји више од десетак извјештаја и констатација у Архиву Архијерејског намјесништва подгоричког кроз неколико година, који су упућивани митрополиту Дајковићу. И Намјесништво и Митрополија обрађали су се неколико пута свјетовним органима да се овакво понашање овог свештеника предуприједи, или упути у неку здравствену установу. На жалост ништа није учињено. По свој прилици комунистичком режиму је добро дошло понашање овог свештеника, да би додатно компромитовао Цркву.¹¹³

Већ у сљедећем годишњем извјештају од 13. априла 1963. године, митрополит Дајковић је констатовао да се дисциплина свештеника која је добрим дијелом попустила поправила „да се своје дужности како у погледу богослужења тако и администрације боље врше. Дисциплина није онаква каква би требала бити, али је ипак сношљива.“¹¹⁴ Стање се из године у годину донекле поправљало, чим је митрополит Дајковић навео у годишњем извјештају од 19. априла 1968. године, да је дисциплина која је због одсуства архијереја прије његовог доласка попустила „знатно поправљена“. Он се старао да са свештенством успостави „што ближе односе, водећи рачуна да се ауторитет архијерејски очува.“ Истина, било је случајева да неки од свештеника то злоупотријебе, али је он то пастирски довео у ред.¹¹⁵

Из године у годину, практично стереотипно, митрополит Дајковић је у својим годишњим извјештајима понављао да највећи број свештенства и монаштва чине остарјели и пензионисани. То је потврдио и у извјештају од 10. априла 1971. године. Они су по парохијама остали не из користи „већ искључиво из љубави према цркви. И од њих се као ни од мене не може ништа тражити“, констатовао

113. ААНП, ф. Разни списи.

114. АМЦП, фонд МА, ф. 1963. г.

115. Исто, ф. 1968. г.

је он. Примијетио је да има неколико младих свештеника који није-су за потцјењивање, али им недостаје потребна динамика и жеља да се истакну. Но, још увијек је било проблема, чим је Дајковић кон-статовао: „Још увјек би се могла примјетити она позната пословица два калуђера или попа много, а један мало. Не гаји се она права љубав Христова, већ све нека завист или страх да је оном боље не-го њему, или пак да се на њега боље гледа него на њега.“¹¹⁶

Тај тренд настављен је у извјештају од 27. марта 1972. године. Митрополит Дајковић се нарочито осврнуо на јаз између старијег и млађег свештенства, па је написао: „Не бисмо могли тврдити, ни-ти се похвално изјаснити да међу старим и младим свештеницима влада пуна Христова љубав и да старији настоје да упуте младе ка-ко треба вршити свештеничку дужност, већ између њих провејава нека непотребна завист коју настојимо да у колико је то могуће от-клонимо.“¹¹⁷

Из извјештаја митрополита Дајковића од 18. марта 1980. годи-не види се да је број свештеника који су остали по парохијама то-лико мали, да је „забрињавајући“. У свештенство он је рачунао и активно и пензионисано. Са монасима је било нешто боље стање, мада је митрополит забиљежио да је морао тројицу лишити чина, тј. двојица су напустила манастире без одобрења, а трећи је чак ступио у брак.¹¹⁸

Деценије постојања радикалне атеистичке власти не само да су оставиле драстичне посљедице у немању вјерских навика и потре-ба код већине становништва, него чак и калкулације код појединих свештених лица. Митрополит Дајковић је у извјештају од 22. апри-ла 1982. године навео неколико очигледних примјера. Први је све-штеник кога је још 1946. године администратор Епархије епископ рашко-призренски Владимир ставио под Црквени суд заједно са још једанаест свештеника који су прешли у државну службу. Овај свештеник међутим није био рашчињен. Када је Дајковић примио Епархију неколико пута је наговарао овог свештеника да покрене поступак да би му вратио могућност свештенодејства, али је овај то одбијао. Међутим, овај свештеник је често долазио на богослу-жења у манастир, и пјевао за пјевницом. Но, када му је супруга умрла, сахранио је без свештеника, и престао долазити у манастир. Када је и он умро, синови су му на смртовницу ставили петокраку, и сахранили га без свештеника.

116. Исто, ф. 1971. г.

117. Исто, ф. 1972. г.

118. Исто, ф. 1980. г.

Други је примјер професора Богословије у пензији. Иако је чак и по пензионисању тврдио да није атеиста, сахрањен је са плакатом са петокраком и без свештеника. Трећи је примјер протојереја у пензији, који је истина сахрањен са обредом, али му је на смртовници била фотографија са краватом, дакле не у свештеничкој одежди, иако је више пута тражио да буде одликован напрсним крстом. Још један протојереј у пензији, тешко болестан био је посјећен од свештеника и монаха, али је одбио да се причести и исповиједи. И трећи по реду протојереј у пензији, који је такође досађивао митрополиту са тражењем како је заслужан да буде одликован напрсним крстом, својој супрузи није ставио на смртовницу крст. Када је био опоменут због тога од једног колеге, ишао је по граду, и на смртовнице оловком стављао крст.¹¹⁹

Из извјештаја митрополита Дајковића, који се протежу безмало готово три деценије, готово стереотипно, из године у годину, види се тешко стање у свештенству и монаштву. Оно је у појединим годинама било толико тешко, нарочито у свештенству, да је митрополит готово са очајем констатовао, да ако се тај тренд настави, Митрополија ће се угасити. Како је већ назначено, вишеструки су узроци таквог стања. Током рата, а поготово на његовом свршетку, из Епархије Црногорско-приморске страдао је велики број свештеника, монаха и свршених теолога. Комунистички режим је још од преузимања власти у Црној Гори и Југославији 1944/45. године у пракси свакодневног живота пропагирао радикални атеизам. Читаве генерације младих нараштаја биле су васпитаване у том духу. Чак и велики број људи старијих генерација, одшколованих и васпитаних у друштву које је имало наклоност према Цркви, одступили су од својих вјерских навика и потреба, поводећи се за пропагандом, као и из голог страха и материјалног интереса. Богословија на Цетињу није наставила свој рад, чиме је Епархија била лишена живог ткива свог организационог постојања-свештеничког кадра. Може се слободно рећи да је удар атеизације од свих епархија СПЦ најтеже погодио Црногорско-приморску. Готово потпуно одсуство вјерских навика и потреба становништва, условили су и врло лош материјални положај свештенства и монаштва. Закон о национализацији и експропријацији, био је само формални параван за пљачку црквених добара и власништва.

Већ у свом првом извјештају од 1962. године, митрополит Дајковић је констатовао да је Епархију примио са једанаест архијерејских намјесништава, али је било таквих у којима је био само по је-

119. Исто, ф. 1982. г.

дан свештеник, који опет није био способан за намјесника, па је он био принуђен да поставља другог из сусједног намјесништва. Због тога је он укинуо три намјесништва. Те године је било активних 38 свештеника. Било је случајева да један свештеник опслужује по пет и више парохија. Митрополит је уочио тенденцију свештенства да живи у градовима. И оно је по свој прилици пратило тренд који су комунисти поставили, тј. демонтажа села у корист индустријализације. Он је покушао да активира и извјестан број свештеника у пензији: „...„али се у томе врло мало успјело, јер се нашло оправдање у болести, старости и неком привидном страху да се не изгуби пензија ако се и даље буде радило у цркви“.

Нови архијереј нашао је и црквене општине у потпуној анархији и конфузији. У првој години по преузимању Епархије њих је било 112. Но, митрополит је навео да је организовање црквених општина какве се подразумјевају у другим епархијама СПЦ немогућа. Она је по њему била немогућа и прије Другог свјетског рата, када су биле потпуно сређене црквене прилике. Наиме, у Црној Гори је велики број мањих храмова по селима, тј. у Црној Гори се дешавало да у једном селу има и више од петнаест храмова, а ни једно село које има цркву са приходом неће приход да дијели са другим и другом који нема, или има знатно мањи. Уз то, као битан фактор расула црквених општина митрополит је навео, да има велики број људи који не желе да се прихвате чланства у црквеној општини, било из неинтересовања или атеистичке пропаганде. Истина, има такође велики број побожних људи, али је код њих неки скривени страх, да ће изгубити пензију, инвалиду и помоћ, и боје се од репресије.

Већ је назначено да су крајем педесетих и почетком шездесетих година XX вијека Архијерејско намјесништво подгоричко, и уопште Митрополија имали отворени проблем са једним свештеником. Био је то свештеник у пензији Митар Кажић. Он је већ био пред Црквеним судом, и као привремена мјера била му је изречена забрана свештенодејства, међутим он како је митрополит навео: „...„врши богослужење и друге обреде на своју руку, па омета редовно и правилно богослужење у цркви титоградској од које је узео кључ и одлази и долази кад хоће. Све наше интервенције код народних власти и лични разговори са њиме остали су без успјеха.“¹²⁰

Тешко стање види се и у 1963. години. Епархија Црногорско-приморска послала је ове године четири кандидата у богословије, а осам је дао епископ далматински Стефан. Међутим, ни један ни-

120. Као нап. 112.

је дочекао крај првог полугодишта у школи. И богослови који су примљени на квоту Црногорско-приморске Епархије нијесу хтјели доћи у њу по свршетку школовања, него су одмах тражили канонски отпуст од митрополита Дајковића. Ти будући свештеници водили су рачуна о условима за живот: „Стојећи на гледишту, да је боље да се рукоположе ма гдје, него да иду у другу службу дали смо им отпуст.“ Митрополит је чак био спреман да рукоположи било кога млађег од четрдесет година, јер је било људи како је навео који су учили гимназију, неки чак и нешто богословије, иако то није у складу са Уставом СПЦ и прописима. „Ми смо приморани довијати се на сваки начин, јер у противном од данас за 10 година неће имати ко сахранити ни свештеника кад умре, нарочито не у оном дијелу Црне Горе до 1912. године“, констатовоао је Дајковић. Један искушеник је замонашен у Острогу. Замонашена су још двојица, али су пошли у војску. „Питање је са каквим ће се предрасудама вратити“, побојао се митрополит.¹²¹

Године 1965, митрополит Дајковић је у извјештају навео да је приликом преузимања Епархије нашао четрдесет активних свештеника. У овај број су била укључена и два монаха који у имали парохије. Ове године их је било 25, тј. 23, јер је он рукоположио двојицу. Остали су од почетног броја отишли у пензију. Истина, изјавили су да ће и даље остати на расположењу Митрополији. Но, један се број при добијању богослужбених задатака правдао да су они сада пензионери, и да немају обавезу, а свој тежак положај према њима, митрополит је најбоље приказао кроз ријечи: „...у много случајева приморани смо да се Ми њима удварамо, мјесто да они нас слушају.“ Један број свештеника пошао је у пензију и раније, да би се ослободио давања пензијског доприноса, јер црквене општине у којима су били, нијесу биле у стању да им то омогуће.¹²² Ове године митрополит Дајковић је 25. октобра посебним актом покренуо код Синода питање отварања монашке школе у манастиру Острогу. Она би по његовом мишљењу ријешила у значајној мјери проблем свештенства. У манастиру је постојала подесна зграда за школу и смјештај ученика, али је свакако требало реновирати, а манастир и Митрополија сами нијесу били финансијски способни за то без помоћи Синода. И питање интересената за школу није било безначајно, тј. да ли ће их бити довољно?¹²³

Више пута митрополит Дајковић је тражио од колега других архијереја помоћ, не у новцу, како је навео у извјештају од 25. мар-

121. Као нап. 114.

122. АМЦП, фонд МА, ф. 1965. г.

123. Исто.

та 1967. године, него у свештеницима и монасима. Али како је навео симболично „суза наша није нашла родитеља.“ Жалосно је, пише он, да манастир Острог, један од најпосјећенијих не само у Југославији, него и на Балкану, опслужују само два монаха. Хтјели би неки из других епархија да ту дођу, али колеге архијереји не дају им канонски отпуст. Сличај случај је и са још једним манастиром, који зврљи празан, а има уређене просторије за смјештај, и десет хектара плодне земље.

У бројним извјештајима из године у годину, практично стереотипно, митрополит Дајковић је констатовао одбојност свештеника и монаха да дођу на службу у Епархију Црногорско-приморску. Ево једног извода: „И ако са жаљењем, ипак се морамо упитати да ли свештеници, калуђери и калуђерице изван Црне Горе сматрају Црногорско-приморску епархију, као што су некада у царској Русији сматрали Руси Сибир?“ Проблеми са новим свештенством били су непрестани. Митрополит је навео тужну слику збиље у Епархији. Жалио се да су у богословије, најчешће у Призрену и Београду слати сви и свакакви кандидати, најчешће без слуха и пријемног испита, чак и преко квоте одређене за његову Епархију. Већини је давана стипендија, помоћ у виду награда за Божић и Васкрс. У великом броју случајева дават им је и новац за путне трошкове за долазак и одлазак у богословије. И шта се добило? За вријеме његовог митрополитовања послато их је четрдесет. И ове године их је било једанаест. Мало њих дошло је до матуре, а и они који су изашли на њу послуже се нијесу јављали. „Обично послуже одслужене војске промијенили би своје мишљење и гледиште на цркву и црквену службу“, констатовао је митрополит. Један који је требао да буде рукоположен за свештеника, тражио је да буде замонашен, иако се инсистирало да буде свештеник. Пошто је замонашен, убрзо је одбио да оде у одређени манастир, бацио је мантију и оженио се.¹²⁴

Тешко стање се из године у годину настављало. Мали су били помаци. Сљедеће године у извјештају од 19. априла, митрополит је навео да је рукоположио два богослова. Један је имао пуну Богословију, а други двије године у манастиру Крки. Овај други је постављен за пароха у колашинској општини, гдје већ десет година није било свештеника! Првог септембра 1967. године патријарх Герман посјетио је Митрополију, а крајем овог мјесеца отворена је и монашка школа у Острогу.¹²⁵ Према извјештају од 27. марта 1972. године, види се такође тешко стање у Епархији, јер је на почетку архије-

124. Исто, ф. 1967. г.

125. Исто, ф. 1968. г.

рејског рада митрополит Дајковић имао на располагању четрдесет активних свештеника, а те године свега петнаест.¹²⁶

Да је тешко материјално стање било један од основних узрока немања свештено-монашког кадра у Епархији, види се у митрополитовом извјештају од 14. марта 1973. године, гдје он наводи да је са свеликом муком и натегом нађен један мали број млађих свештеника, којима је обезбијеђен хљеб насушни, али они „нијесу схватили ни паству коју имају, нити се мире са приходима које у Црногорско-приморској епархији могу добити поред онога што им епархијска каса даје. Стално се јављају неки специјални прохтјеви и упоређења са другим епархијама, гдје свештеници послије године службовања купују кола и слично.“

Митрополит је констатовао да су стипендисти Епархије Црногорско-приморске у богословијама, сем ријетких изузетака лоши ученици, од којих највећи број напусти богословије већ до другог разреда. Са слухом су врло слаби, уосталом као и њихов митрополит, навео је мало комично сам митрополит, па је то један од разлога зашто напуштају богословије. Но, са друге стране један број наставника црквеног појања није уопште брига што на 184 парохије ове Епархије има свега шеснаест активних свештеника. Ти наставници практично траже да ученици поју као и они, за остало их није брига, па ни за то да ће Епархија због њиховог цјепидлачења остати без свештеника. Митрополит је чак покушавао да стипендисте своје Епархије пребаци у друге богословије гдје није било тако ригорозних наставника појања. Иако је било на Сабору и Синоду ријешено да се свештеници и богослови из Епархије Црногорско-приморске не примају у друге епархије због дефицита кадра у овој, један број архијереја се прешутно оглушио о ово.¹²⁷

У низу митрополитових извјештаја, види се да се и онај број стипендиста Епархије Црногорско-приморске, који је завршио богословије, у већини одлучивао да не настави службу у Цркви. Разлози су већ наведени. Од близу три деценије трајућих извјештаја, у барем једној трећини митрополит је констатовао да дипломе многих богослова завршавају у његовом радном столу. О том стању које се протезало из године у годину, и настављало у деценије, у којем је веома мали број стипендираних завршио са својом сврхом, митрополит је писао у извјештају од 28. марта 1974. године: „Нијесмо у томе имали среће, јер да је и половина оних које смо послали завршило и рукоположило се, Ми би данас имали приличан

126. Као нап. 117.

127. АМЦП, фонд МА, ф. 1973. г.

број мирских и монашких лица. И они који су завршили нијесу се сви рукоположили, већ под разним изговорима пошли у неку другу школу, или службу и за цркву изгубљени. Тако да данас имамо десетине богословских диплома у своме столу.“

У низу стереотипа појављује се и онај у митрополитовим извјештајима, у којима он наводи да се постојећи активни свештеници његове Епархије упоређују по приходима са онима из других, и да су почели да се поводе за чистом материјализацијом: „Они пак који су се рукоположили стално се жале, и ако смо се постарали да им редовном мјесечном помоћи обезбиједимо бар оно најнужније. Стално се позивају на свештенство из других епархија које свакако има много веће приходе од њих. Идеала и служења Богу и Цркви изгледа има мало, мјесто тога узела је материјална страна њихово мјесто... Они стално праве упоређења са Србијом, Босном, Војводином и другим крајевима гдје свештеници послје године или двије службовања купују кола и слично.“¹²⁸

Гдје се изгубила црногорска традиција према Цркви и свештеничком позиву, чудило се и сам митрополит Дајковић у извјештају од 24. фебруара сљедеће године? Као стар човјек, рођен и формиран у тзв. Старој Црној Гори, коју је и сам памтио и савременик јој био у посљедњој фази њеног изворног постојања, он је запазио: „Настојали смо да уђемо у разлоге због којих избјегавају пријем свештеничког чина, који се некада у Црној Гори сматрало за велику част имати у братству, а камоли у кућу свештеника. Мислимо, да је главни разлог данашње материјално схватање и материјални интерес, који је избио на прво мјесто испред части, достојанства и поноса који се некада као култ светитељу гајио.“ У овом извјештају митрополит је навео поразан податак, да је од почетка његовог архијерејског рада послато више од осамдесет стипендираних кандидата, од којих је једва десетак рукоположено.¹²⁹

Године су пролазиле. Тако је са територије Епархије Црногорско-приморске 1977. године било четири кандидата који су завршили богословски факултет, али ни један није хтио да се рукоположи. Митрополит је у свом извјештају од 6. фебруара 1978. године обрађујући претходно наведену, опет констатовао да се кадровско питање неће скоро ријешити. Увијек исти закључци, попут овог: „И онда када би епархија била у стању давати сваком свештенику мјесечно по 5.000 ст. динара, вјерујемо стање не би било боље, јер се сматра доћи у Црну Гору за свештеника, као некада поћи у

128. Исто, ф. 1974. г.

129. Исто, ф. 1975. г.

прогонство у руски Сибир. Како ће се и када то средити то нико не зна.“ Митрополит је у недостатку кадрова био спреман да прима све и свашта, па чак и несвршене богослове које није нико хтио рукоположити, и свршене ђаке монашке школе. Један са свршеном гимназијом и богословским курсем је рукоположен, и тај се показао бољим од многих свршених богослова. „Надати се, да ће Бог и светитељи које чувамо у епархији помоћи и неће допустити да се епархија која постоји од 1219. године угаси.“¹³⁰

Тежак материјални положај свештенства у Епархији био је поред осталог посљедица, како је то већ назначено, и вишедеценијске радикалне атеизације друштва. Митрополит је у извјештају од 5. априла 1979. године навео, да је у претходној години рукоположио једног свештеника у Никшићу. Међутим, тај је већ послје годину дана тражио премјештај, јер је на град који има 40.000 становника, за ту годину службовања имао свега четири крштења и једну сахрану. Комунистичке власти чиниле су све да младе одврате од одласка у богословију. Ове године јавила су се два дјечака за богословију, али су власти учиниле све да их од тога одврате, и уписали су се у свјетовну школу. Да није било тога њиховог интересовања, не би ни скренули пажњу на себе, него би остали да чувају овце.¹³¹

Митрополит је понављао из године у годину потрошачки тренд, нарочито код млађег свештенства. Био је између двије ватре. Жалио се да код свештенства и монаштва не постоји жеља за даљњим теолошким усавршавањем и квалификовањем, па чак ни код оних који су завршили богословске студије, „али је зато свако квалификован да себи прибави што више материјалних средстава и створи себи и својој породици добар и безбрижан живот... Много је важније било како ће се прибавити што љепши намјештај па како ће се чак и аутомобил набавити, а овамо на сва уста виче како ће свештеник и његова породица умријети од глади.“ Био је у дилеми шта да ради. Ако би примјењивао казне, и овако мали број млађих свештеника скинуо би мантије и отишао у државну службу, гдје би их објеручке примили. У току 1981. године, и до датума подношења овог извјештаја 22. априла 1982. године, митрополит се пожалио да није рукоположио нити једног свештеника!¹³²

Из године у годину број стипендиста Епархије се повећавао, али реализација је била врло слаба. То потврђује митрополитов извјештај од 14. априла 1986. године. Од почетка његовог архије-

130. Исто, ф. 1978. г.

131. Исто, ф. 1979. г.

132. Као нап. 119.

рејског рада до датума подношења овог извјештаја, митрополит је навео да је у богословије било средњошколског, било факултетског нивоа послато око 120 кандидата, а да се рукоположило само десетак свештеника. Током 80-их година XX вијека примијетан је у митрополитовим извјештајима пораст броја стипендиста са завршеним теолошким факултетом, тј. потпуном стручном спремом за свештенички и монашки рад на највећем нивоу. Но, са друге стране стара пракса се настављала. „Стипендирамо неколико теолога на нашем факултету и они сви обећавају да ће се рукоположити, а кад сврше изгубе се или пођу у другу службу. Један је завршио богословију у јуну прошле године и није нашао за сходно да се јави бар да га видимо и питамо шта мисли. Неколико пута смо слали и усмене и писмене позиве, али без успјеха. Питање награде узело је маха и у цркви, нема више идеала“, по ко зна који пут примијетио је стари митрополит Дајковић.¹³³

До извјесних промјена дошло је концем 80-их година. У свом посљедњем извјештају од 12. априла 1989. године митрополит је навео да је током прошле године и до овога датума рукоположио четири свештеника и једног јерођакона. Било је и неколико свршених теолога, али стара пракса се настављала, јер „неће ни један да обуче мантију и ако би је обукао то би учинио једино у Београду или негдје у Србији. Материјална страна је много завладала и свако хоће да прије него се рукоположи да зна колики ће приход имати па тек ако види да ће му бити довољно пристаје на рукоположење“, констатовао је по ко зна који пут митрополит.¹³⁴

Посљедњи извјештај у времену митрополита Данила Дајковића није написао он сам, него његов замјеник епископ хвостански Никанор 10. маја 1990. године. Констатовао је да је митрополит тешко болестан, те да је он сходно чл. 108 ст. 29 Устава СПЦ поднио извјештај и преузео његова задужења. Никанор се за разлику од Дајковића није бавио старим констатацијама о регресији свештенства. Свакако да су политичке промјене и почетак распада комунизма, бар оног у званичној форми у Црној Гори и Србији утицале на побољшање прилика у Митрополији Црногорско-приморској.

Никанор је навео да је одржан састанак свештенства у Острогу 3/4. априла 1990. године, на коме су разматрани проблеми свештенства. Овај скуп Никанор је сматрао великим искорак у односу на дотадашње прилике. Основан је и фонд за помоћ свештеницима и сиромашним особама. Судећи по овом извјештају Никанора, нешто

133. АМЦП, фонд МА, ф. 1986. г.

134. Исто, ф. 1989. г.

се покренуло. Те године он је рукоположио два свештеника и једног монаха. Обишао је сва архијерејска намјесништва сем бјелопољског, јер је намјесник оболио. „Са радом свештеника у доста случајева нијесмо задовољни, али има и оних који дају од себе доста, раде, проповиједају, старају се да и вјерски и материјално унаприједи своју парохију што се може и примијетити“, запазио је Никанор. У овом периоду Никанор је одликовао чином протојереја пароха которског Момчила Кривокапића, а Остоју Остојића правом ношења црвеног појаса. Настојатељ манастира Острога игуман Серафим Кашић одликован је од Синода чином архимандрита. Никанор је указао и на неколико случајева, да вјерници неће да им одређени пароси обављају богослужбене радње, јер их једноставно не цијене, и траже свештенике из других парохија. Није знао шта да ради, нити да стане на страну свештеника, нити вјерника. Судећи по исказаном, разумио је да има извјестан број свештеника који својом спремом, радом и понашањем нијесу заслужили ово звање.¹³⁵

Посебно питање у разматрању периода митрополита Данила Дајковића је и само стање вјерника, тј. колико је у Црној Гори радикални атеизам условио одступање од Цркве, те губљење вјерских навика и потреба? Није без разлога митрополит Дајковић у свом првом годишњем извјештају од 15. маја 1962. године запазио: „Мислимо, да нећемо погријешити ако кажемо да смо наишли на једно расуло, рушевине, ни изблиза сређене прилике у епархији, једном ријечју на једну од најтежих епархија у Српској православној цркви.“ Истина, митрополит је значајну кривицу за овакво стање сваљивао на чињеницу да је велики дефицит свештенства, које је покретачка снага за рад са вјерницима. Уосталом, о стању свештенства и монаштва, и митрополитовим тегобама за ношење са овим проблемима много чињеница је изложено. „Има и таквих свештеника и намјесника који ни на један административни акт нијесу одговорили већ неколике године, нити смо до данас знали какав изгледа њихов рукопис и потпис“, јадао се митрополит.

Он је отпочео тежак рад, служио је гдје је могао „наглашавајући сваком приликом да се народ врати својој цркви, да се ослободи неког непотребног страха и изговора да му прети опасност ако посјећује цркву, врши обреде или слави своју крсну славу.“ Мноштво цркава и манастира је током рата било оштећено. Послије рата више од деценију и по до митрополитовог постављења, практично никакве оправке нијесу вршене. Све је не само било изложено зубу времена, него је митрополит примијетио: „Има случајева гдје су

135. Исто, ф. 1990. г.

припадници храма мјесто да га оправе настојали да га што више униште“...

Митрополит је запазио оно што су запазили већ и први извањци који су пролазили Црном Гором у другој половини XVIII и првој половини XIX вијека, а то је не баш велика вјерска навика и потреба становништва Црне Горе. О томе је навео: „У Црној Гори није ни прије рата било посјећивање храмова на завидној висини, јер се увијек стојало на становишту да је поп дужан молити се за све, зато је одређен и плаћен, а они могу и код куће молити се и слушати звона са цркве.“ Истина, како је навео, религиозно стање у Црној Гори није толико замрло, како се то често чује, „али је религиозно васпитање и манифестација религиозности на прилично ниском ступњу.“ Ако неко нападне црквену имовину, и покуша да је присвоји, већина становника реагују, и јављају се као заштитници цркве и свега што је црквено, примијетио је митрополит. Од обреда вјерници највише упражњавају крштење и прекаду. Вјенчања су толико опала, да их у великом броју парохија за читаву годину уопште нема. Стање са постом је очајно, а митрополит памти да се некада пост строго поштовао. Становници се обично правдају да гријех не улази на уста, него излази из њих.¹³⁶

Ако би се вршио неки тајни плебисцит или анкета вјерско стање не би било толико очајно, али овако стварно заиста јесте, гледано кроз статистику обреда, похађања цркве и давања прилога, сматрао је митрополит у свом извјештају од 13. априла 1963. године. Некада се сматрало великим пороком да неко дјецу држи некрштеноу, а нарочито да се живи невјенчано. Ово друго је сада масовна појава. Митрополит је свакако у овом смислу мислио на обред црквеног вјенчања. О вјерској настави није било говора. У Бокци је нешто предузимано и остварено, али са великим тешкоћама, јер чак и чланови црквене општине неће да шаљу дјецу на вјеронауку. Многи људи неће ни да се прихвате да буду чланови црквене општине. Налазе разлоге, а са друге стране неће отворено да се противе, и кажу да неће.¹³⁷

Иако се из године у годину стање цркава и манастира полако поправљало, тј. њихова обнова и ревитализација, радило се махом о већим саборним црквама, и репрезентативнијим манастирима. Митрополит Дајковић је у извјештају од 8. маја 1965. године констатовао да је стање сеоских цркава по парохијама очајно. Он није желио да их обнавља из фонда Митрополије, нити да навикава

136. Као нап. 112.

137. Као нап. 114.

становништво на то. Мислио је да оно само треба да се потруди око тога, тј. да Митрополија оправља „а вјерници да сједе и гледају са руком на чело.“ Једном је то урадио и никада више. Том приликом се задесио у односној цркви, и дошао је у цркву мјештанин са цигаретом да му спочитава да се обнова не ради по плану. Митрополит га је упитао колико је за цркву дао у посљедњих двадесет година, да ли прима свештеника у кућу и да ли се причешћује? Мјештанин му је на све одговорио негативно, а митрополит му је рекао да изађе ван из цркве. „Бусају се у груди као православни, а када треба нешто за цркву дати или у цркву долазити нема их нигде,“ готово љутито је констатовао митрополит.

Из примљених извјештаја свештенства и монаштва митрополит је запазио да вјера није замрла у народу, али је наступила једна „незаинтересованост и за вјеру и за цркву.“ Практично нема породице у којој по један члан није запослен, или прима пензију или инвалиду, примијетио је мирополит. Има мноштво породица и са више примања чланова, али влада неки страх да ће им се то одузети ако славе славу, крсте дјецу, иду у цркву... Мали је и број породица да неко из куће није члан партије, и тај распоређује шта да се ради у кући. Неријетко родитељи оставе аманет да се сахране са свештеником, а дјеца то не испоштују, или то пропагандом онемогући чак неки рођак или зет. Истина, има и чланова партије, који своје родитеље сахране са свештеником. О вјерској настави нема ни говора. Једино се свештеник Богобој Милошевић потрудио да је у неком облику организује и Котору, приказује дјецу неке филмове и сл.¹³⁸

Комбинација страха и атеистичке пропаганде условили су један поразан примјер. Њега је забиљежио митрополит у извјештају од 1. априла 1966. године. Навео је да су у току радови на подизању саборне цркве Светог Саве у Тивту, чија је градња отпочела још прије Другог свјетског рата. Он је тај процес активирао. Нешто новца прикупили су мјештани, што је за похвалу. Лобирало се и шире, нарочито код наших иселјеника Бокеља у Америци. И скупило се новца. Но, почев од предузимача, и надзорног инжењера до радника сви су римокатолици. Нико православни није хтио или смио да се прихвати тога посла. У већини је сличан примјер и са манастиром Косијеровом.

Митрополит је навео да је посјета манастиру Острогу велика, посебно из Босне и Херцеговине. Ту се народ причешћује, и даје помене својима умрлима. Има и велики број крштења. Био је свјестан да крштења не би требало вршити у манастиру, већ у надлежним па-

138. АМЦП, фонд МА, ф. 1965. г.

рохијама, али је издао наређење старјешини манастира да се са том праксом настави, да се не изазове револт поклоника, па да се подаци шаљу надлежним паросима. Радовало га је да је у очи Божића манастир на Цетињу био пун, посебно омладине. Причао је са њима, испитивао их, али је примијетио велико теолошко необразовање.¹³⁹

Још неке од низа случајева, који очито говоре о радикалној атеизацији црногорског друштва, навео је митрополит Дајковић у свом извјештају од 25. априла 1967. године. Тврдио је да има низ парохија у којима свештеник није залазио ни по двадесет година, нарочито сеоских. И сам се у то лично увјерио у једном селу. Срео је дјевојчицу од тринаест година, која је видјевши њега и његовог пратиоца, такође свештеника, питала ко су они и шта су? Када јој је он објаснио, изјавила је да сада први пут види свештеника, да у њеној породици нико не иде у цркву, не слави славу, нити се дјеца крсте. Једино баба иде у цркву у Колашин, удаљену неколико сати хода.

Митрополит је навео да су Црногорци некада масовно подизали храмове по селима. Сваки засеок практично је имао цркву. Навео је примјер Његошевог племена Његуша, гдје двије мале парохије имају седамнаест цркава. „Но, колико су некада настојали да их подижу, данас са неописивом ревношћу гледају како се руше и пропадају, а да се нико не сјети да их треба оправити“... навео је митрополит. И ове године на Бадњи дан манастир на Цетињу био је дупке пун свијета. „Да ли је ово радозналост, вјерски осјећај или историјско сјећање на Бадњу вече 1702. приликом истраге потурица није Нам јасно“, био је у дилеми митрополит.¹⁴⁰

Митрополит је у извјештају од 1. марта 1969. године навео да у Црној Гори постоји стихијна вјерничка свијест. На велике црквене празнике у већим манастирима и варошким црквама посјета није мала. Судаћи по томе, као и када мјештани устају у одбрану црквеног имања од узурпације неког појединца, вјера се није угасила код народа. Но, ту је тумачење двострано. Ако би се погледао број присутних у цетињском манастиру на Бадњи дан, рекло би се да је вјерничка свијест велика. Са друге стране довољно је бити присутан на недјељним службама у цетињском манастиру, па се пита ти је ли Цетиње пуст град? Мала је навика да се иде у цркву. Народ као да сматра нормалним да се свештеник моли и за обоје.¹⁴¹ Ту двостраност митрополит је сликовито описао у извјештају од 20. марта 1970. године, када је тврдио, да ако би се неко из даљине потрефио у доба ложења бадњака у цетињском манастиру, судаћи

139. Исто, ф. 1966. г.

140. Као нап. 124.

141. Као нап. 125.

по масовности, закључио би да такве вјерске свијести и потенцијала нема ни у Јерусалиму или Сергијевој лаври. „Но, то је само један пут у години“, констатовао је он, пребацујући такво стање на чињеницу, да ако би било више свештеника, све би било боље.¹⁴²

Године 1971, у манастиру Острогу одржана је прослава 300-годишњице претстављања Светог Василија Чудотворца. Свечаности је присуствовао патријарх Герман, са великим бројем архијереја. Том приликом је у доњем манастиру одржан и Свети Архијерејски Сабор. Било је присутно по митрополитовој процјени 15-20.000 људи.¹⁴³

Крајња небрига и непоштовање црквених објеката од једног броја становништва може се видјети и по једном случају, који је митрополит унио у извјештај од 28. марта 1974. године. Он је навео да у Епархији има 25 манастира и метоха, али да у седамнаест њих живот тече нормално. Остатак је изложен зубу времена и небризи, тако да и кад би било монаштва за њих, живот би у њима био неодржив. Прошле године запаљен је конак манастира Врађине на Скадарском језеру, за који је митрополит назначио да је једно вријеме би сједиште зетских митрополита. У ствари то је био бивши двор краља Николе, који је послје уједињења претворен у конак. Сељаци су изнијели званичну верзију да је конак запалио удар грома. Митрополит је међутим мислио да су риболовци из околних насеља бесправно ушли у конак да би приликом риболова боравили, и да су ложивши ватру у њему да се грију, исти нехатом запалили. Случај је и званично пријављен властима, али истраге није било.

Површна вјерничка свијест већ је у митрополитовим извјештајима обрађивана. „Став вјерника какав су они заузели према цркви и вјери (Ми их називамо вјерницима јер се нијесу декларисали као атеисти) врло је загонетан и не води ничему“, навео је митрополит. Издају се за вјернике, а за цркву не прилажу нити иду на богослужења. Готово свакодневно је био присутан сценама, да се у цетињском манастиру држи служба, а да старији људи сједе испред манастира, и не нађу за сходно да уђу на службу макар неколико минута. Људи су спремни да дају за гробницу и по неколико милиона динара, а за прилог за цркву неће ни сто. За парастос троше у просјеку 200-500.000 старих динара, а када треба свештенику да плате за парастос кажу му „ми ћемо се попе видјети, и на томе остане.“ Изузетак чини Бока.¹⁴⁴

142. АМЦП, фонд МА, ф. 1970. г.

143. Као нап. 117.

144. Као нап. 128.

Митрополит је у својим запажањима и извјештајима често понављао извјесне тезе, о не баш претјераној религиозности Црногораца од старине. О томе је у извјештају од 24. фебруара 1975. године написао: „Истини за вољу Црногорци нијесу никада умјели манифестовати своју вјеру, онако како други крајеви наше цркве то умију. Они су се за оштар нож хватали да би доказали своју вјеру и своју националност, али у цркву нијесу ишли и за цркву специјално послје II свјетског рата нијесу скоро ништа дали. Можда они у души носе хришћанске врлине и вријеђају се ако их назовете невјерницима, али много рађе иду у кафану него у цркву.“

Судећи по посјетама цетињском манастиру на Петровдан или Бадњи дан, рекло би се нема већих вјерника. Но, преко године вјерници са Цетиња кратко посјете манастир, запале свијећу, дају прилог на икону и оду. По овоме закључило би се да у Цетињу нема православца. Ипак, по потрошњи свијећа, и прилозима поставило би се питање гдје сав тај новац да се потроши, и ко га даје? Митрополит није знао одговор на слабу посјету службама. Или се то Цетињани плаше да их неко не види да иду у манастир, или им је тешко стојати на служби, или нешто треће, није могао одгонетнути. Као и увијек, изузетак је била Бока, тј. крајеви западно од Будве.¹⁴⁵

Присуство страха уколико се посјећује црква митрополит Дајковић је такође изнио у низу својих извјештаја, па и оном од 7. априла 1977. године. Постоји велики број породица са по неколико примања: плата, пензија и инвалида, али ипак „постоји неки страх да ће ако буду посјећивали цркву имати због тога неке непријатности.“ Тако је добио извјештај од свештеника који опслужује четири парохије, да је за годину дана крстио свега четворо дјеце, и извршио двије обредне сахране. Вјенчао наравно није никога. Но, са друге стране, само у Острогу је током 1976. године крштено преко 340 дјеце. Ваљда се ту ослобађа тај страх, да га одласком у Острог неко из његовог краја не може видјети. Религијску свијест и навике Бокела митрополит је и овога пута хвалио. Изузетак су једино чинили Паштровићи, који су у смислу негативног тренда били врло слични Црногорцима.¹⁴⁶

У извјештају митрополита Дајковића од 22. априла 1982. године види се потпуна колизија између његовог мишљења о стању вјерничке свијести, и извјештаја који му шаљу свештеници и архијерејски намјесници. Он је сматрао и у ранијим извјештајима, да је стање вјерничке свијести у Црној Гори „врло критично“. Свештеници опет ка-

145. Као нап. 129.

146. АМЦП, фонд МА, ф. 1977. г.

жу да вјера није замрла у народу. „Ми не можемо сматрати вјерницима људе који на десет метара од храма у коме се врши богослужење сједе, пуше и баведају а неће да уђу у храм на неколико часака да се помолe Богу“, наводио је митрополит. Ако им се то приговори, онда се озбиљно љуте, и тврде да нијесу атеисти. Оваквих назови вјерника има највише у Старој Црној Гори. „Нити су вјерници, нити атеисти ни комунисти“, примјећивао је митрополит. У цетињском манастиру најчешћа је појава да приликом службе нема никога. Дође нека старија особа, одстоји мало, запали свијећу и оде. Дође понекад и нека група млађих, ваљда из радозналости или чега другог, није знао одговор митрополит. Из Старе Црне Горе, Улциња и Бара масовно се иде на крштавање дјеце у Острог. Ваљда се народ боји, да му дјецу крсте парохијски свештеници, и нема повјерења у њих.¹⁴⁷

Тужно је стари митрополит констатовао регресију вјерске свијести и потреба, и у извјештају од 1. априла 1983. године, тврдивши за Црногорце: „Не само што су окренули леђа Цркви и вјери већ и крсној слави и осталим нашим лијепим обичајима, било везаним за Цркву или не“, наводио је митрополит. Страх, страх, и страх, стално је констатовао митрополит. Низ пароха му је рекао да је масовна појава прошле године била, да слављеници или њихови кумови ставе до знања свештеницима, да више не долазе на резање славског колача. Зато из најудаљенијих крајева Епархије куљају масе да крсте дјецу у Острогу. Митрополит је чак обавио неколико разговора са државним функционерима, који су му рекли да нема никаквог мјеста за било какав страх од неке репресије.¹⁴⁸

Чудио се стари митрополит Дајковић у извјештају од 9. априла 1984. године о већ укоријењеној навици као посљедици радикалне атеизације друштва, да се преминулима ставља петокрака на смртовницу. У том смислу је коментарисао: „Имамо примјера гдје на посмртној листи старцу од 93 године, или дјетету од двије године ставе петокраку мјесто крста, или бар да ставе без једног и другог, као што извјесни практикују.“¹⁴⁹

Посљедњи митрополитов извјештај од 12. априла 1989. године као да је предосјећао крупне промјене у вјерској свијести православаца у Црној Гори. Он је констатовао: „У посљедње вријеме примјећује се интересовање младих за цркву и вјеру, па смо чак од старих комуниста добили питање зашто је затворена Монашка школа и зашто Црна Гора нема своју богословију коју је имала и за вријеме

147. Као нап. 119.

148. АМЦП, фонд МА, ф. 1983. г.

149. Исто, ф. 1984. г.

њене самосталности. Правдали смо то сиромаштвом и објаснили да имамо четири богословије само Црногорци неће у богословију већ радије иду у друге школе.“ Митрополит се похвалио да је у прошлој години рукоположио три свештеника и једног монаха, као и да је освештао неколико цркава које су биле оштећене у земљотресу 1979. године. Уопште, тврдио је он, има низ случајева да сами мјештани покрећу иницијативу за обнову својих парохијских цркава „и интересовање је веће него што је било ранијих година.“¹⁵⁰

У другој половини 80-их година XX вијека почело се осјећати слабљење комунизма у Европи на глобалном плану. Тзв. „перестројка“ Михаила Горбачова само је убрзала тај процес. Евидентно је било да је комунизам постао један анахрони друштвено-политички систем, нарочито у економском смислу, и кочница за даљи развитак држава које су му припадале. У широком аспекту распада комунизма, његову посебну варијанту у Југославији чини појава Слободана Милошевића на политичкој сцени у Србији. Он је отпочео промјене које би се грубо могле дефинисати као национал-социјализам, али не у оном облику који се препознаје као хитлеровски. Деценијама спутавана национална и вјерска еманципација југословенских народа, са традиционалним антагонизмима по тим питањима, поново се разбуктала. Већина република имала је своју варијанту те еманципације.

Пробуђени српски национализам, свакако онај у позитивистичком смислу, који није био шовинизам, као пратећу појаву имао је и еманципацију Цркве. Талас тога процеса није заобишао ни Црну Гору у тзв. Антибирокуратској револуцији. Она је значила збацивање тзв. старог комунистичког руководства, препознатог као антисрпског и антицрквеног, у периоду октобар 1988-јануар 1989. године. Послије ових догађаја народ Црне Горе се по први пут од 1945. године осјетио слободним, или је сликовито речено по први пут удахнуо слободу. Развитак даљих догађаја показаше међутим, да се у Црној Гори и Србији само радило о ревитализацији комунизма, и покушају да се точак историје заустави и усмјери као неком празном ходу.

Ови догађаји затекли су митрополита Дајковића већ потпуно остарјелог, и на самој ивици могућности даљњег рада. Његов замјеник епископ хвостански Никанор је сходно чл. 108 ст. 29 Устава СПЦ преузео његове послове. Несумњиво, и он је примијетио посљедице по вјеру у Црној Гори ових крупних политичких превирања. Због тога је у извјештају од 10. маја 1990. године и написао: „Колико-толико од октобра 1988. и јануара 1989. године, осјећа се

150. Као нап. 134.

побољшање у нашој епархији и у вјерском и у материјалном смислу. Нема притисака на Вјернике од стране Власти, слободно се окупљају о црквеним славама, празницима и другим састанцима. Највише охрабрује што и сами вјерници дају иницијативу и подршку нашим свештеницима ради организовања духовних манифестација... Народ се причешћује, крштава, вјенчава, сам даје иницијативу и помаже свештенику.“¹⁵¹

Политички програм Слободана Милошевића заснован на еманципацији угрожених права српског народа у Југославији, као и ревизији авнојевског уређења, као пратећу појаву рачунао је и на фолклористичку употребу Цркве, и њено стављање под своју контролу, и употребу за своју личну промоцију. Поред његовог програма, од почетка 1990. године у свим српским областима, па и у Црној Гори појављују се и класичне српско-националне странке, које праве потпуни политичко-идеолошки отклон од комунизма. Тзв. ново комунистичко руководство у значајној мјери слиједи програм Слободана Милошевића, и афирмативно гледа на српску национал-еманципацију, као и на еманципацију Цркве. И оно покушава Цркву да искористи за своје политичке сврхе.

Епископ Никанор је добро уочио ту појаву, чим је констатовао: „Појава *полийичких сѣранака* ствара доста проблема у епархији црногорско-приморској. Сви они хоће да се заклоне иза цркве па чак покушавају да злоупотребе и црквене скупове, никога не обавештавајући од црквених људи о својим намјерама. Сходно одлуци Светог архијерејског синода „Да наши свештеници не могу бити чланови ни једне политичке странке“, расписом смо наредили да ни један свештеник ни свештенмонах не смије бити чланом ни једне странке или партије које се оснивају.“

Ићи у цркву, крштавати се, вјенчавати, славити славу итд. брзо је постало популистички помодитет, баш као некада бити против ње, и декларисати се као атеиста. И ту појаву тзв. лажног вјерништва брзо је уочио епископ Никанор. То је чак изазивало и подјеле у народу, јер је за неке вјернике било несхватљиво, да одједан пут, бивши комунисти, атеисти и јуришници на све што је црквено, постају загрижени вјерници. „Има и таквих које треба са резервом прихватити, јер до јуче су били противници Цркве, али наша је служба-служба љубави и праштања, кајања и помирења,“ коментарисао је у вези овога Никанор. Епископ Никанор навео је да чак постоји и одређени број свештеника, који то не могу да схвате, и против су инзненадне навале популистичког вјерништва.

151. Као нап. 135.

Оно што је врло важно напоменути, а што је уочио и сам епископ Никанор, је појава заговарања тзв. аутокефалне црногорске цркве. Како је већ назначено, од почетка 1990. године на политичкој сцени у Црној Гори, поред чисто српско-националних странака, појављују се и оне црногорско-сепаратистичке, које са већ уоченом тенденцијом распада Југославије заговарају државну посебност Црне Горе. Радило се заправо у фундаменту програма, о реликтима политичких хтијења детронизованог тзв. старог руководства. Дио њиховог програма је и заговарање разбијања СПЦ, тј. стварања тзв. аутокефалне црногорске цркве. Тај процес је изви искру имао на Цетињу, управо у граду у коме је да иронија буде доведена до врхунца било и сједиште Митрополије.

Епископ Никанор је у извјештају нагласио да Митрополија о томе питању ни са ким не жели полемисати. Синод ће свакако бити обавјештаван о току овог питања „али сматрамо да је за сада безопасно“, сматрао је он. Даљи тог догађаја ће га несумњиво демантовати. По њему, најважније је било да је свештенство уз Митрополију, и наравно народ. „Изузетак чини врло мали број сепаратиста-зеленаша“, констатовоао је он.¹⁵²

Посебно питање времена архијерејског рада и управе над Епархијом Црногорско-приморском митрополита Данила Дајковића је и његов однос према свјетовним комунистичким властима у Црној Гори. Он је углавном био континуирано складан, ако се изузме период рушења капеле на Ловћену. Поставља се и питање шта је и колико могао да учини митрополит Дајковић у интересу Цркве, њених вјерника и имовине, у једном тоталитарном и уз то радикално атеистичком режиму? Конфронтирање са комунистима још током рата, и отворено стајање на страну антикомунистичког покрета скупо је коштало митрополита Јоаникија Липовца, не само његовог личног живота, већ и живота великог броја свештеника и монаха који су дијелили његово увјерење. Чак шта више, скупо је коштало и Митрополију у годинама послје рата. Тај тренд сучељавања са комунистичким режимом, унеколико је наставио администратор Митрополије митрополит Јосиф. Доживио је и имао обострану опструкцију, и од тзв. Вјерске комисије и Удружења свештеника. Коначно, и сљедећи митрополит Арсеније Брэдваревић био је утамничен. Од отпора и сучељавања штету је једино имала Митрополија у сваком смислу.

Може се процијенити да је однос митрополита Дајковића према црногорским комунистичким властима, био у ствари наставак

152. Као нап. 112.

односа и политике архијерејског замјеника протојереја Николе Марковића. То је био тихи и специфичан отпор, оличен у констатовању чињенице да је комунистички режим ту и на сваком кораку, а уз то и свемоћан. Народски речено, ићи му уз вољу било је потпуно контрапродуктивно! Од режима је требало узети све што је давао. Већ је назначено, комунисти још током рата, а ни послје њега када су имали апсолутну власт, теоријски и декларативно никоме нијесу бранили да иде у цркву, нити су оспоравали рад и живот Цркве. Пракса је међутим била потпуно другачија. Уосталом матрица тога сценарија већ је одавно израђена и њиховој идеолошкој Меки-СССР-у. Довољно је навести само совјетски Устав из 1936. године, који је у тадашњем јавном мњењу оцијењен као врхунац демократије. Да иронија буде доведена до врхунца, тим Уставом гарантован је вишестраначки политички систем.

Стога се митрополит Дајковић деценијама довијао како је знао и умио, да одржи макар жар Митрополије испод пепела, који је још увијек тињао, ако већ није могао разбуктати пламен, вјерујући да ће се из тога жара, када-тад, када се прилике буду поправиле разбуктати тај пламен, како је он то сликовито приказао у једном од својих извјештаја.

Већ током прве године свога архијерејског рада, митрополит Дајковић успио је да издејствује код Извршног вијећа Црне Горе 10-15.000 динара мјесечног износа као помоћ свештеницима. То је у ствари био неки елеменат социјалне помоћи, и више симболичан. Да ли је био увјерен у оно што је писао током те прве године, или је био свјестан да и тај његов извјештај може бити подвргнут некој контроли, тек митрополит је костатовао: „Однос државне власти према цркви и црквеним представницима како се обично каже да је у Црној Гори друкчији него у другим републикама, Ми од нашег доласка нијесмо могли примијетити, напротив увјерили смо се да је тенденција народних власти да се што више и боље ускладе добри односи Цркви и Државе.“¹⁵³

Исто то митрополит је поновио и у извјештају од 13. априла 1963. године. Гдје год је дошао у додир са народним властима, чинило му се да се оне старају да односи са Црквом буду складни. Чак шта више, митрополит се и сам питао није ли негдје приликом богослужења био сувише критичан према њима, „али никаквих приговора за то нијесмо добили“, навео је.¹⁵⁴

153. Као нап. 114.

154. Као нап. 122.

У времену тешком и смутном, митрополит Дајковић је најбоље окарактерисао свој рад и мисију у извјештају од 8. маја 1965. године. Ова његова забиљешка заиста заслужује да буде у цјелости цитирана. Она уједно и карактерише ондашње прилике уопште у СПЦ. Тако он пише: „Када је ријеч о односу власти и цркве и ако нерадо морао бих напоменути да сам ја окарактерисан као комуниста; ово нарочито од оних преко океана а на жалост такве констатације чуле су се и од поједине браће архијереја. На страну што то не може бити, јер један човјек и када не би био архијереј не може једновремено бити теиста и атеиста, а ако неко мисли да је свако комуниста ко успостави корисне односе по цркву са народним властима нека му служи на част. Ако је неко мислио да ћу ја по одласку на епархију поћи у затвор љуто се вара. Туђе искуство и не мијешање у политику помогли су да је нешто учињено за цркву у Црној Гори, што ми је био циљ приликом одласка тамо. Ако би пошао у затвор бојим се да од тога не би било користи ни цркви, ни мени па ни оним ко ме карактерише као комунисту. Ја знам да су сви овдашњи архијереји осим два митрополита и три епископа изабрани под комунистичком влашћу и није им, поред свег чистунства ништа фалило и нека не забораве да сам ја био 14 година под ветом и не би се ни онда скинуо да је ико од г. архијереја хтио поћи у Црну Гору. Нека би Бог и српски светитељи од којих четири чувам ја, дали да сви владике, попови и калуђери, те и сви вјерници буду одани, раде на добру Српске цркве искрено и безусловно као што то чиним ја, па ће бити све добро и за светосавску цркву корисно.“¹⁵⁵

Овај цитат из уста и мисли митрополита Дајковића суштинска је ретроспектива његовог готово тродеценијског архијерејског рада у Епархији. Бити упоран, не одустајати, узимати све од власти, а за узврат им ништа не чинити, од чега би оне имали корист за своју афирмацију, и не конфронтирати се са њима. У вези са тим сам митрополит је то такође добро одсликао у извјештају од 25. априла 1967. године, навевши: „Због тога Нам се од извјесних представника власти, разумије се иза леђа, пребацивало да смо упорни, груби, па чак и дрски, али се Ми на то нијесмо обазирали већ своје право тражили.“ Може ли се рећи да је митрополит Дајковић имао извјесну наклоност комунистичких власти, па чак и утицај на њих? На неком крупнијем плану свакако не, што ће показати и питање ловћенске капеле. Међутим, он је сам навео случај извјесног свештеника кога није именовао. Иако није прецизирао због чега, тога свештеника власти су три пута кажњавале затвором: мјесец дана,

155. Као нап. 124.

и два пута по петнаест дана. Очито се он свађао, вјероватно реагујући на провокације атеиста. Митрополит је два пута интервенисао за њега, и одмах је пуштен. Савјетовао му је да пређе преко провокација, и да се обрати њему. Трећи пут био је такође кажњен са петнаест дана затвора, а када је предсједник општине без знања митрополита, позивајући се да је то његова молба, тражио од шефа УДБ-е да се пусти, овај је то одмах учинио.¹⁵⁶

Моменат који је дефинитивно пореметио односе митрополита Дајковића са комунистичким властима за период од неколико година, било је питање рушења капеле на Ловћену. О овој проблематици ће свакако бити више ријечи у овој глави. Ако се тај моменат стави по страни, опет се може узети у обзир да је он био повод извјесне кампање против митрополита и свештенства. Према митрополитовом признању, односи са властима постали су „строго службени, готово би се могло рећи недобри“ током 1973. године. Службени контакти су прекинути, а у већини и приватни са комунистичким функционерима. Митрополит се жалио да му је током те године ускраћена канонска посјета у два мјеста у Црној Гори. У првом случају радило се о позиву мјесног свештенства и црквеног одбора, а у другом о прослави 80-годишњице цркве. Очигледно се радило о опструкцији мјесних партијских активиста. Иако се митрополит жалио Скупштини општине, Вјерској комисији, ЦК-у и МК Цетиња, није добио никаквог одговора. Једини добри односи су са Заводом за заштиту споменика и секретаром Вјерске комисије.¹⁵⁷

Из године у годину митрополит је констатовао да је од тзв. капелске афере стање односа са комунистичким властима значајно поремећено. Тек у извјештају од 6. фебруара 1978. године, он је констатовао да се оно значајно поравило, Митрополија и он су како је признао изградњом нове капеле на Ловћену стављени пред свршен чин, и ту се више није могло ништа поправити. Послије тога „настојало се је са њихове стране да се односи поправе“, забиљежио је митрополит. Крајем 1977. године власти су понудиле Митрополији да она уступи држави тзв. црквену кућу за управну зграду цетињских музеја. Заузврат Извршно вијеће се обавезало да ће подићи епархијски дом, и дати Митрополији милијарду старих динара за уређење манастирског музеја, који је још зват ризница.¹⁵⁸

Без обзира што су са вишим инстанцама комунистичке власти односи углавном били нормализовани, па чак и складни, по свој прилици је на терену од нижих органа и партијских активиста би-

156. Као нап. 128.

157. Као нап. 127.

158. Као нап. 130.

ло опструкције. Иако није прецизирао када и под којим околности-
ма, митрополит је у извјештају од 1. априла 1983. године, навео да
је у ранијим годинама доживио неколико опструкција и неформал-
них забрана да се појављује и служи службу у појединим мјестима.
Узрок томе су били мјесни партијци. Жалио се „Народним власти-
ма“ и Централном комитету, али није добио никаквог одговора.¹⁵⁹

Да ли је био толико наиван, или је знао да његови извјештаји
могу проћи анализу одређених безбједносних комунистичких стру-
ктура, тек митрополит је у извјештају од 14. априла 1986. године
констатовао да не постоји субординација у политици према Цркви
од виших инстанци власти према нижима, тј. према општинама и
мјесним заједницама. Написао је да са тим структурама „не може-
мо изаћи на крај“. Неколико цркава власти су порушиле под ра-
зним изговорима друге градње још после рата. Ипак постоје те-
мељи неких цркава који су остали, или су усљед рата тешко оште-
ћене, па потом деценијама после тога од небриге руиниране. Ње-
гови покушаји да се ти објекти обнове нијесу уродили плодом, и
локалне власти су их на разне начине омеле. Чак није дозвољено
да се једна дотрајала дрвена звонара замијени каменом. Митропо-
лит се жалио вишим органима, али је од њих добијао одговор да по
Уставу нижи имају право самосталног одлучивања, на основу оп-
штинске и регионалне самоуправе. Митрополит је изнио такав нон-
сенс, да је у претходних 25 година водио двадесет судских спорова
у име Митрополије, и ни један није добио!¹⁶⁰

Такво стање настављено је и сљедеће године. Истина, има по-
јава да државне власти саме финансирају преко Завода за заштиту
споменика поправку одређених цркава и манастира, али у том про-
цесу настоје да што више игноришу црквене власти. Опет је било
појава да се мјесне власти у виду Мјесних заједница испријече по-
кушајима да се обнове црквени објекти по селима. Ова институци-
ја има такву ингеренцију, да може дати клаузулу у рјешењу, да про-
тив њега нема жалбе, чудно се митрополит. У Титограду државне
власти хоће једну освештану, истина запуштену цркву да претворе
у галерију. Митрополит је предузео све да се то спријечи, а обави-
јестио је и Синод. Иако није прецизирао о којој се цркви ради, да
се претпоставити да се ради о дворској цркви на Крушевцу.¹⁶¹ И
последњи митрополитов извјештај од 12. априла 1989. године није
био изузетак. „Са старијим народним властима се некако споразу-
мјело, али са општинским и мјесним властима иде врло тешко под

159. Као нап. 148.

160. Као нап. 133.

161. АМЦП, фонд МА, ф. 1987. г.

изговором урбанистичког прописа и других закона који се појаве чим је црквено у питању“, запазио је митрополит.¹⁶²

Посљедњи извјештај из архијерејске епохе митрополита Данила Дајковића поднио је његов замјеник епископ Никанор 10. маја 1990. године. Истина, у овоме извјештају има пуно оптимизма, и констатације да се стање значајно поправља. Имао је неколико састанака са предсједницима општина, изнио им је проблеме, и већина је ријешена, или на путу да се ријеша. Никанор се похвалио да су власти омогућиле и почетак изградње саборног храма у Титограду. Већ помињани тренд политичких странака које су се оснивале, и жељеле злоупотребити Цркву и црквене скупове у своје сврхе, он је негативно оцијенио, забиљеживши: „Вјерски живот се побољшава у цијелој Епархији. На неколико великих црквених свечаности то смо примијетили. Долазе сви у цркву, а највише Нам сметају те нове партије-странке које се крију иза цркве да би папирале своју странку.“

Био је то својеврсни политички и друштвени вакум. Тзв. старо комунистичко руководство (симболично названо „фотељаши“) је срушено у тзв. Антибирокуратској револуцији јануара 1989. године. Ново комунистичко руководство, које је у ствари представљало филијалу Слободана Милошевића у Црној Гори (врло брзо послџе преврата симболично названо „џемпераши“) је још успостављало инфраструктуру своје власти, поготово на нижим нивоима. Оно ће то у потпуности учинити на првим вишестраначким изборима у Црној Гори у децембру 1990. године, чиме ће отпочети нова фаза рестаурације комунизма, формално-правно уобличеног кроз вишестраначки систем.

Но, у том вакуму реликти комунизма били су још увијек живи, првенствено у нижим инстанцама власти, које су само промијениле шефове, али су и даље углавном функционисале по истим назорима. Епископ Никанор је у свом извјештају указао на неке од тих примјера. У Павином Пољу код Бијелог Поља било је отпора за подизање звонаре и обнову цркве. Био је проблем и у Грахову, гдје су локални партијаши правили опструкцију за постављање звона, које је купљено прилозима Граховљана из Америке, под изговором да су то четници. Завод за заштиту споменика Црне Горе буквално је уклонио металну плочу са именом дародавца за звоник манастира Бање код Рисна, са образложењем да је непријатељ државе.¹⁶³

162. Као нап. 134.

163. Као нап. 135.

У претходном поглављу било је ријечи о експропријацији црквене имовине у Црној Гори. Иако су по том питању доношени закони и уредбе, па чак и створени земаљски аграрни судови по федералним јединицама, одузимање земље и објеката у власништву Митрополије Црногорско-приморске били су симболично речено само врх леденог бријега. Иако је постојао строги пропис о квантуму одузимања земље и њеној каквоћи, тај процес се, како ће се касније видјети показао само као форма. Био је то само први налет пљачке црквене имовине, формално правно уобличене кроз параван Закона о аграрној реформи.

Права пљачка црквене имовине почела се одвијати заправо од краја 40-их година XX вијека, и трајала је практично деценијама, све до 1990. године, у разним облицима тзв. експропријације земљишта и објеката, за потребе стварања пољопривредних предузећа, отварања фабрика, изградње путева, стамбених градских комплекса, туристичких комплекса и сл. У Архиву Митрополије Црногорско-приморске на Цетињу, те Архиву Архијерејског намјештства подгоричког, од наведеног периода, па кроз педесете године, постоји обилна документација о одузимању земље и објеката у црквеном власништву под разним изговорима. Радило се заправо о класичној пљачки црквене имовине, коју су вршиле различите инстанце комунистичке власти, од оне на вишем, до оне на општинском нивоу, као и привредном нивоу (предузећа разних врста). Пратећа појава нарочито по руралним срединама била је проста узурпација црквене имовине од мјештана, или изигравање уговора о арендацији са локалним црквеним установама.

Митрополија у расулу, њени администратори и свештеници, као и митрополит Арсеније Брадваревић борили су се са овим појавама колико су знали, могли и смјели. Комунистички судови су у највећем броју ових случајева фингирали правду и право, и обесмишљавали овакве судске процесе. Један од најрепрезентативнијих примјера је буквална пљачка црквене имовине у околини цркве Светог Ђорђа у Титограду, од границе гробља ка ивици градског комплекса Нове вароши, гдје је саграђен стадион ФК „Будућност“.

Дошавши на положај архијереја у Митрополији Црногорско-приморској митрополит Дајковић се такође борио како је знао, умιο и смио против пљачке црквене имовине. Није она заобишла ни његов период. Чак шта више. Период 60-их и прве половине 70-их година XX вијека, представљао је у Црној Гори период јаке индустријализације, а са њом повећавања градова, изградње саобраћајних комуникација и туристичких комплекса. Тако се црквена имовина нашла на новом удару.

Већ у првом годишњем извјештају од 15. маја 1962. године, митрополит је констатовао да је Закон о аграрној реформи послије рата, и одузимање земље на основу њега био само проформа. У том смислу, као и даљњем трајућем процесу одузимања црквене имовине он је констатовао: „Да је црква у Црној Гори несређена и запуштена може послужити као очито доказ да ни један манастир и ниједна црква који су посједовали непокретну имовину нијесу по Закону о аграрној реформи ријешили питање имовинског права, нити је манастиру-цркви додијелено оно и онолико колико је то законом предвиђено. Ми смо данас приморани да питање манастирске-црквене имовине постављамо у почетном стадијуму, а ту наилазимо на велике и непремостиве тешкоће чак и тамо гдје тога не би требало бити, случај манастира Мораче гдје се воде судски спорови већ годинама и гдје се манастиру од огромног имања не жели дати припадајући дио.“

У току прве половине 1962. године митрополит је у циљу регулација овог врло важног питања обавио куртоазне посјете предсједницима Скупштине, Извршног вијећа и Вјерске комисије. Предсједнику ове посљедње у конкретном смислу предат је документ у 38 тачака, у којима су описани спорни примјери и дати предлози за њихова рјешења. У свим наведеним органима митрополит је наишао у формалном смислу на предусредљивост, и добио обећања и увјеравања да ће спорна питања бити ријешена. Жалио се да је на неколико мјеста код нижих инстанци власти наишао на неразумијевање.¹⁶⁴

И сљедеће 1963. године митрополит је констатовао исто, тј. да је посљератни Закон о аграрној реформи и његово спровођење био само форма. „Скоро ни један манастир или црква који су посједовали непокретну имовину, није по Закону о аграрној реформи добио оно што му припада. Многима ако је нешто остављено, то је у већини случајева оно најгоре и најудаљеније,“ наводио је митрополит. Иако је од власти добио обећања и наишао на предусретљивост, на нижим инстанцама није исти случај био. Већину земље присвојиле су задруге, или је подијелена појединцима. Сада нико неће да је напусти.

Као примјер навео је имање манастира Морача. Његовом личном иницијативом имање је разграничено, тј. зна се шта је по посљератном Закону о аграрној реформи остало на име 30 ха обрадиве, и 30 шумске земље. Интервенцијом виших инстанци власти СО Колашин је извршила разграничење. Но, ту се појавио проблем, јер су на имању биле 3-4 породице, које су још прије ра-

164. Као нап. 112.

та биле арендатори манастирске земље. Часк су и подигли кућице, и то од манастирских средстава. Сада неће да напусте земљу, нити хоће да са манастиром склопе уговор о арендацији. Дакле, радило се о класичној узурпацији. Њихове жалбе Секретаријату финансија, Врховном Суду Црне Горе и Врховном суду Југославије одбијене су, али нико неће да их исели.

Изигравање правде и права види се и по још једном глобалном проблему. Наиме, на митрополитову иницијативу Имовинско-правни одсек Извршног вијећа Црне Горе донио је такође рјешење о строгом разграничењу црквене имовине по Закону о аграрној реформи од послје рата, тј. да се јасно одреди шта је одузето, а шта остаје Цркви? По првобитном Закону о аграрној реформи, само су четири манастира добила статус културно-историјског споменика: цетињски, острошки, морачки и пивски, те су тиме имали повољнији статус у смислу мањег одузимања земље. Но, послје 1947. године, свих 27 манастира и метоха у Црној Гори су у етапама добијали исти такав статус. Власт међутим тим манастирима оспорава право да им остане по 30 ха обрадиве и 30 ха шумске земље, него сматра да им треба остати по 5 ха у оба смисла.¹⁶⁵

Конфузија око утврђивања минимума остављеног имања манастирима настављена је и слједећих година. Из митрополитовог извјештаја од 8. маја 1965. године, сазнаје се да су расправљена (тј. разграничена), и то не баш најповољније имања слједећих манастира: Острога, Пиве, Мораче, Ждребаоника, Савине, Прасквице, Ђурђевих Ступова, и катедралне цркве у Никшићу, која се сматра манастиром. Но, и поред његове најбоље воље и иницијативе, нијесу расправљена имања: цетињског, Подластве, Режевића, Градишта, Бијеле, Добриловине, и још неких мањих манастира и метоха већих.¹⁶⁶

Ова питања су по свој прилици ријешена у току друге половине 1965. године, пошто се митрополит у извјештају од 1. априла 1966. године похвалио да је постигао „прилично велики успјех“. Изузетак је била имовина у двије општине: цетињској и которској. Ту се није радило само о одузетој земљи и шуми, већ и о црквеним зградама и млиновима, чак је и једна новоподигнута црква непосредно пред рат, истина неосвештана, претворена у биоскоп. Зато је митрополит покренуо судске поступке. И сам је признао да су га власти ове двије општине пет година заваравале обећањима, а оне за то вријеме користиле имовину, тврдивши да ће се све ријешити без интервенције суда.¹⁶⁷

165. Као нап. 114.

166. Као нап. 122.

167. Као нап. 139.

Тек у извјештају од 7. марта 1969. године митрополит је констатовао да се нада да ће недуго по подношењу тог извјештаја, питање непокретног имања цетињског манастира бити регулисано. То је учињено како је он назначио „на јадвите јаде.“¹⁶⁸ Међутим, из извјештаја од сљедеће године види се да није ништа ријешено. Чак шта више, због тзв. капелске афере односи са свјетовним властима су потпуно захладњели. „Стално смо у неким преговорима и споразумима и скоро ће 9 година а још смо на истом мјесту на коме смо били првих дана по доласку овдје“, јадао се митрополит. Проблеми са манастирским имањима, зградама и другим објектима „који служе властима као бијела тачка на црном пољу“ практично су свакодневни, писао је он. Како је отпочела капелска афера, власти су готово прекинуле контакте са њим. До тада они су били чести.¹⁶⁹

И поред митрополитовог настојања, стање не само да није ријешено у цетињској и которској општини, него није ни у бјелопољској и мојковачкој, што се може видјети по извјештају од 10. априла 1971. године. Митрополит је лично ишао код предсједника Извршног вијећа Црне Горе, добијао обећања, али је на томе остало. Није добијао чак било какве одговоре на своје представке свјетовним властима. По њему, позадина свега тога још увијек је била у капелској афери.¹⁷⁰ Један у низу удара на црквену имовину десио се 1975. године. Наиме, Команда Титоградског корпуса и Војна болница из Мељина одузели су Митрополији и манастиру Савини 12.000 метара квадратних земљишта. Истина, како је митрополит навео, дато је одређено обештећење, „али ни близу колику то вредност на мјесту гдје је представља.“ Узалудни су били митрополитови напори да се тај комплекс не одузима, јер се тиме много штети манастиру.¹⁷¹

Нови удар услиједио је већ сљедеће године, јер је нови комплекс земље одузет за пут. Митрополит и Митрополија настојали су да осујете нови удар експропријације, указујући да ће се овим путем манастир Савина још потпуно имовински уништити. Све то није помогло. Општина Херцег Нови је у потпуности ишла на руку у овој експропријацији Команди из Титограда. Тек захваљујући увиђавности команданта Титоградског корпуса, како је навео митрополит, учињено је да се цијена овог комплекса манастира Савине унеколико упростоји. Она је била 2-3 пута већа од оне коју је требала дати Општина Херцег Нови, која је била багателна. У сва-

168. АМЦП, фонд МА, ф. 1969. г.

169. Као нап. 142.

170. Као нап. 116.

171. АМЦП, фонд МА, ф. 1976. г.

ком случају, и цијена коју је дала војска била је „далеко од стварне вриједности одузете имовине.“¹⁷²

Сталне опструкције и парцијална одузимања црквене земље нијесу престајали. Митрополит је то констатовао у извјештају од 9. априла 1984. године. Односи са властима вишег нивоа били су добри, нарочито од када је капелска афера стављена ад акта. Но, проблеми са општинским властима и мјесним заједницама били су стални, „које као за инат настоје да све што је црквено (нарочито непокретно имање) присвоје, како би га као своје лично дијелили појединим предузећима, или приватним лицима“, наводио је митрополит. Вођен је низ судских спорова, „али нажалост црква није никада и ниједан спор добила“, јадао се митрополит. Ишао је чак до савезног суда, али и тамо ништа. Жалио се и државним властима Црне Горе, „и лично им изјавили да смо у правосуђе наше републике изгубили свако повјерење.“¹⁷³ И сљедеће године стари митрополит констатовао је исто. „Вођени су многобројни спорови код судова, али црква није ни један спор добила и ако их је било јасних да би један сеоски кмет лако пресудио у корист цркве“, остало је једино да каже митрополит.¹⁷⁴

Исто стање затекло је митрополита и у његовом посљедњем извјештају од 1989. године. Није се чудио што нико неће у свештенике, јер се црквена имовина већ деценијама отима, а парохијски свештеник не може „ни за леб зарадити“. А како ће, кад је нпр. Митрополија некада на Скадарском језеру имала своје риболове, од којих је имала богате приходе. Одузети су 1946. године „без икакве накнаде као и многе друге ствари.“ У титоградској општини која броји око 150.000 становника има свега три свештеника, и сви су неквалификовани!¹⁷⁵

Митрополија Црногорско-приморска је гранична Митрополија не само СПЦ, него и уопште Православља према исламу и римокатолицизму. У времену митрополита Данила Дајковића није било значајнијих вјерских сучељавања. Он сам настојао је да развија складне односе са њима. Уопште и политички систем који је проповиједао тзв. „братство и јединство“, иако атеистички, настојао је да и у овом погледу на унутрашњем и спољњем плану остави утисак идеалног суживота. У сваком случају положај православне заједнице и Цркве у Црној Гори, и материјално и у сваком другом смислу, далеко је заостајао иза исламске или римокатоличке. Оштрица ра-

172. Као нап. 146.

173. Као нап. 149.

174. АМЦП, фонд МА, ф. 1985. г.

175. Као нап. 134.

дикалног атеизма свакако је највише не само у Црној Гори него и у Југославији била првенствено окренута ка Православној Цркви. Атеизација и урушавање вјерничке свијести код римокатолика и мухамеданаца била је за комунистички режим од секундарног значаја. Сукоб са Православном Црквом имао је ширу позадину, у смислу сукоба са тзв. “великосрпском хегемонијом”.

Иако је проповиједао вјерски суживот и трпељивост, митрополит Дајковић је у архијерејско звање ушао као лично, и црквено-професионално искусан човјек. Без обзира што је стављен по страни, и сузбијан од комунистичког режима, прозелитизам није мировао, нарочито онај на римокатоличкој бази. Тога је био свјестан и митрополит Дајковић.

Није због тога он без разлога у извјештају од 25. априла 1967. године писао ово: „Не би требало заборавити да Ми имамо на својој територији двије римокатоличке бискупије, које не дријемају, већ пуном паром раде и настоје да све наше слабости искористе да свој утицај што више прошире.“ У том смислу митрополит се највише побојао за младе дјевојке, које би могле бити заврбоване у ред часних сестара, нарочито због тога јер су римокатоличке часне сестре радиле као медицинске сестре у неколико болница у Црној Гори, и према болесницима биле пренаглашено милосрдне и предусретљиве. Митрополит није хтио да се служи средствима римокатолика, нити умио, како је наводио, који се држе „оне овјештане римске да циљ оправдава средства.“¹⁷⁶

Тек од 1970. године, митрополит Дајковић је у своје редовне извјештаје Синоду почео да уврштава наслов „Секте и друге вјероисповијести“, мада је ову тему и раније обрађивао у виду појединих пасуса. Анализа је била углавном иста. Вјерски суживот је био на завидној висини. Од исламске заједнице по православној није било опасности по мишљењу митрополита. Он је углавном назначавао на већ помињану могућност да нека млада дјевојка православка под утицајем часних сестара пређе у римокатоличанство, мада како је навео таквих случајева није било. Свјестан стања своје пастве, митрополит Дајковић није без разлога 1971. године записао: „Рад римокатоличке цркве је нама свима добро познат и можда би требали од њих много чега научити, само би нам требали и њихови вјерници, који објеручке помажу своје свештенике и своје цркве.“¹⁷⁷

Врло је занимљива чињеница, а то је уосталом митрополит Дајковић истакао у више својих извјештаја, да је приликом његових

176. Као нап. 124.

177. Као нап. 116.

архијерејских литургија по Боки био присутан и значајан број римокатолика. Има случајева и то не мали број, писао је он, да и православни присуствују римокатоличким богослужењима. То је тумачио чињеницом, да је вјерски склад у Боки био традиционалан, као и да има не мали број мјешовитих: православно-римокатоличких бракова. Цијенио је пожртвованост римокатоличких вјерника. Уосталом о свему томе је нпр. у извјештају од 28. марта 1974. године констатовао: „Када Ми служимо у Боки Которској римокатолици долазе у великом броју на богослужења. Има изузетака на обије стране, али односи су углавном врло добри и наши вјерници не би требало да виде у томе неку опасност. Напротив, могли би се многоме поучити од њих, нарочито у погледу похађања храмова, давању прилога, учењу своје дјеце вјеронауци поред онога што свештеник учи и гдје учи, поштовању свештеника и настојању да свештеник буде господин парох, а не биједник и просјак.“¹⁷⁸

Уопште до краја свога архијерејског рада, митрополит Дајковић давао је у глобалу исте извјештаје о односима са мухамеданцима и римокатолицима. Помињао је и присуство адвентиста. Констатовао је да зна за њихово присуство у Црној Гори, првенствено у Подгорици још од прије Другог свјетског рата. Углавном, по њему, то је било неколико породица, и број адвентиста је по његовом увјерењу у Црној Гори стагнирао. Није се много бојао ширења адвентизма, јер како је наводио, Црногорци су у значајној мјери одбацили своју традиционалну вјеру Православље, па је тешко могуће да сада прихвате нешто ново. По неким другим показатељима, а то митрополит није наводио у својим извјештајима, а вјероватно није ни знао, у последњих неколико година његове архијерејске службе број адвентиста се у Црној Гори почео благо пењати.

Митрополит Дајковић уочио је током 80-их година и присуство других вјерских пропагатора. Није наводио ко су, само то да су углавном из Војводине, и да долазе са пуним торбама књига и пара. Да се закључити на основу других података, да су то били протестанти или тзв. Јеховини свједоци, који су заиста у последњој деценији архијерејског периода митрополита Дајковића прилично нападно рекламирали своје вјерска убјеђења, идући по систему посјета и презентација „од врата до врата“, отварању штандова са рекламном литературом и сл.

У току архијерејског периода митрополита Данила Дајковића десила су се сељења два изузетно значајна манастира у Епархији, најприје Косијерева, а потом и Пиве. То је учињено за потребе

178. Као нап. 128.

изградње хидро-електрана, тј. стварања вјештачких језера у доли-
нама ријека Требишњице и Пиве. Најприје је почело измијештање
манастира Косијерева. Мада нема прецизних података када је по-
дигнут, нити ко му је ктитор, по народном предању претпоставља
се да је подигнут у првој половини XIV вијека. Посвећен је Рожде-
ству Богородице. Помиње се 1584. и 1592. године, а у наредним вје-
ковима низ пута. Тако је забиљежено обнављање трпезарије мана-
стира 1692. године. Османлије су више пута рушиле и палиле мана-
стир. Манастирска црква тако је срушена 1807. године, али је десет
година касније обновио хаџи Дионисије Добрићевац. Наредна об-
нова била је 1864. године, о чему свједочи натпис на порталу старе
цркве са именом градитеља Тома Томашевића. Тада су већ почели
процеси интегрисања овог краја у Црну Гору. Територија манасти-
ра и званично је интегрисана у државу Црну Гору послје Берлин-
ског конгреса 1878. године.

Највеће разарање манастир је имао на почетку Првог свјетског
рата 1914. године, када је аустроугарска војска срушила манастир-
ску цркву и спалила конаке. Манастир је обновљен 1933. године.
Може се са сигурношћу рећи да је због низа рушења и паљења то-
ком вјекова манастир одавно изгубио свој изворни изглед, тако да
варијанта од 1933. године практично више није имала никакве из-
ворности сем локацијске. Мошти Светог Арсенија Сремца налази-
ле су се у Косијереву од 1884. до 1914. године, када су због ратних
операција пренешене у манастир Ждребаоник у Бјелопавлићима.

Већу другој половини 1961. године митрополиту Дајковићу и
Митрополији Црногорско-приморској стављено је до знања да ће
подручје на коме је манастир бити потопљено, са назнаком да ће
манастир као културно-историјски споменик бити пренешен на
другу локацију. Стога је митрополит те године обишао манастир,
и разговарао са представницима електране о тој опцији.¹⁷⁹ Овај про-
цес није одмах ријешен, јер се неvezано за премијештање манасти-
ра радило о великом грађевинском подухвату за изградњу бране и
потапању великог простора, који је подразумијевао експроприја-
цију великих површина земљишта од мјештана.

Тек из извјештаја Синоду митрополита Дајковића од 8. маја
1965. године сазнаје се да је овај процес што се тиче манастира
ушао у завршну фазу, тј. да је држава за експропријацију манасти-
ра и његовог посједа дала Митрополији преко сто милиона динара,
и са овом сумом митрополит је био задовољан. Но, и даље се пре-
цизно није знало да ли да се манастир уопште преноси на другу ло-

179. Као нап. 112.

кацију, и на који начин? Проблем је по митрополиту била сама опција преношења манастира, тј. шта ће се са њом постићи, јер би изворност била нарушена. Могао се изнад манастира ставити неки знак да је он ту некада био, а позамашан новац од експропријације искористити за обнову црквеног фонда који је био катастрофалан, јер од 617 цркава у Митрополији није било ни стотинак спремних за богослужење. И да се манастир пренесе, коме ће он бити предат, и у кавом стању ће бити већ послје неколико година, био је у дилеми митрополит. Као нова локација помињало се село Петровићи, које је било удаљено сат пута од старе. Тамо је по мишљењу митрополита могла да се пренесе црква и изгради мањи конак, али манастир ту није имао земље, да настојатељ не може ни салату у башти посијати, како је навео симболично митрополит. Имало је могућности да се од сељака купе два хектара земље. Изгледа да је митрополит био у дилеми, и то два пута поновио, коме манастир предати и ако се пренесе, јер је као културно-историјски споменик био под заштитом државе, и са те стране под ингеренцијом Завода за заштиту културних споменика. Он опет није хтио да улази у послове преношења манастира, јер је тражио новац од њега дат за експропријацију, што је Митрополија одбила.¹⁸⁰

Већ у јулу 1965. године почели су послови премијештања манастира, а митрополит је у извјештају од 1. априла 1966. године констатовао да се нада да ће пренос храма бити завршен већ до половине те године, пошто је до тада завршено већ двије трећине послова, а да ће изградња конака и других потребних просторија бити реализована до краја године.¹⁸¹ Коначно, 3. септембра 1967. године манастирски комплекс освештао је лично патријарх српски Герман. Њему су поред митрополита Дајковића саслуживали чланови Синода епископ далматински Стефан и епископ горњекарловачки Симеон.¹⁸²

Много већи подухват представљало је пресељење манастира Пива. Подигнут је у периоду 1573/1586. године од стране митрополита херцеговачког, касније српског патријарха Саватија Соколовића, двије деценије послје обнове Српске Пећке Патријршије 1557. године. Манастир је посвећен Успењу Пресвете Богородице, а има озбиљних индикација да је подигнут на темељима старијег храма. Осликавање манастира извршено је 1604/5. године. Неколико пута је паљен и оштећиван од Османлија. Манастир је значајно оштећен

180. Као нап. 122.

181. Као нап. 139.

182. Као нап. 124.

у пожару 1798. године, али га убрзо обнавља архимандрит Арсеније Гаговић, савременик и сарадник Карађорђа и митрополита Петра I Петровића. Гаговић је успио да издејствује сталну помоћ за манастир од руског цара Александра I 1816. године. Манастир је званично интегрисан у црногорску државу после Берлинског конгреса 1878. године, мада је процес интеграције пивског племена као херцеговачког у Црну Гору почео неколико деценија раније.

Одлука о потапању кањона Пиве донијета је од стране Извршног вијећа Црне Горе 15. новембра 1965. године. Она је подразумевала потапање вароши Плужине на ријеци Врбници, манастира у засеоку Гусићима, и исељавање становништва са кањона пет ријека које гравитирају према кањону Пиве, ради изградње 220 м високе бране у селу Мратињу. Митрополит Дајковић је у извјештају Синоду од 25. априла 1967. године констатовао је да је обавио посјету Извршном вијећу Црне Горе, са намјером да државне органе одврати од сељења манастира Пиве. Указивао је на огромну културно-историјску вриједност манастира, али „Црногорцима објаснити шта вриједи манастир Пива не само да је тешко већ немогуће“, примијетио је митрополит. Инвеститор градње Алуминијски комбинат из Титограда, и водећи људи за овај посао по митрополитвом мишљењу су све те активности схватили олако. Поред храма у овом поступку по наводима митрополита страдаће и цјелокупна манастирска имовина, тј: коначи са десет просторија, модерно направљена воденица са вуновлачаром и три витла, 30 ха земље, 30 ха шуме, пекара стара колико и манастир, башта, воћњаци итд. Практично пред само писање извјештаја митрополиту је стигла вијест, да је преминуо протојереј у пензији Лука Пејовић. Он је био једини свештеник у плужинској општини, а уједно је незванично био и настојатељ манастира. Тако је манастир конкретно остао сам, да се о њему не може бринути нико са изворног подручја манастира Пиве.¹⁸³

И следеће године митрополит је обавијестио Синод да су радови на пресељењу манастира Пиве практично грандиозан пројекат, који се ни у колико не може упоредити са Косијеровом. Само фресака има површине око 1400 метара квадратних. Према митрополитовом тврђењу Митрополија је најприје нуђена да буде извођач радова преноса, али је то он одбио. Но, са друге стране увјеравао је Синод да неће препустити лаицима да га „преносе како они хоће и гдје хоће.“ Он је лично ишао да обиђе нову локацију за манастир са стручњацима и представницима Завода за заштиту споменика Црне Горе. Митрополит је ставио до знања Синоду да због

183. Исто.

старости и удаљености путакоји од Цетиња до локације износи 170 км неће бити у стању да свакодневно прати рад, али ће то настојати периодично лично, или преко овлаштених лица.¹⁸⁴

Да би се преселио манастир, било је најприје потребно премјестити његов инвентар. У октобру 1969. године директор Завода за заштиту споменика Црне Горе Љубо Каписода послао је теретни камион, групу радника и стручњака да преузму инвентар из манастира. Овај поступак је у најмању руку речено био површан и непрофесионалан, јер је подразумијевао да се инвентар преузме практично ђутуре и без записника. Ова екипа је интервенцијом органа СО Плужине враћена, те је 29. октобра инвентар записнички предат.

Уопште, покретни инвентар манастира Пиве рађен је три пута. Први пут је то било 1921. године, и урадио га је игуман Никифор Симоновић у оквиру Љетописа чији је аутор. Други инвентар урађен је 1960. године за потребе Завода за заштиту споменика културе Црне Горе. Комисију су чинили: др Бојана Радојковић, Загорка Јанц и Рајка Иванишевић-Вујошевић. Трећи је урађен како је већ назначено за потребе сељења. Комисију су чинили: конзерватор у Заводу за заштиту споменика културе Чедомир Марковић, историчар Михаило Ђурановић, и представник СО Плужине Коста Радовић. По овом инвентару књишки инвентар износио је 143 јединице, а ризнице 277.¹⁸⁵

Послије низа консултација, нова локација манастира одређена је званично уз присуство митрополита Данила Дајковића 2. септембра. Радило се о мјесту Сињац на 850 м надморске висине. Послије сељења инвентара, те обимних геофизичких и пројектантских припрема, демонтажа манастира почела је 21. октобра 1971. године. Биће то почетак обимних радова, у којима ће бити ангажовани чак и стручњаци УНЕСКО-а. Коначно, читав посао завршен је 10. августа 1982. године.

Готово дводеценијски архијерејски рад митрополита Дајковића на обнови црквено-манастирске инфраструктуре, био је у значајној мјери уништен у катастрофалном земљотресу од 15. априла 1979. године, као и у серији земљотреса мањег интензитета послије овог, који су трајали све до краја маја. Према митрополитовом извјештају Синоду од 18. марта 1980. године порушено је или тешко оштећено десет манастира и 218 цркава различите величине. Тако су озбиљна оштећења до границе немогућности одржавања богослужења имали следећи манастирски храмови: Савина, Бања, Превлака,

184. Као нап. 115.

185. Јован Р. Бојовић, *Љетопис манастира Пива*, Подгорица, 1992.

Подластва-Грбаљска, Прасквица, Градиште, Дуљево, Брчели Горњи и Доњи. Велика оштећења на основу којих се нијесу могле вршити службе, или са великим ризиком од урушавања, имале су и саборне цркве у: Улцињу, Бару, Будви, Котору и Херцег Новом. Саборни храм у Тивту, коначно саграђен прије десетак година послје више деценија, те огромних напора на прикупљању средстава у тешко комунистичко вријеме, такође је увелико оштећен, да се у њему са великим страхом вршила служба. У Црмничкој нахији у тзв. Старој Црној Гори, у осам парохија било је 39 цркава, од којих су свега три остале да се са мањим грађевинским радовима могу поправити. Остале су или тешко оштећене или потпуно порушене. У Доњем Грбљу између Будве и Тивта од 22 цркве остале су само двије лакше оштећене.

Што је најгоре било, Завод за заштиту споменика Црне Горе је позивајући се на своју намјену, законе и подршку државе, забранио Митрополији ма какве радове на оправљању или новој изградњи цркава и манастира које су под заштитом као културно-историјски споменици. Он је себи узео за право ексклузивног извођача тих радова, чије је финансирање опет зависило од државе.¹⁸⁶ Митрополит Дајковић ће у сљедећој деценији, практично до окончања свога архијерејског рада, започети дуги процес буквално речено кубурења са Заводом и другим државним органима, да се радови на обнови убрзају и нађу средства. Са друге стране, Завод и други државни органи настојали су да што више могу избјегну Митрополију као институцију, третирајући обнову црквено-манастирског фонда као обнову класичних културно-историјских споменика, а не објеката Цркве као институције, која постоји и има своју намјену. Истина, Завод и држава су у наредној деценији покренули огромне радове на обнови црквено-манастирског фонда. Међутим, ни у том погледу ту ангажованост не треба схватати као неку посебну ревност према црквеној имовини. Једноставно, то је било у склопу огромних радова на санацији посљедица катастрофалног земљотреса као велике непогоде, у које се укључила читава југословенска држава, и многе друге међународне донаторске организације и државе. Како су године пролазиле и тврдокорност државног система је попуштала, па се и Митрополија и шире СПЦ могла са више аутономности ангажовати у овом послу са својим средствима, да би га убрзала.

Митрополија је у доба архијерејског рада митрополита Дајковића углавном имала свој буџет. Из низа митрополитових извјештаја Синоду, види се да је већина буџета остваривана на основу

186. Као нап. 118.

прихода манастира Острога. Поред ових прихода ту су била извјесна, истина незнатна давања од саме СПЦ, чија је Епархија била Црногорско-приморска. Остатак прихода углавном се базирао на одштетама за експропријацију црквеног земљишта, које су углавном биле испод сваке тржишне цијене и вриједности. Коначно, четврта ставка су били приходи манастира и цркава ван острошког, и то у већини од издавања под аренду црквене земље, као и плацева и објеката који су стављани у различите намјене. Но, то је било незнатно, тј. толико незнатно, да углавном није могло ни да обезбједи редовно техничко и грађевинско одржавање цркава и манастира чије је имовина била власништво.

У свом првом извјештају Синоду од 15. маја 1962. године митрополит Дајковић је навео да је Митрополија прије Другог свјетског рата имала уложених 20 милиона динара код Хипотекарне банке на Цетињу. То је била својина појединих цркава и манастира. У ову суму улазила је сума орочена за подизање катедралног храма на Цетињу. Како су се прилике у квантуму вјерника и положају Цркве уопште промијениле у односу на предратни период, митрополит је обавијестио Синод да се храм неће у скорије вријеме правити, те да намјерава ову суму да подигне, и искористи је за обнову парохијских цркава.¹⁸⁷

Иако се прије Другог свјетског рата радило о респектабилној суми новца, она је прерачуната по новој вриједности била далеко изнад стварно уложене. Уопште ова могућност подизања новца уложеног у предратном периоду, била је дио политике посљератне Југославије, која је одређеном броју институција и појединаца гарантовала исплату из свог буџета. Но, како је већ назначено, то су биле суме ни изблиза од стварних предратних. Из митрополитових извјештаја до 1965. године, види се да је он тај новац подигао у неколико транши, и искористио за обнову цркава и манастира и помоћ свештеницима. Сликовито речено, остварење буџета за оправку цркава и манастира у Епархији, као и финансирање чак и тако малог броја свештеника, било је рупа без дна. Једноставно, оно што је оштећено током рата, а потом руинирано или чак намјерно штећено више од деценије и по, није се тако лако могло оправити. Суочавајући се са огромним проблемима финансијске немаштине и опструкције атеистичких власти током деценија, на које се чак надовезао земљотрес 1979. године, митрополит Дајковић је потрошио деценије свога живота и архијерејског рада, да обнови цркве-

187. Као нап. 112.

но-манастирску инфраструктуру у својој Епархији. У томе је на жалост само дјелимично успио.

Током периода 1965/66. година митрополит је свештеницима подијелио 2.200.000 старих динара. Како је затекао цетињски и острошки манастир „у прилично бедном стању“, у периоду од прве четири године свога архијерејског рада уложио је у њихове оправке одређену количину новца, и то у цетињски манастир 10.000.000, а у острошки 20.000.000 старих динара.¹⁸⁸ До 1967. године не може се на основу извора стећи увид колики је био гедишњи буџет Митрополије? Буџетско пословање 1966. године Митрополија је завршила са вишком од 3.000.000 старих динара. За оправку цркава и манастира издато је 1.000.000 старих динара.¹⁸⁹

Од 1967. године може се пратити буџет Епархије. Сем првих неколико година, митрополит је водио сам финансије. То је било условљено потпуним одсуством стручних црквених лица за економска питања. Чак шта више. Митрополит је у значајном периоду свога архијерејског рада био чак и без секретара-администратора, а у том погледу радило се о најбаналнијим административним пословима. О овоме ће свако бити више ријечи на наредним страницама.

Почев од 1967. године буџет је у основним карактеристикама изгледао овако:

Година	буџет	приход	расход	пренос у резервни фонд	
1967.	73.300 н. д.	86.756	57.090	25.000	4.669
1968.	76.000 н. д.	110.541	73.201	30.000	7.340
1969.	91.000 н. д.	112.745	77.060	35.684	5.684
1970.	113.296 н. д.	128.563	83.419	45.144	15.144
1971.	131.640 н. д.	162.699	106.504	56.195	26.195
1972.	184.000 н. д.	234.050	153.236	80.814	50.814
1973.	245.500 н. д.	290.820	201.097	89.722	59.722
1974.	275.740 н. д.	265.039	200.801	84.315	54.315
1975.	350.000 н. д.	380.521	308.959	71.562	41.562
1976.	433.000 н. д.	462.758	355.500	107.257	77.257
1977.	445.000 н. д.	345.000	345.000	100.000	70.000
1978.	551.000 н. д.	587.124	542.344	44.790	14.790
1979.	665.000 н. д.	680.194	589.422	90.771	30.771
1980.	725.000 н. д.	940.367	700.585	239.771	199.771
1981.	975.000 н. д.	1.165.500	907.080	258.411	50.000
1982.	1.348.000 н. д.	1.594.842	1.348.000	246.842	166.842 ¹⁹⁰

188. Као нап. 139.

189. Исто.

190. АМЦП, фонд МА, ф. 1967-1982. г.

Из извора се од 1983. године не може сазнати колики је био буџет Епархије, тј. колико је приходовано и расходовано? За годину 1983, сазнаје се да је у први квартал 1984. године из прошлогодишњег вишка пренешено 100.000 нових динара. На крају ове године резервни епархијски фонд износио је 2.071.320 н. д. Дакле, као што се види, из године у годину овај резервни фонд се увећавао. За 1984. годину он је износио 2.683.683, за 1985. годину 2.990.314 н. д. Од тада у изворима нема навода о утрошку средстава.

Непрестрано повећавање буџета од 1967. до 1983. године, као и прихода и расхода, тј. чињенице да је често пута приход био већи од буџета, може се тумачити тиме, да се и посјета манастиру Острогу непрестано повећавала. Од доласка на архијерејски положај митрополит Дајковић је приоритетно за више од двије деценије извео серију грађевинских радова на обезбјеђењу квалитетније путне инфраструктуре до манастира, као и самој обнови манастира као објекта. На тај начин су се створили и услови за повећање посјете. У истом смислу била је и серија радова на обнови цетињског манастира, и претварања његове ризнице у музеј. Слободно речено, у пакету туристичке посјете Цетињу, тј. двору краља Николе, и Биљарде, подразумијевала се и посјета манастиру. Уопште, и поред јасно изражене атеистичке тенденције друштвеног система, од почетка 70-их година XX вијека интензивно се у Црној Гори развија туризам. Као његова пратећа појава остварује се и повећање посјета црквама и манастирима нарочито и приморју, на Цетињу, Острогу и манастиру Морачи. Тако су се повећавали и приходи Митрополије. Неко је из чисте туристичке радозналости, неко из полувјерничког, а неко из чисто вјерничког основа остављао мање или више прилога. Уз то не треба заборавити да су у овом периоду нарочито на приморју, због експропријације земљишта у туристичке сврхе, одузете изнова вриједности у посједу Митрополије, које су колико-толико плаћене, иако никад у правој вриједности.

Практично од свога првог годишњег извјештаја, па до краја архијерејског рада, питање свештеничке и монашке инфраструктуре, тј. њене бројности и образовног квалитета митрополит је истицао као прворазредно. О узроцима и посљедицама таквога стања уосталом било је већ говора у овој глави. Није без разлога митрополит истицао да када би било више свештенства и монаштва, као и када би њихов опште и теолошки образовни ниво био већи, и вјернички квантитет и квалитет би био бољи. У неколико годишњих извјештаја митрополит Дајковић је суморно констатовао, да ако се овакво стање настави, питање је да ли ће се уопште одржати црквени живот Епархије Црногорско-приморске? На сву срећу, а и због његовог неуморног рада није тако било. Поред велике важности све-

штеничко-монашке инфраструктуре, у истом смислу био је и квалитет инфраструктуре цркава и манастира. Из вишедеценијских извјештаја митрополита Дајковића може се стећи утисак да је у најгорем стању био квалитет сеоских цркава. Оне су током ратних дејстава и највише страдале, а послије рата биле су изложене и небризи, зубу времена, и неријетко намјерним оштећењима и небризи локалних атеистичко-комунистичких активиста.

На основу годишњих извјештаја митрополита Дајковића може се стећи увид у бројност свештенства и монаштва, његов образовни квалитет, бројност цркава и манастира, и њихову употребљивост за богослужење. По годинама стање је било овакво:

1961. г. - 184 парохије; 11 архијерејских намјесништава; 112 црквених општина; 650 парохијских и филијалних цркава и 27 матичних манастира са метосима, од који је око 100 било способно за богослужење; 38 активних свештеника од којих је половина била за пензију.

1962. г. - 8 архијерејских намјесништава (јер су три укинута).

1964. г. - 25 активних свештеника, 17 пензионисаних; 617 цркава парохијских и филијалних и 27 манастира и метоха, од којих око 150 спремних за богослужење.

1965. г. - 20 активних свештеника, 38 пензионисаних; 617 цркава парохијских и филијалних, од којих око 200 спремних за богослужење.

1966. г. - 16 активних свештеника, 23 пензионисана, и осам монаха који осплужују парохије; 184 парохије, од којих је попуњено 47.

1967. г. - 17 активних свештеника, 5 активних и 5 пензионисаних монаха.

1968. г. - 16 активних свештеника (од којих један ради у државној служби), 30 пензионисаних, 11 активних и 5 пензионисаних монаха, и 5 монахиња; 25 манастира и метоха.

1969. г. - 16 активних свештеника (од којих три раде у државној служби), 23 пензионисана, 17 монаха активних и пензионисаних; 25 манастира и метоха, и 620 цркава.

1970. г. - 17 активних свештеника (од којих три раде у државној служби), 23 пензионисана свештеника, 17 монаха активних и пензионисаних; 625 цркава.

1971. г. - 15 активних свештеника; 25 манастира и метоха, 620 цркава од којих је више од половине ван употребе.

1972. г. - 18 активних свештеника (од којих двојица раде у државној служби), 24 пензионисана, 14 активних и пет пензионисаних монаха, пет монахиња и двије искушенице; 25 манастира и метоха, од којих у 16 тече редован живот.

1973. г. - 18 активних свештеника (од којих двојица раде у државној служби), 24 пензионисана, 14 активних и пет пензионисаних монаха, пет монахиња и двије искушенице; 25 манастира и метоха, од којих у 17 тече нормалан живот.

1974. г. - 18 активних свештеника (од којих је један на одслужењу војног рока), 22 пензионисана, један ђакон-приправних код митрополита, 14 активних и пет пензионисаних монаха; 184 парохије; 25 манастира и метоха, од којих у 17 тече нормалан живот.

1975. г. - 25 манастира и метоха од којих у 17 тече нормалан живот.

За период од 1976. до 1982. године у изворима и годишњим извјештајима митрополита Дајковића не могу се видјети подаци о броју свештеника и монаха, парохија, цркава и манастира. То нарочито важи за број свештеника и монаха. Он је то образлагао општом конфузијом. Неки свештеници и монаси су одлазили из службе и напосто напуштали Епархију. Већи број пензионисаних, који су готово про форме опслуживали један број парохија су поумирали. Митрополит је констатовао и да је један број младића који су стипендирани, током овог времена завршио средњу богословску школу или теолошки факултет, али да се није хтио примити свештеничког или монашког чина, или је одмах тражио канонски отпуст од митрополита, да би прешао у другу Епархију. Уосталом, већ је у овом поглављу помињано, да је митрополит Дајковић констатовао низ пута, да свештенство и монаштво службу у Епархији Црногорско-приморској сматра као прогонство у Сибир. О апсурдности ситуације у којој су били он и Митрополија, говори податак да када је једном свршеном богословцу одбио да да канонски отпуст, овај се недуго потом запослио као саобраћајни милиционер у државној служби. Ваља напоменути да је катастрофални земљотрес од 1979. године умањио својим разорним дејством број цркава и манастира, и практично вратио на почетно стање сав готово дводеценијски рад митрополита Дајковића на оправци црквено-манастирске инфраструктуре.

Од 1982. године стање је било овакво:

1982. г. - 17 активних свештеника (од којих 6 квалификованих), 17 монаха (од којих је само један студент теологије, а неки немају чак ни осмогодишњу школу); 23 манастира и 2 метоха од којих у 17 у тече нормалан живот.

1983. г. - 17 активних свештеника (од којих шест квалификованих), 17 монаха (од којих један квалификован); 23 манастира и два метоха од којих у 17 тече у нормалан живот.

1984. г. - 16 активних свештеника (од којих шест квалификованих), 17 монаха (од којих један квалификован); 23 манастира и два метоха од којих у 17 тече у нормалан живот.

1985. г. - 16 активних свештеника, 18 пензионисаних, 17 монаха; 23 манастира и два метоха од којих у 17 тече нормалан живот.

1986. г. - 15 активних свештеника, 18 пензионисаних, 17 монаха; 23 манастира и два метоха од којих у 17 тече нормалан живот.

1988. г. - 20 активних свештеника, 14 пензионисаних, 18 монаха (од којих сви опслужују од једне до три парохије); 23 манастира и два метоха од којих у 17 тече нормалан живот.

1989. г. - 26 манастира од којих у 19 тече нормалан живот; остршки манастир - 5 монаха, цетињских манастир - 3 монаха, остале активне манастире опслужује по један монах, а у некима су ангажована још укупно 4 свештеника. Митрополија још има 4 искушеника и 3 искушенице.¹⁹¹

Иако је примивши архијерејски чин, како је већ много пута назначено у овом поглављу затекао врло тешко стање у Епархији Црногорско-приморској, митрополит Данило Дајковић са остатком свештенства и монаштва није сједио скрштених руку. Радио је колико је знао и могао, колико су му то тешке финансијске прилике дозвољавале, и уопште прилике живота Епархије и СПЦ у атеистичко-комунистичком режиму. Дефинитивно, његовим трудом и радом, нарочито на обнови црквено-манастирске инфраструктуре стародревна Митрополија Црногорско-приморска није се угасила. Против њега су како је назначено биле тешке прилике и доба, које су изродиле и антицрквене људе. Ако би се направила кратка ретроспектива по годинама његовог архијерејског рада и доба, с обзиром на расположиве податке стање би изгледало овакво:

1962. г. - реновиран митрополитски двор у цетињском манастиру, замијењен кров, и уређене собе за преноћиште вјерника у манастиру.

1964. г. - кров манастира Доњи Острог промијењен и стављен нови бакарни; довршена ограда око манастира; направљен пут (крчаник) од жељезничке станице до Доњег манастира куда иде велики број поклоника; поправљен пут од крста до Доњег манастира у дужини од 5 км; поправљен пут између Доњег и Горњег манастира Острога; направљен простор за стајање за око 2.000 људи код Горњег манастира Острога, и изведен низ грађевинских радова са потпорним зидовима, поправљена кућа код Горњег манастира Острога, а иза ње направљена бистијерна са 100.000 литара воде; проми-

191. Исто, разна годишта.

јењен кров на цетињском манастиру и стављен нови бакарни, у истом смуслу и кров кулице и испоснице Светог Петра; вршена малтерисана и кречења на и у цетињском манастиру; отпочели радови на завршетку саборног храма Светог Саве у Тивту, започетог још прије Другог свјетског рата; за период од почетка архијерејског рада оправљено и способљено за богослужење око 40 цркава.

1965. г. - Помогнута оправка 19 цркава са сумом од 712.620 старих динара.

1966. г. - Обновљена велика зграда уз манастир Доњи Острог за потребе отварања монашке школе; започети радови на оправци: манастирског музеја на Цетињу, музеја и конака у манастиру Савини, конака у манастиру Режевићу, куће манастира Градишта у Буљарици; од почетка архијерејског рада митрополита Дајковића оправљено око 50 цркава.

1967. г. - Освештан саборни храм Светог Саве у Тивту (овај подухват сматра се иначе највећим градитељским успјехом у доба митрополита Данила Дајковића); освештан пренешени манастир Косијерево; отворена Монашка школа у манастиру Острогу; у манастиру Савини отворено одмаралиште са шест соба са свим пратећим санитарима у комерцијалне сврхе; кућиште испод манастира Градишта на Буљарици страдало од италијанског окупатора током рата обновљено и претворено у ресторан који је издат једној друштвеној угоститељској фирми; потпуно обновљен манастир Режевићи са конаком од осам соба са свим пратећим санитарима, које ће бити издаване у комерцијалне сврхе; оправљен стан в. д. настојатеља манастира и монаха у конаку манастира Морача.

1968. г. - Извршени радови на оправци манастира и конака Брчела, Дајбабе и Мораче; реконструисан кров саборног храма Светог Василија Острошког у Никшићу; у току ове године дата новчана помоћ за оправку 38 цркава.

1969. г. - На основу новчане помоћи из иностранства обновљен манастир Ћелија Пиперска и његов конак; на основу новчане помоћи из иностранства ове године оправљене су 63 цркве и три манастира.

1970. г. - Извођени радови на обнови манастира Ждребаоника; у манастиру Подластва обновљен конак у којем је некада била основна школа; у манастиру Прасквица подигнут нови стамбени објект у сврху конака.

1971. г. - Од почетка архијерејског периода митрополита Дајковића оправљено око 100 цркава; У Острогу прослављена 300-годишњица претстављања Светог Василија Острошког, којом приликом је издата и споменица, а том чину присуствовало је 15-20.000 посетилаца; у Брезојевицама код Плава освештана стара црква.

1972. i. - У Доњем манастиру Острогу подигнута кућа са осам соба са санитарјама за поклонике; на Превлаци адаптирана два стара конака; у манастиру Прасквици спремљена соба за манастирски музеј.

1973. i. - Извршена адаптација куће зване „Краљев двор“ у манастиру Доњем Острогу.

1974. i. - Изграђена нова бистијерна капацитета 600.000 литара воде при манастиру Доњи Острог.

1975. i. - Асвалтиран пут од крста до манастира Доњег Острога; поправљен пут од Доњег ка Горњем манастиру Острогу; извршен дио санације на цркви у Прчњу; обновљен парохијски дом у Рисну.

1986. i. - У организацији подручних општина отпочели су радови на обнови манастира: Савине, Прасквице, Градишта, Дајбаба, Ждребаоника, Добриловине, Жупе Никшићке, Мораче и Ђурђевих Ступова. У ове радове укључен је и извјестан број цркава. Радови су извођени у склопу обнове црквене инфраструктуре од посљедица катастрофалног земљотреса 1979. године из Фонда солидарности.

1988. i. - Из Фонда солидарности до краја ове године обновљено је од посљедица земљотреса десет манастира и осамдесет цркава. Током ове године коначно је обновљен и цетињски манастир и његов музеј.¹⁹²

У овом и претходном поглављу изложено је стање у коме се нашла Митрополија Црногорско-приморска од 1945. године. Општа конфузија, расуло, материјални и кадровски слом су карактеристике које укратко описују стање Митрополије до доласка Данила Дајковића на митрополијски положај. Оне се пресудно нијесу поправиле ни у његово архијерејско доба од готово три деценије. И он сам је у неколико извјештаја јасно изнио свој став, да је пракса Синода од послје рата, да поставља администраторе који нијесу у већини обитавали у Епархији, а као људи из других српских крајева нијесу ни разумјели темперамент и навике Црногораца, била погрешна. По њему, и послје извјесног времена конфронтрање митрополита Арсенија Брადваревића са комунистичким властима, без обзира како је до њега дошло, није Митрополији донијело ништа добро. Чак обратно, обезглављеност Митрополије и расуло на основу њега, идеално су одговарали комунистичким властима.

192. Исто.

Већ је назначено који су то услови утицали током деценија на тежак положај и услове рада митрополита Данила Дајковића. Како је знао и умιο, могао и смио, он се борио да очува, како је једном сликовито рекао, макар жар Митрополије испод пепела тешког времена, да би неко послѣје њега, у бољим прилика покушао тај жар да разбукта. Шта рећи о његовој личности као архијереја, а затим и као човјека? Још деценијама раније остао је удов-свештеник без породице, изузимајући једног сина, кога је такође надживио. Из низа његових извјештаја, види се да су и године остављале послѣдице на њега. Готово сам и без икога у Митрополији, са оскудним свештеничким и монашким кадром, не само квантитетом, него и образованошћу и постојаношћу он је покушавао да нешто учини, да се стародревна Митрополија Црногорско-приморска не угаси. Колико је био тежак његов положај не само у спољњим околностима, него и самом окружењу, види се и по томе, да у већини свога архијерејског рада није имао ни квалитетно оспособљеног секретара.

На престо Светог Петра Цетињског митрополит Данило Дајковић дошао је са 66 година старости. Очигледно он је био већ тада у трећој фази живота. Већ та чињеница говори да прилике у Митрополији Црногорско-приморској нијесу биле нормалне. Тешко је било очекивати и од куд и камо млађег човјека да се ухвати у коштац са неприликама атеистичког времена, а не од човјека у позној седмој деценији живота. Страх према цркви и црквеним лицима митрополит Дајковић је уочио још прве године свога архијерејског рада. Он је навео да на Цетињу има „извјестан број школских другова, кумова, пријатеља и познаника већином сви пензионери, а који су све ово вријеме једва једном заканили и дошли на виђење и више их нема. На моју примједбу кад се сретнемо зашто чешће не дођу, извињавају се да не желе досађивати, дочим је разлог у напријед означеном и непотребном страху.“¹⁹³

Какав је био митрополитов положај и услови за рад, најбоље говори чињеница да је већ прве године на располагању у Црквеном суду и Епархијском управном одбору имао само секретара и служитеља. „И сами помажемо у административним пословима, све у интересу штедње“, констатовоа је он.¹⁹⁴ Нешто слично било је и 1964. године. Наведени секретар је био болестан и убрзо је пензионисан. Нови секретар протојереј Кусовац је до Дајковићевог доласка на мјесто архијереја био три пута оперисан, а потом

193. Као нап. 112.

194. Исто.

још два пута, тако да се на њега више није могло рачунати. Митрополит га је једном послао да обави неки посао, али се због болести и изнемоглости вратио са пола пута. Митрополит се жалио да мора сам водити најбаналније административне послове. Нешто му је помагао један свештеник у пензији, који је куцао на машини и водио дјеловодник.

У овом поглављу већ је цитиран дио извјештаја митрополита Дајковића од 8. маја 1965. године, у коме је он Синоду отворено изнио да је од неких црквених структура преко океана, али и браће архијереја у земљи „окарактерисан као комуниста.“ На страну што је то немогуће, јер неко не може по њему у исто вријеме бити и комуниста и вјерник, тј. теиста и атеиста. Дајковић је алудирајући на случај свог претходника Брэдваревића, Синоду јасно ставио до знања да не намјерава ићи у затвор, нити се конфронтирати са комунистичким властима, јер суштински Митрополија од тога нити је имала, нити би имала користи. Није се либио да Синоду каже да је већина садашњих архијереја изабрана под комунистима, а „да сам ја био 14 година под ветом и не би се ни онда скинуо да је ико од г. архијереја хтио поћи у Црну Гору.“¹⁹⁵ Митрополит Дајковић је управо овом констатацијом открио суштину свога постављања за архијереја у Црној Гори. Свакако да је Синод био свјестан чињенице какво је стање у Црној Гори када је бирао Дајковића за митрополита, и шта га све чека тамо? Мора се бити отворен, и констатовати и чињеницу, да је тада Дајковић био и једини могући избор, јер суштински, ни један други аутохтони Црногорац са било каквом значајнијом стручном теолошком спремом није био на располагању.

Стање се по митрополита нешто поправило почетком 1966. године, када је рукоположио једног ђаконa и замонашио једног монаха, и поставио их за писаре приправнике.¹⁹⁶ Међутим писар-монах је напустио Митрополију и прешао у државну службу, и кренуо да се жени, те је митрополит са жаљењем констатовао да ће га морати расчинити.¹⁹⁷ Ни писар-ђакон није дуго остао у Митрополији. Митрополит Дајковић је извијестио Синод да је 1970. године отишао незнано куда.¹⁹⁸

Знаци клонулости митрополита Дајковића могу се уочити већ 1970. године. Он је тада од Синода тражио да му се одреди викарни епископ. Свакако су они најприје били из здравствених разлога,

195. Као нап. 122.

196. Као нап. 139.

197. Као нап. 124.

198. Као нап. 116.

али и прилика у Црној Гори. Никада митрополит Дајковић није био у дилеми разлога своје борбе за вјеру и крст, али су тешке прилике у Црној Гори и посљедице вишедеценијске атеистичке власти учиниле да се некада осјећа беспомоћан. У извјештају Синоду од 10. априла 1971. године он је навео да је још прошле године тражио да му се одреди викарни епископ, али није знао због чега је одбијен и са каквом мотивацијом? „Нијесмо Ми то тражили од бијеса и без оправданих разлога“, констатовао је. Навео је да је у 76 години живота, да је до тада издржао пет операција, и да је постао срчани болесник, те да чак носи нитроглицерин као посљедње спасавајуће средство. Да ли се већ тада митрополит Дајковић осјећао беспомоћан и уморан не само у смислу ношења терета година и болести, тешко је утврдити. Ипак, можда је постојала дилема, чим је у извјештају записао: „Издао Нас је онај елан (ако га је некада и било) и потребна нам је помоћ. Има и других разлога због којих смо то тражили“... Одређивање викарног епископа по њему је био услов да може још неко вријеме издржати.¹⁹⁹

Из свега овога може се наслутити макар један од узрока оваквог незнања и умора митрополита Дајковића. Увелико је почела тзв. капелска афера. Недуго потом, он је управо из разлога мотивисаних њом Синоду 30. августа 1972. године поднио оставку. У овом акту он је замолио Синод, да ако не може да ријешити питање његове оставке, исту стави на разматрање Светог Архијерејског Сабора. Поновио је по ко зна који пут тешко стање у коме је затекао Митрополију приликом преузимања архијерејског звања, а да се оно наставило и даље до тада. Свој даљњи опстанак на положају митрополита схватио је „као БЕСЦИЉАН и ПОВРИЈЕЂЕН“.²⁰⁰

Синод је митрополита Дајковића обавијестио званичним актом од 5. септембра, да је питање његове оставке пренио на надлежност Сабора, са препоруком да оставку не треба уважити.²⁰¹ Тако је и било. На одлуку се међутим није кратко чекало. На засиједању Сабора од 5. септембра 1973. године Синод је доставио Сабору оставку митрополита Дајковића са мотивима за овај чин. У име Административно-финансијског одбора ово питање је реферисао митрополит дабробосански Владислав. Сабор је са жаљењем прихватио рушење Његошеве капеле на Ловћену, и пренос његових посмртних остатака у крипту маузолеја, али и одао признање митрополиту Дајковићу за активности у спрјечавању овог

199. Исто.

200. Као нап. 117.

201. Исто.

чина. По другом реферисању епископа шумадијског Валеријана, Сабор је констатовао да не може узети у разматрање митрополитову оставку.²⁰²

Из извјештаја митрополита Дајковића Синоду од 14. марта 1973. године, види се да је Сабор већ претходне године узео у разматрање опцију одређивања викарног епископа митрополиту Дајковићу. Како он наводи, али без имена и презимена, помињало се и одређено лице. О њему је митрополит разговарао чак и са патријархом Германом и једним бројем колега архијереја. Митрополит је чак дошао у писмени контакт са тим лицем, али је оно ту опцију одбило правдајући се да мора довршити докторску дисертацију. Евидентно је такође да је то било монашко лице. Оно је требало да митрополита наслиједи на положају послје његовог упокојења. Опет је митрополит Дајковић констатовао да би одмах примио наслједника „а Ми би се повукли у неки манастир да посљедње дане у миру проведемо“²⁰³

И сљедеће године било је исто. Митрополит се јадао на „терет старости“, и када би Сабор одлучио, он би се најрадије повукао у неки манастир, и препустио црквену власт неком млађем, који би свакако то боље радио „него ја са скорих 80 година.“ Питање свога наслједника, макар и у виду викарног епископа митрополит Дајковић сматрао је акутним. Практично неће проћи година, а да га у својим извјештајима он не потенцира. Иако је међутим од Синода викарни епископ одређен, он није и персонално одређен, и то се одуговлачило већ двије године, па је Дајковић иронично примијетио: „Како нам изгледа прије ћемо Ми поћи на вјечни одмор, него добијемо помоћника.“

Митрополит није имао илузија шта чека његовог наслједника, ма кад он дошао. Није у илузијама хтио да остави ни Синод по том питању, мада је био свјестан да Синод то зна, чим је примијетио: „Онај ко дође у епархију Црногорско-приморску и на њено чело, ако немисли стварима добро погледати у очи, потрчати и погледати сваки крај, имати у виду положај и стање епархије, не заносити се примјером других цркава, па чак и других епархија наше цркве, боље да не долази, јер треба знати да је посла и одвише, а посленика тако мало да не могу ни изблиза учинити оно што се треба учинити.“ Сурова збиља Епархије којој је био на челу, најбоље је оличена кроз Дајковићеву констатацију: „Црногорци су се некада нати-

202. Као нап. 108, стр. 284-285.

203. Као нап. 127.

јецали ко ће вишу и љепшу цркву оградити и уљепшати, а данас су дозволили да у тим истим црквама улази стока.²⁰⁴

Није престајао митрополит Дајковић, како је већ назначено са тражењем насљедника, и својим повлачењем. Тако је у извјештају од 24. фебруара 1975. године написао да је ушао у 80 годину живота и 57 годину свештеничке, епископске и грађанске службе, те да сматра да се одужио „Богу и нашем роду.“²⁰⁵ Упорно, упорно и упорно, је стари и изнемогли митрополит Дајковић из године у годину тражио викарног епископа, жалио се да је болестан и изнемогао, да најобичнију администрацију ради сам, јер чак и за те послове нема подесног лица, а да неријетко и службу држи сам (!). Но, у извјештају од 5. априла 1979. године, потврдио је свој низ пута раније исказани став, да се нада да се послје његове смрти неће десити оно што се десило прије њега, тј. да Синод неће дозволити „да се по други пут администрира епархијом из Призрена, Пријепоља и Београда, што је допринијело не мање зла него равнодушност Црногораца према вјери и цркви.“²⁰⁶

Тешко је одгонетнути зашто је Синод годинама одуговлачио да митрополиту Дајковићу одреди макар и викарног епископа, а камоли насљедника, а да он оде у заслужену пензију? Или није било подесне личности, нарочито због тога јер је било више него јасно, да је пожељно да то буде Црногорац по рођењу, или ако не ни то, да нико није уопште хтио да се прихвати архијерејског звања у Црној Гори. Судаћи по његовом извјештају од 8. априла 1985. године, његов положај је био више него тежак. Жалио се да је преболовао грип са запаљењем плућа, и да није ни за Божић могао држати службу. „Тај грип Нас је потпуно онеспособио за ма какав и физички и умни рад. Изгубили смо сан, изгубили ноге, настала нека апатија, изгубљен елан за рад па чак и за живот“... Треба ли овоме више какав коментар?!²⁰⁷ Сљедеће године је написао да помишља да Сабор вјероватно очекује да он умре за радним столом.²⁰⁸

Осјећао је стари митрополит да је крај његовог архијерејског рада близу, јер је у извјештају од 13. априла 1987. године навео, да тај извјештај „може бити и посљедњи.“²⁰⁹ Није се много преварио. Интересантно је да се у његовом посљедњем извјештају од 12. априла 1989. године осјећа неки нови елан. Он се похвалио да сада

204. Као нап. 128.

205. Као нап. 129.

206. Као нап. 131.

207. Као нап. 174.

208. Као нап. 133.

209. Као нап. 161.

има 20 свештеника, и то претежно млађих, као и да се примјећује све веће интересовање младих за цркву. Све ове појаве наравно биле су везане за почетак распада комунизма у Југославији. За разлику од свих посљедњих 20-ак година, он по први пут не помиње тему одређивања насљедника.²¹⁰ Већ од 1986. године додијељен му је викарни епископ, и то епископ хвостански Никанор. Он је у посљедњем извјештају Синоду, који се може рачунати као период митрополита Данила Дајковића 10. маја 1990. године извијестио да је митрополит тешко болестан, те да стога он сходно чл. 108 т. 29 Устава СПЦ подноси извјештај.²¹¹

Најзначајнији моменат у периоду архијерејског рада митрополита Данила Дајковића је рушење капеле на Ловћену, и успостављање Мештровићевог маузолеја. Био је то врхунац насиља атеистичког комунистичког режима над Митрополијом Црногорско-приморском и њеним правима у вези са капелом над Ловћеном. Свакако да је овај догађај имао и шири политички и национални карактер, и пројектован је од наведеног режима да да својеврсну идентитетску поруку. Иако се прве назнаке о рушењу капеле на Ловћену коју је обновио краљ Александар Карађорђевић 1925. године појављују још 50-их година XX вијека, оне су глобално речено још биле у фази идеје. Расправа је у више праваца трајала годинама, од концепцијеске карактеристике новог маузолеја, до утрошка материјалних средстава и уопште техничког остварења тог пројекта. Још са тим првим знацима у наведеном периоду, политичка и културна јавност у земљи и иностранству, укључујући ту и СПЦ почела је да се поларизује. Но, одлагање остварења овог пројекта, првенствено из материјалних и техничких разлога, ту поларизацију није доводило до врхунца. Тај тренд пренијет је и на 60-те године. У сваком случају, као аутор тог грандиозног пројекта појављивао се свакако најпознатији југословенски вајар свих времена Иван Мештровић, и са њим су југословенске и црногорске комунистичке власти у том погледу успоставиле контакт 50-их година, јер је живио у САД.

Из године у годину ова опција је постајала све реалнија, мада се одлагала. Митрополит Дајковић имао је добру предвиђајућу моћ, и стално је у томе погледу анализирао чињенице, не хтијући ништа да препусти случају. Готово на почетку свог архијерејског рада, у извјештају Синоду од 13. марта 1963. године, он је указао на све реалнију могућност остварења назначеног пројекта, те да је код свје-

210. Као нап. 134.

211. Као нап. 135

товних власти у Титограду предузео кораке да се капела на Ловћену не дира. Поменуо је и Мештровићеву идеју да се Његош сахрани у новом маузолеју „Ми смо схватили, оправдано или не, да се у маузолеј не сахрањују владике већ у цркви, те смо у том погледу интервенисали“, био је изричит митрополит.

Он је навео да је јавност у Црној Гори поводом овог питања подијељена, и да је већина за то да се капела не дира. Правилно и сурово реално међутим, уочио је да „је власт код оног малобројног дијела“, који је за супротну опцију. Одгађање остварења овог пројекта по митрополиту не рјешава ствар. Упозорио је Синод и Сабор да се то питање мора ријешити, јер се може десити да се материјална средства добију „и Црква стави пред готов чин, а тада ће свака интервенција бити бескорисна. „Мислимо да је аманет Његошев и старији и важнији него Ивана Мештровића“, закључио је митрополит.²¹²

Показало се потпуно оправдано предвиђање и упозоравање митрополита Дајковића. Одлука о подизању новог маузолеја посвећеног Његошу, по пројекту Ивана Мештровића донијета је од стране Скупштине Општине Цетиње 9. децембра 1968. године, с обзиром на чињеницу да је она била територијално надлежна за поменуту локацију.²¹³ Свакако да се радило о простој административној форми, јер је суштинска одлука донијета на вишим инстанцама власти и раније. Међутим, у овом погледу дошло је до подразумијевајуће колизије. Да би се маузолеј по Мештровићевом пројекту подигао, требало је срушити већ постојећу капелу подигнуту 1925. године, на мјесту гдје је већ постојала црквица-капела која је била крајем 1915. године готово потпуно уништена дејством аустроугарске артиљерије. С обзиром на чињеницу, да је Завод за заштиту споменика културе Црне Горе капелу 7. јуна 1961. године прогласио културно-историјским спомеником, исти је донио Рјешење, по којем се одобрава Општини Цетиње, да капелу премјести са назначене локације.²¹⁴ Оперативно, под формом поштовања саопштења Одбора за изградњу маузолеја Петру II Петровићу-Његошу од 22. августа 1969. године, те већ поменутог Рјешења Завода за заштиту споменика културе, СО Цетиње донијела је одлуку о дислокацији капеле на Ловћену 3. септембра 1971. године.²¹⁵

212. Као нап. 114.

213. Службени лист СР ЦГ, бр. 1, Титоград, 25. јануар 1969, 40.

214. Управа за заштиту културних добара Црне Горе, Одјељење за документацију, Маузолеј Петру II Петровићу Његошу, ф. 1.

215. ДАЦГ, АОЦ, ф. 349, 1971. г.

То је у ствари био врхунац заоштравања односа на релацији атеистички режим и његове разне политичке и културне присталице, и са друге стране СПЦ-Митрополија Црногорско-приморска и културна јавност уз њих. Синод је реаговао својим саопштењем, у коме се одлучно противи остварењу већ назначеног пројекта. У оквиру тога става Синода био је и већ дефинисани став митрополита Дајковића. То је био повод за општу хајку у Црној Гори и Цетињу против митрополита Дајковића, у режији атеистичко-комунистичког режима.

Прво је томе требало дати политичку форму, али са демократском тенденцијом. Синдикалне подружнице предузећа Цетиња су солидарисући се са одлуком СО Цетиње о подизању маузолеја на Ловћену, као и против саопштења Сабора СПЦ, тражиле од општинског синдикалног вијећа, да се одржи сједница Предсједништва синдиката. Она је одржана 12. марта. На њој је одлучено да се упуте писма митрополиту Данилу, патријарху Герману, Удружењу свештеника Црне Горе, и Вјерској комисији СР Црне Горе. Одлучено је и да се у знак протеста поводом саопштења Синода продужи радно вријеме за један час.²¹⁶

Одборници СО Цетиње су на сједници од 17. марта 1969. године према писању дописника београдске „Политике“ закључили да „митрополит цетињски има својих послова а не да се мијеша у наша самоуправна права“. Тражили су „да митрополит цетињски поднесе оставку, а уколико се не спроведе одлука о подизању Његошевог маузолеја одборници ће поднијети оставке.“ Већ следећег дана организоване су на Цетињу демонстрације. Оне су требале да имају форму самоиницијативног народног окупљања, које је требало да има одређени ниво, и без насиља и примитивних провокација. Међутим, фарса је била очигледна. Партијски активисти, милиционери у цивилу, радници неколико цетињских предузећа и гимназијалци продефиловали су цетињским улицама са транспарентима, и слили се испред цетињског манастира. Судећи по транспарентима и паролама које су се узвикивале, очигледни циљ је био атак на митрополита Дајковића.

Дописник „Политике“ је читаву ту фарсу забиљежио овако: „Овим протестима су се приближили ученици Цетињске гимназије, који су данас пре подне демонстрирали Његошевом улицом. Носећи транспаренте, мирно су прошли улицом и зауставили се пред резиденцијом митрополита цетињског, гдје су узвикивали „Хоћемо споменик на Ловћену“... Од предсједника Општинског синди-

216. *Прошесті синдикалних подружница Цетиња*, Побједа, 20. март 1969, 8.

калног већа смо сазнали да је више радних организација писмено затражило сазивање ванредног пленума Општинског синдикалног већа, на коме би се расправљало о ставу Архијерејског сабора. Неке радне организације ће организовати такозване радне демонстрације-продужиће радно време за један час...“ Врхунац фарсе ових јединих посљератних демонстрација на Цетињу (!), огледа се у томе, да је режим, како је већ назначено, хтио да их прикаже као спонтани народни бунт, који он суштински не одобрава, али ето подржава кад се већ десио, јер је оправдан. Стога неувјерљиво звуче наводи дописника: „Поводом демонстрација званичници општине сматрају да“ демонстрације нијесу биле нужне, јер је став Скупштине општине јасан и неопозив. „Ипак, оне значе подршку младих акцији за подизање маузолеја, а показале су и њихову велику бригу и политичку зрелост да учествују у рјешавању крупних питања.“²¹⁷

Колектив електро индустрије „Обод“ са Цетиња, упутио је протестно писмо Митрополији Црногорско-приморској и Сабору СПЦ. У њему је назначено да Митрополија и Сабор, тј. Црква нема „никакве ни правне ни моралне основе да се супроставља овој акцији којом се Његошу одужују југословенски народи за његова велика дјела. Радници су посебно разочарани ставом Митрополије црногорско-приморске и сматрају да оваквим својим радом она не наставља славну историјску мисију коју је одиграла, посебно њене владике у прошлости Црне Горе.“²¹⁸ Да се претпоставити да је не само поводом проблематике капеле на Ловћену, него и опште хајке на митрополита Данила, исти на сопствено тражење био примљен код предједника Скупштине СР Црне Горе Вељка Милатовића, и предједника Комисије за вјерска питања Велизара Перуновића.²¹⁹

И сам митрополит Дајковић је у извјештају Синоду од 20. марта 1970. године, дакле годину дана послје овог догађаја, констатовано да су ове демонстрације испред манастира биле, да су их извели цетињски гимназијалци (што је само дјелимично тачно) „разумије се под руководством извјесних народних представника општинске власти и њихових помагача.“ Митрополитово противљење рушењу

217. Б. Пушоњић, *Општинска скупштина Цетиње не одустије од изградње споменика Његошу*, Политика, 18. март 1969; Б. Пушоњић, *Цетињски гимназијалци демонстрирали пред Митрополијом резиденцијом*, Политика, 19. март 1969, 7.

218. *Прошћено писмо колектива електроиндустрије „Обод“, Поводом одлуке Архијерејског сабора српске православне цркве*, Побједа, 23. март 1969, 8.

219. Побједа, 26. март 1969, 1.

капеле на Ловћену без сумње је пореметило његове односе са атеистичким властима, и то је он сам признао у истом извјештају. О томе је он записао: „Док смо раније имали врло честих састанака, споразума и савјетовања, како да се односи Црква-Држава ускладе и добри односи послуже објема странама на корист, дотле данас те контакте можемо одржавати писмено и Ми пишемо, молимо и предлажемо, али резултата нема. Чак се је тај однос пренио на личне односе тако да поједини функционери који су били врло блиски данас пролазе крај Нас без да назову Бога, а тамо гдје смо примани и гдје нам је било речено да можемо у свако доба доћи, данас до пријема и оправданих разлога за њим не можемо доћи.“²²⁰ Проћи ће безмало готово петнаест година, а да ће митрополит Дајковић у својим годишњим извјештајима стално констатовати ово.

Међутим, иако су одлуке о рушењу, тј. формално-правно дислокацији капеле донешене, тај чин још увијек није урађен, па је то митрополиту, СПЦ и наклоњеној им јавности давало извјесну наду. Све дилеме су отклоњене у јулу 1972. године, када је и физички отпочело рушење капеле на Ловћену. Стога је митрополит Дајковић посебним актом од 30. августа 1972. године Синоду понудио оставку. Овај документ пун је очаја и огорчености старог митрополита. Глобално, он представља оличење борбе са јачим и бескрупулозним противником која је изгубљена.

Огорченост, незнађе и очај чити су практично у свакој ријечи старог митрополита, чим је написао: „Оно што сам најмање очекивао, чему се нијесан надао и ради чега нијесам дошао ДОГОДИЛО СЕ ЈЕ ОВИХ ДАНА, ЦРКВА СВ. ПЕТРА ЦЕТИЊСКОГ НА ЛОВЋЕНУ, у којој су са прекидима 117 година лежали посмртни остаци, једног између највиших синова нашег народа: владике, владара и пјесника ПЕТРА II ПЕТРОВИЋА-ЊЕГОША, без моје воље, пристанка и учешћа скорих дана СРУШЕНА ЈЕ, а његове кости пренесене су у крипту паганаског маузолеја који се подиже, противно свим канонима и прописима православља и светосавља.

Послије овог догађаја, који је не само мене већ милионе православних вјерника узнемирио и запањило, мој даљи опстанак на положај митрополита црногорско-приморског схватам као БЕСЦИЉАН и ПОВРИЈЕЂЕН, јер не само што је тиме моја личност, чин и положај који покривам погођена, већ и традиција и историјска улога мојих претходника омаловажена.“

Митрополит је упозорио Синод да овом оставком не ставља своју личност у први план, „већ као дубоко увријеђени: осјећај, по-

220. Као нап. 142.

нос, достојанство, углед и положај који сам као светињу схватио и са животом једначио. Све моје најбоље жеље и настојање, да до краја својег живота: радим, браним, штитим и обнављам, поремећене су поступком оних које за скоро три године, не само ја, већ хиљаде научника и стручњака, милиони наших вјерника, па и оних који не вјерују, нијесу могли убиједити да не чине оно што су ових дана учинили.²²¹

Како је већ назначено, на основу познатог става митрополита Дајковића о капели на Ловћену, и прије одлуке о њеном рушењу, комунистичке власти су отпочеле кампању против њега. Она се састојала у игнорисању његове личности и службених захтјева уопште. Стога је он и извјештају од 10. априла 1971. године написао: „Од тад не само да су односи поремећени, него су скоро непријатељски. И поред демонстрација које су приређене пред Нашом резиденцијом, сви они представници Народних власти са којима смо до тада одржавали добре односе, наједанпут су престали да чак и поздрављају се самном.“²²²

Да је можда ипак код неких комунистичких кадровика постојала грижа савјести због рушења капеле на Ловћену, указује митрополитов извјештај од 14. марта 1973. године. Он је навео да је тек прошле године успио да регулише питање имања цетињског манастира, и то на велику штету манастира, али да алтернативе није било. Ни то се не би урадило „да Предсједник општине који је срушио Ловћенску капелу није хтио нешто добро да учини, те је уговором регулисао имање манастира цетињског.“ Питање је уопште у тзв. капелској афери, колико су формално-правни покретачи рушења капеле то можда и заиста хтјели? Није искључено да су идући линијом комунистичке хијерархије, кадрови на Цетињу били само пуки извршиоци.

Митрополит се јадао Синоду да је предузео све да спаси „Ловћенску цркву и аманет једног од највећих синова нашега народа, али на жалост нијесмо у томе успјели, и ако и данас постоји наша тужба код Окружног суда у Титограду и на Наше инсистирање да се закаже расправа за двије године није се у томе успјело.“ Навео је да у моменту рушења капеле у августу прошле године није био у земљи, али да би било свеједно и да јесте. Камење капеле је пренешено на Иванова Корита, али то митрополита није посебно интересовало „јер сматрамо да је Ловћенска капела ма и најмањим

221. Као нап. 117.

222. Као нап. 116.

помјерањем за Нас и Цркву уопште срушена, без обзира да ли ће и када бити на друго мјесто постављена.²²³

Међутим, митрополит ће убрзо промијенити мишљење. Он ће перманентно годинама покретати питање дислоциране капеле, и њено постављање на другу локацију, што је био и првобитни формално-правни алиби за постављање Мештровићевог маузолеја на Ловћену. Као што није успио да је одбрани на Ловћену, тако није успио ни да постигне да се она постави на другој локацији. У извјештају Синоду од 24. фебруара 1975. године он је констатовао да су хладни односи комунистичких власти према њему и Митрополији као институцији, инспирисани капелском афером нешто попустили, јер је 1974. године дошло до кадровских промјена у комунистичком руководству. Нешто је постигао у смислу одржавања парастоса и помена у новом маузолеју на Ловћену. Камење капеле још је било на Ивановим коритима, и колико је он чуо ништа се неће предузимати да се она наново постави на другој локацији.²²⁴ У извјештају од сљедеће године, митрополит је извијестио Синод да камење капеле још чека на постављање, те да је било наговора од неких који су пристали и потписали да се она сруши, да он посредује код владе Црне Горе да се она наново постави на некој локацији. Он по том питању није ништа хтио да предузме. Иако није навео имена, очигледно се ради о локалним структурама власти на Цетињу.²²⁵

Митрополит није одустајао од питања обнове порушене капеле. Но, његови извјештаји су по том питању, тј. по питању њене локације прилично конфузни. По свој прилици он је током година са комунистичким властима водио извјесне разговоре, па чак и добијао нека обећања, што се види из извјештаја Синоду од 5. априла 1979. године. Изгледа да је митрополит инсистирао да се капела некако уклопи уз Мештровићев маузолеј, а да га друге опције нијесу занимале, што је исказао и у овом извјештају.²²⁶ Судаћи по овом извјештају, а и оном од наредне године, Митрополија је водила спор пред Општинским судом на Цетињу по овом питању, али ништа није рјешавано. И овог пута се заправо не зна шта је митрополит хтио, да ли подизање капеле на неком другом мјесту, или њено уклопљавање у амбијент Мештровићевог маузолеја?²²⁷

Ово питање са истом тенденцијом протегло се и на 1981. годину, и ништа није ријешено. Из митрополитовог извјештаја од сље-

223. Као нап. 127.

224. Као нап. 129.

225. Као нап. 171.

226. Као нап. 131.

227. Као нап. 118.

деће године, сазнају се неки нови детаљи, али је нејасно из његове презентације, да ли је то било у вријеме пуног интензитета тзв. капелске афере, или што је митрополит и даље инсистирао да се капела опет подигне уз Мештровићев маузолеј? Наиме, митрополит је тврдио да је њему пријеђено усмено, писмено и анонимно чак и убиством. Фарса комунистичког судства и администрације била је очигледна, јер је он у извјештају Синоду навео, да власт тражи уговор по коме мора поставити наново срушену капелу, а без уговора она то није дужна да уради, а таквог уговора нема, нит га је било када је доношена одлука о дислокацији. Митрополит се јадао да никада није ни дао пристанак да се капела сруши, па је власт опет без икаквог уговора и одобрења Митрополије срушила. Указао је да већ постоји опасност да се камење капеле разнесе од стране околних сељака, јер је примијећена та појава.²²⁸ Коначно, митрополит је 1. априла 1983. године извијестио Синод, да је у октобру прошле године одустао од опције постављања капеле уз Мештровићев маузолеј, јер му је са највиших инстанци власти у Црној Гори предочено да никако неће то дозволити.²²⁹

Истина, током година било је неколико предлога о локацији за наново-подизање капеле, тј. на Ивановим Коритима, Његушима и Цетињу. У том погледу је чак 20. фебруара 1987. године од стране Извршног вијећа Црне Горе, тј. оперативно Комисије за односе са вјерским заједницама ријешено да то буде на Ивановим коритима, у близини цркве Светог Преображења и Великог гувна. У том погледу је консултован и Завод за заштиту споменика културе Црне Горе. Но, то је остало само мртво слово на папиру. Пад тзв. старог руководства годину дана касније, читаву ову идеју за коју се годинама борио стари митрополит Дајковић одвело је у други план, а нова друштвена превирања у заборав. Практично пред крај свог архијерејског рада, митрополит је да објашњење зашто је повукао тужбу послџе дванаест година узалудног суђења. То је учинио у интервјуу датом дневном листу „Вечерње новости“ 1989. године. Казао је да је приликом свечаног ручка на освештању премјештеног манастира Пиве 1982. године разговарао са чланом Предсједништва СФРЈ Видојем Жарковићем. Том приликом Жарковић му је рекао: „Владико, сви судови у Југославији да пресуде у твоју корист ми не дамо да се капела подигне на врху Ловћена“...²³⁰

228. Као нап. 119.

229. Као нап. 148.

230. Душко Јолић, *Народ неће у манијије*, Вечерње новости, 12. фебруар 1989, 7.

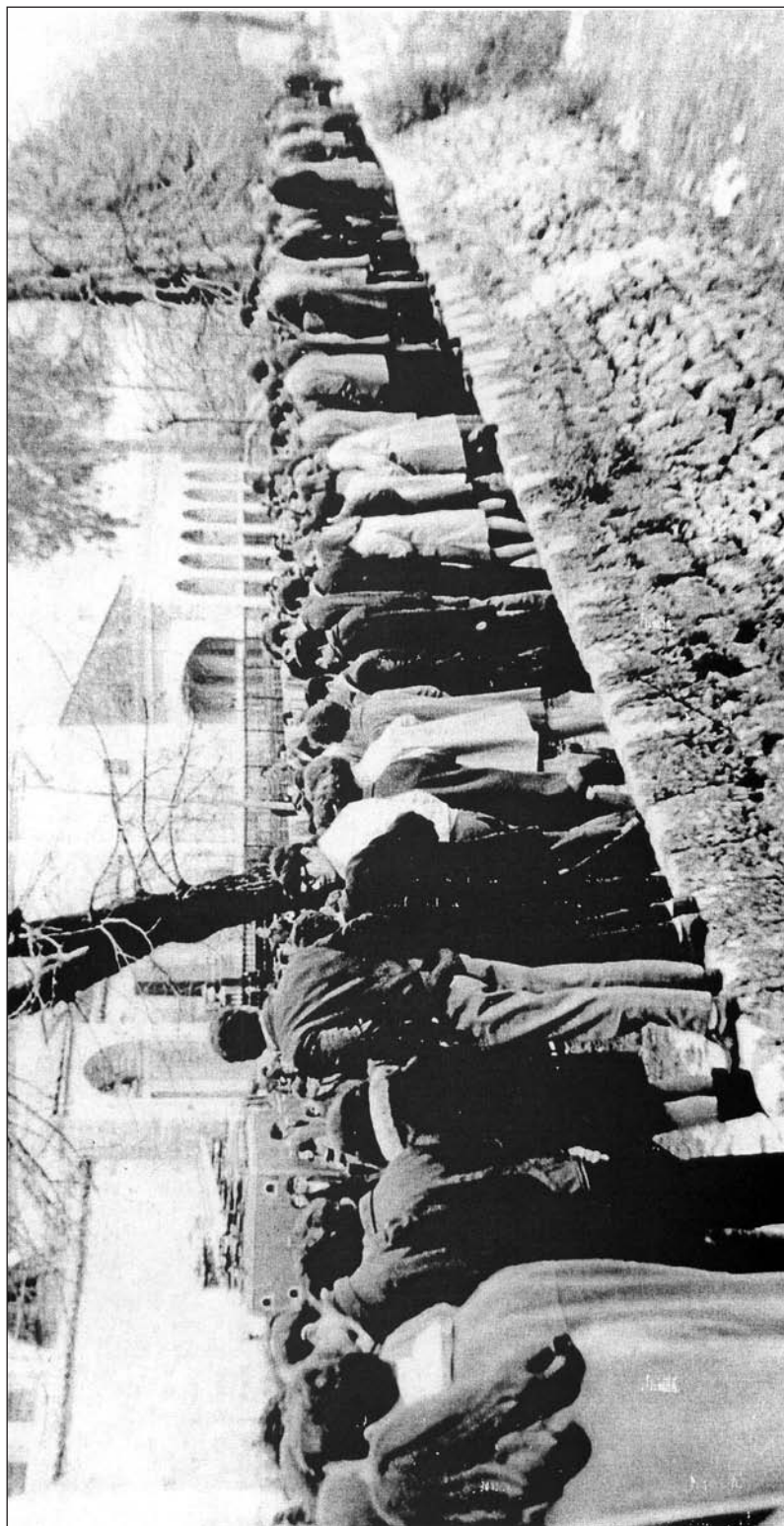
Арсеније Брадаваревић, митрополић црногорско-приморски од 1947. до 1960. године. Године 1954. ушамничен од комунистичког режима.

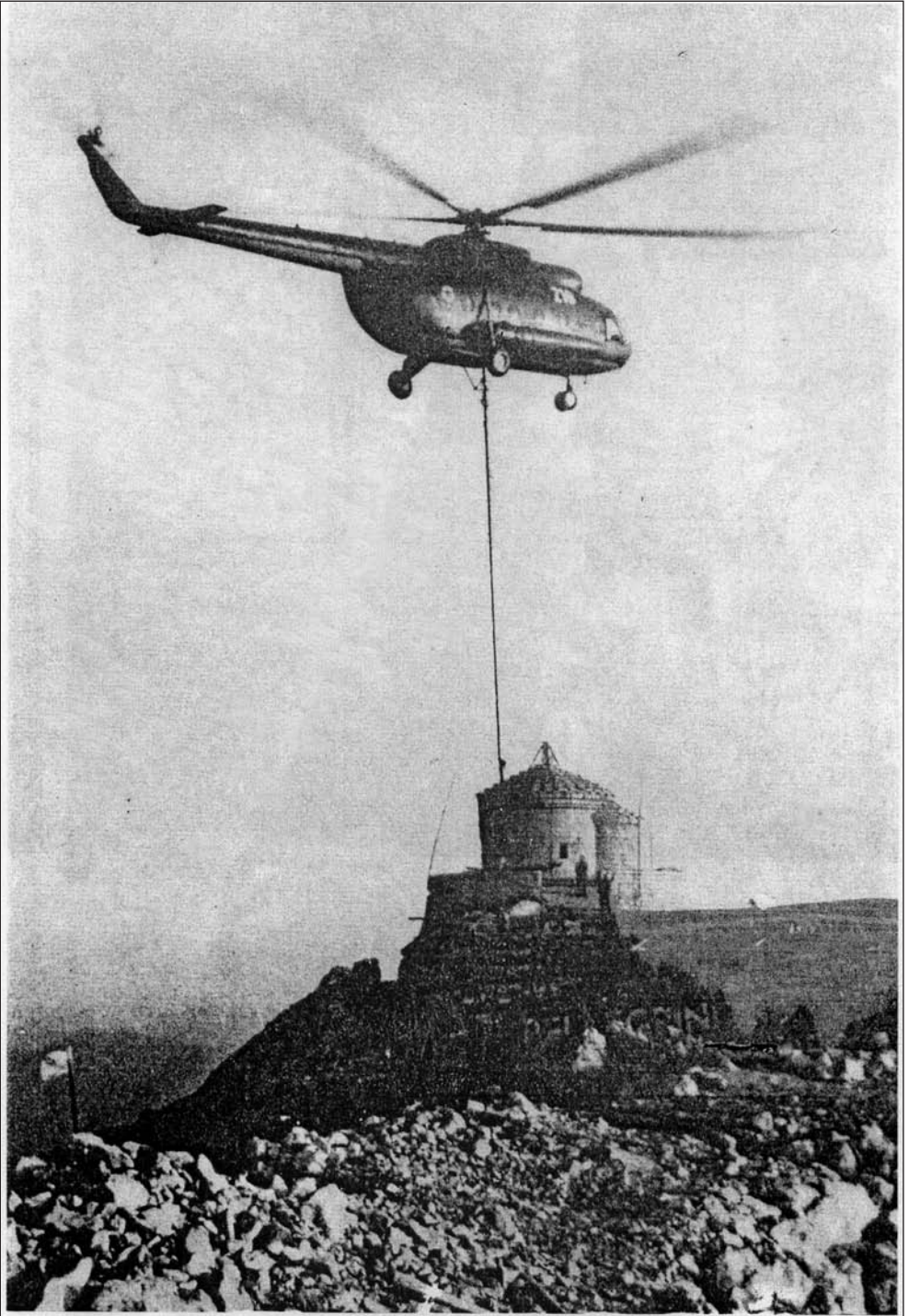
Данило Дајковић, митрополић црногорско-приморски од 1961. до 1990. године.

Петров дан 1961. године. Фотографија начињена приликом свечаности послије устоличења новоизабраној митрополији црнојорско-приморској Данила Дајковића, у Њорши Цейињској манастира. Ристио Раговић, будући митрополиј црнојорско-приморски означен стрелицом.

Прве и једине демонстрације на Цетињу одржане у доба комунистичког режима од 1945. до 1990. године. Комунистички режим је 18. марта 1969. године организовао пројектоване демонстрације испред Цетињског манастира, против митрополита Данила Дајковића, због његовог прошивања рушењу Његове катедре.

*Рушење Њеїошеве каїеле на Ловћену војним хеликоптером
- ївозденим шилком*

ДОБА МИТРОПОЛИТА АМФИЛОХИЈА РАДОВИЋА - САВРЕМЕНО ДОБА

1. Долазак на архијерејски положај мирополија Амфилохија Радовића

У једном од својих извјештаја који су презентовани у прошлој глави овог рада, митрополит Данило Дајковић је свјестан тешких прилика у којима је вршио своју архијерејску дужност сликовито записао, да је настојао макар да испод пепела одржи жар Митрополије која је толико вјекова егзистирала, а која је у тешко доба атеистичке идеологије дошла у опасност да нестане. Тај жар који је тињао испод пепела, у бољим приликама неко је последице њега требао да разбукти у нови пламен. И заиста је тако било!

Године и деценије учиниле су своје. Већ је у претходној глави назначено, да је Данило Дајковић на митрополитски положај дошао као већ увелико времешан човјек. О тешким приликама не само у Митрополији Црногорско-приморској него и уопште у СПЦ излишно је говорити, и због чега су оне биле такве. Он је већ од краја 60-их година XX вијека практично из године у годину од Синода и Сабора тражио да му се одреди викарни епископ, јер су биолошки године на њега већ почеле да дјелују. Године 1972, због тзв. капелске афере понудио је и оставку. Тај процес је настављен у још радикалнијем смислу већ крајем 70-их година, када је опет из године у годину тражио да се повуче, и да се хиротонише нови митрополит. Једном је можда и оправдано Синод питао докле и како на тај начин? Не очекује ли Синод од њега да умре за радним столом, па да онда размишља о његовом наслједнику.

Коначно, митрополит Дајковић обратио се Синоду 9. маја 1990. године званичним актом, да га ослободи даљње службе. Навео је укратко свој животопис, те свој професионални рад у СПЦ. Имао је 95 година старости, и чак 72 године радног стажа(!). Образложио је разлоге свога повлачења прецизно болешћу. Тражио је коначно да се повуче у неки женски манастир, пошто је рачунао да ће ту брига о њему бити боља него у мушком.¹ Овога пута није наишао на неразумијевање, јер је 7. јуна Сабор СПЦ, на основу одлу-

1. АМЦП, фонд МА, 1990. г.

ке донешене на засиједању од 16. маја усвојио његов захтјев.² Суштински, Сабор је потврдио фактичко стање које је више у Епархији Црногорско-приморској што се тиче митрополита Дајковића било неодрживо због његове старости и болести, јер му је већ 1986. године за викарног епископа одредио епископа хвостанског Никанора. У том смислу због митрополитове болести и старости Никанор је и поднио годишњи извјештај за квартал од априла 1989. до маја 1990. године. У овом периоду епископ Никанор водио је послове митрополита Данила.

Тешко је одгонетнути зашто су Синод и Сабор СПЦ, и поред бројних апела митрополита Дајковића већ од краја 70-их година, чekali да нађу новог архијереја у Епархији Црногорско-приморској? Синод и Сабор су вјероватно били свјесни чињенице негативног искуства са администраторима из других епархија, а и периода митрополита Арсенија Брэдваревића. Уосталом и митрополит Дајковић је неколико пута указивао на то негативно искуство. Дефинитивно, Епархија Црногорско-приморска била је најспецифичнија у СПЦ, и у најтежим условима рада. Нигдје тако у српском народу и његовим црквеним областима није заживио атеизам, а био је комбинован и са нарастајућим црногорским национализмом, који је потхрањивао комунистички режим. Будући лишен било каквих организованих политичких опонената, комунистички режим у Црној Гори је стога Митрополију Црногорско-приморску схватао као једину преосталу препреку у брисању српског идентитета Црне Горе. Свакако да је СПЦ могла наћи неку замјену митрополиту Дајковићу у виду архијереја родом из неког другог краја, али је мудро схватила да би то изазвало контраефекат, и дало алиби комунистичким властима за нови удар на Митрополију и манипулације. Уосталом о неким тенденцијама које су имале наслон на овакво размишљање, биће више ријечи у једном од наредних поглавља ове главе рада.

Евидентно је да за дуго времена СПЦ није могла наћи личност која ће наслиједити митрополита Дајковића, а та личност морала је испунити најприје услов да је родом из Црне Горе, а потом да има теолошку спрему одговарајућу за једног митрополита, и коначно канонске услове. Није се то дефинитивно могло урадити јер је осјека свештено-монашког кадра у Црној Гори била потпуна и тотална. Како је у својим извјештајима наводио сваке године митрополит Дајковић, у богословије су слате и чак стипендиране десетине младића. Највећа већина је међутим била лошег ученичког квалитета, и убрзо би напуштала школу. Од преосталог дијела, већина је по

2. Исто.

свршетку школовања, па чак и теолошког факултета одбијала да се рукоположи или замонаши у Митрополији Црногорско-приморској због изузетно лоших материјалних прилика, диктованих поплавом атеизма. Многи су одлазили и у државну службу.

Прихватањем оставке митрополита Данила Дајковића Сабор и Синод су коначно после толико година приступили избору новог митрополита црногорско-приморског. Тешко да је неко могао помислити тог Петровдана 1961. године, када су се после устоличења митрополита Данила у порти цетињског манастира фотографисали гости, дјеца и свештенство, да ће један младић у горњој лијевој страни окупљених бити будући црногорски митрополит. Био је то Ристо Радовић из Мораче-Општина Колашин. Прошле су деценије, стари митрополит тражио је годинама замјену, а није добијао никакав конкретан одговор. У свом том размишљању Синода кога одредити за његовог насљедника, Божија воља учинила је да није требало отићи далеко, и тражити дуго, тек неких два метра од митрополита Дајковића!

Ако је митрополит Амфилохије написао да је његов претходник митрополит Данило Дајковић дошао на трон Светог Петра Цетињског у тешко и смутно вријеме, гледано аналитички, то тешко и смутно вријеме није било ништа мање тешко и смутно када је и Амфилохије Радовић постао митрополит црногорско-приморски. Глобални распад комунизма, чија је одлика поред осталог била и радикални атеизам, захватио је и југословенске просторе, и потресао и Црну Гору. Но, да ли је оно што се десило свуда у Европи, и симболички речено у Меки комунизма СССР-у важило и за малену Црну Гору? Изгледа да не! Комунизам, а са њиме и атеизам формално-правно су устукнули пред парламентаризмом и демократијом, те слободом исказивања вјерског опредјељења. Међутим, деценије постојања једног система, начина размишљања, понашања, и поимања друштвених кретања оставили су на Црну Гору и Црногорце тешке посљедице. Већ те 1990. године, још прије устоличења митрополита Амфилохија, викарни епископ Никанор указао је на ембрионе једне нове пошасте, са којом ће се Митрополија сусрести.

У периодизацији историје Митрополије Црногорско-приморске се период од 1945. до 1990. године, у који се уклапа и период митрополита Данила Дајковића глобално може сматрати једним периодом. Он се поклопио са крупним друштвено-економским промјенама и карактеристикама које су биле такве какве јесу безмало пола вијека. Период митрополита Амфилохија Радовића свакако се може сматрати новим и различитим периодом, те се стога није радило 1990. године о простој промјени, или замјени једног архијереја који

је због билошке старости замијењен другим. Но, врло брзо после 1990. године, показаће се да је класични комунистички систем, формално-правно замијењен парламентаризмом, заправо само ревитализован, и да је прерастао у нову фазу-неокомунизам, чиме је Црна Гора заједно са Србијом (до 2000. године) заправо остала заобиђена од општег европског тренда. Ригидни црногорски национализам, који је у суштини представљао антисрпски шовинизам, што га је деценијама потхрањивао комунистички режим, комбинован са новом и перфиднијом формом атеизма, као и раније, видио је главну опасност у Митрополији Црногорско-приморској.

Несумњиво, Митрополија Црногорско-приморска је 1990. године добила за архијереја једног од теолошки и црквено-организационо најспремнијих кадрова, не само у оквиру СПЦ, него и у балканском Православљу, што уосталом показује његова биографија. Није се само радило тек о једном више архијереју, који је формално-црквено-правно прошао љествице монашких чинова, и исто тако формално-правно задовољавао основне форме образовања за архијерејски ниво, тј. свршен теолошки факултет.

Нови црногорско-приморски митрополит Амфилохије Радовић рођен је на Божић 1938. године у племену морачком, у Доњој Морачи, у селу Баре Радовића. Морачко племе припадало је сету брђанских племена, која су се током XIX вијека интегрисала са Црном Гором. Та интеграција управо је била иницирана од митрополитовог братственика још почетком XIX вијека-војводе Мине Радовића, савременика митрополита Петра I и Петра II. Свјетовно име митрополита Амфилохија било је Ристо. Његов отац звао се Ђиро, а дјед Радисав. Мајка митрополита Амфилохија звала се Милева, од оца Луке, рођена Бакић из Равни. Своје дјетињство будући митрополит провео је у патријархалној и вјерујућој породици, која је успјела да одржи такав идентитет у тешким посљератним временима нарастајућег атеизма и достигнућа комунистичког владајућег система, који су из темеља љуљали идентитет патријархалне и његошевске Црне Горе.

Основну школу завршио је 1953. године у Манастиру Морачи. Године 1958. Ристо завршава Богословију Светог Саве у Раковици, а потом и Богословски факултет у Београду 1962. Ова генерација студената даће и неколико значајних архијереја СПЦ у будућем периоду. У исто вријеме, упоредно са богословским факултетом, Ристо је завршио и класичну филологију на Филозофском факултету у Београду. Велики утицај на њега у то вријеме остварио је архимандрит Јустин Поповић, тако да се може слободно рећи да је он његов ученик и сљедбеник. Будући црногорски митрополит је после свршеног Богословског факултета у Београду боравио два

семестра на Старокатоличком факултету у Берну на постдипломским студијима. Потом је двије године похађао предавања у Источном институту и Анзелмијануму у Риму, гдје је и магистрирао.

Даље стручно усавршавање Ристо Радовић је наставио у Атини, гдје се уписао на Богословски факултет, и докторирао на тему: „Тајна Свете Тројице по учењу Светог Григорија Паламе.“ 1973. године. Није се радило тек о једном докторату више на овом познатом теолошком факултету, него о докторској дисертацији која је привукла велику пажњу ондашње европске теолошке јавности, и имала врло позитивне приказе од стране више теолошких стручњака. У Грчкој се Ристо и замонашио, и добио име Амфилохије, што у преводу значи два вода војске. Монашење и рукоположење извршено је од митрополита Кефалоније Прокопија 1968. године. У периоду 1968-1972. година био је парох у мјестима Спати и Коропи близу Атине. Ту није стао.

Бавио се и педагошким радом. У периоду 1974/76. година предавао је Аскетско богословље и вјежбе из Догматике на Православномтеолошком институту Светог Сергија у Паризу. Од 1976. године прошао је сва професорска звања на Богословском факултету у Београду, од доцента до редовног професора, на предмету Православна педагогија (катихетика) са методиком наставе све до 2003. године. Предавао је и Стари Завјет. У два мандата био је и декан факултета.

За епископа банатског наречен је и хиротонисан 15/16. јуна 1985. године у саборној цркви у Београду. Хиротонију је обавио патријарх српски Герман. У наречењу и хиротонији поред патријарха учествовали су: митрополит црногорско-приморски Данило, епископ бачки Никанор, браничевски Хризостом, жички Стефан, шумадијски Сава, далматински Николај, тимочки Милутин, зворничко-тузлански Василије, аустралијско-новозеландски Василије, бањалучки Јефрем, и марчански Данило. Поред њих учествовао је из Грчке Православне Цркве митрополит кефалонијски Прокопије, који је Амфилохија замонашио, и од кога је добио архимандритски чин. Устоличен је у Вршцу јула 1985. године. У трон Цетињских Митрополита устоличен је 30. децембра 1990. године на Цетињу, од стране патријарха српског Павла и више архијереја. Члан Синода СПЦ био је у више наврата. Био је замјеник обољелог патријарха Павла и предсједавајући овог тијела од краја 2007. године, до патријарховог упокојења. Потом је био мјестобљуститељ Патријаршијског трона од упокојења патријарха Павла 16. новембра 2009. године, до избора новог Иринеја 22. јануара 2010. године. При избору патријарха ушао је у најужи избор три архијереја, од којих је изабран патријарх.

Библиографија научних радова митрополита Амфилохија је такође импозантна. Објавио је следећа посебна издања: *Тајна Светије Тројице по учењу Светиої Григорија Паламе*, Атина, 1973 (докторска дисертација на грчком); *Смисао литургије*, Атина, 1974 (на грчком); *Синаити и њихов значај у Србији XIV вијека*, 1981; *Филокалијски покрећ XVIII и почетком XIX вијека*, Атина, 1982 (на грчком); *Прејодобни Рафаило Банатски*, Вршац, 1988; *Духовни смисао храма Светиоїа Саве на Врачару*, Вршац, 1989; *Враћање душе у чистиоју*, Подгорица, 1992; *Основи православної васиїшања*, Врњачка Бања, 1993; *Светиосавско просветионо предање и просветеносї Досишеја Обрадовића*, Врњачка Бања, 1994; *У јаїнеїу је сїас* (збирка пјесама), 1996; *Историјски пресјек шумачења Сїарої Завјетїа*, Никшић, 1996; *Тајна Светије Тројице по учењу Светиої Григорија Паламе*, манастир Острог, 1996 (докторска дисертација у преводу еписопа Атанасија Јевтића); *Поменик нової косовскої сїрадања*, том 1-4, Цетиње, 2000. У његовом преводу изашло је десетак посебних издања, и неколико десетина чланака и студија.³

Стари митрополит црногорско-приморски Данило од одласка у пензију, живио је у цетињском манастиру, и упокојио се 14. септембра 1993. године. По сопственој жељи сахрањен је у манастиру Острогу. Испраћен је из цетињског манастира, а потом је заупокојена поворка прошла кроз његове родне Друшиће, Подгорицу и Даниловград, дочекивана од свештенства и вјерног народа. Опијело је обавио у Доњем манастиру Острогу патријарх српски Павле, гдје је у петак 17. септембра обављена и сахрана.⁴

2. Основне карактеристике периода митрополиїа Амфилохија Радовића 1990-2009. године

Доласком на архијерејски положај митрополита црногорско-приморског Амфилохије Радовић морао се суочити са тешким наслеђем атеизма и комунистичке власти. Пет деценија овог друштвено-економског система и режима, који је по својој бити био антицрквени и радикално атеистички оставили су несагледиве последице у свијести и навикама бројних генерација у Црној Гори. Организационо, по броју свештенства и монаштва, квалитету црквено-манастирске инфраструктуре, и коначно материјалним могућностима Митрополија је била у незавидном положају. Истина, рас-

3. Подаци су добијени од митрополита црногорско-приморског Амфилохија.

4. *Љеїоїис расїеїе Митрополије Црногорско-приморске 1961-1990*, уредник мр Павле Кондић, Цетиње, 2008, 455-462.

пад комунизма у Европи, па самим тим и у Југославији са новим налетом национализмама југословенских народа, изазвао је као посљедицу и повратак вјере у народу. О тешком положају Митрополије довољно говори податак, да је у извјештају од 12. априла 1989. године, уједно и свом посљедњем, митрополит Дајковић навео да у Епархији има двадесет активних свештеника, осамнаест монаха, и четрнаест пензионера. Стога је он кренуо у огромни подухват, који се најкраће могао свести на ове тезе: омасовљавање свештенства и монаштва, као услов за повратак вјере у народу; обнова рада Богословије на Цетињу као услов за омасовљавање свештенства и монаштва, уз инсистирање да ученички кадар буде што више из саме Епархије; повратак вјере у народу уз одбацавање реликата атеистичке и комунистичке власти (духовна обнова); обнова црква и манастира, која је такође услов за повратак вјере у народу; повратак црквене имовине која је посљератним законима и разним каснијим експропријацијама практично опљачкана од Цркве.

Да се радило о огромном искораку за свега девет година архијерејског рада митрополита Амфилохија Радовића говоре подаци из 1999. године. Стање је било овакво:

Епархијски савјет: предсједник митрополит црногорско-приморски Амфилохије; потпредсједник Стево Вуковић; чланови свештеници и монаси: епископ будимљански Јоаникије Мићовић (замјеник протојереј Драган Станишић), протојереј Радојица Божовић, архимандрит Јустин Тасић (замјеник игуман Лазар Аџић), протојереј Момчило Раичевић (замјеник протојереј Драган Митровић), протојереј Алекса Павловић (замјеник јереј Драган Крушић), протојереј Боро Косорић (замјеник јереј Момчило Глоговац), протојереј Радоман Мијајловић (замјеник јеромонах Григорије Траиловић), јереј Андрија Ђикановић (замјеник јеромонах Исаја Крговић), игуман Рафаило Калик (замјеник јереј Раде Радовић), протојереј Јован Томовић (замјеник јереј Дарко Пејић), протосинђел Никодим Комљеновић (замјеник Јереј Драган Ристић), јереј Боро Врховац (замјеник Павле Кандић), јереј Бранко Тапушковић; чланови лаици: Рајко Радусиновић (замјеник Никола Вукић), Александар Ускоковић (замјеник Михаило Прелевић), Косто Нинковић (замјеник Ратко Кривокапић), Стево Вуковић (замјеник Владан Лазаревић), мр Раде Перовић (замјеник Васо Пероч), Живојин-Киро Радовић (замјеник Никола Стојовић), Милош Војиновић (замјеник Ђурађ Радовић), Миодраг Ракоњац (замјеник Ранко Дамјановић), Здравко Станковић (замјеник Мићун Новаковић), Драган Вукићевић (замјеник Бранко Туровић), Спасоје Мумин; замјеници: др Владимир Јовићевић, Млађен Мићовић, Миодраг Дубак, Јован Пламенац, и Петар Тројановић.

Епархијски ујравни одбор: предсједник митрополит црногорско-приморски Амфилохије Радовић, потпредсједник Стево Вуковић, секретар протојереј ставрофор Саво Тутуш; чланови свештеници и монаси: архимандрит Јустин Тасић, протојереј ставрофор Момчило Кривокапић, протојереј Момчило Раичевић, протојереј Радомир Никчевић; чланови замјеници свештеници и монаси: игуман Лазар Аџић, протојереј Радоман Мијајловић, протојереј Боривоје Косорић, протојереј Драган Митровић; чланови лаици: др Владимир Јовићевић, мр Раде Перовић, Млађен Мићовић, Миодраг Дубак, Косто Нинковић и Јован Пламенац; чланови замјеници лаици: Владан Лазаревић, Петар Тројановић, Миодраг Ракоњац, Никола Вукић, Здравко Станковић, и Рајко Радусиновић.

Епархијски црквени суд: предсједник митрополит црногорско-приморски Амфилохије Радовић, секретар јереј Јово Бајковић, црквено-судски тужилац протојереј Ђорђе Оровић; чланови: протојереј-ставрофор Момчило Кривокапић, протојереј Радоман Бубања, протојереј Мираш Богавац, и протојереј Радојица Божовић.

Митрополија је ове године имала сљедеће *православне духовне центре и књижаре*: књижара Светог Јована Владимира у Подгорици (управник ђакон Зоран Ђедовић), Православни духовни центар са књижаром Свети Стефан Штиљановић у Будви (управник Вјера Станишић), Православни духовни центар са књижаром преподобног Исаије од Оногошта у Никшићу (управник Милутин Мићовић), Православни духовни центар са књижаром Светог Евстатија Превлачког у Бару (управник Јован Пламенац), Православни духовни центар са књижаром Светог краља Уроша Првог у Мојковцу (управник јереј Дарко Пејић), Православни духовни центар са књижаром жупана Првослава Немањића у Беранама (управник јереј Драган Ристић), књижара „Светигора“ у Херцег Новом (управник протојереј Ђорђе Оровић), књижара „Светигора“ Светог Јована Крститеља на Цетињу (управник ђакон Радован Томовић), књижара Светога Николе у Никшићу.

У 1999. години дјеловала је и туристичка агенција Митрополије Црногорско-приморске „*Одигитрија*“ са сједиштем у Будви - Стари град. Дјелокруг њене активности били су: информације, излети, трансфери, авио карте, кружне туре, екскурзије, семинари, симпозијуми, летње школе, кампови, угоститељство, сувенири, вјерска литература, разгледнице, монографије, видео касете, концерти духовне музике, те продаја манастирских производа (вина, меда, медовине, маслиновог уља итд.).

У 1999. години Митрополија Црногорско-приморска имала је сљедеће манастире, са настојатељима и братствима:

Манастир цетињски: настојатељ митрополит црногорско-приморски Амфилохије Радовић, намјесник јеромонах Лука Анић; братство: јеромонах Јован Пурић, јеромонах Јован Ђулибрк, јеромонах Јоаким Јовчевски, јеромонах Исак Симић, јеромонах Јоаникије Зиндовић, јерођакон Петар Драгојловић, монах Матеј Вуксановић, монах Павле Кондић, монах Данило Трпчевски, монах Емилијан Зарев, искушеник Зоран Арсовски, искушеник Драган Богосављевић, монахиња Јелисавета Јоветић (на послушању). Манастиру су припала: зимовник Светог Петра Цетињског на Каручу на Скадарском језеру, скит Светог Јована Крститеља (изнад манастира), и метох црква Светог Пророка Илије на Царинама на Комовима.

Манастир Острој: настојатељ игуман Лазар Аџић; братство: јеромонах Јоил Булатовић, јеромонах Стефан Веселиновић, јеромонах Василије, јеромонах Симеон Живковић, монах Теофан Жарковић, монах Спиридон Јањић, монах Дамјан Кировић и послушник Васо Крсмановић. У манастиру Острогу биле су на послушању сестре манастира Ђелије Пиперске: монахиња Сара Булајић, монахиња Гаврила Сарван, монахиња Јулијана Пајовић, монахиња Василија Новаковић, монахиња Магдалена Петровић, и послушница Пејка Симовић. Од лаичких лица манастир је имао сљедеће: економ Милета Ђерковић, управник конака за госте Радмило Чизмовић, возач Андреј Батунов, зиждитеље Драгана Војиновића и Сашка Сарића, те електричаре Сергија Фролова и Веселина Мићуновића.

Скит острошког манастира био је у Јован долу код Никшића (у близини Стубице). По послушању у њему су живјели: јеромонах Павле Радусиновић, монах Серафим Гранић, монах Пантелејмон Перишић, и монах Козма Кецојевић. Послушници су били: Предраг Ракић, Имко Игњатовић, Славољуб Вуковић, Константин Бољевић и Александар М. Вујовић. Метох острошког манастира била је црква Светог Василија Острошког на Рибњаку код Бара са комплексом, који је 1994. године проглашен за манастир, а сабрат је био јеромонах Јован Ристић.

Манастир Морача: настојатељ игуман Рафаило Калик; братство: искушеник Драган Шћепановић; особље: воденичар Веселин Бакоч, и куварица Славица Радоњић.

Манастир Савина (Херцеј Нови): настојатељ архимандрит Јустин Тасић; братство: монах Козма Стефановић, искушеник Зоран Ивковић, искушеник Петар Радојевић, искушеник Александар Павловић, и искушеник Сретко Јовановић.

Манастир Пива (Плужине): настојатељ игуман Стефан Калик.

Манастир Ђурђеви Ситиови (Беране): настојатељ протосинђел Никодим Комљеновић; братство јерођакон Епифаније Вучковић.

Манастѿир Прасквица (Свѿѿи Сѿѿефан - Будва): настојатељ игуман Димитрије Лакић; братство: игуман Марко Калањ.

Манастѿир Режевићи (Свѿѿи Сѿѿефан - Будва): настојатељ: архимандрит Мардарије Шишовић.

Манастѿир Дуљево (Свѿѿи Сѿѿефан - Будва): настојатељ: протосинђел Сава Аврамовић; братство: монах Стефан Милић, и искушеник Милан Пауча.

Манастѿир Градишће (Пејѿровац - Будва): настојатељ: игуман Павле Калањ; братство: монахиња Меланија Ристић (на послушању).

Манастѿир Дајбабе (Подѿорица): настојатељ: игуман Теодосије Балић.

Манастѿир Косијерево (Пејѿровићи - Никшић): настојатељ: протосинђел Данило Јокић; братство: јеромонах Кирило Раичевић (умировљени) и монах Јован.

Манастѿир Бијела (Шавник): настојатељ: јеромонах Исаија Крговић; братство: монахиња Анастасија Крговић (на послушању).

Манастѿир Подмалинско (Боан - Шавник): настојатељ: јеромонах Јоаникије Ђукнић.

Манастѿир Сѿарчева Горица (Скадарско језеро): настојатељ: монах Григорије Миленковић.

Манастѿир Врањина (Скадарско језеро): настојатељ: јеромонах Марко Кесић; братство: јерођакон Јефрем Дабановић.

Манастѿир Морачник (Скадарско језеро): в. д. настојатеља: јеромонах Јован Ђулибрк.

Манастѿир Доњи Брчели (Црмница - Вирпазар): настојатељ: јеромонах Григорије Траиловић.

Манастѿир Сѿињевићи (Будва): настојатељ: игуман Димитрије Благојевић.

Манастѿир Подмаине (Будва): в. д. настојатеља: јеромонах Бенедикт Јовановић; братство: монах Агатон Миловановић, и монах Захарија Живановић.

Манастѿир Михољска Превлака (Тивај): настојатељ: митрополит црногорско-приморски Амфилохије; намјесник: јеромонах Иларион Ђурица.

Манастѿир Свѿѿої Николе (Обог - Ријека Црнојевића): в. д. настојатеља: јеромонах Серафим Барадел; братство: монах Николај Руменић, и монах Амвросије Јовашевић.

Манастѿир Ком (Скадарско језеро - Ријека Црнојевића): в. д. настојатеља: јеромонах Давид Мишељић; братство: монах Хризостом Нешић.

Манастѿир Ђелија Добрска (Жуја Добрска - Цетиње), метох цетињског манастира, женски манастир: в. д. настојатељице: монахиња Олимпијада Вуковић; сестринство: монахиња Христина Нинчић.

Манастѿир Ждребаоник (Даниловѿраг), женски манастѿир: в. д. настојатељице: монахиња Јустина Таушан; сестринство: монахиња Теодосија Шекеровић, монахиња Ана Ковачевска, монахиња Текла Делибашић, монахиња Пајсија Арнаутовић, и монахиња Февронија Радоњић.

Манастѿир Белија Пиѿерска (Пиѿери - Подгорица), женски манастир: в. д. настојатељице: монахиња Ангелина Трифуновић; сестринство: монахиња Атанасија Аѿић, монахиња Сергија Тојчић, монахиња Јустина Папић, монахиња Јелена Станишић; свештенослужитељ: јеромонах Симеон Живковић.

Манастѿир Бања (Рисан), женски манастѿир: в. д. настојатељице: монахиња Харитина Петрушевска; сестринство: монахиња Григорија Петрушевска, монахиња Марта Маринко, монахиња Марија Петковска, и монахиња Евгенија Ђуковић.

Манастѿир Подласѿива (Ласѿива Грбаљска - Будва), женски манастѿир: в. д. настојатељице: монахиња Доротеја Делић; сестринство: монахиња Еликонида Дацовић, и монахиња Серафима Степановић.

Манастѿир Горњи Брчели (Црмница - Вирпазар), женски манастир: в. д. настојатељице: монахиња Еликонида Јевтић; сестринство: монахиња Ангелина Лазаревић, монахиња Анастасија Илић, монахиња Ксенија Бугарчић, монахиња Стевка Досковић.

Манастѿир Жуѿа (Никшић), женски манастѿир: в. д. настојатељице: монахиња Ефимија Никчевић; сестринство: монахиња Стефанија Станојковић, монахиња Теодора Радовић, монахиња Макрина Жугић, монахиња Ирина Прашчевић, монахиња Магдалена Цвијовић, монахиња Амвросија Марјановић, и искушеница Љубинка Новковић.

Манастѿир Дуѿа Морачка (Биоче - Подгорица), женски манастир: в. д. настојатељице: монахиња Јована Властелица; сестринство: монахиња Фотина Касл, монахиња Фотина Петровић, искушеница Јелена Евстратова, искушеница Тања Пантелић, и искушеница Лукија Ито.

Манастѿир Добриловина (Мојковац): в. д. настојатељице: монахиња Јустина Папић; сестринство: искушеница Маријана Турковић, и искушеница Милица Булатовић.

Године 1999, Митрополија Црногорско-приморска имала је следећа архијерејска намјесништва, са парохијама и паросима:

*Архијерејско Намјесништво Цетињско-*намјесник протојереј-ставрофор Комнен Радусиновић; протојереј Радомир Никчевић (опслужује парохије: прву цетињску, грађанску, љуботињску, цеклинску и прекорничку); протојереј Драган Станишић (опслужује парохије: другу цетињску, бајичко-доњокрајску, и све парохије Ка-

тунске нахије); јереј Иван Станишић (парох ријечки); протојереј Михаило Газивода (свештеник пензионер, опслужује парохију метришку). Намјесништво је имало и ђаконе Гојка Перовића и Радована Томовића.

Архијерејско Намјесништво Подгоричко-даниловградско - намјесник протојереј Момчило Раичевић; протојереј Милун Фемић (парох први подгорички); протојереј Драган Митровић (опслужује парохије: другу подгоричку, златичку, маслинску и момишићку); јереј Андрија Ђикановић (парох подгорички), јереј Драган Томић (парох љешкопољски и љешанских парохија), јереј Бранко Тапушковић (парох кучко-братоношки); јереј Драган Томић (парох даниловградски). Намјесништво је имало ђакона Зорана Ђедовића, и чтеца Дражена Секулића. Свештеници у пензији били су: протојереј-ставрофор Милија Лачковић, и протојереј-ставрофор Милан Савовић.

Архијерејско Намјесништво Бококопторско - намјесник протојереј-ставрофор Момчило Кривокапић; јереј Миленко Јекнић (парохије: прва которска, добротска и староградска); протојереј Борислав Косорић (парох тиватски); јереј Јован Малеш (парох кртолски); протојереј Радоман Бубања (парохије: прва херцеговска, каменска, мокринска и мојдешка); протојереј Ђорђе Оровић (друга херцеговска парохија); протојереј Предраг Видаковић (парохије: бијељско-крушевничка и баошићка); јереј Милорад Дајевић (парохије: кумборска и ђеновићка); јереј Гојко Мрачевић (парохија јошичко-морињска); јереј Живан Вукојевић (парохија кућанска); јереј Момчило Глоговац (парохија рисанска); јереј Радослав Лакета (парохија ораховачко-пештанска), протојереј Љубомир Ђуреиновић (парохија прва будванска), протојереј Јован Крстић (парохија грбальска), јереј Јово Бајковић (парохија мајинско-брајићка), јереј Арсеније Радовић (друга будванска парохија). Намјесништво је имало ђаконе Сава Денду, и Славољуба Радојковића, те чтеце Немању Кривокапића, Небојшу Вуловића, Ненада Калема и Мијајла Бацковића. Свештеници у пензији били су: протојереј-ставрофор Данило Мештровић, и протојереј Симо Ковачевић (избјеглица из Горњокарловачке Епархије).

Архијерејско Намјесништво Барско: намјесник протојереј Радоман Мијајловић; протојереј Радојица Божовић (парох улцињски); јереј Нобјша Оровић (парох барски), протојереј Срето Медидић (парох сутоморски), јереј Ранко Лончар (парох петровачки); јеромонах Григорије Траиловић (опслужује парохије црмничко-вирпазарске); архимандрит Мардарије Шишовић (опслужује парохију Режевиће); јеромонах Димитрије Лакић (опслужује парохије у Паштровићима). Намјесништво је имало ђакона Чеда Милосављевића, и чтеца Родољуба Пејовића.

Архијерејско Намјесништво Никшићко-шавничко - намјесник (мјесто упражњено); протојереј Марко Ђурковић (друга никшићка парохија); протојереј Алекса Павловић (прва никшићка парохија); јереј Драган Крушић (трећа никшићка парохија); протојереј-ставрофор Богдан Шешлија (парохија граховска); јереј Василије Брборић (парохија жупско-ливеровићка); јереј Божидар Кулић (парохија плужинска); јереј Здравко Ђуровић (парохија кочанско-риђанска); протосинђел Данило Јокић (опслужује парохије: косијеревску, бањску и вилушку); јеромонах Исаија Крговић (опслужује парохије: шавничку, бијелску, милошевићку, мокринску, доброселску, превишку, грабовичку, петњичку, пошћенску, комарничку и душку); јеромонах Јоаникије Ђукнић (опслужује дио шавничке парохије и боанску).

Архијерејско Намјесништво Беранско-андријевичко: намјесник протосинђел Никодим Комљеновић (опслужује парохије: лужачко-долачку и лубничку); јереј Драган Ристић (прва беранска парохија); јереј Марјан Вујовић (друга беранска парохија); јереј Боро Врховац (парох андријевички); јереј Павле Кандић (парохије плавско-гусињска и муринско-величка); јереј Петар Крговић (парохија рожајска). Намјесништво је имало и чтеца Ненада Бубању.

Архијерејско Намјесништво Бјелопољско-колашинско: намјесник (мјесто упражњено); протојереј Мираш Богавац (опслужује парохије: прву и другу бјелопољску, прву и другу томашевску, и ивањско-азањску); протојереј Јован Томовић (опслужује парохије: трећу и четврту бјелопољску, прву и другу павинопољску, и пећарско-подвршку); јереј Дарко Пејић (парохија мојковачко-пољска), јереј Владан Пантелић (парохије: доњо и горњоморачка, и ровачка); јереј Раде Радовић (парохија колашинска). Намјесништво је имало још и чтеца Николу Гачевића.

Митрополија је за девет година од доласка на архијерејски положај митрополита Амфилохија Радовића обновила или оформила и читав низ братстава и друштава која до тада нијесу постојала, или су постојала до 1945. године, а црквеног су карактера. Стога су она незаобилазна поред свештеничко-монашке и црквено-манастирске инфраструктуре у јачању Православне вјере у народу. Те организације су следеће:

Брајштво православне омладине Светих Арханђела са сједиштем у манастиру Светих Арханђела на Михољској Превлаци (предсједник протојереј Драган Митровић); *Фонд Светиої Пејтра Цетињскої* - Цетиње; *Добројворни фонд СПЦ „Човјекољубље“* - Цетиње; *Дјечији хор Светиої Пејтра Цетињскої* - Цетиње; *Византијска ијевница „Свешћеноинок Макарије“* - Цетиње; *Брајштво православне омладине Светиої Симеона Мироточивої* - Подгорица; *Коло срп-*

ских сесѿара Свѿої Аїосѿола Марка - Подгорица; Дјечији хор Свѿої Саве - Подгорица; Коло срїских сесѿара - Котор; Коло срїских сесѿара - Рисан; Коло срїских сесѿара - Баошићи; Коло срїских сесѿара - Будва; Коло срїских сесѿара - Тиват; Коло срїских сесѿара - Херцег Нови; Срїско ѿјевачко друштво „Јединство“ - Котор; Црквени хор „Рождество“ - Бијела (Херцег Нови); Црквени хор Свѿої Василија Осѿрошкої - Кумбор (Херцег Нови); Црквени хор Свѿої Јевсѿаїија Превлачкої - Будва; Браїство Свѿої Аїосѿола Луке - Котор; Браїство ѿправославне омладине Свѿої Панїалејмона - Тиват; Браїство ѿправославне омладине Свѿої Саве - Херцег Нови; Црквени хор Свѿої Јована Владимира - Бар; Браїство ѿправославне омладине Свѿої Василија Осѿрошкої - Никшић; Коло срїских сесѿара „Косовка дјевојка“ - Никшић; Црквени хор Свѿої Новомученика Сїанка - Никшић; Коло срїских сесѿара - Беране; Коло срїских сесѿара - Колашин; Коло срїских сесѿара - Мојковац; Браїство ѿправославне омладине Свѿоїх Аїосѿола Пеїра и Павла - Бијело Поље; Дјечији црквени хор Свѿоїх Јоакима и Ане-Поља Колашинска (Колашин).⁵

По први пут у историји Митрополије Црногорско-приморске, тј. по први пут у Црној Гори уопште, 1993. године одфржана су засиједања Светог Архијерејског Сабора СПЦ на Цетињу, и у манастиру Доњем Острогу, што је такође феномен везан само за архијерејски период митрополита Амфилохија Радовића.

Од доласка на архијерејски положај митрополита Амфилохија Радовића основана је издавачко-информативна установа Митрополије Црногорско-приморске „Светигора“, са сједиштем на Цетињу, која је имала изузетан значај на популаризацији и ширењу Православља у Митрополији. Године 1999. њен директор је био протојереј Радомир Никчевић, секретар јереј Никола Тодоровић, благајник и администратор ђакон Радован Томовић, правни савјетник адвокат Млађен Мићовић, возач Пеђа Вукићевић, и службеници у редакцији Мирјана Перовић и Бранислава Ражнатовић.⁶

Ова издавачко информативна агенција се подијелила на два аспекта. Најприје на штампани, а потом и електронски. Најприје је основан часопис Митрополије „Светигора“. Први број „Светигоре“ изашао је на Божић 1992. године. Уводник је написао митрополит Амфилохије. Први уредник је био протојереј Радомир Никчевић. Он је на овом мјесту остао до 120 броја, који је изашао на Божић 2001/02. године. Током година сарадници „Светигоре“ били

5. Александар Стаматовић, *Країка исѿорија Миѿрополије Црногорско-приморске 1219-1999. са шемаїизмом*, Цетиње, 1999, 111-150.

6. Нав. дј., 115.

су бројни свештеници, монаси, теолози, историчари, књижевници, љекари, публицисти итд. Имена попут: Јована Пурића, Предрага Вукића, Александра Стаматовића, Весне Никчевић, Владимира Јовићевића, Будимира Алексића, Матеја Арсенијевића, Милутина Мићовића, Ксеније Кончаревић, Радоша Младеновића, Радмиле Мишев су само једна од многих.

Године 1999. главни уредник био је протојереј Радомир Никчевић. Уређивачки савјет чинили су: протојереј Момчило Кривокапић, протојереј Ђуро Крошњар, јеромонах Димитрије Лакић, јереј Радован Биговић, Матија Бећковић, Радомир Раичевић, Комнен Бећировић, и Милутин Мићовић. Редакцију су чинили: јеромонах Јован Пурић, јеромонах Јован Ђулибрк, јереј Велибор Џомић, Будимир Алексић, Матеј Арсенијевић, Владимир Димитријевић, Весна Никчевић, и Предраг Вукић. Дизајнер је био Мирко Тољић, а уредник фотографије Милинко Стефановић.

Од броја 121, који је изашао на Сретење 2002. године главни уредник „Светигоре“ је био јеромонах Јован Ђулибрк завршно са бројем 140, који је изашао на Успење 2003. године. Послије њега уредник је био Никодим Богосављевић, који је уредио нових двадесет бројева, тј. од броја 141, који је изашао на Крстовдан 2003. године, закључно са бројем 161, који је изашао на Аранђеловдан 2005. године. Од броја 162, који је изашао на Божић 2005/06. године уредник часописа је био јереј Никола Гачевић. Тај посао је обављао до броја 183, када је отишао на постдипломске студије у Грчку. Наиме последњи број у његовом уредништву 182, изашао је у августу 2008. године. У септембру 2009. године излази број 183, од када је уредник јеромонах Кирило Бојовић. Посебно мјесто у стварању и обликовању „Светигоре“ припада мр Мирку Тољићу, декану Ликовне академије у Требињу, који је био умјетнички дизајнер „Светигоре“. Фотографи „Светигоре“ током времена су били: Живота Ђирић, Зоран Тричковић, искушеник Павел, Јован Радовић, Жељко Шапурић итд. У првојдценији XXI вијека, око „Светигоре“ се поред из ранијег периода поменутих окупљају, и са њом сарађују: Гојко Перовић, Петар Драгојловић, Саво Денда, Јован Пламенац, Павле Кондић, монахиња Стефанида, Славко Живковић, Игор Балабан, Оливера Балабан, Милена Тејлор, Сања Радовић, Марија Живковић, Ивана Кнежевић, Драган Керкез, Јелена Петровић, монахиња Амфилохија, Спиридон Булатовић, Милана Бабић итд.⁷

Други аспект чинио је електронски медиј радио „Светигора“. Епархијски управни одбор Митрополије Црногорско-приморске до-

7. Као нап. 5; податке је аутору рада дао уредник часописа „Светигора“ јеромонах Кирило Бојовић.

нио је 25. фебруара 1998. године одлуку о оснивању радија „Светигора“. Послије опсежне припреме радио је почео да емитује програм на Духове 7. јуна исте године. Тог датума патријарх српски Павле благословио је рад радија, освештао његове просторије на Цетињу, и први се обратио слушаоцима. Радио је до Божића 1999. године емитовао тросатни експериментални програм, када је прешао на емитовање редовног шестосатног програма. Исте године 24. марта, у навечерје празника Светог Симеона Новог Богослова, НАТО пакт отпочео је бомбардовање СР Југославије, те је митрополит Амфилохије дао благослов за емитовање 24-сатног програма.

Године 1999. радио „Светигора“ имао је овај састав: главни уредник Славко Живковић, уредник информативног програма Рајо Војиновић, музички уредник јеромонах Јован Ђулибрк, уредник катихетског програма Бранислав Ђукарић, уредник редакције за културу Зоран Ристовић. Редакцију су чинили: Станко Бацковић, Зоран Бошковић, Сергеј Попратњак, Весна Никчевић, Марија Божовић, Божидар Денда, Весна Кривчевић, Мара Радовић, Спиридон Булатовић. Сарадници су били: јеромонах Јован Пурић, јереј Драган Станишић, ђакон Гојко Перовић, Владимир Димитријевић, Предраг Вукић, Лазар Кубат, Марија Костић, Марија Ђукарић, Петра Смолковић, Христина Вишић, Светлана Спајић, и Рада Мишев. Спикери су били Николета Денда и Христина Вишић; тон реализатори: Невена Шћепановић, Љубиша Арбутина, Владан Радоман, Драган Радоман, и Боро Остојић; дактило биро: Милица Средановић и Милован Парезановић; чистачица: Светлана Бориловић.

Од оснивања до 27. децембра 2001. године програм радија је емитован на двије фреквенције. Од тада програм се емитује на тринаест фреквенција на територији читаве Црне Горе. У навечерје Ваведења Пресвете Богородице 3. децембра 2004. године радио „Светигора“ емитује програм и на Интернету. Године 2005, у складу са новим Законом, радио „Светигора“ је трансформисан у Друштво са ограниченом одговорношћу „Митрополитен медија“ - Пословна јединица „Радио Светигора“, чији је оснивач Митрополија Црногорско-приморска. Директор радија од 2005. до 2007. године био је професор српског језика и књижевности Славко Живковић, а од тада дипломирани економиста и теолог јереј Предраг Шћепановић. Од оснивања радија до октобра 1999. године главни уредник био је Славко Живковић, од тада до октобра 2002. године јереј Гојко Перовић, од тада до фебруара 2011. године јереј Јован Пламенац, од тада јереј Никола Пејовић.⁸

8. Као нап. 5, стр. 115-116; Остале податке аутору је дао директор радија „Светигора“ јереј Предраг Шћепановић-Загарачки.

Значајним омасовљавањем свештенства и монаштва, као и обнављањем црквено-манастирске инфраструктуре, стекли су се услови за обнављање Будимљанске Епископије. Она своју генезу вуче у Захумско-рашкој Епископији из доба Књажевине Црне Горе. Постојала је краће вријеме и 20-их година, а потом и 50-их година XX вијека. Године 1999. бива обновљена као Будимљанско-никшићка Епископија. Свети Архијерејски Сабор СПЦ је на свом редовном засиједању од 14. маја 1999. године изабрао за викарног епископа митрополита Амфилохија Радовића протосинђела Јоаникија Мићовића. У сриједу 2. јуна исте године патријарх српски Павле обавио је у цетињском манастиру наречење игумана и протосинђела Јоаникија за епископа будимљанског. Сјутра дан на истом мјесту обављена је и хиротонија.

Епископ Јоаникије Мићовић рођен је 20. априла 1959. године, од оца Сава, и мајке Видосаве, рођене Копривица у Велимљу, са свјетовним именом Јован. Братство Мићовића је родом из племена Бањана, а поријеклом из племена Дробњака. Завршио је гимназију у Никшићу. Студирао је философију на факултету у Београду, а Богословски факултет у Београду завршио је 1990. године. Исте године замонашен је у манастиру Ђелија Пиперска 30. октобра. Убрзо, 7. фебруара 1991. године добио је чин јерођакона, а потом истог мјесеца постављен за старјешину манастира Савине. За старјешину цетињског манастира бива постављен 1. септембра 1992. године, када такође бива постављен и за наставника у обновљеној Богословији Светог Петра Цетињског на Цетињу. У чин протосинђела унапријеђен је 31. октобра 1995. године, и бива постављен за в. д. ректора Богословије на Цетињу, а потом и ректора.⁹ Тако се од 1999. године, из територије Митрополије Црногорско-приморске издваја Епископија Будимљанско-никшићка, са сједиштима у манастиру Ђурђеви Ступови код Берана и Никшићу. Она обухвата територије државних општина: никшићке, плужинске, жабљачке, шавничке, мојковачке, беранске, андријевичке, плавске, рожајске и бјелопољске.

Године 2004, почасно је евидентирана Епископија Диоклијска, као знак формалног поштовања и традиције старе хришћанске Епископије из позно римског периода. Није имала катедрално мјесто ни свештенство. У том смислу на пренос моштију Светог Саве 19. маја 2004. године изабран је за викарног епископа митрополита црногорско-приморског Амфилохија протосинђел и игуман манастира Острога Јован Пурић.

9. Гласник СПЦ, бр. 6, Београд, 1999, 115-119.

Епископ Јован Пурић, свјетовно име Младен, родио се од оца Ра-досава и мајке Зоре (дјевојачко Бранковић) у Мијачима код Ваљева 24. маја/6. јуна 1965. године. После Богословије Светог Саве у Београду 1985. године уписао је Богословски факултет Српске Православне Цркве у Београду. Студије је наставио и завршио на Духовној академији Руске Православне Цркве у Петрограду, 1996. године, са одличним успехом, и одбранио научни рад из области византологије, на тему Иконоборство и иконопоштовање, у степену постдипломског аспиранта. Овим радом је стекао право да пише кандидатску дисертацију, а радом Тајноводство Свете службе завршио је и аспирантуру 1996/1997. године. Једну школску годину предавао је у Богословији Светог Саве у Београду, а потом је, 1992. године, после краћег искушеништва у манастиру Троноши, код Ваљева. Епископ захумско-херцеговачки, уз сагласност надлежног епископа, митрополита црногорско-приморског Амфилохија, замонашио га је у храму Свете Тројице у Доњем манастиру Острог, а наредног дана у храму Ваведења Пресвете Богородице у Горњем манастиру Острог рукоположен је у чин јерођакона; у чин јеромонаха, 1995. године, рукоположио га је у манастиру Милешеви Његова Светост Патријарх српски Павле. Митрополит црногорско-приморски Амфилохије, произвео га је у чин протосинђела, а затим га је 2001. године поставио за игумана Манастира Острога; у чин архимандрита узведен је 2004. године. Одлуком Светог Архијерејског Сабора маја 2004. године архимандрит Јован изабран је за викарног епископа Митрополије Црногорско-приморске са титулом епископ диоклитски (древне ранохришћанске Епархије Диоклитске). Исте године, у јуну, патријарх српски Павле хиротонисао га је за епископа у храму Христовог Васкрсења у Подгорици. Епископ Јован је од 1992. до 2006. године, био професор Богословије Светог Петра Цетињског на Цетињу, где је предавао Православну догматику. Од 2006. године предавач је на предмету Свето Писмо и иконопис на Високој школи - Академији Српске Православне Цркве за уметности и конзервацију.

Викарни епископ диоклитски и игуман манастира Острог Јован Пурић, 12. новембра 2009. на Философском факултету - Пале, Источно Сарајево одбранио је докторску дисертацију на тему „Философија васпитања Св. Јована Златоуста“. Ментор му је био проф. др Симо Нешковић.

Владика Јован има и више научних радова од значаја за развој библистике и иконологије и уопште богословске науке објављених у водећим домаћим часописима, са рецензијама, посједује оригинално стручно остварења, односно пројекте Света Литургија (књига + 2 ДВД-а) и серијал документарних епизода под називом Икона + књига „Људско лице Бога“, неколико десетина студија, оригинал-

ни ерминевтички метод приликом ишчитавања Светог Писма и химнографије. Такође, руководио је научним пројектима, а има два објављена уџбеника из предмета Иконологије (II година оба студијска програма) и Агиологија са химнографијом (III година оба студијска програма), и три монографије, објављене 2009. године, о дјелу и богословљу Светог Јована Златоуста, практикум за Иконологију под називом *Имена и напѣисци на иконама*, и више радова саопштених на међународним или домаћим научним скуповима. У периоду 2006-2011. објавио је следеће радове и учествовао на међународним научним скуповима:

Монографије: *Основи пѣдагогије свѣтої Златоустѣа*, 2009; *Боѣослужење и васѣишање*, 2009; *Философија васѣишања у делу Свѣтої Јована Златоустѣа*, 2009. Приредио је зборник *Храмовни чин*. Поред наведених уџбеника приредио је још уџбеник *Педагогика*.

Предавања: *Икона Христѣа по св. Аѣосѣолу Павлу*, предавање на симпозиону у Фочи, Босна и Херцеговина, посвећеном Апостолу Павлу, 8. маја 2009; *Мисија међу сиромашним* (на енглеском језику), предавање на међународној конференцији Праг, Чешка, 21-24. маја 2009; *Тајна иконопѣишовања*, предавање на симпозиону Православна теологија данас, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, 27-29. маја 2009; *Икона и књиѣа Оѣкривења*, Међународни научни скуп о иконологији Свето Писмо и икона, мај 2010; *Иконолоѣија*, Медији и информисање, Зборник Мегатренд Универзитета, 2010; *Iconology* (на енглеском језику), посебан облик (часопис Oxford); *Име Божје и икона*, Подгорица, Црна Гора, Духовни центар 2009; *Тајна иконичної пѣишовања имена Божјих*, предавање на симпозиону на Превлаци, Црна Гора, 17. јануар 2010. / Зборник радова 790. година Митрополије; *Тајна блаженствѣа као лѣстѣвица образовања по свѣтом Јовану Златоустѣу*, Нови Сад, 2010; *Црквени еѣѣос и савременостѣ*; *Икона и педагогика*, јесен 2010; *Антрополошке основе педагогике*; ГСПЦ, IV 2010.

Слова: *Слово на пѣромоцији моноѣрафије Свѣтѣиѣоре - Свѣтѣи Василије Оѣѣрошки*, 2009; *Слово на пѣромоцији докѣѣорѣѣѣ ѣакона Милорада Лазѣћа*, Коларац 2009; *Слово на сахрани академика Симе Ђирковића*, 2009; *Слово на пѣромоцији пѣројекѣѣа Лиѣѣурѣија*, 2009; *Слово у Календару за 2011*.

Бесјѣде објављене у часописима: *На Томину Негѣљу*, 4. мај 2008. *Црквени живот* 10/2008; *На свѣѣу Теклу*, Свѣвиђе, Никѣљдан 2009. 14-16.

Књиѣа бесјѣда: *Оѣѣрошка словесна књиѣа*, 2009; *Острошки трослов*.

Прикази: Књиѣа Епископа Јована: *Слова и пѣрикази* („Глас у пустињи”), Нови Сад, 2007; Р. Марѣјевић, *Еѣискоѣ Јован Оѣѣрошки Словесна Служба*, Свѣвиђе 42-43; Р. Ракић, *Еѣискоѣ Јован Руковѣѣѣѣ из боѣословѣа*, 15. март 2009, 32; И. Чаѣровић, *Оѣѣрошки пѣро-*

слов о Јовану Златоусту, Живопис 4, 2010, 365-369; Књигољубац, Епископ Јован Пурић: *Бојословске основе Педагоџије Светиој Јована Златоустиа*, Интернет презентација Двери српске (7.7.2010)

Студије: *Име Божје у делу Светиој Саве*, Свевиђе, 42, 2008, 5-8/ Календар Црква 2008; *Бојослужење је центар живоџиа*, Видослов 46, 2009, 135-146; *Литурџиска димензија благодатне педагоџије светиој Јована Златоустиа*, Отачник, св. 1/2009, 224-264; *Улоџа Псалтира у бојослужењу*, Живопис 2, 2008, 159-172; *Тајна иконе Христиа*, Живопис 3, 2009; *Божанска педагоџија и проблем теодијекеје у антропологији Светиој Златоустиа*, Гласник СПЦ 3/2009. 75-78; *Библијска прожеџосћ службе појребења*, Живопис 2010; *Социолошки оквири педагоџије Св. Јована Златоустиа*, Црквене студије, *Годишњак Центра за црквене студије*, година VI, бр. 6, Ниш 2009, 131-145; *Теологија појања*, Живопис 2010, 51-59.

Чланци: *О Усењенију*, Светигора 20-21, август-септембар 2008; *Иконичносћ молитвеној бојословља*, званична Интернет презентација Српске Православне Цркве; *Предавање о филму „Сусрећ поод Остроџом”*, Соко 2/2008; *Уводно слово о монографији о светиом Василију*, 4-5, 2008; *О Светим Тајнама*, 1. мај 2008, Православље, 6-8; *Духовни живоџи*, Православље 1. март 2010; *Осељливосћ - основно својство хришћанства*, Православље октобар 2010;

Преводи: В. Лоски, *Усењеније Мајке Божје*, Светигора 20-21, октобар 2008. Шест студија на тему Храмовни чин (са руског и енглеског).

Рецензент: Болотов, *Историја древне Цркве*; Проф. Прибислава Симића, *Азбучник Октоиха, Славе – рецензија едиције*.

Приређивач издања: Евдокимов, П. *Умејносћ иконе*, 2009; *Папирџарх Павле* (рукопис за Његову Светост); Бичков, *Естествоика Оџаца; Одџовори на џиџања, вера и живоџи*, 2010; критичко издање дела Златоуста о сујети, Београд, 2010.

Од 2010. до 2013. објавио је књиге: *Икона и духовносћ*, 2010; *Литурџија и савремени свети*, 2011; *Икона Христиа*, 2011; *Тајна о Бојородици*, 2011; *Христологија*, 2012; *Икона и химна Бојородици*, 2012; *Соџириологија* 2012; *Библијске и бојословске основе сјасења*, 2013; Еколошке теме; *Храм и умејносћ* (приредио) 2013.

- Уредник је превода сабраних дела Св. Јована Златоустог (написао предговор 1. 2. и 3. тому);

- Сценариста Богослужбеног водича (интернет верзија);

- Изашле су књиге на енглеском, немачком и руском (*Икона Христиа, Икона и химна Бојородици, педагоџија и бојословље по св. Јовану Златоустом*).¹⁰

10. Сајт Епископије Нишке.

Од монаха са територије Митрополије Црногорско-приморске из периода архијерејског рада митрополита Амфилохија Радовића, поред епископа нишког, епископи су постали још и Јоаким Јовчевски и Јован Ђулибрк. Јоаким Јовчевски рођен је 7. новембра 1949. године у селу Лукову код Струге. Завршио је Богословски факултет „Свети Климент Охридски“ у Скопљу 1992. године. Замонашен је од стране митрополита Амфилохија 9. фебруара 1996. године у цетињском манастиру. Исте године на Лучиндан рукоположен је у чин јеромонаха. Наставник у Богословији Светог Петра Цетињског на Цетињу био је од фебруара 1997. године, за предмете: Свето Писмо Новог Завјета, Хришћанска етика, и Апологетика. Од 1998. године постављен је за васпитача, а од 2001. и за главног васпитача. Одлуком Светог Архијерејског Сабора СПЦ од маја 2003. године, на предлог митрополита велешко-повардарског и егзарха охридског Јована, изабран је за његовог викарног епископа, са титулом епископ велички и мјестоблуститељ полешко-кумановски. Наречење и хиротонија епископа Јоакима обављени су 29/30. новембра 2009. године у саборном храму Светог Архангела Михаила у Београду од стране патријарха Павла.¹¹

Јован Ђулибрк рођен је 16. априла 1965. године у Зеници. Завршио је гимназију у Босанској Градишци, а потом и Педагошку академију у Бањој Луци, одсјек српски језик и југословенска књижевност. Филозофски факултет, одсјек за јужнословенске језике и књижевности завршио је у Загребу 1991. године. Студирао је теологију у Београду, и завршио Духовну академију Светог Василија Острошког у Србињу (Фоча). Замонашен је у цетињском манастиру 6. јула 1993. године од стране митрополита црногорско-приморског Амфилохија. У чин јерођакона рукоположен је на Лучиндан 1995. године такође у цетињском манастиру, а у свештенички чин на Духовски понедељак 1997. године. Био је настојатељ манастира Морачник на Скадарском језеру, обнављајући га послје тровјековног запуштења. Од 1. септембра 1993. године био је наставник у Богословији Светог Петра Цетињског на Цетињу, за предмете: Словенски језик, Српски језик, и Општа историја, а био је двије године и васпитач. Послје свршетка НАТО интервенције на Косову и Метохији од лета 1999. године већину времена боравио је у Пећкој Патријаршији. Једно вријеме био је уредник часописа Митрополије Црногорско-приморске „Светигора“. За епископа липљанског, патријарховог викара, именован је на редовном засиједању Светог Архијерејског Сабора СПЦ 16/27. маја 2011. године.¹²

11. Гласник СПЦ, бр. 12, Београд, 2003, 279-280.

12. *Цетињска Богословија*, уредник монах Павле Кондић, Цетиње, 2002, 238-239.

На празник Светог Пантелејмона 9. августа 1993. године, у Момишићима у Подгорици, у близини остатака цркве Светих Апостола, која је била метох манастира Хиландара из времена краља Милутина Немањића, а поред цркве Вознесења Господњег, почео је да се гради саборни храм Христовог Воскрсења. Камен темељац су поставили и освештали патријарх српски Павле и патријарх васељенски Вартоломеј, митрополит црногорско-приморски Амфилохије, уз саслужење једног броја епископа Српске, Грчке и Руске Православне Цркве, мноштво свештенства и монаштва, као и уз присуство више хиљада вјерника.

Идејни пројекат саборног храма урадио је архитекта др Предраг Ристић. На основу његовог пројекта Грађевински факултет у Подгорици урадио је пројекат темеља храма и крипте до коте 0.00. Добровољним ангажовањем грађевинског предузећа „Арсо Милић“ (власништво браће Милића из Подгорице, а родом из Куча) ископани су темељи за храм и крипту. Вјерни становници Зете су донирали и дотјерали пијесак, а никшићка жељезара је донирала жељезо за изливање темеља, последије чега су исти и изливени. Послије тога свечаном литургијом коју су служили патријарх српски Павле, патријарх руски Алексеј, митрополит црногорско-приморски Амфилохије и више епископа Српске и Руске Цркве освештани су темељи храма и крипте.

Добровољним прилозима вјерника, а уз финансијску помоћ Владе Црне Горе настављени су радови на крипти, која је на дубини од 4,40 м, и завршени 8. августа 1997. године, изливањем плоче храма, у коју је утрошено 450 кубика бетона и око педесет тона жељеза. Радове на крипти изводило је предузеће „Неимар-инжињеринг“ из Подгорице. Главни пројекат храма, а на основу идејног рјешења др Предрага Ристића, од коте 0.00, урадио је „Пројект-инжињеринг“ из Подгорице, на челу са покојним архитектом Јованом Поповићем и његовим братом Светиславом.

Даљу градњу храма наставило је предузеће „Мостоградња-инжињеринг“, које преузима радове у новембру 1997. године. Завршетком централне куполе постављен је и златни крст на куполи 18. новембра 1997. године. Стручни надзор на изградњи храма обавља Републички завод за урбанизам и пројектовање, заједно са стручним надзором Митрополије. Од 2003. године шеф градње је Момчило Станојевић. Унутрашње уређење храма са живописањем отпочело је 2010. године.¹³

13. Податке о изградњи храма дао је аутору секретар одбора за градњу јереј Предраг Шћепановић-Загарачки.

3. Обнова и изградња цркава, манастира и групе црквене инфраструктуре

У прве двије деценије архијерејског рада митрополита Амфилохија Радовића предузети су и велики радови на обнови цркава и манастира, као и њихове пратеће инфраструктуре. Његов претходник митрополит Дајковић трудио се колико је могао, и колико су му то друштвене прилике атеистичког режима на власти дозвољавале, као и материјална средства, да обнавља ранију црквено-манастирску инфраструктуру. Тај посао није био лак, јер је та инфраструктура током рата значајним дијелом из ових или оних разлога била изложена уништавању. Посљератни атеистичко-комунистички режим направио је идеалне услове за девастацију црквено-манастирске инфраструктуре. Чак се у великом броју случајева од појединаца и разних државних и политичких организација у оквиру тог режима утркивало, ко ће показати већу небригу и одиозу према тој инфраструктури. Може се слободно констатовати, да је парохијска, тј. рурална и приградска црквена инфраструктура у моменту устоличења митрополита Радовића (сем мањих изузетака) била пред нестајањем, због изложености зубу времена и небризи. Током деценија обнављани су углавном већи манастири и градске цркве, поред већих саобраћајница или у туристичким подручјима, које је атеистички режим могао валоризовати као културно-умјетничку туристичку понуду. Катастрофални земљотрес је 1979. године, потпуно или готово потпуно руинирао наведену инфраструктуру. Истина, у наредној деценији, предузети су одређени радови на њеној обнови. Држава је међутим, у већини случајева ту обнову вршила игноришући Митрополију Црногорско-приморску и њеног митрополита.

Митрополит Радовић је по преузимању архијерејске дужности био свјестан, да духовни и организациони препород Митрополије не може бити базиран само на обнови постојеће инфраструктуре, него и на изградњи нове, јер и та стара, тј. постојећа, некада је и од некога била грађена као нова. Стога се доба митрополита Радовића по успјешности обнове, или изградње нових цркава и манастира, може мјерити једино са периодом владавине књаза Николе од 1878. до 1912. године, који се сматра златним добом градитељства, нарочито у смислу изградње парохијских цркава. Ваља напоменути да су у овај преглед уврштени обновљени или наново изграђени манастири и цркве и са територије Митрополије Црногорско-приморске, који су од 1999. године ушли у састав обновљене Будимљанско-никшићке Епископије. Дакле, они обновљени или наново

изграђени од те године, који спадају у територију Будимљанско-никшићке Епископије нијесу набрајани.

По годиштима обнова и изградња у краткој ретроспективи изгледала је овако:

1991. године: послје серије радова отпочетих 1989. године на Ђурђевдан 1991. године обновљен манастир Добриловина; од 1990. године отпочела серија радова на обнови саборног храма Светог Николе на Чеву, који су завршени у наредној деценији; на Васкрс освештан обновљени храм Светог Архангела Михаила у Андријевици; обновљен храм Светог Николе у Трешњеви-Цуце; обновљен храм Светог Архангела Михаила у Ковачима у Доњем Грбљу; обновљен храм Свете Параскеве у Врановићима у Грбљу; 10. октобра освештан обновљени храм Успења Богородице у Љешевићима у Доњем Грбљу; освештан обновљени храм Светог Ђорђа (црква братства Шовран) у Горњем Грбљу; освештан обновљени храм Светог Архангела Михаила у старом граду Херцег Новом; освештан обновљени храм Свете Петке у Леденицама изнад Рисна; освештан обновљени храм Светог Николе на Бијелој гори код Улциња; обновљен храм Светог Николе у Годињу у Црмници; освештан обновљени храм Светог Јована у Клењу код Никшића; освештан обновљени храм Свете Тројице у селу Зорићи близу Грачанице код Андријевице.

1992. године: 12. маја освештан конак манастира Светог Василија Острошког на Рибњаку изнад Бара, који је прво био метох манастира Острог; 7. јула освештан храм Светог Јована (црква Ружица) у Рожају; на Илиндан освештан обновљени храм Светог Василија Острошког (Црква Ружица) на планини Сињавини; потпуно завршени радови на једном дијелу конака манастира Мораче; освештан обновљени храм Светих Козме и Дамјана у Станисаљихимал-Љешанска нахија код Подгорице; освештан обновљени храм Светог Ђорђа у Корнету-Љешанска; освештан обновљени храм Светог Петра у Пелинову-Горњи Грбаљ; освештан обновљени храм Свете Недеље у Пелинову; освештан обновљени храм Свете Петке у селу Пољицама у Кривошијама изнад Котора; освештан обновљени храм Свете Тројице у Заграду код Берана; освештан обновљени храм Светог Архангела Михаила на Бучу код Берана.

1993. године: 13. јуна освештан обновљени манастир Горњи Брчели у Црмници; отпочели радови на обнови манастира Старчева Горица на Скадарском језеру, који је 2000. године посвећен Пресветој Богородици; на Преображење освештан обновљени храм Преображења Господњег у селу Крш у Шаранцима код Жабљака; послје серије радова започетих по катастрофалном земљотресу 1979. године, коначно обновљен и освештан храм Успења Бого-

родице при манастиру Ђелија Добрска код Цетиња; освештан обновљени храм Светог Ђорђа у Доњој Горици-Љешкополе-Подгорица; освештан обновљени храм Светог Николаја Мирликиског у Врању-Матагужи-Зета; отпочели радови на обнови храма Светог Симеона Мироточивог у Доњем Загарачу код Даниловграда, који су окончани 2009. године; освештан обновљени храм Светог Николе у Улцињу; освештан обновљени храм Свете Тројице у Глухом Дољу у Црмници; освештан обновљени храм Вознесења Господњег у Барама Краљским између Андријевице и Колашина.

1994. године: 14. јула освештан обновљени храм Светог Јована у селу Звечеви у Кривошијама изнад Котора; 7. августа освештан обновљени храм Светог Јована у Плужинама; 10. септембра освештан обновљени храм Светог Архангела Михаила у Риједи Марсенића код Андријевице; 30. септембра освештан обновљени храм Покрова Богородице у селу Драгаљу у Кривошијама изнад Котора; уређене, постављене и освештане иконе на колу Пресвете Богородице у цркви Успења Пресвете Богородице у манастиру Морача, које су биле покрадене после Другог свјетског рата; реновирана и освештана манастирска чесма у порти манастира Мораче и урађена стаза до ње; освештана обновљена кућа (зимовник) митрополита Петра I Петровића на Риједи Црнојевића; обновљен манастир Ђелија Пиперска у Пиперима код Подгорице; почела обнова манастира Заграђе на Шћепан Пољу између Плужина и Фоче; освештан обновљени храм Вознесења Господњег у Кржањи-Кучи; освештан обновљени храм Усековања главе Светог Јована Крститеља у Купинову код Даниловграда; освештан обновљени храм Светог Николаја Мирликиског у Милојевићима-Пјешивци; освештан обновљени храм Светих Петра и Павла у Црквичком Пољу у Пиви.

1995. године: 28. маја освештан обновљени храм Светог Вознесења Господњег у Драговољићима код Никшића; 6. априла освештан обновљени храм Благовјештења у селу Поља код Мојковца; на Петковдан освештан обновљени храм Свете Петке у Сутомору; санирано манастирско гробље у манастиру Морача (санирани поломљени гробови и крстови на гробовима); обновљен манастир Вољавац на ушћу ријеке Бистрице у ријеку Лим; освештан и обновљен храм Светог Георгија и 42 новомученика момишићких-Мало брдо-Подгорица; детаљно обновљен храм Светог Луке у Котору; освештан обновљени храм Свете Петке у Кавачу код Тивта; освештан обновљени храм Светог Николе у Маинама код Будве; освештан обновљени храм Рождества Богородице на Вељем брду у Бијелој-Херцег Нови; освештан обновљени храм Светог Јована

у Рисну; освештан обновљени храм Светог Архангела Михаила у Велимљу.

1996. године: 1. јуна освештани темељи храма Светог Николе у Прогоновићима у Љешанској нахији, који је исте године завршен, јер се ради о храму мањих димензија; 27. августа освештан обновљени храм Светог Николе у Бигову код Тивта; 20. септембра освештан обновљени храм Рождества Богородице у Озринићима код Никшића; 21. септембра освештан обновљени храм Рођења Пресвете Богородице у Дражевини-Љешанска нахија; у октобру освештан обновљени храм Светог Јована Богослова у Загори у Доњем Грбљу; 6. октобра освештан обновљени храм Светог Јована на планини Сомини код Никшића; отпочела изградња манастира посвећеног Преображењу Господњем у мјесту Херцегове Луке на планини Сомини код Никшића у ближој локацији Велимља; освештан обновљени храм Светог Архангела Михаила у Барјамовици-Велестово-Чево; обновљен храм Светог Јована Богослова-Ћеклићи; обновљен храм Светог Николе у Милијевићима-Ћеклићи; освештан обновљени храм Свете Петке у Крусима у Љешанској нахији; освештан обновљени храм Светог Вартоломеја у Кривовицама-Грбаљ; освештан обновљени храм Светог Јована Богослова у Маинама код Будве; обновљен храм Светог Ђорђа у селу Трса у Пиви; обновљен храм Светог Ђорђа у Мратињу у Пиви; освештан обновљени храм Светог Илије у Томашеву код Бијелог Поља.

1997. године: 9. марта освештан обновљени храм Светог Теодора Тирона у Загори у Доњем Грбљу; 1. августа освештан обновљени храм Светог Илије у Растовцу код Никшића; 19. септембра отпочели радови на обнови конака манастира Бијела код Шавника, који су завршени у наредној години, када је и отпочео обновљени манастирски живот 22. новембра; 22. септембра освештан обновљени храм Светог Николе на Видровану код Никшића; 8. новембра освештан обновљени храм Светог Димитрија у Врби у Паштровићима; 16. новембра освештан обновљени храм Светог Ђорђа у Долу Пјешивачком; освештан конак манастира Дајбабе код Подгорице; на Никољдан освештан обновљени храм Светог Николе у Ливадама бандићким код Даниловграда; освештан обновљени храм Светог Архијакона Стефана у Загори-Рваши-Ријека Црнојевића; освештан обновљени храм Светог Димитрија у Ораову-Кучи; освештан обновљени храм Светог Архангела Михаила у Дољанима код Подгорице; освештан обновљени храм Пресвете Богородице у Сјеницама-Кучи; освештан обновљени храм Светог Јована у селу Ђурмани код Сутомора; освештан обновљени храм Светих Козме и Дамјана у засеоку Градиште у Голубовићима код

Петровца; освештан обновљени храм Светог Илије у Глухом Долу у Црмници; освештан обновљени храм Светог Јована у Лукову код Никшића.

1998. године: 8. јануара обновљен манастир Дуга са храмом Успења Богородице и конаком у Биочу код Подгорице; 6. јуна освештан обновљени храм Светог Архангела Михаила на старом гробљу у близини старог града Будва; 27. јануара освештан обновљени храм Светог Саве у Фрутку код Даниловграда; 12. маја освештан обновљени храм Светог Василија Острошког у Брежинама у Љешанској нахији; 30. маја освештан обновљени храм Вознесења Господњег у Фармацима код Подгорице; 23. јула отпочела серија радова на обнови манастира Светог Луке у Жупи код Никшића; освештан обновљени мањи конак при манастиру Светог Николе на острву Врађина на Скадарском језеру, који је у доба Књажевине Црне Горе био познат као „перјаничка кућа“; 27. октобра освештан обновљени храм Свете Недјеље у Врби у Паштровићима; 21. новембра освештан храм Светог Архангела Михаила у Матешеву; 22. новембра освештан обновљени храм Рождества Богородице у Заврху код Никшића; 4. децембра отпочела обнова манастира Шудикова код Берана; освештан обновљени храм Успења Богородице у Додошима-Скадарско језеро; на Никољдан освештан обновљени храм Светог Архиђакона Стефана у Фундини-Кучи; освештан обновљени храм Свете Тројице у Вуковцима-Зета код Подгорице; освештан обновљени храм Светог Николе у селу Забес код Вирпазара; освештан обновљени храм Светог Архангела Михаила у Праги код Никшића.

1999. године: 1. јуна освештан обновљени храм Свете Тројице у Полицима код Берана; 13. септембра освештан дио обновљеног манастирског конака и параклис у храму Светог Стефана у Дуљеву у Паштровићима код Будве; 19. септембра освештан новоподигнути манастир Светих Кирила и Методија на Речинама код Колашина; 6. октобра освештан обновљени храм Зачећа Светог Јована у Страшевини код Никшића; 10. октобра освештан обновљени храм Светог Игњатија Богоносца у Почековићима у Опутној Рудини код Никшића.

2000. године: 9. јануара освештан обновљени храм Светог Архиђакона Стефана на Сушћепану код Херцег Новог; јануара завршена манастирска трпезарија манастира Морача и украшена иконама Српских Светитеља; 8. јуна освештан обновљени храм Вознесења Господњег у Марковини-Чево; 20. јула освештан обновљени храм Свете Недјеље на локалитету Рап у старом граду Бару; на Илиндан освештан обновљени храм Светог Илије на Вељој гори; 6. августа освештан обновљени храм Светог Илије у Вељем Дубо-

ком-Ровца; 19. августа освештан обновљени храм Преображења Господњег у засеоку Витов До у Рафаиловићима код Будве; 7. октобра освештан обновљени храм Свете Текле у Даниловграду; на Петковдан освештан обновљени храм Свете Петке у засеоку Каруч у атару села Лимљани у Црмници; 26. новембра освештан храм Светог Јована Крститеља у Јован Долу код Никшића, који је скит манастира Острога; на Никољдан освештан обновљени храм Светог Николе на Орјој Луци код Даниловграда; освештан храм и конак манастира Успења Богородице у Маинама код Будве; освештан обновљени храм Светог Николе при манастиру на Ободу-Ријечки Град изнад Ријеке Црнојевића, као и храм Вознесења на другој обали Ријечког залива изнад дворца књаза Николе Петровића; освештан изграђени конак при манастиру Ждребаонику код Даниловграда; обновљен храм Светог Саве у Крањем Долу-Подбуковица-Ћеклићи; освештан и обновљен храм Рођења Пресвете Богородице у Ђиновићима код Цетиња; освештан обновљени храм Светог Ђорђа у Српској код Подгорице; освештан обновљени храм Светог Николе у Пелинову-Горњи Грбаљ; освештан обновљени храм Светог Николе у Овточићима у Црмници; освештан обновљени храм Покрова Богородице у селу Подљут у Бијеловићима код Никшића.

2001. јогине: на Сретење освештан обновљени храм Светог Стефана на Медуну у Кучима; 5. марта освештани темељи храма Светог Димитрија на Бовану Кадића код Даниловграда, а у току наредних неколико година завршен је потпуни манастирски комплекс; обновљен манастир Ваведења Богородице на острву Жањице у приобалном дијелу Луштице између Тивта и Херцег Новог; 23. септембра освештан обновљени храм Светог Димитрија на Паштровској Гори између Петровца и Вирпазара; по проглашењу у активни манастир и откупу земљишног комплекса од породице Ивановић отпочели обимни радови на обнови манастирског комплекса у Дољанима на Златици код Подгорице, гдје је у предсловенском периоду било епископско сједиште са резиденцијом и пратећим објектима; обновљен храм Светог Илије у Илинском Долу-Ћеклићи код Цетиња; освештан обновљени храм Светог Николаја Мирликиског у Јеленку код Даниловграда; освештан храм Светог Архангела Михаила у Селиштима-Кос Морачки код Колашина; освештан обновљени храм Вознесења Господњег у Ластви Грбаљској; освештан обновљени храм Светог Апостола Петра у засеоку Мажићи у Доњим Маинама код Будве; освештан обновљени храм Светог Димитрија у Брајићима код Будве; освештан обновљени храм Светог Јована Владимира у селу Добре Воде у Мркоје-

вићима код Бара; освештан обновљени храм Светог Ђорђа у Утр-гу у Црмници.

2002. ѿогине: 26. маја завршена кућа Головића у манастиру Морачи и отворена манастирска ризница; 13. јула освештан обновљени храм Светих Апостола Петра и Павла у Бргулима на Луштици између Тивта и Херцег Новог; на Илиндан освештан обновљени храм Светог Илије у Пољу Драговића код Колашина; 8. септембра освештан метох-кућа Светог Василија Острошког у непосредној близини храма Светог Николе у Дугом Долу на Његушима; 12. септембра освештан обновљени храм Светог Архангела Михаила (Васова црква) у Ножици-Лијева Ријека-Васојевићи; 15. децембра освештан обновљени храм Свете Петке у Пријевору-Грбаљ; крајем децембра освештан обновљени храм Светог Саве у Морињу на половини пута између Херцег Новог и Котора; саграђен плато за служење испред храма Свете Тројице на полуострву Превлака код Тивта; отпочела обнова храма Светог Николе при манастиру у Орахову у близини Вирпазара која се годинама наставља; саниран храм Светог Јована Крститеља у Липи Цуцкој код Цетиња; освештан обновљени храм Светог Јована Крститеља у засеоку Богишићи у Ђурашевићима у Кртолима код Тивта; освештан обновљени храм Светог Василија Острошког у селу Зогање код Улциња.

2003. ѿогине: 5. јуна освештан обновљени храм Светог Николе на Топлој у Херцег Новом; 7. јуна освештан обновљени храм Вознесења Господњег на Сињу код Скадарског језера-Љешанска нахија; 21. јуна освештан обновљени храм Светог Николе при манастиру на Пелевом Бријегу у Братоножићима, између Подгорице и Колашина; освештан конак на острву Бешка на Скадарском језеру при храму Пресвете Богородице који је био у обнављању; 27. јула освештан обновљени храм Светог Илије у Наљежићима-Сутвара-Грбаљ; 14. септембра освештан обновљени храм Рождества Богородице у Горовићима у Горњем Грбљу; 27. октобра освештан обновљени храм Свете Петке у Тудоровићима у Паштровићима; освештан обновљени храм Светог Николе у Дреноштици-Пјешивци; освештан обновљени храм Светог Димитрија у Наљежићима.

2004. ѿогине: 18. јануара освештан новоподигнути конак код храма Мајке Божије у манастирском комплексу на Рустову у Паштровићима изнад Светог Стефана; 30. септембра освештан обновљени храм Светог Илије у засеоку Добруше на Паштровској Гори између Петровца и Вирпазара; 18. октобра освештан храм Светог Новомученика Станка на заравни између манастира горњи и доњи Острог. У храм су су премјештени посмртни остаци 27 чланова Главног штаба Југословенске војске у Отаџбини за Црну Гору, Боку и Стари Рас на челу са пуковником Бајом Станишићем;

7. новембра освештан обновљени храм Светог Луке у селу Смоковац изнад Рисна; 27. новембра освештан обновљени храм Светог Димитрија у Дучићима-Кучи; завршени радови на конаку код манастира Светог Архангела Михаила на Превлаци код Тивта; отпочела обнова манастира Свете Тројице у Стањевићима код Будве; 25. децембра освештан обновљени храм Светог Спиридона Чудотворца на Ограђеници на Паштровској гори; 26. децембра освештан обновљени храм Светог Јована Крститеља у Церову код Даниловграда; освештан обновљени храм Свете Петке у Махали-Зета код Подгорице; освештан обновљени храм Светог Николе у Голубовцима-Зета; освештан храм Светог Василија Острошког у Належићима-Сутвара-Грбаљ; освештан обновљени храм Рождества Богородице у Мојдежу код Херцег Новог.

2005. *logune*: 5. јуна освештан обновљени храм Вознесења Господњег у Лијевој Ријечи-Васојевићи; 12. јуна освештан обновљени храм Светих Петра и Павла у Клину-Бијела-Херцег Нови; 24. јула освештан обновљени храм Зачећа Јована Крститеља у Дубу-Горњи Грбаљ; 14. августа освештан храм Преноса Моштију Светог Архиђакона Стефана у Горњем Липову код Колашина; 20. августа на Кључком Тавору на Бјеласици освештан храм Преображења Господњег, вјерна копија ловћенске цркве Светог Петра Цетињског срушене 1972. године; 28. августа освештан обновљени храм Успења Богородице у Морачком Требаљеву код Колашина; 10. септембра освештан обновљени храм Светог Атанасија на Ријечком Граду-Ријека Црнојевића; 15. септембра освештан обновљени храм Светог Ђорђа у Главатима у Грбљу; 22. септембра освештан обновљени храм Светог Николе у Грабљу-Горња Ровца; санирани и покривени зидови око манастирског комплекса манастира Морача; 8. октобра освештан обновљени храм Светог Николе у Братешићима у Горњем Грбљу; 29. октобра освештан обновљени храм Светог Луке у Ћећима-Међурјечје-Ровца; 16. новембра освештан обновљени храм Светог Ђорђа у засеоку Глоговик у Кутима код Херцег Новог; реновирана стаза од 180 м од мотела до манастира Морача, урађен прилаз и улаз у манастир, гувно код манастира, мост на потоку Врело, обновљен манастирски рибњак, направљене кућице (бунгалови) за посјетиоце манастира; освештан храм посвећен Царским мученицима Романовима у манастирском комплексу на Рустову у Паштровићима изнад Светог Стефана; освештан обновљени храм Светог Илије у Понарима-Зета код Подгорице; освештан обновљени храм Васкрсења Лазаревог у Мрковима у Луштици између Тивта и Херцег Новог; завршени санациони радови на храму Светог Саве у Тивту; освештан обновљени храм

Светога Јована у засеоку Калимож у Бијелским Крушевицама код Херцег Новог.

2006. њодине: 7. априла освештана обновљена црква Пресвете Богородице на острву Бешка на Скадарском језеру; 9. априла освештан обновљени храм Свете Текле у селу Папани у Сутомору; 14. маја освештан обновљени храм Светог Архангела Михаила у Завали-Пипери; 1. јуна освештан обновљени храм Вознесења Господњег у Горњим Мркама-Пипери; 27. јула освештан обновљени храм Светог Николе у Кримовицама-Грбаљ, који се налази на морској хриди; 30. јула освештан обновљени храм Светог Архангела Михаила у Горњим Црнцима-Пипери; 7. августа освештан храм Светог Архиђакона Стефана у Кучким Коритима; у децембру реновиран манастирски звоник манастира Морача и на истом стављена три звона набављена из Русије; 11. октобра освештан обновљени храм Свете Недјеље у Доњим Поборима код Будве; 8. новембра освештан обновљени храм Светог Димитрија у Угњима код Цетиња; 21. новембра освештан храм Светог Архангела при манастиру у Прекобрђу у Морачи код Колашина; обновљен храм Свете Параскеве у Врби-Његуши; освештан обновљени храм Светог Петра Цетињског у Спужу; освештан обновљени храм Светог Мине у Шишићима-Горњи Грбаљ; освештан обновљени храм Часног Крста у Мокрину код Херцег Новог.

2007. њодине: 18. марта освештана обновљена црква Рођења Богородице-Влашка црква на Цетињу; 21. априла освештан обновљени храм Светог Петра Цетињског у Безјову-Кучи; 13. маја освештани темељи храма Светих Великомученика Пантелејмона и Светог Климента Охридског у Рудом пољу у Барама код манастира Мораче; 14. јула освештан обновљени храм Светог Јована Богослова у Побрђу у Грбљу; 29. јула освештан обновљени храм Светог Архангела Михаила у Црквинама код Колашина; 28. августа освештан обновљени храм Успења Свете Богородице у Дубу-Бјелице; 22. септембра освештан обновљени храм Светог Панталеймона на Ублима Чевским; 8. октобра освештан обновљени храм Свете Петке у Главатичићима у Грбљу; 3. новембра освештан храм Светог Теодора Ушакова (некадашњег руског адмирала) на руском бјелогардејском гробљу у старом граду Херцег Новом; 18. новембра освештан обновљени храм Светог Георгија у Берима код Подгорице; послије серије вишегодишњих радова 22. новембра метох манастира Острога на Рибњаку изнад Бара стекао је својство самосталног манастира одлуком Епархијског Управног Одбора Митрополије Црногорско-приморске; направљен економски објекат за потребе манастира Морача (штала и гаража); освештан обновљени храм Светог Илије у Ожезима-Пипери; освештан об-

новљени храм Светог Архангела Михаила у Петровићима-Пипери; освештан обновљени храм Светог Николе у засеоку Рудине на Паштровској Гори између Петровца и Вирпазара; освештан обновљени храм Рождества Богородице у Кутима код Херцег Новог; освештан обновљени храм Светог Андреја Првозваног у Ожеговићима код Херцег Новог; освештан обновљени храм Светог Архангела Михаила на гробљу Гвозден бријег у Бару.

2008. ѿогине: у јануару освештан обновљени храм Свете Тројице у Кутима код Херцег Новог; 4. маја освештан обновљени храм Успења Богородице у Градцу Јовановића код Даниловграда; 3. маја освештан храм Вознесења Господњег у Куљачама у Паштровићима код Будве; 11. маја освештан обновљени храм Светог Василија Острошког у Врбици-Кучи; освештан храм Светих Новомученика Митрополије Црногорско-приморске на Пардусу у Љешанској нахији; 7. јуна освештан обновљени храм Светог Николе у Момчу у Кучима; освештан храм Светог Василија Острошког у Врању-Зета код Подгорице; 21. јуна освештан обновљени храм Светог Јована Крститеља у Горњим Поборима код Будве; 29. јуна послије комплексних радова освештан обновљени храм Светог Илије у Крушевицама код Херцег Новог; 31. јула освештан обновљени храм Светог Николе у Тудоровићима у Паштровићима; 27. септембра освештан храм Воздижења Часног Крста у Косићу код Даниловграда; 23. новембра освештан обновљени храм Светог Николе у Пожару-Баљиновац код Даниловграда; освештан обновљени храм Светог Харитона у Клинцима у Луштици између Тивта и Херцег Новог; освештан обновљени храм Свете Петке у Буновићима код Херцег Новог.

2009. ѿогине: 22. фебруара освештан обновљени храм Светог Симеона Мироточивог у Рошцима-Мандићи код Даниловграда; 25. априла освештан обновљени храм Светог Ђорђа у Љешевићима у Доњем Грбљу; 2. маја освештан обновљени храм Светог Ђорђа у Кујави код Даниловграда; 3. маја освештан обновљени храм Светог Ђорђа при манастиру на острву Космач, на тзв. Малом блату у Скадарском језеру; 7. јуна освештан обновљени храм Свете Тројице у Пелинову-Грбаљ; 14. јуна освештан обновљени храм Светог Николе у Братешићима-Горњи Грбаљ; 19. јуна освештан обновљени храм Светог Ђорђа на Ублима код Херцег Новог; 4. јула освештан обновљени храм Свете Параскеве у Голубовцима-Зета; 5. јула освештан обновљени храм Светог Николе у Шобајићима код Даниловграда; 7. јула освештан обновљени храм Светог Јована Крститеља у Бјелилу-Доња Заљут-Цуце; 19. јула освештан храм Светог Сергија Радоњешког при манастирском комплексу у Микулићима под Румијом код Бара; 15. августа освештан обновљени

храм Светог Архиђакона Стефана у Кримовицама-Грбалъ; 10. октобра освештана обновљена црква Пресвете Богородице-гробљанска црква на Цетињу; реновирана манастирска воденица код манастира Морача која је по предању старија од манастира, и направљена мини-хидроелектрана јачине дванаест киловата; завршен већи дио серије радова на обнови храмова Светог Димитрија и Светог Николе (заједно са конаком) манастирског комплекса у Војинићу у Паштровићима између Будве и Петровца, који трају деценију у назад; обновљен храм Светог Саве у Ераковићима-Његуши; крајем године освештан храм Светог Арсенија Сремца у Слапу код Даниловграда; крајем године завршени радови на обнови храма Светог Марка у Новом Селу код Даниловграда; крајем године приведени крају радови на обнови храма Светог Јована у Миољцима-Влаховићи-Ровца; детаљно обновљен храм Светог Николе у Котору; комплетирани радови на обнови храма Светог Луке у Гошићима у Кртолима код Тивта; освештан обновљени храм Светог Стефана Дечанског на Паштровској Гори између Петровца и Вирпазара; освештан обновљени храм Светог Томе у селу Жуковица у близини Режевића код Петровца; освештан обновљени храм Свете Варваре у Мокрину код Херцег Новог; освештан обновљени храм Светог Ђорђа у Мокрину; освештан парохијски дом код храма Светог Јована у селу Звечеви у Кривошијама изнад Котора; освештан обновљени храм Светог Николе у селу Микулићима подно планине Румије код Бара.¹⁴

На крају ваља напоменути, да у овај списак није уврштено још стотинак храмова, који су такође обнављани у појединим сегментима, као нпр: постављен нови кров; нови фрескопис; нови иконостас; нови звоник; нова звона; уређен простор око храма и паркинг простор; пробијен пут до храма, проширен или асвалтиран.

4. Осврћ на обнову и рад Богословије на Цетињу (1992-2009)

Једна од најзначајнијих тековина архијерејског рада митрополита Амфилохија Радовића је и обнова и рад Богословије Светог Петра Цетињског на Цетињу. Посрнуће Митрополије током деценија владавине комунистичког и атеистичког режима, поред неколико главних разлога, заснивало се и на необнављању свештеничког и монашког кадра, без кога је живот Цркве незамислив. Овај

14. Јован Б. Маркуш, *Обнова и грађња манастира и храмова у Црној Гори*, Цетиње, 2010.

тренд од свих епархија СПЦ, био је најизраженији у Митрополији Црногорско-приморској. У претходној глави презентовани су извјештаји митрополита Дајковића Синоду, у којима је он наводио велике тешкоће услед необнављања свештеничког кадра. Највећи дио стипендиста са територије Митрополије Црногорско-приморске, врло брзо по упису у богословије ван Црне Горе је одустајао и напуштао. Опет, од оног малобројног дијела који их је завршавао, значајан дио није хтио да се прими свештеничке службе у Црној Гори. На територији Митрополије није заживио ни један сличан пројекат богословији, а то је монашка школа у манастиру Острогу. Она је убрзо затворена због недостатка интересената.

Митрополит Амфилохије био је свјестан озбиљности ове проблематике, те је стога врло брзо по устоличењу покренуо пројекат обнове Богословије на Цетињу, који је ускоро уродио плодом. Сабор СПЦ је на сједници од 20. маја 1992. године донио одлуку о обнављању рада Богословије Светог Петра Цетињског на Цетињу. Спроводећи одлуку Сабора, Синод је на челу са патријархом Павлом обавијестио Митрополију Црногорско-приморску и Управу Богословије 18. јуна о истом, тј. да је ова Богословија уписана у ред богословија СПЦ, и финансирана као и остале. На основу конкурса, у њу је за школску 1992/93. године требало бити примљено 32 ученика. Као надлежни архијереј, митрополит Амфилохије је требао да у најкраћем року предложи наставни кадар ове Богословије.¹⁵ Школска година отпочела је 14. септембра 1992. године.¹⁶

Предмети који се изучавају у четвороразредној Богословији, са годинама и недјељним фондом часова су сљедећи: 1. Свето Писмо Старог Завјета: I-2, II-2, III-2, IV-2; Свето Писмо Новог Завјета: I-3, II-3, III-3, IV-3; Катихизис: I-2; Догматика: III-2, IV-3; Хришћанска етика: III-2, IV-2; Агиологија (Житија Светих): I-2; Патрологија: II-2, III-2; Општа историја Цркве: I-2, II-2, III-2; Историја Српске Цркве: I-2, II-2, III-2, IV-2; Литургија: III-3, IV-3; Црквено право: III-2; Канонско право са брачним: IV-2; Пастирско богословље: IV-2; Омилитика: IV-2; Православна педагогија са методиком: III-2, IV-2; Црквено појање и основи музике: I-4; Црквено појање са типиком: II-4; III-2, IV-3; Психологија: IV-2; Логика: III-2; Историја философије: IV-2; Историја религије и савремене секте: IV-2; Општа историја: I-2, II-2; Српски језик и књижевност: I-4, II-3, III-2; Црквенословенски језик: I-3, II-2, III-2; Грчки језик: II-2, III-2;

15. *Цетињска Богословија 1992-2002*, уредник монах Павле Кондић, Цетиње, 2002, 105-106.

16. Нав. дј., 122.

Латински језик: II-2, III-1; Руски језик: I-2, II-2; Енглески језик: I-2, II-2; Црквена администрација: II-1; Информатика: I-2, II-1. По годинама број предмета је био следећи: I-13, II-15, III-16, IV-14.¹⁷

До 1998. године Богословија је радила као петоразредна школа, а од тада као четвороразредна. Број свршених матураната по години уписа и завршетка до 2002. године био је овај: Прва генерација 1992-1997-25 ученика; Друга генерација 1993-1998-23 ученика; Трећа генерација 1994-1999-34 ученика; Четврта генерација 1995-2000-25 ученика; Пета генерација 1996-2001-24 ученика; Шеста генерација 1997-2002-24 ученика; Седма генерација 1998-2002-17 ученика. Школске 2001/02. године по годинама (разредима) број ученика био је овај: I-22, II-25, III-20, IV-17, V-24. Број ученика из Митрополије Црногорско-приморске по годинама био је овај: I-4; II-7, III-5, IV-6, V-11. Из Епархије Будимљанско-никшићке у првом разреду била су четири ученика.¹⁸

Наставно особље Богословије у периоду 1992-2002. године било је следеће:

- **Јоаникије Мићовић**, Свето Писмо Старог и Новог Завјета, Патрологија, Пастирско богословље, васпитач и главни васпитач, 1992-2002, од 1999. године епископ будимљанско-никшићки;

- **Пројојереј-сѿаврофор Момчило Кривокајић**, архијерејски намјесник бококоторски, Црквенословенски језик, Литургија, Омилитика, 1992-1996;

- **Јереј Гојко Перовић**, Свето Писмо Старог и Новог Завјета, Историја СПЦ, 1998-2002;

- **Пројосинђел Јован Пурић**, игуман манастира Острога, васпитач и главни васпитач, 1992-2002;

- **Пројојереј Радомир Никчевић**, Историја хришћанске Цркве, Патрологија, Пастирско богословље, васпитач и главни васпитач, 1992-1998;

- **Пројојереј Драјан Сѿанишић**, Философија, Психологија, Логика, Апологетика, Педагогија, Омилитика, Секте, Историја СПЦ, Библијска историја, васпитач и главни васпитач, 1994-2002;

- **Јеромонах Јован Ђулибрк**, Словенски језик, Српски језик, Општа историја, васпитач, први секретар Богословије (1996-1998. г.), 1993-2002;

- **Пројојереј-сѿаврофор Саво Тушун**, Црквена администрација, 1996-2000;

- **Јереј Саво Денга**, Катихизис, Агиологија, 1996/97;

17. Нав. дј., 168.

18. Нав. дј., 168-180.

- **Јереј Арсеније Раговић**, Литургика, Црквено право, Црквена администрација, Секте, васпитач, 1996-2002;

- **Јеромонах Јоаким Јовчевски**, Нови Завјет, Хришћанска етика, Агиологија, васпитач и главни васпитач, 1997-2002;

- **Монах Павле Конгић**, Општа историја, Историја СПЦ, 2000/02;

- **Ђакон Никола Гачевић** (завршио Богословију на Цетињу у трећој генерацији), Црквено појање са правилом, 2001/2002;

- **Весна Никчевић** (супруга протојереја Радомира Никчевића), Грчки, Латински, Енглески језик, 1992/2002;

- **Драјица Љесар**, Српски језик и књижевност, Руски језик, 1994/2002;

- **Жарко Кривокајић**, Свето Писмо Старог и Новог Завјета, 1995/97;

- **Будимир Алексић**, магистар књижевности, Српски језик и књижевност, Историја СПЦ, васпитач, 1995/2002;

- **Душан Биговић** (завршио Богословију на Цетињу у првој генерацији), Црквенословенски језик, Омилитика, Методика религијске наставе, васпитач, 2001/02;

- **Србислав Ситојанов**, Црквено појање, васпитач, 1995/2002;

- **Михајло Лазаревић**, Црквено појање, Основи музике, хоровања Богословије, 1995/2002;

- **Милош Појковић**, Свето Писмо Старог и Новог Завјета, Историја СПЦ, Катихизис, 1997/98;

- **Лазар Кубаић**, Патрологија, Општа историја Цркве, Секте, секретар Богословије, 1998/2002;

- **Александар Стаманоновић**, доктор историјских наука, хоноарни професор, Општа историја, 1998/2001;

- **Здравко Кривокајић**, доктор машинства, Информатика, 1999/2002;

- **Слободан Стаманишић**, Српски језик и књижевност, Катихизис, 1999/2002;

- **Јелена Људмила Раговић**, од септембра 2000. године хоровања Богословије заједно са Михаилом Лазаревићем.

Вршиоц дужности ректора Богословије Светог Петра Цетињског на основу одлуке Синода од 21. августа 1992. године, до оставке у септембру 1995. године био је протојереј-ставрофор **Момчило Кривокајић**. Од септембра 1995. године в. д. ректора био је протосинђел **Јоаникије Мићковић**. Он је на редовном засиједању Сабора СПЦ у мају 2000. године именован за ректора, поставши тако први званични ректор Богословије послје пет деценија. Како је 1999. године Јоаникије Мићковић хиротонисан за архијереја, то је на мајском засиједању Сабора СПЦ 2002. године за в. д. ректора

Богословије именован јереј *Гојко Перовић*. Функцију ректора и званично је преузео у септембру исте године.¹⁹

На дан 1. септембра 2002. године помоћно особље Богословије чинили су: економ Зоран Мартиновић, домар Младен Вујић, магационер Мирослав Вукосав, кувар Радоје Јоксовић, куварица Сенка Вулетић, помоћна куварица Сенка Вујовић, помоћна куварица Новка Буиша, помоћна куварица Весна Радовић, помоћна куварица Његосава Кривокапић, чистачица Стануша Биговић, чистачица Зорка Марковић, вешерка Далиборка Дунцић, и вешерка Невенка Сјеклоћа.²⁰

Што се тиче објеката обновљене Богословије и у том смислу до окончања хронолошког периода којим се овај рад бави, тј. 2009. године није урађено коначно рјешење. Као привремено рјешење за рад, узета је у обзир зграда некадашњег Црквеног суда на Цетињу, која је неприлагођена модерном одвијању наставе. Како је у љето 1992. године договором Митрополије и државних органа рјешаван њен имовински статус, и отпочела њена најосновнија санација за рад Богословије, то је настава Богословије отпочела 1. септембра у манастиру Острогу. Није се радило о класичном извођењу наставе, већ су ученици увођени у основе богослужења и интернатског живота, а изведене су и неколике екскурзије.

Пошто је зграда некадашњег Црквеног суда у међувремену санирана, 13. септембра је освештана, а у цркви је извршен призив Светог Духа и причешће ученика. Коначно, 14. септембра настава је почела у згради Црквеног суда. Овај објекат је завршен крајем 1938. године, те је од тада до краја 1944. године био административни центар Митрополије у којем је радио и Црквени суд. Рађена је по пројекту архитекте Перише Вукотића. Димензије зграде су 20x10, 5 м, тј. око 150 метара квадратних по спрату. Она има више нивоа, тј. сутерен, високо приземље, спрат и поткровље. Од ослобођења Цетиња 1944. године у зграду је смјештена војска, а у деценијама послје њега, у њој су биле смјештене разне друштвено-политичке организације и предузећа. Иако је Митрополија успјела да задржи зграду у свом власништву, и поред серије отимачина црквене имовине под плаштом разних конфискација и национализација, од ње није имала практично никакве користи, јер није располагала са њом, сем што су јој те државне организације плаћале скромну кирију за кориштење, која је била испод сваке тржишне вриједности.

19. Нав. дј., 232-249.

20. Нав. дј., 173.

Распоред одјелења у унутрашњости зграде остао је вјеран оригиналу, сем што је у љето 1997. године преуређено поткровље. Исте године у позадини зграде дозидано је пет тоалета, а изнад њих двије просторије за смјештај ђачке библиотеке и читаонице. Једно вријеме у овим просторијама је радила и ђачка амбуланта. Током љета 1999. године у зграду је уведено парно гријање. По нивоима, тј. спратовима, зграда има сљедећи распоред и намјену: сутерен: вешерај са сушионом, просторија са плакарима ученика и простор за личну хигијену-тоалети;приземље: три спаваонице, пегларница, учионица и портирница;први спрат: професорска зборница, ђачка библиотека, компјутерска сала и двије учионице; поткровље: ректорова канцеларија, канцеларија економа и секретара, професорска библиотека, четири мање собе за смјештај професора са купатилом.²¹

Међутим, како се број разреда са надолазећим генерацијама повећавао, повећавале су се и потребе за смјештајним и радним простором за ученике. Више захтјева митрополита Амфилохија упућених у званичној форми општинским властима Цетиња и Министарству културе Црне Горе 1995. године, да се Богословији уступи дио празног простора Биљарде, уз образложење да је зграда Биљарде одузета Митрополији послје Другог свјетског рата није уродило плодом. Исте године упућен је и захтјев за изградњу привременог објекта-монтажне баракe поред зграде Богословије. Овај простор био је у власништву Митрополије. Како се радило о простору који припада историјском језгру Цетиња, и поштапалици да би такав објекат нарушио историјски амбијент, послје низа перипетија и одуговлачења око дозволе од стране Општине Цетиње и Завода за заштиту споменика културе Црне Горе, овај објекат освештан је и стваљен у функцију тек на Лучиндан 1999. године. Овај објекат је димензија 31, 20x11, 60 м, и има корисне површине око 350 метара квадратних. У њему се налазе: трпезарија, кухиња са магацином, двије учионице и санитарни чвор (пет туш кабина и три тоалета). С обзиром да је изграђен од иверице, на коју је неколико пута још током изградње падала киша, и грије се на струју, ради се заиста о привременом објекту који није дуготрајно рјешење, и већ показује знаке дотрајалости.

Трећи објекат Богословије је у ствари њен најстарији објекат, и данас служи за ученички дом. Зграда је направљена још средином XIX вијека за потребе Богословије, те је једним дијелом то и била, било за потребе Богословије, било за остале потребе Митрополије

21. Нав. дј., 251-252.

до окончања Другог свјетског рата. Као и зграда Црквеног суда, она је у посљератним деценијама остала формално-правно у власништву Митрополије, али су у њој становала цивилна лица под кирију, а служила је и за потребе цетињског водовода, наравно уз надокнаду испод сваке тржишне вриједности. Већ годину послје преузимања архијерејског положаја, митрополит Амфилохије се ангажовао да се зграда заиста стави у функцију употребе Митрополије. Стари станари су договором исељени, а у зграду су усељене неколике свештеничке породице и избјеглице под патронатом Митрополије. Из наведеног разлога повећавања капацитета Богословије, Митрополија је 1996. године покренула поступак код Завода за заштиту споменика Црне Горе за санацију и проширење овог објекта. Током љета и јесени они су завршени. Саниран и проширен овај објекат има петнаест спаваоница и четири купатила.

Коначно, без обзира на све адаптације и проширења, митрополит Амфилохије је још од обнављања рада Богословије 1992. године покренуо широку акцију за одређивање локације за нову Богословију са интернатом. Но, то питање ни до данас није ријешено, и поред низа званичних представки државним органима, укључујући ту и Општину Цетиње. Митрополија је најприје предложила локацију изнад цетињског манастира, али је она одбијена, као и локација на Медовини. Са друге стране локације предложене од стране Општине Цетиње ни у најосновнијим детаљима нијесу испуњавале услове за локацију типа и садржаја Богословије са интернатом. Очигледно је да се радило и ради о наслијеђејој опструкцији са политичком позадином, само у новој форми.²²

У периоду од 2002. до окончања школске 2008/09. године, наставни кадар Богословије чинили су сљедећи професори:

- **Пројојереј Гојко Перовић**, ректор Богословије, Библијска историја, Пастирско богословље;

- **Пројосинђел Јован Пурић**, игуман манастира Острога, од 2004. године владика диоклитски, Догматика, Омилитика, Пастирско богословље, 2006. године престао са радом у Богословији;

- **Игуман Јоаким Јовчевски**, 2003. године изабран за епископа, Нови завјет, Агиологија, Хришћанска етика, васпитач и главни васпитач, 2005. године престао са радом у Богословији;

- **Пројојереј Драјан Сјанишић**, Философија, Апологетика, Педагогика, главни васпитач до 2006. године;

- **Јереј Арсеније Раговић**, Литургија, Црквено право, Црквена администрација, Секте, васпитач, од 2006. године главни васпитач;

22. Нав. дј., 251-262.

- **Монах Павле Конгић**, магистар историјских наука, Општа историја, Историја СПЦ, 2006. године престао са радом у Богословији;
- **Јереј Никола Гачевић**, Црквено појање, васпитач, 2007. године због одласка на постдипломске студије у Атину престао са радом у Богословији;
- **Весна Никчевић**, Грчки, Латински, енглески језик, 2006. године престала са радом у Богословији;
- **Драјица Љесар**, хонорарни наставник, Руски језик, 2006. године престала са радом у Богословији;
- **Будимир Алексић**, доктор књижевности, Српски језик и књижевност, Општа историја;
- **Душан Бићовић**, Црквенословенски језик, Омилитика, Методика религијске наставе, управник интерната Богословије;
- **Ђакон Михајло Лазаревић**, магистар музичке умјетности, почасни доктор Европског универзитета у Београду, Основи музике, Црквено појање, хоровања хора Богословије;
- **Лазар Кубајић**, Историја Хришћанске Цркве, Патрологија, Секте, Општа историја, секретар Богословије до 2006. године;
- **Здравко Кривокајић**, доктор машинства, Информатика, хонорарни наставник;
- **Слободан Сјанишић**, Свето Писмо Старог завјета, Хришћанска етика са аскетиком, Основи богословља, управник библиотеке Богословије;
- **Ајолон Мишченко**, Руски језик, Историја Хришћанске Цркве, Стари завјет, Агиологија, васпитач, у наставном процесу у Богословији од 2006. године;
- **Блајоје Рајковић**, Грчки, Латински језик, секретар Богословије, у наставном процесу у Богословији од 2006. године;
- **Јереј Немања Кривокајић**, Патрологија, Катихизис, Догматика, у наставном процесу у Богословији од 2006. године;
- **Ђакон Павле Љешковић**, Црквено појање, Каноничко брачно право, Агиологија, васпитач, у наставном процесу у Богословији од 2007. године;
- **Здравко Анђелов**, Стари завјет, Енглески језик, у Богословији предавао од 2003. до 2009. године.

По школским годинама, број свршених матураната огословије био је овај: шк. 2002/03-16, шк. 2003/04-18, шк. 2004/05-28, шк. 2005-/06-20, шк. 2006/07-25, шк. 2007/08-23, шк. 2008/09-24.²³

23. Податке је аутору рада дао ректор Богословије Светог Петра Цетињског протојереј Гојко Перовић.

5. Ко и зашто постоје постојање аутокефалности Цркве у Црној Гори (тенега, шок и манифестационе форме)

а) Политичка позадина и глобални мисао

Полувјековни антихришћански и антисрпски рад комуниста имао је више манифестационих форми. Главна контура тога рада састојала се у дробљењу српског народа и Цркве у територијалном, административном, националном, и културно-научном смислу. Стварањем република у послератној Југославији, а на основу авнојевских одлука, створен је први услов за територијално и административно цијепање српског народа. У авнојевској, или другој Југославији српски се народ нашао подијељен у чак седам административних јединица, тј. пет република и двије аутономне покрајине. Републике су већ првим посљератним Уставом од 1946. године, тј. својим уставима од исте године, имале статус држава, са правом самоопредјељења до отцјељења од југословенске федерације. Током деценија, двије аутономне покрајине у оквиру СР Србије имале су све већи степен државности, и коначно су те елементе добиле Уставом из 1974. године. На основу њих, стално је подрђиван албански сепаратизам на Косову и Метохији, и војвођанско аутономаштво у покрајини Војводини.

Стварањем републичке подвојености, одмах су створени услови и за стварање нових нација изведених из српске: црногорске и македонске. Пратећа појава тог тренда било је и културно и научно цијепање српског народа. На основу републичке и националне подвојености, током деценија створене су посебне академије наука: црногорска, македонска, и босанско-херцеговачка. Поред ове три академије, српски народ нашао се подвојен у овом смислу и у четвртој-хрватској. И ту није био крај. Већ 70-их година XX вијека, комунистички режим је направио полазне основе и за косовску и војвођанску академију. Одмах послје рата, под патронатом тог истог режима, на вјештачки начин, под паролом националног ослобођења и еманципације Македонаца, инсталиран је вјештачки језик-македонски, лингвистички непостојећи и неутемељен, тј. направљен од штипско-струмичке дијалектичке варијанте, сличније бугарском него српском језику, само да би се што више направила разлика са српским језиком. И ту није био крај! Разбијање српског народа имало је и партијску форму, јер је свака од република имала и своју националну КП.

Удар комунистичког режима на СПЦ имао је дакле позадину или утемељење у свим овим формама. Био је комбинован са оп-

штом атеизацијом друштва, што одговара идеолошком програму комунизма, и материјалним упропаштавањем. Први удар СПЦ је доживјела већ 50-их година XX вијека када је комунистички режим створио услове за постојање тзв. македонске православне цркве, која конански до данас није призната, нити са њом кореспондира било која канонски призната православна црква у свијету.

Распадом комунизма у Европи, што га је симболички донијело рушење Берлинског зида, створени су услови у Југославији за даље и радикалније цијепање српског народа. Свакако да овај процес не треба посматрати изоловано. Он је дио креирања тзв. Новог свјетског поретка што су га од тада промовисале и изводиле САД у садејству са својим европским савезницима из НАТО пакта, у првом реду Њемачком. Тако су разбијање српских етничких и историјских простора и тзв. Нови свјетски поредак нашли поклапајућу форму. За овај пројекат употријебљени су народи и етничко-вјерске заједнице из бивше СФРЈ, у првом реду Хрвати, муслимани и Албанци, код којих је антагонизам и нетрпељивост према српском народу био традиционалан.

Не треба велика временска дистанца за историчаре, да се донесе закључак да су САД и дио западне међународне заједнице у сврху остварења тзв. Новог свјетског поретка иницирале распад СФРЈ. У том смислу искориштена је као идеална подлога оно је комунистички режим стварао пет деценија, кроз авнојевско уређење Југославије. На основу експертизе Бадинтерове комисије, републичке границе проглашене су за државне, чиме се српски народ нашао разбијен најприје у четири државе, а са њиме и СПЦ. Дезинтеграција српских територија настављена је и даље кроз НАТО интервенцију 1999. године, и отимање Косова и Метохије од Србије, а деценију касније и проглашења за државу. Од 1997. године, на основу раскола у владајућој црногорској партији ДПС-у, лоби Новог свјетског поретка подржао је сепаратистичке тенденције Мила Ђукановића, које су и остварене на мајском референдуму 2006. године.

На основу серије ратова у посљедњој деценији XX вијека на бившим југословенским просторима, у глобалном смислу Православље је анулирано и сведено на симболичну форму и са запада и са истока. Етногеноцидом над српским народом у Хрватској оно је са западног Јадрана анулирано. У готово идентичној форми исто је урађено на Косову и Метохији. Једини преостали, сликовито и термилошки речено џеп, остао је у виду простора у Црној Гори, који покрива Митрополија Црногорско-приморска. Коначно, читав овај процес у вјерском смислу треба идентификовати као вјерски геноцид над Православљем, и припрему преосталих простора уз

Јадран, у првом реду Црне Горе за унију или директно покатоличавање.

Уосталом, читав тај процес, тј. његово заокруживање најбоље је исказао књижевник Јеврем Брковић, један од најпрепознатљивијих носилаца у културолошком смислу идеје црнолатинашког унијатства, у свом интервјуу римокатоличком листу „Глас Концила“ од 26. априла 1992. године. Брковић се тада налазио у Загребу, а сам себе је прогласио политичким емигрантом, тј. да је Црну Гору напустио тобоже јер му је живот био угрожен од великосрпског режима јединственог ДПС-а и његових сателита српских странака. У том интервјуу он је изјавио: „Црна Гора се мора вратити својим коријенима, својој аутокефалној цркви са елементима католичанства. Као што је Сава Петровић, трећи владар у династији Петровића хтио да поунијати црногорску цркву. Била би срећа да је то урађено. Јер би нас то на неки начин заштитило од светосаваца... Ја сјутра на том нашем дивном Јадранском мору, доморју и узморју, видим једну будућу, јадранску медитеранску унију коју ће чинити Албанија, Црна Гора и Хрватска.“

б) Политичка позадина денационализације српског народа у Црној Гори и веза овог процеса са аџаком на Миџрополију Црногорско-јриморску (1945-1990)

Денационализација српског народа у Црној Гори почела је већ у годинама последије Првог свјетског рата. Њен носиоц је била КПЈ. Већ на конгресима у Бечу 1926, и Дрездену 1928. године, она је прокламовала разбијање југословенске државне заједнице, и стварање балканске конфедерације, у којој би једне од конфедералних република биле Македонија и Црна Гора. Иако је КПЈ под утицајем Коминтерне од средине 30-их година XX вијека значајно ревидирала ове ставове, дошавши опет на позицију југословенске федерације, она је у овом периоду јасно наступала са позиција да су Црногорци посебан национ, који у југословенској држави треба да има и своју републику. Ове ставове КПЈ је задржала током Другог свјетског рата и револуције у Југославији 1941/45. године.

Поред КПЈ у међуратном периоду одређени сепаратистички елементи могу се наћи и у неким ставовима црногорских федералиста, који од 1925. године и званично оснивају Црногорску странку. Иако су нарочито у 20-им годинама, готово би се могло рећи нападно истицали српски идентитет Црногораца, и својим програмским начелима били за југословенску федерацију, али не и за сепаратизам, самом том чињеницом, тј. политичким постулатима

о федерализацији Југославије, они су се по овом питању у предратним годинама програмски подударили са комунистима.

Један од њихових лидера-др Секула Дрљевић, је већ 30-их година идући ка Другом свјетском рату у својим политичким експонацијама све више заговарао националну и федералну посебност Црне Горе. Иако се радило о грађанском политичару и антикомунисти, тиме су се његови ставови у глобалном смислу такође поклопили са ставовима комуниста. У овај политичко-културолошки миље уклапа се и публициста Савић Марковић-Штедимлија током 30-их година са својим брошурама и чланцима политичке, историјске и књижевне тематике. Иако родом из Пипера код Подгорице, он је у деценији пред руги свјетски рат углавном живио и радио у Загребу, те су на њега и Дрљевића несумњиво имале утицаја сепаратистичке и антисрпске хрватске групације, у виду десног крила ХСС-а и усташа.

Ове ставове Дрљевић и Марковић задржали су током рата, тј. прешли су у још екстремнију фазу, залажући се за независну црногорски државу под патронатом фашистичке Италије и нацистичке Њемачке, уклопљену у тзв. Нови европски поредак, што су га нудиле ове двије силе. Уосталом, такво нешто краткотрајно је и остварено проглашењем Црне Горе за независну државу на тзв. Петровданском Сабору 12. јула 1941. године. Стога се непобитно може на крају констатовати, да су у међуратном и ратном периоду већ ударени темељи црногорском сепаратизму и антисрпству, било у комунистичком, било у неофедералистичко-зеленашком дискурсу, иако су они један другом били супростављени идеолошко-економским програмским начелима. Но, како ће се показати у временској дистанци од каснијих више од пола вијека, обје идеолошке матрице црногорског сепаратизма и милитантне србофобије потпуно ће се подударити. Један од основних циљева њиховог удара и атака биће Митрополија Црногорско-приморска и СПЦ у глобалном смислу.²⁴

Другим засиједањем АВНОЈ-а у Јајцу у новембру 1943. године, ударени су темељи федералној посебности Црне Горе, који су само потврђени послје побједе комуниста у рату и револуцији, на Трећем засиједању АВНОЈ-а 1945. године у Београду. Црна Гора постала је тако посебна Република у оквиру југословенске федерације. Ускоро је на Цетињу Уставотворна Скупштина НР Црне Го-

24. О овим темама детаљно погледати радове: др Александар Стаматовић, *Историјске основе националној идентитету Црногораца 1918-1953*, Београд, 2000; др Александар Стаматовић, *Етногенеза дукљанско-црногорске усташе*, Подгорица, 2004.

ре донијела и први Устав ове Републике, чиме је у потпуности заокружена државност Црне Горе у оквиру комунистичке Југославије, и то са правом самоопредјељења, до права отцјепљења.

У Уставу ФНРЈ, у првом дијелу, тј. првој глави, са насловом „Општа начела“ стоји да је ФНРЈ „заједница равноправних народа, који су на основу права на самоопредељење, укључујући право на отцепљење, изразили своју вољу да живе заједно у федеративној држави.“ У другом дијелу, са насловом „Основна права народа и народних република“, деветим чланом, стоји да ФНРЈ „штити и брани суверена права народних република.“ У десетом члану стоји да је противуставан сваки акт против „суверености, равноправности и националне слободе Федеративне Народне Републике Југославије и њених народних република. „Једанаестим чланом је предвиђено да свака Република има свој Устав, који доноси самостално и „одражава њене особености.“²⁵

У првој глави, тј. члану другом Устава НР Црне Горе из 1946. године поред осталог стоји: „...и изражавајући на основу права свакога народа на самоопредјељење, укључујући право на отцјепљење и уједињење са другим народима, своју слободну вољу, црногорски народ уједињује се са осталим народима Југославије“.... У трећој глави, тј. члану једанаестом истог Устава стоји: „Против је Уставу Народне Републике Црне Горе сваки акт који је на њеној територији уперен против њене суверености, равноправности и националне слободе црногорског народа и Народне Републике Црне Горе.“²⁶

Значи, и у Устав Југославије, и у Устав Републике Црне Горе, уграђени су сепаратистички и разбијачки елементи у односу на југословенску државу, као и репресивне мјере за сваког оног ко би се супроставио изградњи црногорске националне доктрине. Године 1948, на Цетињу је у октобру одржан Први и оснивачки конгрес КП Црне Горе, чиме је добијена и партијска посебност у оквиру југословенске КП. Све је ово изражено и у прва два послеријатна пописа од 1948. и 1953. године, и у општој државној и партијској политици. Овим је у ствари извршена надоградња црногорског сепаратизма утемељена предратним и ратним ставовима КПЈ по националном питању и питању уређења југословенске државе. Тако су створени политички услови за удар на СПЦ и Митрополију Црногорско-приморску у Црној Гори.

25. *Устав ФНРЈ*, Београд, 1945, 5-6, 8-9.

26. *Устав Народне Републике Црне Горе*, Цетиње, 1947.

На основу ових политичких услова, већ у другој фази рата и револуције, појављује се у Црној Гори група свештеника, оличених у фамозном Вјерском одсијеку у оквиру партизанско-комунистичких органа власти (ЗАВНО-а и ЦАСНО-а), која на себе преузима ингеренције Митрополије и митрополита противно црквеним канонима и Уставу СПЦ. Они оспоравају митрополиту Јоаникију Липовцу и Митрополији легалитет и легитимитет, због наводне сарадње са окупатором и издаје црногорског народа. Политички геноцид над митрополитом Јоаникијем и значајним бројем свештенства и монаштва из Црне Горе на крају рата, потпуна конфузија и обезглављеност врха СПЦ, комбинована са одсуством патријарха Гаврила Дожића из земље, били су идеална подлога и прилика овој групи свештеника да наставе свој суштински антицрквени рад, и у времену после рата, када прерастају у тзв. Вјерску комисију.

Паралелно са њом, и у договору са њом, наравно уз подршку комунистичког режима, током 1945. године ствара се и Удружење православних свештеника Црне Горе, формално као сталешка организација. Тако Вјерска комисија и Удружење оркестрирано и уз подршку комунистичког режима и даље настављају подривање основних права и аутономности СПЦ у Црној Гори, у покушају консолидације стања. Осправају легалитет администратора које у Митрополији поставља Синод, као и покушај Синода да макар путем обнове рада Црквеног суда на Цетињу на челу са протојерејем Николом Марковићем у основном смислу обнови црквени живот. Врше сталне опструкције и притиске на свештенике да се приклоне на њихову страну. Већ се тада у ставовима тзв. Вјерске комисије, а нарочито Удружења свештеника, израженим у резолуцијама са окупљања и тобожњих скупштина, види потпуна кореспонденција са политичким ставовима КПЈ по националном и државном питању. Више него очигледно, виде се тенденције сепаратизма у Цркви, подударног са националном и републичком самобитношћу Црне Горе и Црногораца. У тим ставовима дакле, треба тражити изви искру касније приче и концепције о наводној обнови црногорске аутокефалне цркве почетком посљедње деценије XX вијека. Како је у једној од претходних глава овог рада било детаљно говора о раду и намјерама тзв. Вјерске комисије и Удружења свештеника, те чињенице неће опет бити интерпретиране у овој глави. У сваком случају, повратак патријарха Дожића у земљу, прекинуо је сепаратистичке тенденције обје групације, и анулирао њихове активности. У овом смислу не треба схватити да је то урадио сам патријарх. Комунистички режим са повратком патријарха хтио је за себе да добије одређене политичке поене пред западним свијетом,

те се прешутно одрекао услуга Вјерске комисије и Удружења свештеника.

Уосталом, слијед догађаја од повратка патријарха Дожића у земљу, а убрзо и његова смрт, те стање у Митрополији Црногорско-приморској 50-их година XX вијека скренули су пажњу комунистичког режима на другу страну. И поред устоличења за митрополита црногорско-приморског Арсенија Брэдваревића стање се у Митрополији споро поправљало. У рату десетковано свештенство, као и практично опљачкана Митрополија (путем Закона о аграрној реформи, а касније и национализацији), укидање Богословије на Цетињу, као и општа атеизација друштва, условили су даљњу агонију Митрополије. Судски процес против митрополија Арсенија и групе свештеника, те касније њихово утамничење, само су били кап која је прелила чашу агоније. Митрополија је годинама после тога остала без архијереја, и са малобројним и потпуно дезорганизованим свештенством.

Иако је 1961. године устоличен нови митрополит црногорско-приморски Данило Дајковић, стање је у Митрополији и даље било тешко, и споро се поправљало. У једној од претходних глава такође је разматрано и питање тзв. капелске афере, у првој половини 70-их година XX вијека. Иако је она имала широк спектар проблематике, свакако је један њен дио и чисто црквени. У том смислу комунистички режим је подгријавајући црногорски национализам, ударио и на права Митрополије и СПЦ у ширем смислу.

Интересантно је и врло индикативно, да се управо у вези са капелском афером појављују тезе које се до тада никада званично нијесу појављивале у јавности, било стручној било лаичкој, у смислу канонског оспоравања легалитета и легитимитета Митрополије Црногорско-приморске и СПЦ шире, над Црквом у Црној Гори. О чему се заправо радило? Митрополит црногорско-приморски Данило Дајковић је као заступник Митрополије, опет преко својих заступника-адвоката покренуо судски поступак код Уставног суда Југославије у Београду против СР Црне Горе и Општине Цетиње, за оцјену уставности и законитости рушења капеле на Ловћену. Уставни суд Југославије на сједници од 8. јула 1970. године донио је рјешење о својој ненадлежности за овај предмет, и уступио га Уставном суду СР Црне Горе. Имајући сазнање о покретању овог поступка, и његовог усмјеравања на Уставни суд СР Црне Горе, Општина Цетиње се дугачком представком од 2. новембра обратила истом „да би имао јасне предоцбе о поднесеној тужби“...

Ова представка има четири подужа поглавља, а за тему којом се бави поглавље овог рада, приоритетно је прво. У њему се јасно

види да се више не ради о простом правном оспоравању, него да су употребљене чињенице из историје, црквене историје, црквеног права, и историје црквеног права. У том смислу свакако да су за писање ове представке морала бити ангажована нека стручна лица, чији се идентитет на основу каснијих ставова изречених од почетка 90-их година XX може само наслутити. Ради се дакле о потпуно подударним тезама које се јављају од почетка вишестраначког живота у Црној Гори, када се почиње и захуктавати прича о тобожњој васпостави црногорске аутокефалне цркве, и отворени атак на легитимитет и легалитет Митрополије Црногорско-приморске и СПЦ у Црној Гори, која се етикетира као „окупаторска“ Црква.

У представци је оспорен легалитет и легитимитет митрополита Данила Дајковића, Митрополије Црногорско-приморске и СПЦ, тј. право да се уопште баве питањем капеле на Ловћену. Образложење за ово било је сљедеће: „Црногорска православна црква сада се налази у нередовном стању, она нема канонски изабраног митрополита, нити Светог Синода, те у њено име нико не може покретати било какав спор.

Аутокефална Црногорска православна црква доведена је у нередовно стање фактичким престанком црногорске државности.“

Потом је изнешен низ чињеница са чијим се арсеналом оперисало и оперише од 1990. године, а оне су поред осталог ове: позивање на дјело епископа задарског др Никодима Милаша „Православно црквено право“, у коме он тврди да је Црква у Црној Гори аутокефална; позивање на Уставе Светог Синода и Консисторија Књажевине Црне Горе из 1904/5. године, у којима се то исто тврди и разрађује унутрашње уређење Православне Цркве у Црној Гори; позивање на Устав Књажевине Црне Горе из 1905. године у коме се такође тврди да је Црква у Црној Гори аутокефална; тврдња да је Православну и аутокефалну Цркву у Црној Гори укинуо регент Александар Карађорђевић Указом од 30. августа 1920. године, као нелегитимним чином; оспоравање права црногорског митрополита Митрофана Бана да на „импровизованим“ епископским конференцијама представља Цркву из Црне Горе у циљу унификације епархија Српске Цркве у једну канонски аутокефалну, јер Уставом Синода и Консисторија такво што није било ни предвиђено. Читав поступак увођења Цркве из Црне Горе у унификацију са другим епархијама, био је плод политичког акта окупације српских, француских и италијанских трупа на крају Првог свјетског рата простора Црне Горе. Стога је читав поступак укидања Цркве у Црној Гори био нелегитиман и са домена државног права, јер је тада држава Црна Гора још постојала, а уставни вршиоци власти

су били конфирирани у Француској. Држава Црна Гора је имала мјесто без представника на Версајској мировној конференцији као још увијек призната држава по постојању. Неименовани аутори (или аутор) ове представке, формално-правно представке Општине Цетиње, позвали су се и на историјски рад др Димитрија Вујовића „Уједињење Црне Горе и Србије“, објављен у Титограду 1962. године.

Како је већ назначено, у овој представци оспорен је легитимитет и легалитет Митрополије Црногорско-приморске, СПЦ и митрополита Дајковића у Црној Гори. Чак шта више, дат је предлог за тобожњу васпоставу црногорске аутокефалне цркве, а као покретачи тог поступка требале су да буду управо уставне власти СР Црне Горе. Констатовано је да управо социјалистичка самоуправна власт у Црној Гори треба да ликвидира аномалију која је довела да Цркву у Црној Гори представља нелегална СПЦ и њена Митрополија.

У том смислу је написано: „Како по канонском праву Свети архијерејски сабор Српске православне цркве није надлежан да бира митрополита црногорско-приморског, а епископи се бирају само за упражњене епархије цркве, то значи да садашња личност која ужива достојанство митрополита црногорско-приморског није канонски изабрана ни за епископа, а камоли за митрополита.

Данашње нелегитимно стање Црногорске православне цркве је заостатак прошлости. Сада је ова црква у стању интересгнума, те отуда треба покренути питање обнове канонске и уставне организације Црногорске православне цркве, од стране уставних вршилаца власти у СР Црној Гори.

Ово отворено питање утолико је значајније што се с правом веома акутно поставља питање легитимитета Српског митрополита црногорско-приморске епархије, па и легитимитета Српске православне цркве да води спорове пред југословенским судовима „шти-тећи“ интересе Црногорске православне цркве, јер је данас црква одвојена од државе, јер је проширење Српске православне цркве на Црну Гору био и остао акт насиља који би наша самоуправна социјалистичка власт као аномалију морала ликвидирати.“²⁷

Даље развијање континуитета ових теза може се видјети у књизи Сава Брковића „О постанку и развоју црногорске нације“, објављеној 1974. године. Брковић је током рата и револуције био високи партизанско-комунистички функционер у Црној Гори. У посљератном периоду био је министар унутрашњих послова. Зна-

27. ДАЦГ, фонд Уставни суд СР Црне Горе, Књига уписник, бр. 23/1970.

чи ради се о личности из високих црногорских комунистичких по-лиціјско-безбједносних структура. У интелектуалном и научном погледу ради се о потпуно маргиналној личности, с обзиром на чињеницу да је био дугогодишњи и несвршени предратни студент правног факултета у Београду. Међутим, сами Брковићев положај у комунистичком режиму давао је важност његовим ставовима. Он је припадао крајем 60-их и почетком 70-их година XX вијека водећем политичко-културолошком естаблишменту у Црној Гори, који је носио залет црногорског национализма, чији се врхунац испољавања огледа у тзв. капелској афери.

Тезе које је у свом раду изнио Брковић, у потпуности кореспондирају са тезама које се појављују од почетка 90-их година. Тврдио је да је Православље у Црну Гору унешено преко Немањића, а нарочито Саве Немањића, који су њени окупатори и узурпатори. Брковић настоји да што више минимизира и црквену јурисдикцију Пећке Патријаршије у Црној Гори, и потпуно негира и њену улогу у ослободилачкој борби српског народа против Турака констатацијом: „У вези са тим, треба рећи да Пећка патријаршија колико је познато није имала удјела у овим догађајима.“ Потпуну негацију било какве везе Цетињске Митрополије Брковић је изнио у вези са игуманом Мојсијом Зечевићем, разматрајући његову сарадњу са Петром I и Петром II Петровићима, тврдећи: „Мојсија Зечевић је игуман аутокефалне црногорске цркве“...²⁸ Не улазећи детаљније у научну полемику са Брковићевим тезама, довољно је само у вези са посљедњом наведеном констатовати, да она нема никакве везе са чињеничним стањем. Игуман Зечевић је био из Васојевића, који су у доба његовог живота и рада били под потпуном контролом османских власти. Он је заправо иницирао процес интеграције васојевићког племена као брђанског са Црном Гором, који ће у етапама почети да се остварује тек послије његове смрти. У црквеном смислу, Митрополија Црногорска и њени митрополити у његово доба, нијесу имали апсолутно никакву јурисдикцију над територијом Васојевића.

Да ли је, и у коликој мјери комунистички режим планирао сепарацију Цркве у Црној Гори, по сличном сценарију оствареном у Македонији тешко је одгонетнути из истраживачког домена, у првом реду због недостатка релеватнијих извора, као и њиховог квантитета. Архив комунистичке службе безбједности још увијек није транспарентно отворен за истраживаче. Из неких сегмената у изворима да се наслутити да је режим разматрао и ту опцију, али не

28. Саво Брковић, *О постанку и развоју црногорске нације*, Титоград, 1974, 39, 62

и у којем сценарију да је оствари? Један од изворних трагова у том домену је из 21. фебруара 1978. године. Наиме, потпредсједник Извршног вијећа Македоније др Трајче Грујовски, послао је у званичном смислу писмо потпредсједнику Извршног вијећа Црне Горе Радивоју Брајовићу, са сљедећим садржајем: „Овде приложено шаљем и материјал на тему „Активна легитимација СПЦ за покретање спорова пред југословенским судовима и аутокефалност Црногорске православне цркве.“²⁹

Брајовић је био један од челних функционера тзв. старог руководства, које је у јануару 1989. године поднијело оставку, под притиском тзв. антибирократске револуције у Црној Гори. У свом успону и серији рушења сепаратистичких руководства, тј. војвођанских аутономаша, косовских албанских сепаратиста (комуниста), Слободан Милошевић је употријебивши своје присталице покренуо и процесе у Црној Гори, у којима је срушено ово руководство. Индикативно је и најважније у домену ове приче, што се Брајовић убрзо са остваривањем вишестраначког система у Црној Гори сврстао уз новостворену Социјал-демократску партију реформиста, чији су идејни вођи и патрони били управо људи из свргнутог старог руководства. Он је у каснијем периоду у потпуности кореспондирао са причом о васпостави наводне аутокефалне црногорске цркве.

У једној од претходних глава презентовано је да је митрополит Дајковић већ од краја 60-их година XX вијека, упорно, из године у годину, тражио да му се одреди викарни епископ, или архијерејски замјеник због старости и болести. Деценију касније, он је то питање још више радикализовао, тражећи да се повуче, и да се устолличи нови архијереј. Синод је међутим о томе ћутао, и то питање игнорисао. Остаје тако истраживачима само да нагађају због чега? Да ли је Синод, тј. врх СПЦ био свјестан чињенице, познајући комунистички режим и рад његове службе безбједности, да би погрешним избором новог архијереја управо био у перспективи остварен сценарио сепарације Цркве у Црној Гори.

Сам митрополит Дајковић као да је наслутио такву могућност сценарија, у годишњем извјештају Синоду од 22. априла 1982. године. Тражећи по ко зна који пут замјену, он је констатовао: „Ово не пишемо из неког ината, или зато да би се извукли од послова, већ из бојазни и зато што не бисмо жељели да се нешто у Црној Гори последије наше смрти догоди што се је догодило у некој другој Републици наше државе.“³⁰ У извјештају од 1. априла сљедеће године

29. Јован Б. Маркуш, *Повраћац краља Николе I у ошацбину*, Цетиње, 2001, 552.

30. АМЦП, фонд МА, ф. 1982. г.

митрополит Дајковић је био још конкретнији, па је на крају написао: „Прије неколике године поговарало се је о некој засебној цркви у Црној Гори, али благодарећи нашем строгом ставу то се предало за сада забраву и ако буде на челу епархије архијереј који ће се заузети за истовјетан став са Нама, од тога неће бити ништа.“³¹

Ако се повеже серија извора који су интерпретирани, почев од оног из 1978. године, па преко ова два, до још једног, онда се очигледно да наслутити да је постојала нека опција поремећења стања и статуса СПЦ у Црној Гори, тј. могућност стварања посебне црногорске цркве. Потпредсједник Извршног вијећа Црне Горе др Божидар Тадић, који је уједно био и предсједник републичке Комисије за односе са вјерским заједницама, као и секретар те комисије Божидар Караџић, обавили су званичан разговор са митрополитом Данилом Дајковићем 19. септембра 1984. године. Том приликом сачињена је од стране Караџића и службена биљешка. Да се није радило само о обичном административном састанку, за рјешавање текућих и периферних црквених питања, или питања из домена односа црква-држава, говори и статус овог документа, који је означен са „Строго повјерљиво-само за личну употребу.“

У документу поред осталог пише: „...“,2. Друго питање је покренуо др Божидар Тадић и односило се на мишљење Митрополита да се замонаши МИРАШ ДЕДЕЈИЋ, теолог из Зенице, поријеклом из Црне Горе (из околине Мојковца или Бијелог Поља), који је студирао у Риму и Москви, за кога се сматрало да би могао бити један од кандидата за викарног епископа, односно митрополита црногорско-приморског.

Митрополит је, поред осталог, истакао: да Дедејића добро познаје и да је пратио његов рад дуго година; да црквени закони не дозвољавају могућност замонашења свештеника који је ван црногорске епархије дуже од 6 мјесеци, а Дедејић не живи у Црној Гори више од 30 година; да није сигуран шта је Дедејић завршио, јер га није обавјештавао о тим питањима, иако је на његову молбу инсистирао код московског Митрополита да га прими на Теолошки факултет у Москви; да се Дедејић женио у Паризу, али је то крио; да му се не може вјеровати, те, и да дозвољавају црквени канони, не би га замонашио“...³²

Није прошло пуно година од овог састанка, а у Црној Гори је заживио вишестраначки систем. Са њим су се на политичкој сцени појавиле политичке и квази клутурно-научне групације и органи-

31. Исто, ф. 1983. г.

32. Као нап. 29, стр. 553.

зације, које су биле носиоци идеје о васпостави независне црногорске државе, а са њом и тобожње аутокефалне цркве. У широком миљеу тог спектра били су и медији, а као један од најзначајнијих је и недјељник „Монитор“. Управо је кћерка др Божицара Тадића-Милка, била један од чланова уређивачког колегијума и уредник тог недјељника. Ово је још један прилог анализи континуитета приче о тобожњој црногорској аутокефалној цркви.

Да је Миращ Дедеић заиста имао некаквих контаката са врхом комунистичког режима у Црној Гори, па и по питању сценарија његовог инсталирања на положај митрополита црногорско-приморског, може се видјети и по још једном извору. Дедеић је из Рима 11. октобра 1985. године послао писмо др Божицару Тадићу, у коме је дискретно и даље понудио своје услуге „наравно уз новчану надокнаду“, тобоже ради прикупљања историјске грађе о Црној Гори. Жалио се да је копирање и филмовање докумената скупо, и да ће му требати средства за то. На крају писма стоји и ово: „П. С. Са Цетињом немам нити желим имати било какве везе, а о цетињском владици припремам рад из кога ће се обелоданити његова личност.“³³

Коначно, поставља се питање зашто комунистички режим у Црној Гори и Југославији преко своје службе безбједности није покренуо питање сепарације Цркве у Црној Гори, слично сценарију изведеном у Македонији? Сви услови за то су постојали: посебна република, посебна нација, посебна партија, посебна академија наука. Да ли је врх СПЦ можда својом континуираном кадровском политиком, држећи на мјесту митрополита у Црној Гори старог и болесног Данила Дајковића допринио да се тај сценарио не оствари, свјестан да би устоличењем нове личности, која би можда могла бити искориштена за тај пројекат, то одлагао, надајући се бољим приликама, које су заиста и дошле 1990. године.

Опција одговора на ово питање има још неколико. Мада је режим био свемоћан, што је показао и у капелској афери, и могао се преко своје службе безбједности инфилтрирати у све поре друштва, па и у Цркву (што евидентно и јесте), постављање новог митрополита самосталне црногорске цркве било је тешко остварљиво поред живог Дајковића, већ самом чињеницом да један митрополит већпостоји. По дубини, тј. у свештенству за овај пројекат такође није било препрека. Свештенство у Митрополији, сем мањих изузетака било је пред нестанком због старости, уз то прилично необразовано, и у лошем имовном стању, а друштво готово потпу-

33. Нав. дј., 554.

но атеизирано, што је подразумијевало да и отпор међу вјерницима буде умањен.

Евидентно је да је нешто планирано са Миращем Дедеићем, који је једно вријеме био предавач у монашкој школи у манастиру Острогу, а потом се изгубио у иностранству, боравећи на више дестинација, што ће показати и каснији развој догађаја средином 90-их година, тј. његов повратак у Црну Гору и инсталирање. Постоји и опција да је сам комунистички режим увидио чињеницу да се ради о неозбиљној личности, па га је убрзо одбацио за свој пројекат. У ширем контексту можда се чекало да митрополит Дајковић умре, па да се потом приступи том пројекту. Но, даљи развој догађаја, и пад са власти тзв. старог комунистичког руководства у јануару 1989. године, и урушавање комунизма у Југославији и Европи уопште, можда су спријечили остварење те опције.

Коначно, можда је и сам комунистички режим увидио да је то питање, и остварење тог сценарија за њега безначајно, рачунајући да је Црна Гора готово потпуно атеизирана, а Црква у њој доведена до потпуних маргина значаја и утицаја на било кога, и било какве друштвене процесе. Може се са сигурношћу утврдити да је заиста и тако било. Од свих српских области, рачунајући ту и Македонију, у којој је већ заживјела под комунистима институција самозване македонске православне цркве, процес атеизације као и маргинализације Цркве у Црној Гори је узео највише маха, достижући драстичан ниво.

*в) Истињавајуће форме екстремног црногорског национализма
прошав Митрополије Црногорско-приморске од 1990. године*

Како је већ назначено, талас глобалних друштвених промјена што га је покренуло рушење Берлинског зида у Европи, и распад комунизма захватили су и Црну Гору и Југославију. На удару таласа српског национал-социјализма што га је покренуо Слободан Милошевић, који је несумњиво у одређеном степену довео до отрежњења од ирационалног комунистичког југословенства, нашла су се комунистичка руководства у Црној Гори, Војводини и Косову и Метохији, која су оцијењена као сепаратистичка и антисрпска, и која држе страну сепаратистичким тенденцијама Хрвата и Словенаца. У том смислу Слободан Милошевић нашао је присталице свога пројекта и у Црној Гори, које су у јануару 1989. године извеле тзв. антибирокуратску револуцију. Иако несумњиво изведена на пробуђеном таласу националног отрежњења, и бивши посљедицом вишедеценијске маргинализације српског народа у југосло-

венској федерацији, ова АБ револуција у Црној Гори и Србији је заправо била само рестаурирање комунизма, тј. његово превођење у нову и мутирајућу форму, што ће се показати кобним за српски народ, и притивним глобалним друштвеним процесима у Европи.

Налетом Милошевићевог национал-социјализма, у извјесном смислу еманципацију је повратила и СПЦ, која је углавном избјегла Милошевићев покушај да је искористи у фолклористичком смислу за свој политички пројекат. Но, све у свему, са пробуђеном српском националном свијешћу, па и оном у Црној Гори, буди се и вјерничка навика маса, и долази до значајног отржењења од атеистичке идеологије. Без обзира на промјене изведене у АБ револуцији, врло брзо показаће се да су те промјене биле само у козметичком смислу. Једно старо и ригидно комунистичко руководство, замијењено је новим и млађим, далеко перфиднијим у настојању да очува глобалне постулате тог друштва. Практично, све сем кадровских промјена остало је исто. Старе полуге моћи система и режима: војска, полиција, администрација, медији итд. нијесу професионализовани ни деполитизовани. Улазак у вишестраначки систем, и сама његова бит били су козметички, и слободно речено фолирање демократије.

Са заживљавањем вишестраначког система и политичког плурализма, те одсуства бар у формалном смислу политичке репресије, појављују се и разне политичке идеје. Глобално гледано, у бившем комунистичком и атеистичком корпусу у Црној Гори, искристалисала су се два правца. Први је био настављач идеја тзв. старог комунистичког руководства, који је гајио дубоку одиозу према Слободану Милошевићу, и повео се за сепаратистичким тенденцијама у другим југословенским републикама, заговарајући по истом сценарију стварање независне црногорске државе, и свих детаља пратећих политичких и културолошких аспеката уз њега. Из овог правца настаје неколико политичких и квазикултурних и научних организација, које отворено заговарају милитантну антисрпску хистерију (Либерални савез Црне Горе, Социјал-демократска партија реформиста, Црногорски ПЕН центар, Матица Црногорска, Друштво књижевника Црне Горе итд.). У оквиру њиховог политичког и културолошког концепта удара и оспоравања свега српског у Црној Гори, нашла се и Митрополија Црногорско-приморска, и отворено је потегнуто питање наводне васпоставе аутокефалне црногорске цркве.

Други правац чинило је тзв. младо руководство, формално привржено идејама Слободана Милошевића, али које је водило политику волшебног жонглирања у свим правцима, поводећи се одређеним регионалним особеностима Црне Горе. Оно је давало политичке и културолошке сигнале у свим правцима, и према Српству

и Црногорству и Југословенству, и према Митрополији и према атеизму, и према комунизму и према демократији. Уосталом, ово политичко и идентитетско жонглирање најбоље је било оличено кроз чувену изјаву првог предсједника Црне Горе изабраног на вишестраначким изборима (суштински само формалним) Момира Булатовића, на прослави годишњице битке на Вучјем долу 1991. године: „Име нам је црногорско, а презиме српско.“ Хронолошка дистанца историјских догађаја од 1989. до 1997. године показује да се глобални круг постулата обје опције сјединио у једну. Од тада је политичка групација неокомуниста предвођена Момиром Булатовићем одбачена и поражена уз подршку сила Новог свјетског поретка, баш као и ускоро сам Слободан Милошевић.

У оваквој глобалној политичкој ситуацији протока времена, наставила је рад и живот Митрополија Црногорско-приморска са новим архијерејом Амфилохијем Радовићем. Свакако да су наведене чињенице, иако класично политичке, итекако корисне за разумијевање и анализирање процеса продора идеје о васпостави тобожње црногорске аутокефалне цркве, као и срођавању овог процеса са милитантном србофобијом.

Иако је у јануару 1989. године пало са власти тзв. старо комунистичко руководство, услиједио још готово двије године период вакуума власти. Како је већ назначено, само је отишао врх једне власти, оличен у неколико десетина водећих функционера. Но, по дубини стање је остало итекако недефинисано. Мноштво средњих и ситних кадровика тог руководства остало је у војсци, полицији, администрацији, медијима, привреди... Први вишестраначки избори одржани су у децембру 1990. године. Под паролом да је остао исти, и инсистирајући на континуитету, апсолутну власт освојио је СК Црне Горе, убрзо у јуну сљедеће године трансформишући се политички формално-правно у Демократску партију социјалиста (ДПС).

Већ од пада старог комунистичког руководства у јануару 1989. године, те убрзаним распадом комунизма у Европи и Југославији, постало је јасно да слиједи период вишестраначког друштва, и првих вишестраначких избора. Тзв. АБ револуција као велики политички потрес у Црној Гори, послије деценија политичке учмалости под комунистичким режимом, суштински није помјерила ништа. Служба безбједности комунистичког режима је сем неколико персоналних промјена на врху и даље функционисала по устаљеном шаблону. Но, тада се примјећују и неке неуобичајене појаве везане за Цркву.

Начелник СУП-а Цетиње Иван Мандић дао је информације у извјештају назначеном као „СТРОГО ПОВЈЕРЉИВО“, предсједнику СО Цетиње, предсједнику ИО Цетиње, предсједнику ОК СК

Цетиње, предједнику ССРН, и СДБ Цетиње, о дешавањима на територији општине од 6. до 13. јануара 1989. године. Ово је било вријеме велике политичке заоштрениости у Црној Гори, када је услиједио пад са власти тзв. старог руководства (симболично етикетираних од народних маса као „фотелаша“). Први неуспео покушај рушења овог руководства од стране присталица Слободана Милошевића био је у октобру 1988. године. Међутим, старо комунистичко руководство тада је испред зграде Скупштине Црне Горе извело милицију и специјалне јединице, који су растурили на бруталан начин демонстранте. Аутобуски конвој демонстраната, углавном радника великих никшићких предузећа (жељезаре, грађевинског, пиваре итд.), пресретнут је на локалитету Жута греда, на магистралном путу Никшић-Даниловград од стране специјалних јединица. Радници су извучени из аутобуса и брутално претучени.

Према овом извјештају, испред цетињског манастира су на скупу поводом Божића пуцали из ватреног оружја (шенлучили): Михаило Поповић, стар 38 година, из револвера „Смит Весон“, и Миливоје Вуковић из пиштоља „Црвена застава“. Милиција је од истих на лицу мјеста одузела оружје, и процесуирала их Општинском суду за прекршаје. Но, од ове чињенице у извјештају је за тему којом се ово поглавље бави значајно важнија још једна информација. У њој стоји: „Ноћи 12/13. 01. 1989. године, на породичној кући Павлићевић Драгана у улици Иванбеговој и кућу Думовића у улици Бајовој освануле су шарпе исписане на зиду црном бојом од стране НН скриптера „живјела црногорска аутокефална црква.“

Увиђај на лицу мјеста извршили су овлашћени радници СУП-а Цетиње који су предузели потребне радње и мјере у циљу откривања скриптера.“³⁴ Стога се ово помињање црногорске аутокефалне цркве, може рачунати као прво у историјату изучавања овог питања, јер се ради о популистичком потезу, наравно ако се изузме већ цитирани документ представке Општине Цетиње Уставном суду СР Црне Горе.

Од почетка 1990. године у Црној Гори оснивају се и прве политичке странке, а током те године тај процес постаје интензиван, у широком аспекту, од оних национално црногорских, до српских, демократских, комунистичких, еколошких... Ново комунистичко руководство понудило је заправо политички фолклоризам у широком аспекту испољавања, у којем ће суштински остати све исто! У оквиру широког спектра политичког и политичко-културолошког фолклоризма, појављују се у овом вакуму власти 1989/90. године и

34. Нав. дј., 555

прве тезе о васпостави црногорске православне цркве, и то баш на Цетињу, гдје је сједиште Митрополије.

Зашто баш на Цетињу? Већ у првој деценији послје Другог свјетског рата, комунистички режим је извршио девастацију и демонтажу Цетиња, које је до почетка рата било административни, културни, просвјетни и војни центар Зетске Бановине, настављајући традицију престонице из доба егзистирања Краљевине Црне Горе. Све важније институције су у овом периоду измјештене у Подгорицу, тј. Титоград, који је претворен у главни град СР Црне Горе. Током деценија, број становништва на Цетињу се стално смањивао. Радило се о граду у сталној регресији. Комунистички режим покушао је да од града који нема географске услове за ширење, и са слабим комуникацијама направи привредни град, отварајући неколико индустријских и превозних предузећа. Тако је током времена дошло до осипања квалитативних кадрова овог града. Млади људи одлазили су на студије у центре ван Црне Горе или Титоград, а мали број њих се по свршетку школовања враћао на Цетиње, јер је живот у њему схватан као бесперспективан и таворење. Са друге стране, усљед отварања индустријских предузећа, на Цетиње су сјуриле руралне масе из Катунске, Ријечке и Љешанске нахије, као и других крајева Црне Горе, бивши претворене на брзину, у једну врсту специфичног црногорског лумпен-пролетаријата.

Од почетка 90-их година дошло је до краха тих предузећа, као и уопште комунистичког функционисања привреде. Специфични цетињски лумпен-пролетаријат више није био способан за повратак, рад и живот на селу. Комбиновано са тим, усљед вишедеценијске регресије Цетиња, у граду је остао интелектуални слој врло скромног капацитета, и већински одређен ка црногорском национализму. Цетиње је тако у предвечерје великих политичких промјена, као и са појавом вишепартијског друштва, постало учарени град ситног менталитета и пакости, крвавих уличних обрачуна, а од појаве санкција и криминала. Појава милитантно србофобних политичких партија и организација и трендова, тако је на Цетињу нашла идеалну средину за пријем. У првом реду је то био као политичка организација Либерални савез Црне Горе.³⁵

Како је већ назначено, од почетка 1990. године долази у Црној Гори до оснивања првих политичких странака. Оне емитују широки

35. О девастацији и демонтажи Цетиња коју је извршио комунистички режим током деценија, из које се створила основа за бујање милитантне србофобије и антимиетрополијских наступа у том граду 90-их година XX вијека погледати: др Александар Стаматовић, *Етнојетнејза дукљансџива-црнојорске усџаше*, Подгорица, 2004, 182-187.

спектар порука, које нијесу само класично политичке, него и културолошке и вјерске. То је било још увијек вријеме вакума власти, јер се тзв. младо комунистичко руководство у потпуности учвршћује на власти са првим изборима који ће се одржати у децембру исте године, одбацујући политички концепт савезног премијера Анте Марковића, а држећи страну Слободану Милошевићу.

Већ од почетка 1990. године, може се слободно рећи, Митрополија је била у фази потпуне дезорганизације без обзира што је Синод покушавао да одржи у њој какав-такав црквени живот. Стари митрополит Дајковић је од почетка године био по болницама. Уосталом, шта се још могло очекивати од старца који је залазио у десету деценију живота? Број свештеника био је мали. Викарни епископ није био родом из Црне Горе, нити је било какав значајнији дио живота проводио у Црној Гори, а као такав није ни знао особености њене и менталитет Црногораца. Истина, у посљедњем извјештају из периода митрополита Дајковића од 10. маја, који је Синоду сачинио викарни епископ Никанор, види се да ствари по Цркву иду на боље, као резултат глобалних друштвених промјена, и одласка са власти ригидног комунистичког руководства. Но, са друге стране били су то све само мали помаци. Никанор је навео да је Завод за заштиту споменика из Котора „на бруталан начин уклопио металну плочу“ са звоника манастира Бање код Рисна „само зато што је било исписано име дародавца који је обновио звоник, кога сматрају непријатељем земље.“

Он је констатовао појаву политичких странака, које стварају доста проблема Митрополији, јер неке од њих покушавају да се закљоне иза Цркве, и злупотријебе црквене скупове у своју сврху. Ипак, за тему којом се ово поглавље бави, најзначајнија је ова Никанорова констатација: „Појављују се заговарачи тзв.“ Аутокефалне црногорске цркве. „Ту смо за сада веома опрезни и не желимо ни са ким о томе полемисати. Уколико се било шта озбиљно догоди или појави, Свети архијерејски синод биће на вријеме обавијештен, али сматрамо да је за сада безопасно, али није на одмет опрезност. Важно је, у то смо се увјерили, да је свештенство епархије Црногорско-приморске одано Српској православној цркви, и наравно народ. Изузетак чини врло мали број сепаратиста-зеленаша. Проблеми су постојали, они постоје и постојаће, али мислимо да је на помолу ново вријеме, наравно боље од досадашњег за цркву, али уз то нове и веће обавезе.“³⁶ Из овог извјештаја епископа Никанора види се да није значајније познавао прилике на Цетињу и у Црној Гори, и схватао

36. АМЦП, фонд МА, ф. 1990. г.

ток догађаја, што ће се уосталом врло брзо показати управо на Цетињу.

Како је већ назначено, у децембру 1990. године одржани су први вишестраначки избори у Црној Гори од почетка Другог свјетског рата. Послије СК Црне Горе, који је освојио апсолутну власт, друго мјесто по броју освојених мандата имала је коалиција реформских снага Анте Марковића (17), која је представљала широки спектар партија и странака из политичке структуре бившег комунистичког руководства. Ове странке добијају парламентарни статус, а самим тим и могућност да преко медија и политички на терену србофобно и антимиетрополијски дјелују. Међу њима се нарочито по екстремности, чији епицентар постаје Цетиње, издваја Либерални савез Црне Горе и његов лидер Славко Перовић.

По србофомном и антимиетрополијском екстремизму, на културолошком плану истиче се књижевник Јеврем Брковић и група интелектуалаца око њега, која је представљала повлаштени интелектуални миље из доба комунизма, и била носилац у то доба црногорског национализма. Поред осталог, Брковић активно иступа и против СПЦ, и Митрополије, етикетирајући је као окупаторску и асимилаторску Цркву у Црној Гори. Иде и корак даље. Не само вербално, већ и активно отпочиње кампању против Митрополије. Као први догађај активног насртаја на Митрополију и њено свештенство, рачуна се онај који се десио у Микулићима код Бара 27. маја 1991. године.

Тога дана се традиционално износи крст Светога Јована Владимира на врх Румије изнад Бара у виду литије, у којој учествују све три конфесије, пошто су друге двије конфесије у барском крају неспорно поријеклом Православци. Крст чува генерацијама породица Андровић. На тај скуп дошао је и Јеврем Брковић са групом присталица.

Службу у цркви у Микулићима код Бара вршио је свештеник Митрополије Богвић Фемић, парох барски, иначе родом из Васојевића, из села Фемића Крш код Берана. Њега је Брковић у једном од својих мемоарских радова окарактерисао да је „поп свађалица, смутљивац и јавни негатор црногорске нације и цркве.“ Брковић је навео како је литија по обичају обишла цркву три пута, а потом даље забиљежио: „Ми смо ишли за Владимировим крстом а не за четничким попом Фемићем. Послије трећег обилажења поп Фемић је застао пред вратима цркве, скинуо петрахил и почео да држи жестоки политички говор, типично четнички, против Црне Горе, Црногораца и црногорске нације; казао је да је Црногорце „измислио онај Јосип Броз, распикућа и Хрват.“ Међу присутнима је дошло до потихог реаговања, жагора и негодовања. Тада сам ја до-

ста гласно, из публике пред црквом, довикнуо: „Лажеш, попе!“ Пришао сам попу Фемићу и упозорио га да не лупа глупости на јавном мјесту, да чисто вјерски скуп не претвара у политички, да таквим бесловесним бесједама прави медвјеђу услугу цркви коју проповиједа и којој служи, а то је српска црква која је узурпирала црногорску цркву и Црну Гору. Што се тиче самог Крста и Светог Владимира, објаснио сам попу да је то црногорски хришћански крст и црногорски, то јест дукљански, владар и светитељ, а не српски крст и српски светац, о чему он очигледно не зна ништа, или неће да зна. Хистерични поп Фемић се тог тренутка, као поливен врелим уљем, обратио присутнима: „Браћо и сестре, Јеврем Брковић ми каже да лупам глупости!“ „Лупаш, попе, лупаш“ - почео је жагор у маси. Поп Фемић је са прага цркве још једном хистерично добацио: „Не завађај народ, Јевреме Брковићу!“ Ушао је у цркву и отуда ми нешто полугласно добацивао.“

Наравно да је ова интерпретација догађаја од стране Брковића сасвим другачија од стварности. Управо зато је и цитирана у овом поглављу. О овом догађају и тензијама које су поводом њега подигнуте до максимума, титоградска „Побједа“ је објавила серијал текстова у мају и почетком јуна.³⁷ Сада већ учвршћен на власти, неокомунистички режим тзв. младог руководства од почетка националног сучељавања у Црној Гори, и атака на Митрополију, играо је смишљену политичку игру, представљајући себе као неутралног и помирителја, вјешто политички жонглирајући, држећи страну по систему „врुће-хладно“ и једној и другој опцији. То је већ било вријеме захуктавања тензија пред рат у Словенији, Хрватској и БиХ. Његова основна политичка порука грађанима је била, да је он миротворан, и да они требају и даље да га одржавају, јер би тобожње екстремне српске и црногорске снаге довеле Црну Гору до грађанског рата. Играјући на ту политичку карту, комбиновану са класичном крађом на изборима, режим је вјешто кроз серију избора (1990, 1992, 1996) одржавао на власти рестаурирани комунизам, који је у међувремену прерастао у чисту мафиократију.

Брковић је искористио један мали скуп у забаченом предјелу, рачунајући да на њега неће доћи већа вјерничка групација која би му се супроставила. Овај свој иступ са групом присталица, почео је да представља помпезно као свој тријумф и трујумф идеологије

37. Јеврем Брковић, *Пјесник с поштернице*, Загреб, 1997, 208; О овоме догађају и тензијама поводом њега погледати серијал текстова у титоградској „Побједи“ у мају и почетку јуна: Лажеш попе, Отворено писмо Црквене општине СПЦ Бар, Не дозволимо крвопролиће, Поводом „ходочашћа“ Јеврема Брковића по Бару и околини итд.

којој припада против тобожњег великосрпства и окупаторске Цркве у Црној Гори. Наравно да је то изазвало огорчење вјерника, као и бројних српски одређених грађана. Црна Гора је без обзира на све, тада била један релативно мали простор, у коме су и на неформалан начин информације јавног типа брзо ширене, нарочито због тога што је Брковић помпезно и пријетећи најављивао да свештеник Фемић и Митрополија од њега и његових присталица не смију више одржати било какву службу и прославу у барској регији. Црногорски неокомунистички режим је опет са своје стране, нарочито преко медија подизао тензије.

Као високо ризичан оцијењен је догађај који је требао да се одржи на дан Светог Јована Владимира 4. јуна 1991. године. Тада је планирано да вјерници из барске регије присуствују освештању темеља Пречисте Крајинске у Остросу, гдје се некада налазио манастир, који је по предању саградила Владимирова жена Косара, и у којему је он првобитно сахрањен. По доласку Османлија, становништво овог краја је у сложенем процесу од неколико вјекова исламизовано, а дијелом и албанизовано.

О свему томе, Брковић је такође, наравно у својој интерпретацији виђења записао: „Данас је Дан Светог Владимира Дукљанског, али тај дан Српска православна црква никада није светковала нити обиљежавала, правила црквене процесије и окупљала вјернике на темељима Пречисте Крајинске. Већ трећу годину барски поп Фемић, по жељи његових београдских наредбодаваца, приређује излете у Острос и сваке године посвећује темеље Пречисте Крајинске.

Одбор за успостављање Црногорске аутокефалне цркве и Управа Црногорског друштва независних књижевника, били су договорили за данас одржавање једног књижевног матинеа на темељима Пречисте Крајинске. Сви смо пристали да данас будемо у Остросу и говоримо стихове окупљеном народу, стихове и историјске чињенице, које је неко упорним нијекањем наше дукљанске прошлости истиснуо из народне меморије.“

У Остросу је тога дана, као револт на Брковићеве екстремне иступе, одржан за те прилике импозантан скуп. Неколико стотина вјерника из Бара, Подгорице, Зете и Даниловграда, уз присуство чланства српских странака подржало је скуп својим доласком, и храбри иступ свештеника Фемића. Био је то очигледан пораз Брковића и његових аутокефалаца. Настојећи да себи и својој политичко-„црквеној“ опцији да што већи значај, убацујући у њу теорију завјере, Брковић је записао: „Наш човјек из црногорског МУП-а јавља нам да је јуче у Остросу све било припремљено за сукоб. Јаке полицијске снаге су обезбјеђивале Амфилохијеве „вјернике“.

Иза полицијских снага, горе по брдима, налазио се обруч наоружаних Килибардиних народњака и Стаматовићевић српских отаџбинаца. Чекали су Славка Перовића и мене. Било је удешено да дође до сукоба у којем би неко од „неодговорних наоружаних цивила“ пуцао у нас двојицу.³⁸

Овим догађајем тензије су дошле до врхунца, пријетећи да у одређеном тренутку пређу на степен изазивања крвопролића. И заиста је тако било. То се десило недуго потом, на Петровдан на Цетињу 12. јула, испред манастира. Тог дана традиционално се окупљају вјерници пред манастиром и у њему. Чак је и митрополит Дајковић навео у својим извјештајима Синоду, још из комунистичког времена, да ако нешто вјерника у већем обиму и дође у манастир, то је на Петровдан и Бадњи дан. Све у свему назначеног дана, испред цетињског манастира окупила се маса од око 300 вјерника и чланова српских странака са Цетиња, из Подгорице, Даниловграда, Зете, Бара и Будве. Иако су најављивани сукоби, и цетињска полиција је у овај догађај због погрешне процјене ситуације (или чак намјерно) ушла неспремна.

Очигледно је да су србофобне и антимиетрополијске групације у овај догађај ушле много боље припремљене него у Остросу. Уосталом, није слободно ни грубо констатовати, антисрпска хистерија већ је значајно узела присуства код великог броја житеља Цетиња. Убрзо по отпочињању службе у манастиру (на коме је истакнута поводом празника застава СПЦ, што ће се убрзо показати као један од тобожњих изговора за напад на присутне од стране нападача) отпочеле су појединачне провокације групаца које су се постепено окупљале око манастира са вјерницима. Најприје је то било вербално, затим каменицама, а на крају је дошло и до мањих туча.

Коначно, из правца трга код дворца ка манастиру се кренуо конвој од неколико стотина људи са Цетиња, наоружаних боксовима, металним шипкама, летвама итд, са црногорским војним заставама (алај-барјаком и крсташ-барјаком), предвођених лидером Либералног савеза Славком Перовићем, и бившим комунистичким министром полиције и амбасадором Јовом Капићићем. Дошло је до опште туче и расула, а потом и пуцњаве. Нападаци су покушали да уђу у манастир, заузму га, и из њега истјерају митрополита Амфилохија и свештенство и монаштво. Двадесетак цетињских полицајаца нијесу успјели да исконтролишу ситуацију. Вјерницима је успјело да се затворе, или практично забарикадирају у манастиру, затворивши главна манастирска врата. Овом приликом су ра-

38. Јеврем Брковић, *Пјесник с пошћернице*, Загреб, 1997, 224-225.

њена четири нападача испред манастира у општој тучи, јер су очигледно неки од вјерника са собом понијели оружје, рачунајући да може доћи до напада. Из Титограда су по дојави цетињске полиције хитно дошле специјалне полицијске снаге које су успоставиле ред, и под оружаном пратњом успјеле да евакуишу вјернике који су аутомобилима дошли на Цетиње из других градова. Као алиби за напад, нападачи су нашли чињенице, и тражили да се са манастира скине застава СПЦ, да вјерницима „четницима“ придошлим из других градова ту није мјесто, да се не може пред манастир долазити са „четничким заставама и кокардама“ и сл.

Посебна страна приче о овом догађају, је је ли заиста до њега требало доћи, и шта су надлежни органи, у првом реду полиција, учинили да се он спријечи још у заметку? Аутор овог рада, који је и сам присуствовао овом догађају, процјењује да је све то било режирано од неокомунистичког режима, да би он себе, како је већ назначено, представио грађанима Црне Горе као миротворног. На ово указује низ чињеница. Најприје, немогуће је да служба безбједности није имала информације о припремама на Цетињу да се нападне скуп вјерника, поготово о боравку бившег комунистичког министра Јова Капицића, који је иначе живио у Београду као пензионер, али је родом са Цетиња, и његовим контактима са лидером ЛСЦГ Славком Перовићем. Затим ту је и ноншалантан приступ цетињске полиције у обезбјеђењу овог догађаја, која потом није вршила никакве претресе доласка грађана пред манастир. Показаће се касније, чак неколико полицијских камера са различитих мјеста је снимало догађај, тј. било унапријед на положајима да га снима. Тог јутра је из других градова, првенствено Титограда, Будве и Бара придошло на Цетиње неколико десетина пуних аутомобила са најекстремнијим члановима ЛСЦГ, што од цетињске полиције такође није могло проћи незапажено, и боравило по граду док се није кренуло у напад.

Убрзо по врхунцу догађаја, помпезно и пред припремљеним камерама ТВ Титоград и извјештачем „Побједе“, појавио се председник ИО Цетиње Ђорђије Вушуровић, који је осудио обје групације за проливање крви, а нарочито вјернике, са глобалном поруком типа: шта ће Срби, кокарде и српске заставе на Цетињу, а вјернике окарактерисао као четнике. Још истог дана, дневни лист „Побједа“ је пред ноћ издала специјално издање о овом догађају, а сљедећег са опширним описом и истом конотацијом порука. Најгледанији дневник са почетком у 19,30 истог дана, перјаница информативниг система неокомунистичког режима Емило Лабудовић, почео је са најавом да су двије политичке групације које оптерећују Црну Гору већ седамдесет година (алудирајући вјероватно на бјелаше и зеленаше) пролиле крв на Цетињу. Да иронија и трагикомедија српске збиље у

Црној Гори буде доведена до врхунца, поменути је петнаестак година касније постао посланик у Скупштини Црне Горе, и то из редова једне српске странке. Поводом овог догађаја, цетињска и титоградска полиција је у наредних 48 часова извршила хапшења и саслушавања више десетина особа учесника скупа, а против једног броја њих вођени су и кривички поступци.

Оно што упућује аутора овог рада на овакав закључак у вези поменутог догађаја, је да ни у наредној деценији, полицијски и судски апарат са Цетиња, а и других крајева Црне Горе није значајније дјеловао у заштити свештенства, монаштва, ђака Богословије, и вјерника од очигледних отворених насртаја насилника. У истом случају ради се о отвореним провалама, нарочито у храмове цетињског краја, од стране тобожњих вјерника црногорске аутокефалне цркве, и њиховог „митрополита и свештенства“. Они су то образлагали да ништа не отимају, нити проваљују, него да само враћају имовину црногорске православне цркве, отету од стране окупаторске српске. Да је то тако, видјеће се и из неколико примјера који ће бити наведени. У наредном периоду атаци на свештенство Митрополије на Цетињу, каменовање манастира и Богословије, лелекање изнад манастира појединаца и групаца за митрополитом Амфилохијем, отворене вербалне провокације до физичких насртаја на грађане Цетиња који су се декларисали као Срби, оштећења возила Митрополије и грађана у истом смислу, узнемиравања испред станова и кућа и сл, постају практично дио свакодневнице, и прилика за истицање појединаца у учмалој и морбидној атмосвери цетињске чаршије.

Сљедећи догађај који је представљао атак на Митрополију, десио се већ непуну годину и по послје Петровданског догађаја. Отварање, тј. само обнављање рада Богословије на Цетињу, послје готово пет деценија атеистичког режима никако се није свидјело одређеним србофобним и антимиетрополијским групацијама на Цетињу, а свакако ни шире у Црној Гори. Цетиње и један дио његовог индоктринисаног грађанства, опет је требало да послужи као полигон за обрачун са свиме што је српско и црквено у Црној Гори. Очигледно је да је и овај догађај озбиљно режиран, са намјером да се онемогући оживотворење рада Богословије. Као повод је требало да послужи било шта. Овај закључак аутора овог рада, у потпуности кореспондира и са закључком протојереја-ставрофора Момчила Кривокапића, првог в. д. ректора Богословије о догађају који ће се десити.

Протојереј-ставрофор Кривокапић је у извјештају Синоду од 23. марта 1993. године. поводом завршеног првог полугодишта школске 1992/93. године у Богословији „Свети Петар Цетињски“ пово-

дом атака на исту поред осталог записао: „На Цетињу је тада била врло наелектрисана амтмосфера и отварање Богословије су екстремне антисрпске странке у Црној Гори дочекале врло непријатељски. Свему томе погодовао је инцидент са „скрнављењем споменика НОБ“ једва десет дана по отварању школе и због несмотрености и кратке памети једног нашег ђака, петнаестогодишњака, доживјели смо демонстрације, каменовање и митинг пред школом на коме су говорили најекстремнији антисрби-пресвучени комунисти у либерале и један стари комуниста који је пунио Голи Оток својим друговима. Тада је изговорено мноштво ружних ријечи, тражене главе и Митрополита и Ректора као „црногорских издајника“ а Богословија названа „паравојном касарном.“ Инцидент са спомеником је био само повод за све ово. Да није било „скрнављења споменика“, нашло би се нешто друго и ми бисмо кад тад доживјели што смо доживјели. Најбољи доказ за то је прва слава Богословије, дан представљања Св. Петра Цетињског (31. окт.) када је нађен повод за каменовање и плување по нама само зато што смо на Богословију ставили црквену заставу са крстом и оцилима. По демонстрантима то је окупаторска застрада! Да није био присебан студент теологије г. Анастасије Радовић, демонстранти би нам скинули и уништили заставу... Готово да нема дана кад неко од ученика или професора не доживи неку непријатност на улицама Цетиња. Каменовање малим камењем ђаци ни не пријављују. Навикли су се.“

Како је већ назначено, неокомунистички режим владајућег ДПС-а се вјешто држао по страни, настојећи да насиља представи грађанству као обрачуне екстремних националистичких српских и црногорских групација, са посредном политичком поруком, да он није на власти, да би се десило исто што се већ дешава у Хрватској и БиХ. У истом извјештају протојереј Кривокапић је о незаинтересованом ставу органа реда, који свакако није био случајан написао: „Милиција је била по страни али и поред тога што су све видјели, посебно када је г. Митрополит буквално плуван, називан најпогрднијим називима заједно са цијелом школом, сутрадан је шеф цетињске полиције изјавио за штампу да инцидента пред Богословијом није било“...³⁹

У годишњем извјештају Сабору СПЦ од 11. маја 1993. године, митрополит Амфилохије је о истом догађају навео: „Богословија је у два маха доживјела прави физички напад: први пут одмах на почетку рада школе када се пред зграду скупило неколико стотина Цетињана који су пријетили малтене да линчују ђака, који је по не-

39. Као нап. 15, стр. 125.

знавености премазао оближње споменике са петокракама, а једну плочу и сломио. То је у ствари био само повод црногорствујућим црнолатинашима како би на самом почетку пресјекли рад школе. Други пут се то догодило на школску славу Св. Петра - Лучин дан. Слави је био присутан и епископ Захумско-херцеговачки Атанасије. Повод је била на Богословији истакнута српска црквена застава. Радило се буквално о каменовању школе, ђака и свих нас свечара.“

И митрополит Амфилохије је такође констатовао оно што је констатовао и протојереј Кривокапић, а што је уосталом констатовано и у овом поглављу: пасиван однос власти према насртајима на Митрополију, који свакако није био без разлога. Уосталом навео је у овом извјештају: „Полиција се показала потпуно незаинтересована, као уосталом и у другим сличним случајевима.

Ради се о веома озбиљном питању и о нечему што угрожава и што ће, нажалост, угрожавати живот и рад Митрополије на дуже стазе. Наиме, неколико странака (либерали, реформисти и социјалисти) уз прећутно (да ли само прећутно?) толерисање власти и странке на власти, подгријавани ткзв. „Одбором за обнову аутокефалности црногорске цркве“, регистрованим од стране Министарства правде, раде на све начине да одвоје Митрополију од Српске Цркве тако Црну Гору од Србије.“

Митрополит Амфилохије је наравно одмах схватио чему води прича о васпостави тобожње црногорске православне цркве, и читав процес у ширем политичком и идентитетском смислу. У вези са тим у извјештају је навео: „Тај покрет је максимално потпомогнут морално, политички и материјално, са Запада. Иду му на руку и ова мутна времена наших нових омраза и диоба. Нажалост, поред духовног и моралног опустошења народа у Црној Гори, комунизам је успио да убије национално српско самосазнање у једном добром дијелу Црногораца (62% их се по посљедњем попису изјаснило као Црногорци). Од крвопролића пред Цетињским манастиром на Петров дан 1991. до данас бројни су примјери буквалног терора, нарочито на Цетињу, блаћења наше личности, пријетњи са прогоном, малтретирања свештеника. Главна оптужба је што желимо да „посрбимо“ Црногорце и што им не допуштамо да се крштавају као „Црногорци“, што смо против ткзв. аутокефалне црногорске цркве и самосталне Црне Горе. Митрополита сматрају као главног експонента „великосрпске“ политике у Црној Гори и као такав треба да се пошто по то уклони и на његово мјесто доведе неко други. Аутокефалисти већ неколико година леже на Цетињу свој бадњак, очевидно је такође да њихови главни челници нагињу латинаштву и унијатству (Јеврем Брковић, књижевник отворено понавља да је

штета што у XVII вијеку Црна Гора није примила унију). Црнолати-нашки покрет је подржаван из Загреба, тврди се да му стиже мате-ријална помоћ преко римокатоличких кругова Приморја. Од свега је најгоре што се ради о људима потпуно расцрковљеним, најчешће некрштеним, већином из комунистичких породица и са комунистич-ком прошлошћу. Сепаратистички пак и црнолатинашки покрет на-лази највише упоришта у ткзв. Старој Црној Гори, у новије вријеме и по Приморју и другдје. Сада се и црногорски Муслимани деклари-шу као Црногорци, њих је и највише међу либералима, наравно све у циљу разбијања јединства Црне Горе и Србије, да би послвије мо-гли остваривати лакше своје крајње циљеве, везане за Муслимане у Босни и Санџака, односно Албаније и присаједињавања, лакшег њој, црногорских Шиптара.⁴⁰

Напади и провокације свештенства, монаштва и вјерника Ми-трополије, као и ђаке Богословије, у разним облицима постали су практично дио свакодневнице на Цетињу и околини. Они су улази-ли у фазу дрске бестијалности. О томе свједочи и писмо свештени-ка Драгана Станишића од 30. маја 1996. године у званичној форми митрополиту Амфилохију. Станишић је иначе био и професор Бо-гословије на Цетињу. У писму је Станишић навео да се у сриједу 22. маја враћао из библиотеке „Ђурђе Црнојевић“ поред бифеа „357“ (назив бифеа вјероватно алудира на познати револвер „Маг-нум 357“ - примједба А. Стаматовића).

Даље је написао: „Око 11 и 30 часова испред овог бифеа нала-зило се 20-ак младића, већина њих су сједјели и кад су ме видјели неки су почели да скачу и замахују пивским флашама према мени. Вербално су вријеђали и мене и Цркву и српски народ. Један мла-дић, ћелав, тридесетих година у наступу псовки и дрских ријечи опсовао ми је на крају и Светог Саву, Боже ме опрости.“

О општој клими на Цетињу и сталним провокацијама, чак и жена и дјеце вјерника Митрополије Станишић је даље у истом пи-сму констатовао: „Показало се да је насиље од стране многих го-стионичара на Цетињу све очигледније. Нарочито у средишњем дијелу Његошеве улице могуће је очекивати непријатне насртаје.

Не насрћу само обијесни младићи на свештена лица и вјернике испред својих „гостионица“ већ и њихови добро ухрањени пси, за које се добро зна да су крволочни.

Они немају обзира ни према женама и дјечи. Једна мајка са кћерком на путу према манастиру умало није прегажена мотором од човјека који држи вулкранизерску радњу „Фирестоне“. Уочи

40. АМЦП, фонд МА, ф. 1993. г.

Ђурђева дана на путу изнад Бајица, неколико младића који су писали антицрквене паролe по стијенама крај пута, засули су камењем ауто Митрополије у коме су били свештеник и три ученика Богословије. И овај случај пријављен је полицији.“

Међутим, како је већ неколико пута констатовано, реакција органа реда била је већ препознатљива. Станишић је у истом писму у вези првобитног догађаја испред бифеа „357“ навео: „Овај догађај пријавио сам полицији. Међутим они их нијесу уразумили. Већ 30. маја у петак око 16 часова опет су ме испред ове гостионице напали најжешћим пријетњама. Сам власник бифеа највише је био љут што сам обавијестио полицију. Пријетио је да ће ми одсјехи главу ако опет пријавим.“

Одмах сам пошао у МУП Цетиње и пријавио полицији. Рекао сам да већ дуже вријеме не могу мирно поћи у библиотеку, да улицама овог града врло често доживљавам провокације и да ли је потребно да пролазник сам размишља о својој заштити или је већ неко задужен од стране државе Црне Горе.“⁴¹

Каменовања Богословије готово да су постала дио свакодневнице. О томе свједочи пријава цетињској полицији од 2. јуна 1997. године од стране в. д. ректора Богословије протосинђела Јоаникија Мићовића. Он је поводом тога у пријави полицији написао: „У суботу 31. маја ове године око 20 часова група малољетника је почела са гађањем зграде Богословије и Владиног дома-камење је падало по крову зграде, разбијени су прозори, мада нико од наших ученика није повријеђен. Одмах сам обавијестио полицију тако да је брзом интервенцијом група била откривена. У тој групи која је бацала камење на Богословију био је син Пера Вујовића који станује у близини нове црквене зграде у Његошевој улици. Особље Богословије и њени ученици примијетили су да је овај дјечак и раније бацао камење на Богословију, наиме, каменовања је било и прије у току маја мјесеца али нијесмо пријављивали.“

По нашем мишљењу иста група са малољетником Вујовићем више пута је вршила каменовања Богословије па Вас зато молимо да то испитате и предузмете одређене мјере да се то убудуће не би понављало.“⁴² Анализирајући овај документ, јасно се види да је рад полиције био неефикасан, чим је поменута група и поред привођења опет понављала атакe.

И сам пројекат тобожње васпоставе црногорске аутокефалне цркве имао је неколико фаза. Најприје је то било кроз рад одбора

41. Исто, ф. 1996. г.

42. Као нап. 15, стр. 189.

за васпоставу, и ложење бадњака испред дворца краља Николе на Цетињу. Убрзо почиње да се измишља и стварна организација ове тобожње цркве са јерархом на челу. Прво је то био Антоније Абрамовић, а потом рашчињени свештеник Васељенске Патријаршије Мираш Дедеић, који по тобожњој хиротонији добија име Михаило. Убрзо се од неколико црквених отпадника (рашчињених свештеника, раскалуђера и два пропала ђака Богословије на Цетињу) ствара и тобожња јерархија ове цркве. О овоме ће свакако бити ријечи у наредном поглављу ове главе. Од фазе насиља над свештенством, Богословијом и вјерницима на Цетињу, прелази се на нову фазу, ометање богослужења у крајевима око Цетиња. Трећа фаза била је покушај отимања богомоља ради потребе наводног богослужења црногорске цркве. Мјесни сепаратистички активисти, најчешће чланови Либералног савеза Црне Горе и Социјал-демократске партије предводе групице мјештана лојалних њиховим партијама. Купе се петиције са потписима мјештана, од којих се у највећем дијелу и не ради о мјештанима, него људима који одавно не живе по селима него у већим градовима Црне Горе, за навододни повратак богомоља мајци цркви црногорској, којој су некада припадале. При томе се позива на чињеницу, да су те сеоске цркве градили њихови преци, а не Србија и Срби, да су оне сеоска и племенска својина итд. Све ово показује елементарно незнање функционисања и бити Цркве од стране суштинских атеиста и комуниста, а формално новокомпонованих вјерника.

Као први озбиљнији атак на богомољу и богослужење рачуна се онај извршен на други дан Васкрса 20. априла 1998. године, у селу Вучји До у Ђеклићима код Цетиња. Поводом њега Богословија се обратила медијима саопштењем за јавност 22. априла, које је потписао в. д. ректора протосинђел Јоаникије Мићовић. Он је навео да су нападнути свештеник и ученици Богословије „у току васкршње Литургије у Ђеклићима док су пјевали радосне пјесме Васкрсења, од стране обијесних младића којима је координирао г. Вицковић, портпарол ЛСЦГ и посланик у Скупштини Црне Горе, представља невиђени вандализам. Тобож у име Црне Горе и својих предака а уз „благослов“ анатемисаног распопа М. Дедејића ти обијесни младићи су вршили насиље над нашим ђацима у св. храму, јуришали су на Олтар који се током св. Литургије испуњава славом Божијом, покушали да запуше уста појцима-богословима, који према духу Православља симболизују анђеле. А кад то нијесу успјели, насилно су их избацили из храма уз крике и урлике типа: сасјећи ћемо вас, убићемо вас, умукните, не можемо вас слушати, излуђесте нас...

Насиље се наставило и на свештеника у Олтару о. Драгана Станишића који је и професор наше Богословије. Хвала Богу и

Св. Ђорђу што је ипак послије седам сати притиска на Св. Олтар и покушаја да се преврне причасна чаша наш професор одолио, завршио Св. Литургију и заблагодарио Богу за све невоље и муке Христа ради.⁴³ Против одговорних за овај атак, органи власти такође ништа нијесу предузели.

Неколико мјесеци касније, десио се на Цетињу нови брутални напад на ђаке Богословије, који умногоме подсећа на мафијашку сачекушу. И овај пут протосинђел Мићовић поднио је пријаву цетињској полицији са сљедећим наводима: „Синоћ 22. новембра о. г. око 6, 30 часова група цетињских уличара напала је двојицу наших ученика Александра Мракића и Николу Стефанова кад су ишли из зграде Богословије према Манастиру. Док су ученици мирно пролазили улицом изненада су их напали песницама и тупим предметима тако да су им нанијели знатне тјелесне повреде и привремено онеспособили за наставу у школи. Познато Вам је да ова група цетињских хулигана редовно напада наше ученике и на улици и у згради Старе Богословије при чему им ломе стакла на собама и убацују камење што се често понавља. Управа школе редовно је смиривала ученике Богословије и поуздано тврдимо да ничим нијесу изазвали неред иако би неки хтјели да им припишу.

Молимо Вас да предузмете одговарајуће мјере да се што прије ови разбојници похватају и казне како су и заслужили. Заштитите недужне ученике и ову школу а ако не можете обавијестите нас да друго решење овог великог проблема сами изнађемо!⁴⁴

Дијапазон дјеловања тзв. аутокефалаца постајао је све шири. Тако је дошло до конфликта и на Чеву. О томе је Црквена општина чевска издала званично саопштење 22. новембра 1999. године у листу „Глас Црногораца“. У саопштењу стоји: „Поход нежељених гостију на Чеву на Аранђеловдан изазвао је велико огорчење Озринића. Незвани гости који се представљају као активисти племенске секте М. Дедејића покварили су радост наше славе на овај Благи дан. Уочи саме крсне славе раширила се вијест да ће ова лица доћи у Убле Чевске с намјером да освоје храм Св. Арханђела Михаила у којем је старјешина наш парох отац Драган Станишић. Кад су ови активисти сазнали да Убљани неће ни по коју цијену дозволити да им се оскрнави храм онда се та маса састала пред кафаном на Чеву (50 лица), и правац свог кретања усмјерили на наш храм Светог Арханђела у Бошњане, који није у функцији богослужења због оронутости. Ту негдје на друму сударили су се са на-

43. Нав. дј., 191.

44. Нав. дј., 193.

шим парохом, кога смо чекали да нам последије свете литургије у саборном храму Св. Николе благослови крсни колач и освешта домова. Жалимо што се омета мисија Цетињске митрополије и намеће Чеву нешто ненормално и неприродно. То чине лица која никада, или су врло ријетко, знали за свештеника у своју кућу да им прекади за крсну славу. Коловођа тога насиља критичног дана био је наш племеник Војо Николић са Цетиња. Обавјештавамо јавност да се међу тим људима није нашао нико ко је сада становник на Чеву. “

У вези истог догађаја, у истом листу саопштењем се огласила и Митрополија Црногорска. Ово саопштење поред описа догађаја по ко зна који пут констатује стање потпуне незаинтересованости органа реда. У саопштењу је наведено: „Митрополија Црногорско-приморска са жаљењем обавјештава јавност да је група од педесет лица на челу са распопом Дедејићем напала и угрозила живот свештенику Драгану Станишићу и тројици ђака Цетињске Богословије, који су за Аранђеловдан служили службу Божју на Чеву у храму Св. Николе. Свештеник Станишић је био принуђен да се брани од силеџијства на друму, будући тиме спријечен да обави прекаде данашњим свечарима у Катунској нахији и на Цетињу, због чега се извињава својим парохијанима. Послије тог немилостивог догађаја и других непријатности које је претрпио на Цетињу од појединаца плаћених да чувају безбједност и достојанство грађана, пред Скупштином општине Цетиње сурово су нападнути, по свему судећи од исте групе деликвената у присуству полиције, прото Радомир Никчевић и свештеник Иван Станишић, парох ријечки, и при томе су свештенику Никчевићу, као и претходно Станишићу и богословима, нанијете повреде, а овом полупана кола.

Митрополија још увијек не губи наду да ће државни органи већ једном стати на крај и довести познанију права ову групу острашћених секташа и заштитити угрожена права свештенства Митрополије Црне Горе и њених вјерника, као и зауставити их у упадању у њене храмове и угрожавању њене вјековима освештане имовине. Уколико државни органи, сагласно закону, то не ураде што прије, сносиће сву одговорност за сво зло и несрећу која пријети да се из овог безакоња, безумно подгријаваног од стране неких средстава информисања-изроди.“⁴⁵

Истог дана догодио се у сред Цетиња нови брутални напад, и наочиглед бројних грађана. По ко зна који пут, ректор Богословије Мићковић упутио је представку цетињској полицији, а и министру

45. Дивљање Дедеићевих бајџинаша, Има ли закона за расјомамљене секташе, Глас Црногораца, 22. новембар 1999, 2.

унутрашњих послова у Подгорици Вукашину Марашу мјесец дана по њему, у истој конотацији као и раније. У документу од 23. новембра стоји: „Благовремено смо Вас обавијестили нашим дописом бр. 573 од 21. новембра 1999. год. да је група присталица распопа Мираша Дедеића претукла шесторицу наших ученика у локалу „Сполето“ на Цетињу. С обзиром да је физичко нападање и клеветање наших ученика од стране острашћених дедеићеваца постала редовна појава на Цетињу, очекивали смо да ће овог пута разбојници који су извршили насиље над дјецом бити уредно идентификовани и подвргнути одговарајућим мјерама што још није учињено.

Због озбиљности ствари, с обзиром да су угрожени недужни ученици Богословије још једном од Вас захтијевамо да према онима који су наше ученике претукли и застрашили предузмете одговарајуће мјере и о томе обавијестите нас и јавност Црне Горе.“⁴⁶

Серија бруталних напада ређала се на Цетињу невјероватном брзином. Сљедећи се десио 16. фебруара 2001. године. О томе је ректор Мићовић у пријави цетињској полицији навео: „Вечерас око 19, 30 часова група деликвената из Цетиња извршила је напад на ученике Богословије Светог Петра Цетињског и том приликом су тупим предметима тешко озлиједили ученика Павла Љешковића, кога смо одмах пребацили у болницу гдје му је указана љекарска помоћ уз констатацију љекара да се ради о тежим тјелесним повредама. Још двојица ученика, Жарко Лазаревић и Урош Стојановић, су претучени и остали су испрепадани.

Утврдили смо да ученици Богословије ничим нијесу изазвали овај инцидент него су у овом случају потпуно невини. Захтијевамо од Вас да хитно предузмете све потребне мјере и да ове цетињске деликвенте, који иначе често пресрећу наше ученике, што прије идентификујете и на одговарајући начин казните.“⁴⁷

Петнаестак дана касније услиједило је ново грубо узнемиравање службе, са насртајима на свештенство и ученике Богословије, и то у цркви на Ћипуру у Цетињу. Ректор Богословије Мићовић и овај пут је поднио пријаву цетињској полицији 1. марта, у којој је навео: „Данас је група присталица распопа Дедеића из Цетиња, коју су предводили Божидар Богдановић и Анђа Капицић, направила велики неред у цркви на Ћипуру. Око 13 часова ова група је организовано дошла у цркву на Ћипуру и својим непристојним понашањем онемогућила вршење свете тајне исповијести којој су та-

46. Као нап. 15, стр. 196.

47. Нав. дј, 198.

да у цркви присуствовали ученици Цетињске Богословије код духовника архимандрита Варнаве.

Чим је сазнао за овај неред ректор Богословије Епископ будимљански Г. Јоаникије је пожурио да провјери због чега је дошло до нереди у храму. Епископ Јоаникије је једва успио да уђе у храм пошто су га силом спречавали припадници Богдановићеве групе који су наводно дошли да се моле за душу краља Николе. Ректор Богословије им је рекао да је добро што се моле за Краљеву душу али да није добро што галамом и својим непристојним понашањем прекидају црквену службу и уз то нападају ђаке и свештена лица. И поред овог разумног упозорења Епископ Јоаникије је у самом храму Божјем, поред гробова краља Николе и краљице Милене претрпио најпогрдније псовке и пријетњу прогоном са изливима ирационалне мржње. Посебно се у овом нереду истицао поменути Богдановић који је у једном моменту, осим псовања покушао да физички нападне ректора Богословије Епископа Јоаникија, а на крају је запријетио ученицима богословије да ће их са својом групом претући на улици и протјерати са Цетиња. С обзиром да је и раније, а овога пута на најгрубљи начин, група Цетињана на челу са поменутиим Богдановићем, вршила повреде основних људских и вјерских права: ометање и прекидање вјерског обреда-црквене службе, угрожавање безбједности ђака и свештених лица уз пратеће увреде, захтијевамо од вас да хитно предузмете све законом предвиђене мјере против овог и сличних напада на Цркву који је и овога пута организовао поменути Богдановић са присталицама распопа Дедеића.⁴⁸

Процес од више десетина каменовања цетињске Богословије десио се и 16. фебруара 2002. године. И овај пут је ректор Мићовић уредно поднио пријаву цетињској полицији, наводећи: „У ноћи 16. фебруара 2002. године, око 21 час од стране непознатих нападача каменована је управна зграда Богословије Св. Петра Цетињског (бивша зграда Црквеног суда). Каменовање је трајало 7-8 минута, у два наврата, којом приликом је поломљено стакло изнад улазних врата зграде, и физички повријеђен ученик И разреда Бојан Цветковић. Ученик је био у пиџами, на путу из купатила у своју спаваону“⁴⁹

48. Нав. дј., 200.

49. Нав. дј., 202.

6. „Црногорска православна црква“ и њено „свешћенство“

Да се ради о псеудо религијској секти, која нема никакво утемељење у Православљу, а коју промовишу и подстрекавају анти-српске политичке и квази научне и културне организације, а и посљедњој деценији и владајући ДПС у Црној Гори, најбоља потврда је положај тзв. „црногорске православне цркве“ у Православљу. За потребно сагледавање ове проблематике мора се сагледати и ко чини „јерархију“ ове „цркве“? Свакако да ово питање неће бити у потпуности обрађено у овом раду, јер је он синтетичког карактера. Отежавајућу околност за његово изучавање је и изворна подлога. Већ је назначено да архив службе безбједности не само класичног комунистичког режима у Црној Гори до 1990. године, него и из каснијег периода власти ДПС-а, као директног настављача њеног континуитета, није за истраживаче отворен, нити у знајнијем смислу транспарентан. Уосталом, то ће се у неким детаљима и презентовати током обраде ове теме.

Основно проблемско питање, на које се може дати директан одговор управо експлоатисањем овог архива, или сличног савезне УДБ-е у Београду тиме је онемогућен. Оно се тиче чињеница које су слједеће: колико су Антоније Абрамовић и Мираш Дедеић били увезани у систем службе безбједности комунистичког режима до 1990. године као обавјештајци и провокатори из области Цркве и црквеног живота; како су и под којим околностима могли напусти-ти Југославију као црквена лица, у времену када је комунистички режим водио строгу селекцију давања пасоша и дозвола за одлазак у иностранство, нарочито црквеним лицима, која су већ својим одређењем занимања важила као потенцијални непријатељи режима (ово нарочито важи за Абрамовића); које послове и задатке су обављали у иностранству; како су се и под којим околностима регрутовали за „архијереје“ тзв. црногорске православне цркве, тј. вратили се из иностранства у Црну Гору; колико је служба безбједности неокомунистичког режима ДПС-а имала удијела у прављењу приче зване црногорска православна црква и инсталирању оваквих лица на чело ове институције?

Иако су неспорно одређене политичке и квази културне групе у Црној Гори (попут ЛСЦГ, СДП, Матице црногорске, Црногорског ПЕН центра и сл.) у првој половини 90-их година XX вијека имале улогу у инсталирању ове институције и наведених лица, сувише би наивно било помислити, да су оне имале такву моћ, да читав тај пројекат осмисле и пусте у оптицај. До раскола у владајућем ДПС-у, овај пројекат је био изолован на неколико локација по Црној Гори, и самом Цетињу као његовом епицентру. Заправо,

тек када послје расцјепа јединственог ДПС-а, један од његових лидера-Мило Ђукановић, преузима програм наведених сепаратистичких групација, и формално задржава политичко име владајућег ДПС-а, долази до шире ескалације насиља према Митрополији, и форсирања сценарија тзв. црногорске православне цркве. Читава та прича од тада практично има залеђину у власти. Већ је назначено, и до 1997. године, постоји низ примјера крајње ноншалантног понашања или намјерног затварања очију пред насиљима над Митрополијом и њеним свештенством служби правне државе, у којој власт држи јединствени ДПС.

Лична и црквена биографија првог „архијереја“ црногорске православне цркве Антонија Абрамовића је значајно сложена и у многим питањима контрадикторна и неувјерљива, чак и са становишта афирмативног третмана постојања ове институције, те њене утемељености у Црној Гори. Рођен је 16. јула 1919. године у Ораховцу код Котора. Свјетовно име му је било Илија. Његов отац био је досељеник у Боку из катунског племена Бјелица, који се оженио мјештанком из сусједног мјеста Ораховцу-Доброти. По свршетку грађанске школе (ниже гимназије) у Котору 1935. године, био је служитељ у манастиру Прасквица у Паштровићима до 1937. године, када одлази у манастир Високи Дечани, и завршава монашку школу 1941. године.

У времену тешког пострадања Српске Цркве у Другом Свјетском рату, остао је на простору Метохије. У чин јеромонаха рукоположен је у новембру 1941. године у цркви Светог Ђорђа у Призрену. У чин Мале схиме пострижен је у Високим Дечанима у априлу 1943. године, када је добио монашко име Антоније у част Антонија Римљанина. У августу 1950. године такође у Дечанима рукоположен је у чин игумана. Упоредно, од 1947. до 1951. године завршио је Богословију у Призрену. Од октобра 1955. до јануара сљедеће године био је в. д. настојатеља манастира Пећке Патријаршије. Потом до јула 1959. године бива настојатељ манастира Раковица, који је припадао Београдско-карловачкој Митрополији. У међувремену је боравио у САД у Њујорку. У јулу 1959. године рјешењем патријарха српског Германа прелази у клир Митрополије Црногорско-приморске, и бива постављен за старјешину манастира Савина. Убрзо по устоличењу новог митрополита црногорско-приморског Данила у децембру 1961. године, бива разријешен дужности, и добија канонски отпуст за Бањалучку Епархију, гдје је био настојатељ манастира Моштанице.

Све у свему, ако би се до тада анализирао животни и црквени пут Антонија Абрамовића, стекао би се закључак да се радило о човјеку који се од младости определио за црквени живот. Припа-

дао је нижем и основно теолошки образованом клиру. Рат је провео у тешким условима албанске окупације на Косову и Метохији, а није се у току њега ни враћао у родну Црну Гору. У сваком случају, и албански и комунистички погроми током рата и одмах после њега мимоишли су Абрамовића. У посљератном периоду опште осјеке Цркве и црквеног кадра, такође се радило о монаху који ничим (ни образовањем, ни црквеним прегалаштвом) није посебно скретао пажњу на себе.

Ту се долази до преломног момента биографије Антонија Абрамовића. Како и због чега се један монах нижег образовања, а самим тим и без предодређења да даље напредује у хијерархији СПЦ од игумана или настојатеља, одлучио да напусти земљу, и што је још важније СПЦ, којој је канонски припадао током читаве своје службе, а и природно, по националној припадности? Како му је уопште комунистички режим у Југославији, могао тако олако допустити да оде у Канаду, као да се радило о неком крајње демократском систему западне провинијенције, који је црквени живот остављао самој аутономији цркве да га рјешава, и којег се та питања уопште нијесу ни тицала?

Активности Антонија Абрамовића последице одласка из Југославије у Грчку половином 1962. године, а годину дана касније у Канаду, и његово приступање Руској Православној Цркви у Канади су прилично конфузне и контрадикторне, тим прије што се не зна да ли је он у Канади најприје био најприје у клиру СПЦ? Свакако да је Абрамовић тамо учествовао у неким неканонским и расколничким радњама, чим је дошао на помисао да се врати у Југославију и Црну Гору.

По свему судећи, Абрамовић је у најмању руку био „морално-политички“ подобан свештеник СПЦ комунистичком режиму. Један извор само дјелимично открива могућност рада Абрамовића још у Југославији, а потом и у Америци за југословенску службу безбједности. Наиме, Државни Секретаријат (тј. министарво) за иностране послове ФНРЈ, тј. његово IV одјељење, чији је начелник био др Франц Кос, доставило је извјештај Вјерској комисији при Савезном Извршном Вијећу у Београду 22. маја 1957. године.

У извјештају стоји: „Према обавештењу нашег Консулата у Њујорку тамо се налази Антоније Абрамовић, игуман и старешина манастира Пећке патријаршије ради теолошких студија. Позив за долазак на студије добио је од митрополита Леонтија дисидента Московске патријаршије. Међутим, по свему судећи, позив је био неискрен јер је митрополит рачунао да Абрамовић неће добити ни пасош ни америчку визу.

Абрамовић се сада налази у врло тешкој ситуацији како материјално тако и морално. До почетка семестра служиће као парохијски свештеник у Сиракуси, а и обећана му је врло мала новчана помоћ у периоду наставе на Академији. Међутим, све то једва да га може исхранити.

Абрамовић има корисно и позитивно држање према нашој земљи и као такав могао би корисно послужити на одржавање контаката са протестантима као и са другим црквеним групама у Америци. Имајући то у виду Консулат предлаже, уколико се жели његов останак у Америци да се Абрамовићу обезбеди минимална месечна помоћ од 75-100 долара. Уколико не постоји могућност да се да ова помоћ, Консулат ће га морати репатрирати о државном трошку.

Консулат предлаже да Верска комисија узме овај случај у разматрање и по могућности што хитније реши обзиром на врло тешку ситуацију Абрамовића.

Достављајући вам ово за решавање молимо да нас што хитније обавестите како би благовремено могли обавестити и наш Консулат у Њујорку.⁵⁰

Свакако да Абрамовићеве активности у САД, а потом по повратку и опет одласку у Канаду нијесу остале незапажене у СПЦ. О томе свједочи распис архијерејског намјесника Бокототорског протојереја Данила Марића управама парохија од 8. јула 1968. године. У распису Марић наводи да му се дописом од 1. јула обратио митрополит Данило Дајковић. Дајковић је навео да му се из Канаде обратио архимандрит Антоније Абрамовић са молбом да служи у Савини или неком другом храму кад буде дошао у Југославију. Митрополит му је обећао да ће му изаћи у сусрет, „али под условом да донесе одобрење од надлежног архијереја-епископа источно-америчког и канадског г. Саве.“ У овом документу се даље каже: „Епископ Сава данас нас извјештава да је Антоније учествовао у расколу са Драгољубом Миливојевићем (ранији Дионисије) па када су се завадили пошао је у Руску цркву, за све то не дозволити му да служи!

Према томе ако се код Вас јави архимандрит Антоније не дозволити му да служи ма какво богослужење.⁵¹

Дакле, из овог документа како је већ назначено, остаје нејасно да ли је Антоније Абрамовић по преласку у Канаду био најприје у

50. АЈ, фонд Савезне комисије за верска питања (144), ф. 21, бр. 257.

51. АМЦП, фонд МА, ф. 1968; Будимир Алексић-Славко Крстајић, *Трговица душама, дукљанско монџенеџрински вјерски ѿрафикини у свјејлостии докуменатаи*, Никшић, 2005, 22-23.

клиру СПЦ, и под којим околностима се обрео у РПЦ? Коначно, шта га је навело на помисао да се врати у Црну Гору. Иако форма администрације није у потпуности изведена до суштине бити, евидентно је да је митрополит Дајковић, а нарочито и индикативно, учинио све да онемогући у распону од готово три деценије инфилтрацију у клир Митрополије Црногорско-приморске и уопште СПЦ двије личности: Антонија Абрамовића и Мираща Дедеића. Опет је крајње индикативно, да се управо те двије личности касније појављују послје митрополитовог упокојења у причи око формирања и постојања тзв. црногорске православне цркве.

У сваком случају у протоку од двије и по деценије Антоније Абрамовић је промијенио више статуса клировања у више цркава, Српске у Америци, Руске у Америци, и коначно Америчке Православне Цркве. Чим се почетком посљедње деценије XX вијека са заживљавањем вишестраначког система у Црној Гори појавила прича о тобожњој васпостави аутокефалне црногорске православне цркве у режији сепаратистичких политичких и квази културно-научних групација, реаговала је и Црногорско-приморска Митрополија и шире СПЦ. То је урађено тим прије, што су се у оквиру наведених групација појавили промотери ове тезе, базирајући је неупућеним масама и са тобожњег научно-историјског основа. Једна од теза тог тобожњег научно-историјског основа потврде аутокефалности, састојала се у томе, да је Руска Црква у првој половини XIX вијека признала аутокефалност Митрополији Црногорској (Цетињској). Ова тема уосталом разматрана је у једној од претходних глава овог рада.

Митрополија Црногорско-приморска и СПЦ су у том смислу развили кореспонденцију са РПЦ преко њеног настојатеља подворја у Београду протојереја Василија Тарасјева. РПЦ је потврдила да у њеним архивима нема таквих извора који би потврђивали наведену чињеницу. Како је ова тема разрађена у једној од претходних глава, за ово поглавље важно је ангажовање Тарасјева у кореспонденцији са АПЦ. Он се 27. октобра 1993. године обратио архиепископу вашингтонском, митрополиту свеамеричком и канадском, и поглавару Православне Цркве у Америци Теодосију. У писму Теодосију он је потврдио као потпуно тачне информације да Антоније Абрамовић намјерава да постане поглавар црногорске православне цркве, и да ће његова тобожња хиротонија бити обављена 31. октобра на Цетињу у Црној Гори.

У писму је Тарасјев даље навео: „Прије мјесец и по дана Васељенски патријарх је посјетио Српску Православну Цркву и Његову Светост Патријарха Павла. Такође је посјетио и Митрополију Црногорско-приморску и тамо изјавио да „Црногорска аутоке-

фална црква никада није постојала, не може да постоји и неће постојати до свршетка свијета!“

Аутокефалисти у Црној Гори представљају партију (политичку) либерала, бивших комуниста и Албанаца (муслимана и католика).

Антоније Абрамовић је нама свима врло добро познат, јер се у своје вријеме оглушио о Патријархов благослов. Такође сви у Српској Православној Цркви знају да је Антоније Абрамовић промијенио у САД све јурисдикције и да му је посљедња била Америчка аутокефална црква. Ја сам лично имао прилику да саслужујем вашем Блаженству и да будем на пријемима током десетак година (у Москви) “. Тарасјев је на крају обраћања апеловао на Теодосија да учини све својим савјетом и канонским средствима да Абрамовића уразуми, да одустане од намјераване активности.⁵²

Теодосије је одмах реаговао, те је 29. октобра послао писмо Абрамовићу из Њујорка. Пошто није могао да ступи у контакт са њим, у писму је навео да је исто послао преко патријарха српског Павла, да се постара да се писмо уредно достави. Теодосије је навео да је сазнао да је Абрамовић допутовао у Црну Гору, као и за његове намјере. У смислу тих намјера сазнао је да се Абрамовић представља као викарсни епископ Едмонта АПЦ.

У писму даље стоји: „Оче Антоније, Ви погрешно представљате и Православну Цркву у Америци. Како Вам је добро познато, таква епископска столица у овом тренутку не постоји у нашој Православној Цркви у Америци. Ви обмањујете себе и друге, и налазите се у великој духовној опасности.

Услед Ваших неисправних и неканонских радњи Ви сте под црквеном забраном и лишени сте свих свештенорадњи, што ступа на снагу сместа данас, 29. октобра 1993. По овој ствари ускоро ћете добити писмо од Вашег епархијског Архијереја, Његовог Преосвештенства Серафима, епископа Отаве и Архиепископије Канадске Православне Цркве у Америци.

Овим писмом налажемо Вам да се сместа вратите у Канаду и приступите Његовом Преосвештенству епископу Серафиму у Отави да би сте објаснили своје поступке.“⁵³

Истог дана Теодосије је послао званично писмо патријарху српском Павлу, у коме га је обавијестио да је претходног дана примио његов факс. Теодосије је негирао да је Абрамовић хиротони-

52. Будимир Алексић-Славко Крстајић, *Трговци душама, дукљанско монџене-џрински вјерски џирафикинї у свјејлосїти докумената*, Никшић, 2005, 62-63.

53. Нав. дј., 65.

сан за викарног епископа Едмонта од њега лично, или ма од ко-
јег другог епископа АПЦ. Теодосије је даље навео, да се истог да-
на званично обратио епископу Отаве АПЦ за Канаду Серафиму,
чији је клирик Абрамовић, да моментално суспендује истог са свих
функција свештенослужитеља. Серафим је то моментално учи-
нио, те се стога сматра да је са датумом од истог дана Абрамовић
суспендован са свих функција свештенослужитеља.⁵⁴

Већ је назначено, да су сами одлазак Абрамовића из Југослави-
је и његов боравак у Америци прилична непознаница, тј. како је он
у комунистичком систему тако олако могао добити пасош и отићи.
Послије „устоличења“ Абрамовића на Цетињу 1993. године, огла-
сио се и МУП Црне Горе званичним саопштењем у „Побједи“ од
13. новембра. Иако није непосредно поменут повод саопштења, ви-
ше је него очигледно да је он инспирисан текстовима објављеним
у недјељнику „Монитор“ и страначком листу ЛСЦГ „Либерал“, у
времену припрема за одржавање скупа на Цетињу, који је тобоже
требао да устоличи Абрамовића за поглавара црногорске право-
славне цркве. Индикативно је и што се МУП Црне Горе саопште-
њем огласио преко „Побједе“, која је представљала тада једини
дневни лист у Црној Гори, и практично званични државни лист.

У подужем саопштењу, из самог текста се заправо види да је то
саопштење СДБ-а у оквиру МУП-а, јер се тадашњи МУП Црне Го-
ре дијелио на два подресора: јавне и државне безбједности. Дакле,
МУП Црне Горе функционисао је практично исто као и у комуни-
стичком периоду по својој организационој форми. Ако се из саоп-
штења од стране декларативне форме, да је рад МУП-а и СДБ-а
транспарентан и прилагођен једино закону, као и одговоран Влади
и Скупштини Црне Горе, те да ове органе не интересује страначка
и вјерска припадност грађана, него су они у служби одржавања јав-
ног реда и мира, и професионално и непристрасно обављају своју
дужност, као и у свакој другој демократској земљи (!?), у њему се
налазе неки подаци који макар дјелимично потврђују констатацију
у вези са Абрамовићем.

Наиме, МУП Црне Горе је потврдио да се уочи скупа на Цети-
њу заказаног за 31. октобар, како то закон налаже преко својих
званичних представника, званично и састао са представницима Од-
бора за обнову аутокефалности, као организаторима скупа, а све
у циљу што квалитетнијег и са безбједносног аспекта успјешног
одржавања скупа, да би он протекао достојанствено, и у реду и ми-
ру. Мотив за ово МУП је вјероватно имао у сличним догађајима

54. АМЦП, фонд МА, ф. 1993, фотокопија документа и превод са енглеског.

који су били безбједносно ризични, попут оног Петровданског из 1991. године. У сваком случају, поред представника Одбора Божи-дара-Боба Богдановића са Цетиња, састанку са представницима МУП-а присуствовао је и Абрамовић. По тврђењу МУП-а овај са-станак је и снимљен. Из детаља саопштења се види, да је оно за-право инспирисано Абрамовићевим изјавама за „Монитор“ и „Ли-берал“ (иако није стриктно назначено), да му је приликом тог са-станка у присуству Богдановића пријећено од стране СДБ, па чак и физичком ликвидацијом, а да се и Богдановић у истовјетним из-јавама придружио Абрамовићу.

У тексту, тј. саопштењу, најважнији је овај детаљ: „Прије ску-па чланова и присталица Одбора за аутокефалност на Цетињу, Служба државне безбједности је била у посједу сазнања о бројним везама и дјелатностима господина Антонија Абрамовића док је службовао у Црној Гори. Међу њима има и докумената о његовим настраним активностима, који су засновани на изјавама оштећених лица и налазима медицинских установа. Нема ни најмање сумње да је поменути господин својевремено требало да кривично одговара за учињена дјела. Међутим, због специфичног односа са разним обавјештајним службама, он је ту одговорност избјегао напушта-њем тадашње Југославије и одласком у Канаду.“⁵⁵

На овом састанку је Абрамовићу предочено да СДБ има ове информације и документа, те да сматра да му је дужност да му их предочи, јер још увијек има живих који се сматрају оштећенима од његових настраних активности, и који би могли јавно реаговати са тим информацијама, пошто се уколико Абрамовић постане погла-вар црногорске православне цркве може сматрати да је он јавна личност, а његов живот и рад подложен увиду јавности. Ове ин-формације су по саопштењу изненадиле и самог Богдановића, на шта је пред њим Абрамовић изјавио да се неће прихватити поло-жаја који му је намијењен. Како је још у саопштењу наведено, Бог-дановић не само да је сасвим погрешно интерпретирао у јавности овај разговор, него о овим детаљима везаним за Абрамовића није ни обавијестио остале чланове Одбора.

Може се констатовати да је СДБ Црне Горе овим саопштењем открила симболично представљено само врх леденог бријега у ве-зи са Абрамовићем. Закључака може да има више. Абрамовић је можда и прије одласка у иностранство био увезан у систем СДБ, или неке друге стране обавјештајне службе. Иако није конкретно

55. Министарство унутрашњих послова Црне Горе о недавним догађајима на Цетињу, СДБ ИМА ДОКАЗЕ, *Побјега*, 13. новембар 1993, 3.

наведено о којим се настраностима ради (нпр. хомосексуализам, педофилија, ваојеризам, мазохизам) индикативно је како је он уопште могао бити пуштен да напусти Југославију због таквих деликата, за које су по овом саопштењу неспорно постојали оштећени, њихове изјаве и медицинске потврде? Комунистичком режиму би такав човјек као свештено лице представљао идеалну жртву за експлоатацију у медијима, у циљу компромитације Цркве. Такви деликти могли су бити прећутани једино по налогу ове службе. Да ли је и по одласку у иностранство Абрамовић и даље радио за СДБ, или је био вишеструки агент још неке обавјештајне службе која га је тамо регрутовала, такође усљед недостатка извора нема одговора? Цитирано саопштење има индикација и у том правцу.

Абрамовић је у Америци могао за СДБ бити итекако користан, нарочито по чињеници да је свештено лице, јер је могао продријети у поре српске емиграције, првенствено четничке и љотићевске, а опет као Црногорац по роду уже црногорско-четничке, јер су Црногорци иначе познати по свом менталитету да се у туђини брзо повезују, и лако вјерују једни другима. Коначно, реална је и опција да је Абрамовић током година, због своје старости и друштвених промјена пада комунизма изгубљен из вида, оцијењен као непотребан и сл.

Недуго по „устоличењу“ Абрамовића на Цетињу, патријарх српски Павле обратио се званичним писмом поглавари АПЦ Теодосију 25. новембра 1993. године. Констатовао је да Абрамовића и поред суспензије очигледно више ништа не може уразумити, јер он по Цетињу тобоже крштава и позива на друге свештенорадње. Абрамовићеви сљедбеници објавили су и писмо извјесног протојереја Цона Ткачука из Теодосијеве јурисдикције, у коме му Ткачук даје подршку и назива га епископом. Патријарх Павле је апеловао код Теодосија, да АПЦ сходно канонима што прије покрене црквено-судски поступак против Абрамовића.

„Вама је добро познат духовни хаос који је завладао у бившим комунистичким земљама. Тај хаос и велико незнање, што се тиче Цркве и њеног устројства, постоји и код нас, нарочито на тлу Епархије црногорско-приморске, која је у ратном и послератном периоду претрпела најстрашније разарање и пустошење од стране атеистичке пропаганде. Ту је сада лако манипулисати са вером и верским осећањима од стране несавесних политичара и људи са себичним и нечасним намерама. А у овом случају се управо о томе ради“, закључио је у писму патријарх Павле.⁵⁶

56. Као нап. 51, 71.

Поглавар АПЦ Теодосије обратио се званичним писмом и глави Православља васељенском патријарху Вартоломеју 30. новембра 1993. године. У писму он је практично извршио рекапитулацију контаката са СПЦ и патријархом српским Павлом, а у вези са расколничким радњама Абрамовића, као и оним што је према Абрамовићу предузето. „Пишем Вам, Ваша Светости, као Васељенском Патријарху и Предстојнику међу свим Православним Епископима. Молимо Вас, будите увјерени у моју личну жељу да Америчка Православна Црква сарађује са Вашим Свештеним Троном и поглаварима свих Православних Цркава широм свијета, држећи добар канонски поредак у Православној Цркви.

Америчка Православна Црква одбацује скорашње неканонско и нерегуларно проглашење тзв. и фактички непостојеће „Црногорске православне цркве“ на територији Српске Православне Цркве. Америчка Православна Црква чврсто брани територијални интегритет Српске Православне Цркве.“

Теодосије је на крају писма констатовао да се пензионисани клирик АПЦ није уразио, нити одазвао позивима његовог надлежног епископа Серафима из Отаве да се врати матичној дијецези. Због тога је како Теодосије наводи „Антоније Абрамовић фактички сам себе свргао из редова свештенства.“ Као одговор на расколничку активност Абрамовића, Теодосије је навео да је започео канонски поступак за његово свргавање.⁵⁷

Коначни акт рашчињења Антонија Абрамовића, извршен је од стране њему надлежног епископа Отаве и Канаде Серафима 1. маја 1994. године. Поглавар АПЦ Теодосије о томе је званично обавијестио патријарха српског Павла 23. јуна. У писму поред осталог стоји: „Овим писмом Вас лично увјеравам да су ово рашчињење Антонија Абрамовића потврдили сви чланови Светог Синода Православне Цркве у Америци. Званично акт о рашчињењу упутио је Антонију Абрамовићу Његово Преосвештенство Серафим, Епископ Отаве и Канаде 11. маја 1994. године.

Желим да посвједочим да рашчињени Антоније Абрамовић није никада хиротонисан за Епископа Православне Цркве у Америци нити је икад био викарни Епископ Едмонта у Канади у нашој Цркви.

Велики бол и тугу нам причињава то што видимо какву је огромну моралну и духовну штету нанио Антоније Абрамовић не само наивним и лаковјерним људима који га слиједе њега и његове

57. Нав. дј., 74-78.

политичке манипуланте, него посебно Тијелу велике Православне Цркве која је под Вашим омофором.

Закључујући ово писмо још једанпут хоћу да јасно посвједочим ради знања свима, да је Антоније Абрамовић, бивши клирик Православне Цркве у Америци, потпуно и неопозиво свргнут из свештенства од 1. маја 1994. год. и да је његово име избрисано из реда свештенства Православне Цркве у Америци.⁵⁸

Коначно, поглавар АПЦ Теодосије обавијестио је 23. марта 1995. године патријарха српског Павла, да је на прољећној сједници Синода АПЦ, одржаној у Њујорку дан раније, донијета одлука о „потпуном искључењу из Цркве (афорисмос) бившег монаха АНТОНИЈА АБРАМОВИЋА.“⁵⁹ Овим је у потпуности црквено-канонски и црквено-судски процес са Абрамовићем стављен ад ацта. Он по свим легалистичким својствима Православне Цркве и њених канона, не само да је доведен у ред лаика, него и искључен из Цркве.

Абрамовић је умро 18. новембра 1996. године. Његовом смрћу отворио се положај поглавара тзв. црногорске православне цркве. Ако је Абрамовићев лични и црквени живот био контрадикторан од одласка из Југославије, може се отворено констатовати да је живот његовог насљедника то био неупоредиво више. „Устоличење“ његовог насљедника није прошло без потреса ни међу самим аутокефалцима. Један дио њих био је свјестан да се ради о класичном ренегату.

Био је то Мираш Дедеић. Рођен је 8. јуна 1937. године у Павином Пољу код Бијелог Поља. И сам датум и година његовог рођења су контрадикторни, јер је у неким документима приказујући потпуно или дјелимично своју животну и црквену биографију, као други датум свог рођења уписивао 8. новембар 1938. године. Као свршени ђак ниже гимназије, обратио се молбом епископу милешевском Макарију 28. августа 1953. године, да буде примљен у Богословију у Призрену. Међутим, одбијен је, јер је комисија оцијенила да међу пријављенима има бољих кандидата.⁶⁰ Но, није одустајао. Поновно се обратио као свршени ђак шестог разреда гимназије из Зенице 14. октобра 1959. године патријарху српском Герману, са молбом да буде примљен у Богословију, јер му је жеља да буде свештеник и клирик Епархије Црногорско-приморске, из које је родом.⁶¹ Његовој молби је сада удовољено, те је примљен у

58. Нав. дј., 104-106.

59. Нав. дј., 110-111.

60. Нав. дј., 17.

61. Нав. дј., 18.

Богословију у Призрену. Као ученик другог разреда ове Богословије, обратио се управи исте 6. фебруара 1961. године, да му се удовољи да настави школовање као екстерни ученик. Због слабог здравља и потребе за дијеталном исхраном, живио би и хранио се код рођака, а даље би редовно похађао школу и богослужења. Десет дана касније њему је омогућено не само то, него и да из истих разлога буде премјештен у Богословију Светог Саве у Београду.⁶²

Пошто је завршио Богословију у Београду, завршио је и Богословски факултет СПЦ у истом граду 1969. године. Обратио се митрополиту црногорско-приморском Данилу Дајковићу из Београда 24. октобра, са молбом да му се као свршеном студенту омогући да буде постављен за наставника у Монашкој школи у манастиру Острогу. Образложио је да је завршио војни рок, а и да би му то одговарало јер је рођен на територији Црне Горе. Митрополит Дајковић је његову молбу прослиједио Синоду 30. октобра, са личним мишљењем да би Дедеића требало поставити уколико има мјеста за наставника у некој од богословија СПЦ, а не у Монашкој школи, пошто није у чину (није свештеник или монах).⁶³ Већ тада, на првој озбиљној раскрсници Дедеићевог црквеног живота и ангажовања је дошло до колизије са митрополитом Дајковићем. Да ли је то било заиста из разлога којег је митрополит образложио Синоду, или неког другог, између осталог јер је митрополит као врло искусан човек из неког разлога већ имао негативно мишљење о Дедејићу, па га се због тога на дискретан начин хтио отарасити из Епархије, тешко је одгонетнути. Индикативно је међутим, да ће се те колизије према Дедејићу и даље настављати у наредним деценијама, и оне свакако имају потврду у изворима, мада не до краја одређену.

Синод међутим није усвојио мишљење митрополита, већ је 7. новембра 1969. године поставио Дедеића за суплента-приправника VIII положајне групе у Монашкој школи у Острогу. Непуну годину касније, Синод је 6. октобра донио одлуку о укидању радног мјеста Мираща Дедеића, јер су шест ученика другог разреда, и један ученик првог, без одобрења и разлога напустили школу. У том смислу није више усљед недостатка ученика било потребе за Дедеићевим радним мјестом, а Монашка школа је ускоро и затворена. Дедејић је истом одлуком стављен на расположење митрополиту Дајковићу као надлежном архијереју, а он га је 20. октобра поставио за писара-приправника Епархијског Управног Одбора.⁶⁴

62. Нав. дј., 19-21.

63. АМЦП, фонд МА, ф. 1969. г.

64. Као нап. 51, стр. 26-28.

Није познато под којим околностима и када је Дедеић напустио ово радно мјењсто и отишао из Црне Горе? Из извјештаја митрополита Данила Синоду од 1970. године види се да су га сва три писара постављена у претходних неколико година напустила, тј. да је један био монах, који је ријешо да се ожени и пређе у државну службу, те да га је морао расчинити. Друга двојица су били свештеници, од којих један ђакон. Митрополит међутим није навео њихова имена. Дедејић свакако тада није био свештено-монашко лице, пошто није био ни ожењен. У сваком случају, од напуштања тог мјеста, и одласка у иностранство, почиње изразито контрадикторни пут Дедеића, врло сличан Абрамовићевом.

Очигледно је Дедеић и даље имао неке посредне везе са Митрополијом и митрополитом Дајковићем, које су се по њега стереотипно неповољно завршавале. То се види по два извора. Најприје по службеном састанку митрополита Дајковића са комунистичким функционерима Тадићем и Караџићем 1984. године, у коме је митрополит дао крајње неповољну оцјену по Дедеића, и на посредан начин избјегао његов повратак у Митрополију. Тај извор је већ презентован у претходном поглављу ове главе.

Други извор је писмо Мираша Дедеића, сада већ као клирика Цариградске Патријаршије у Италији у Риму од 16. маја 1995. године, у којем он себе препоручује за повратак у СПЦ или Митрополију Црногорско-приморску митрополиту загребачко-љубљанском СПЦ Јовану, који је недавно прије тога постављен за архијереја СПЦ за подручје Италије. Описујући своју биографију, Дедеић је навео да је по благослову митрополита Дајковића отишао на постдипломске студије у Рим, и 1974. године завршио теологију на Орјенталном институту у Риму (одсјек за историју). На предлог митрополита минског Филарета, а уз сагласност и препоруку декана Богословског факултета у Београду, те опет по благослову митрополита Дајковића и патријарха Германа, отишао је у манастир Светог Сергија у Загорск у Русију на постдипломске студије, гдје је пријавио и докторску дисертацију. Дедејић се 1978. године вратио у Црну Гору на сахрану свог оца, али му је потом забрањен повратак у Русију због интрига далматинског ђакона Григорија, који је касније расчињен, а о овим интригама наводно је био упознат и епископ бањалучки Јефрем. Митрополит Дајковић оглушио се о његову молбу да постане монах у неком од манастира у Црној Гори, па га је чак протјерао из Црне Горе. Потом се Дедеић обрео у Риму, оженио се и постао презвитер Цариградске Патријаршије, коју идентификује као грчку, и постављен је да служи у храму Светог Андреје у Риму.

У овом подужем писму митрополиту Јовану, које је комбинација Дедеићеве аутобиографије и личних жеља, има међутим низ недоречености и опречности. Дедеић се углавном позива на људе који су му дали благослов који нијесу више живи, тј. митрополита Дајковића и патријарха Германа. О каквим се интригама ђакона Григорија према њему радило, у писму такође није објаснио. Прилично је и са научног аспекта контрадикторно и неувјерљиво, да Дедеић два пута одлази на постдипломске студије, тј. у Рим, а потом у Москву. Да је митрополит Дајковић дао некакву препоруку Дедеићу да иде у Русију је извјесно, јер се овај детаљ његове приче поклапа са детаљем који је изнио сам митрополит на наведеном састанку са Тадићем и Караџићем. Карактер препоруке је међутим широк аспект тумачења, тј. да ли се радило о класичном благослову, или обичној препоруци? Шта се у међувремену десило, па је митрополит Дедеићу по повратку у Црну Гору забранио повратак у Русију, нема објашњења. Нема ни објашњења зашто „међутим (блаженопочивши) Митрополит Данило није ми дао благослов да останем у Епархији Његовог Високопреосвештенства па ме чак протерао из Црне Горе.“

Свој боравак и рад у Риму у овом писму Дедеић је настојао да идеализује у прилог СПЦ. Тако се наводно постарао да добије благослов од Сабора СПЦ преко епископа шумадијског Саве, да поради да се подигне неки српски храм у Риму, како Срби не би више били принуђени да иду у Грчку Цркву. Онда је наводно организовао у Риму Српску Црквену Општину, па су му због тога замјерили Грци. Све то га је довело у ситуацију, да му недлежни архијереј Спиридон да усмену забрану свештенодејства на три мјесеца. Но, ту је опет нова контрадикторност, чим је Дедеић навео: „На жалост за овакав поступак наишао је на одобрење и предлог да ме разчини, од појединих великодостојника Српске православне цркве.“ „Због чега, као и у случају са митрополитом Дајковићем, Дедеић међутим није навео.

Дедеић се похвалио и препоручио митрополиту Јовану да у Риму живи доста дуго, и познаје сваку српску кућу, те да би ту могао да доста уради у корист СПЦ. Читава ова његова аутобиографија међутим већ лаичком читаоцу није убједљива, чим је у средини писма и сам констатовао митрополиту Јовану: „(Опростите, подаци нису сасвим прецизни јер немам, тренутно, код себе документацију, коју ћу ускоро поднети Вашем Високопреосвештенству)“.⁶⁵

65. Нав. дј., 114.

У Дедеићевој биографији има неколико чињеница које су давно прије његовог укључења у причу о тзв. црногорској аутокефалној цркви указивале на његову неподобност. Разлози у изворима не могу се прецизно навести. Најприје је то константно игнорисање или негативан став митрополита Дајковића према њему. Неки разлози виде се и у овом писму митрополиту Јовану. Због чега је Дедеић оклеветан од ђакона Григорија, опет се не зна. Зашто су поједини архијереји СПЦ подржали забрану свештенодејства коју је Дедеићу изрекао епископ Спиридон, опет се не зна.

Но, са друге стране Дедеић је у низу случајева изрекао ставове отворене подршке српском идентитету Црногораца, и интересима СПЦ. Дио његове приче о подршци Србима у Риму из писма митрополиту Јовану, потврђује и „Православље“. Тако овај лист биљежи поред осталог од свог дописника из Рима прославу Божића 1989. године у једном чланку. У њему поред осталог стоји: „Света литургија је служена у Грчкој православној цркви светога Андрије. По веома лијепом времену, Литургију је служио свештеник Мираш Дедеић, уз молитвено присуство православних Срба. Окупљени Срби су изразили дубоку благонаклоност и захвалност Васељенске патријаршије Спиридону, што им је дозволио да се служи света Литургија на српском језику, први пут откако се зна за српско име“. На крају Литургије Србима се обратио и епископ Спиридон, бодрио их пастирским порукама, говорио о Немањићима и Светом Сави. Што је нарочито важно за контекст проблема којим се ово потпоглавље бави, нагласио је да су добро дошли у храм Светог Андреје, тј. да је то и њихова кућа. Окупљени Срби одговорили су му аплаузом и овацијама, и припремили трпезу љубави.⁶⁶

Међутим, неспорно је у овом тексту, бар онако како је наведен, да епископ Спиридон и уопште Цариградска (Васељенска) Патријаршија пружају пуну подршку Србима у Риму, и дозвољавају им и богослужење на српском језику. Епископ Спиридон чак према овом тексту изјављује „не могу вам рећи добро дошли, или осјећајте се као у својој кући: - Не ово је кућа ваша... сви смо православни, а наш сусрет је продубљивање православног јединства“... Овакав став епископа Спиридона је потпуно контрадикторан Дедеићевим наводима и оцјенама у писму митрополиту Јовану, како је он пао у немилост епископа, јер се епископу нијесу свидјели Дедеићев национални иступи, тј. анимирање Срба за посебну православну општину, и градњу храма који би припадао СПЦ.

66. Православни Срби у Риму прославили Божић, *Православље*, бр. 525, 1. фебруар 1989, 14.

Још један детаљ наводи на чињеницу, да се Дедеић изненада обрео у причи везаној за тзв. црногорску православну цркву. Наиме, послје смрти Антонија Абрамовића 1996. године настао је вакум. Још током друге половине 1994. године дошло је до раскола и у самом Одбору Вјерске заједнице православних Црногораца, а извјестан број је поднио и оставке на чланство. То уосталом потврђује и једна од тобожњих Абрамовићевих посланица од 17. октобра из Монтреала.⁶⁷ Да не би било дилеме. Није то било из разлога евентуалног одустајања од аутокефалистичке приче. Једноставно, из ко зна којих разлога (материјалних, концепцијских, лидерских итд.) међу аутокефалцима је дошло до сукоба.

Један дио аутокефалаца ступио је у контакт са Дедеићем, што је изазвало реакцију другог дијела, истина оног који је остао у мањини. Тај дио је Дедеићево довођење у Црну Гору и ангажовање на челу тзв. црногорске православне цркве видио као издају. То је базирао на неколико чињеница. Оне припадају двијема оквирним групацијама. Како је већ назначено идентитетским, а друге су материјално-интересне. Одбор је, или како је већ било евидентно да има подјеле у њему, једна група истомишљеника из њега, потписујући саопштење у име читавог Одбора дао саопштење за јавност. Саопштење је поред осталог објављено и у листу „Монитор“ од 3. јануара 1997. године. У њему је поменут долазак Мираша Дедеића у Црну Гору. Истина, у саопштењу нема прецизних идентитетских оптуживања Дедеића као Србина и приврженика СПЦ, али је интересантна и ова чињеница, која је на дискретан начин оптуживала Дедеића: „Није тешко наслутити ко, након упокојења митрополита Антонија, из позадине ужурбано вуче konce да поништи постигнуте резултате на обнови аутокефалне ЦПЦ, нудећи такозвану „аутономну“ ЦПЦ у оквиру Српске православне цркве.“⁶⁸

Недуго потом било је јасно да групу чланова одбора незадовољну ангажовањем Дедеића предводи историчар др Данило Радојевић. Исти је тада већ живио у Београду. Родом је био из села Мокрог код Шавника, из племена Дробњака. Оптужујући Дедеића као великосрбина и материјалисту, Радојевић је у недељнику „Монитор“ пренио изводе из интервјуа који је Дедеић дао још док је живио у Италији италијанском листу „Il Popolo“ у новембру 1991. године. Вријеме овог Дедеићевог интервјуа је било вријеме рата у Хрватској. У њега је већ била уплетена у Црна Гора, јер су црно-

67. Као нап. 51, стр. 107.

68. САОПШТЕЊЕ ОДБОРА ВЈЕРСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ ПРАВОСЛАВНИЈЕХ ЦРНОГОРАЦА, По митрополитовом завјету, *Монитор*, 3. јануар 1997, 4.

горски резервисти у оквиру још постојеће ЈНА, у вријеме док је у Црној Гори на власти био јединствени ДПС, тј. неокомунистичка владајућа гарнтура Булатовић-Ђукановић-Маровић, опколили Дубровник, и посјели дубровачку регију.

Називајући Мираша Дедеића „оче Микеле“, италијански новинар поставио му је неколико експлицитних питања. Једно од питања је гласило: „Оче Микеле шта наводи савезну војску да учествује у оружаном сукобу? Велика жеља да сачува комунистички режим, или се опет ради о жељи да се створи „Велика Србија?“ Дедеић је на то одговорио: „Ни једна ни друга претпоставка није тачна. Друга је потпуна лаж. Савезна војска је напала Хрватску само да би спасила хрватски живаљ настањен на том подручју; да би се избјегао геноцид као што је онај који се десио у Другом свјетском рату када је, док је у Хрватској на власти био Анте Павелић, убијено 500.000 Срба у Јасеновцу, који су били жртве фрањевачког фратра Мирослава Филиповића Мајсторовића који је организовао масакр.

Истина је да Хрвати, данас као и јуче, желе да уклоне Србе са њихове територије и ово је рат који воде Хрвати против Срба који живе на хрватској територији“...

У серији питања било је ријечи и о рату црногорских резервиста око Дубровника. Новинар је Дедеића питао: „Колико је мени познато савезну војску контролише такозвани „српски блок“. Како у супротном објашњавате напад на град од историјског значаја као што је Дубровник или заузимање касарни савезне војске од стране Хрвата?“ Дедеић је између осталог одговорио на ово питање овако: „Напад на Дубровник који је некада припадао Црној Гори, штавише који је требао да буде њен главни град може се објаснити: у граду су се Срби и Хрвати међусобно убијали са нечувеном свирепашћу. Савезна морнарица нападајући на Дубровник настоји да уведе полицијски час како би се могло продријети у град и смањити насиље.

Међутим опсаду касарни наредио је Туђман, југословенски Хитлер, који је послао хрватске резервисте да опколе војнике савезне армије да их она не би спријечила да отјерају Србе из Хрватске.“

Дедеић је у интервјуу изразио и нескривену подршку Слободану Милошевићу. Наиме, једно од питања новинара је било ово: „Ко Вам од југословенских политичара изгледа као поуздана особа?“ Дедеић је на то одговорио: „Сви су најзначајнији политичари у влади Југославије, било Срби или Хрвати, или представници других покрајина, некадашњи комунисти, Титови следбеници, и управо зато што су такви не могу бити поуздане особе. Па ипак, мислим да је Милошевић, иако је и он некадашњи комуниста, урадио

много за Србију, припајајући јој Војводину и Косово које јој је Тито био одвојио.“

Посљедње питање Дедеићу у овом интервјуу је гласило: „Као Србин и свештено лице какву будућност Србији желите?“ Одговор је поред осталог гласио: „Говорећи као Србин желио бих да се, када се успостави трајни мир, Србија и Хрватска дефинитивно одвоје будући да два народа не могу живјети заједно у миру.“⁶⁹

Друга групација одбијања Дедеићевог ангажовања код дијела аутокефалаца, је заправо та, да је он од њих схваћен као класични материјалиста и мешетар. Дедеићево ангажовање у аутокефалистичкој причи се заправо појављује из два разлога. Прво, када му је постало јасно, да га СПЦ неће послуже покушаја додворавања митрополиту Јовану. Друго, када је стављен од свог надлежног епископа у Риму под забрану свештенослужбенијства. Забрана свештенослужбенијства, макар и на краће вријеме, је један озбиљан преступ у служби црквеног лица, који изгледно може да доведе до рашчињења.

Митрополит црногорско-приморски званично се обратио митрополиту Италије Спиридону да му да одговор о статусу Мираша Дедеића. Путем факса митрополиту Амфилохију је стигао одговор 11. јула 1996. године, у коме поред осталог стоји: „Дајем на знање Вашем вољеном Високопреосвештенству да је презвитер Мираш Дедеић од 30. новембра 1995. под забраном свештенослужбенијства на неодређено вријеме, због канонских престапа које је починио против свога црквеног начелства.

Света Митрополија Италије већ проучава могућност захтјева Васељенској патријаршији за лишење истога свештеничког чина.

Ове информације могу бити слободно употријебљене за обавјештење средстава информисања.“⁷⁰

Да се радило о класичном Дедеићевом мешетарењу из материјалистичких разлога, када је исцрпио могућност ангажовања у СПЦ, и био стављен под забрану свештенослужбенијства, свједочи и већ помињано саопштење Одбора Вјерске заједнице православних Црногораца. У њему поред осталог стоји: „Након упокојења Његовога високопреосвештенства митрополита Антонија, није требало дуго чекати да се појаве мешетари који Црногорској православној цркви нуде насљедника Митрополита, или пак, како кажу „старјешину свештенства“. Посебно агресиван однос у томе је испољио изопштени свјештеник Грчке православне цркве из Рима, госпо-

69. IL DESTINO DELLA JUGOSLAVIA, La testimonianza di padre Miras Dedeic, esponente degli ortodossi, *Il Popolo*, 18. XI 1991, 11; др Данило Радојевић, РЕАГОВАЊА, Одбијање није плод сујете, *Монитор*, 14. фебруар 1997, 3-4.

70. Као нап. 51, стр. 122-123.

дин Мираш Дедејић, који је, без знања Одбора, био заказао у Подгорици конференцију за штампу, да би себе промовисао за митрополита ЦПЦ. Покојни митрополит Антоније, за живота, и поред Дедејићеве велике упорности, није га прихватио, с обзиром на то да је био увјерен да он неће искрено радити на оживотворењу пројекта обнове аутокефалне ЦПЦ, јер је прије изопштења из Грчке цркве категорички одбио да приступи ЦПЦ.⁷¹

Мираш Дедеић се на Бадњи дан 1997. године појавио на тргу испред дворца краља Николе, на већ традиционалном окупљању аутокефалаца, који наводно налажу бадњаке. Том приликом је „извикан“ за митрополита црногорског, а присутнима је обећао да ће на Лучиндан исте године бити „устоличен“ за митрополита црногорске православне цркве. Митрополија Црногорско-приморска и СПЦ су на ово реаговале код цариградског патријарха. Ово је било у вези са чињеницом, да је без обзира што је од краја 1995. године Дедеић на неодређено вријеме кажњен забраном свештенодејства на неодређено вријеме, он још увијек формално-правно био клирик Цариградске Патријаршије.

Цариградска Патријаршија је Дедеића Синодским актом рашчинила 9. априла 1997. године. У акту стоји: „Ако неки презвитер или ђакон презревши свога епископа, одвоји себе од Цркве и организује сопствену, и постави жртвеник, и одбије позив епископа и не жели му се повинovati и не слуша његов први ни други позив, за таквога заповиједају свети канони да потпуно буде лишен чина (31 Апостолско правило; 4 Вас. сабор, правило 18; Антиохијски сабор, правило 5; Гангрски сабор, правило 6; Картагински сабор, правило 10).

Будући да се такав презрител свога Епископа показао и један од клирика свете Митрополије Италије свештеник Мираш Дедејић, родом Србин, који је службовао у Риму од лета 1988. г. до краја 1994. г. створивши многе невоље Светој Митрополији, и тако што је с једне стране исмијавао управне поступке своје црквене власти а с друге стране псовао предпостављену црквену власт и деспотски и самовољно управљао повјереном му заједницом Православном у Риму, подстичући у њој расколе и немире; због свега тога је подвргнут судски-казни забране свих свештенодејстава на одређено вријеме, он се није потрудио да се дисциплинује, него продужује да свештенодејствује са клирицима безаконе и непостојеће тобожње „аутокефалне црногорске цркве“, одакле потиче, што се види из документације коју посједујемо, придодавши тако ранијим безаконима и

71. Као нап. 67.

нечасностима нова. Смјерност наша заједно са око нас сабраним најсвештенијим Митрополитима и надчасницима, драгом нам у Светом Духу браћом, и саслужитељима, синодски смо размотрили овакво антиканонско и антидисциплинско понашање против свога Епископа и упадање у јурисдикцију друге канонске Цркве, нарочито душепагубно понашање и владање за православни народ у Црној Гори, које је показао овај недостојни свештеник, и ријешили, сагласно свештеним и божанским канонима, да именованог подвргнемо крајњој казни, лишења свештеничког чина, деградирајући га и враћајући у ред лаика. Са овог разлога одлучујемо у Светом Духу да наведени бивши свештеник Мираш Дедејић, због горњих тешких антиканонских и антидисциплинских и душепагубних његових безакоња и његове непокајничке упорности у њима, од сада је лишен свога свештеничког чина и огољен сваке благодати и дјеловања, убудуће постајући прости лаик, и као такав од свију сматран.

Зато да се нико не усуди, ни од клирика, да се заједнички облали и саслужује са њим, нити од вјерника да га било ко прими или почаствује као свештеника или клирика, или да цјелива његову десницу и затражи од њега благослов, јер је под бременим неопростивог лишења чина и неразрјешивог одлучења од Господа Свдржитеља.

Овим поводом, као потврда, настаде и овај патријаршијски и Синодски наш акт, заведен у свештани Кодекс наше свете Христове Велике Цркве, у цјелости и непромјенљиво послан сестринској Цркви Српској и Светој Митрополији Италије, ради редовно прочитања у храму и одлагања у њиховој архиви.

Године спасења 1997., мјесеца априла 9.
Патријарх Цариградски и Васељенски
Вартоломеј, с. р.
и девет чланова Светог Синода
Цариградске патријаршије, с. р.⁷²

Васељенска Патријаршија је у Саопштењу од 4. октобра 1998. године појаснила тобожњу хиротонију Мираша Дедејића од бугарских расколника на овај начин: „Поводом различитих нетачних гласина и ради потврђивања истине, саопштавамо да је Велики и потпуни свеправославни Сабор, одржан у Софији (Бугарска) од 30. септембра до 1. октобра текуће године, под предсједништвом Његове Светости васељенског Патријарха г. Вартоломеја, ради превазилажења раскола који је недавно искрсао у Православној аутокефалној Цркви Бугарске, примио, по крајњој икономији, као ти-

72. АМЦП, фонд МА, ф. 1997. г, фотокопија документа и превод са грчког.

туларне епископе, само оне епископе који су поименично наведени у свеправославној, саборски прихваћеној и потписаној одлуци, из броја оних епископа који су били хиротонисани од стране групе која се својевремено отцијепила, сада се у покајању вратила у крило Једне, Свете, Саборне и Апостолске Православне Цркве.

Бројем тако признатих само у својству титуларних епископа није обухваћен лишени сваке благодати и сваког свештеничког достојанства Мираш Дедејић, који никакву изјаву покајања није доставио Великом Свеправославном Сабору нити му је обзнанио било какво своје расположење да се врати општењу са Православном Црквом уопште. Он је лице које је лишено свештеничког чина, а гласине о његовом „признавању“ су неосноване. Уосталом, и у случају његовог искреног покајања, он никада не би могао бити примљен као свештено лице, а камоли као епископ, будући да је, лишен чина од стране Васељенске Патријаршије, потпуно ненадлежно и антиканонски примио лажну хиротонију у другој помјесној Цркви, и то од тада расколничких архијереја, међу којима се први, Пимен, сада покајник, тада налазио под троструком и најстрашнијом епитимијом-епитимијом лишења чина, изопштења из црквене заједнице и анатеме.

И поред свега, изражавамо молитвену жељу да се он покаје, напусти странпутицу којом иде и затражи опроштај од Цркве коју, служећи злу, разбија, да би добио опроштај од Господа Исуса Христа за све недопустиве поступке које је извршио и које даље врши.

Васељенска Патријаршија Из канцеларије главног секретара
4. октобра 1998. Светог и Свештеног Синода
Васељенске Патријаршије.⁷³

У свом писму од 22. децембра 1998. године, упућеном патријарху српском Павлу, Свети Синод Васељенске Цариградске Патријаршије, опет у вези тобожње хиротоније Мираша Дедеића од стране бугарских расколника каже: „Велики бол обузимао је срце наше смјерности и свештених чланова нашег Светог Синода када смо примили Ваше писмо од 27. октобра у вези незаконних дјеловања, због крајње снисходљивости од стране Великог сабора нашег Светог Синода када смо примили Ваше писмо од 27. октобра у вези незаконних дјеловања, због крајње снисходљивости од стране Великог сабора у Софији признатог епископа Станимашког Евлогија, који се иначе повезао са извјесним Антонијом де Росо, самозваним митрополитом непостојеће Православне цркве Италије, те устоличили расчињеног Мираша Дедејића за митрополита непостојеће Цр-

73. Исто, ф. 1998. г, фотокопија документа и превод са грчког.

ногорске цркве, кога је за то Ваш Свети Сабор васпитним мјерама анатемисао и искључио из православне Христове Цркве.

Заиста још је тужнија чињеница коју нам је изложио Блажењајши патријарх Бугарске, наиме да су сем Евлогија и осталих девет од расколника хиротонисаних епископа (иначе по крајњем снисхођењу примљених као епископи у пуну заједницу са васцијелом Православном Црквом) показали недостојни указаног снисхођења, нити су се покајали већ су наставили са расколом и одбацили црквену заједницу са епископима под Блажењејшим патријархом Бугарским г. Максимом.

Зато Вам шаљемо у прилогу копију писма Бл. патријарха Бугарског Максима од 3. децембра, као и наш одговор под бр. 1475, понављајући и Вама да се бојимо, ако се они не покају, да ћемо морати, у договору са осталим Поглаварима помјесних Светих Православних Цркава, поступити онако како то свештени канони предвиђају.

Патријарх Цариградски Вартоломеј.⁷⁴

Свети Синод Бугарске Православне Цркве упутио је 7. децембра 1998. године писмо Његовој Светости патријарху српском Павлу, поводом тобожње интронизације распопа Мираша Дедеића на цетињском тргу 31. октобра исте године. У писму се каже:

„Ваша Светости,

Свети Синод Бугарске Православне Цркве у пуном саставу на свом засиједању од 17. новембра размотрио је Ваше писмо, у вези са некоректним и неразумним поступком епископа Евлогија Станимашког.

Добивши опроштај и чин епископски од Свеправославног саборја у Софији, исти је својевољно отишао на Цетиње, да би учествовао у интронизацији расчињеног Мираша Дедејића. Тамо је био и „епископ“ Антонио де Росо, који се представио за члана Светог Синода БПЦ, што не одговара истини. Такав епископ не постоји у каталогу архијереја БПЦ.

Свети Синод БПЦ изражава дубоко жаљење и огорчење за то што се догодило, но желимо да Вас увјеримо, да ми немамо ничега заједничког са тим неканонским поступцима...

Предсједник Светог Синода

МАКСИМ патријарх Бугарски, с. р.⁷⁵

У „хиротонији“ се често помиње и извјесни Антонио де Росо. Ево шта је новинар Спирос Јоанидес истражујући „мисију“ Анто-

74. Исто.

75. Исто, ф. 1998. г, фотокопија документа и превод са бугарског.

нија де Роса открио о његовој активности, и то објавио у италијанском листу „Il manifesto“ од 12. септембра 1998. године: ... „Послије дугог проучавања, открио сам да је Антонио де Росо поријеклом из области Венто, прецизно, рођен у Фара ди Сољо, провинција Тревизо. Између осталог сам открио, да је он заиста био католички свештеник, тачније учио је код Виторио Венето и из његове школе био је искључен (не зна се због чега)... Напушта католичку цркву и прикључује се секти „Лутајући Свештеници“ Еузебио Паче, из које убрзо бива удаљен (из нејасних разлога). Сада већ као бискуп, он се прикључио другој секти „Лутајућих“ Ђовани Тана, која се уздизала на наслеђу епископа цркве Сиро Антиохена која га је прихватила, јер га вјероватно не препознаше.

Тако почиње ново поглавље његове каријере, у којем је он католички бискуп јер носи одговарајућу одјећу и обиљежје.

Изворе својих прихода обезбјеђује обављајући миропомазања и крштења. Али наједном, као удар грома, њега хапсе на један мјесец у Регина Коели под оптужбом „обмањивања немоћних“. У ствари, он је присвојио посјед једне старе госпође. То је примијетила жена-тутор старице и обратила се Ватикану да би сазнала нешто више о том бискупу Антонио де Росо. Нормално, Света Столица је одговорила да га не познаје и њега хапсе.

Када је изашао из затвора, он оснива Екуменску заједницу Христа Спаситеља, која је у ствари била само једно одштампано парче папира са именом. Надао се да ће тако сакупљати људе уздајући се у њихово незнање и глупост. Нормално, на тим папирима се увијек појављивао као католички бискуп. Тада се Де Росо одлучује на још једну промјену и прелази у ветерокатоличку цркву Белгије, из које је он убрзо искључен (ни овдје се не зна због чега).

Разочаран, он оснива свој манастир (без монаха) у Campo di Carne di Aprilia, гдје, захваљујући донацијама општине, прихвата избјеглице и бескућнике. Отвара дом за старе људе, надајући се да ће из њих извући што више новца. То ипак није функционисало.

Наш Де Росо доживљава „просвјетљење“ и схвата да мора да се промијени, прелази у португалску ортодоксну цркву (она је тада била под окриљем старокалендараца на чијем је челу био надбискуп Ауксентио из Грчке). Ту су га произвели у обичног свештеника, што га је увриједило, јер они нијесу обраћали пажњу на то да је он већ био бискуп. Због тога се он враћа у Рим гдје коначно налази неку шизматичку групу, која је била призната од званичне цркве старокалендараца из Грчке. Она га проглашава бискупом, без обзира на противљење митрополита старокалендараца Италије Ђовани Баскуи из Сардиније. Ипа, он је и из те цркве био искључен?!

Узнемирани Антонио се повлачи у свој манастир ди Априлиа гдје наставља са „радом“, окружен групом бивших наркомана и бивших дипломата оптуживаних за шпијунажу. Његова десна рука постаје извјесни Линио Вивиан, поријеклом из Венета, познатији под именом Падре Фанурио који је прије неку годину био ухапшен у Мантанер ди Серменде, гдје је обављао посао пароха, и то због продаје дроге и снимања хомосексуалних филмова.

Де Росо се не предаје и оснива „Италијанску ортодоксну цркву“, увлачећи у то добронамјерне, наивне религиозне људе, тражећи чак помоћ митрополиту Амфилохију који се веома брзо са њим разрачунава.

Неуморни Де Росо сљедећу луку, ипак, налази и то у бугарској цркви. Почине, нормално, одмах да тражи неку корист у њој. Наиме, он се представља бискупом Равене и Италије, показујући своју фотографију са митрополитом Симеуном, који је надлежан за источну Европу, и који наводно, Антонија шаље неким декретом св. Синода да га приме у бугарску православну цркву.

Нормално, бугарска православна црква није признала тај наводни документ и сву његову причу је оповргла. Ипак, неуморни Антонио је прешао у бугарску сецесионистичку (расколничку) цркву, коју није признавала источно-православна црква. У тој цркви је Антонио де Росо, одметник и бјегунац из више цркава-секти, уз судјеловање Јевдокија, свештеника те расколничке бугарске цркве, поставио Михаила (исто тако искљученог из православне цркве) за митрополита црногорске аутокефалне цркве.

И сада се ја питам, како су то Црногорци дозволили да им се деси? То чудо! Како су то били непромишљени и немудри? А у свијету су познати као оштроумни и дубоко религиозни људи. Живе у земљи под ембаргом, са великом економском кризом, окружени Хрватима (што их сигурно највише боли и мучи). Уздрмани са шверцом и великим контрастом међу становништвом као и остатак федерације и тако да дозволе, поред свих тих тешкоћа, да њима манипулишу бјелосвјетски шпијуни, лажни Витезиови Малте, умишљени масони, преваранти и најстравичније, попови-психопате са проблемима идентитета.⁷⁶

Православни митрополит Варшавски и све Пољске, актом од 14. децембра 1998. године, у свом писму упућеном патријарху српском Павлу, у вези лажне интронизације Мираша Дедејића каже сљедеће: „Шаљући поздраве у Господу нашем Исусу, желимо обавијестити да је Свети Архијерејски Синод Пољске Православне

76. Као нап. 51, стр. 150-151.

Цркве упознат са писмом Ваше Светости од 27. новембра 1998. године, која се односи на анатему изречену над Мирашем (Михаилом) Дедејићем.

Свети Архијерејски Синод је примио ову информацију к знању и одредио њено обнародовање. Свети Синод изражава своје жаљење што се оваква врста неканонске дјелатности дешава.

Сава Митрополит Варшавски и све Пољске с. р.⁷⁷

Патријарх московски и све Русије Алексеј II, својим актом од 25. децембра 1998. године, упућеном патријарху српском Павлу, у вези случаја анатемисаног Мираша Дедејића, послје уобичајеног поздрава пише сљедеће: „Добивши обавјештење Ваше Светости о искључењу из Цркве и предавању анатеми освештаним Архијерејским Сабором Српске Православне Цркве на његовом ванредном засиједању 11. новембра 1998. године Мираша Дедејића, лишеног свештеничког чина клирика Цариградске Патријаршије, који је самозвано прогласио себе „митрополитом“ непостојеће Црногорске православне цркве, изражавамо апсолутну подршку таквој одлуци саборног разума.

Обавјештавамо Вашу Светост, да смо извијестили преко унутар-црквених средстава комуникације о тој одлуци Архијерејског Сабора Српске Православне Цркве преосвештене архијереје Руске Православне Цркве, да би се у братском јединству супроставили расколничким радњама, које стреме да посију непријатељство и диобе међу православним вјерницима.

Патријарх Московски и све Русије, с. р.⁷⁸

Услед све агресивнијег наступа псеудо-религијске секте под називом „црногорска православна црква“, и све очигледније помоћи њој, партијско-полицијских структура црногорског режима, цариградски патријарх Вартоломеј обратио се писмом предсједнику Републике Црне Горе Милу Ђукановићу 2. априла 2000. године. У писму стоји:

„Његовој екселенцији Г. Милу Ђукановићу
Предсједнику Републике Црне Горе
Црна Гора

Са радошћу се обраћамо Вашој драгој и уваженој Екселенцији овим нашим молитвеним писмом. Вама и Вашем народу желимо вишњи благослов од Бога. Подсјећамо Вас, међутим, на једну тему којој, мислимо, да ћете дати значај јер се ради о лицу које се представља као Епископ Источне Православне Цркве, а зове се Ми-

77. АМЦП, фонд МА, ф. 1998. г, фотокопија документа и превод са пољског.

78. Исто, ф. 1998. г, фотокопија документа и превод са руског.

раш Дедејић, тобожњи вођа (потпуно непознат свима у Православној Цркви) независне Православне Цркве у Црној Гори, који је иначе прије неколико година рашчињен од стране наше Васељенске Патријаршије и враћен у ред лаика. Поред тога, он се и даље ван сваког закона представља као свештено лице и на тај начин узнемирава православно народ у Црној Гори гдје је канонски православно епископ од свих Православних Цркава једини признат Митрополит црногорско-приморски Амфилохије. Имајући у виду историјско искуство да духовни раскол једног народа има несагледиве посљедице, а може да угрози стабилност и напредак тога народа, јасно је било да какво подржавање расколничког дјеловања Мираша Дедејића очигледно не служи истинском и далековидном интересу Вашег народа, за чије се добро Ви, Ваша Екселенцијо темељито старате и бринете.

Познато је да Православна Црква, као духовна стварност, prima у своје наручје све Помјесне Православне Цркве, руководећи се свештеним канонима који се поштују од свих а који све обавезују. Сагласно њима, Помјесне Православне Цркве функционишу преко канонских епископа који су признати од свих, јер су канонски рукоположени, а не рашчињени. Према томе, ако локална Црква функционише преко рашчињених лица, њу не признаје ни једна Православна Црква, зато, политичке власти једног народа не би требало да доводе свој народ у црквену позицију и раскол са тијелом цијеле заједнице Православних Цркава.

Узгред речено, аутономија једне локалне Православне Цркве даје се послје извјесних предиспозиција и формалности, а не преко рашчињених лица који не раде ништа друго него стварају неред и невоље.

Увјерени смо да ће Ваша драга Екселенција разумјети опасност по духовни живот народа Црне Горе, која је проузрокована покретом поменутог г. Мираша Дедејића, те да ћете се Ви дистанцирати од њега, ради добра и јединства Вашег народа.

У то име молимо Вас да примите изразе нашег дубоког поштовања, респекта и љубави, те остајемо

Ваше поштоване Екселенције

Топли молитвеник пред Богом

Патријарх цариградски Вартоломеј.⁷⁹

Поред већ два наведена „архијереја“ тзв. црногорске православне цркве, први „свештеник“ био је Милутин (Мирослав) Цвијић, бивши јеромонах манастира Острога, родом из Теслића у Босни. Исти је одлуком Митрополије Црногорско-приморске од 30. окто-

79. Исто, ф. 2000. г, фотокопија документа и превод са грчког.

бра 1989. године стављен под забрану свештенодејства. Црквени суд Митрополије Црногорско-приморске у саставу: митрополит црногорско-приморски Амфилохије-предсједник, протојереј Радојица Божовић-члан, протојереј Момчило Раичевић - члан замјеник, јереј Радомир Никчевић-записничар, донио је 17. августа 1995. године Пресуду о лишењу свештеномонашког чина Милутину (Мирославу) Цвијићу. У Образложењу стоји: „Из приложене документације и из оптужнице црквено-судског тужиоца се јасно види да је сабрат Манастира Острога МИЛУТИН (МИРОСЛАВ) ЦВИЈИЋ учинио црквено и морално кривично дјело и својим ступањем у незаконити грађански брак огријешио се о 25 и 26 Апостолско правило, као и о 6 Правило VI Васељенског Сабора.

Такође је себе подвргао под казну предвиђену чланом 23 Поступка о црквеним судовима и кривицама СПЦ. Из тог разлога донијета је казна лишења свештено-монашког чина као у диспозитиву.

Доказано је и учешће именованог и то под забраном свештенодејства у безаконном расколу тзв. „црногорских аутокефалиста“ на Свете Апостоле Петра и Павла ове године на Цетињу. Тиме је самога себе искључио из црквене заједнице што се потврђује и одлуком овог Црквеног Суда, сагласно 34 правилу Шестог Васељенског Сабора, 31 апостолском правилу и поступку за Црквене Судове СПЦ чл. 15 и чл. 17.

С обзиром на то да Црква која је свједок милосрђа и човјекољубља Божијег никад не губи наду у људско покајање и вјерује да Бог хоће да се сви спасу у дођу у познање истине, омна оставља именованом могућност да прибјегне покајању као једином лијеку од сваке душевне и духовне болести.

ЦРКВЕНОПРАВНИ ЛИЈЕК:

На ову пресуду именовани Мирослав Цвијић има право жалбе Великом Црквеном Суду СПЦ у року од 15 дана од пријема Пресуде.⁸⁰

Цвијић се Светом Архијерејском Сабору обратио у предмету од 13. маја 1995. године: „молба потписатог за милост и снисхођење.“ У овој молби он поред осталог пише: „...„Образложење донијете одлуке је истинито, јер сам засновао грађански брак. Свјестан учињеног гријеха свети манастир Доњи Острог напустио сам крајем 1989. године... Свјестан сам да ми све ово не оправдава за почињени гријех, али скрушена срца и болом у души, као највећи грешник и покајник желим да изнесем да и данас остајем привржен и одан нашој светој Цркви и ван мајке Цркве не тражим никакво намјештење у

80. Исто, ф. 1995. г.

некој другој служби, па како ми Бог даде моје је да трпим. У браку сам добио сина Василија и о њему сам дужан да бринем. Надам ће да ће Свети архијерејски сабор свестрано сагледати моју молбу и помоћи ми да и даље останем у служби наше свете Цркве. Вјерујем да ће ми и мој надлежни Архијереј Његово Високопреосвештенство Митрополит Господин Амфилохије у домену своје надлежности бити снисходљив. Моје није и нећу да улазим, да ли је Свети архијерејски Сабор до сада имао случај на решавање, већ поново испољавам своју приврженост светој Српској православној Цркви.

Скрушена срца подноси молбу

Грешни и бивши јеромонах

Милутин Цвијић

Ул. Николе Љубибратића 66аIX/39
85340 ХЕРЦЕГ НОВИ⁸¹

Митрополија Црногорско-приморска је 3. септембра 1996. године доставила обавјештење Мирославу Цвијићу о Пресуди Великог Црквеног Суда СПЦ од 13. маја. У обавјештењу стоји:

„Господин

Миросла Цвијић

Херцег Нови

Достављамо Вам у прилогу Пресуду Великог Црквеног суда СПЦ, бр. 1/96 од 13. маја 1996. г. донијету на Вашу жалбу од 27. јула 1995. године на пресуду Црквеног суда Митрополије Црногорско-приморске, бр. 984 од 2. септембра 1995. г. којом сте лишени свештеничког чина и изопштени (искључени) из Православне цркве, због склапања незаконитог брака и учешћа у Богу мрском расколу, које се, по Светим Оцима Цркве Божје, „не може опрати ни мученичком крвљу.“ Велики суд је потврдио првостепену пресуду, тако да сте тиме престали бити не само свештено лице него и члан свете Цркве Христове.

Како чујемо, Ви и даље продужујете да учествујете у безакоњу (обављали сте некакво „вјенчање“ итд.) и тиме навлачите како на себе и своје дијете тако и на оне које својим лажним обредима и безблагодатним радњама-проклетство и Божју и Св. Василија казну. Свакоме је јасно да Ви који сте из српског и мученичког Теслића не подржавате аутокефалистичку секту црногорствујућих латинаша ни због каквих идеала и идеје, него из простог интереса. Продајете вјеру и душу за чинију сочива. Молимо се Госоподу Свемилостивом и Светом Петру Цетињском да Вам, док није касно,

81. Исто, копија писма упућена САС СПЦ.

поврати разум и поврати свијест, да се што прије извучете из Сатаниног загрљаја и покајањем вратите Путу спасења.

Митрополит Црногорско-приморски Амфилохије⁸²

Други „свештеник“ тзв. црногорске православне цркве био је Предраг Лалатовић, из села Страшевине у непосредној близини Никшића. Исти је био ученик другог разреда Богословије Светог Петра Цетињског на Цетињу. Био је лош ђак, а уз то познат по бројним изгредима. Приликом одласка ђака Богословије на крсну славу династије Петровић-Његош (Ђурђевдан) 1995. године на Његуше, осумњичен је да је упао у једну кућу и из ње однио новац, а такође да је обио канцеларију ректора Богословије и фалсификовао документа са печатима исте, које је пронашао у канцеларији. Када је откривен и позван на одговорност од професора и ректора Богословије, нестало је у непознатом правцу, да би се на крају обрео у манастиру Свете Тројице на Овчару у Србији. Захтјеве родитеља и управе Богословије да се врати назад је одбио. Користећи хришћанску добродушност и приличну неинформисаност старјешине манастира Варнаве замонашио се, и добио монашко име Јелисеј. У међувремену јер искључен из Богословије.

Убрзо је у манастиру Овчару наставио по старом, и ту се није дуго задржао. Прешао је у манастир Милешево, гдје је ухваћен у крађи. Због крађе и других недјела, лишен је монашког чина од стране патријарха српског Павла, тадашњег администратора Милешевске Епархије. Убрзо послије тога, обрео се у Црној Гори, гдје је фалсификовао печате Митрополије, као и манастира Стањевићи. Са њима је ишао по фирмама тражећи новац (добровољне прилоге) за манастире, лажно се представљајући. Када је откривен придружио се „црногорској православној цркви.“⁸³

Трећи „свештеник“ био је бивши парох смедеревски Живорад Павловић, звани Жика Смедеревац. Исти је био благајник Црквене општине Смедерево. У црквеној каси се појавио мањак од 88.000 ДМ и 183.000 динара. Он је 10. септембра 1999. године рашчињен одлуком Црквеног суда Епархије Браничевске. Његов предмет је послат Великом Црквеном суду СПЦ. Сваки позив да се врати одбио је, и убрзо се придружио црногорској православној цркви.“⁸⁴

82. Исто, ф. 1996. г.

83. Архив Православне Богословије Светог Петра Цетињског на Цетињу, акта бр. 42 и 43 од 18. маја 1995, изјава Лалатовића дата управи Богословије.

84. М. Кубуровић, Рашчињени прота постао парох самозванаца, *Политика*, 3. новембар 1999, 6; Перјаница црногорских распоповаца - Жика Смедеревац рашчињен и изопштен из Православне Цркве, *Светиџора* (ванредни број), 21. децембар 2000, 1.

Треба на крају навести, да је расколничка псеудо-религијска секта тзв. „црногорска православна црква“ доказала да иза ње стоје партијско-полицијске структуре. Наиме, њој је издато Увјерење од Министарства унутрашњих послова Црне Горе, тј. Одјељења безбједности Цетиње, у коме стоји: „На основу чл. 161 Закона о општем управном поступку, Одјељење безбједности Цетиње, на основу службене евиденције издаје

УВЈЕРЕЊЕ

Оснивање вјерске заједнице Црногорска Православна Црква, са сједиштем у Цетињу, Груда бб, пријављено је Одјељењу безбједности Цетиње, сагласно чл. 2 Закона о правном положају вјерских заједница.

НАЧЕЛНИК ОДЈЕЉЕЊА
Милан Вујановић⁸⁵

Закон по којем је регистрована „црногорска православна црква“ као вјерска заједница је из 1977. године, односно из најцрњих атеистичких времена комунистичких власти, и донешен је за живота Јосипа Броза. Идући правно-формално, антисрпски режим ДПС-СДП коалиције, нашао је тада у недостатку савременог закона, који би регулисао положај цркава у Црној Гори, овај закон, којим би дао званичну форму дјеловању ове квази цркве. Ради се о простој правној формули, која се своди на то, све што није правно укинута доношењем новог закона, важи као и раније.

Читава активност псеудо-религијске и партијско-полицијске секте зване „црногорска православна црква“, наравно, нема никаквог утемељења у црквеним канонима. Тако пето Правило Светог четвртог помјеснога сабора антиохијског одржаног половином 341. године каже: „Ако се који презвитер, или ђакон, презријевши свога епископа, одијели од цркве, и особни збор сабере и олтар подигне, и епископу се супростави, кад га позивље, и неће да му се покори, ни да га послуша ни онда, када га први пут позивље, такав мора са свијем свргнут бити, нити смије икакве већ службе да врши, нити пређашње своје части да ужива. Буде ли такав и даље узбуњивао цркву и устајао против ње, свјетовна ће га власт као бунтовника казнити.“⁸⁶

Овај канон потпуно потврђује све акте о рашчињењу Дедејића и његовог друштва и њиховом анатемисању. Оно што је интере-

85. АМЦП, фонд МА, ф. 2000. г (фотокопија документа: МУП РЦГ, ЦБ Подгорица, ОБ Цетиње, бр. 34-01/99-4357/1, Цетиње, 17. јануар 2000).

86. Никодим, епископ далматински, *Правила Православне Цркве с ѿшумачењима*, књ. II, Нови Сад, 1896, 56.

сантно на његовом крају, је то да би Цркву од расколника требала да штити и државна власт, а дешава се управо супротно, она их потпомаже, што се види по Увјерењу издатом од Одјелења безбједности - Цетиње МУП-а Црне Горе, за регистрацију ове псеудо религијске секте. Овим полицијски органи Црне Горе, не само да потврђују подршку расколничкој секти, него и потврђују континуитет: атеистички, антисрпски и антисветосавски, са полицијским структурама из времена класичне комунистичке владавине.

Наводну Дедејићеву „хиротонију“, као потпуно неканонски чин, у потпуности оповргава Правило шесто четвртог помјесног сабора антиохијског: „Ко је од свога епископа одлучен био, не може од других примљен бити, ако га није најприје примио његов исти епископ, или ако се није пред сакупљени сабор приказао, ту одбранио и сабор о својој невиности увјерио, те добио од истога другу пресуду. И ова наредба важи како за свјетовњаке, тако исто и за презвитере, за ђаконе и за све, који су у клиру.“⁸⁷ Као што се види из претходно изложеног, једино је Мирослав Цвијић покушао да сходно канонима себе оправда, и затражи опрост, који није добио, док су остали отишли из Цркве и без тога.

Нарочито је интересантан избор „епископа“ псеудо-религијске секте „црногорске православне цркве“ на главном цетињском тргу, испред дворца краља Николе, чиме се тобоже слиједи стара црногорска традиција. Да то нема никакве везе ни са традицијом, а поготово са канонима, говори и Правило друго светог шестог помјесног сабора сардискога одржаног 343. године у данашњој Софији у Бугарској. У њему стоји: „Озије епископ рече: Ако се нађе који толико безуман и дрзак, да смисли у оваквој ствари правдати се наводећи, да су му од народа послани били писмени позиви, са свијем лако је да су у оваквој прилици могли бити неки поједини даровима и новцем купљени, те извикивали некога у цркви, као да га народ жели за епископа имети. Зато ја држим, да свакако и на особити начин морају бити кажњене овакве пријеваре и хитрине или подузећа, те никаквога од таквих не треба ни при часу смрти удостојити чак ни свјетовњачкога опћења. Ако је угодан овај предлог, одговорите: Што је казано, нека се установи.“⁸⁸

Још један канон изричито забрањује подршку државе у расколничким радњама црквеник, и осуђује оне који стварају такву цркву. То је Правило тридесето светих апостола. Вјерује се да су ова правила издали сами апостоли 45. године у Јерусалиму, а у њој се

87. Нав. дј., 57.

88. Нав. дј., 105.

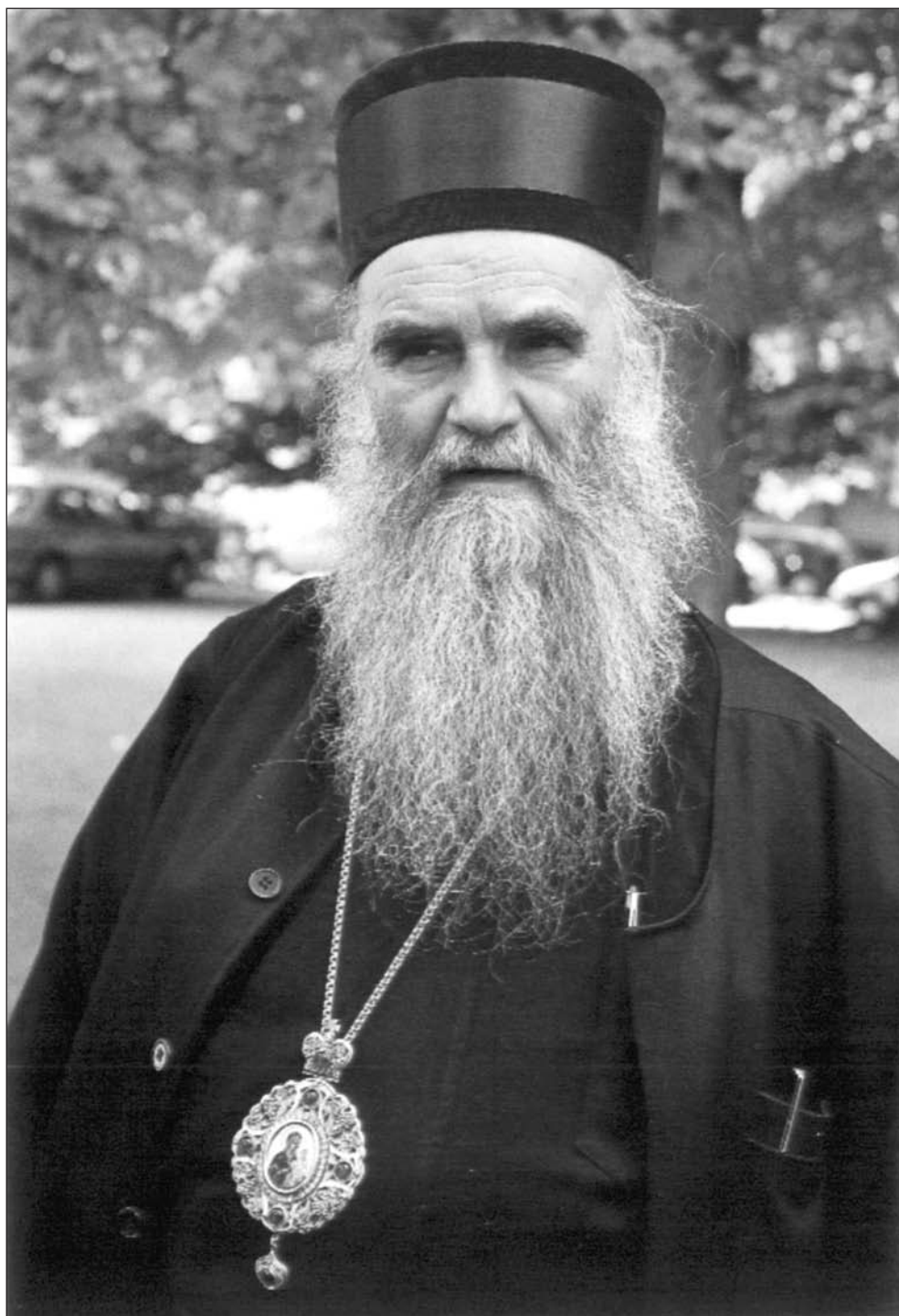
каже: „Ако се који епископ послужи свјетовним властима, да кроз исте задобије цркву, нека се свргне, пак и одлучи; а исто и сви они који с њим опће.“⁸⁹ Учешће у расколничким радњама, њихово поддржавање и молитва са расколницима, није осуђена само наведеним каноном, него и Правилем 33 светога помјеснога сабора лаодикијскога одржаног 343. године. У њему стоји: „С јеретицима или расколницима не смије заједно молити се.“⁹⁰ Дакле, сама чињеница да расколници, који су рашчињени и анатемисани су кажњени, не преузимају сву кривицу на себе, него то исто чине и свјетовњаци који су им саучесници.

Садашња зграда Бојословије Светиої Пејтра Цейињскої на Цейињу. Прије Друїої свейскої раїа зграда Црквеної суда Миїроїолије црноїорско-їриморске.

89. Никодим, епископ далматински, *Правила Православне Цркве с ѿумачењима*, књ. И, Нови Сад, 1895, 87.

90. Нав. дј., 91.

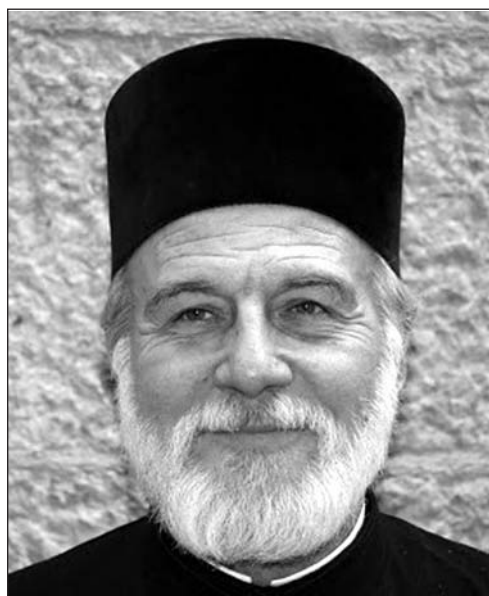
Др Амфилохије Радовић, од 1985. до 1990. године епископ банатски. Од 1990. године митрополит црногорско-приморски.

Јоаникије Мићовић, епископ будимљанско-нишки. Од 1995. до 2002. године в. д. ректор и ректор Богословије на Цетињу.

Др Јован Пурић, иџуман манастира Остроџа од 2001. године. Од 2004. године епископ диоклијски. У садашњици епископ нишки.

*Протојереј-сѣаврофор Момчило Кривокајић, в. д. ректора
Боѣословије на Цеѣињу од обновљења 1992. до 1995. године.*

*Протојереј Гојко Перовић, ректор Боѣословије на Цеѣињу од
2002. године.*

ЗАКЉУЧАК

Митрополија Црногорско-приморска једна је од најстаријих епископија Српске Цркве, и јавља се као Зетска Епископија још у вријеме оснивања аутокефалне Српске Цркве под Савом Немањићем. То значи да је он њен утемељитељ. Њено сједиште у оснивању, без обзира на научна спорења било је на Превлаци Светог Архангела Михаила код Тивта, а затим у Пречистој Крајинској, Врањини на Скадарском језеру, и манастиру Светог Николе на Ободу (Ријека Црнојевића). Пред опасношћу од Османлија, сједиште Митрополије је крајем XV вијека пренешено на цетињско поље. Ту је господар посљедње слободне средњовјековне српске државе основао манастир. Стога је Зетска Митрополија била посљедња Епископија Српске Цркве, у посљедњој српској држави, која је пала под османлијску власт. Као таква, наставила је да егзистира и у обновљеној Пећкој Патријаршији од друге половине XVI вијека, па све до насилног укидања Патријаршије од стране Османлија 1766. године.

Као што су територије Зетске Митрополије, и уопште зетских области посљедње пале под османску власт, тако су се од ње почеле и прве ослобађати. Када је крајем XVII вијека на епископски положај дошао Данило Петровић-Шћепчевић, почео је нови период развитка Црногорске Митрополије, и уопште Црне Горе. Ова Митрополија, за разлику од других епископија Српске Цркве, била је државотворни фактор, који је практично створио прву српску слободну државу Новог вијека-Црну Гору. Црногорски митрополити Петровићи, вијек и по, поред тога положаја, били су и неформални свјетовни господари Црне Горе. Као такви, припремили су Црну Гору да уђе у ред међународно признатих држава. Значај ових митрополита у историји Српске Цркве, а потом и свјетовној историји српског народа стога је немјерљив. Тешко се који црквени великодостојници, изузимајући Саву Немањића могу због тога мјерити са њима, чак и послје окончања црногорске теократије.

Митрополија Црногорска ушла је у састав обновљене Српске Цркве 1920. године, и даље егзистирајући као Митрополија Црногорска. Послије усвајања новог Устава СПЦ 1931. године, у њен састав ушле су дотадашње Бокоторско-дубровачка и Захумско-рашка Епархија, као и један дио Пећке Митрополије. У мају 1947. године од једног дијела некадашње Захумско-рашке и Пећке

Епархије обновљена је древна Будимљанско-полимска светосавска Епархија. Међутим, убрзо је 1956. године због комунистичког насиља укинута. Тада су њени дјелови ушли у састав Митрополије Црногорско-приморске. Пљевља и околина припали су најприје Дабрабосанској Епархији, а потом Милешевској. Митрополија Црногорско-приморска дала је трећег по реду патријарха обновљене Српске Цркве-др Гаврила Дожића.

Катастрофа српског народа и Српске Цркве, а у оквиру њих и Митрополије Црногорско-приморске почели су са почетком Другог свјетског рата. На тлу Југославије он је имао вишеструка испољавања, тј.: окупацију, борбу против нацифашистичке окупације, геноцид над српским народом, и коначно комунистичку револуцију (тј. грађански рат). Конкретно, већина свештенства Митрополије Црногорско-приморске се током рата нашла под ударом комунистичко-партизанског покрета, за кога су Црква и њено учење били тотални антипод. Ова Митрополија је стога крај рата и прве посљератне године дочекала са десеткованим свештенством и монаштвом, као и материјално упропаштена од окупатора и комуниста. На то се надовезала посљератна комунистичка власт, која је спроводила политику милитантног атеизма. Није због тога чудо, што је уопште СПЦ, а у оквиру ње Митрополија Црногорско-приморска деценијама послје тога практично животарила.

Од свршетка рата, па до почетка 60-их година XX вијека стање је у Митрополији Црногорско-приморској било готово анархично. Митрополит црногорско-приморски Јоаникије Липовац убијен је на Букуљи код Аранђеловца у јуну 1945. године, и гроб му ни до данас није идентификован. Већ у посљедњој фази рата, ингеренције Митрополије и митрополита почео је да преузима тзв. Вјерски одсијек, који је прерастао у Вјерску комисију. Паралелно са њима, одмах послје рата формирано је тзв. Удружење православних свештеника Црне Горе као сталешка организација. Ове двије институције или организације (свеједно како третиране), настојале су да у Црној Гори преузму улогу Митрополије и митрополита, и црквени живот концентришу у своје руке. Све је то било на бази од комуниста проклмоване црногорске националне и републичке посебности. По њима, тај круг посебности, логично је било заокружити ако не црквеном посебношћу, а оно њеном потпуном аутономношћу, у којој би СПЦ била готово анулирана из Црне Горе.

Стога су тзв. Вјерска комисија и Удружење свештеника на сваком кораку опструисали и оно што би се могло назвати остатком остатака ингеренција Митрополије и митрополита, у виду обнављања рада Црквеног суда на челу са протојерејом Николом Марковићем. Повратак патријарха Дожића у земљу, прекинуо је сепарацију.

ратистичке тенденције тзв. Вјерске комисије и Удружења свештеника. У јулу 1947. године изабран је и устоличен за митрополита црногорско-приморског Арсеније Брэдваревић. Он је 1954. године осуђен од Окружног суда на Цетињу на 11,5 година затвора. Ова пресуда преиначена је пресудом Врховног суда Црне Горе септембра 1956. године, на 5,5 година. Митрополит Арсеније је казну издржавао у цетињском и которском затвору. Због старости и болести пуштен је средином 1956. године, и конфириран у манастир Светог Ваведења код Београда, гдје је живио у некој врсти кућног притвора до упокојења 1961. године.

Може се слободно рећи да је од хапшења митрополита Арсенија 1954. године, до устоличења митрополита Данила Дајковића 1961. године Митрополија била у стању расула и хаоса. Пракса именовања администратора из других епархија од стране Синода показала се лошом и неадекватном. Од устоличења митрополита Дајковића стање се у Митрополији полако поправљало. Но, били су то сликовито речено спори кораци у сређивању стања. Законом о аграрној реформи и експропријацији у првим посљератним годинама, Митрополија је била практично опљачкана од стране комунистичког режима, и у тешком економском стању. Већ почетком 70-их година XX вијека преостала и преживјела групација свештенства у Митрополији послуже рата, која је и онако таворила и једва преживљавала, полако је биолошки изумирала. Са друге стране, лишена егзистирања Богословије на Цетињу, Митрополија није могла омасовљавати свој свештенички кадар. Општа друштвена клима и интензивна атеизација, учинили су да се мали број младиха уопште и јављао за богословске школе.

Један од битних детаља архијерејског периода Данила Дајковића је и рушење Његошеве капеле на Ловћену, и инсталирање Мештровићевог маузолеја, који није имао никакве суштинске и симболичке везе са Његошем као црквеним лицем, владоцем, Митрополијом, и самим бићем Црне Горе. Комунистички режим је тако хтио да покаже да се са оном некадашњом српском и православном Црном Гором раскрстило. Стари митрополит Дајковић борио се колико је знао и умио, и колико су му то тешке прилике комунистичког и атеистичког режима дозвољавале. Једном је заиста сликовито написао у извјештају Синоду, да настоји макар да одржи жар Митрополије испод пепела тешког времена у којем живи, надајући се да ће га неко послуже њега опет распирити и претворити у племен.

Позни период архијерејског рада митрополита Дајковића, у другој половини 80-их година XX, са распадом комунизма у Европи, донио је и извјесне промјене у побошљању положаја СПЦ, а са-

мим тим и Митрополије Црногорско-приморске. Томе је доста допринијело и обнављање српске националне свијести, и отрежњење маса од опијености комунизмом и атеизмом, који су као практикум пропали. У све то уклапа се и избор патријарха Павла и митрополита Амфилохија 1990. године.

Стање у СПЦ уопште, и конкретно у Митрополији Црногорско-приморској почиње се убрзано поправљати. Митрополија Црногорско-приморска поприма опет стару улогу какву је некада имала, ако не можда и тежу. Ратом од 1991. до 1995. године дошло је до нових духовно-моралних потреса у српском народу. Читаве српске покрајине на западу су анулиране, а Православље у њима сведено само на симболичну форму. Исти случај је био нешто касније и на истоку, послје НАТО интервенције на Косову и Метохији, и произвођењу од истог тог НАТО-а и САД квази државе Косово. Тако су се не само СПЦ уопште, него и Митрополија Црногорско-приморска нашли на простору Црне Горе сабијени као некада, између Ислама и Римокатолицизма, као између чекића и наковња.

Таман што су се српски простори отарасили марксистичко-атеистичког пустошења, у њих је преко глобалне цивилизације Запада оличеног и предвођеног САД-ом, као креатором тзв. Новог свјетског поретка, ушао нови демонски дух хедонистичко-потрошачке цивилизације. Тај дух је у Црној Гори праћен подгријавањем старих, и стварањем нових диоба, усвајањем новог црнолатинашког унијатства, и истовремено рађањем племенско-аутокефалистичке псеудоцрквености, под видом независне црногорске државе, засноване на антисрпству. Тешка је ријеч, али се истине ради мора изрећи, та псеудо црквеност је израсла из претходне бронзорне идеологије, у циљу пропагирања дубинске промјене, како духовног етоса, тако и националног самосазнања Црне Горе и њеног мјеста под сунцем. Митрополија Црногорско-приморска, чистотом свога еванђеског ума, вјерна своме живом вјековном православном светосавском предању, и данас као и јуче, наставља свој осмовјековни ход кроз историју, и своју апостолску мисију у народу, као органски члан свете Пећке Патријаршије и једне, свете, саборне апостолске Цркве Христове.

Из свега реченог о историји Митрополије Црногорско-приморске, јасно се види, да је она била од оснивања, и као таква остала, саставни дио Српске Пећке Патријаршије. Основана Светим Савом, уздигнута на степен Митрополије патријархом Јоаникијем I и царом Душаном 1346. године, она је остала вјерна себи као таква до данас. По наведеним ријечима протојереја Ивана Калуђеровића, секретара Светог Синода Цркве у Краљевини Црној Гори, жи-

ви и никада не угашени пламен првобитне Светосавске аутокефалије Српске Цркве, тињао је на Цетињу, те се у тој јединој Митрополији Српској, до данашњег дана успјешно одржао црквено правни континуитет и традиција Српске Пећке Патријаршије.

Тај њен светосавски идентитет, није се гасио ни у времену, када је она силом прилика живјела самостално. Чак и онда, кад је почетком XX вијека вољом владара стекла назив аутокефалне Митрополије, њен митрополит Митрофан Бан се називао „егзархом свештеног Трона Пећког.“ Савршено је јасно сваком познаваоцу историје тога времена, да је и сама та аутокефалност била у функцији обнављања Пећке Патријаршије, а не овјековјечења њене разбијености на више самосталних црквених области. У том смислу треба схватити признавање самосталности Црногорске Митрополије, која се сријеће код канонисте др Никодима Милаша, историчара Радослава Грујића, Душана Кашића, Бранка Цисаржа, професора црквеног права и др. Такав специфичан, историјским околностима условљени појам аутокефалности, примјењиван је и на Карловачку Митрополију, у мањој мјери и на Буковинско-далматинску, Дабробосанску и друге.

Основни фактор који је мотивисао Помјесне Православне Цркве у фактичком привременом прихватању таквих стања, у појединим историјским околностима, био је и остао сотириолошке природе: брига за духовни и црквено-морални напредак Хришћана или народа. Оно у чему приликом тих спољашњих јурисдикционих промјена, у животу Цркве, никад није могло бити компромиса, јесте чување чистоте вјере, унутрашњег црквеног поретка, апостолског прејемства, као предуслова за евхаријстијско заједништво у молитви и љубави са Васељенском Православном Црквом. С обзиром да црногорски митрополити никада нијесу довели у знак питања тај изворни црквени поредак, апостолско прејемство и заједништво; с обзиром да нијесу сами тражили положај у коме су се нашли, него им је наметнут силом прилика; с обзиром да су све чинили што је било до њих да се успостави поновни нормални црквени поредак - Руска, Цариградска и друге помијесне цркве су је с љубављу прихватале, и помагале да опстане, и одржи своју апостолску мисију, као и друге обласне цркве некадашње Пећке Патријаршије. Када су се пак створили услови за њену обнову, прво Цариградска, а онда и све остале цркве су са великом радошћу одобриле и прихватиле васпостављање древне Пећке Патријаршије. Нико ни на унутрашњем плану, ни на васељенском плану Православља, није 20-их година XX вијека поставио питање „укидања“ именованих аутокефалних цркава насталих на тлу некадашње Пећке Патријаршије. Нико то питање од истинских црквених фактора ни

до данас није поставио. То је факат од далекосежног канонског и правног значаја.

Питање аутокефалности је постављено у таквом сепаратистичко-расколничком виду у односу на Митрополију Црногорско-приморску тек почетком посљедње деценије XX вијека, и то од атеистичких политичких кругова. Људи по правилу отуђени од Цркве, лишени елементарног знања о њој, о њеним циљевима, методима и поретку, у циљу остварења свог политичког програма, покушавају да образују тзв. „аутокефалну црногорску цркву.“ То раде без Цркве и против Цркве, негирајући њен вјековни освештани поредак, без храмова, без истинских свештеника и епископа. За свештенике и епископе промовишу неколико индивидуа, које су због својих црквених и моралних престапа лишене тога дара, лишене чак и чланства у Православној Цркви, и анатемисане. Од моралног и духовног отпада Цркве, на трговима граде „црногорску цркву“, обмањујући лаковјерне, понижавајући Цркву, умножавајући мржњу и диобе у народу, брукајући Црну Гору и Црногорску Митрополију пред свијетом, и то по први пут у историји, на такав беспризоран начин. Шта им је циљ и разлог? Формирање новог идентитета Црне Горе: државног, националног, црквеног, културолошког... Идентитета сасвим супротног од оног којем је Црна Гора и њена Митрополија вјековима припадала!

Не улазећи у проблематику овог типа национализма, као и проблема независне црногорске државе са антисрпским идентитетом и својством, треба назначити да је са еклисиолошке и историјске тачке гледишта, национална или државна припадност небитна за битно својство Цркве, и услов припадности њој. Истина, национална и државна компонента у одређеним временима имале су утицаја у организовању црквеног живота. Црква је по својој природи Васељенска. У њој нема, по Апостолу Павлу „Грка ни Јеврејина, роба ни слободњака, мушког ни женског јер сви сте ви једно у Исусу Христу.“ (Гал. 3, 28). Они који се крштавају не крштавају се у име било какве нације, него „у Име Оца и Сина и Светога Духа“, не примају било какво земаљско држављанство него небеско, примајући „печат Дара Духа Светога.“ С тога данас, на основу првенствено апостолског наслеђа и потреба црквене мисије, постоји у једном грчком народу пет аутокефалних Цркава, или опет у више држава једна помјесна Црква, или опет у једној помјесној Цркви-више нација. Зато апсолутни значај нацији или држави, у Цркви могу придавати само они који не знају шта је Црква, и којима у ствари није стало ни до Цркве ни до спасења душе. Такви се не клањају Христу Богу, него обоготварају на пагански начин, било своје племе или државу, било неку другу идеју или идеологију.

Управо тако се понашају творци тзв. „аутокефалне црногорске цркве“.

Не припада међутим, партијама ни државама, ни властодршцима, ма ко они били, да стварају Цркву према својим потребама. Да је Црква у току своје 2000-годишње историје то дозволила, не би данас од ње остао ни камен на камену. Док су владари и власт били хришћански, они су као крштени и миропомазани чланови Цркве учествовали у њеном животу, па и као њени спољњи надгледници и чувари. Али, кад год би чак и они покушавали да се мијешају у унутрашњи живот Цркве, она је то одлучно одбијала, по цијену свога жртвовања и страдања. То у толико више важи за савремено доба, када је власт претрпјела радикалну секуларизацију и отуђење од Цркве. Но, без обзира на то, да ли је Црква одвојена од државе, обавеза је државе да правно штити и поштује вјековни поредак Цркве и њену имовину, као што је обавезна да то чини и са сваким другим правним лицем и признатом друштвеном установом.

То је оно што и данас једино тражи Митрополија Црногорско-приморска, како од државе, тако и од политичких странака. У свим савременим правним државама, свако лажно представљање, коришћење туђих знамења и симбола, аспирације и напад на туђу имовину, представљају деликте који подлијежу гоњењу надлежних органа и примјереној казни. Свако се данас може представити за предсједника државе, за митрополита или свештеника, за директора неког предузећа, али се зна ко је предсједник, митрополит или директор. Тако се и данас лажно представља распоп Мираш Дедеић, раскалуђер Цвијић, пропали ђаци Лалатовић и Фуртула, рашчињени свештеник из Смедерева Павловић итд., сва лажна „јерархија“ непостојеће „аутокефалне црногорске цркве.“ Везивање таквих са себи сличнима црквеним и свјетовним деликвентима и расколницима (бугарским, италијанским, руским-свеједно), њихова лажљивост и непоштење, чини се још лажљивијом и морбиднијом, на поругу светиње Цркве и пропаст душе своје, а уз то и на вјештије обмањивање лаковјерних. Но, света Митрополија Црногорско-приморска је издржала многе невоље и искушења у својој осмовјековној историји, па ће у нади у Бога издржати као ово, тако и друга слична искушења савременог доба.

ИЗБОРИ

1. НЕОБЈАВЉЕНИ:

1. *Архив Митрополије Црногорско-приморске – Цетиње*

Фондови: Цетињска Богословија, Консистоорија Цетињска, Консистоорија Никшићка, Акта Митрополије Црногорско-приморске (по годинама), Црквени суд Митрополије Црногорско-приморске, митрополит Данило Дајковић.

Остали извори: Митрополит Митрофан Бан (фасцикла), Митрополит црногорски и патријарх српски Гаврило Дожић (фасцикла), Митрополит Арсеније Брадаревић (фасцикла), Кондуит листа свештеника, Персонални досијеи свештеника.

2. *Државни архив Црне Горе – Цетиње*

Фондови: Министарство просвјете и црквених послова Књажевине Црне Горе, Министарство просвјете Народне Републике Црне Горе, Министарство пољопривреде и шумарства Народне Републике Црне Горе, Земалски аграрни суд Народне Републике Црне Горе.

а) *Архивско одјелење Цетиње*

фонд Скупштине Општине Цетиње

б) *Архивско одјелење – Подгорица*

фондови: 1919-1941, партизанска документа 1941-1945, четничка документа 1941-1944.

в) *Архивско одјелење – Бар*

фондови и документа: Манастир Доњи Брчели, кутија 7.

г) *Архивско одјелење – Кошор*

фонд: окупација 1941-1944.

д) *Архивско одјелење – Херцеџ Нови*

разна документа (по избору).

3. *Управа за заштитну културних добара Црне Горе- Цетиње, Одјелење за документацију*

Маузолеј Петру II Петровићу Његошу

4. *Архив Историјској институцији Црне Горе – Подгорица*

Фонд: Подгоричка Скупштина

5. *Архив Архијерејској Намјесништва Подгоричкој – Подгорица (Храм Христовој Воскрсења-Момичићи)*

Акта (по годинама), Разни списи, Књига утисака манастира Дајбабе 1901-1955, Матичне књиге крштених и вјенчаних Архије-рејског Намјесништва Подгоричког (1945-1950).

6. *Завичајни музеј – Даниловџраг*

Разна документа

7. *Архив Југославије – Беоџраг*

Фондови: Народна Скупштина Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца/Југославије, Краљев двор, Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Председништво Владе Федеративне Народне Републике Југославије, Установа за аграрну реформу и колонизацију социјалистичког периода.

8. Војно-историски архив – Београд

Фонд: Четничка архива (Црна Гора).

2. ОБЈАВЉЕНИ:

- Алексић Будимир-Крстајић Славко, *Трџовци душама, дукљанско монџенџрински вјерски џрафикани у свјетлостии докуменатаи*, Никшић, 2005.

- Бојовић Р. Јован, *Љетџоџис манастџира Пива*, Подгорица, 1992.

- Бојовић Р. Јован, *Завџисници сједница Владе НР Црне Горе 1945-1951*, Титоград, 1994.

- *Докуменатаи о издајсџиву Драже Михаиловића*, књ. I, Београд, 1945.

- *Зборник НОР-а*, том III, књ. 2, Београд, 1950.

- *Зборник НОР-а*, том III, књ. 4, Београд, 1950.

- Кићовић Миращ, *Петџар Петџровић Њетџош*, књ. 1-7, Београд, 1951.

- Кондић Павле, *Љетџоџис расџетџе Миџроџолије Црноџорско-џриморске времена миџроџолиџа Данила Дајковића 1961-1990*, Цетиње, 2008.

- Минић Вук, *Сабрана дјела миџроџолиџа Миџрофана Бана*, књ. 1-5, Цетиње, 1999.

- Никчевић Томица, *Балџазар Боџишић, Правни обџчаји у Црној џори, Херцеџовини и Албанији (анкеџа из 1873. џодине)*, Титоград, 1984.

- Перазић Гавро - Распоповић Радослав, *Међународни уџовори Црне Горе 1878-1918, Зборник докуменатаи са коменџаром*, Подгорица, 1992.

- Перовић Чедомир-Невенка Илић, *Раг Скуџиџџине Црне Горе 1945-1950, збирка докуменатаи*, Титоград, 1986.

- Петрановић Бранко - Зечевић Момчило, *Истџорија Југославије 1918-1988, збирка докуменатаи*, Београд, 1988.

- Петрановић Бранко - Жутић Никола, *27. марџи 1941., џематџска збирка докуменатаи*, Београд, 1990.

- Петровић Никола (краљ), *Полијтички сѣиси*, Цетиње-Титоград, 1989.
- Петровић Петар I (митрополит), *Фреске на камену*, Титоград, 1965.
- Рајковић П. Никола, *Црногорски сенајџ*, *Зборник докумената* (1857-1879), Подгорица-Цетиње, 1997.
- *Српска православна Божословија на Цетињу*, *Извјештаји за школске године 1930-1940*, Цетиње, 1930-1940, (по књигама).
- Стаматовић Александар, *Четинички покрети у Црној Гори 1941-/42.* (Збирка докумената), Подгорица, 2004.
- Стаматовић Александар, *Четинички покрети у Црној Гори 1943* (Збирка докумената), Подгорица, 2009.
- *Црногорско-руски односи 1711-1918*, *Зборник докумената*, том I, Подгорица-Москва, 1992.

3. УСТАВИ, ЗАКони, УРЕДБЕ, УПУТСТВА

- *Устав Светиој Синода у Књажевину Црној Гори*, Цетиње, 1904.
- *Устав Православних Консистоорија у Књажевину Црној Гори*, Цетиње, 1904.
- *Устав Књажевине Црне Горе*, Цетиње, 1907.
- *Устав Федеративне Народне Републике Југославије*, Београд, 1947.
- *Устав Народне Републике Црне Горе*, Цетиње, 1947.
- *Устав Српске Православне Цркве*, (друго издање), Београд, 1957.
- *Зборник закона, наредба, уједињена и њ. д. Књ. црн. Министарства просвете и црквених послова*, св. I, године 1885. и 1886, Цетиње, 1887.
- *Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору*, Цетиње, 1888.
- *Закон о фонду за издржавање изнемоћених свештеника и ђакон православне цркве у Црној Гори и њихових удовица и дјеце*, Цетиње, 1901.
- *Закон, наредбе, уједињена и групо са наставнијем планом за основне школе у Књажевину Црној Гори од 1884. до 1902. године*, Цетиње, 1902.
- *Закон о парохијском свештениству*, Цетиње, 1909.
- *Зборник судских закона, наредба и међународних уговора по судској студији за Краљевину Црну Гору*, Цетиње, 1912.
- *Закон о народним школама*, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 289, Београд, 1929.
- Бојовић Р. Јован, *Законик књаза Данила*, Титоград, 1982.
- Милаш Никодим, *Православна црквено право*, Београд, 1926.
- Никодим (Милаш) епископ далматински, *Правила Православне Цркве с тумачењима*, књ. I-II, Нови Сад, 1895/96.

- Никетић Гојко, *Црквено законодавство Српске Православне Цркве*, књ. I, Београд, 1931.
- *Tajni arhiv grofa Čana*, Загреб 1952.

4. МЕМОАРИ И СЈЕЋАЊА

- *Мемоари папирјарха српској Гаврила*, Београд, 1990.
- Петровић Никола (краљ), *Мемоари*, Цетиње-Титоград, 1989.
- Петровић Михаило (принц), *Из мојих мемоара*, Цетиње, 2001.
- Поповић Симо, *Мемоари*, Цетиње, 1995.
- Пламенац Туров Раде, *Мемоари*, Подгорица, 1997.
- Stojadinović Milan, *Ni rat ni pakt*, Ријека, 1970.
- Томић Светизар, *Десејтогодишњица уједињења Црне Горе и Србије*, Београд, 1929.
- *Dnevnik grofa Čana*, Zagreb 1948.

5. ШТАМПА:

Црногорац - Цетиње, *Глас Црногорца* - Цетиње, *Глас Црногорца* - Рим, *Глас Црногорца* (окупациони) - Цетиње, *Цетињски вјесник* - Цетиње, *Народна ријеч* - Цетиње, *Зетски гласник* - Цетиње, *Црногорски вјесник* - Цетиње, *Светишора* - Цетиње, *Службени лист Народне Републике Црне Горе* - Цетиње, *Побједа* - Цетиње (Титоград - Подгорица), *Зетиа* - Подгорица, *Службени лист Социјалистичке Републике Црне Горе* - Титоград, *Монишор* - Подгорица, *Глас Црногораца* - Подгорица, *Хришћански весник* - Београд, *Гласник Православне далматинске цркве* - Задар; *Гласник* (службени лист Српске Православне Патријаршије) - Београд, *Гласник* (службени лист Уједињене Српске Православне Цркве) - Београд, *Гласник* (службени лист Српске Православне Цркве) - Београд, *Богословље* - Београд, *Православље* - Београд, *Службене новине Краљевине Срба, Хрватиа и словенаца*-Београд, *Службени лист Федеративне Народне Републике Југославије* - Београд, *Политика* - Београд, *Вечерње новине* - Београд, *Борба* - Београд, *Србске новине* - Нови Сад, *Српски сион* - Сремски Карловци, *Гласник* (службени лист Српске Православне Патријаршије) - Сремски Карловци, *Глас Концила* - Загреб, *Позор* - Осиејек, *Il Manifesto-Roma*, *Il Popolo*, *Омладински њокрећ*.

6. КАЛЕНДАРИ И СПОМЕНИЦЕ:

- *Државни календар Краљевине Црне Горе за 1913. годину*, Цетиње, 1913.
- *Државни календар Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца за годину 1921*, Београд, 1921.

- Иванишевић Ф. Јошо, *Аламанах-Шемајџизам Зејџске бановине*, Сарајево, 1931.
- *Орлић – Цетиње*.
- *Сјоменица манастира Савине*, Котор, 1930.
- *Сјоменица Илариона Руварца*, Нови Сад, 1955.
- *Сјоменица православног свештеника 1941-1945*, Београд, 1960.
- *Сјоменица Српске Православне Цркве*, Београд, 1971.
- Томановић Лазар, *Педесет година на престољу Црне Горе 1860-1910*, Цетиње, 1910.
- *Цетињска школа-сјоменица о прослави стогодешњошнице прве државне школе у Црној Гори*, Цетиње, 1985.
- *Шемајџизам православне епархије бокошторске, дубровачке и сјичанске*, Дубровник.
- *Шемајџизам Источно православне Српске Патријаршије по подацима из 1924. године*, Сремски Карловци, 1925.

7. ЧАСОПИСИ:

Записи-Цетиње; Истори(ј)ски записи - Цетиње (Титоград); Пастир - Цетиње; Старине Црне Горе - Цетиње; Годишњак наставника Подгоричке гимназије - Подгорица; Гласник Одјељења умјетности Црношторске Академије Наука и умјетности - Подгорица; Глас Боке - Котор; Бока - Херцег Нови; Гласник српској ученој друштва - Београд; Архив за правне и друштвене науке-Београд; Гласник православне цркве у краљевини Србији - Београд; Бословље - Београд; Архив за правне и друштвене науке - Београд; Гласник Скопској научној друштва-Скопље; Словенство - слика његове прошлости и садашњости (Зборник радова) - Праг; Хришћанско дело - Скопље; Гласник Српској историско-културној друштва „Неош“ - Чикаго.

ЛИТЕРАТУРА

(ПОСЕБНА ИЗДАЊА)

- Брковић Саво, *О постојанку и развоју црногорске нације*, Титоград, 1974.
- Брковић Јеврем, *Пјесник с потјернице*, Загреб, 1997.
- Булајић Жарко, *Аграрни односи у Црној Гори (1878-1912)*, Титоград, 1958.
- Војиновић К. Милош, *Вјечнаја памјати*, Колашин, 2012.
- Вукичевић Ђура, *Да ли се српска Пећка патријаршија тог. 1766. Канонички укинула и коначно ујасила и ко јој је црквено правни наследник*, Нови Сад, 1904.
- Вучетић Ј. Стеван, *Грађански рати у Црној Гори*, Италија, 1947.
- Греговић Саво, *Пуцај, рати је завршен – Злим путем браћоубилаштва: словеначко крваво прољеће 1945*, Будва, 2009.
- Грујић Радослав, *Православна српска црква*, Београд, 1921.
- Дурковић-Јакшић Љубомир, *Учешће патријарха Гаврила и Српске православне цркве у догађајима испред и за време 27. Марша 1941, и њихово стварање у току рата*, Београд, 198 .
- Дурковић-Јакшић Љубомир, *Митрополија Црногорска никада није била аутокефална*, Београд – Цетиње, 1991.
- Дучић Нићифор, *Књижевни радови*, Београд, 1889.
- Ђорђевић Владан, *Црна Гора и Аустроугарска у XVIII веку*, Београд, 1912.
- Епископ Атанасије, *Српска Црква у другом светском рату*, Београд, 1992.
- Илић Михаило, *Пред Конкордатом*, Београд, 1970.
- Јастребов С. Иван, *Подаци за историју Српске цркве*, Београд, 1879.
- Карапанџић Боривоје, *Грађански рати у Србији 1941-1945*, Кливленд / САД, 1958.
- Карапанџић Боривоје, *Југословенско крваво прољеће 1945, Тито-ви Каџини и љулази*, Београд, 1990.
- Кондић Павле, *Цетињска бојословија 1992-2002*, Цетиње, 2002.
- Кондић Павле, *Цетињска бојословија 1862-1945*, Цетиње, 2005.
- Лакић Зоран и др, *НОБ у Црној Гори-хронологија догађаја*, Титоград, 1963.
- Маркс - Енгелс - Лењин - Тито, *О религији*, Сарајево, 1982.

- Маркуш Б. Јован, *Повраћајак кралја Николе I у оцабини*, Цетиње, 2001.
- Маркуш Б. Јован, *Обнова и грађња манастира и храмова у Црној Гори*, Цетиње, 2010.
- Марјановић Јован и др, *Други светски рат*, књ. 1-2, Београд, 1973.
- Маринковић М. Ж. - Игумановић Ј, *Историја ојће Хришћанске и Српске православне цркве*, Београд, 1934.
- Мартиновић Јован, *160 година Државне (Националне) библиотеке Црне Горе (1883-1998)*, Подгорица, 2002.
- Медаковић Милорад, *Повјесница Црне Горе од најстарије времена до 1830*, Земун, 1850.
- Милаш Никодим, *Каноничко наредба православне цркве при разрешивању црквених власти. К њиху о јерархичком положају сарајевске митрополије*, Задар, 1884.
- Милаш Никодим, *Православно црквено право*, Задар, 1890.
- Никодим, епископ далматински, *Правила Православне цркве с тумачењима*, књ. I-II, Нови Сад, 1895/96.
- Попов А, *Пушешествије по Црној Гори*, Санкт Петербург, 1847 (на руском).
- Поповић Јевросије- Стојков Мојсије, *Ојћа црквена историја са црквено савјештничким додјелом*, књ. II, Сремски Карловци, 1912.
- Пејовић Ђоко, *Црна Гора у доба Петра I и Петра II Петровића-Њеђоша*, Београд, 1981.
- Радић Радмила, *Вером прошив вере, Црквене и верске заједнице у Србији 1945-1953*, Београд, 1995.
- Рогановић П. Јован, *Црногорски шеокрајизам 1446 – 1851*, Казан, 1890 (на руском).
- Сава, епископ шумадски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд-Подгорица-Крагујевац, 1996.
- Секулић Душан, *Својна политика Петра I Петровића (1784-1830)*, Цетиње, 1950 (превод са француског).
- Слијепчевић Ђоко, *Историја српске православне цркве*, књ. 2, Београд, 1991.
- Станишић Миља, *Руководећи кадрови народноослободилачке борбе у Црној Гори 1941-1945*, Подгорица, 1995.
- Стаматовић Александар, *Крајка историја Црне Горе 1219-1999*, Цетиње, 1999.
- Стаматовић Александар, *Историјске основе националној идентитету Црногораца 1918-1953*, Београд, 2000.
- Стаматовић Александар, *Истина о чешницима*, Београд, 2000.

- Стаматовић Александар, *Пи́и́ање ау̀шокефалнос̀и́и Цркве у Цр-
ној Гори*, Подгорица, 2001.
- Стаматовић Александар, *Ѐи́но̀ене́за дук̀љанс̀и́ва-црно̀орске
ус̀и́аше*, Подгорица, , 2004.
- Терзић Велимир, *Ју̀ослави́ја у а̀и́рилском ра̀и́у 1941*, Титоград, 1963.
- Томановић Лазар, *Пе́десе́и́ то́дина на и́ресе́и́олу Црне Горе 1860-
1910*, Цетиње, 1910.
- Цемовић Марко, *Конкорда́и́ између Св. с̀и́олице и Краљевине
Ју̀ослави́је*, Београд, 1937.
- Цомић Велибор, *Ус̀и́ашки злочини над србским свеи́шеницима*,
Подгорица, 1995.
- Цомић Велибор, *Гол̀о́и́а ми́шро̀и́оли́и́а црно̀орско-и́римор-
ско́и́ Јоаники́ја 1941-1945*, Цетиње, 1996.
- Цомић Велибор, *С̀и́рада́нје Србске цркве од комуни́с̀и́а, књ. 1-3*,
Цетиње, 2003.

(ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ)

- Драговић Марко, *Руси́ја и Црна Гора 1780-1790*, Гласник Српског
ученог друштва, Београд.
- Гардашевић Благога, *Ор̀и́анизацио́но ус̀и́ро̀с̀и́во и законодав-
с̀и́во и́равославне цркве између два свеи́ска ра̀и́а*, Споменица
Српске Православне Цркве 1920-1970, Београд, 1970.
- Грујић Радослав, *Црно̀орска Ми́шро̀и́оли́ја*, Народна енцикло-
педи́ја српско-хрватско-словеначка (приређивач Станоје Стано-
јевић), Загреб, 1929.
- Дурковић- Јакшић Љубомир, *Одређивање међуцрквено́и́ по́ложе-
ја Црно̀орско́и́ Ми́шро̀и́оли́ји*, Истори́јски записи, књ. IX, св. 1,
Цетиње, 1953.
- Епископ Сава, *Ѐи́архи́је и ѐи́ско́и́и 1920-1970*, Споменица Српске
Православне Цркве 1920-1970, Београд, 1970.
- Ивошевић Васо, *С̀и́рада́ње Цркве у Црно̀орско-и́риморско́и́ Ми-
ш̀ро̀и́оли́ји*, Црква, Календар Српске Православне Цркве за про-
сту 1991. годину, Београд, 1991.
- Јовичић Живадин, *Писмо и́исано ми́шро̀и́оли́и́ом црно̀орским
Савом ми́шро̀и́оли́и́у Пла́и́ону 1766. то́д. фебруара 26*, Гласник
Српског ученог друштва, 22, Београд, 1867.
- Кадлец Карел, *Ау̀шокефалне цркве и́равославних Словена*, Сло-
венство- слика његове прошлости и садашњости, Зборник радо-
ва, Праг, 1912.

- Лечић Момир, *Изградња и обнова црква и манастира од 1920. До 1941*, Споменица Српске православне Цркве 1920-1970, Београд, 1970.
- Мартиновић С. Нико, *Из окупираног Цетиња*, Омладински покрет, 29. новембар 1941.
- Перовић-Тунгуз Данило, *Да ли је у прошлости Црна Гора била самостална земља?* Записи, књ. XII, св. 4, Цетиње, април 1933.
- Слијепчевић М. Ђоко, *Укидање њеке њабријарије 1766*, Богословље, Београд, 1939.
- Станишић Милија, *Најредна интелигенција у Црној Гори и њено учење у тринаестојулском усманку*, Историјски записи, св. 1-2, Титоград, 1974.
- Тројицки Сергије, *Суштина и фактори аутокефалије*, Архив за правне и друштвене науке, бр. 3, Београд, 1933.
- Тројицки Сергије, *Државна власт и црквена аутокефалија*, Архив за правне и друштвене науке, бр. 6, Београд, 1933.
- Тројицки Сергије, *Цариградска црква као фактор аутокефалије*, Архив за правне и друштвене науке, бр. 1, Београд, 1937.
- Цемовић Предраг-Мишо, *Од Подгорице до Градишке*, Гласник Српског Културно-историског друштва „Његош“, св. VIII, Чикаго, 1961.

С К Р А Б Ђ Е Н И Ц Е :

ААНП – Архив Архијерејског Намјесништва подгоричког Подгорица
АОБ – Архивско одјељење Бар
АОП – Архивско одјељење Подгорица
АОК – Архивско одјељење Котор
АОХН – Архивско одјељење Херцег Нови
АОЦ – Архивско одјељење Цетиње
АВИИ – Архив Војноисториског института у Београду
АИИЦГ – Архив Историјског института Црне Горе
АЈ – Архив Југославије Београд
АМЦП – Архив Митрополије Црногорско-приморске Цетиње
АПЦ – Америчка Православна Црква
АСАНУ – Архив Српске академије Наука и Умјетности Београд
БиХ – Босна и Херцеговина
бр. - број
г. - година
ДАЦГ – Државни архив Црне Горе Цетиње
док. бр. – документ број...
ДПС – Демократска партија социјалиста
ДФЈ – Демократска Федеративна Југославија
ЗАВНО – Земаљско Антифашистичко Вијеће Народног Ослобођења
ЗАС – Земаљски аграрни суд
ЗМД – Завичајни музеј Даниловград
К. - кутија
Као нап. – Као напомена (фуснота)...
КН – Консистиорија Никшићка
Књ. - књига
Краљевина СХС – Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца
КЦ – Консистиорија Цетињска
ЛСЦГ – Либерални савез Црне Горе
МА – Митрополијска акта
МДБ – Манастир Доњи Брчели
МДД – митрополит Данило Дајковић
МК – Мјесни комитет
МПНРЦГ – Министарство просвјете Народне Републике Црне Горе
МПЦП – Министарство просвјете и црквених послова
МУП – Министарство унутрашњих послова
Нав. дј. – наведено дјело

НОР – Народноослободилачки рат
НРЦГ – Народна Република Црна Гора
ОБ – Одјељење безбједности
ОК – Окружни комитет
ПК – Покрајински комитет
РПЦ – Руска Православна Црква
РЦГ – Република Црна Гора
САД – Сједињене Америчке Државе
САНУ – Српска Академија Наука и Умјетности
САС – Свети Архијерејски Сабор
Св. – свеска
СДП – Социјал демократска партија Црне Горе
СК – Савез комуниста
СК – Срески комитет
СО – Скупштина Општине
СПЦ – Српска Православна Црква
СРЦГ – Социјалистичка Република Црна Гора
СССР – Савез Социјалистичких Совјетских Република
стр. - страна
УДБ-а – Унутрашња Државна Безбједност
Ф. – фасцикла
Ф. – фонд
ФНРЈ – Федеративна Народна Република Југославија
ХСС – Хрватска сељачка странка
ЦАСНО – Црногорска Антифашистичка Скупштина Народног
Ослобођења
ЦБ – Центар безбједности
ЦБ – Цетињска Богословија
ЦК – Централни комитет
ЦПЦ – Црногорска Православна Црква
ЦС – Црквени суд
Ча. – Четничка архива

БИЉЕШКА О АУТОРУ

Александар Стаматовић, рођен је на Света Три Јерарха 1967. године у Сарајеву. Родитељи су му из Црне Горе, отац из племена Загараца - Катунска нахија (Стара Црна Гора), а мајка из племена Дробњака (село Превиш). Године 1976, комплетна породица враћа се у Црну Гору и настањује у Подгорици, гдје Александар завршава основну и средњу школу (историјско-археолошки смјер). Војни рок одслужио је 1985/6. године.

Дипломирао је на Филозофском факултету (одсјек историја и географија) у Никшићу марта 1991. године. Магистрирао је на Филозофском факултету (одсек историја) у Приштини децембра 1994. године. Докторирао је на Филозофском факултету (одсек историја) у Београду јануара 2000. године. Тринаест година радио је као професор историје у више основних и средњих школа у Подгорици. Од 1. септембра 1998. до 1. септембра 2001. године био је хонорарни професор Опште историје у Богословији Светог Петра Цетињског на Цетињу.

У звање доцента изабран је на Филозофском факултету (катедра за историју) Универзитета у Источном Сарајеву-Република Српска новембра 2006. године. У звање ванредног професора на истом факултету изабран је децембра 2011. године. У наставној 2012/13. години на истом факултету предавао је сљедеће предмете: Методика наставе историје, Српска и балканска историја XV-XVIII вијек, Српска и јужнословенска историја 1796-1914. године, и Хладни рат.

До сада је објавио сљедеће књиге: *Положај официра, подофицира, барјакџара и ђерјаника Краљевине Црне Горе између два свјетска рата*, Подгорица, 1995; *Крајња историја Миџрополије Црногорско-јриморске 1219-1999*, Цетиње, 1999; *Историјске основе националног идентитета Црногораца 1918-1953*, Београд, 2000; *Истина о четињцима*, Београд, 2000; *Историја племена Загараца*, Никшић, 2000; *Пишање аутокефалности Цркве у Црној Гори*, Подгорица, 2001; *Истине и лажи о црногорској застави*, Подгорица, 2002; *Четињчки покрећ у Црној Гори 1941/42. године (збирка докумената)*, Подгорица, 2004; *Етногенеза дукљанства-црногорске усташе*, Подгорица 2004; *Острошка Голгота*, Цетиње, 2004; *Антисрпство у уџбеницима историје у Црној Гори*, Подгорица, 2007; *Три похаре књаза Данила (на Пијере, Бјелоавлиће и Куче)*,

Подгорица, 2008; *Истѳина о Подѳоричкој Скуѳишѳини*, Подгорица, 2008; *Четѳнички ѳокреѳи у Црној Гори 1943. ѳодине (збирка документаѳа)*, Подгорица, 2010.

Поред тога аутор је неколико стотина чланака, расправа, приказа и фељтона објављених у разним научним и стручним часописима, те дневној и периодичној штампи. Учествовао је на десетак научних скупова међународног и националног карактера. Неколико пута био је члан комисија за одбрану докторских дисертација на Филозофском факултету на Палама, и Богословском факултету СПЦ у Фочи.

Живи у Подгорици.

С А Д Р Ж А Ј

ПРЕДГОВОР.....	7
УВОД - КАНОНСКИ СТАТУС МИТРОПОЛИЈЕ ЦРНОГОРСКЕ ОД 1766. ДО 1918. ГОДИНЕ.....	29
МИТРОПОЛИЈА ЦРНОГОРСКА ИЗМЕЂУ ДВА СВЈЕТСКА РАТА.....	67
1. Митрополија Црногорска и њено свештенство у процесу стварања југословенске државе.....	67
2. Митрополија Црногорска у процесу васпоставе јединствене Српске Цркве 1918-1924. године.....	73
3. Организациони и текући живот Митрополије између два свјетска рата.....	83
4. Митрополија Црногорско-приморска и њени митрополити према државно-политичким догађајима.....	109
5. Осврт на рад Богословије на Цетињу између два свјетска рата.....	123
6. Статистика.....	131
ГОЛГОТА МИТРОПОЛИЈЕ ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКЕ 1941/45. ГОДИНЕ.....	152
1. Осврт на прилике у Црној Гори у току рата и револуције.....	152
2. Прилике у Црногорско-приморској Митрополији током рата.....	159
3. Антикомунизам Митрополије, њеног свештенства и митрополита Јоаникија.....	165
4. Учешће свештенства Митрополије Црногорско-приморске у партизанско-комунистичком покрету, његов однос према Цркви и црквеним питањима.....	174
5. Осврт на рад Цетињске Богословије током рата.....	192
6. Списак погинулих свештеника, монаха, теолога и црквено-манастирских служитеља погинулих током Другог свјетског рата и по његовом свршетку.....	194
а) Убијени од партизана од 1941. године до одступања.....	194
б) Убијени од партизана приликом одступања у Словенији.....	197
в) Убијени послје ослобођења од партизана и нових комунистичких власти.....	202
г) Убијени од усташа и балиста.....	204
д) Убијени од окупатора као жртве репресалија.....	205
ђ) Убијени од окупатора и антикомуниста као партизани или њихови помагачи.....	206
МИТРОПОЛИЈА ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКА У ДОБА БЕСУЉА И БЕЗНАЂА 1945/1990.....	208
1. Митрополија Црногорско-приморска од 1945. до 1960. године.....	208
2. Доба митрополита Данила Дајковића 1961-1990. године.....	256

ДОБА МИТРОПОЛИТА АМФИЛОХИЈА РАДОВИЋА - САВРЕМЕНО ДОБА.....	326
1. Долазак на архијерејски положај митрополита Амфилохија Радовића.....	326
2. Основне карактеристике периода митрополита Амфилохија Радовића 1990-2009. године.....	331
3. Обнова и изградња цркава, манастира и друге инфраструктуре.....	348
4. Осврт на обнову и рад Богословије на Цетињу (1992-2009).....	358
5. Ко и зашто потеже питање аутокефалности Цркве у Црној Гори (генеза, ток и манифестационе форме).....	366
а) Политичка позадина и глобални смисао.....	366
б) Политичка позадина денационализације српског народа у Црној Гори и веза овог процеса са атаком на Митрополију Црногорско-приморску (1945-1990).....	368
в) Испољавајуће форме екстремног црногорског национализма против Митрополије Црногорско-приморске од 1990.	379
б) „Црногорска православна црква“ и њено „свештенство“.....	400
ЗАКЉУЧАК.....	435
ИЗВОРИ.....	442
ЛИТЕРАТУРА.....	447
СКРАЋЕНИЦЕ.....	451
БИЉЕШКА О УТОРУ.....	453